

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

**“TA’LIM TIZIMI VA BOSHLANG‘ICH TA’LIM
BOSQICHINING NAZARIY, DIDAKTIK VA
METODOLOGIK INNOVATSION YONDASHUVLARI:
MILLIY VA XALQARO TAJRIBA”
mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari**

May 23-24, 2025

**Materials of the international
scientific-practical conference
“THEORETICAL, DIDACTIC,
AND METHODOLOGICAL
INNOVATIVE APPROACHES TO
THE EDUCATION SYSTEM AND
PRIMARY EDUCATION:
NATIONAL AND
INTERNATIONAL EXPERIENCE”**

**Материалы международной научно-
практической конференции
«ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ, ДИДАКТИЧЕСКИЕ
И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ
ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К
СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ И
НАЧАЛЬНОМУ ОБРАЗОВАНИЮ:
НАЦИОНАЛЬНЫЙ И
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ»**

Chirchiq – 2025

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

**“TA’LIM TIZIMI VA BOSHLANG‘ICH TA’LIM BOSQICHINING
NAZARIY, DIDAKTIK VA METODOLOGIK INNOVATSION
YONDASHUVLARI: MILLIY VA XALQARO TAJRIBA”
mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman
materiallari**

**МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И
ИННОВАЦИЙ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН**

**ЧИРЧИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ**

**Материалы международной научно-практической конференции
«ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ, ДИДАКТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ
ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ И
НАЧАЛЬНОМУ ОБРАЗОВАНИЮ: НАЦИОНАЛЬНЫЙ И
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ»**

**MINISTRY OF HIGHER EDUCATION, SCIENCE AND INNOVATIONS
OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN**

CHIRCHIK STATE PEDAGOGIKAL UNIVERSITY

**Materials of the international scientific-practical conference
“THEORETICAL, DIDACTIC, AND METHODOLOGICAL INNOVATIVE
APPROACHES TO THE EDUCATION SYSTEM AND PRIMARY
EDUCATION: NATIONAL AND INTERNATIONAL EXPERIENCE”**

May 23-24, 2025

Chirchiq – 2025

UO‘K – 37.02;51:004;57

KEK – 74.03;22.1;28

K – 52

“Ta’lim tizimi va boshlang‘ich ta’lim bosqichining nazariy, didaktik va metodologik innovatsion yondashuvlari: milliy va xalqaro tajriba” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Chirchiq. 2025-yil 23-24 may. 579 bet.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti sharoitida ta’lim sifatiga erishish muhim strategik vazifalardan hisoblanadi. Bunda ta’lim tizimining takomillashtirilishi va unda boshlang‘ich ta’lim bosqichining sifat ko‘rsatkichlariga erishish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ilmiy, amaliy va metodik ishlar muhim o‘rin tutmoqda. Shu jihatdan mamlakatimiz ta’lim tizimi va uning boshlang‘ich ta’lim bosqichida tarkib topayotgan nazariy, didaktik va metodik yangilanishlarni tadqiq etish hamda bu borada muayyan yo‘nalishlarni ishlab chiqish dolzarb bo‘lib turibdi. Bularning barchasi mazkur xalqaro ilmiy-amaliy anjumanning yo‘nalishlarini tashkil qiladi.

Mazkur xalqaro ilmiy-amaliy anjumanning maqsadi mamlakatimiz ta’lim tizimi va uning boshlang‘ich ta’lim bosqichida tarkib topgan nazariy, didaktik va metodologik innovatsion yondashuvlarni tadqiq etish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Anjumanning asosiy vazifasi ta’lim tizimi va boshlang‘ich ta’lim bosqichida tarkib topgan innovatsion yondashuvlarning milliy tajribalarini ishlab chiqish va uning xalqaro tajribalarini tizimlashtirishdan iborat.

Ushbu to‘plamga kiritilgan maqolalarda keltirilgan xulosa va tavsiyalar anjuman maqsadi va vazifalaridan kelib chiqib, ta’lim tizimi va uning boshlang‘ich ta’lim bosqichini innovatsion yondashuvlar bo‘yicha milliy va xalqaro tajribalari uyg‘unligi asosida rivojlantirishga, bunda innovatsion yondashuvlarning samaradorligi natijasida ta’lim sifatiga erishishning iqtisodiy imkoniyatlarini belgilashga, ulardan foydalanish mexanizmlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

To‘plamda berilgan maqolalar haqqoniyligining javobgarligi mualliflar zimmasida.

Tahrir hay’ati:

1. Muxamedov Gafurdjan Israilovich – k.f.d., professor.
2. Eshchanov Baxodir Xudayberganovich – DSc, professor.
3. Tadjibayev Ikram Uralbayevich – DSc, professor.
4. Yalg‘ashov Burxon Fayzullayevich – DSc, professor v.b.
5. Jabborova Onaxon Mannapovna – PhD, dotsent.
6. Kuchkinov Abdumalik Yo‘ldoshevich – PhD, dotsent.
7. Ochilov Fariddun Izatulloevich – PhD, dotsent v.b.

Taqrizchilar:

Konarbayeva Zulfiya Kemelxanovna – M.Auezov nomidagi Janubiy Qozog‘iston universitetining O‘quv va akademik masalalar bo‘yicha prorektori. Falsafa fanlari doktori (PhD).

Usarov Jabbor Eshbekovich – Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Pedagogika va psixologiya” fakulteti dekani, P.f.d. (DSc), professor.

Anjuman O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining **2024-yil 27-dekabrda** 490-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan “2025-yilda xalqaro miqyosida o‘tkaziladigan ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar rejasi”ning **78-bandiga** asosan o‘tkazilgan.

TA’LIM TIZIMINING MILLIY VA XALQARO TAJRIBALARI OMILI (So‘z boshi o‘rnida)

“O‘zbekiston – 2030” strategiyasida mamlakatimizda 2030-yilga qadar ta’lim tizimini rivojlantirish va bunda boshlang‘ich ta’limda sifat ko‘rsatkichlariga erishish vazifasi qo‘yilib amalga oshirilmoqda. Shu jihatdan ta’lim tizimi va boshlang‘ich ta’lim bosqichining nazariy, didaktik va metodologik jarayonida bo‘layotgan innovatsion yondashuvlarni tadqiq etish hamda mazkur masalalarda muayyan mezonlarni belgilab olish dolzarb bo‘lib turibdi.

Chirchiq davlat pedagogika universitetida 2025-yilning 23-24 may kunlari tashkil etilgan xalqaro ilmiy-amaliy anjumanda ana shu masalalar kun tartibiga qo‘yilib, unda mamlakatimiz va nufuzli xorijiy pedagogik muassasalarning taniqli olimlari ishtirok etib, qo‘yilgan muammolarning amaliy yechimlari bo‘yicha o‘zlarining yondashuvlari, innovatsion tavsiyalari va individual metodikalarini tadqim etishdi. Bu borada mamlakatimiz oliy ta’lim muassasalarining pedagog olimlari, yosh tadqiqotchilari va xorijiy pedagogik muassasalarning taniqli mutaxassislari faol ishtirok etganligini alohida ta’kidlash lozim. Shu jihatdan mazkur ilmiy-amaliy konferensiyada quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha ta’lim tizimi va boshlang‘ich ta’lim bosqichining nazariy, didaktik hamda metodologik innovatsion yondashuvlari ilmiy muhokama qilindi:

- ta’lim tizimini rivojlantirishning innovatsion yondashuvlari;
- ta’lim tizimini rivojlantirishda integratsion tajribalardan foydalanish texnologiyalari;
- boshlang‘ich ta’limning nazariy, didaktik va metodologik yo‘nalishlaridagi milliy va xalqaro tajriba;
- boshlang‘ich ta’limning innovatsion yo‘nalishlaridan foydalanish metodlari;
- Matematika va informatika sohasida kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlashning innovatsion usullari va tamoyillari;
- Ona tili ta’limida zamonaviy ta’lim texnologiyalarining ahamiyati;
- Tabiiy fanlarni o‘qitishda innovatsion yondashuvlar.

Mazkur muammolar bo‘yicha taqdim etilgan ma’ruzalar va ularning taqdimotlari shuni ko‘rsatdiki, mamlakatimizda ta’lim tizimining milliy va xalqaro innovatsion tajribalarini o‘rganish jarayoni qizg‘in kechmoqda. Ayni paytda, mazkur masalalarda nazariy, didaktik va metodologik yechimlarni topish hamda ularni amaliyotga joriy etish masalasi dolzarb bo‘lib turganligi namoyon bo‘ldi.

Ta’lim tizimi va boshlang‘ich ta’lim bosqichining nazariy, didaktik va metodologik innovatsion yondashuvlarini muntazam o‘rganib borish hamda bu

borada milliy va xalqaro tajribalarni uyg‘unlashtirish muhim pedagogik ilmiy-tadqiqotlarning mavzusi bo‘lishi alohida ko‘zga tashlandi. Shu sababli mazkur ilmiy-amaliy anjumanda qo‘yilgan muammolar bo‘yicha o‘ziga xos yechimlarning taqdim etilganligini alohida ta’kidlash lozim.

Ta’lim tizimi va boshlang‘ich ta’lim bosqichining innovatsion yondashuvlari o‘ziga xos tarzda muntazam o‘rganilib borilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shu jihatdan bu o‘rinda taqdim etilayotgan ma’ruzalarning mazmuni, metodikasi va ularda taqdim etilgan texnologiyalar qo‘yilgan muammoning yechimiga xizmat qiladi.

Ta’lim tizimining innovatsion yondashuvlarida individual ta’lim masalasi muhim ahamiyatga egadir. Shu ma’noda kelgusida mazkur masala bo‘yicha ham anjumanning yo‘nalishlarini davom ettirish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Xalqaro ilmiy-amaliy andjuman materiallari mualliflar taqdim etgan matnlar asosida tayyorlandi. Unda asosiy e’tibor ilmiy-amaliy anjumanda muhokama qilingan muammolarning yechimlariga qaratildi.

Muxamedov Gafurdjan Israilovich,
O‘zbekiston Fan arbobi.

YALPI MAJLIS

ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ КАСБӢ- ПЕДАГОГИИ ОМУӢЗГОРОНИ ОЯНДА ДАР ТАЪЛИМИ ОЛӢ

Шаропов Шавкат Аҳмадович,
Доктори илмҳои педагогӣ, профессори
кафедраи “Педагогикаи иҷтимоӣ ва касбӣ”и
Муассисаи давлатии таълимии Донишгоҳи давлатии
Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров. (Тоҷикистон).

Каримҷанов Алиҷан,
Н.и.п., дотсенти кафедраи “Методикаи таълими ибтидоӣ”
Донишгоҳи давлатии педагогии Чирчиқ. (Ўзбекистон).

Аннотатсия. Дар мақола яке аз масъалаҳои муҳими илмҳои педагогӣ хусусиятҳои ташаққули салоҳияти касбӣ-педагогии омузгорони оянда дар таълими олӣ баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки ҳар як ҷомеа нисбат ба мутахассисони соҳаи маориф талаботеро пеш меорад, ки ба ҳадафҳои рушди иҷтимоиаш мувофиқанд, зеро дурнамои пешрафт дар тамоми соҳаҳои ҳаёти маънавию моддӣ ҳар давлат ба кадрҳои педагогӣ вобаста мебошад. Имрӯз дар низоми таҳсилот вобаста ба ислоҳот дар сиёсат, иқтисод ва дигар соҳаҳо табдили парадигмаи таҳсилот аз донишмарказӣ ба башардӯстона (ба шахсият нигаронида) амалӣ мегардад.

Калидвожаҳо: салоҳияти касбӣ-педагогӣ, омузгорони оянда, ташаққул, рушд, таълими олӣ, шахсият, тафаккур, фарҳанги педагогӣ, таҳсилот.

Низоми самарабахши маориф яке аз омилҳои муҳими таъмини рушди устувори иқтисодиёти мамлакат ва ҷомеа мебошад. Ҳадафи ислоҳот дар низоми таҳсилоти олии мамлакат таъмини дигаргунии сифатии он дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ва ҷаҳонишавӣ аст. Пайваст шудани мамлакатҳо ба низоми умумиҷаҳонии таҳсилот, тағйироти парадигмаи таҳсилот, ташаққули тарҳи нави миллии таҳсилот масъалаҳои сифати омодагии кадрҳои педагогиро бе таваҷҷӯҳ намегузоранд.

Дар ҳуҷҷатҳои созмони ҷаҳонии оиди маориф аз ҷумла қайд мегардад, ки дар шароити ҳозира маҳз «сифати» аҳоли (сатҳи маълумот, офияти равониву ҷисмонӣ) рушди ҷомеа ва давлатро муайян хоҳад кард. Бинобар ин, маориф яке аз омилҳои калидии субот ва пешрафти рӯзафзуни давлат ва дар

маҷмӯъ, ҷомеаи ҷаҳонӣ буда, фишанги асосиест, ки ҷаҳон барои ҳалли муаммоҳои куллии мавҷудият ва тараққиёти худ дар даст дорад.

Ҳама гуна ҷомеа нисбат ба мутахассисони соҳаи маориф талаботеро пеш меорад, ки ба ҳадафҳои рушди иҷтимоиаш мувофиқанд, зеро дурнамои пешрафт дар тамоми соҳаҳои ҳаёти маънавию моддӣ ҳар давлат ба кадрҳои педагогӣ вобаста мебошад. Имрӯз дар низоми таҳсилот вобаста ба ислоҳот дар сиёсат, иқтисод ва дигар соҳаҳо табилии парадигмаи таҳсилот аз донишмарказӣ ба башардӯстона (ба шахсият нигаронида) амалӣ мегардад. Табиист, ки ин ба тағйироти афзалиятҳо дар таҳсилоти касбии педагогӣ оварда мерасонад. Акнун ҳангоми омода кардани кадрҳо барои муассисаҳои соҳаи маориф кӯшишҳои асосӣ на танҳо ба равона мегарданд, ки педагогҳои оянда ҳаҷми муайяни донишҳо ва малакаҳои барои тарбия ва таълими насли наврас заруриро аз худ намоянд, балки шахсияти озоду масъули омӯзгорон, мураббӣён, педагогҳои потенсиалӣ ташаккул ёбад, ки дорои фарҳанги умумӣ, ҷаҳонбинии густурда, тафаккури таърихӣ буда, дар худ масъулияти шаҳрвандӣ ва салоҳияти касбиро тавҷеб таҷассум кардаанд.

Ба мутахассисони соҳиби маълумоти олӣ аллакай ҳозир талаботи ҷиддитар ва аз бисёр ҷиҳат сифатан нави марбут ба салоҳияти касбӣ, муташаққилӣ, кордонӣ ва ҳадафмандӣ пеш гузошта мешавад. Бозори меҳнате, ки дар шароити нави иқтисодӣ шакл мегирад, ба ҳислати муносибатҳои ҷамъиятӣ таъсири ҷиддӣ расонида, нисбат ба шахс талаботи қатъиро пеш мегузорад ва ин нукта бояд ҳангоми омода кардани мутахассисони форматсияи нав ба ҳисоб гирифта шуда, ба парвариши салоҳиятнокии ва рақобатпазирӣ дар онҳо аҳамияти хоса зоҳир гардад. Барои мутахассисони оянда босалоҳият ва рақобатпазир будан маънои қобил будан ба ҷустуҷӯӣ ва азхуд кардани донишҳои нав, қабул карда тавонистани қарорҳои ғайристандартӣ, боварӣ доштан ба қобилияти касбии худ ва ба ҳамин восита таъсир расонидан ба ояндаи худро дорад.

Масъалаи тафсири моҳияти мафҳуми «салоҳияти касбӣ» байни равшанносон, педагогҳо, мутахассисони амалкунанда ва дигарон баҳсу ихтилофҳоро ба миён овардааст.

Аз омӯзиши адабиёти илмӣ маълум мегардад, ки дар замони ҳозира оид ба моҳияти мафҳуми «салоҳият», сохтори ва мундариҷаи он ақидаи ягона мавҷуд нест. Дар аксари маврид, ин мафҳум аз рӯйи фаросат барои ифодаи сатҳи баланди ихтисос ва кордонӣ истифода мешавад. Дар тафсири баъзе муаллифон мафҳуми «салоҳияти касбӣ» бо мафҳуми «омодагӣ ба фаъолияти касбӣ» (В.А.Сластенин, Н.Н.Лобанова, А.И.Панарин ва диг.) ва «кордонии педагогӣ» (А.И.Пискунов, В.В.Косарев ва диг.) иртибот пайдо мекунад. Дар сохтори дараҷаноки истилоҳҳои зикршуда салоҳияти касбӣ мавқеи

мобайниро ишғол менамояд. Агар барои таъйини ҷойи салоҳиятнокӣ дар низоми кордонӣ (касбият) кӯшиш намоем, он байни вазифашиносӣ ва камолот, ки сатҳи басандаи тасаллути касбро ифода менамояд; байни омодагӣ, ки аксари муаллифон онро ҳамчун «самтгирии ботинӣ»-и шахсият ба фаъолияти муайян, як навъ ҳолати «пеш аз оғоз» ва маҳорат ҷойгир аст.

Муаллифони фарҳанги педагогӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои олий ва миёнаи педагогӣ мафҳуми салоҳиятро чунин тафсир мекунад: салоҳияти умумифарҳангӣ – сатҳи соҳибмаълумотие, ки барои худомӯзиву ҳалли мустақилонаи масъалаҳои маърифатии дар ин маврид пайдошаванда ва муайян кардани мавқеи хеш кофист; салоҳияти касбии омӯзгор – аз ҷониби омӯзгор фаро гирифтани маҷмӯи зарурии донишҳо, малакаву маҳорат, ки самти фаъолияти ӯ, муоширати педагогӣ ва шахсияти омӯзгорро ҳамчун соҳиби арзишҳои муайян, идеалҳо ва шуури педагогӣ муқаррар мекунад.

Дар «Фарҳанги муосири педагогика» категорияи «салоҳияти касбӣ» асосан бо сатҳи ҳуди маълумоти касбӣ, таҷриба ва қобилияти фардии инсон, бо кӯшиши асосноки ӯ ба худомӯзӣ ва худтакмилдиҳии пайваста, бо муносибати эҷодӣ ва бомасъулияти ӯ муайян мешавад.

Муносибати босалоҳият дар ҳама самтҳои ташаккули муҳассилин натиҷаи мусбат меорад ва ин ҷо мо нақши муносибати босалоҳиятро дар ташаккули шахсияти муҳассилин мавриди пажӯҳиш қарор додем. Яке аз рукнуҳои ташаккули шахсият ин ба меҳнат ва шуғли заруру барои ҷомеа муфид ҷалб намудани муҳассилин мебошад. Ҳанӯз файласуфи бузурги Юнони бостон Антисфен гуфта буд: “Меҳнат нақӯст”. Маҳз меҳнати фаъоли инсон ӯро ба бунёди шаҳрҳою давлатҳо раҳандозӣ намуд. Аз ин ҷост, ки дар ташаккули шахсияти муҳассилин ба меҳнат ва шуғл ҷалб кардан яке аз самтҳои асосии муносибати босалоҳият мебошад.

Дониш руки асосии касби маърифаткунӣ маҳсуб меёбад, вале барои дар амалия истифода кардани дониш хатман дар хонанда маҳорату малакаро инкишоф додан зарур аст. Дар ташаккули шахсияти муҳассилин меҳнат дар пояи муносибати босалоҳият ҳам дар шакли ҷисмонӣ ва ҳам зеҳнӣ натиҷаи нақӯро ба бор меорад.

Аз ин лиҳоз, муносибати босалоҳият пеш аз ҳама, бояд ба он равона карда шавад, ки муҳассилин паси мизи дабистон нишаста, фарогири дониши судманд ва маҳорату малакаи ташаккулёфтаи дар амалия ҷорӣ шаванда бишаванд.

Ташаккули шахсият раванди хеле мураккабест ва бузургтарин ақлҳои башарӣ ва хирадмандон дар натиҷаи омӯзиш ва заҳматҳои зиёд андешаҳои хеле судманду ҷолибро пешниҳод кардаанд. Ҳар як мураббӣ ва устод

вазифадор аст, ки бовиҷдонона ва софдилона чихати амалӣ кардани масоили ташаккули шахсияти муҳассилин заҳмат бикашад.

Салоҳиятмандии омӯзгорро ду ҷабҳаи асосии он ташкил мекунад:

1. Салоҳиятмандии касбӣ-педагогии омӯзгор.
2. Салоҳиятмандии умумӣ-педагогӣ ва иҷтимоии омӯзгор.

1. Ба салоҳиятмандии касбӣ-педагогии омӯзгор дохил мешавад:

1) дониш, малака ва маҳорат дар доираи фанни таълимӣ (омӯзгор бояд донишу малака ва маҳорати хуби фаннӣ дошта бошад, аз навигариҳои фанни худ огоҳ бошад, эҷодкор, маҳорати хуби истифодаҳои методҳои фаъоли таълим бошад);

2) муоширати педагогӣ (ташкили муоширати хуби педагогӣ, истифодаи такти педагогӣ, риояи одоби муомилаю муносибат, ҳурмати шахсияти донишҷӯ, маҳорати гуш карда тавоништан);

3) маҳорати муносибат кардан бо донишҷӯ ва ҳамкорон (амалӣ кардани муносибати муътадили ҳамфикрӣ, якдигарфаҳмӣ, пайдо кардани боварӣ ба якдигар, тақмили муносибати дӯстона ва ғ.);

4) маҳорати ташкили корҳои тарбиявӣ (ташкilotчигӣ, намунаи корбарӣ шудан, ташкили чорабиниҳои тарбиявӣ, сайёҳӣ, экскурсионӣ ва ғ.)

5) фаъолияти худтақмилдиҳии касбӣ (маҳорати бурдани тадқиқоти илмӣ, навиштани рисолаи номзадӣ, докторӣ, маъруза кардан, худомӯзӣ, ташкили чорабиниҳои илмӣ, семинарҳо, теринингҳо, (таълимӣ, методӣ) ва ғ.).

2. Салоҳиятмандии умумӣ-педагогӣ ва иҷтимоии омӯзгор.

Бояд донист, ки омӯзгор пеш аз ҳама шахси соҳибдониш, соҳибфарҳанг, сиёсатшинос ва умуман шахси зиёӣ маҳсуб мешавад. Бинобар ин ба ғайр аз соҳибкасб будан ӯ бояд ҳамчун шахсияти соҳибмаълумоти ҷамъият бо донишҳои сиёсӣ, маҳорати муносибат кардан бо ҷамъият, шахсони алоҳида ва бурдани сиёсати давлату ҳукумат омода бошад.

1. Маҳорати ҷамоатчигӣ, иҷтимоӣ, сиёсатмадории омӯзгор.
2. Пешбурди сиёсати давлату ҳукумат.
3. Маҳорати ташкили чорабиниҳои оммавӣ.
4. Иштироки фаъол дар тарғибу ташвиқи ғояҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии давлату ҳукумат ва чорабиниҳои сиёсӣ ва ҷамъиятӣ.
5. Симои соҳибфарҳангӣ дар ҷамъият.

Яке аз самтҳои муҳими салоҳияти касбии омӯзгор ин давраи таҷрибаомузии омӯзгорони оянда мебошад. Дар ин давра сифатҳои муҳими касбии донишҷӯён ташаккул меёбад. Давраест, ки донишҷӯён бояд донишҳои назариявӣ худро дар амал санҷанд ва амалӣ намоянд. Аз ин лиҳоз ин давра аз устодон (методистон, роҳбарони таҷрибаомузӣ) омодагии ҷиддиро талаб мекунад. Ин сифатҳо чунин маҳорату малакаи устодонро

дарбар мегирад: иштирок дар дарсҳо, мушоҳида, омӯзиш, таҳлил, хулосабарорӣ. Намунаи дарсҳои пешқадам. Мастер класс. Омӯзиши гузориши тренингҳо, семинарҳо, мизи мудаввар. Ташаккули сифатҳои пешбарӣ. Эҷодкорӣ, муносибати ғайрианъанавӣ ва ғайра.

Имрӯз педагоги босалоҳият ва соҳиби тафаккури эҷодӣ онест, ки ба ғаёлияти гуногунпахлуи касбӣ ва густурдаи иҷтимоӣ қобил аст; мавридшиносу боодоб ва дорои ҳисси ҳамдардӣ буда, дар муносибат бо шогирдон ботаҳаммул ва пуртоқат аст; ба худ хос ва нисбатан мухтор будани худинкишофёбии онҳоро мефаҳмад; муоширати дохилигурӯҳӣ ва байнигурӯҳиро таъмин ва низоъҳои коллективи шогирдонро бартараф карда метавонад; ба инкишоф додани худ қодир буда, барои шогирдон ва ҳамкорон ҳамчун шахсияти пурғайрату эҷодкор ҷолиб аст.

Сарчашмаҳои истифодашуда:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”. Душанбе: “Шарқи озод”. – (22.07.2013, №1004)
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 07.02.2017 й. ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони.
3. Каримжанов А. Дарслик. “Таълим тизимини бошқариш асослари”. Низомий номидаги ТДПУ. 2005 й. Шарқ нашриёти. 168.б.
4. Каримжанов А., Очилов Ф.И. Бошланғич синфларда таълим-тарбия муаммолари. Ўқув қўлланма. – Т.: “Фирдавс шоҳ”. 2021. 204 б.
5. Лутфуллоев М. Истиқлолияти Тоҷикистон ва маорифи навин. – Душанбе: Сахбо, 2006. – 220 с.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMNING MILLIY YONDASHUVLARI

Mardonov Shukrullo Qo‘ldoshevich,
*Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi
Milliy instituti professori, pedagogika fanlari doktori.*

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich ta’limning mamlakatimizdagi nazariy, didaktik va metodologik milliy yo‘nalishlari to‘g‘risida fikr yuritilgan, mazkur masala bo‘yicha muallifning yondashuvlari taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, nazariya, didaktika, metodologiya, yondashuv, milliylik, umumiylik, natija.

Yangi O‘zbekiston sharoitida boshlang‘ich ta’lim aholining umumiy savodxonligi ko‘rsatkichlarini ta’minlovchi asosiy bosqich sifatida namoyon bo‘lmoqda [1]. Shu jihatdan keyingi besh yil davomida boshlang‘ich ta’limning mazmuni tubdan o‘zgardi va takomillashdi. Bu jarayonda boshlang‘ich ta’limning *milliy yondashuvlarini* belgilab olish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Ana shu masalaning tahliliga e’tiboringizni tortamiz.

Milliy yondashuv – muayyan xalqning ruhiga asoslangan, uning ta’lim va tarbiya jarayonidagi tajribasiga tayanadigan hamda umuminsoniy qadriyatlar ruhida amalga oshiriladigan o‘qitish jarayonidir. Aynan mana shunday yondashuv har bir xalqning ta’lim va tarbiya bo‘yicha tajribasini o‘rganish hamda xalqaro miqyosida ommalashtirish imkonini beradi. Shu ma’noda mamlakatimizda boshlang‘ich ta’limning nazariy, didaktik va metodologik milliy yondashuvlarini idrok etish muhim ahamiyatga egadir.

Boshlang‘ich ta’lim nazariyasiga doir milliy yondashuv. Mamlakatimiz boshlang‘ich ta’limining nazariyasida yangicha tamoyillar, vositalar va uslublarning tarkib topganligi muhim ahamiyatga egadir. Bu borada qator yosh pedagog olimlarning tadqiqotlari munosib hissa bo‘lib qo‘shilayotganligini eslatib o‘tish joiz [2]. Shu ma’noda boshlang‘ich ta’lim nazariyasiga doir milliy yondashuvlarning asosiy jihatlarini quyidagilar tashkil qiladi:

- 1) boshlang‘ich ta’limni insonparvarlik va erkinlik tamoyillariga asosan nazariy asoslash;
- 2) boshlang‘ich ta’lim tadqiqotchiligidagi milliy manbalar, tajribalar va umuminsoniy ruh uyg‘unligiga asoslanish;
- 3) boshlang‘ich ta’lim nazariyasining bevosita amaliyot bilan bog‘liqligini ta’minlash.

Mazkur milliy yondashuv bevosita boshlang‘ich ta’lim nazariyasining muammolarini hal etishda tayanch vazifasini bajaradi. Chunki texnologik rivojlanish jarayonida boshlang‘ich ta’lim nazariyasiga oid texnokratik yondashuvlar ham yuzaga kelmoqda. Agar biz boshlang‘ich ta’lim nazariyasini bevosita ta’lim qonuniyatlari asosida ta’minlay olsak, mamlakatning ta’lim tizimida aynan ana shunday ruh paydo bo‘ladi.

Boshlang‘ich ta’lim didaktikasiga doir milliy yondashuvlar. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘qitishning butunlay yangicha shakllari tarkib topgan. Bu hol mamlakatning ijtimoiy va innovatsion rivojlanishi bilan bog‘liq hodisadir. Shu jihatdan boshlang‘ich ta’lim didaktikasiga doir quyidagi milliy yondashuvlarning idrok etilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi:

1) bolalarni yuz foiz darajada boshlang‘ich ta’lim bilan qamrab olish (eslatib o‘tish joizki, mamlakatimizda lo‘li diasparasining ko‘chmanchi hayot kechirishi bolalarni boshlang‘ich ta’lim bilan qamrab olishda muammo keltirib chiqarmoqda) ga doir milliy yondashuv;

2) o‘qitishning aniq, tabiiy va gumanitar fanlar turkumlariga bo‘lib o‘qitilishi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining layoqati va bilim darajasini yuksaltirishga xizmat qilayotganligiga doir milliy yondashuv;

3) boshlang‘ich ta’limda o‘qitishning yangi metodikalari, texnologiyalari va vositalarining joriy etilayotganligi bo‘yicha milliy yondashuv (masalan, boshlang‘ich ta’lim o‘quv jarayoni besh kunlikga o‘tkazilganligi muhim hodisa sifatida qabul qilinishi kerak).

Shu jihatdan boshlang‘ich ta’limning didaktikasiga doir milliy yondashuvlar bo‘yicha yangi avlod ilmiy tadqiqotlarini yaratish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Mamlakatimizda boshlang‘ich ta’lim didaktikasiga doir tarkib topgan milliy yondashuv o‘ziga xos tajribaning hosilasidir. Aynan mana shu masalalar yangi avlod darsliklari va o‘quv qo‘llanmalari tarkibiga singdirilishi hamda uning bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida ko‘nikma sifatida tarkib toptirilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Agar boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘qitish milliy yondashuvlarga asoslansa, umumiy savodxonlik ko‘rsatkichlari yuqori bo‘ladi va ta’limning keyingi bosqichi hamda turlarida milliy yondashuvni tarkib topirtirish qulay kechadi. Bu borada Rossiya Federatsiyasining o‘ziga xos tajribasini o‘rganish maqsadga muvofiq bo‘ladi [4].

Boshlang‘ich ta’lim metodologiyasiga doir milliy yondashuvlar. Mamlakatimizda XX asrning 20-yillaridan boshlab boshlang‘ich ta’lim metodologiyasiga doir milliy yondashuv tarkib topganligini ta’kidlab o‘tish kerak. Behbudiy, Fitrat, Avloniy, Vadud Mahmud, Sidqiy Xondayliqiy, Saidaxror Saidaziz Rasulzoda kabi jadid ma’rifatparvarlari tomonidan boshlang‘ich ta’lim metodologiyasining milliy yondashuvlari ishlab chiqilgan edi va bu yondashuv

bugungi kunga qadar amalda bo‘lib kelayotganligini eslatib o‘tish joiz. Shu jihatdan boshlang‘ich ta’lim metodologiyasiga doir milliy yondashuvning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- 1) boshlang‘ich ta’limning dunyoviylik asosida amalga oshirish metodi;
- 2) boshlang‘ich ta’lim o‘qitishning sinf-dars uslubiga asoslanganligi;
- 3) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining aqliy, yosh va jismoniy xususiyatlariga asosan sinflarga bo‘linishi.

Boshlang‘ich ta’lim metodologiyasidagi bunday milliy yondashuv umuminsoniy qadriyat shaklida tarkib topgan. Shu sababli mamlakatimiz aholisining savodxonligi talab darajasida hisoblanadi va bunday savodxonlik shaxs hayotida muhim o‘rin tutadi.

E’tibor berilsa, boshlang‘ich ta’limning nazariy, didaktika va metodologik masalalari bo‘yicha milliy yondashuvlar o‘ziga xos xususiyatlarga egadir.

Kezi kelganda ta’kidlash lozimki, boshlang‘ich ta’limda aynan milliy yondashuv hodisasi butun ta’lim tizimini xalq manfaatlari asosida rivojlantirish imkonini beradi. Shu sababli ko‘pgina xorijiy mamlakatlar aynan boshlang‘ich ta’lim jarayoniga milliy yondashuv asosida munosabatda bo‘ladi.

Ayni paytda, quyidagi masalalar bo‘yicha ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirish dolzarb bo‘lib turibdi:

1. Boshlang‘ich ta’lim nazariyasining zamonaviy innovatsion texnologiyalarga moslashuvi va unda insonparvarlik tamoyilining ustuvorligini ta’minlash bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish;

2. Boshlang‘ich ta’lim didaktikasida bo‘layotgan yangiliklarni umumlashtirish va boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim hamda ko‘nikmalarini asosiy mezon sifatida qabul qiluvchi yangi avlod ilmiy tadqiqotlarini yaratish;

3. Boshlang‘ich ta’lim metodologiyasini optimallashtirish, bunda tajribali boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining individual metodikalariga tadqiqot etuvchi ilmiy ishlanmalarda yaratish;

4. Boshlang‘ich ta’lim boshqaruvi asoslarini aniqlashtiruvchi va uning samraadorligini tarkib toptiruvchi ilmiy-metodik tavsiyalarni qamrab olgan ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish;

5. Oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ilmiy salohiyatini yuksaltirishga yo‘naltirilgan ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish.

Shunday qilib, mamlakatimizda boshlang‘ich ta’limning nazariy, didaktik va metodologik rivojlantirish jarayoni bevosita milliy yondashuv omiliga bog‘liqdir. Mazkur masalalar bo‘yicha pedagog olimlarning yondashuvlarini umumlashtirish va ommalashtirish dolzarb bo‘lib turganligini eslatib o‘tish joiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. – Toshkent, 2023
2. Jabborova O. Boshlang‘ich ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent, 2023
3. Umarova Z. Boshlang‘ich ta’limda konfliktologiya. – Toshkent, 2024
4. Бордовская Н., Реан А. Педагогика. – Санкт-Петербург, 2001

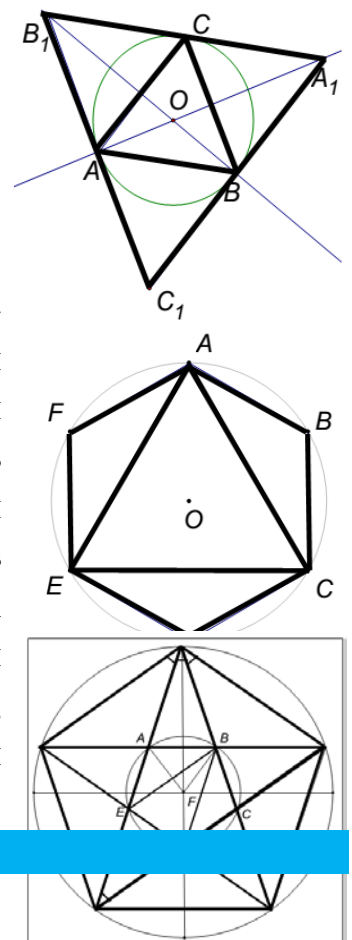
РОЛЬ ЗАДАЧ НА ПОСТРОЕНИЕ ГЕОМЕТРИИ В РЕАЛИЗАЦИИ ИНТЕГРИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

*Джумаев Маманазар Иргашевич,
Профессор Национального педагогического университета
Узбекистана им. Низами.*

Аннотация. Рассматриваются вопросы, проблема построения правильных вписанных четырёхугольников и восьмиугольников, рассматривается важное научное и практическое значение по данной тематике.

Ключевая слова: построение, проблема, история математики, геометрия, фигура.

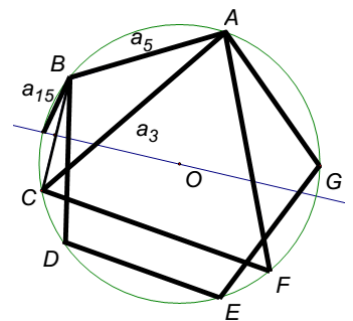
Свойства правильных вписанных *треугольников и шестиугольников* (рис. 1) использовал ещё Гиппократ Хиосский (V в. до н.э.) при своём решении знаменитой задачи о *квадратуре круга*. Впоследствии он занялся исследованием проблемы квадратуемых фигур, носящих его имя (*луночки Гиппократа*), т.е. их площади выражаются рациональными числами. Построение правильного вписанного в окружность *шестиугольника* с исчерпывающим доказательством дано в «Началах» Евклида. Очевидно, вершины, соединённые хордами окружности через одну, образуют правильный треугольник (рис.1). Если же соединить последовательно все его вершины, то получим шестиугольник, который всегда привлекал внимание в теоретических разработках и практических руководствах учёных благодаря простоте построения и интересным свойствам. К их числу, в частности, относится, тот факт, что квадрат его меньше

диагонали в три раза больше квадрата стороны В эпоху Возрождения учёные заметили, что фигуры в виде правильного шестиугольника встречаются в природе. Л.Б.Альберти (1404-1472) писал о том, что «... природу радует шестиугольник ..., а потому пчёлы и все другие насекомые умеют строить только шестиугольные ячейки в своих сотах» [2; с. 217].

Задачу построения правильного шестиугольника А.Дюрер (1471-1529) считал наиболее лёгкой ввиду того, что его можно построить *циркулем постоянного раствора*. Такой шестиугольник стал объектом исследований И.Кеплера (1671-1630). Рассуждая о том, почему снежинки имеют такую форму, он отметил ряд свойств 6-угольника: плоскость можно построить без зазоров и наложений лишь правильными треугольниками, квадратами и шестиугольниками. При этом среди них лишь последний покрывает наибольшую площадь. Заметим, что «первооткрывателями» этой особенности были пифагорейцы (VI в. до н.э.). Далее, среди всех правильных фигур шестиугольник – это первая, из которых нельзя составить объёмное тело [1; с. 5-32]. В трактате «Стереометрия винных бочек» [3] И.Кеплер ссылается на Архимеда (287-212 до н.э.), показавшего, что отношение длины окружности к диаметру заключено в пределах и доказал этот факт. С этой целью ученый использовал различные фигуры, вписанные или описанные около круга [3; с. 111-114]. Кеплер же в качестве такой фигуры взял правильный шестиугольник. Проблема построения *правильных вписанных четырёхугольников и восьмиугольников* также имела важное научное и практическое значение (рис.2). Они встречаются ещё в вавилонских текстах [4]. Построение квадрата осуществлялось следующим образом: проводилась окружность, а в ней – два взаимно перпендикулярных диаметра, четыре точки пересечения которых с окружностью являлись вершинами квадрата. Впоследствии все авторы строили правильные вписанные 4- и 8-угольники таким способом.

Новое направление в решение геометрических задач с помощью циркуля и линейки внесли Георг Мор (1640-1697), которого называли «датским Евклидом», и итальянский геометр Лоренцо Маскерони (1750-1800). Независимо друг от друга они пришли к следующему выводу: всякая геометрическая задача на построение фигуры, состоящей из конечного числа точек, разрешимая циркулем и линейкой, может быть решена *только циркулем*. Вслед за ними французский математик и инженер Ж.В.Понселе (1788-1867) и швейцарский геометр Я.Штейнер доказали, что в условиях предыдущей проблемы задача, решаемая классическими

средствами, может быть решена *одной линейкой*, если на плоскости построена какая-либо окружность с отмеченным ее центром.

В IV книге «Начал» Евклида впервые был указан способ построения *правильного 15-угольника*. Ученый заметил, что дуга наклона эклиптики к экватору представляет Таким образом на основе полученных результатов можно сформулировать следующие выводы.

1. Гуманитаризация математического образования, являясь следствием нового подхода к образованию, призвана создать условия для формирования и раскрытия творческого потенциала каждой личности. Его смысл состоит в приобщении математического образования состоит в том, чтобы приобщить ученика к творческой деятельности, вооружении его методами научного познания.

2. Существует множество методов построений правильных многоугольников, что представляет повышенную трудность для учащихся (студентов).

3. Изучение курса «Методы построения геометрических фигур классическими средствами» является важным компонентом развития личности будущего учителя математики. При изучении данного материала у студентов сформируется целостное представление о состоянии методов построений геометрических фигур, что в дальнейшем пригодится в их профессиональной деятельности.

Полученный материал способствует развитию гуманитаризационной составляющей математического образования.

Использованная литература:

1. Абу-л-Вафа ал-Бузджани. Книга о том, что необходимо знать ремесленнику из геометрических построений / Абу-л-Вафа ал-Бузджани / Пер. С.А.Красновой. В кн. «Физико-математические науки в странах Востока». – М.: Наука, 1966. – С. 56-140.

2. Белый Ю.А. Иоганн Мюллер (Региомонтан) / Ю.А.Белый. – М.: Наука, 1985.

3. Виленкин Н.Я. Математика. 5 класс: учеб. для общеобразоват. учреждений / Н.Я.Виленкин, В.И.Жохов, А.С.Чесноков, С.И.Шварцбурд. – 24-е изд., испр. – М.: Мнемозина, 2008. – 280 с.

4. Витрувий. Десять книг об архитектуре / Витрувий / Пер. с лат. Ф.А.Петровского. – М.: Изд-во «Академии архитектуры», 1936. – 69 с.

O‘QUVCHILARDA NUTQIY FAOLLIKNI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH USULLARI

Bashir Ahmad Qardash,

*Takhar universitetining “O‘zbek tili va Adabyoti”
kafedrasi mudiri. (Afg‘oniston)*

Kuchkinov Abdumalik Yuldashovich,

Chirchiq DPU, p.f.f.d, (PhD), dotsent. (O‘zbekiston)

Anotatsiya. Ushbu tadqiqotda o‘quvchilarda nutqiy faollikni rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish usullari yoritib berilgan. Unda nutqiy faollikni oshirishga qaratilgan amaliy yondashuvlar, interfaol o‘qitish metodlari hamda ta’lim jarayonida yangi texnologiyalarni joriy etish orqali o‘quvchilarning fikrlash, izohlash va mulohaza yuritish qobiliyatlarini shakllantirish usullari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: nutqiy faollik, o‘quvchi, innovatsion texnologiya, pedagogik yondashuv, interfaol usullar, ta’lim jarayoni, fikrlash qobiliyati, mulohaza yuritish, amaliy metodlar, o‘qitish texnologiyalari.

Kirish. Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning nutqiy faolligini rivojlantirish innovatsion pedagogik texnologiyalar vositasida samarali amalga oshirilmoqda. Prezidentimizning “Ta’lim va tarbiya tizimini yangi bosqichga ko‘tarish to‘g‘risida”gi farmonida ta’limda zamonaviy yondashuvlarni joriy etish muhim vazifa sifatida belgilab qo‘yilgan. Ushbu tadqiqot nutqiy kompetensiyani shakllantirishda interfaol, kollaborativ va konstruktiv pedagogik texnologiyalarning rolini ochib berishga qaratilgan.

Tadqiqotning maqsadi – innovatsion usullar orqali o‘quvchilarda nutqiy faollikni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslarini hamda amaliy yechimlarini ishlab chiqishdir.

Vazirlar Mahkamasining “O‘quv jarayonida ta’lim texnologiyalarini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida ta’limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish zarurligi ta’kidlangan.

Tadqiqot ob’ekti – umumta’lim maktablari o‘quvchilari, tadqiqot predmeti – ularda nutqiy faollikni rivojlantirishda qo‘llaniladigan innovatsion pedagogik usullardir. Tadqiqotda tahliliy, taqqoslama va diagnostik metodlardan foydalanildi. Maqola strukturasi kirish, nazariy asos, tadqiqot natijalari va xulosalardan iborat.

Natijalar. O‘tkazilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, umumta’lim maktablarida nutqiy faollikni rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning joriy

etilishi ta’lim samaradorligiga yuqori darajada ijobiy ta’sir ko’rsatmoqda. Tajriba-sinov ishlari jarayonida konstruktiv, interaktiv va kognitiv yondashuvlarga asoslangan o’qitish modellari asosida o’quvchilarda nutqiy kompetensiyalar shakllanishi, mulohaza yuritish qobiliyati, izohlash va muhokama qilish ko’nikmalari sezilarli darajada rivojlangani kuzatildi.

Kuzatuvlar va empirik tajribalar olib borilgan 5 ta umumta’lim maktablarida, 6-7-sinf o’quvchilari o’rtasida 3 oylik davr mobaynida “klaster” usuli, “akvarium” metodi, “rolli o’yinlar” hamda “mental kartalar” kabi innovatsion texnologiyalar joriy etildi. Ushbu usullar vositasida o’tkazilgan darslarda ishtirok etgan o’quvchilarning nutqiy faollik darajasi taxminan 27% ga oshgani kuzatildi. Ta’lim jarayonida “faol muomala maydonlari”ni tashkil etish natijasida nutqiy ifodadagi erkinlik, mustaqil fikr bildirish va tanqidiy tahlil qilish qobiliyatlarida keskin o’sish qayd etildi.

Ilmiy metodologiya jihatidan, tadqiqotda konstruktiv pedagogik nazariya, L.S.Vigotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi hamda J.Dyuining pragmatik ta’lim nazariyasi asosiy nazariy poydevor sifatida xizmat qildi. Mazkur yondashuvlar asosida o’quvchilarning nutqiy faolligini empirik asosda baholash uchun diagnostik testlar, so’rovnomalar va fokus-gruppa intervyulari o’tkazildi. Ularning natijalari kognitiv faollikning, nutqiy repertuarining va pragmatik muloqot strategiyalarining oshganini ko’rsatdi.

Tahlillar shuni ko’rsatdiki, an’anaviy reproduktiv ta’lim usullariga nisbatan innovatsion yondashuvlar nutqiy faollikni rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega. Masalan, traditsion diktant va qayta hikoyalashga asoslangan mashg’ulotlarda nutqiy faollik past darajada namoyon bo’lsa, interfaol texnologiyalar asosidagi faoliyatlarda nutqiy faollikning erkinligi, murakkabligi va kommunikativ yuklamasi ancha yuqori bo’lgan.

Xususan, “rolli o’yinlar” metodi orqali o’quvchilar real hayotiy muammolarni muhokama qilish jarayonida nutqiy intuitsiyasini, muloqotda ijodkorlikni namoyon qilishgan. Bundan tashqari, “mental xaritalar” texnologiyasi orqali mazmunli nutqni tizimlashtirish va logik rivojlantirish ko’nikmalari shakllangan. Bu kabi natijalar X.Turdiyev (2020) va M.Kamolova (2022) kabi tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlar bilan solishtirilganda yuqori innovatsion ijobiy dinamikani ko’rsatmoqda.

Tadqiqotning eng muhim xulosalaridan biri shuki, nutqiy faollikning rivojlanishi faqat lingvistik kompetensiya bilan emas, balki ijtimoiy-emotsional, kognitiv va muloqot strategiyalarini ham o’z ichiga olgan integrativ yondashuv orqali amalga oshadi. Mazkur yondashuv pedagogik amaliyotga yangi bilim va tushunchalarni olib kiradi: “o’qituvchi – fasilitator” konsepsiyasi, “o’quvchi

sub’ektligi”, “faol nutqiy muhit” kabi tushunchalar pedagogik diskursda yangi paradigmalarni shakllantirmoqda.

Muhokama. Olib borilgan tadqiqot natijalari tahlil qilinib, nutqiy faollikni rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar, xususan interfaol, kognitiv va problemali o‘qitish usullarining yuqori samarasi aniqlandi. Bu holat ilmiy adabiyotlarda, jumladan, Sukerman (2019) va Turdiyev (2021) tomonidan bayon etilgan natijalar bilan mushtaraklik kasb etadi. Tadqiqot natijalari O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6108-son farmoni va “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da ta’lim sohasini modernizatsiya qilish bo‘yicha belgilangan vazifalarga to‘liq mos keladi. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi uning nazariy va amaliy yechimlar bilan boyitilganida, shuningdek, o‘quv muhitini insonparvar va interaktiv formatga transformatsiya qilishda namoyon bo‘ladi. Metodologiya jihatdan empirik tahlil, interdissiplinar yondashuv va kompetensiyaviy modellar asosida ish yuritildi. Yaratilgan ilmiy asoslar, jumladan, “faol nutqiy muhit” va “muloqotga asoslangan ta’lim” konsepsiyalari ta’lim jarayonida yangi yondashuvlar ishlab chiqish imkonini yaratdi. Tadqiqot natijalari ilmiy asoslangan bo‘lib, ularni umumlashtirish orqali innovativ didaktik modellar rivojlantirildi. Shu bilan birga, ushbu tadqiqot kelgusida muloqot psixologiyasi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va didaktika sohalarida yangi bilimlar uchun platforma vazifasini bajaradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, nutqiy faollikni rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar – klasterlash, kollaborativ o‘qitish metodlari – kognitiv-kommunikativ kompetensiyalar shakllanishida muhim omil hisoblanadi. Ushbu texnologiyalar muloqot muhitini aktivlashtirib, didaktik samaradorlikni oshiradi va o‘quvchilar sub’ektligini ta’minlaydi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. بذرافکن، ل و همکاران. ده گام در برنامه ریزی درسی. شیراز: انتشارات ایرسا، 2007.
2. شعبانی، ح. مهارت‌های آموزش (روش‌ها و فنون تدریس)، تهران: انتشارات سمت، 2003.
3. صفوی، ا. کلیات روش‌ها و فنون تدریس. تهران: انتشارات معاصر، 2006.
4. عرفان، سید نقیب الله. آموزش مبتنی بر نتیجه و شاگرد محوری. تهران: انتشارات پشتیبان، 2020.
5. فردانش، هاشم. طراحی نظام‌های آموزشی. تهران: یاران، 2012.
6. طاهره، صادق پور، روش‌های نوین تدریس. تهران: ارسطو، 2024.
7. میرزابیگی، علی. برنامه ریزی و طرح درس در آموزش رسمی و تربیت نیروی انسانی. تهران: انتشارات یسטרان، 2007.
7. Turdiev Sh. Pedagogik texnologiyalar va nutqiy rivojlanish masalalari. – Toshkent. “O‘qituvchi”, 2021.
8. Qo‘chqorov O., Hamidov N. Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent. “Ta’lim” nashriyoti, 2019.

9. Сукерман Г.А. Обучение в диалоге: развивающее образование для всех. – Москва: Просвещение, 2019.
10. Вигоцкий Л.С. Мышление и реч. – Москва. Педагогика, 1982.
11. Richards, J.C., Rodgers, T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

МАТЕМАТИКАЛЫҚ ЖАТТЫҒУЛАР ЖҮЙЕСІ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМУ

Астамбаева Жунат Кананьяновна,

*Абай атындағы ҚазҰПУ, Педагогика және психология факультеті,
Бастауыш білім беру кафедрасының аға оқытушысы, (PhD). (Қазақстан).*

Наримбетова Захия Ахмедовна,

*Шыршық мемлекеттік педагогика университеті, доцент,
Педагогика ғылымдарының докторы (PhD). (Өзбекстан).*

***Аннотация.** Мақалада бастауыш сынып оқушысы мектепте алған білімін тәжірибеде қолданулары, оның өз өміріндегі алатын орны түсінуі, яғни функционалдық сауаттылығын дамыту қажеттілігі үшін жағдай жасау міндеттері жайлы пікір жүргізіп, математикалық жаттығудың түрлері ұсынылған.*

***Кілт сөздер:** Функционалдық сауаттылық, құзыреттік, тәжірибе, халықтық санақ, мәселелер, математикалық мәдениеттілік, сауаттылық, жаттығу, шығармашылық жұмыстар, граф, диаграмма.*

Қазақстан Республикасы білім берудегі тенденциялар, соңғы кезде болып жатқан елеулі өзгерістер және оны жүзеге асыру тәжірибесінің қазіргі жайы оқытудың міндеттеріне, формасы мен әдістеріне, яғни біртұтас педагогикалық үдеріске, бастауыш сынып оқушысын оқыту барысына жаңа талаптар қойып отыр. Осыған орай, Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі стратегиялық жоспарында «қысқа, орта және ұзақ мерзімді болашақтағы» қағидатты өзгерістер ретінде дәстүрлі оқу бағдарламаларынан функционалдық сауаттылықты дамыту, еңбек нарығы қажет ететін қазіргі заманғы дағдылар мен құзыреттілікті қалыптастыру және дамыту» [1] деп көрсетілген еді.

Сауаттылық мәселесі адамзатты қадым замандардан бері қызықтырып келеді. Қазіргі әлем бұрынғыға қарағанда әлдеқайда күрделі болғандықтан, кез-келген оқушы әлеуметтік жағынан табысты болғысы келеді, ал ата-ана тәуелсіз өмірде баласының есейген шағында тек сауатты болып қана қоймай,

нақты өмірге дайын, әл-ауқатының жоғары деңгейде болғанын қалайды. Бұл өз кезегінде оқушының мектепте алған білімін нақты өмірде, өзін қоршаған ортада тиімді қолдануын талап етеді. Бір сөзбен айтқанда, бастауыш сынып оқушысы мектепте алған білімін тәжірибеде қолданулары, оның өз өміріндегі алатын орны түсінуі тиіс, яғни функционалдық сауаттылығын дамытуы қажет. Өйткені, сауаттылық мәселесіне ерекше назар аудару саяси (демократиялық мемлекет құру), экономикалық (сауатты, құзыретті мамандарға қажеттілік), әлеуметтік (халықтық санақ), технократиялық (компьютерлердің жаңа толқынының шығуы, Ғаламтордың мүмкіндіктері), білім беру (қоғамның сұранысы, халықтың білімділік деңгейін көтеру) үдерістеріне байланысты.

Қазақстанда оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту мәселесі «Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспарында» анықталған болатын. «Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспарында» осы мәселенің мақсаты мен міндеттері айқындалған. Оның мақсаты – Қазақстан Республикасындағы мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту үшін жағдай жасау.

Ал міндеттері:

1. Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамытудың отандық және халықаралық практикасын зерделеу.
2. Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту бойынша шаралар жүйесін іске асырудың тетіктерін анықтау.
3. Білім мазмұнын жаңғыртуды қамтамасыз ету: стандарттар, оқу жоспарлары мен бағдарламалар.
4. Білім беру процесін оқу-әдістемелік қамтамасыз етуді әзірлеу.
5. Мектеп оқушыларының білім сапасын бағалау және мониторинг жүргізу жүйесін дамыту.
6. Мектептің және қосымша білім беру жүйесі ұйымдарының материалдық-техникалық базасын нығайту [3].

Алайда тәжірибе нәтижесіне қарағанда, бұл мәселе әлі толық шешілмегендігі байқалады.

Ғылыми-теориялық әдебиеттерді талдау және жоғарыда айтылғандарды зерделей келе, *жаттығу дегеніміз білімді бекітудің және білік пен дағдыларды қалыптастырудың, сондай-ақ оқушылардың ойлау қабілетін дамытудың негізгі әдістерінің бірі* деп түйіндедік.

Математикалық тілді дамыту және математикалық сауаттылыққа үйрету кезінде терминдерді дұрыс қолданып, жаттығулардың атауларын біліп,

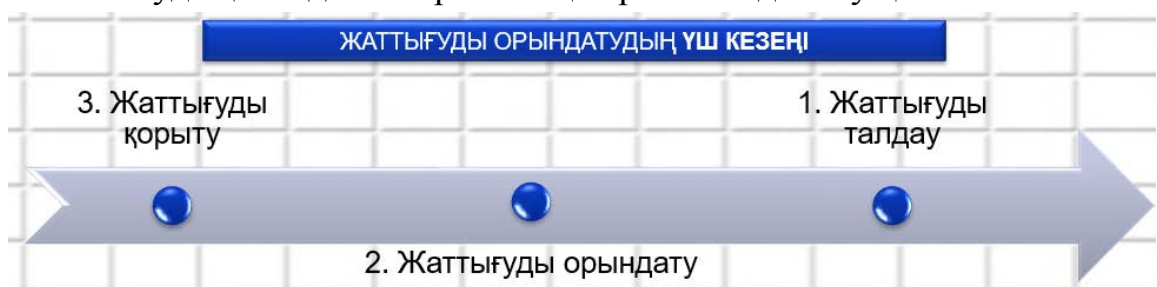
оларды бір-бірінен ажыратуға үйрету маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Бастауыш сынып математикасында әр алуан тапсырмалар бар. Солардың өзін кейбір бастауыш сынып мұғалімдері орынды қолданбайды. Олардың қайсысының болмасын өзіне тән белгілері бар. Тіпті бірнешеуінің ұқсастығын ескеріп топтауға да болады. Сонда әр топтың өзіндік мәнді белгілерінің тағайындалуы мүмкін. Осы тұрғыдан алғанда оқулықта беріліп отырған тапсырмаларды үш топқа бөлген жөн. Олар: мысалдар, теңдеулер, есептер. Осы сөздерді және сәйкес ұғымдарды орынды пайдалану, жалпы алғанда, сауаттылықтың және математикалық мәдениеттіліктің көрінісі деп түсінген жөн. Демек, болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің де осы ұғымдарды дұрыс және орынды қолданылуына назар аударуы керек, яғни жаттығулардың ішінен мысалдар мен есептерді дәл тауып алуға оларды машықтандыру қажет.

Сурет 1. Математикалық жаттығудың түрлері.

«Есеп» терминінің мән-мағынасын анықтауға арналған жекелеген әрекеттер бар болғанымен, әдістемелік әдебиеттерде ол жеткілікті дәрежеде ашылмайды. Мәселе мынада, көптеген әдістемелік еңбектерде (Бантова М.А., Пышкало А.М., Моро М.И., Истомина Н.Б., Лященко Е.И., Мазаник А.А., Колягин Ю.М., Столяр А.А., Дрозд В.А. және т.б.) арифметикалық есептерді саралауға және оқыту барысындағы олардың мақсаты мен құралы ретіндегі ерекшеліктерін қарастыруға баса назар аударылады. Бірақ, «арифметикалық есеп» терминінің мән-мағынасы жете ашылмайды. Қазақстандық әдістемеші-ғалым Т.Қ.Оспанов осы ұғымның мәнін нақты әрі дәл анықтаған.

Математикалық жаттығулардың әр түрін ажырата алумен қатар, олармен жұмыс жасаудың өзіндік алгоритмінің бар екенін де білу қажет.

Сурет 2. Математикалық жаттығулармен жұмыс.

Бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту мына сияқты жаттығулардың көмегімен жүзеге асырылады:

- 1) Контекстік есептерді шығару;
- 2) Кейс тапсырмаларын орындату;
- 3) Логикалық есептерді шығару;
- 4) Комбинаторлық есептерді шығару.

Төменде контекстік есептерге мысалдар келтірдік.

1. **«Математикалық өрнектерді жазу»** контекстік тапсырмасы.

Оқушы мына тапсырмаға сәйкес өрнек құрды: 1) 2-ге 5-ті қос және 3-ке көбейт; 2) 3-ке көбейтілген 2-ге 5-ті қос. Онда мынандай екі жазу шықты:

$$2+5*3=21$$

$$2+5*3=17$$

Жазулардағы қатені тап.

Дұрыс нұсқасы: $(2+5)*3=21$ $2+5*3=17$

2. Контекстік есеп: **«Шамаларды түрлендіру»**

Жағдаят ұсынылады: Екі оқушы мынандай есеп шығарды: Санаторийге ұзындығы 15 м, ені 5 м және тереңдігі 2 м болатын тіктөртбұрыш тәріздес хауыз салынды. Осы хауыздың қабырғалары мен түбінің ауданы қандай?» Бір оқушының есебінің жауабы 155, ал екіншісінікі – 15500 болды. Қайсысы есепті дұрыс шығарды?

3. Контекстік есеп: **«Бұрышты тап».**

Сұқ саусақ пен ортаңғы саусақтың арасын барынша ашқан кезде олардың арасы қанша градус бұрышты құрайды?

Сонымен, математикалық жаттығулар жүйесі арқылы бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту бойынша төмендегідей бірнеше қорытынды жасауға болады.

• **Мысалдарды** (көбейту кестесі, ауызша және жазбаша есептеулер) **орындату** арқылы ФМС-дамыту;

• **Теңдеулерді** (құрастыру, түбірін табу, есепті теңдеу құру арқылы шешу) **шешу**;

• **Есептің барлық түрлерімен** (құрастыру, кері есептер құрастыру, «есеп еместі» есепке айналдыру, есепті әр түрлі тәсілмен шығару, есепке лайық модель (сызба, қысқаша жазба, граф, график, диаграмма) таңдау, салу; салу, өлшеу есептері) **жұмыс**;

• **Өздік шығармашылық жұмыстар** (геометриялық шамаларға қатысты, сауда жасау, қоғзалысқа қатысты, т.б.)

Пайдаланылған әдебиеттер:

1 Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары. Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы,

№636 Жарлығымен бекітілген. – Астана, Ақорда, 137 б.

2 Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру (бастауыш сыныптар): әдістемелік құрал. – Астана: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2013. – 66 б.

3 Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 25 маусымдағы, №832 қаулысы. – Астана: Әділет, 2012. – 18 б.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОТБОРУ ЦЕЛЕВОЙ ЛЕКСИКИ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Эргенекон Майягуль,
Старший преподаватель, университет “Едитене”,
город Стамбул, Турция.

***Аннотация.** В последнее время одним из важных вопросов в области преподавания турецкого языка как иностранного является использование словарных списков (лексических минимумов), составленных в соответствии с уровнями владения языком. В настоящее время продолжают работы по определению лексических единиц, используемых в учебных материалах и учебниках по турецкому языку для иностранцев. Преподавание турецкого языка как иностранного осуществляется в соответствии с уровнями, определенными в Общеввропейских Компетенциях Владения Иностранным Языком (CEFR). В связи с этим определение целевой лексики, необходимой для изучения, имеет большое значение для создания учебных материалов, соответствующих уровням владения языком.*

Цель данного исследования – предложить подход к созданию списков целевой лексики в соответствии с уровнями CEFR, разработанных на основе лингвистических и педагогических критериев, для разработки эффективных учебных материалов в области преподавания турецкого языка как иностранного.

***Ключевые слова:** турецкий язык как иностранный, целевая лексика, лексический минимум.*

1. Введение. Лексические минимумы – это списки целевой лексики, которые играют ключевую роль в преподавании турецкого языка как иностранного, помогая учащимся удовлетворять коммуникативные

потребности и развивать языковые навыки. Эти списки систематизируют словарный запас по языковым уровням (базовый, средний, продвинутый), облегчая процесс обучения. Организованные по уровням владения языком (A1–C2 согласно CEFR), они выполняют несколько важных функций:

- 1) оптимизируют процесс усвоения лексики;
- 2) служат основой для разработки учебных программ;
- 3) обеспечивают объективность оценки;
- 4) повышают мотивацию учащихся за счёт чётких ориентиров.

В настоящее время в учебной лексикографии наблюдается тенденция к сужению понятия «лексический минимум». Э.Г.Азимов и А.Н.Щукин, исходя из представления о том, что количественный и качественный состав целевой лексики зависит от учебных целей, этапа обучения и количества выделенных учебных часов, определяют целевой словарный запас как лексические единицы, которыми учащиеся должны овладеть в течение определённого периода обучения [2; стр. 121].

Исходя из вышесказанного, «лексический минимум» можно определить как совокупность лексических единиц, определённым образом организованных в рамках лексикографических параметров, отобранных и сгруппированных из определённого корпуса на основе различных лингвистических и педагогико-методических принципов, предназначенных для использования в процессе обучения иностранному языку.

2. Основные Подходы к Формированию Лексических Минимумов. В современной лингводидактике существуют несколько подходов к трактовке термина «лексический минимум». При широком понимании под это понятие попадает любой список целевой лексики, отобранный в соответствии с определёнными методологическими целями. При данном подходе понятия «лексический минимум» и «учебный словарь» употребляются как синонимы. А.Р.Арутюнов и соавторы определяют целевой словарный запас как специально организованную совокупность языковых единиц, отобранных и сгруппированных на основе различных методических принципов [1; стр. 41].

В основе целевого словаря лежит принцип минимизации информации. Исследования целевого словарного запаса основывались на работах Майкла Филиппа Уэста (Michael Philip West) (1888-1973), который считался пионером в этой области. Он определил минимально достаточный словарный запас для базовых курсов английского языка, проводя исследования по преподаванию лексики. Минимизация, являясь междисциплинарным методологическим принципом, встречается в различных областях научной и прикладной деятельности и проявляется по-разному в зависимости от специфики той или иной области знаний. Существуют цели, условия и

способы минимизации знаний в области обучения иностранным языкам, и целевой словарный запас является одним из таких способов.

Списки целевой лексики, являющиеся разновидностью учебных словарей, должны формироваться по принципу постепенности, на основе подхода, предложенного в 1921 году американским педагогом и психологом Эдвардом Ли Торндайком (Edward Lee Thorndike) [4; стр. 49]. Согласно принципу постепенности, ряд лексических единиц, составляющих целевой словарь, должен быть разделён на однотипные словари, ориентированные на разные этапы обучения. Также должно быть продемонстрировано постепенное увеличение объёма и качества представления передаваемой в словарях информации. Л.М.Малакховский формулирует следующие характеристики принципа градуальности (постепенности) [3; стр. 48-53]:

- 1) соответствие словарных списков уровням языковой компетенции;
- 2) постепенное наращивание объёма лексики в списках;
- 3) поэтапное усложнение учебного материала;
- 4) учёт возрастных особенностей обучающихся;
- 5) следование антропоцентрическому подходу.

По мнению В.В.Морковкина, в преподавании иностранных языков списки целевой лексики, ранжированные по уровням, являются примерами учебных словарей, которые связаны друг с другом с возрастающей или убывающей концентричностью (принцип матрёшки) и созданы в соответствии с различными уровнями владения языком [4; стр. 26].

Хотя за рубежом и в Турции имеются определённые исследования в этой области, принципы создания учебных словарей по поэтапному подходу по-прежнему считаются одной из наименее изученных тем в языкознании и учебной лексикографии.

3. Принципы Отбора Целевой Лексики. Лексический уровень языка представляет собой сложную систему, включающую множество разнообразных взаимосвязей. Это обуславливает необходимость тщательного отбора лексических единиц, предлагаемых изучающим язык, с учётом их соответствия учебным целям. Как отмечают исследователи, выбор лексем-кандидатов для включения в целевой словарь определяется комплексом следующих факторов:

- 1) уровнем языковой подготовки обучающихся;
- 2) степенью сложности текстового материала;
- 3) функциональной ролью слова в языковой системе.

Уровень владения языком играет ключевую роль в определении целевого словарного запаса. В контексте преподавания турецкого языка как иностранного данный аспект регламентируется уровнями Общеввропейских

компетенций владения иностранным языком (CEFR). Поскольку учебные цели и ожидаемые результаты различаются для каждого уровня, формирование целевой лексики должно осуществляться в строгом соответствии с этими параметрами. Как следствие, количественные и качественные характеристики отбираемого словарного состава могут существенно варьироваться.

Аналогичная вариативность наблюдается и в текстовом материале: нарративные элементы и языковое наполнение текстов трансформируются в зависимости от уровня сложности. Лексические единицы, будучи важнейшим инструментом языковой выразительности, демонстрируют заметные различия по частоте употребления и функциональной нагрузке в текстах разного уровня.

Хотя уровень языка и сложность текста безусловно влияют на отбор лексики, решающим критерием остаётся функциональная роль слова. В исследовании «Toward a Theory of Word Selection» (К теории выбора слов) Уильяма Наги и Эльфриды Хиберт (William E. Nagy, Elfrieda H. Hiebert) предложили систему из восьми критериев, учитывающих как лингвистические особенности лексем, так и когнитивные характеристики их усвоения обучающимися [9; стр. 385].

Таблица. Роли Лексических Единиц

Критерии	Факторы отбора
Роль в языке	1. Частота употребления (англ. <i>frequency</i>): Как часто данное слово встречается в тексте? 2. Дисперсия (англ. <i>dispersion</i>): Как варьируется частота его употребления в зависимости от жанров, тем и/или предметных областей?
Роль в словаре	1. Морфологическая связанность (англ. <i>morphological relatedness</i>): Какие другие морфологические формы имеет это слово? 2. Семантическая связанность (англ. <i>semantic relatedness</i>): Как это слово соотносится с другими словами, которые изучающие уже знают или должны знать?
Роль в имеющихся знаниях учащихся	1. Знакомость (англ. <i>familiarity</i>): Знакомо ли это слово изучающим язык, и в какой степени? 2. Концептуальная сложность (англ. <i>conceptual difficulty</i>): Насколько значения знакомых слов можно объяснить с точки зрения понятий и жизненного опыта учащихся?
Роль в учебном процессе	1. Роль в конкретном тексте : Нужно ли знать это слово для понимания текста? 2. Роль в учебной программе : Встретятся ли учащиеся с этим словом в других материалах для чтения? Смогут ли они использовать его в письменных заданиях?

Источник: адаптировано из W.E.Nagy, E.H.Hiebert [9; стр. 389].

Помимо указанных параметров, целевой словарь должен включать лексикографические характеристики, релевантные для конкретного уровня обучения. Классическое исследование Лоуренса Уильяма Фосетта и соавторов (Lawrence William Faucett et. al.) под названием «The Interim Report on Selection of the English Language as a Foreign Language» (Предварительный отчёт по отбору лексики английского языка как иностранного) [11] установило частотность употребления в качестве ключевого критерия формирования словарных списков, дополнив его такими параметрами, как:

1) **структурная значимость** (англ. structural value) – включение в словарный список общеупотребительных слов языка;

2) **тематическая универсальность** (англ. thematic unlimitedness) – включение тематически связанной лексики (за исключением узкоспециальных терминов);

3) **стилистическая нейтральность** (англ. stylistic unlimitedness) – включение тематически релевантной лексики (за исключением арго);

4) **наличие определяющих слов** (англ. the presence of defining words) – включение лексики, необходимой для формулирования определений;

5) **словообразовательный потенциал** (англ. word formation ability) – включение слов с высокой словообразовательной способностью.

Предложенная методика и критерии сохраняют свою актуальность в современной западной лексикографии, оставаясь методологической основой для разработки учебных словарей.

4. Исследования Базовой Лексики Турецкого Языка как Иностранного. В области преподавания турецкого языка как иностранного преимущественно исследуется базовый словарный запас, тогда как работы по определению целевой лексики остаются ограниченными. Также очевидно, что лексические единицы, составляющие целевой словарный запас, недостаточно анализируются с учётом широких лингвистических, методических и лексикографических параметров. Вместе с тем, если рассматривать историю исследований словарных списков в Турции, можно констатировать, что после 1950 года теоретические и прикладные исследования в области преподавания турецкого как иностранного языка продолжают стабильно развиваться.

В исторической перспективе развития лексикографических исследований в Турции особого внимания заслуживает эволюция подходов к составлению словарных списков. Одной из первых работ по составлению лексических списков в Турции считается исследование Омера Асима Аксоя «Bir Dili Öğrenmek için en Lüzumlu Sözcükler» (Самые необходимые слова для

изучения языка, О.А.Аксоy) [6], которое заложило методологические основы для последующих изысканий.

Современный этап развития этой научной традиции наиболее репрезентативно представлен масштабным исследованием Бурака Тюфекчиоглу (Burak Tüfekçioglu) «Yabancı Dil Olarak Akademik Türkçe: Sosyal Bilimlerde Akademik ve Teknik Söz Varlığı» (Академический турецкий как иностранный: академическая и техническая лексика в социальных науках) [10]. Данная работа выделяется комплексным подходом к отбору лексического материала и его систематизации с учётом современных лингводидактических требований.

Значительный вклад в развитие прикладной лексикографии внесло исследование Уфука Ашика (Ufuk Aşık) “Yabancılar İçin Temel Türkçe Sözlük Varlığının Oluşturulması” (Создание базового словарного фонда турецкого языка для иностранцев) [7]. Автор применил инновационный для своего времени корпусный подход к анализу частотности лексических единиц в разговорной речи, что позволило создать научно обоснованную базу для разработки эффективных методик обучения турецкому языку как иностранному. Результаты этого исследования сохраняют свою актуальность для современной лингводидактической практики.

Необходимо отметить исследование Фатмы Ачык (Fatma Açık) под названием «Temel Türkçe (A1/A2) İçin Söz Dağarcığı Tespit Denemesi» (Опыт определения словарного запаса для базового турецкого уровня A1/A2) [5]. В данном исследовании автор сосредоточился на анализе частотности употребления лексических единиц, что позволило выявить наиболее употребительные слова и выражения, необходимые для начального этапа изучения языка. Этот частотный подход обеспечил научную основу для отбора лексического минимума.

Продолжая эту линию исследований, Яхши (2020) предпринял комплексный анализ лексического состава современных учебников турецкого языка как иностранного, а также письменных и устных работ учащихся. Его исследование позволило не только подтвердить ранее установленные данные о частотности лексики, но и выявить особенности реального использования языка изучающими.

Особого внимания заслуживает инновационная работа Дилек Фидан и соавторов (Dilek Fidan ed. al.) «Yabancılar İçin Türkçe Görsel Sözlüğü ve Etkinlik Kitabı» (Визуальный словарь турецкого языка для иностранцев с упражнениями) [8]. Это комплексное учебное пособие для уровней A1–A2 отличается рядом уникальных особенностей:

- 1) тщательно разработанная тематическая классификация лексики, облегчающая систематическое изучение;
- 2) визуальное сопровождение всех лексических единиц, что способствует лучшему запоминанию и учитывает особенности визуального восприятия;
- 3) наличие переводов на шесть языков (английский, французский, русский, корейский, немецкий и арабский), что делает словарь доступным для широкой аудитории;
- 4) интеграция современных технологий – QR-коды для доступа к аудиоматериалам с правильным произношением;
- 5) система практических упражнений и заданий, позволяющая сразу применять изученную лексику в контексте.

Эти исследования демонстрируют эволюцию подходов к определению и презентации базовой лексики – от традиционных частотных анализов до комплексных мультимедийных решений, сочетающих научный подход с современными образовательными технологиями. Разработанные материалы существенно облегчают процесс овладения турецким языком на начальных уровнях, обеспечивая прочную лексическую основу для дальнейшего обучения.

5. Образовательная Ценность Списков Целевой Лексики в Преподавании Турецкого Языка как Иностранного. Списки целевого словарного запаса представляют собой важный методический инструмент, обладающий значительной образовательной ценностью. Лексические минимумы играют ключевую роль в преподавании турецкого языка как иностранного, выполняя несколько важных функций. Прежде всего, они обеспечивают систематизацию учебного процесса, создавая чёткую структуру подачи лексического материала. Это позволяет последовательно наращивать словарный запас учащихся и служит надёжной основой для разработки учебных программ и методических материалов.

Важную роль играет оптимизация обучения, поскольку акцент на наиболее важной и частотной лексике помогает экономить учебное время, исключая малополезные слова. Кроме того, такой подход позволяет точно дозировать лексическую нагрузку в соответствии с уровнем учащихся. Не менее значим аспект объективности оценивания, так как чёткие критерии дают возможность создавать стандартизированные тесты, контролировать прогресс и обеспечивать прозрачность оценки знаний. Особое внимание стоит уделить мотивации учащихся: ощутимые результаты, конкретные цели и чувство достижения на каждом этапе способствуют повышению вовлечённости в обучение.

Для преподавателей эти аспекты служат методической опорой, упрощая планирование уроков, подбор материалов и обеспечивая преемственность между разными уровнями. На практике образовательная ценность реализуется в учебных пособиях, тестировании, цифровых ресурсах и методических рекомендациях, что подтверждает универсальность и эффективность подхода. Научная обоснованность, включая лингвистические исследования, корпусный анализ и соответствие стандартам CEFR, укрепляет доверие к методике.

Таким образом, сочетание этих аспектов создаёт сбалансированную систему, способствующую качественному и эффективному обучению. Благодаря научно обоснованному отбору наиболее частотной и коммуникативно значимой лексики, соответствующей стандартам CEFR, эти списки позволяют оптимизировать процесс обучения, экономя время и точно дозируя нагрузку. Педагогическая значимость данных аспектов проявляется в их комплексном влиянии на процесс обучения.

6. Выводы и Перспективы. Списки целевой лексики трансформируют стихийный процесс накопления словарного запаса в целенаправленную, научно обоснованную систему, что значительно повышает эффективность обучения турецкому языку как иностранному. Их использование способствует созданию прозрачной, измеримой и результативной образовательной среды.

Несмотря на значительные достижения в области учебной лексикографии, такие проблемы, как необходимость учёта изменений в живой речи, разработка специализированных словарей и создание адаптивных электронных ресурсов, всё ещё ждут дополнительной разработки. Дальнейшие исследования в этой области позволят создать более эффективные инструменты для преподавания турецкого языка как иностранного.

Использованная литература:

1. Арутюнов А.Р., Музруков Н.Б., Чеботарев П.Г. Информационные банки данных как база современных учебников. Содержание и структура учебника русского языка как иностранного. – Москва. «Русский Язык», 1981. – с. 42-58.
2. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: «Икар», 2009. – 448 с.
3. Малакховский Л.М. Принцип градуальности в учебной лексикографии. Проблемы учебной лексикографии и обучения лексике. – Москва. «Русский Язык», 1978. – с. 48-53.

4. Морковкин В.В. Совокупности слов с заданными свойствами как объект педагогической лингвистики и учебной лексикографии: лексические минимумы. – Москва. «Русский Язык за Рубежом», 2006. – с. 22-32.
5. Açık F. Temel Türkçe (A1/A2) için söz dağarcığı tespit denemesi. Abdurrahman Güzel İçin Armağan Kitabı. – Ankara: “Akçağ Yayınları”. 2013 – ss. 1-17.
6. Aksoy Ö.A. Bir dili öğrenmek için en lüzumlu kelimeler ve bu kelimelerin belirtme usulü. – Gaziantep: “Gaziantep Halkevi Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi Yayınları”. 1936 – 202 s.
7. Aşık U. Yabancılar için temel türkçe sözcük varlığının oluşturulması. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. – İzmir: “Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü”. 2007 – 551 s.
8. Fidan D., Tomrukcu Küçüköztürk B., Arslan H., Basut M. Yabancılar İçin Türkçe Görsel Sözlük ve Etkinlik Kitabı (A1-A2). – İstanbul: “Kültür Sanat Basımevi”. 2019 – 408 s.
9. Nagy W.E., Hiebert, E.H. Toward a theory of word selection. Handbook of reading research. – New York: “Routledge”. 2011 – pp. 388-404.
10. Tüfekçioğlu B. Yabancı dil olarak türkçe öğretimi açısından sözlükler. Yabancı dil olarak türkçe öğretimi. Politika, program, yöntem ve öğretim. – Ankara: “Pegem Akademi Yayınları”. 2019 – ss. 215-237.
11. Faucett L., Palmer H.E., Thorndike E.L., West M.P. The interim report on selection of the english language as a foreign language. – London: “P.S. King”. 1936. – 505 p.

**МУАММОИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ АХЛОҚИИ
ДОНИШҚЎЊИ ТАЪЛИМИ ОЛӢ ДАР КОНСЕПСИЯИ
МУОСИРИ ПЕДАГОГӢ**

Нематов Парвиз Сатторович,
*Н.и.п., дотсенти Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Бобочон Ғафуров. (Тоҷикистон).*

Ҷабборовна Онахон Маннаповна,
*Мудирӣ кафедраи «Методикаи таълими ибтидоӣ»и Донишгоҳи
давлатии педагогии Чирчиқ, д.ф.ф.п. (PhD), дотсент. (Ўзбекистон).*

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои марбути ташаққули фарҳанги ахлоқии донишқӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта аст. Дар заминаи таҳлили асарҳои илмиву таҳқиқотҳои ҳеш муаллиф ибраз медорад, ки тавассути фарҳанги ахлоқии ташаққулёфта

дараҷаи биниши иҷтимоӣ ва сифатҳои инсонгароӣ, ватандӯстӣ, ҷомеашиносӣ, дӯстӣ ва амсоли ин дар муҳассилин рушд пазируфта, дар ҳамбастагӣ барои иҷрои фаъолияти минбаъдаи касбӣ мусоидат хоҳанд намуд.

Калидвожаҳо: *фарҳанги ахлоқ, шахсияти донишҷӯ, рушд, муносибат, фарҳанги тафаккур, дараҷаи рафтори ахлоқӣ.*

Зимни баррасии рушди ҳаматарафаи шахсият ҳамчун мақсади тарбияи ахлоқӣ кормандони донишгоҳҳои олиро зарур аст, ки дар бораи шахсияти донишҷӯ ҳамчун мақсаднокӣ ва омода намудани модели он тасаввурот дошта бошанд. Чунин тасаввурот барои идоракунии босамари тарбияи ахлоқӣ муҳим ба назар мерасад, ки дар он шахсияти донишҷӯ ҳамчун мақсад ва объекти таъсиррасонии ҳайати профессорону устодон, кафедра, садорати факулта ва ҳамчун субъекти рушди хусусӣ ва натиҷаи фаъолияти тарбиявии ҳайати омӯзгорон, нишон додани самаранокии он баромад мекунад. Дар нерӯи гуногунрангии вазифаҳои модели педагогӣ шахсияти донишҷӯ бояд бисёрсамта ва бисёрқабата ба назар расад.

Дар низоми тасаввурот дар бораи шахсияти донишҷӯ се самти муҳим чудо карда мешаванд: тасаввурот дар бораи он ҳамчун мақсадҳои раванди тарбия (модели ғоявӣ), ҳамчун воқеияти объекти мавҷудаи тарбия ва ҳамчун субъекти рушди хусусӣ. Омӯзгори таълими олий дар фаъолияти худ ба модели ормонии шахсияти донишҷӯ ҳамчун мақсад такя намуда раванди тарбияи ахлоқиро дар мувофиқат бо тасаввуроти худ дар бораи онҳо ва имкониятҳои шахсиятро ҳамчун субъекти рушди хусусӣ такя мекунад. Баробари расидан ба ин ё он натиҷаҳо дар тарбияи ахлоқӣ, раёсат, деканат, ҳайати профессорону устодони донишгоҳ маълумот дар бораи донишҷӯёни воқеиро ҳамчун объекти тарбия бо тасаввуроти дар моделҳо сабтшуда муқоиса намуда, онҳоро ба раванди таҳриру такмили тарбияи ахлоқӣ ворид мекунанд, ки дар натиҷа ба наздикшавӣ ба натиҷаҳои воқеӣ ба модели ормонӣ боис мешавад. Аз рӯи ин мувофиқатоварӣ дар бораи низоми самаранокии ҳамаи низоми корҳои тарбиявӣ натиҷагирӣ мешавад. Бо такя ба тасаввурот дар бораи шахсият ҳамчун мақсад, субъекти раванди тарбия, таълими олий дар ниҳоди донишҷӯён ҳисси худтарбиякуниро бедор менамояд.

Ҳангоми ба вуҷуд овардани концепсияи педагогии шахсияти донишҷӯ бояд тасаввурот дар бораи он ки донишҷӯ чигуна шахсияти донишҷӯ новобаста аз тааллуқоти иҷтимоии он фаъол бошад, дар ихтиёр қарор гирад. Вобаста ба ин тасаввуротҳо бояд як қатор хислатҳои интегративӣ дар сохтори шахсияти донишҷӯ муқаррар карда шаванд. Ҳангоми тартиб додани тавсифнома ба ҳисоб гирифтани принципҳои муҳими гуногунрангӣ зарур аст:

набояд дар шахсият гуногунрангӣ бисёр ба назар гирифта шавад, ончунонки на ҳама дар шахсияти худ дар раванди ташаккули он чӣ пешбинӣ мекунанд, амалӣ менамоянд. Набояд хеле кам ҳам ба нақша гирифта шавад, ончунонки бо ҳуқуқи таъсиррасонии суст ва зоҳирӣ ба ин ё он самти ташаккул, имкон дорад, ки шахсияти дорои камбудихо ба вучуд оварда шавад.

Ҳангоми ба вучуд овардани модели педагогӣ чудо намудани шумораи начандон зиёи тавсифоти шахсӣ, ки барои гузаронидани амалиёти мутаносиб зарур буда, ба тавсифи шахсияти донишчӯ бо кӯмаки на танҳо хислатҳои сифатӣ, балки шумораи имкон медиҳанд, зарур аст.

Дар шароити имрӯза чунин модели педагогии аз тарафи умум қабулшудаи шахсияти донишчӯ ҳамчун мақсади тарбия ҳанӯз вучуд надорад, ҳарчанд кӯшишҳои ба вучуд овардани он ба мушоҳида мерасанд.

Таҳлили таҳқиқоти анҷомёфта аз тарафи олимони соҳаҳои педагогика ва равоншиносӣ, ки ба омӯзиши шахсият бахшида шудаанд, тақозои онро доранд, ки дар шахсияти донишчӯ се зерсохторро ҳамчун мақсади раванди тарбия чудо намоем. Дар зер чадвали сохтори шахсияти донишчӯ ҳамчун мақсади раванди тарбия оварда мешавад. (Нақшаи 1).

Дар чараёни таълим ва тарбияи донишчӯи таълими олӣ ба самтҳои мухталифи фарҳанги умумииinsonӣ муносибат намуда, дар асоси дониш, таҷриба, маҳоратҳои андӯхта, усулҳои рафтори ахлоқии он самти шахсият, ҷаҳонбинии донишчӯро ташаккул медиҳад ва ҷанбаҳои эҷодкоронаи ҳар як донишчӯро муқаррар намуда, барои такмили он мусоидат менамояд. Дар таҷрибаи амалӣ ин равандҳо якбора ба вучуд намеоянд, балки онҳо аз рӯи моҳияти худ мухталиф буда, дорои сохтори хосаи педагогӣ намебошанд ва имкон дорад, ки мустақилона маҳдуд ва ҷамоҳанг карда шаванд. Масалан, донишҳои илмӣ дар соҳаи муайяни фарҳангро имкон дорад, ки дар донишчӯён ҳамчун падидаи шахсии бидуни кӯмаки ягон дӯст ё рафиқи вай ба даст омада баррасӣ намоем.

Нақшаи 1. Сохтори шахсияти донишчӯ ҳамчун мақсади раванди тарбия.

Ба таври доимӣ баланд бардоштани дараҷаи фарҳанги насли наврас яке аз вазифаҳои муҳими Тоҷикистони соҳибистиклол мебошад. Санади муҳим дар ин бора эълон шудани соли 2010 ҳамчун соли маориф ва фарҳанги техникӣ ба шумор меравад. Дар баробари ин, таваҷҷӯҳи ҳосаи давлат ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва мусоидат дар воридшавии ҷавонон ба равандҳои ҷаҳони муосир, аз ҷумла ҷорӣ намудани усулҳои нави таълим тавассути технологияи навин пеш аз ҳама самтҳои муҳими тарбияи насли наврасро дар ҷомеаи кунунии Тоҷикистон бар асоси талаботи замон бозгӯӣ мекунад. Бо ин мақсад борҳо дар сӯҳбату мулоқотҳои ҳеш Президенти мамлакат, Ҷаноби Олӣ, Эмомалӣ Раҳмон ба шумораи зиёди ҷавонони болаёқат навъҳои махсусу замонавии лабтобу платшет, роёнаҳои борвар ва китобҳои электронӣ тақдим намуданд, ки то фарҳанги техникӣ ва ҳам маърифатии ҷавонони мо боло биравад.

Дараҷаи баланди фарҳанги ахлоқӣ талаботи объективии тамаддуни муосир аз ҳар як аъзои ҷомеа ба шумор меравад.

Дар адабиёти илмӣ педагогӣ мафҳуми «фарҳанг» бештар дар шакли ибораҳои “фарҳанги тафаккур”, “фарҳанги меҳнат”, “фарҳанги ҷисмонӣ”, “фарҳанги рафтор”, “фарҳанги маишӣ донишҷӯ” ва амсоли ин мавриди истифода қарор доранд. Дар ин ҳолат фарҳанг асосан ҳамчун маҷмӯи дониш, маҳорат ва истеъдодҳои фаҳмида мешавад, ки бояд хонандагон ва донишҷӯён бо онҳо дар ин ё он соҳа мусаллаҳ шаванд. Бештар аз ин дар дидактика кӯшишҳои тавсифи мундариҷа ва раванди маориф ҳамчун фарҳанги ҷамъиятӣ ба мушоҳида мерасад (И.Лернер). Дар назарияи тарбия мурочиат ба фарҳанг ҳамчун яке аз вазифаҳои ҷомеаи толибилмон фаҳмида мешавад. (А.Т.Куракин [5], Л.И.Новикова [8], И.С.Марьенко [7]). Баробари ин, дар адабиёти фалсафӣ самте мавҷуд аст, ки фарҳанги ҷамъиятиро аз мақоми “инсон дар ҷаҳон” муаррифӣ мекунад, ки меҳодад онро ба “ҷаҳони инсонӣ” дар ҷаҳони ҳуди инсон табдил диҳад. (К.А.Абульханова – Славская [1], Т.Н.Гумницкий [2] ва диг.). Чунин нигариш ба фарҳанг тақозои онро дорад, ки дар он меъёрҳои рушди ҳуди инсон дида шавад.

Дар фарҳанги иҷтимоӣ аҳли фалсафа се соҳаи мустақилро ҷудо намудаанд: моддӣ, маънавӣ, иҷтимоӣ – меъёрӣ ё ахлоқӣ. Дар ин ҳолат зери мафҳуми фарҳанги моддӣ маҷмӯи арзишҳои моддӣ офаридаи инсон (техникаи мухталифи маишӣ, либос, хона ва ғ.) ва ин ё он шаклҳои рафтори ғайримеросии одамон фаҳмида мешавад, ки истифода аз онҳо ҳамчун арзиш тавсиф мешавад. Фарҳанги маънавӣ ё ақлонӣ бо маърифат ва таҷассуми фикрии одамон аз муҳити табиӣ ва иҷтимоии онҳоро ихотакунанда дар илм ва санъат фаҳмида мешавад. Фарҳанги ахлоқӣ, аз онро ба маънии васеъ тавсиф намоем, дорои вазифаи махсуси ташкили ҳаёти ҷамъиятӣ (иқтисодӣ,

хуқуқӣ, сиёсӣ ва ғ.) ва моддии инсон дар шаклҳои гуногуни рафтори иҷтимоӣ – асоснокшуда ва меросӣ ба шумор меравад.

Вобаста ба ин, он чӣ моро бештар ба сӯи худ мекашад, муаммои фарҳанги ахлоқӣ мебошад, ки таҳлили амиқи ин самти фарҳанг барои фаҳмиши дурусти он зарур аст.

Фаҳмиши рушди мӯътадил ва ҳамаҷонибаи инсон дар тадқиқоти фалсафӣ, иҷтимоӣ, педагогӣ, равишшиносӣ аз ҷониби донишмандони зиёди ватанӣ хориҷӣ дар самтҳои мухталиф чараён гирифтааст. Дарачаи коркарднокии муаммои мазкур дар тадқиқоти Л.Н.Коган “Мақсад ва маънии ҳаёт” (бо забони русӣ) таҷассум ёфтааст, ки дар он ба таври муфассал мафҳумҳои рушди ҳамаҷонибӣ, мақсаднок, маҷмӯӣ ва мӯътадили шахсияти инсон инъикос ёфтаанд. [4]

Дар тадқиқоти олимони соҳаи фалсафа (Л.Н.Коган [4], А.Ф.Лосев [6], Ю.М.Смоленцов [9], В.Н.Шердаков [11], А.К.Уледов [10]) муаммои муносибгардонии шахсияти инсон ҷойгоҳи ҳосаеро касб намудааст. Ҳамин тавр, А.Ф.Лосев ва В.П.Шестаков бар ин ақида ҳастанд, ки барои Ҳераклит «худи мутобиқати рақобатноки ҳамагуна зиддиятҳо хос мебошанд ва ин мутобиқгардонии ҳақиқӣ ба шумор меравад» [11]. Наздик ба муаммои ғояи шахсият ин муҳаққиқ огоҳ мекунад, ки набояд муаммои шахсияти мутобиқгардонидашударо берун аз зиддиятҳо баррасӣ намуд. Ин ҳолатро Л.Н.Коган, низ дастгирӣ намуда, навиштааст: «Шахсияти мутобиқгардонидашуда – ба маънои фарди аз зиддиятҳо маҳрумнашуда фаҳмида мешавад: мавҷудияти чунин фард аслан имконнопазир аст. Зиддияти мантиқӣ ва ҳиссӣ, иҷтимоӣ ва биологӣ, назарӣ ва амалӣ, ҷисмонӣ ва маънавӣ ҳамеша ҳоси шахсият аст.» [4]. Назарияи мутобиқгардонӣ зиддияти ҳамаҷониба, мақсаднок ва пора-пора шудан, маҷмӯӣ ва маҳдудиятро аз миён мебардорад.

Ба андешаи мо, ғояи пешниҳодшудаи ҷолиби тавачҷӯх баррасии муаммои рушди муносиби шахсияти тавассути мутобиқгардонии дарачаи рушди шахсият тавассути рушди фарҳангии ба даст овардаи инсоният ба шумор меравад. Равиши мазкур имкон медиҳад, ки ғояи ахлоқии рушди муносиби шахсият аз орзуи ормон ба воқеият табдил дода шавад.

А.Н.Уледов қайд мекунад, ки фарҳанг ин сифати муназзами ҷомеа ба шумор меравад» [10]. Аз ин рӯ, вай ба мушаххасгардонӣ ниёзманд мебошад. Бо ин ҳама даст кашидан аз ин мафҳуми рушди шахсият чун ғоя ва арзиши ахлоқӣ имконнопазир аст, зеро: бевосита инсон чун одам дар ҷомеа маҳз фарҳангро таъмин мекунад. Барои он ки фарҳанг ҳамчун “сифати бонизом” барои таҷрибаи ахлоқ фаҳмида шавад, чудо намудани маҷмӯи намудҳои

фарҳанг муҳим аст, ки касби онҳо барои рушди на қисман балки мутаносиби шахсияти инсон мусоидат мекунад.

Баррасии муаммои ғояи рушди мутаносиби шахсият берун аз фарҳанги ахлоқии шахсият ғайриимкон аст. Ин ба он вобаста аст, ки фаъолияти ахлоқӣ бо ҳамаи дигар намудҳои фаъолияти инсон пайванд дорад ва ҳатто гоҳо аз онҳо бештар нуфуз касб менамояд. Аммо фарҳанги ахлоқӣ унсури ҳатмӣ ва зарурии ҳама намуди фаъолият ба шумор меравад. Дар ин ҳолат фарҳанги ахлоқӣ вазифаҳои бисёре аз риояи меъёрҳои ахлоқӣ то маърифати моҳияти ҳаёт ба иҷро мерасонад. Мундариҷаи ахлоқӣ ба таври ҳатмӣ дар ҳамаи маҷмӯи намудҳои мушаххаси фарҳанг, ки рушди мутаносиби шахсиятро таъмин мекунад, ширкат мекунад. Дар ин ҳолат фарҳанги ахлоқӣ узви марказӣ дар мутобиқгардонии шахсият хидмат мекунад.

Дар шароити муносибатҳои бозорӣ, ки азнавсозии инқилобии ҳамаи соҳаҳои ҳаёти инсон оғоз мегарданд, муаммои ба вучуд овардани фарҳанги ахлоқии шахсият мавқеи меҳварӣ касб мекунад.

Фаъолгардонии омили инсонӣ бидуни ба амал баровардани ин ё он кудрати ахлоқ, ки дар моҳияти фарҳангии ахлоқи умумиинсонӣ таҷассум ёфтааст, имконнопазир буда, ба рушди ҳамаҷониба ва мутобиқгардонидашудаи шахсият равона шудааст. Ин омил танҳо ба як дурнамои ҷудогона муносибат дорад, балки муаммои фаъолгардонии инсон талаб мекунад, ки ба он тавсифи мушаххаси амалӣ дода шавад. Самти арзиши ахлоқи умумиинсонӣ мумкин аст, ки тавассути категорияҳои фарҳанги ахлоқӣ тафсир карда шавад.

Мафҳуми «фарҳанги ахлоқӣ»-ро мо ба сифати нишондиҳандаҳои ҳамбастагии инфиродӣ истифода мебарем, ки дастовардҳои амалии дараҷаи моҳияти инсониро инъикос намуда, ҳамаи намудҳои баҳамтаъсиррасонии иҷтимоиро фаро мегирад. Ба ибораи дигар тавассути фарҳанги ахлоқии шахсият дараҷаи биниши иҷтимоии ӯ, сифатҳои амалан ба даст овардаи инсонгарой, ватандӯстӣ, ҷомеашиносӣ, дӯстӣ ва амсоли ин инъикос пайдо мекунад. Дар чунин ҳолат ин мафҳум имконият медиҳад, ки тасаввуроти зарурӣ ба воқеияти рафтор барои омӯзиши интиқол дода шавад. Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки ахлоқнокии шахсият асоси муҳим барои шароит ва пешбиниҳои дастовардҳои ӯ дар намудҳои мухталифи фаъолияти меҳнатӣ, таълимӣ, илмӣ, варзишӣ ва ғайра маҳсуб мешавад. Маҳз, фарҳанги ахлоқӣ омили муҳим ва нишондиҳандаи муфид барои иҷрои ин ё он вазифаи касбӣ ба шумор меравад. Вобаста ба ин аст, ки дар ниҳодҳои мухталиф ҳуҷҷате ба номи кодекси ахлоқи касбӣ, аз ҷумла кодекси ахлоқи журналист, кодекси ахлоқи омӯзгор ва амсоли ин қабул ва мавриди амал қарор мегирад, ки ахлоқи касбии кормандони соҳаро ба низом медароварад.

Вобаста ба ин, соҳаи фаъолияти касбӣ вучуд дорад, ки аз фард дараҷаи баланди ахлоқӣ ва фарҳанги камолот, дараҷаи сифатҳои инсонгароиро талаб мекуанд. Ин пеш аз ҳама ба касбҳое чун омӯзгор, табиб, ҳуқуқшинос марбут аст. Воситаҳои суннатӣ, ки барои таъмини дараҷаи мувофиқи ахлоқ ва фаъолияти касбӣ равона шудаанд, кодекси ахлоқи касбӣ ба шумор мераванд.

Чунонки натиҷаҳои тадқиқоти мо нишон медиҳанд, дараҷаи баланди фарҳанги ахлоқии муаллимони мактабҳо ва ҳайати омӯзгорони он ба ҳалли муваффақонаи вазифаҳои касбӣ мусоидат мекунад. Ба ин натиҷаҳои санҷиши гузаронидашуда миёни мактаббачагон ва донишҷӯён гувоҳӣ медиҳад. Ба саволи «Қадам сифатҳои омӯзгорони худро Шумо истикбол мекунед?» чунин ҷавобҳо доданд: зуҳури сифат ва фарҳанги ахлоқӣ, бо ҷавонон забон ёфтан – 48%, дигарон – 35%.

Аз ҷавобҳои хонандагон ва ҷавонон бармеояд, ки омодагии касбии омӯзгорон бояд масъалаи ба вучуд овардани фарҳанги ахлоқиро дар онҳо таъмин намояд.

Барои таъмини ахлоқ дар фаъолияти касбӣ-меҳнатӣ дақиқ намудани ду лаҳзаи дигар зарур аст.

Нахуст, дар ахлоқи умумиинсонӣ бояд фарҳанги ахлоқии шахсият ҳамчун шароити муҳими барои афзалияти касбӣ дар ҳамаи соҳаҳои фаъолият баррасӣ карда шавад.

Дувум, талаботи ахлоқӣ, ки дар кодексҳои ахлоқи касбӣ пешниҳод шудаанд, воситаҳои таъмини татбиқи онҳо дар таҷрибаи ахлоқӣ ниёз доранд. Дар ин ҳолат суҳан дар бораи интиҳоб, ҳаракат, ҷобачогузорӣ ва назорат аз болои фаъолияти касбии фардҳо бо баҳисобгирии фарҳанги ахлоқӣ ҳамчун меҳвари афзалияти касбӣ меравад.

Дараҷаи ахлоқӣ-фарҳангии фаъолияти касбӣ дар асоси талабот ва пешниҳодоти иҷтимоӣ дар ҷараёни азхудкунӣ ва татбиқи таҷрибаи амалии меъёрҳои ахлоқии рафтор шакл гирифта, ба фаъолнокии ахлоқӣ-касбӣ табдил меёбад.

Меъёрҳои ахлоқии инфиродии фаъолият ва намунаҳои рафтор дараҷаи рафтори ахлоқиро ба вучуд меоваранд, ки аз ҳисоби принципҳои таъсиррасонанда, намунаҳои ахлоқӣ-фарҳангии рафтор дар раванди муошират ба вучуд оварда, дар фаъолнокии воқеии муҳаррик татбиқи амалӣ касб мекунанд.

Бо дақиқ намудани фардиётҳо дар соҳаи фарҳанги ахлоқӣ кушодани моҳият ва мундариҷаи ҳолати касбии ахлоқӣ-фарҳангии шахсият, ки дар худ диалектикаи ҳамаи сифатҳои ахлоқӣ, аз ҷумла фарҳангӣ-ахлоқиро таҷассум мекунад, зарур аст.

Сарчашмаҳои истифодашуда:

1. Абульханова - Славская К.А. О субъекте человеческой деятельности. – М., 1973.
2. Гумницкий Г.Н. Нравственный поступок и его оценка. – М., 1984.
3. Ковалев А.Г. Психология личности. – М., 1977.
4. Коган Л.М. Цель и смысл жизни. – М., 1984.
5. Куракин А.Т. Школьный коллектив как социально-педагогическая система. В кн.: Вопросы воспитания: системный подход. – М, 1981.
6. Лосев А.Ф., Шестаков В.П. История эстетической категории. – М., 1975.
7. Марьенко И.С. Основы процесса нравственного воспитания школьников: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1980. – 183 с.
8. Новикова Л.И. Воспитательная система как педагогическая категория. // Гуманизация образования. – №2. – 1995.
9. Смоленцев Ю.М. Мораль и нравы. Диалектика взаимодействия. – М., 1989. – 200 с.
10. Уледов А.К. Духовная жизнь общества. – М., 1980.
11. Шердаков В.Н. Иллюзия добра: Моральные ценности и религиозная вера. – М., 1982.

O‘QITUVCHILARNING MODULLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH MAHORATI

Safarova Roxat Gaybullayevna,

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti professori, p.f.d., “Milliy tarbiya: mutafakkirlar va jadidlarning pedagogik ta’limotlari” ilmiy-tadqiqot bo‘limi mudiri. Xalqaro Pedagogik ta’lim Akademiyasi akademigi.

Annotatsiya. Maqolada o‘quvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishda o‘qituvchilarning modulli texnologiyalardan foydalanish mahorati yoritilgan. Shuningdek, ta’limda modulli o‘qitish texnologiyasining imkoniyatlari bayon etilgan.

Tayanch so‘zlar: modulli o‘qitish, muammoli o‘qitish, guruhli o‘qitish, mahsuldor o‘qitish va tinglash, loyihalash texnologiyasi, o‘yin texnologiyasi.

Tanlangan dasturlarni to‘liq o‘zlashtirish, o‘quvchilarning o‘quv hamda pedagoglarning ish vaqtlaridan unumli foydalanish uchun modulli o‘qitish

texnologiyalaridan samarali foydalanish lozim. Modulli o‘qitish jarayonida o‘qituvchilarning muvaffaqiyatli faoliyat ko‘rsatishlari alohida ahamiyatga ega. O‘qituvchilar va o‘quvchilarning birgalikdagi faoliyatlari yuqori baholanishi ta’lim jarayoni sifatini ta’minlash imkonini beradi. O‘quvchilarning salomatligini muhofaza qilish, ularni intellektual jihatdan rivojlantirish ham ta’lim oldida turgan alohida vazifalardandir.

1. Modulli o‘qitish texnologiyasi sirasiga kiradigan texnologiyalardan biri muammoli o‘qitish texnologiyasidir. Mazkur texnologiyani qo‘llashdan ko‘zlanadigan asosiy maqsad: o‘qituvchilar va o‘quvchilarning bilish va ijodiy layoqatlarini rivojlantirish; o‘quvchilarning tafakkurini faollashtirish; o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish; o‘quvchilar hamda o‘qituvchilarda mustaqil bilim olish mayllarini rivojlantirishdan iborat.

“Evristik suhbat” usuli esa: yangi savollar yordamida muammolarni shakllantirish, o‘quvchilarni mazkur savollarga mustaqil yechim topishga undash; o‘quvchilarni qarama-qarshiliklarni vujudga keltirish va ularga yechim topish vaziyatlariga olib kirish; o‘quvchilar bilan o‘qituvchilar hamkorlikda taklif qilinayotgan o‘quv materiallarini aniqlashlari va chuqurlashtirishlarini ta’minlash imkonini beradi.

Izlanuvchi-tadqiqotchilik metodi o‘quvchilarni intellektual faollikka undovchi metod bo‘lib, modul asosidagi o‘quv materiallarini o‘zlashtirishni jadallashtirishga ko‘maklashadi. Ushbu metodning afzalligi shundaki, o‘quvchilar o‘qituvchi ko‘magida muammoni shakllantiradilar, o‘quvchilar o‘quv materiallariga tayangan holda muammoni mustaqil tarzda tahlil qiladilar, umumlashtiradilar va unga yechimlar topadilar. Bu jarayonda o‘qituvchilar metodik ishlarning turli shakllarini qo‘llaydilar. Modulli o‘qitish texnologiyalari doirasida o‘qituvchilar “Aqliy hujum”, “Munozara”, “Davra suhbat”, “Seminar” metodlaridan ham samarali foydalanishlari mumkin. Ushbu metodni qo‘llash natijasida o‘quv jarayonining samaradorligi, o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi ortadi.

2. Modulli o‘qitish texnologiyasi doirasiga guruhli o‘qitish metodi ham kiradi. Bu metodni qo‘llashdan ko‘zlanadigan maqsad o‘quvchilarning jamoaviy bilish faoliyatini faollashtirishdan iborat. Ushbu metodni qo‘llash jarayonida quyidagilar amalga oshadi: o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarini o‘zaro hamkorlikda ishlash asosida boyitish; o‘quvchilarning o‘zaro muloqotga kirishish imkoniyatlarini kengaytirish; refleksiya faoliyati orqali harakatlarga tuzatishlar kiritish, yaxshilash kabilar.

Modulli o‘qitish texnologiyalarini qo‘llash jarayonida foydalaniladigan ish shakllari sirasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

Pedagogik jarayonda: o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajalarini tashxislash va monitoring qilish; o‘quvchilar bilan ishlash jarayonlarini loyihalash; o‘quvchilar

bilan individual ishlash xaritalarini ishlab chiqish; kreativlik – modulli o‘qitish jarayonida o‘quvchilarda tayanch hamda fanga oid kompetensiyalarni rivojlantirishning tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi; modulli o‘qitish texnologiyalarini tatbiq qilish jarayonida iqtidorli, ijodkor o‘quvchilar bilan ishlashning pedagogik-psixologik asoslariga tayanish; ta’lim jarayonida innovatsion usul va metodlardan keng foydalanish; maslahat berish, mashqlantirish, “Lego”, “Krosvord”, “Rebus”lar bilan ishlash yordamida ta’lim beruvchi hamda rivojlantiruvchi muhitni hosil qilish nazarda tutiladi.

Modulli o‘qitish jarayonida zamonaviy o‘yin texnologiyalaridan foydalanish o‘ziga xos ahamiyatga ega. Bunday o‘yinlar sirasiga “Mahoratimni ko‘rsataman”; G‘oyalarning kim oshdi taqdimoti; Ochiq namoyish; O‘zaro musobaqalar kiradi. Shuningdek, modulli o‘qitish jarayonida mahorat saboqlarini ham tashkil etish mumkin. Bu jarayonda qisqa muddatli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

3. Modulli o‘qitish jarayonida loyihalash texnologiyasidan foydalanish ham kutilgan samaradorlikka erishish imkonini beradi. Mazkur texnologiya yangi bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarni o‘zlashtirish va mustahkamlashga xizmat qiladi. Shuningdek, o‘quvchilarda ijodiy konstruksiyalash faoliyatini rivojlantiradi. Loyihalash metodi muayyan muammoni yechish imkonini beradi. Ushbu metod bir tomondan, o‘qitishning turli-tuman usullari va vositalarini qo‘llashni taqozo etsa, ikkinchi tomondan, fan, texnologiya, texnika, ijodiy sohalarga oid bilimlar va ko‘nikmalarni integratsiyalash uchun sharoit yaratadi. Mazkur texnologiyalardan o‘quv modulining ikkinchi bosqichida ishlash jarayonida foydalanish mumkin. O‘quv jarayoni yakunida yakuniy nazorat amalga oshirilib, uning maqsadi individual loyihalarni ishlab chiqish hamda himoya qilishdan iborat. Bu jarayonda o‘quvchilarda bilimlarni mustahkamlash, ularni turli manbalardan izlab topish ko‘nikmasi hosil bo‘ladi. Natijada, ularda tadqiqotchilik ko‘nikmalari rivojlanadi. Egallangan ko‘nikmalarni amaliyotda qo‘llash istagi vujudga keladi.

4. Axborot hamda kompyuter vositalari bilan ishlash texnologiyasi. Mazkur texnologiya axborotlar bilan ishlashga oid kommunikativ ko‘nikmalarning rivojlanishiga ko‘maklashadi. Shu bilan bir qatorda o‘quvchilarda qulay yechimlardan foydalanish ko‘nikmasi hosil bo‘ladi. Shuningdek, o‘quvchilarda muloqot hamda axborotlar bilan ishlash kompetensiyalarining rivojlanishi kuzatiladi. Bu o‘rinda o‘qituvchilar o‘quvchi faoliyatining turli turlarini loyihalashtirishga erishishlari lozim. O‘quvchilarning bilish hamda tadqiqotchilik faoliyatlari doirasida tajribalarni tashkil etish va amalga oshirish yo‘lga qo‘yiladi.

Modulli o‘qitish jarayonini tashkil etishga kompleks yondashish ta’lim sifatini ta’minlashga xizmat qiladi. O‘quvchilarning tashabbuslarini qo‘llab-

quvvatlash usullari va yo‘nalishlarini izlash, bunda dastlabki tasavvurlardan mustaqil ijodiy faoliyatgacha bo‘lgan jarayonni tizimlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Modulli o‘qitish jarayonida muammoli-dialogga asoslangan texnologiyalardan samarali foydalanish lozim. Faoliyatning turli turlarini tashkil etish orqali o‘quvchilarning taassurotlarini boyitish o‘quv jarayoni samaradorligini ta’minlaydi.

5. Modulli o‘qitish jarayonida qo‘llaniladigan texnologiyalardan biri o‘yin texnologiyasidir. O‘yin texnologiyasini qo‘llashdan ko‘zlanadigan asosiy maqsad: o‘quvchilarning bilish faoliyatlarini jadallashtirish; o‘quvchilarda o‘yin faoliyati orqali taqdim etilgan materiallarga nisbatan qiziqish uyg‘otish; o‘quv jarayonida nazariy bilimlar va amaliy ko‘nikmalarni uyg‘unlashtirish; hissiy, mahsuldor holatlar birligini ta’minlash; pedagogik vaziyatlar samaradorligini oshirishdan iborat.

Pedagoglar oldiga didaktik maqsadlar o‘yin vazifalari sifatida qo‘yiladi. Mashg‘ulotlarda o‘yinlar va o‘yin vaziyatlarini uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning o‘quv faoliyatlarini faollashtiradi. Bunday o‘yinlar sirasiga imitatsion o‘yinlar, ishchan o‘yinlar, improvizatsiyaga asoslangan o‘yinlar, rolli o‘yinlar, kommunikativ o‘yinlarni kiritish mumkin. Mazkur o‘yinlar o‘quv vazifalarini yechishga yo‘naltirilgan vaziyatlarning muloqotlarga boy, qiziqarli va samarali bo‘lishini ta’minlaydi. O‘qituvchi hamda o‘quvchilar uchun ishchan vaziyatlarni vujudga keltirib, ularning yuzaga kelgan qiyinchiliklarni bartaraf etishlari uchun qulay pedagogik-psixologik muhit yaratadi.

6. Muammoli-dialog texnologiyasi modulli o‘qitish jarayonida yuqori samaradorlikka ega bo‘lgan texnologiyalardan biri hisoblanadi. Mazkur texnologiyadan ko‘zlanadigan maqsad o‘quvchilarni muammolarni mustaqil yechishga o‘rgatishdan iborat. Ushbu texnologiya doirasida yangi bilimlarni birgalikda kashf etish amalga oshiriladi.

O‘qituvchi tomonidan maxsus tashkil etilgan dialoglar yordamida bilimlarni ijodiy o‘zlashtirish imkoniyati ta’minlanadi. Muammolar qo‘yish tadqiqot mavzusi yoki savollarni shakllantirish bosqichi sifatida namoyon bo‘ladi. Yangi bilimlarning shakllanish bosqichi esa farazlarni ilgari surish, yechimlarni izlash orqali namoyon bo‘ladi. O‘quvchilarda muammolarni yechish mayllari hosil bo‘ladi. Ular bilimlar sari olib boradigan mantiqiy zanjirni hosil qilishga harakat qiladilar.

Muammoli-dialog texnologiyasi modulli o‘qitish jarayonida muvaffaqiyat vaziyatlarini hosil qilishda ham namoyon bo‘ladi. Bunda o‘quvchilar ta’lim jarayoni sub’ektlari mavqeida faoliyat ko‘rsatadilar.

7. Modulli o‘qitish jarayoni samaradorligini ta’minlovchi texnologiyalardan yana biri mahsuldor o‘qish va tinglash texnologiyasidir. Bu jarayonda o‘quvchilar matnni tinglash asosida uni idrok etadilar va tushunadilar. Uning vositalari matnni o‘qishning har bir bosqichida alohida usullarni qo‘llashdan iborat. Jumladan, tushunib o‘qish, izohlab o‘qish, ifodali o‘qish kabi. Ushbu texnologiya yordamida o‘quvchilarning kitobxonlik mayllari rivojlantiriladi.

8. O‘quvchilarning salomatligini muhofaza qilishga yo‘naltirilgan texnologiyalar ham modulli o‘qitish jarayonining tarkibiy qismi hisoblanadi. O‘quvchilarning salomatligini ta’minlash va qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlarini yuqori darajada tashkil etish nihoyatda zarur. Bunda modul tarkibidagi o‘quv materiallarini me‘yorlangan holda taqdim etish alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur jarayonda, birinchi navbatda, o‘quvchilarda o‘z salomatligiga nisbatan ongli munosabatni shakllantirish lozim. Buning uchun kattalar, ya’ni pedagoglar va ota-onalar o‘quvchilarga salomatlikka e’tiborli bo‘lish madaniyatini singdirishlari talab etiladi.

9. O‘quvchilarni samarali ijtimoiylashtirish texnologiyasi ham modulli o‘qitish texnologiyasi doirasida muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarda atrof-muhitga ijodiy faollikni shakllantirish orqali mustaqil erkin faoliyat tajribasi hosil qilinadi. Ular: mustaqil bilim olish vaziyatlari, muammoli vaziyatlar, kundalik reflekslar ko‘lami, ijtimoiy tanlovlar, o‘zini o‘zi boshqarish vaziyatlari kabilar.

Ushbu pedagogik jihatdan yangi axborot beruvchi shakl o‘qituvchi bilan o‘quvchilar orasidagi hamkorlikni mustahkamlab, ularning bilimdonlik darajasini rivojlantiradi hamda ta’lim oluvchilarni o‘quv jarayoniga ko‘proq jalb etish imkoniyatini vujudga keltiradi. Bu esa, o‘z navbatida, o‘quvchilar va ota-onalar ko‘z o‘ngida pedagogik jamoaning mavqeini oshiradi, ta’lim jarayoni sifati va samardorligini ta’minlaydi, o‘quvchilarni ma’naviy-axloqiy jihatdan rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Safarova R. va boshqalar. O‘quvchilarning bilish faoliyatlarini kengaytirishga yo‘naltirilgan o‘quv vaziyatlarini tanlash va tizimlashtirish / Metodik qo‘llanma. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2013. 12 b.t.

2. Safarova R. va boshqalar. O‘zbekiston Respublikasida umumiy o‘rta ta’lim mazmunining yangi modellari, ularni tatbiq etish yo‘llari. – Toshkent. “Fan”, 2005. – 255 b.

3. Safarova R.G. Shaxsni shakllantirish omillari // “Ta’lim taraqqiyoti” jurnali. 2001. № 3-4. 60-63 b.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA AL-HAKIM AT-TERMIZIY MEROSIDAN FOYDALANISH

Achilov Nuriddin Abdugafforovich,

Termiz davlat universitetining Ijtimoiy fanlar fakulteti dekani.

Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

Annotatsiya. Maqolada Al-Hakim at-Termiziy merosining o‘rni va yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, boshlang‘ich ta’limda Al-Hakim at-Termiziy merosidan foydalanish usul va vositalari bayon etilgan.

Tayanch so‘zlar: ma’rifat, ma’rifatparvarlik, diniy bag‘rikenglik, bilim, ma’naviyat, ubudiyat ilmi, rububiyat ilmi.

Hozirgi kunda yurtimizda yashab o‘tgan ulug‘ allomalar hayoti va ijodini o‘rganishga katta e’tibor qaratilmoqda. Xususan, 2017-yil 24-mayda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning “Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ‘ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori qabul qilinib, unda “mustaqillik yillarida xalqimizning qadimiy tarixi va boy madaniyatini tiklash, buyuk allomalarimiz, aziz-avliyolarimizning ilmiy, diniy va ma’naviy merosini har tomonlama chuqur o‘rganish va targ‘ib etish” [1; 1-b.] masalasi bosh masala sifatida qayd etilgan. Shu maqsaddan kelib chiqib, Movarounnahr zaminidan yetishib chiqqan buyuk allomalar ijodini o‘rganish, yosh avlodda mustaqil va baxtli hayot uchun zarur ijtimoiy malaka hamda fazilatlarni yoshiga mos, bosqichma-bosqich shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Sharqning ulug‘ allomalari va mutafakkirlarining kashfiyotlari zamonaviy ilm-fan va taraqqiyot poydevori hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyotidagi har qanday o‘zgarishlar, yangiliklar ayniqsa, insoniyat rivojiga hissa qo‘shadigan jarayonlar, kashfiyotlar o‘z-o‘zidan yuz bermaydi. Buning uchun avvalo asriy an‘analar, tegishli shart-sharoit, tafakkur maktabi, madaniy-ma’naviy muhit bo‘lishi zarur. Shu sababli ulug‘ allomalar qoldirgan boy ilmiy xazinadan hozirgacha butun dunyo ahli bahramand bo‘lmoqda. Ko‘plab tarixiy voqealarning shohidi bo‘lgan qadimiy va navqiron Termiz shahrida buyuk mutafakkirlar, allomalar va avliyolar yetishib chiqib, o‘zining yuksak ma’naviy salohiyati va bebaho kashfiyotlari bilan jahon ahlini lol qoldirgan. Ana shunday allomalardan biri “Hakimiya” tariqatining asoschisi vatandoshimiz Al-Hakim at-Termiziydir. Uning ma’naviy merosi o‘zida islom tafakkurining turli yo‘nalishlarini aks ettirib, Islom olamida faoliyat yuritgan biron-bir alohida maktabga mansub emas. Ba’zi, “keyingi mutasavvuf mualliflar xalifalik sharqiy qismidagi mutafakkirlarning guruhini “sirli donolik mazhabi”

yoki “al-Hakimiya” deb atashgan. Ular safiga Xuroson va Movarounnahrning ayrim tasavvufona ruhdagi olimlari kirgan. Turli yo‘nalishlarning namoyondalaridan ham, so‘fiylaridan ham farqli ravishda hakimiyalar mumtoz irfon tarafdorlari bo‘lishgan. Buning ustiga hakimiya donishmandlari o‘zlarini oddiy so‘fiylardan yuqori qo‘yib, ularga ilohiy bilim egalari tabaqasida quyi bosqichni berishgan”ligi haqida ham ma’lumotlar qayd etiladi [2; 14-b.].

Al-Hakim at-Termiziy tomonidan asos solingan “Hakimiya” ta’limotining bosh g‘oyasi ham har bir kishining ilmi va ma’rifatli bo‘lishi bosh masala sifatida qaraladi. Allomaning “Kitob al-huquq” asarida: “Alloh taolo eng avvalo, ilmni yaratgan. Ilmdan esa donishmandlik (hikmat)ni vujudga keltirgan. Donishmandlikdan bo‘lsa adolat (adl)ni va haq (haqiqat)ni paydo qilgan”, – deb ta’kidlaydi. Ana shunday qimmatli fikr va mulohazalar “Masala fil-farq bayn al ilm val-fiqh” (“Ilm va fiqh o‘rtasidagi farqlar masalasi”) kitobida davom ettiriladi: “Bilim narsalarning namoyon bo‘lishi (tajallisidir)”, ilm bu yerda ayni narsalar mohiyatining (tajalli-jilvalanish) kashfiyoti tarzida tahliliga jalb etilmoqda. Bu fikrlardan ko‘rinadiki, alloma har bir asarida ilm haqidagi ilmiy qarashlarini rivojlantirib, ilm va ilm egallash yo‘li bilan o‘zini bilishi, anglashi va ilm asosida maqsadga erishishi mumkinligi g‘oyasini ilgari suradi. Alloma “Alloh”, “Ma’rifat”, “Ilm” istilohlarini yonma-yon qo‘llab, “Ma’rifat al-ilm billoh” (“Allohnin bilim bilan tanish”) g‘oyasini ilgari suradi. “Aql va havo” risolasida esa: “ma’rifat (bilish) qalbning til bilan iqrar bo‘lgan holdagi tasdig‘idir ya’ni, haqiqatni uni tasdiqlash darajasida ko‘ra olgan kishi ma’rifat sohibi deyilishiga haqli” [3; 121-b.], – deb tariflaydi. Bu yerda bilim bilan insonning fikrlash doirasi kengayib, qalbi ham ma’rifatga to‘lib, tili bilan yaxshilik fazilatlarini namoyon etishini ko‘rsatib beradi. Al-Hakim at-Termiziy asarlari sahifalarida singdirilgan bunday donishmandona hikmatlar va ulardagi pedagogik qarashlar, ilgari surilgan muddaolarning o‘zi alohida mavzu, chunki bu donolik namunalari insonlarni hamisha ezgulik sari da’vat etadi.

Hozirgi globallashuv sharoitida va turli axborotlar, mafkuraviy tahdidlar kuchaygan bir vaqtda milliy ma’naviyatimizning xazinasi hisoblangan allomalarimiz merosidan-da samaraliroq va kuchliroq vosita yo‘q. Yoshlarimiz ongu shuuriga allomalar merosi, ularning yozgan asarlari mazmuni va mohiyati bilan tanishish orqali ularda ishonch va e’tiqod sifatida singdirish lozim. Shu sababli ushbu g‘oyalarni singdirish avvalo ostonadan, oiladan boshlanadi. Buning uchun ota-ona bolaning vaqtini qamrab oladigan mashg‘ulotlarda allomalar merosi va ularning yozgan asarlaridan, namunalardan foydalansa, maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

Tadqiqotimiz davomida ota-onalarga, maktabgacha, umumiy o‘rta ta’lim tizimida faoliyat yuritib kelayotgan pedagoglarga Al-Hakim at-Termiziy ilmiy

merosi, asarlarining mazmuni haqida ma’lumotlar berildi. Bundan tashqari dars va darsdan tashqari mashg‘ulotlarning tashkil etilishi bo‘yicha ham amaliy tavsiyalar berildi. Sizning e’tiboringizga uzluksiz ta’lim tizimida Al-Hakim at-Termiziy merosidan foydalanish bo‘yicha ayrim taklif va tavsiyalarimizni bermoqchimiz:

- oilada olib borilayotgan ilk tarbiya jarayonida ota-onalar tomonidan Al-Hakim at-Termiziyning bilim olish, ota-onaga mehr va kitobga muhabbat kabi hikmatlari ertak tarzida aytilib, ilk fazilatlar ma’naviy-axloqiy ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirishga odatlantirib boriladi. Natijada, farzandlarning ongida bolalikdan bilim olishga bo‘lgan qiziqish va ehtiyoj, ota-onaga muhabbat va kitobga bo‘lgan mehr kabi ma’naviy-axloqiy ko‘nikmalar shakllanadi;

- maktabgacha ta’lim muassasalarida olib borilayotgan mashg‘ulotlar jarayonida Al-Hakim at-Termiziy hayoti va faoliyati video roliklar namoyishi asosida tanishtirilib boriladi. Al-Hakim at-Termiziy siymosi uning hikmatli so‘zlari va “Ona duosi”, “Kiobning qudrati” nomli hikoyalari rolli o‘yinlar asosida tarbiyalanuvchilar bilan birgalikda ijro qilinib, ular ongida ota-onani e‘zozlash va kitobga mehr qo‘yish kabi fazilatlar asosida syujetli-rolli o‘yinlar orqali yangi motivlar paydo qilinadi. Natijada, tarbiyalanuvchilarda allomaning ibratli hayoti, ota-onani e‘zozlash va kitobga bo‘lgan sadoqat kabi fazilatlar shakllanib o‘zini namoyon qilishga intilish paydo bo‘ladi;

- umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘quvchilarida, ayniqsa boshlang‘ich ta’limda dars va darsdan tashqari tarbiyaviy mashg‘ulotlarda Al-Hakim at-Termiziy hayoti va faoliyati hamda Vatanimiz miqiyosida o‘rganilishi tarixi tahlil qilinadi. “Nafs odobi”, “Kasb odobi” asalaridan namunalar keltirilib, ularda keltirilgan insoniylik fazilatlarini tahlil qilinadi. Natijada, o‘quvchilarda alloma merosini Vatanimiz miqiyosida o‘rganilishi tarixi o‘rgatilib, ularda nafs tarbiyasi va kasb tanlash uchun nimalarga e’tibor qaratish zarurligi haqidagi ko‘nikma va malakalar rivojlantiriladi [4; 173-b.].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ‘ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2995-son Qarori, Toshkent sh., 2017-yil 24-may.

2. Mirzo Jaloliddin. Muhammad Hakim Termiziy: hayoti va ijodi. – T.: “San’at jurnali” nashriyoti, 2007. – B. 40.

3. Tursunov S., Murtazoyev B. Termiziylarning imliy tafakkuri. – T.: “O‘zbekiston”, 2016. – 280 b.

4. Achilov N.A. Al-Hakim at-Termiziy asarlari vositasida talabalarda ma’rifatparvarlik fazilatlarini rivojlantirish texnologiyasi. Ped. fan. bo‘y. fal. dok.... diss. – Termiz, 2020. – 173 b.

4 K MODELI KOMMUNIKATSIYA VA KOLLOBARATSIYA KO‘NIKMALARINING PEDAGOGIK MAZMUNI

*Narimbetova Zaxiya Axmedovna,
Chirchiq DPU dotsenti, P.f.f.d. (PhD).*

Annotatsiya. Maqolada hozirgi kundagi ta’lim jarayonini tashkil etishdagi asosiy yondashuvlar umumiy o‘rta ta’lim maktablarida Geometriya fanini o‘qitish misolida tahlil etilgan. 4K modeli bo‘yicha kommunikatsiya va kollobaratsiya ko‘nikmasini shakllantirishning pedagogik mazmuni masalasi tahliliga e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: 4K, kollaboratsiya, kommunikativlik, kreativ fikrlash, kritik (tanqidiy) fikrlash, tahlil, baholash, tushuntirish, o‘z nuqtai nazarini asoslash, faraz qilish, tartibga solish, muloqot, hamkorlik, ijodkorlik, fikrlar, geometrik bilimlarni takomillashtirish.

Kirish. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida umumiy o‘rta ta’lim maktablarini sifatli ta’limni amalga oshirish vazifasi qo‘yilgan. Sifatli ta’limning asosiy mezonlaridan biri xalqaro ta’lim dasturlari va tajribalariga asoslanishdir [1]. Shu jihatdan umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining xalqaro 4K modeli bo‘yicha kommunikatsiya va kollaboratsiya ko‘nikmalari asosida geometrik bilimlarini takomillashtirish muammosi sifatli ta’limga erishishning mezonlaridan birini tashkil qiladi. Bu o‘rinda umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining 4K modeli bo‘yicha kommunikatsiya va kollobaratsiya ko‘nikmasini shakllantirishning pedagogik mazmuni masalasi tahliliga e’tiboringizni tortamiz.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining *geometrik bilimlarini* shakllantirish va takomillashtirish muhim o‘rin tutadi. Bunda biz quyidagilarni nazarda tutamiz:

- 1) o‘quvchilarning geometrik bilimlarini tarkib toptirish;
- 2) o‘quvchilarning geometrik savodxonligini takomillashtirish;
- 3) o‘quvchilarning geometrik layoqatini rivojlantirish [2].

Shu jihatdan umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining geometrik bilimlari asoslarini Geometriya o‘quv fani bo‘yicha tushunchalirini tarkib toptirish tashkil qiladi. Bunda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘lchov, hisoblash, yuza kabi geometrik tushunchalarni o‘zlashtirsa, yuqori sinf o‘quvchilari bevosita geometrik masala va misollarning asoslari bo‘yicha bilim oladilar. Buning natijasida o‘quvchilarda Geometriya asoslari bo‘yicha ko‘nikmalar tarkib topadi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarning geometrik savodxonligini ushbu fan asoslarini chuqur o‘zlashtirish tashkil qiladi. Bunda o‘quvchilar

darsliklarda berilgan masala va misollarni mistaqil yechish ko‘nikmasini egallashi bilan geometrik savodxonligini rivojlantirib borish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Misol uchun, bugungi kunda umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining robototexnika va muhandislik ko‘nikmasini tarkib toptirish dolzarb bo‘lib turibdi. Bu ko‘nikmalarining asoslarini geometrik bilimlar majmui tashkil qiladi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining geometrik bilimlari tarkibida ularning Geometriya o‘quv faniga bo‘lgan layoqatlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Shu jihatdan umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining geometrik layoqatini rivojlantirish laboratoriya mashg‘ulotlari va to‘garaklar mashg‘ulotlari vositasida amaliy ko‘nikmalarini tarkib toptirish asos hisoblanadi. Bunday yondashuv umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining layoqatini rivojlantirish asosi hisoblanadi.

Shu tariqa umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining geometrik bilimlari deganda biz Geometriya fani asoslarini o‘zlashtirish, geometrik savodxonlikka ega bo‘lish va ularning geometrik layoqatini rivojlantirishni nazarda titamiz. Shu jihatdan bunday yondashuv 4K modeli bo‘yicha kommunikatsiya va kollaboratsiya ko‘nikmalariga mosdir.

O‘quvchilarning 4K modeli bo‘yicha konikmalarini tarkib toptirish Angliyaning Kembridj kolleji professor-o‘qituvchilari tomonidan ishlab chiqilgan va u bugungi kunda barcha mamlakatlarning ta’lim tizimlariga joriy etilmoqda [1]. Bu ko‘nikmalarining asosini K harflari bilan boshlanuvchi quyidagi 4 ko‘nikma tashkil qiladi: kommunikatsiya, kollaboratsiya, kretsizm va kreativlik. Bu o‘rinda bizni mazkur ko‘nikmalarining kommunikatsiya va kollaboratsiya shakllari qiziqtiradi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘quvchilarining *kommunikatsiya ko‘nikmasi* asosida geometrik bilimlrini takomillashtirish muhim masaladir. “Kommunikatsiya” so‘zi lotincha bo‘lib, quyidagi ma’nolarni anglatadi:

- 1) ta’lim sharoiti;
- 2) ta’lim imkoniyati;
- 3) ta’lim muhiti.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining kommunikatsiya ko‘nikmasini ta’lim sharoiti va undan foydalanish muhim tarkibiy qism hisoblanadi. Bunga ko‘ra, umumiy orta ta’lim o‘quvchilari ta’lim sharoitidan oqilona foydalana olishni bilishi kerak. Shu sababli mamlakatimiz umumiy o‘rta ta’lim maktablarida kompyuterlashtirish, laboratoriya jihozlari bilan ta’minlash va zamonaviy ta’lim to‘garagini tashkil qilish vositasida ta’lim sharoitini munosib yaratish ishlari amalga oshirilmoqda. O‘quvchilar ana shu ta’lim sharoitidan foydalangan holda geometrik bilimlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak.

O‘quvchilarning geometrik bilimlarini takomillashtirish bo‘yicha kommunikatsiya ko‘nikmasi tarkibida ta’lim imkoniyati asosiy o‘rin tutadi. Unga ko‘ra, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilarning jismoniy, aqliy, ruhiy, ijtimoiy va estetik imkoniyatlariga mos ravishda dars jadvallari tuzilgan, o‘quv fanlarini o‘qitish chuqurlashtirilgan holda tashkil qilingan va o‘quvchilar ta’lim plansheti vositasida o‘qituvchilar bilan istalgan vaqtda bog‘lanishi mumkin. Bunday ta’lim imkoniyatlaridan foydalanish umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘quvchilarining geometrik bilimlarini takomillashtirish samarali kechadi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining kommunikatsiya ko‘nikmasi tarkibida ta’lim muhitidan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Ta’lim muhiti – bu umumiy o‘rta ta’lim maktablarida yaratiladigan o‘quv jarayoni va imkoniyatlar majmuidir. Bunda o‘quv adabiyotlar bilan ta’minlash, oliy malumotli o‘qituvchilarning mavjudligi va o‘quv jihozlarining talab darajada ekanligi katta o‘rin tutadi. Ta’kidlab o‘tish lozimki, bugungi kunda mamalakatimizning umumiy o‘rta ta’lim maktablari darliklar va qo‘shimcha adabiyotlar bilan to‘liq ta’minlanmoqda, Matematika o‘quv fanlari bo‘yicha oliy ma’lumotli o‘qituvchilar bilan talab darajasida ta’minlangan va o‘quv jihozlarini takomillashtirib borish jarayoni kechmoqda. Bunday o‘ziga xos ta’lim muhitidan foydalaniash boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining geometrik bilimlarini oshiradi.

E’tibor berilsa, 4K modeli bo‘yicha kommunikatsiya ko‘nikmasi asoslarini ta’lim sharoiti, ta’lim imkoniyati va ta’lim muhiti tashkil qiladi. Mana shu uch masala o‘quvchilarning geometrik bilimlarini takomillashtirishda kommunikatsiya ko‘nikmasi bo‘lib xizmat qiladi.

Umumiy o‘rta ta’lim o‘quvchilarining 4k modeli bo‘yicha *kollaboratsiya* ko‘nikmasini tarkib toptirish ham muhim ahamiyatga ega.

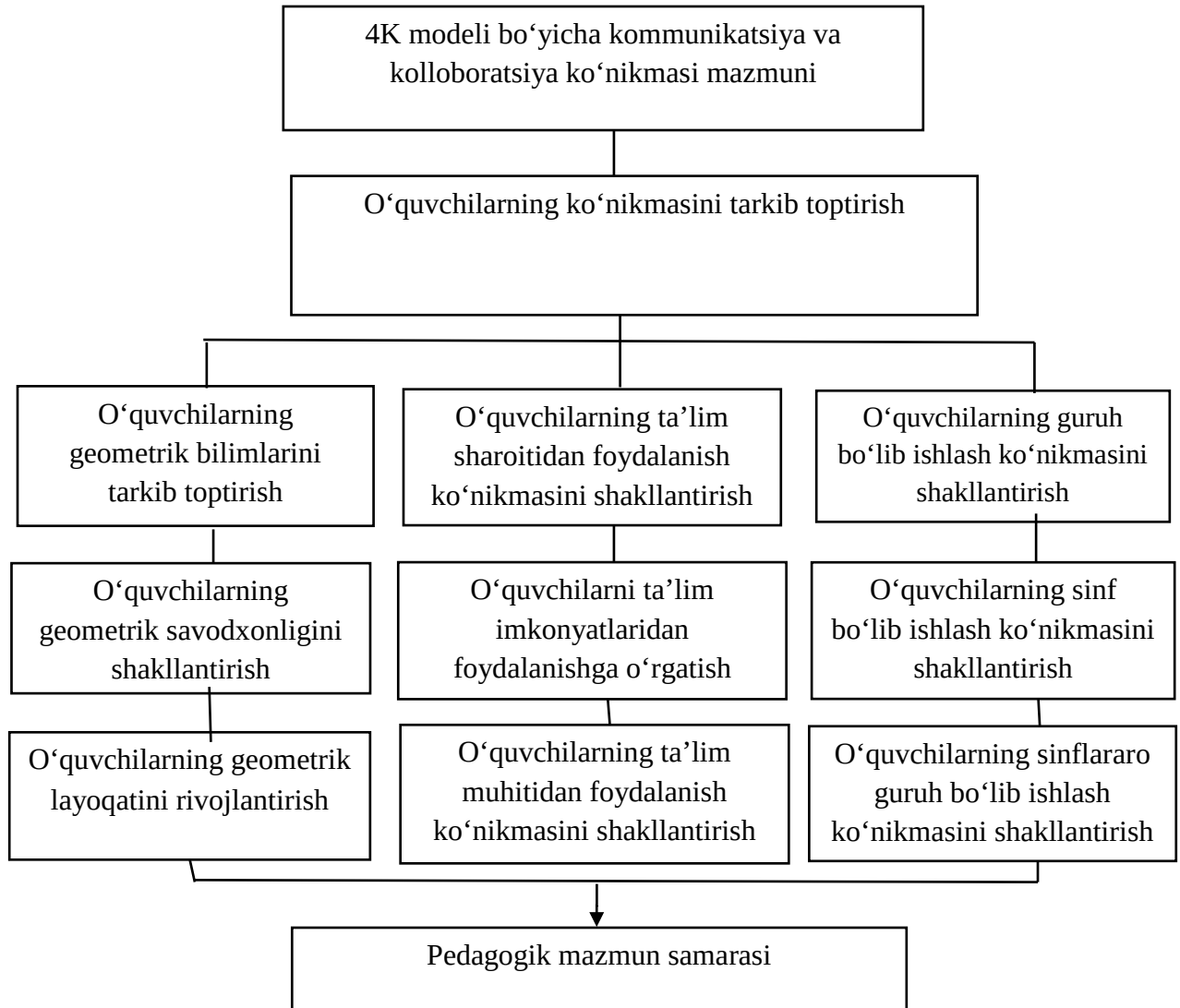
“Kollaboratsiya” so‘zi lotincha bo‘lib, birgalikda ishlash, o‘zaro yordam va jamoa bo‘lib harakat qilish ma’nolarini anglatadi. Shu jihatdan umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘quvchilarining 4 K moduli bo‘yicha kollaboratsiya ko‘nikmasi asoslarini quyidagilar tashkil qiladi:

- 1) o‘quvchilar guruhida ishlash;
- 2) sinf guruhida ishlash;
- 3) sinflararo guruhda ishlash.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining 4K modeli bo‘yicha kollaboratsiya ko‘nikmasi tarkibida o‘quvchilarning guruhli bo‘lib ishlashi muhim o‘rin tutadi. Unga ko‘ra, o‘quvchilar ikki va undan o‘rtiq o‘quvchilar guruhiga bo‘linib muayyan geometrik masala yoki topshiriqlarni bajaradi. Bunda o‘quvchilarning bilimlaridan o‘zaro foydalanishi, hamkorlik va guruh manfaatini himoya qilish ko‘nikmalari tarkib topadi. Shu jihatdan o‘quvchilarning guruh bo‘lib ishlash ko‘nikmasiga ega bo‘lishi ularning geometrik bilimlarini yanada

chuqurlashtiradi. Shu sababli mazkur masalaga keyingi yillarda dunyo maktablarida keng e’tibor berilmoqda.

Umumiy o’rta ta’lim maktablari o’quvchilarining 4K modeli bo’yicha kommunikatsiya va kollaboratsiya ko’nikmalari o’ziga xos xususiyatlarga egadir. Bunda o’quvchilarning ta’lim olishi va muayyan ko’nikmaga ega bo’lishi muhim o’rin tutadi. Maskur masalani quydagicha modellash tirish mumkin:

1-rasm. 4K modeli bo’yicha kommunikatsiya va kollaboratsiya ko’nikmasi mazmuni.

Yuqorida keltirilgan modeldan aytish mumkinki, o’quvchilarning 4K modeli bo’yicha kollaboratsiya ko’nikmasi tarkibida sinf bo’yicha guruh bo’lib ishlash ham muhim ahamiyatga ega. Unga ko’ra, har bir sinf o’quvchisi ikki yoki uch guruhga bo’linib, berilgan geometrik topshiriqlarni bir komanda bo’lib bajaradi. Bunda komandaga bo’lingan o’quvchilarning tashabbuskorligi, o’zaro tajriba almashish va bilimlarni uyg’unlashtirish ko’nikmalari tarkib topadi. Buning natijasida o’quvchilarda hamkorlik asosida geometrik bilimlarni o’zalashtirish jarayoni yuzaga keladi. Shu sababli o’quvchilarning sinf miqqiyosida guruhlariga

bo‘linib geometrik laboratoriya mashg‘ulotlarini bajarishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining 4K modeli bo‘yicha kollaboratsiya ko‘nikmasi asosida ularning sinflararo guruh bo‘lib ishlashi ham katta ahamiyatga ega. Bunda har bir sinf manfaatini himoya qilish vositasida o‘quvchilarda bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishda jamoaviylikning tarkib topishi muhim ahamiyatga ega. Aynan mana shu o‘rinda kollaboratsiya ko‘nikmasining mazmuni o‘z o‘rnini topadi.

Diqqat qilinsa, umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining 4K modeli bo‘yicha kollobaratsiya ko‘nikmasi tarkibini o‘quvchilarning guruhlariga bo‘linib ishlashi, sinf guruhida ishlashi va sinflararo guruhda ishlash tashkil qiladi.

Xulosa. Yangi innovatsion yondashuv o‘quvchining dunyoqarashi, fikrlashi o‘sishida ko‘rish mumkin. XXI asr o‘quvchisi portretida XXI asr ko‘nikmalari bo‘lishi kerak. Innovatsion yondashuvni qo‘llashdan asosiy maqsad ham shu. Qolaversa, ta’limning asosiy maqsadi – o‘quvchilarga nafaqat bilim berish, balki olgan bilimlarini hayotda qo‘llay olishga o‘rgatishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xasanbayev J., To‘raqulov X., Xaydarov N., Xasanboyeva O., Usmonov N. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. – T.: “Fan va texnologiya”. 2009. 427 b.
2. Tursunov I., Narimbetova Z. O‘quvchilarning geometrik kompetensiyalarini rivojlantirish (10-11 sinflar misolida). Monografiya. – Tashkent, 2023
3. Eshqorayev Q.A., Narimbetova Z.A. Geometriyani o‘qitish tayanchlari / International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology (IJIRSET), Volume 11, Issue 3, 2218-2221 p. March 2022
4. Maxmudova D., Narimbetova Z.A. Developing creative competence through the formation of scientific generalization in students/ European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 5, 2020, Part II. ISSN 2056-585
5. Akhmedov B.A., Majidov J.M., Narimbetova Z.A. Active, interactive and distance forms of the cluster method of learning in development of higher education. "Экономика и социум". №12(79). 2020

BOSHLANG‘ICH SINFD A KREATIVLIKNI RIVOJLANTIRISH ART TEXNOLOGIYALARI

Tojiboeva Gulmira Rifovna,

*Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim metodikasi
kafedrasi dotsenti v.b., P.f.f.d. (PhD). (O‘zbekiston).*

Tugche Kilich,

*Charaxpasha Istanbul universiteti, Xorijiy tillar fakultetining
dekan o‘rinbosari, Dr. PhD. (Turkiya).*

Axmadova Asila Komiljon qizi,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti.

Annotatsiya. Maqolada kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning kreativligini rivojlantirish art texnologiyalari va usullari tahlili keltirilgan.

Kalit so‘zlar: kreativ fikrlash, boshlang‘ich maktab yoshi, o‘quv faoliyati, rivojlanish, intellektual kutish.

Hozirgi vaqtda kreativlik va kreativ shaxslarga favqulodda ijtimoiy ehtiyoj bor. Maktab o‘quvchilarida kreativlikni rivojlantirish bugungi maktabning eng muhim vazifalaridan biridir. Psixologik va pedagogik adabiyotlarda “kreativlik” tushunchasi noaniq talqin qilinadi. Bu tushunchalarning mohiyati, mazmuni va tuzilishi haqida turlicha qarashlar mavjud. Shu munosabat bilan juda ko‘p turli xil ta’riflar paydo bo‘ladi. Asosiy tushunchalar kreativlikning uchta kontekstda namoyon bo‘lishiga olib keladi: jarayon, natija (kreativ jarayon mahsuloti), shaxsning xususiyatlari (sifatlari), ya’ni shaxsning o‘zaro ta’sir qiluvchi tarkibiy qismlarining tuzilishi ko‘rib chiqiladi: kreativ qobiliyatlar, motivatsion komponent, intellektual komponent [2, 15-b.]. Boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalarda kreativlikni rivojlantirish uchun uning tarkibiy qismlarini rivojlantirish kerak. Kreativlikni shakllantirishning quyidagi asosiy shartlarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

1) rivojlantiruvchi ta’lim tamoyillarini hisobga olish (ta’limni individuallashtirish, tadqiqotga asoslangan ta’lim, muammolilik);

2) ta’lim jarayonini bolalarga insonparvarlik yondashuvi tamoyillari asosida qurish (baholamaslik, qabul qilish, xavfsizlik, qo‘llab-quvvatlash);

3) kichik yoshdagi o‘quvchilarning kreativini rivojlantirishga qaratilgan maqsadli kreativ faoliyatni o‘tkazish. Kreativlikning rivojlanish darajasini aniqlash uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin.

E.P.Torrensning metodologiyasi (og‘zaki bo‘lmagan kreativlikning diagnostikasi). Test individual yoki guruhda o‘tkazilishi mumkin. Sinov uchun

qulay shart-sharoitlarni yaratish uchun menejer muvaffaqiyatga bo‘lgan motivatsiyani minimallashtirishi va sinov subyektlarini yashirin qobiliyatlarining erkin namoyon bo‘lishiga yo‘naltirishi kerak. Iloji bo‘lsa, sinov vaqtini cheklamang, har bir rasm uchun taxminan 1-2 daqiqa ajrating. Shu bilan birga, agar imtihon topshiruvchilarning o‘ylashlari yoki ikkilanishlari uzoq davom etsa, ularni rag‘batlantirish kerak. Taklif etilayotgan test 2 ta vazifadan iborat: “Doiralar” topshirig‘i: komponent sifatida aylanadan foydalanib, iloji boricha ko‘proq turli xil obyektlarni chizish. Topshiriqni bajarish natijalariga ko‘ra quyidagilar baholanadi:

- qulaylik – topshiriqni bajarish tezligi – ma’lum bir vaqt ichida chizmalar sonini hisoblash;
- moslashuvchanlik – obyektlarning bir turdan ikkinchisiga o‘tishlar soni;
- o‘ziga xoslik – subyektlarning bir xil guruhida berilgan javobning chastotasi.

“Rasmlarni to‘ldirish” vazifasi. Testning tavsiya etilgan versiyasi – bu ma’lum elementlar (chiziqlar) to‘plamiga ega rasmlar to‘plami bo‘lib, ulardan foydalangan holda subyektlar rasmni ma’lum bir mazmunli tasvirga to‘ldirishlari kerak. Testning ushbu versiyasida asl elementlarida bir-birini takrorlamaydigan va eng ishonchli natijalarni beradigan 6 ta rasm qo‘llaniladi. Testda quyidagi kreativlik ko‘rsatkichlari qo‘llaniladi:

- subyekt tomonidan yaratilgan tasvirning boshqa subyektlar tasvirlariga o‘xshamasligi darajasini ochib beruvchi o‘ziga xoslik (javobning statistik nodirligi);
- namunadagi o‘xshashi bo‘lmagan bajarilgan vazifalar yig‘indisi sifatida aniqlangan o‘ziga xoslik (chizmalar atlas).

“Kreativ qobiliyatlar” vazifasi kreativ tasavvurning miqdoriy ko‘rsatkichini va fikrlash jarayonlarining tezligini baholashga qaratilgan. Mavzularga uchta so‘z beriladi, ulardan 5 daqiqada imkon qadar ko‘proq ma’noli iboralar yaratish so‘raladi. Har bir ibora besh balli tizimda baholanadi:

- 5 - aqlli original kombinatsiya;
- 4 - so‘zlarning to‘g‘ri, mantiqiy birikmasi;
- 3 - ehtimol bu mumkin;
- 2 - ikkita so‘z o‘zaro bog‘liq, lekin uchinchi mantiqiy emas;
- 1 - so‘zlarning ma’nosiz birikmasi [3, p.84].

Boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalarda kreativlikni rivojlantirish uchun quyidagi kreativ vazifalarni taklif qilish mumkin:

- 1) maktab teatri. Teatrda o‘yin shakli bolalarning hissiy sohasining maqsadli rivojlanishini, ularning badiiyligini belgilaydi;
- 2) beshta mos kelmaydigan kombinatsiyani o‘ylab ko‘ring. Masalan: issiq

qor, po‘lat nervlar, kvadrat to‘p;

3) mushuk va sichqon, pianino va skripka, quyon va kenguru, archa va paporotnik, mashina va mototsikl, piyola va guldon, oy va quyosh, tipratikan va taroq, gugurt va mash‘al o‘rtasidagi o‘xshashliklarni aniqlang;

4) “Nima nimaga o‘xshaydi” o‘yini. Vazifa: “Bu nimaga o‘xshaydi?” degan savol yordamida nima so‘ralganini taxmin qilishdir;

5) gipotetik vaziyatning turli oqibatlarini sanab o‘ting. Masalan, “hamma hayvonlar va qushlar inson tilida gaplasha oladi”, “barcha odamlar ucha oladi”, “odamlar hisoblay olmasa, dunyo qanday bo‘lardi?”;

6) ko‘p ishlatiladigan so‘zlarga imkon qadar ko‘proq ta’riflar bering. Bolalarga “kitob” so‘zi berildi;

7) ismingizni kodlang;

8) qiz o‘rmonga kirib, adashib qoldi... Hikoyani tugating;

9) har bir so‘z ko‘rsatilgan harf bilan boshlanadigan to‘rtta so‘zdan iborat jummalarni o‘ylab toping. Masalan, VMSC yoki MKSV harflari ko‘rsatilgan. Harflar joyini o‘zgartirish mumkinmas;

10) berilgan obyektlarni aniq shakllar to‘plamidan foydalanib chizing;

Bugungi kunda pedagogikada kreativlikni o‘rgatish mumkinligiga shubha qolmadi. I.Ya.Lerner fikricha, muammo, bunday mashg‘ulotlar uchun maqbul sharoitlarni topishdan iborat. Va bu yerda ko‘p narsa o‘qituvchining faoliyatiga bog‘liq [1, p. 36].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Тожибоева Г.Р. Арт-технологии и креативность // Учебное пособие – Ташкент: «Zebo Prints», 2024. – 300 стр.

2. Ермолаева – Томина Л.Б. Проблемы развития творческих способностей детей/по материалам зарубежн. исслед.) // Вопросы психологии 1975, №5 – с. 166-176.

3. Психология творчества / Под ред. Я.А.Пономарева. – М.: Наука, 1990. – 224 с.

4. Развитие творческой активности школьников / Под ред. А.М.Матюшкина. Науч. - исслед. институт общей и пед. психологии АПН СССР. – М.: Педагогика, 1991. – 160 с.

5. Tojiboyeva G.R. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim – bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantiruvchi omil. // “Xalq ta’limi” ilmiy-metodik jurnali. 2023. № 6, 63-67 b.

6. Тожибоева Г.Р., Умарова З. Проблема развития творческих способностей студентов в процессе обучения. / International scientific and practical conference “Economics, management and digital innovation in education: modern trends and approaches” March 13, 2024, 91-94 b.

1-SHO‘BA: TA’LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION YONDASHUVLARI

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINI PEDAGOGIK DIAGNOSTIKA FAOLIYATIGA TAYYORLASHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

*Abdinazarova Sevara Musurmon qizi,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti.*

*Tadjibayev Ikram Uralbayevich,
Chirchiq DPU professori, F-m.f.d. (DSc).*

Anotatsiya. Ushbu tezisda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini pedagogik diagnostika faoliyatiga tayyorlash jarayonining mazmun-mohiyati, pedagogik diagnostika vositalaridan samarali foydalanish yo‘llari hamda zamonaviy yondashuvlarning ahamiyati ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: pedagogik diagnostika, boshlang‘ich ta’lim, kasbiy tayyorgarlik, zamonaviy yondashuvlar, diagnostik kompetensiya, interaktiv usullar, refleksiya, baholash vositalari.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichi umumiy o‘rta ta’lim tizimining tayanch pog‘onasi bo‘lib, ushbu bosqichda o‘quvchilarning shaxsiy va intellektual salohiyati shakllanadi. Bu jarayonda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining roli beqiyosdir. O‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki har bir o‘quvchining individual rivojlanish dinamikasini aniqlovchi, baholovchi va yo‘naltiruvchi sifatida faoliyat yuritadi. Shu nuqtai nazardan, o‘qituvchining pedagogik diagnostika faoliyatiga tayyorligi uning kasbiy kompetensiyasining asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi.

Pedagogik diagnostika o‘quvchilar bilim, ko‘nikma va malakalarining holati, rivojlanish sur‘atlari, psixologik xususiyatlari va o‘quv motivatsiyasi kabi jarayonlarni aniqlash va baholashga xizmat qiladi. Bu faoliyatning to‘g‘ri tashkil etilishi nafaqat o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi, balki har bir o‘quvchining shaxsiy o‘sish strategiyasini to‘g‘ri yo‘naltirishga ham imkon beradi. Ammo amaliyot shuni ko‘rsatadiki, hozirgi kunda pedagogik ta’lim muassasalarida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini pedagogik diagnostika faoliyatiga tayyorlashda ba’zi kamchiliklar mavjud.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini pedagogik diagnostika faoliyatiga tayyorlashda ularning nazariy bilimlari bilan bir qatorda amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. O‘quvchilarning rivojlanish

xususiyatlari va ta’limda erishgan natijalari to’g’risidagi tahliliy ma’lumotlar pedagogik diagnostikaning asosiy maqsadi hisoblanadi. Bu borada o’qituvchining kasbiy tayyorgarligini oshirish uchun nazariy bilimlarning amaliyot bilan uyg’unlashtirilgan holda taqdim etilishi muhimdir.

Zamonaviy ta’lim konsepsiyalari, xususan, kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo’naltirilgan ta’lim, raqamli texnologiyalardan foydalanish, o’quvchilarning reflektiv faoliyatini shakllantirish kabi metodologiyalar pedagogik diagnostika faoliyatini ham yangicha ruhda tashkil etishni talab etadi. Bu esa bo’lajak boshlang‘ich sinf o’qituvchilarini o’qitishda innovatsion yondashuvlarni qo’llashni taqozo etadi. Jumladan, interaktiv diagnostik metodlar (diagnostik testlar, kuzatuv jadvallari, baholash matritsalar, so’rovnomalar va hokazo) o’quvchilarning bilim va ko’nikmalarini aniq, tezkor va samarali baholash imkonini beradi. Bu usullar nafaqat o’quvchilarni baholashda, balki ularning shaxsiy rivojlanishiga doir muammolarni aniqlashda ham foydalidir.

Bundan tashqari, pedagogik diagnostikani amaliyot bilan uyg’unlashtirishda kasbiy amaliyot davrining o’rni beqiyosdir. Bu bosqichda talabalar nafaqat o’z nazariy bilimlarini sinovdan o’tkazadilar, balki maktab o’quvchilarining individual xususiyatlarini o’rganish, rivojlanishdagi muammolarni aniqlash va shu asosda yondashuvni tanlash ko’nikmalarini mustahkamlaydilar. Shu bilan birga, talabalar tomonidan tuzilgan kuzatuv varaqalari, baholash mezonlari, diagnostik testlar va boshqa vositalar o’qituvchilik amaliyoti sifatini belgilab beruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Pedagogik diagnostikani samarali tashkil etish uchun o’qituvchi o’z faoliyatini muntazam tahlil qilib borishi, refleksiya yuritishi va kasbiy rivojlanishga intilishi lozim. Bu borada mustaqil diagnostik tahlil, professionallar doirasida fikr almashish, malaka oshirish kurslarida qatnashish, ilmiy-metodik adabiyotlarni o’rganish kabilar muhim rol o’ynaydi. Diagnostik kompetensiyaning shakllanishi – bu bir martalik jarayon emas, balki o’qituvchining butun kasbiy faoliyati davomida rivojlanib boruvchi ko’nikmalar majmuidir.

Shu o’rinda, boshlang‘ich sinf o’qituvchilarini pedagogik diagnostika faoliyatiga tayyorlashda quyidagi yondashuvlar va tavsiyalar asosli bo’lishi mumkin:

1. Tizimli integratsiya: pedagogik ta’lim dasturlariga diagnostik faoliyatni nazariy va amaliy jihatdan birlashtirgan integratsiyalashgan modul kiritilishi lozim;
2. Diagnostik portfoliolar: har bir talaba o’zining kasbiy rivojlanishi davomida bajargan diagnostik faoliyat natijalarini elektron portfolioga jamlab borishi zarur;
3. Metodik seminarlar: pedagogik diagnostika bo’yicha maxsus seminar, trening va master-klasslar orqali amaliy kompetensiyalar mustahkamlanishi kerak;

4. Innovatsion vositalar: zamonaviy raqamli diagnostika vositalarini o‘rgatish va ulardan samarali foydalanishni yo‘lga qo‘yish;

5. Refleksiya va tahlil: har bir amaliy faoliyatdan so‘ng talabalar tomonidan tahliliy xulosa va reflektiv fikr yuritilishini yo‘lga qo‘yish.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini pedagogik diagnostika faoliyatiga tayyorlash masalasi zamonaviy ta’limning strategik yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, ushbu sohada olib borilayotgan izlanishlar, metodik yondashuvlar va amaliy tajribalar kasbiy tayyorgarlik sifatini belgilovchi muhim mezondir.

Zamonaviy yondashuvlarni joriy etgan holda, diagnostik kompetensiyaga ega o‘qituvchilarni tayyorlash orqali biz nafaqat ta’lim jarayonining sifatini oshiramiz, balki har bir o‘quvchining shaxsiy rivojlanishiga yo‘naltirilgan ta’lim muhitini yaratishga erishamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedov N., Tojiboyeva D. Pedagogik diagnostika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
2. Karimov S.Q. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
3. Воронова Г.В. Педагогическая диагностика в начальной школе. – Москва: Академия, 2018
4. Xolmurodov Q. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Innovatsiya, 2021.
5. Yusupov E.S. Ta’limda innovatsion yondashuvlar. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022.
6. Shodmonov S.H. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2020.

ЗАДАЧИ И ФУНКЦИИ УПРАВЛЕНИЯ НАЧАЛЬНЫМ ОБРАЗОВАНИЕМ

*Арсланова Гульмира Джуманиязовна,
Преподаватель кафедры «Методика начального образования»
факультета «Начальное образование» Чирчикского ГПУ.
Муратова Шахзода Шухратовна,
Студентка факультета «Начальное образование» Чирчикского ГПУ.*

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются ключевые задачи и функции системы управления начальным образованием в условиях современного образовательного пространства. Анализируются принципы, цели и механизмы эффективного управления начальной школой, включая*

планирование, организацию, мотивацию и контроль. Особое внимание уделяется роли административного и педагогического управления в обеспечении качества начального образования, а также значению взаимодействия с родителями и другими участниками образовательного процесса. Выявляются основные направления совершенствования управленческой деятельности, направленные на достижение устойчивых образовательных результатов и создание благоприятной среды для развития учащихся младших классов.

Ключевые слова: управление, начальное образование, эффективность, цель, задачи, планирование, функции, развитие, навыки.

Введение. Современное общество предъявляет всё более высокие требования к качеству образования, начиная с его начального уровня. Начальное образование является фундаментом для дальнейшего интеллектуального, эмоционального и социального развития ребёнка, формирует базовые учебные навыки, а также ценностные ориентиры личности. «Как известно, сегодня Узбекистан находится на новом этапе развития и последовательно реализует приоритетную задачу: **От национального возрождения – к национальному прогрессу**» [1; стр.144] На основании этого особую значимость приобретает эффективное управление начальным образованием, способствующее созданию благоприятной образовательной среды для достижения устойчивых результатов обучения. Управление начальным образованием – это система действий и решений, направленных на организацию, координацию и контроль учебно-воспитательного процесса в начальной школе с целью обеспечения его качества, эффективности и соответствия государственным стандартам. Это включает в себя планирование образовательной деятельностью, руководство педагогами, взаимодействие с родителями и создание комфортной учебной обстановки для обучения, воспитания и гармоничного развития младших школьников. «Демократизация и гуманизация управления образовательными системами предполагает открытость в обсуждении и принятии управленческих решений». [2; стр.335]

Организация процесса управленческой деятельности начального образования предполагает правильную постановку целей и планирования, отражающего функции осуществления поставленных задач.

Задачи, ключевые функции и факторы управления начальным образованием. Управление начальным образованием представляет собой целенаправленный и организованный процесс, направленный на создание условий для всестороннего развития младших школьников, формирования у

них устойчивой мотивации к обучению, а также развития ключевых компетенций и личностных качеств. Эффективное управление требует чёткого определения задач и функций, а также учёта факторов, влияющих на качество образовательного процесса.

Основные задачи управления начальным образованием включают: [4]

1) Обеспечение доступности и качества образования- создание условий, при которых каждый ребёнок получает равные возможности для получения знаний и развития вне зависимости от социального статуса, региона проживания или особенностей здоровья. 2) Формирование благоприятной образовательной среды – организация психологически комфортной, безопасной и стимулирующей среды, способствующей развитию творческого и познавательного потенциала младших школьников. 3) Разработка и реализация программ развития учащихся - адаптация образовательных программ под возрастные особенности детей, внедрение индивидуального подхода и вариативных форм обучения. 4) Повышение квалификации педагогических кадров – поддержка профессионального роста учителей начальных классов, развитие их компетенций в сфере современных методик преподавания.

К ключевым функциям управления начальным образованием относятся:

- Планирование, отражающее разработку стратегий, программ и планов работы образовательной организации с учётом целей начального образования.

- Организация управленческой деятельности, включающая создание структур, обеспечивающих реализацию образовательных целей, распределение ресурсов, координацию деятельности педагогов и других участников образовательного процесса.

- Контроль и мониторинг – отслеживание качества образовательной деятельности, уровня познавательных способностей учащихся, эффективности применяемых методик и программ.

- Мотивационно-координационная функция – стимулирование интереса к обучению у младших школьников и поддержка педагогов в достижении образовательных задач.

На эффективность управления начальным образованием влияют следующие факторы: квалификация и профессиональная мотивация педагога; сотрудничество с родителями; материально-техническое обеспечение (наличие современных учебников, наглядных пособий, технических средств); социально-культурный контекст, отражающий уровень культуры, ценностные установки, традиции общества и характер взаимодействия участников процесса.

Учитель является ключевой фигурой в начальном образовании, и от его мастерства зависит успех образовательного процесса. Таким образом, управление начальным образованием представляет собой комплексный и многогранный процесс, требующий системного подхода, внимания к индивидуальным особенностям ребёнка и постоянного совершенствования педагогической деятельности. Сотрудничество с семьёй также позволяет лучше учитывать индивидуальные особенности ребёнка и формировать целостный подход к его воспитанию и обучению.

«Алишер Навои призывал прививать молодому поколению любовь к Родине, уважение к человеку – самому высокому и ценному дару Вселенной» [3; стр. 223]

Только при таком подходе возможно формирование устойчивых положительных навыков у младших школьников, развитие их интеллектуального, эмоционального и социального потенциала.

Заключение. Управление начальным образованием – это не просто организационная деятельность, а тонкое искусство, основанное на понимании детской психологии, педагогических закономерностей и социальной ответственности. В центре этого процесса – ребёнок, его развитие, личностный рост и формирование навыков, необходимых для успешной жизни в обществе. Задачи и функции управления должны быть направлены на создание условий для гармоничного развития младших школьников, раскрытия их способностей и воспитания активных, мыслящих и добрых граждан. Важно не только разрабатывать эффективные стратегии и планы, но и сохранять гуманистическую направленность образования, опираясь на национальные ценности, уважение, заботу и мудрость предков, накопленную веками. Великий мыслитель Аль-Фараби отмечал: «Истинное воспитание – это не только передача знаний, а развитие стремления к познанию и добродетели». В данном контексте управление образованием должно стремиться не только к результатам, измеряемым оценками, но и к формированию внутренней мотивации, нравственного воспитания и устойчивых жизненных ориентиров у младших школьников. Таким образом, эффективное управление начальным образованием – это единство науки, педагогического мастерства и философской мудрости. Это путь, ведущий к воспитанию поколения, способного мыслить, чувствовать, творить и изменять мир к лучшему.

Использованная литература:

1. Шавкат Мирзиёев. От национального возрождения – к национальному прогрессу. т.4 Ташкент – «Узбекистан». – 2020. – С. 144

2. Абдуллаева Б.С., Уразова М.Б., Вохидова Н.Х. Общая педагогика. Учебное пособие. «Sano-standart», Ташкент. – 2017. – С. 335
3. Умарова М.Х. Теория и история педагогики. Учебное пособие. Издательско-полиграфический творческий дом имени Чулпана. Ташкент – 2018. – С. 223
4. Куликова, Т.А. Организация работы с родителями в школе. – М.: ВЛАДОС, 2014. – С. 256

MASOFAVIY TA’LIM SHAROITIDA “TARBIYA” FANINI O’QITISHNING INNOVATSION YONDASHUVLARI VA SAMARADORLIGI

**Boltoyeva Mohiniso Ziyo qizi,
G‘ulomjonova Mohinur Ulug‘bek qizi,
Rustamova Munisa Ilhomovna,
Chirchiq DPU talabalari.**
Ilmiy rahbar: **Tursunova Sarvinoz Telman qizi,
Chirchiq DPU o‘qituvchisi.**

Annotatsiya. Mazkur maqolada masofaviy ta’lim sharoitida boshlang‘ich sinflarda “Tarbiya” fanini samarali o‘qitish masalalari tahlil qilinadi. Masofaviy ta’limning afzalliklari va cheklovlari yoritilib, interaktiv va innovatsion usullardan foydalanish yo‘llari ko‘rsatib o‘tilgan. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar – Google Classroom, Zoom, Microsoft Teams, Moodle kabi platformalarning “Tarbiya” fanini o‘qitishda tutgan o‘rni muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: Masofaviy ta’lim, Tarbiya fani, boshlang‘ich ta’lim, innovatsion usullar, interaktiv metodlar, zamonaviy texnologiyalar, axloqiy tarbiya, vizual materiallar, ota-onalar ishtiroki, xorijiy tajriba.

Yangi O‘zbekistonning asosiy ustuni – bilim, ta’lim-tarbiyadir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev.

Masofaviy ta’lim zamonaviy texnologiyalar rivojlanishi natijasida shakllangan va dunyo bo‘ylab ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylangan o‘qitish usulidir. Xususan, so‘nggi yillarda pandemiya sababli butun dunyo bo‘ylab masofaviy ta’limga talab keskin oshdi va bu tizimda turli fanlarni, jumladan, Tarbiya fanini o‘qitish yo‘llari ham rivojlana boshladi. O‘quvchilarning axloqiy va ma’naviy tarbiyasini shakllantirishda vizual va audiovizual materiallardan foydalanish, ota-onalar ishtirokini oshirish hamda xorijiy tajribalarni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish ahamiyatlidir.

Tarbiya fani boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy dunyoqarashini shakllantirish, ularga insoniylik, odob-axloq, milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiya berish jarayonining asosiy qismini tashkil etadi. An’anaviy ta’lim jarayonida bu fan asosan bevosita muloqot, hayotiy misollar, o‘qituvchining shaxsiy namunasiga tayanish orqali o‘qitilsa, masofaviy ta’limda bu jarayonni samarali tashkil etish o‘ziga xos yondashuv va innovatsion usullardan foydalanishni talab qiladi.

Masofaviy ta’lim bugungi kunda nafaqat texnik fanlar, balki axloqiy-tarbiyaviy yo‘nalishdagi fanlarni ham o‘qitishda samarali vositaga aylanmoqda. Ushbu ta’lim shaklida o‘quvchilar mustaqil ravishda ta’lim olishga o‘rganadilar, o‘z fikrlarini bayon etish va axloqiy tushunchalarni chuqurroq anglash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Masofaviy ta’lim sharoitida o‘quvchilar muhokamalar, onlayn darslar, interfaol o‘yinlar orqali axloqiy qadriyatlarni o‘zlashtira oladilar. Biroq, masofaviy ta’limning Tarbiya faniga ta’siri doim ham ijobiy bo‘lmaydi. An’anaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilar o‘qituvchining shaxsiy namunasini kuzatib, uning xulq-atvori va nutqidan saboq olishlari mumkin bo‘lsa, masofaviy ta’limda bu jihat sezilarli darajada kamayadi. Shuningdek, o‘quvchilarning e’tiborini darsga jalb qilish, ularning faol ishtirokini ta’minlash qiyinlashadi. Masofaviy muhitda bevosita ijtimoiy muhit va real hayotiy tajribalar yetishmaydi, bu esa axloqiy tarbiya jarayonining samaradorligiga ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli, Tarbiya fanini masofaviy shaklda o‘qitishda innovatsion metodlarni joriy etish, vizual va audiovizual materiallardan keng foydalanish hamda o‘quvchilar bilan doimiy muloqotda bo‘lish zarur.

Masofaviy ta’limni samarali tashkil etish uchun turli platformalar mavjud bo‘lib, ular orasida Google Classroom, Zoom, Microsoft Teams, Moodle, Edmodo va boshqa vositalar ajralib turadi. Ushbu platformalar Tarbiya fanini o‘qitishda quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi:

Google Classroom – topshiriqlar va materiallarni tarqatish, o‘quvchilarning javoblarini yig‘ish va baholash uchun qulay vosita. Tarbiya fanida ushbu platformadan o‘quvchilarga axloqiy masalalar bo‘yicha topshiriqlar berish va fikr-mulohazalarini olish uchun foydalanish mumkin.

Zoom va Microsoft Teams – real vaqt rejimida video darslar o‘tkazish, interfaol suhbat va muhokamalar tashkil etish imkonini beradi. Tarbiya darslari doirasida ushbu platformalarda turli mavzularda muhokamalar, axloqiy masalalar bo‘yicha suhbatlar uyushtirish mumkin.

Moodle – test va interfaol topshiriqlar yaratish, dars materiallarini elektron shaklda taqdim etish uchun qulay platforma.

YouTube va Telegram kanallari – Tarbiya faniga oid videodarslar va tarbiyaviy materiallarni o‘quvchilarga yetkazish uchun foydalidir.

Bu vositalardan unumli foydalanish orqali Tarbiya fanini yanada qiziqarli va samarali o‘qitish mumkin.

Masofaviy ta’limda tarbiyaviy jarayon samaradorligini oshirish usullari:

- Vizual va audio materiallardan foydalanish. Tarbiyaviy mavzularga oid qisqa videoroliklar, animatsiyalar va hujjatli filmlar orqali o‘quvchilarga muayyan axloqiy tushunchalarni tushuntirish. Audio hikoyalar va ertaklar orqali axloqiy mavzularni o‘quvchilarga yetkazish.

- Interfaol metodlardan foydalanish. Onlayn viktorinalar, masofaviy testlar va loyihaviy ishlar orqali o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash. O‘quvchilar bilan guruhli muhokamalar o‘tkazish va ularni mustaqil fikrlashga undash.

- Ota-onalar ishtirokini ta’minlash. Masofaviy ta’lim sharoitida ota-onalar bilan doimiy aloqada bo‘lish, ularga farzand tarbiyasida yordam beradigan tavsiyalar berish. Ota-onalarni tarbiyaviy tadbirlarga jalb qilish.

- Xorijiy tajriba va uning ahamiyati. Dunyodagi ilg‘or ta’lim tizimlari masofaviy ta’lim vositalaridan samarali foydalanish bo‘yicha katta tajribaga ega. AQSh va Yevropa mamlakatlarida – masofaviy ta’lim vositalari orqali ijtimoiy-emotsional tarbiya bo‘yicha maxsus dasturlar ishlab chiqilgan.

Janubiy Koreya – raqamli ta’lim vositalaridan keng foydalanib, o‘quvchilarning axloqiy tarbiyasini mustahkamlashga e’tibor qaratadi.

Finlyandiya – o‘quvchilarning o‘z mustaqil fikrini rivojlantirish uchun interfaol ta’lim metodlarini qo‘llaydi.

O‘zbekiston ta’lim tizimi ham xorijiy tajribadan foydalanib, milliy qadriyatlar asosida masofaviy ta’limni yanada rivojlantirishi mumkin.

Masofaviy ta’lim vositasida Tarbiya fanini samarali o‘qitish uchun zamonaviy texnologiyalarni to‘g‘ri tanlash, o‘quvchilar va ota-onalar bilan doimiy aloqada bo‘lish hamda interfaol metodlarni qo‘llash zarur. Xorijiy tajribalardan foydalanish va milliy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish orqali Tarbiya fanining masofaviy ta’limdagi samaradorligini oshirish mumkin. Masofaviy ta’lim sharoitida tarbiyaviy jarayonni samarali tashkil etish uchun an’anaviy usullarni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish muhimdir. Chunki tarbiya jarayoni nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarning axloqiy, ma’naviy va shaxsiy rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Shu sababli, masofaviy sharoitda tarbiya samaradorligini oshirish uchun turli pedagogik va texnologik yondashuvlardan foydalanish lozim.

Birinchi navbatda, o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash muhim hisoblanadi. Masofaviy ta’limda tarbiya jarayoni faqatgina o‘qituvchining monologiga aylanib qolmasligi, balki interaktiv yondashuvlar orqali o‘quvchilarni fikrlashga undashi kerak. Buning uchun turli onlayn muhokamalar, munozaralar, guruhli topshiriqlar va forumlar tashkil etishi mumkin. O‘quvchilar o‘z fikrlarini

erkin bayon qila oladigan muhit yaratilsa, ular o‘zlari uchun muhim bo‘lgan ma’naviy qadriyatlarni yaxshiroq anglaydilar.

Ikkinchi muhim jihat – ta’lim jarayonida vizual va audio materiallardan foydalanish. Tarbiya bilan bog‘liq mavzularni tushuntirishda ta’sirchan videoroliklar, audio hikoyalar, interaktiv taqdimotlar va animatsiyalar muhim rol o‘ynaydi. O‘quvchilar insoniy fazilatlar, ma’naviyat va axloqiy qadriyatlar haqida quruq nazariy tushunchalardan ko‘ra, hayotiy misollar asosida bilib olsalar, ularning ongida bu tushunchalar mustahkamroq shakllanadi.

Masofaviy ta’limda tarbiya samaradorligini oshirishning yana bir usuli – virtual amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish. O‘quvchilarga hayotiy muammolar va axloqiy qaror qabul qilish talab etiladigan vaziyatlar taqdim etish orqali ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish mumkin. Masalan, “Agar sen noto‘g‘ri ish qilayotgan do‘stingni ko‘rsang, qanday yo‘l tutarding?” kabi hayotiy vaziyatlar yaratilib, ularning yechimi muhokama qilinishi mumkin. Bu nafaqat o‘quvchilarning axloqiy qarashlarini shakllantiradi, balki ularni mustaqil va mas’uliyatli qaror qabul qilishga o‘rgatadi. Shuningdek, oila va jamiyat bilan hamkorlikni kuchaytirish ham muhim usullardan biridir. Tarbiya jarayoni faqat maktab doirasida emas, balki ota-onalar va jamiyat ishtirokida olib borilganda samaraliroq bo‘ladi. Masofaviy ta’lim sharoitida ota-onalar uchun maxsus vebinarlar, seminarlar yoki maslahat mashg‘ulotlari tashkil qilish orqali ularning bolalar tarbiyasidagi ishtirokini oshirish mumkin. Ota-onalar tarbiyaviy jarayonda faol ishtirok etganda, o‘quvchilarda o‘zlari o‘rganayotgan ma’naviy qadriyatlarga nisbatan yanada mustahkam tushuncha shakllanadi.

Masofaviy tarbiya samaradorligini oshirishning yana bir muhim yo‘li – shaxsiylashtirilgan ta’lim yondashuvini joriy etish. Har bir o‘quvchining tarbiyaviy ehtiyojlari, qiziqishlari va ma’naviy dunyoqarashi har xil bo‘lgani sababli, individual yondashuv muhim ahamiyatga ega. Onlayn suhbatlar, individual topshiriqlar va shaxsiy rivojlanish rejalari orqali har bir o‘quvchining o‘ziga xos tarbiyaviy ehtiyojlari qondirilishi lozim. Bundan tashqari, rag‘batlantirish va ijobiy baholash tizimidan foydalanish ham tarbiya jarayonida samaradorlikni oshiradi. Masofaviy sharoitda o‘quvchilar o‘zining tarbiyaviy o‘shishini qanday baholashni bilmay qolishi mumkin. Shu bois, o‘qituvchilar o‘quvchilarning odob-axloq, hurmat, mehribonlik va mas’uliyat kabi insoniy fazilatlarini rivojlanishini rag‘batlantirish maqsadida ularni turli yo‘llar bilan motivatsiya qilishlari lozim. Masalan, ularning ijtimoiy faoliyatlarini e’tirof etish, ijobiy xulq-atvorini ta’kidlash va yaxshi natijalari uchun rag‘bat berish orqali o‘quvchilarning tarbiyaviy jihatdan o‘shishiga ko‘maklashish mumkin. Umuman olganda, masofaviy ta’lim sharoitida tarbiya jarayonini samarali olib borish uchun innovatsion yondashuvlarni qo‘llash, o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash, vizual va

interaktiv materiallardan foydalanish, oila va jamiyat bilan hamkorlikni kuchaytirish hamda individual yondashuvni yo‘lga qo‘yish zarur. Ushbu usullar uyg‘unlashganda, masofaviy ta’lim ham tarbiya jarayoni uchun samarali vositaga aylanishi mumkin.

Masofaviy ta’lim sharoitida “Tarbiya” fanini samarali o‘qitish uchun zamonaviy texnologiyalardan to‘g‘ri foydalanish zarur. O‘qituvchilar o‘quvchilar bilan doimiy muloqotda bo‘lishi, ularning axloqiy tarbiyasini shakllantirish uchun turli interfaol usullardan foydalangan holda ta’lim jarayonini tashkil etishi lozim. Shu bilan birga, ota-onalar ishtirokini oshirish, xorijiy tajribadan unumli foydalanish va masofaviy ta’limni milliy qadriyatlarimizga moslashtirish samaradorlikni yanada oshiradi. Rivojlangan mamlakatlarning ilg‘or tajribalaridan foydalanish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish orqali masofaviy ta’lim vositasida Tarbiya fanini o‘qitish samaradorligini yuqori darajaga ko‘tarish mumkin. Masofaviy ta’lim Tarbiya fanini o‘qitishda yangi imkoniyatlar yaratadi, lekin bevosita muloqot va real tajriba yetishmaydi. Samaradorlikni oshirish uchun vizual va audiovizual materiallardan foydalanish, interfaol metodlarni qo‘llash, ota-onalar ishtirokini ta’minlash va xorijiy tajribalarni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish zarur. Zamonaviy texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar bilan Tarbiya fanini masofaviy shaklda ham samarali o‘qitish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jabborova O.M., Umarova Z.A., Babaxodjayeva L.G. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi. – T.:”MALIK PRINT CO”. 2021
2. Onaxon Jabborova, Zuhra Umarova. Boshlang‘ich ta’limda “Tarbiya” fanini o‘qitish metodikasi. // O‘quv qo‘llanma. – T.: “MALIK PRINT CO”. 2021
3. Akmal Normurodov. Masofaviy ta’limni tashkil etishda yuzaga keladigan muammolar va ularni bartaraf etish. // “Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot” ilmiy jurnali (2023)

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ ФАКУЛЬТЕТА НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Фаязова Дилорам Туйчиевна,
Преподаватель Чирчик ГПУ.

***Аннотация.** Данная работа посвящена исследованию вопроса: как изучение темы величин в программах подготовки учителей начальных классов способствует формированию профессиональных компетенций. Анализируя роль величин в математическом образовании и педагогические*

подходы, используемые в обучении, работа подчеркивает важность этой темы для подготовки эффективных учителей начальной школы. Особое внимание уделяется предметным знаниям, педагогическим навыкам, управлению классом и методам оценки знаний учащихся.

Ключевые слова: профессиональные компетенции, методическая подготовка, величина «время», единицы измерения времени.

Профессиональные компетенции учителей начальных классов включают широкий спектр знаний и навыков, необходимых для эффективного обучения детей.

Согласно квалификационным требованиям утверждённым приказом №218 министерства высшего образования, науки и инноваций от 25.06.2024 года у выпускников факультета начального образования должны быть сформированы следующие профессиональные компетенции:

- уметь использовать основные законы предметов начального образования, методов математического анализа и моделирования, теоретических и экспериментальных исследований в профессиональной деятельности;
- уметь эффективно использовать основные правила и методы предметов специальности в решении социальных и профессиональных задач;
- организация научного исследования, определение принципов достижения научного познания и освоение методики критического мышления.

Эти компетенции охватывают предметные знания, педагогические подходы, умение управлять классом и оценивать знания учащихся. В контексте математического образования тема величин, включающая понятия количества, измерения и числа, играет ключевую роль, поскольку она формирует основу для дальнейшего изучения математики. Исследование рассматривает, как изучение величин в рамках программ подготовки учителей способствует развитию профессиональных компетенций, необходимых для успешной педагогической деятельности.

Сформулируем профессиональные компетенции, формируемые в процессе изучения величины «время» у будущих учителей начальных классов:

Профессиональные компетенции будущих учителей начальных классов на примере темы «время»

№	Вид компетенции	Содержание
1	Методическая	- знание программы по математике в начальной школе (тема «время»); - владение методами объяснения величины времени,

		перевода единиц (часы, минуты, сутки и др.).
2	Диагностическая (наблюдательная)	- умение выявлять типичные детские ошибки при изучении времени; - проведение устной и письменной диагностики (вопросы, упражнения).
3	Коммуникативная и объяснительная	- объяснение абстрактных понятий (например, «четверть восьмого») через практику, наглядность, сравнение. - использование детской речи, простых формулировок.
4	Инновационная и креативная	- применение интерактивных методов: игры, макеты, цифровые приложения. - адаптация зарубежных методик (например, сингапурская) под местные условия.
5	Рефлексивная	- анализ своей работы, определение успешных и слабых моментов; - умение корректировать стратегию объяснения.
6	Технологическая	- умение работать с интерактивными досками, цифровыми часами, презентациями; - использование мультимедийных материалов по теме.

Заключение. Изучение темы величин в программах подготовки учителей начальных классов играет ключевую роль в формировании профессиональных компетенций. Оно обеспечивает будущих учителей необходимыми предметными знаниями, педагогическими навыками и умением управлять классом. Освоение методов преподавания величин практический опыт в школах позволяют студентам эффективно обучать детей и оценивать их знания. Эти компетенции не только способствуют успеху учащихся в математике, но и готовят учителей к решению более широких образовательных задач. Дальнейшие исследования могут быть направлены на изучение влияния конкретных педагогических подходов на формирование компетенций в различных культурных и образовательных контекстах.

Использованная литература:

1. Квалификационные требования по специальности 60110400 – направления начальное образование, утвержденные приказом №218 Министерства высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан от 25.06.2025 г.
2. Гребенникова Надежда Лукьяновна, Назарова Виктория Ришатовна, Тихонова Оксана Сергеевна. Особенности изучения величины «Время» в начальной школе // Кронос. 2020. №9 (47).
3. Solé, G. «Children’s understanding of time: A study in a primary history classroom» History Education Research Journal (2019)

OLIV TA’LIM JARAYONIDA MAJBURIY FANLARNI O’QITISH VOSITASIDA BO’LAJAK O’QITUVCHILARNING BOSHQARUV KO’NIKMASINI RIVOJLANTIRISH TIZIMI

Karimjonova Qunduzoy Karimjonovna,
*Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar
universiteti magistranti.*

Annotatsiya. Maqolada oliy ta’lim jarayonida majburiy fanlarni o’qitish vositasida bo’lajak o’qituvchilarning boshqaruv ko’nikmasini rivojlantirish tizimi tahlil qilingan va mualliflarning yondashuvlari berilgan.

Kalit so’zlar: oliy ta’lim, majburiy fanlar, o’qitish jarayoni, bo’lajak o’qituvchi, boshqaruv ko’nikmasi, tizim, shakllantirish.

“O‘zbekiston – 2030” strategiyasida mamlakatimizda 2030-yilga qadar bo’lajak o’qituvchilarning professional tayyorgarligini kuchaytirish va bunda ularning kasbiy tayyorgarlik ko’lamini kengaytirish vazifalari qo’yilib amalga oshirilmoqda [1]. Shu jihatdan oliy ta’lim jarayonida majburiy fanlarni o’qitish vositasida bo’lajak o’qituvchilarning boshqaruv ko’nikmasini rivojlantirish tizimi bo’yicha yondashuvlarni belgilab olish dolzarb bo’lib turibdi. Bu o’rinda e’tiboringizni ana shu masalaning tahliliga tortamiz.

Oliy ta’lim jarayonida bo’lajak o’qituvchilarning boshqaruv ko’nikmasini rivojlantirish muhim ahamiyatga egadir. Chunki bo’lajak o’qituvchilar oliy ta’lim jarayonigacha boshqaruv asoslaridan nisbatan xabardor hisoblanadi. Buning uchun oliy ta’lim jarayonida bo’lajak o’qituvchilarning boshqaruv ko’nikmasini rivojlantirish tizimlarini belgilab olish maqsadga muvofiq bo’ladi [2].

Boshqaruv bo’yicha bilim berish. Oliy ta’lim jarayonida bo’lajak o’qituvchilarning boshqaruv ko’nikmasini rivojlantirish uchun eng avvalo, ularga boshqaruv asoslari bo’yicha bilim berish taqozo etiladi. Bunda quyidagilarga asoslanish maqsadga muvofiq bo’ladi:

- 1) majburiy fanlarning mavzularini boshqaruv asoslari bo’yicha boyitish;
- 2) majburiy fanlarni o’qitish jarayonida boshqaruv asoslari bo’yicha bilim berish;
- 3) majburiy fanlarni o’qitish imkoniyatlaridan keng foydalanish.

Bugungi kunda oliy ta’lim jarayonida bo’lajak o’qituvchilarga Umumiy pedagogika, Pedagogika nazariyasi va tarixi, Pedagogik mahorat kabi majburiy fanlar o’qitilmoqda. Mazkur fanlarni o’zlashtirish natijasida talabalarda o’qituvchilik bo’yicha kasbiy bilim va ko’nikma tarkib topadi. Shu jihatdan ushbu majburiy fanlarning mavzulari boshqaruv asoslari bo’yicha boyitilishi maqsadga

muvofig bo‘ladi. Boshqaruv asoslarini boshqarishni bilish, o‘quvchilar bilan ishlash, o‘quvchilarni yo‘naltirish, o‘quvchilarni rag‘batlantirish, o‘quvchilar guruhini yo‘naltirish kabi bilimlar majmui tashkil qiladi. Bunday bilimlar majmui bilan majburiy fanlarning mavzulari bilan boyitilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Masalan, Pedagogik mahorat o‘quv fanini o‘qitish jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilar boshqaruv asoslari bo‘yicha bilim bilan tanishtirilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Chunki ta’lim va tarbiya jarayonini hamda o‘quvchilarni boshqarish bo‘lajak o‘qituvchlarning pedagogik mahorati tarkibiga kiradi. Agar majburiy fanlarni o‘qitish jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilar boshqaruv asoslari bo‘yicha bilim bilan tanishtirilsa, ularning kasbiy bilim va ko‘nikmalari ko‘lami kengayadi.

Boshqaruv asoslari bo‘yicha bilim berish jarayonida talabalar guruhi bilan ishlash maqsadga muvofiq bo‘ladi. Unga ko‘ra, har bir kurs talabalari guruhlariga bo‘linishi va boshqaruv asoslari bo‘yicha o‘zlashtirgan bilimlarini namoyon etuvchi treninglar, bahslar va savol-javoblar o‘tkazishi amaliy samarali hisoblanadi. Talabalar guruhi bunday ishlash jarayonida bir-birlaridan bilmaganlarini o‘rganadi va bilganlarini tajribadan o‘tkazadi. Shu sababli majburiy fanlarni o‘qitish jarayonida bunday amaliy vositalardan foydalangan holda bo‘lajak o‘qituvchilarga boshqaruv asoslari bo‘yicha bilim berish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Kuzatishlarimiz shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak o‘qituvchilar boshqaruv asoslarini qiziqish bilan qabul qiladi va ularni o‘rganishga qiziqishadi. Shu sababli majburiy fanlarni o‘qitish jarayonida bunday tadbirlarni amalga oshirish muhim amaliy imkoniyatlarni beradi.

Oliy ta’lim jarayonida majburiy fanlarni o‘qitish imkoniyatlaridan oqilona foydalanish kerak. Bunday imkoniyatlar an‘anaviy ta’lim, onlayn ta’lim va masofaviy ta’lim kabi shakllarni qamrab oladi. Bunday ta’lim shakllaridan foydalangan holda majburiy fanlarni o‘qitish jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning boshqaruv asoslari bo‘yicha bilimlarini kuchaytirish muhim ahamiyatga egadir. Misol uchun, talabalarga eng avvalo, boshqaruv tuzilmalari to‘g‘risida ma’lumot berish kutilgan samarani beradi. Masalan, mamlakatimizda Prezident davlat rahbari hisoblanadi, Bosh vazir hukumat boshlig‘i, Oliy Majlis palatalarining raislari vakillik rahbari hisoblanadi, tuman va shahar hamda viloyat hokimlari shu hududlardagi ijro hokimiyati, ya’ni Prezident va Vazirlar Mahkamasining vakillari hisoblanadi. Bundan tashqari, hukumatni tashkil qiluvchi vazirliklarning hududlardagi bo‘limlari ham mavjud. Bularning barchasi sohalar bo‘yicha boshqaruvni amalga oshiradi. Bunday ma’lumotlar bo‘lajak o‘qituvchilar uchun amaliy ahamiyatga egaligini eslatib o‘tish kerak.

Bo‘lajak o‘qituvchilarga mutaxassislik, ya’ni majburiy fanlarni o‘qitish jarayonida boshqaruv bo‘yicha bilim berish muhim amaliy ahamiyatga egadir.

Bunda quyidagi masalalarga e’tibor qaratish kerak: boshqaruv asoslarini o’rgatish, mustaqil boshqarish ko’nikmasini tarkib toptirish va bo’lajak o’qituvchilarning boshqaruv layoqatini rivojlantirish. Kuzatishlar shuni ko’rsatadiki, har bir bo’lajak o’qituvchida muayyan darajada boshqaruv asoslari bo’yicha layoqat ko’nikmasi mavjud bo’ladi. Bunday layoqat ko’nikmasi umumiy o’rta ta’lim jarayonida va bo’lajak o’qituvchilarning umumiy faoliyat davrida tarkib topgan bo’ladi. Shu jihatdan mutafakkirlar va pedagog olimlarning fikricha, har bir shaxsda mavjud tabiiy boshqaruv layoqatini rivojlantirish asosida ularni boshqaruv bo’yicha bilimlarini tarkib toptirish mumkin. Masalan, italyan mutafakkiri Nikolo Makiyavelli “Hukmdor” pedagogik risolasida har bir shaxsda boshqaruv layoqati tug‘ma va tabiiy bo’lishini asoslab ko’rsatadi. Bunda u bolaning har bir manfaatlari bo’yicha talab qilish odatini misol sifatida ko’rsatib, aynan mana shunday xatti-harakat negizida boshqaruv layoqat mavjud degan xulosaga keladi. Demak, bo’lajak o’qituvchilarning har birida boshqaruv layoqati mavjudligini hisobga olib, ularni boshqaruv asoslari bo’yicha bilimlar bilan qurollantirish mumkin.

E’tibor berilsa, majburiy fanlarni o’qitish jarayonida bo’lajak o’qituvchilarga boshqaruv asoslari bo’yicha bilim berish keng imkoniyatlrni beradi.

Boshqaruv metodlari bilan qurollantirish. Oliy ta’lim jarayonida bo’lajak o’qituvchilarning boshqaruv ko’nikmasini rivojlantirishda ularni boshqaruv metodlari bilan qurollantirish maqsadga muvofiq bo’ladi. Bunday boshqaruv metodlarining asosiylari quyidagilardan iborat:

- 1) tashkil qilish metodi;
- 2) nazorat qilish metodi;
- 3) ma’lumot tayyorlash metodi.

Boshqaruvning tashkil qilish metodi asosiy metodlardan biri hisoblanadi. Shu jihatdan bo’lajak o’qituvchilar ta’lim va tarbiya jarayonini tashkil qilish, o’quvchilar faoliyatini tashkil qilish va ota-onalarning faoliyat samaradorligini tashkil qilish metodlari bilan qurollanishi maqsadga muvofiq bo’ladi. Misol uchun, o’quvchilar faoliyatini tashkil qilishda ularning maktabdagi va maktabdan tashqari faoliyati yo’lga qo’yiladi. O’quvchilar maktabdagi faoliyatida bilim olish va ko’nikmalarni o’zlashtirish, o’quvchilar jamoasi bilan o’zaro muloqot qilish ishlarini amalga oshiradi. Maktabdan tashqari faoliyat jarayonida esa o’quvchilar uy vazifalarini bajarish, uy yumushlariga ko’maklashish va qo’shimcha ta’lim olish faoliyatida bo’ladi. Aynan mana shu jarayonlarni tashkil qilish o’qituvchilardan o’ziga xos yondauvni taqozo etadi. Shu ma’noda bo’lajak o’qituvchilar majburiy fanlar vositasida o’quvchilar faoliyatini tashkil qilish asoslarini o’zlashtirishi maqsalga muvofiq bo’ladi.

Boshqaruvning eng muhim metodlaridan biri nazoartdir. Nazoart – bu berilgan topshiriqlarni bajjaralishini o’rganib borish jarayonidir. Shu ma’gnoda har

bir o‘quvchining berilgan topshiriqlarni bajarisha ko‘nikishi nazoratning asosini tashkil qiladi. O‘qituvchining nazorati o‘quvchi bilan murosaga kelingan holda amalga oshiriladi. Bunda qattiqqo‘llik, bir yoqlamalik kabi illatlarga yo‘l qo‘yilmaydi. Aksincha, murosaga va rag‘batlantirish o‘quvchilar faoliyatini nazoart qilishning muhim asosidir. Shu ma’noda majburiy fanlarni o‘qitish jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilar nazoart metodi asoslari bilan qurollantirilishi muhim ahamiyatga egadir. Nazorat metodi bo‘yicha o‘zlashtirilgan bilimlarni haftalik amaliyot davrida tajribadan o‘tkazib borish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Boshqaruvning yana bir muhim metodi ma’lumotlar tayyorlashdir. Unga ko‘ra, har bir o‘quvchi va o‘quvchilar guruhi bo‘yicha kundalik tegishli ma’lumotlar shakllantiriladi. Bunday ma’lumotlar majmuini o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari, ularning aqliy va jismoniy rivojlanib borish ma’lumotlari hamda o‘quvchilarni faoliyatga yo‘naltirish to‘g‘risidagi ko‘rsatkichlar tashkil qiladi. Bunday ma’lumotlarga har bir o‘qituvchining ega bo‘lishi ta’lim va tarbiya jarayonining samaradorligi uchun asos bo‘ladi. Shu sababli bo‘lajak o‘qituvchilar majburiy fanlarni o‘qitish jarayonida ma’lumotlar tayyorlash va ulardan foydalanish metodini egallashi taqozo etiladi. O‘qituvchining kerakli ma’lumotga ega bo‘lishi uning kasbiy mahoratini oshiradi va faoliyat samaradorligini keltirib chiqaradi. Bunday imkoniyatlardan foydalanish amaliy samaradorlikka olib keladi.

Boshqaruv metodlari bugungi kunda rang-barang bo‘lib bormoqda. Shu sababli bo‘lajak o‘qituvchilarning boshqaruv metodlari bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini tarkib toptirishda eng so‘nggi va zamonaviy metodlarga tayanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bunda ayniqsa, raqamli texnologiya, kompyuterli texnologiya va masofaviy texnologiya kabi zamonaviy metodlar bilan bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini qurollantirish muhim amaliy ahamiyatga egadir. Misol uchun, bugungi kunda ta’lim boshqaruvi jarayonida inson omili kam bo‘ladigan boshqaruv metodlaridan foydalanish jarayoni kechmoqda. Masalan, kompyuterli texnologiyaga asoslangan boshqaruv jarayonida ishtirokchiilar bevosita vizual munosabatda bo‘lishadi va bunda inson omilining ta’siri kamayadi. Shu jihatdan muayyan muammo bo‘yicha murojaat qiluvchi kompyuterli dastur asosida ma’lumotga ega bo‘ladi va ma’lumot beruvchi ham murojaatchining muammolarini kompyuterli dastur asosida hal qiladi. Bunda bugungi kunda www.leksika.uz axborot portali orqali davlat boshqaruvi organlari to‘g‘risida to‘liq ma’lumotlar olish imkoniyatini misol qilib ko‘rsatish mumkin. Shu jihatdan bizning yondashuvimizga ko‘ra, bo‘lajak o‘qituvchilarni inson omili kam bo‘lgan boshqaruv metodlari bilan qurollantirish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bunday metodlar pedagogik va menejmentga oid o‘quv adabiyotlarida taqdim etilganligini eslatib o‘tish kerak.

Diqqat qilinsa, majburiy fanlarni o‘qitish jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilar boshqaruv metodlari bilan qurollantirilishi kasbiy bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirishning amaliy omillaridan biridir.

Boshqaruvga o‘rgatish. Oliy ta’lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilar amaliy jihatdan boshqaruvga o‘rgatilishi kerak. Buning uchun quyidagilarga e’tibor berish kutilgan samarani beradi:

- 1) o‘quv fanlarining o‘qitilish jarayonini boshqarish;
- 2) o‘quvchilarning o‘zlashtirish jarayonini boshqarish;
- 3) ota-onalarning ta’limdagi faoliyatini boshqarish.

Majburiy fanlarni o‘qitish jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilar eng avvalo o‘quv fanlarining o‘qitish jarayonini boshqarishga o‘rgatilishi kerak. Unga ko‘ra, har bir o‘quv fani vaqt va muddat rejimida o‘quvchilarning aqliy va jismoniy imkoniyatlariga mos ravishda o‘qitilishi kerak. Shu sababli 1-4 sinflarda o‘quv fanlarining o‘qitilishi alohida boshqarilishi lozim, 5-9 sinflarda o‘quv fanlarini o‘qitishning samaradorligi boshqarilishi kerak hamda 10-11 sinflarda o‘quv fanlarining o‘quvchilarni kasb va hunarlarga yo‘naltirishi boshqarilishi kutilgan samarani beradi. Bunday yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilar o‘quv fanlarini o‘qitish jarayonini boshqarish ko‘nikmasini egallaydi. Bu hol o‘qituvchining kasbiy mahorati tarkibiga kirishini eslatib o‘tish joiz.

Majburiy fanlarni o‘qitish jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilar o‘quvchilarning o‘zlashtirish jarayonini boshqarish ko‘nikmasi bilan qurollantirilishi lozim. Unga ko‘ra, har bir o‘quvchi o‘quv fanlari asoslarini teng va individual tarzda o‘zlashtirishi taqozo etiladi. Shu jihatdan murakkablikka duch kelayotgan o‘quvchilarning o‘zlashtirish jarayoni alohida boshqariladi. O‘zlashtirish ko‘rsatkichlari yuqori bo‘lgan o‘quvchilarning o‘zlashtirishi maxsus boshqariladi va bunda ularga yangi ma’lumotlarni berish ishi tashkil qilinadi. Shu sababli bunday asoslar bilan bo‘lajak o‘qituvchilarning qurollantirilishi boshqaruv ko‘nikmalarini rivojlantirishning amaliy asoslaridan biri hisoblanadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilar majburiy o‘quv fanlarini o‘qitish jarayonida ota-onalarning ta’limdagi faoliyatini boshqarish asoslari bilan ham tanishtirilishi kerak. Unga ko‘ra, ota-onalar har bir o‘quv fan o‘qituvchisi bilan hamkorlik qilishi, haftaning bir kunida sinf rahbari bilan ishlashi va o‘quvchining maktabdan keyingi faoliyatini tashkil qilishi taqozo etiladi. Mana shu jarayonlar boshqarib boriladi. Shu sababli bunday boshqaruv asoslari bilan majburiy o‘quv fanlarining boyitilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Oliy ta’lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarni boshqaruvga o‘rgatishda amaliy masalalarga e’tibor berish muhim ahamiyatga egadir. Bunda ular ta’lim boshqaruviga oid eng muhim hujjatlar asoslari bilan tanishtirilishi (ariza, murojaat, daloltnoma, bayonnoma, hisobot kabilar bilan) va ta’lim boshqaruvi

organlarining faoliyati bo‘yicha ma’lumotlar berib borish (qabul qilingan buyruqlar, dasturlar, konsepsiyalar, strategiyalar kabilar bilan) qurollantirish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shu sababli mazkur masalada oliy ta’lim jarayonida majburiy o‘quv fanlarini o‘qitish vositasida amalga oshirilishi muhimdir [3].

E’tibor berilsa, majburiy fanlarni o‘qitish jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarni boshqaruvga o‘rgatish imkoniyatlari kengdir.

Shunday qilib, majburiy fanlarni o‘qitish jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilar boshqaruv ko‘nikmasini rivojlantirish tizimi ularga boshqaruv asoslari bo‘yicha bilim berish, boshqaruv metodlari bilan qurollantirish va ularni boshqaruvga o‘rgatishdan iborat. Bu muhim amaliy mexanizmlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. – Toshkent, 2023
2. Raximova D. Strategik menejment. – Toshkent, 2015
3. Xasanboyev J. va boshq. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. – T., 2009

ZAMONAVIY PEDAGOGIKADA TANQIDIY FIKRLASHNING KELIB CHIQISHI VA UNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI TAHLILI

Mamatmurotov Oybek Kamol o‘g‘li,

Termiz DPI, “Pedagogika va inklyuziv ta’lim” kafedrasi o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy pedagogikada tanqidiy fikrlashning kelib chiqishi va uning rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Tahlil natijasida zamonaviy pedagogikada tanqidiy fikrlashning nafaqat falsafiy, balki amaliy ahamiyati ham o‘rganilib, uni ta’lim jarayonida samarali joriy etish bo‘yicha xulosalar chiqariladi. Tanqidiy tafakkur zamonaviy ta’lim tizimida ijodiy va mustaqil fikrlaydigan shaxslarni shakllantirishning muhim omillaridan biri sifatida ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: tanqidiy tafakkur, zamonaviy pedagogika, rivojlanish bosqichlari, oliy ta’lim, reflektiv fikr, ratsional tafakkur.

Zamonaviy pedagogikada tanqidiy fikrlash borasidagi tarixiy jarayonlarni, ushbu tushunchaning kelib chiqish bosqichlarini o‘rganish katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Tanqidiy fikrlashning tarixiy kelib chiqishini o‘rganishda bir necha muhim savollar tug‘iladi. Ulardan biri insoniyatning evolyutsion tarixi bilan bog‘liq: xo‘sh tanqidiy fikrlash tushunchasi qachon paydo bo‘lgan? Bu tushuncha inson miyasining bosqichma-bosqich kattalashishi orqali shakllanganmi? Ushbu

savolga javob berish qiyin, chunki inson aql-zakovati va uning asab hamda evolyutsion asoslari haqidagi ko‘plab jihatlar hanuzgacha noma’lum deya qaraladi.

Asosan, amaliy yondashuv asosida tanqidiy fikrlash tushunchasining kelib chiqishini o‘rganishdan iborat: yozma manbalarga asoslangan holda tanqidiy fikrlash g‘oyasini qanchalik uzoq tarixga tadbqiq eta olamiz? Bu esa tanqidiy fikrlash mukammalligini namoyon qilgan va uning mohiyati hamda ahamiyatini anglagan ilk mutafakkirlar yoki matnlarni aniqlashni talab qiladi.

Yuqoridagi savollar xususida to‘xtalib o‘tamiz. Tanqidiy fikrlash bo‘yicha keng qamrovli adabiyotlar orasida qiziqarli jihatlardan biri shundaki, tanqidiy fikrlashning yakdil qabul qilingan ta’rifi mavjud bo‘lmasa-da, uning kelib chiqishi haqidagi asosiy savollar bo‘yicha umumiy konsensus mavjud. Bu nuqtai nazarni “standart qarash” deb atashimiz mumkin, va u quyidagicha ta’riflanadi:

– “Tanqidiy fikrlash tushunchasi Sokrat va uning sokratik savol-javob usuli bilan boshlangan.

– “Tanqidiy fikrlash” atamasi birinchi marta Jon Dyui tomonidan 1910-yilda *How We Think* kitobining birinchi nashrida, uning reflektiv fikrlash nazariyasi doirasida kiritilgan.

Mazkur maqolada ushbu ikki mulohazaning asosiy kelib chiqishi o‘rganilgan holda, tanqidiy fikrlash tushunchasi tarixi tahlil etiladi.

Standart qarash ta’lim va tanqidiy fikrlash sohasidagi ko‘plab mutaxassislar va olimlar, shuningdek, ko‘plab darsliklar hamda ommabop veb-saytlar tomonidan qo‘llab-quvvatlangan. Masalan, Richard Pol va uning hamkasblari tomonidan tayyorlangan keng qo‘llanilgan tanqidiy fikrlash hisobotiga ko‘ra, tanqidiy fikrlashning “intelektual ildizlari” oxir-oqibat Sokratning ta’lim uslubi va qarashlariga borib taqaladi [1]. Aleks Fisher o‘zining tanqidiy fikrlash bo‘yicha darsligida “tanqidiy fikrlashga asoslangan ta’lim jarayoni aynan Sokrat tomonidan boshlangan” deb yozadi [2]. Tanqidiy fikrlash va mantiq bo‘yicha yaqinda chop etilgan antologiya ham tanqidiy fikrlashning kelib chiqishini Sokratik metod bilan bog‘laydi [3]. Mazkur tushunchani o‘rganish borasida, ushbu qarashni qo‘llab-quvvatlovchi ko‘plab ilmiy maqolalarni topish mumkin.

“Tanqidiy fikrlash” atamasining kelib chiqishiga kelsak, Britannica Ensiklopediyasi bu atamani amerikalik faylasuf va pedagog Jon Dyui 1910-yilda “*How We Think*” (Qanday o‘ylaymiz) kitobida yaratgan deb ta’kidlaydi [4].

Xorijiy manbalarni tahlil etadigan bo‘lsak, Stenford falsafa ensiklopediyasi esa ehtiyotkorlik bilan yondashib, bu atamaning ta’lim maqsadlarini tavsiflashda Dyui tomonidan ishlatilganini qayd etadi. Biroq, bu manba Dyui asosan “reflektiv fikrlash” atamasidan foydalanganini ham tan oladi [5].

Qizig‘i shundaki, Robert Ennis, tanqidiy fikrlashning keng muhokama qilingan va qabul qilingan ta’riflaridan birini bergan olim, bu atama progressiv

pedagoglar tomonidan Dyui tomonidan ilgari surilgan reflektiv fikrlashga yangi nom berish uchun ishlatilganini aytadi [6]. Biroq, Ennis nima uchun Dyui 1910-yilda bu atamadan foydalanganini tan olmaganligi aniq emas. Balki, uning fikricha, aynan progressiv pedagoglar “tanqidiy fikrlash” atamasini ommalashtirgan, chunki ular ta’lim tizimini yanada dinamik va kashfiyotga asoslangan modelga o‘tkazishga harakat qilganlar.

Darhaqiqat, Dyui “reflektiv fikr” va “reflektiv fikrlash” atamalarini afzal ko‘rgan, ularning birinchi nashrda 20 ga yaqin marotaba uchraganini ko‘rish mumkin. Bunga qarama-qarshi ravishda, “tanqidiy fikrlash” iborasi atigi ikki marta ishlatilgan va kitobning indeks qismida umuman keltirilmagan (garchi “tanqidiy xulosa” va “tanqidiy bo‘lmagan fikrlash” tushunchalari mavjud edi).

Dyui 1933-yilda kitobning qayta ko‘rib chiqilgan va kengaytirilgan nashrida [7] “tanqidiy fikrlash” va “tanqidiy bo‘lmagan fikrlash” iboralarini butunlay olib tashlagan hamda kitob sarlavhasiga “Reflektiv fikrlash va ta’lim jarayoni o‘rtasidagi bog‘liqlikning qayta bayoni” degan qo‘shimcha kiritgan.

Dyui “reflektiv fikrlash” atamasini afzal ko‘rgan bo‘lsa-da, u birinchi bo‘lib ta’lim va tafakkur metodologiyasi doirasida “tanqidiy fikrlash” atamasini kiritgan deb hisoblanadi. Hozircha hech bir olim ushbu fikrga qarshi chiqmaganini aniqlashning imkoni bo‘lmadi.

Robert Ennisning o‘zi ham “tanqidiy fikrlash aynan shu nom ostida Dyui tomonidan ilhomlantirilgan” deb ta’kidlaydi. Richard Pol boshchiligidagi hisobot esa tanqidiy fikrlash tarixini keng ko‘lamda tahlil qilib, bu tushunchani Dyuidan oldingi ko‘plab mutafakkirlar rivojlantirganini ko‘rsatadi. Hisobotda Sokratdan boshlab O‘rta asrlar va Uyg‘onish davrigacha, keyin esa Fransuz ma’rifatparvarligi va undan keyingi davrlarga qadar tanqidiy fikrlash g‘oyalarini kengaytirgan shaxslar haqida so‘z yuritilgan.

XX asrga kelib, ushbu hisobot amerikalik ruhoniylar va sotsiolog Uilyam Grem Samnerning 1906-yilda nashr etilgan *Folkways* kitobini ta’limda tanqidiy fikrlash zaruratini tan olgan muhim matnlardan biri deb qayd etadi. Biroq, shuni ta’kidlash lozimki, Samner o‘z kitobida “tanqidiy tahlil” va “tanqidiy qobiliyat” tushunchalarini ishlatgan bo‘lsa-da, “tanqidiy fikrlash” atamasini qo‘llamagan. Shu sababli, Dyui ushbu atamani birinchi bo‘lib ta’lim va fikrlash metodologiyasi nuqtai nazaridan rasmiy ravishda kiritgan shaxs sifatida e’tirof etiladi.

Xulosa o‘rnida keltirish mumkinki, tanqidiy fikrlash zamonaviy pedagogikaning asosiy elementlaridan biri bo‘lib, uning kelib chiqishi va rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tanqidiy fikrlash g‘oyasi qadimgi falsafadan boshlab shakllangan bo‘lsa-da, uning ilmiy tushunchasi va ta’lim tizimidagi amaliy qo‘llanilishi uzoq tarixiy jarayonni o‘z ichiga oladi. Tanqidiy fikrlashning

dastlabki asoslari Presokratik faylasuflar tomonidan shakllantirilgan bo‘lib, ular an’anaviy dunyoqarashlarni shubha ostiga qo‘yib, rasionallik va mantiqiy tahlil asosida yangi bilimlarni izlashga e’tibor qaratganlar. Keyinchalik, bu yondashuvni Sokrat o‘zining dialektik usuli orqali rivojlantirgan bo‘lsa, Aristotel va boshqa yunon faylasuflari tanqidiy fikrlashning ilmiy tamoyillarini yaratgan. Bugungi kunda tanqidiy fikrlash ta’lim tizimining ajralmas qismi bo‘lib, u nafaqat akademik bilimlarni o‘zlashtirish, balki mustaqil tahlil qilish, muammolarga ijodiy yechim topish va asoslangan qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va innovatsion o‘qitish usullari tanqidiy fikrlashni shakllantirish va rivojlantirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Shu sababli, zamonaviy pedagogikada tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun an’anaviy va innovatsion yondashuvlarni uyg‘unlashtirish, o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasida interfaol ta’lim muhitini yaratish hamda mustaqil fikrlashni rag‘batlantirish muhim hisoblanadi. Kelajakda bu sohadagi tadqiqotlar tanqidiy fikrlash metodologiyasini yanada takomillashtirish va uning pedagogik amaliyotdagi o‘rnini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Paul, R., Elder, L., & Bartell, T. (1997). California teacher preparation for instruction in critical thinking: Research findings and policy recommendations. Foundation for Critical Thinking. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED410276.pdf>
2. Fisher, A. (2001). Critical thinking: An introduction. Cambridge University Press.
3. Fasko, D.Jr., & Fair, F. (2020). Critical thinking and reasoning: Theory, development, instruction, and assessment. Brill.
4. Gosner, N.L. (2023). Critical Thinking: A Historical Perspective. Encyclopaedia Britannica. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/critical-thinking>
5. Hitchcock, D. (2022). Critical Thinking. In E.N. Zalta (Ed.), The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2022 Edition). Retrieved from <https://plato.stanford.edu/archives/win2022/entries/critical-thinking/>
6. Ennis, R.H. (2015). Critical thinking: A streamlined conception. In M. Davies & R. Barnett (Eds.), The Palgrave Handbook of Critical Thinking in Higher Education (pp. 31-47). Palgrave Macmillan.
7. Dewey, J. (1933). How we think: A restatement of the relation of reflective thinking to the educative process. D.C. Heath and Company.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Qodirova Ozoda Hamro qizi,
Sharipova Lobar Shuhrat qizi,
Saidmahmudova Lobar Safarboy qizi,
Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari.
Ilmiy rahbar: Tursunova Sarvinoz Telman qizi,
Chirchiq DPU o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlarning ahamiyati yoritilgan. Innovatsion texnologiyalar, zamonaviy pedagogik metodlar, raqamli resurslar, shuningdek, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyasining bugungi kunda tutgan o‘rni tahlil qilinadi. Maqola innovatsion yondashuvlarning amaliy natijalari va istiqbollari ham e’tibor qaratadi.

Kalit so‘zlar: innovatsiya, ta’lim tizimi, zamonaviy texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, STEAM, raqamli ta’lim, pedagogik metodlar.

XXI asrda ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri – bolalarda ijodiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, axborotni tahlil qilish va undan samarali foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishdir. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi har bir shaxsning intellektual va ijtimoiy rivojlanishida asosiy poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Shu bois, zamonaviy talablar asosida boshlang‘ich ta’lim tizimini takomillashtirishda innovatsion yondashuvlar muhim o‘rin tutadi. Boshlang‘ich ta’limda innovatsion yondashuv – buni bir nechta bosqichlari mavjuddir, ularni quyida ko‘rib chiqamiz:

- Zamonaviy texnologiyalar asosida darslar tashkil qilinishi.
- Metodlardan foydalanish.
- Jamoaviy hamda individual ishlash.
- Yangi g‘oyalar kiritish.
- Noan’anaviy dars ishlanmasi asosida darslar berib borilishi.
- Ta’limdagi innovatsion texnologiyalar: axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT): interaktiv doskalar, raqamli darsliklar, onlayn ta’lim platformalari (Moodle, Coursera, EdX).
- Virtual va aralash ta’lim: an’anaviy va onlayn darslarni birlashtirish orqali o‘qitish samaradorligini oshirish.

Sun’iy intellekt: o‘quvchilarning individual o‘zlashtirishini tahlil qilish va mos o‘quv materiallarini taklif qilish imkonini beradi.

Innovatsion yondashuv deganda ta’lim jarayoniga yangi texnologiyalarni, pedagogik metodlarni, interaktiv o‘quv uslublarini joriy etish tushuniladi. Bunday yondashuvlar o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirib, darslarning samaradorligini ta’minlaydi. Jumladan, o‘yinli texnologiyalar, raqamli platformalardan foydalanish, robototexnika elementlarini joriy qilish boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ta’limni nafaqat qiziqarli, balki foydali ham qiladi.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim. Innovatsion ta’limda o‘quvchi asosiy e’tibor markazida bo‘ladi. Har bir o‘quvchining qobiliyatini aniqlash, u bilan individual ishlash va uning qiziqishlarini inobatga olish muhimdir. Bu esa ta’lim sifatini oshirib, o‘quvchilarda yuqori motivatsiyani shakllantiradi.

O‘qituvchilarning roli. O‘qituvchilar faqat bilim beruvchi emas, balki murabbiy, yo‘lboshchi va maslahatchi sifatida harakat qilishi kerak. Shu sababli pedagoglar doimiy ravishda malakasini oshirishlari va yangi texnologiyalardan xabardor bo‘lishlari zarur.

Bugungi kunda ko‘plab boshlang‘ich ta’lim muassasalarida quyidagi innovatsion metodlar keng qo‘llanilmoqda:

- STEAM – ta’lim (fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika integratsiyasi);
- Loyiha asosida o‘qitish (Project-based learning);
- Aktyorlik va rolli o‘yinlar orqali o‘rgatish;
- Multimedia va interaktiv doskalar yordamida dars o‘tish.

Bu metodlar bolalarning mustaqil fikrlashini, ijodiy yondashuvini va hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Innovatsion yondashuvlar muvaffaqiyati o‘qituvchining bilim darajasi va zamonaviy texnologiyalarni o‘zlashtirishiga bog‘liq. Shuning uchun o‘qituvchilarni doimiy ravishda malaka oshirish kurslariga jalb qilish, ularni ilg‘or xorijiy tajribalar bilan tanishtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda har bir sohada, xususan, ta’lim sohasida yangiliklar o‘zgarishlar ortib bormoqda. To‘g‘ri darslarni tashkil qilish eng muhim yo‘ldir. Shu o‘rinda boshlang‘ich ta’lim yangi darsliklaridagi yaxshi o‘zgarishlar bu metodlardan to‘g‘ri va keng foydalana olganligidadir. Aynan hozir 4K ko‘nikmalari haqida ma’lumot bermoqchiman. 4K o‘zi nima? Har bir darsliklarga bu ko‘nikmalar qo‘shilganligining asosiy sabablari nima?

1. Kammunikatsiya. Kammunikatsiya bor joyda bolada fikrlar o‘sadi, fikrlar almashiniladi.

2. Tanqidiy fikrlash. Bolalar o‘zining chegarasidan boshqa joylarga e’tibor berishni o‘rganadi.

3. Ijodiy (kreativ fikrlash). Bolalar yangilik bilan ishlaydi ijodiy fikrlash qobiliyati ortadi.

4. Kollaboratsiya. Bolalar guruhlari bilan ishlanadi, o‘qituvchi ham vaqtdan yutadi, bolada liderlik qobiliyati oshadi.

Aynan 4K ko‘nikmaklar bilan dars tashkil etilsa, bu darslar tog‘ri tashkil etilgan desak bo‘ladi. Zamon talablariga mos kelgan metodlar bo‘lganligi uchun ham har bir darslik tarkibiga kiritilib borilmoqda. Bu orada biz ham zamonaviy ham an‘anaviy ta’lim turidan foydalanamiz, qo‘shimcha metodlardan foydalanishimiz mumkin, tahlil qilishimiz mumkin.

Boshlang‘ich ta’lim tizimini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar beqiyos ahamiyatga ega. Ular orqali o‘quvchilar bilim olish jarayonida faol ishtirok etadilar, o‘rganishga qiziqishlari ortadi va keyingi ta’lim bosqichlariga puxta tayyorgarlik ko‘radilar. Kelajakda raqobatbardosh avlodni tarbiyalash uchun boshlang‘ich bosqichdayoq zamonaviy yondashuvlardan keng foydalanish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – T.: “Ma’naviyat”, 2008.
2. Jo‘rayev G‘., Isroilov D. Pedagogik innovatsiyalar. – T.: “Fan va texnologiya”, 2021.
3. Xusanxo‘jayev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – T.: “O‘qituvchi”, 2020.
4. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. 2017.
5. Dunyoda va O‘zbekistonda raqamli ta’lim bo‘yicha so‘nggi yangiliklar. www.uzedu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi rasmiy sayti.

INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALARI VA INTEGRATSION O‘QITISH USULLARINING SAMARADORLIGI

Sayliyeva Mashkura Muxtorkuli qizi,
Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovatsion ta’lim texnologiyalarining va integratsion o‘qitish usullarining boshlang‘ich ta’lim tizimida qo‘llanilishi va samaradorligi ko‘rib chiqiladi. Maqolada ta’lim jarayonini yanada samarali qilish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalar, masalan interaktiv ta’lim, elektron resurslar, multimedia vositalari va onlayn platformalar qanday ishlatilishi,

shuningdek, integratsion o‘qitish usullarining o‘quvchilar umumiy rivojlanishiga ta’siri tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: *innovatsion ta’lim texnologiyalari, integratsion o‘qitish usullari, ta’lim jarayoni, samaradorlik, interaktiv ta’lim, elektron resurslar, multimedia vositalari, onlayn ta’lim platformalari, pedagogik texnologiyalar, ijodiy fikrlash, tanqidiy fikrlash, kollaborativ ta’lim.*

Zamonaviy o‘qituvchi – kelajak bunyodkori, yangi pedagogik texnologiyalar, nazariyalar, konsepsiyalar muallifi, ishlab chiqaruvchisi, tadqiqotchisi, foydalanuvchisi va targ‘ibotchisidir [1]. Taraqqiyotning ijtimoiy va ilmiy tarzda barqaror rivojlanishi uchun ta’lim tizimi yuqori sifatda bo‘lishi lozim. Ta’limning belgilangan vazifalaridan biri yuqori saviyada o‘qitishni ta’minlash va malakali kadrlarni zamonaviy ta’lim dasturlari asosida tayyorlashdan iborat. Ta’lim muassasasi o‘zida kelayotgan shaxsni o‘qitish jarayonida ularga ta’lim olish sharoitlarini yaratadi. O‘quvchilarning bilimga ehtiyojlari va qobiliyatlarini shakllantirish hamda rivojlantirishning yo‘naltirilgan bo‘lishi o‘qituvchi faoliyatining mas’uliyatini oshiradi [2]. Zamonaviy ta’lim tizimi o‘quvchilarga nafaqat bilim berishga, balki ularning ijodiy va tanqidiy fikrlash, ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishga ham yo‘naltirilgan. Shu sababli, ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash va integratsion o‘qitish usullarini joriy etish talab etiladi. Innovatsion ta’lim texnologiyalari nafaqat o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yengillashtiradi, balki ularda mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Integratsion o‘qitish usullari esa, turli fanlarni birlashtirish orqali o‘quvchilarning umumiy rivojlanishiga yordam beradi [3].

Innovatsion ta’lim texnologiyalari va integratsion o‘qitish usullarining samaradorligi, ularning boshlang‘ich ta’lim tizimida qo‘llanilishining afzalliklari va dars jarayonidagi o‘zgarishlar quyidagicha:

1. Innovatsion ta’lim texnologiyalari va ularning samaradorligi. Innovatsion ta’lim texnologiyalari — bu ta’lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga xizmat qiluvchi turli metod va vositalar majmuasidir. Bugungi kunda interaktiv ta’lim texnologiyalari, multimedia vositalari, elektron resurslar va onlayn platformalar o‘quvchilarning ta’lim olish usullarini sezilarli darajada o‘zgartirgan. Masalan, interaktiv doskalar, taqdimotlar va video darslar o‘quvchilarga ko‘proq vizual va eshitish orqali ma’lumot olish imkonini yaratadi. Innovatsion texnologiyalar yordamida o‘qituvchi darslarni yanada interaktiv tarzda olib borishi, o‘quvchilarning e’tiborini jalb qilishi va ularni faol ishtirok etishga undashi mumkin. Masalan, onlayn ta’lim platformalari orqali o‘quvchilar o‘z vaqtida darslarga qatnashib, ularni qayta ko‘rib chiqish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Shuningdek, multimedia vositalari va interaktiv darsliklar yordamida o‘quvchilarda bilimni yanada mustahkamlash va yodda saqlash ko‘nikmalari rivojlanadi. Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash, o‘quvchilarga mustaqil ishlash, guruhda fikr almashish va muammolarni hal qilish imkoniyatlarini yaratadi. Bu esa, o‘z navbatida, tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantiradi [4].

2. Integratsion o‘qitish usullari va uning samaradorligi. Integratsion o‘qitish – bu turli fanlarni birlashtirishga asoslangan ta’lim yondashuvi bo‘lib, o‘quvchilarga har bir fan bo‘yicha alohida bilim berishdan ko‘ra, fanni kompleks tarzda o‘rganish imkonini yaratadi. Masalan, tabiiy fanlar va matematika fanlarini birlashtirish orqali o‘quvchilar o‘zaro bog‘liq jarayonlarni tushunishlari va real hayotda qo‘llashni o‘rganishlari mumkin. Integratsion o‘qitish usulida o‘quvchilar turli sohalarida bilim olish orqali ko‘proq ijtimoiy, ilmiy va madaniy kompetensiyalarni rivojlantiradilar. Ushbu usul orqali o‘quvchilar bir nechta fanlar bo‘yicha ma’lumotlarni tahlil qilish, solishtirish va umumlashtirishni o‘rganadilar. Masalan, ekologiya, geografiya va biologiya fanlarini birlashtirib, o‘quvchilar atrof-muhitning o‘zaro bog‘lanishini va uning muhofazasini tushunadilar [5]. Bu esa o‘z navbatida o‘quvchilarda ijodiy fikrlash va tanqidiy yondashuvni rivojlantirishga yordam beradi. Integratsion o‘qitish usullari o‘quvchilarning o‘zaro hamkorlikda ishlashini rag‘batlantiradi, bu esa kollaborativ ta’limni samarali amalga oshirishga imkon berishini ko‘rish mumkin. Guruhlarda ishlash, fikr almashish va umumiy xulosa chiqarish o‘quvchilarning ijtimoiy ko‘nikmalarini oshiradi.

3. Innovatsion texnologiyalar va integratsion o‘qitishning ta’limdagi ahamiyati. Innovatsion ta’lim texnologiyalarini integratsion o‘qitish usullari bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning ta’lim olish jarayonini ancha samarali va qiziqarli qiladi. Misol uchun, o‘qituvchi ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirish uchun o‘quvchilarga multimedia vositalaridan foydalanishni taklif etishi mumkin. Bu texnologiyalar nafaqat bilimni o‘rgatadi, balki o‘quvchilarning analitik fikrlash qobiliyatini, mustaqil ishlash va jamoadagi faoliyatini ham rivojlantiradi.

Innovatsion texnologiyalar va integratsion o‘qitish usullari orqali o‘quvchilar ta’lim jarayoniga ko‘proq jalb qilinadi, ular o‘zlarining bilim olish jarayonida faol ishtirok etadilar. Bu esa o‘z navbatida, o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularda yuqori darajadagi o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Innovatsion ta’lim texnologiyalari va integratsion o‘qitish usullari ta’lim jarayonida o‘quvchilarga faollik, mustaqillik, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va kollaboratsiya kabi zarur kompetensiyalarni rivojlantirish imkonini yaratadi. Bu yondashuvlar yordamida o‘quvchilar nafaqat bilimlarni o‘zlashtiradilar, balki hayotda qo‘llash, muammolarni hal qilish va turli vaziyatlarda samarali qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini ham egallaydilar. Shuningdek, ushbu texnologiyalar va

usullar o‘quvchilarning ta’limga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, motivatsiyasini mustahkamlashga yordam beradi va ta’lim sifatini yaxshilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirova N. Pedagogik texnologiyalar asoslari. – T.: O‘qituvchi. 2021
2. Usmonova M. Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy o‘qitish metodlari. Samarqand: SamDU nashriyoti. 2020
3. Karimov, B., & Shodmonova, M. (2019). “Innovatsion ta’lim texnologiyalari: mohiyati va qo‘llash usullari”. // Ta’lim va rivojlanish jurnali, 1(2), 45-50.
4. Raxmonov, A. (2022). “Integratsion yondashuv asosida fanlarni o‘qitishning dolzarb jihatlari”. Boshlang‘ich ta’lim muammolari, 3(1), 17-23.

**UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARIDA PEDAGOGIK
KONFLIKTLARNI BARTARAF ETISH TIPOLOGIYASINING
INNOVATSION YONDASHUVI**

Umarova Zuxra Abduraxmanovna,
Chirchiq DPU dotsenti v.b., P.f.f.d. (PhD).

Annotatsiya. Maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasining innovatsion yondashuvlari bo‘yicha muallifning taqdimi tahlil qilingan va bu boradagi dastlabki ilmiy samaradorlik masalasi berilgan.

Kalit so‘zlar: umumiy o‘rta ta’lim, maktab, pedagogik konflikt, bartaraf etish, tipologiya, innovatsiya, yondashuv.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti sharoitida umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ta’lim va tarbiya jarayonida kuchaytirish hamda unda sifat ko‘rsatkichlariga erishish masalasi muhim o‘rin tutadi [1]. Shu jihatdan umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasining innovatsion yondashuvlarini belgilab olish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Mazkur o‘rinda ana shu masalaning tahlilini taqdim etamiz.

Masalaning nazariy xususiyatlari. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasining innovatsion yondashuvini belgilab olishda ushbu masalaning nazariy xususiyatlarini o‘rganish muhim o‘rin tutadi. Shu jihatdan nazariy asoslar belgilanmasdan, pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasi bo‘yicha innovatsion yondashuvni aniqlash nisbatan murakkab kechadi [2]. Mazkur masala bo‘yicha bizning yondashuvlarimiz quyidagilardan iborat:

- 1) umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasining mazmunini tadqiq etish;
- 2) umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasini o‘rganish tajribasini tahlil qilish;
- 3) umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasini tadqiq etishning zaruriyatini belgilab olish.

Ushbu masalalar pedagogik nuqtai nazardan ilmiy, metodik va amaliy jihatdan tadqiq etilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu boradagi bizning dastlabki izlanishlarimiz amalga oshirilib, uning dastlabki xulosalari jamoatchilikka taqdim etib kelinayotganligini eslatib o‘tamiz [3].

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasining nazariy masalalarini tadqiq etishda asosiy e’tibor milliy va xorijiy tajribalarni uyg‘un o‘zlashtirishga qaratilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Misol uchun, bu borada mamlakatimiz va Rossiya Federatsiyasi pedagog olimlari tomonidan o‘ziga xos tahliliy tadqiqotlar amalga oshirilganligini eslatib o‘tish joiz.

Masalaning fundamental tizimi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish bo‘yicha innovatsion yondashuvlarni belgilab olishda masalaning tizimini fundamental tarzda tadqiq etish ham muhim ahamiyatga egadir. Chunki pedagogik konfliktlarning umumiy o‘rta ta’lim maktablaridagi tipologik tizimini aniqlashtirib olmasdan, bu borada innovatsion yondashuvni tarkib toptirish qiyin kechadi. Shu jihatdan bizningcha, mazkur masalada quyidagilarni pedagogik tadqiq etish va ilmiy xulosalarga kelish dolzarb bo‘lib turibdi:

- 1) umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasi tarkibini aniqlash;
- 2) umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasi turlarini belgilab olish;
- 3) umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasi xususiyatlarini aniqlashtirish.

Ushbu masalalar bo‘yicha fundamental, ilmiy, metodik va amaliy tadqiqotlar majmuini yaratish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Mazkur masalalar bo‘yicha bizning dastlabki izlanishlarimiz natijasi shuni ko‘rsatadiki, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasining tarkibi, turlari hamda xususiyatlari individual va umumiy xarakterga egadir. Shu jihatdan bu boradagi pedagogik tadqiqotlarda nisbatan innovatsion yondashuvlar tizimiga asoslanish muhim ahamiyatga egadir. Misol uchun, Chirchiq davlat pedagogika unisversiteti olimlari tomonidan ishlab chiqilgan va asoslangan pedagogik ta’lim innovatsion klasteri tizimining imkoniyatlaridan foydalanish amaliy samarani beradi.

Masalaning mexanizmlari. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasining innovatsion mexanizmlarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga egadir. Bunda asosiy e’tibor pedagogik konfliktlarni bartaraf etishning kommunikasion, kollaboratsiya, kretisizm va kreativlik innovatsion yondashuvlariga qaratilishi bizningcha, maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shu ma’noda bunday yondashuv asosida quyidagi mexanizmlarning ishlab chiqilishi masalani amaliy hal etishning omili sifatida qabul qilinishi mumkin:

- 1) umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasining ta’lim mexanizmini ishlab chiqish;
- 2) umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasining tarbiya mexanizmini ishlab chiqish;
- 3) umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasining maxsus-individual mexanizmini ishlab chiqish.

Bunday yondashuv hozirgi zamon mamlakatimiz umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etishning o‘ziga xos tipologik mexanizmlariga ega bo‘lishga olib keladi. Chunki ta’lim, tarbiya va maxsus-individual tizim bizning dastlabki ilmiy xulosalarimizga ko‘ra, pedagogik konfliktlarni bartaraf etishning innovatsion yondashuvlari negizini tashkil qiladi.

Masalaning amaliy samaradorligi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasining amaliy samaradorligi ta’lim va tarbiyaning sifat ko‘rsatkichlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatuvchi omillardan hisoblanadi. Bunda asosiy e’tibor innovatsion yondashuv asosida pedagog-konfliktolog mutaxassislar avlodini tarkib toptirishga qaratilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shu jihatdan bunday mutaxassislarni tayyorlashda ularni quyidagilar bilan kasbiy qurollantirish muhim ahamiyatga egadir:

- 1) bo‘lajak o‘qituvchilarga umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasining nazariy asoslari bo‘yicha kasbiy bilim berish;
- 2) bo‘lajak o‘qituvchilarga umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasi tizimi bo‘yicha kasbiy ko‘nikma berish;
- 3) bo‘lajak o‘qituvchilarga umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasi bo‘yicha mexanizmlar bilan qurollantirish;
- 4) bo‘lajak o‘qituvchilarga umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasi bo‘yicha individual va amaliy tajribalarni o‘rgatish;
- 5) bo‘lajak o‘qituvchilarga umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasi bo‘yicha hududiy va markazlashgan monitoringni yo‘lga qo‘yish hamda olib borish;

6) bo‘lajak o‘qituvchilarga umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasi natijalari bo‘yicha ta’lim muassasalarining reytingini yuritish.

Mazkur tadbirlarni amalga oshirish umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasi bo‘yicha amaliy samaradorlikka erishish imkonini beradi. Uning natijasida mazkur masalaning amaliy va istiqbolli yo‘nalishlari bo‘yicha aniq pedagogik xulosalarga kelish imkoniyatiga ega bo‘linadi [4].

Shunday qilib, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarning bartaraf etish tipologiyasiga doir innovatsion yondashuvda uning nazariy masalalarini aniqlash, tizimlarini ishlab chiqish va mexanizmlarini shakllantirish muammolari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu bilan umumiy o‘rta ta’lim maktablarida sifat ko‘rsatkichlariga erishishning o‘ziga xos innovatsion yondashuviga ega bo‘linadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. Toshkent, 2023
2. Umarova Z. Boshlang‘ich ta’limda konfliktologiya. – Toshkent, 2023
3. Umarova Z. Maktab ta’limida pedagogik konfliktlarning turlari va ularni bartaraf etish. // Pedagogika. Ilmiy-metodik jurnal №6 /2023. 108-112 b.
4. Umarova Z., Nazirjonova M. Umumta’lim maktablari o‘quvchilarida uchraydigan psixologik xarakterdagi pedagogik konfliktlarni bartaraf etishning amaliy shakllari. // Mug‘allim ham uzliksiz bilimlendirio‘. Ilmiy-metodik jurnal. № 1/3 2023. 60-63 bet.

THE CONCEPT OF QUANTITY IN PEDAGOGIKAL CONTEXTS: COGNITIVE FOUNDATIONS, INSTRUCTIONAL STRATEGIES, AND EDUCATIONAL IMPLICATIONS

Yalg‘ashev Burxon Fayzullayevich,

Associate Professor (DSc), of Chirchik State Pedagogikal University.

Suyunova Diyora Husniddin qizi,

Magistrant of the Chirchik State Pedagogikal University.

Annotation. *The understanding of quantity is central to cognitive and educational development, particularly in early childhood and primary education. This paper explores the pedagogikal significance of quantity, emphasizing its role in mathematical thinking, the stages of its cognitive formation, and how it can be effectively taught through developmentally appropriate instructional practices. Drawing upon interdisciplinary research from educational psychology,*

mathematics education, and neuroscience, this study discusses practical classroom strategies, integration of technology, inclusive practices, and assessment tools that enhance learners’ quantitative reasoning and address common misconceptions.

Key words: *quantity, pedagogikal content knowledge, mathematics education, cognitive development, early childhood learning, quantitative reasoning.*

Introduction. Quantity is more than a numerical figure; it is a foundational concept that underpins students’ understanding of mathematics, science, and everyday decision-making. In pedagogikal terms, the ability to grasp quantity enables learners to recognize numerical relationships, understand measurements, and apply comparative logic in problem-solving. Effective quantity instruction at early educational stages contributes to a learner’s ability to develop abstract reasoning and fosters long-term mathematical competence.

Historically, the development of quantitative reasoning has been linked with Piaget’s theory of cognitive development, Vygotsky’s socio-cultural theory, and more recent cognitive neuroscience findings. In today’s educational environment, a comprehensive understanding of quantity must integrate both theoretical frameworks and practical strategies [5; pp.18-20]. Teachers must be equipped not only with subject knowledge but also with pedagogikal content knowledge to deliver quantity-based concepts in accessible and meaningful ways. This paper aims to examine the nature of quantity in education, outline instructional methods suited to learners’ developmental levels, explore challenges, and recommend evidence-based approaches for classroom application.

Methods. This study utilized a qualitative literature review methodology, synthesizing over 70 academic sources, including Scopus-indexed journal articles, educational policy documents, and practitioner-focused publications [3; p.4]. Key areas of focus included:

Developmental psychology and its relationship with numerical cognition.

Instructional methodologies for quantity in early childhood and primary classrooms.

Integration of technology and visual tools in quantity instruction.

Strategies for inclusive and differentiated learning.

Assessment frameworks for evaluating quantitative understanding.

The review prioritized literature published in the last 15 years to ensure contemporary relevance and alignment with recent curriculum standards and educational practices globally [2; pp.60-62].

Results.

1. Cognitive Foundations of Quantity. Research shows that even infants possess an intuitive understanding of quantity through the Approximate Number

System (ANS), which allows estimation and comparison without formal counting. As children mature, their quantitative reasoning becomes more precise, symbolic, and language-dependent [11; p.25].

Jean Piaget identified the importance of conservation of quantity, which develops during the concrete operational stage (ages 7-11). Children at this stage begin to understand that the quantity of a substance remains constant despite changes in shape or appearance. Vygotsky, on the other hand, emphasized the role of social interaction and language in developing mathematical concepts, including quantity. Neuroscientific studies also show that specific brain regions, such as the intraparietal sulcus, are activated during quantity-related tasks [12; p.41]. This underlines the biological basis for quantitative reasoning and highlights the need for developmentally sensitive instruction.

2. Instructional Strategies for Teaching Quantity. Pedagogical practices must align with children’s cognitive development to ensure meaningful learning. Effective methods include:

Concrete-Representational-Abstract (CRA) approach: Learners begin with hands-on manipulatives (e.g., counters, beans), move to pictorial representations (e.g., bar models), and finally use symbolic notation (e.g., numbers, equations).

Dialogic teaching: Encouraging mathematical conversations in class helps students clarify their ideas and develop a conceptual understanding of quantity [8; p.11].

Contextual learning: Embedding quantitative problems within real-life scenarios (e.g., shopping, cooking) helps learners connect school mathematics to everyday experience.

Spiral curriculum design: Revisiting the concept of quantity at increasing levels of complexity across grades ensures deeper conceptual understanding and retention.

3. Cultural and Linguistic Influences. Language plays a crucial role in shaping how learners understand quantity. Some languages have specific grammatical structures for quantity, such as singular/plural forms, quantifiers (e.g., “many,” “few”), and number inflections. These features support early development of numerical cognition.

Cross-cultural studies reveal that children exposed to languages with clear numerical grammar often acquire number concepts earlier than others [6; p.7]. Hence, in multilingual classrooms, teachers should be aware of language-related challenges and provide additional linguistic scaffolding for students who speak minority or less-structured numerical languages.

4. Inclusion and Differentiation in Quantity Instruction. Students with diverse learning needs, including those with dyscalculia, ADHD, or learning delays, often struggle with quantitative concepts. Effective strategies for inclusion include:

Use of multi-sensory instruction: Visual, auditory, and kinesthetic modalities help reinforce learning.

Scaffolded instruction: Breaking tasks into manageable steps supports cognitive load management.

Peer tutoring and collaborative learning: Students learn effectively when explaining concepts to peers.

Flexible grouping: Allows instruction to be tailored to specific readiness levels.

Teachers must also consider gender-related and socio-economic factors that can influence students’ quantitative reasoning development [9; p.37]. Equity-oriented pedagogy ensures all learners receive high-quality instruction that supports their full potential.

5. Integration of Technology in Quantity Instruction. Digital tools enhance students’ engagement with quantity through interactive and gamified learning experiences. Programs like Numberblocks, ST Math, and virtual manipulatives (e.g., online base-ten blocks, fraction circles) allow students to visualize and manipulate quantitative data dynamically.

Blended learning environments combining teacher-led instruction and digital exploration have shown positive effects on learners’ mathematical reasoning and retention. However, technology should supplement – not replace – quality teaching, and educators must be trained to use digital tools effectively [1; p.14].

6. Assessment Practices. Evaluating students’ understanding of quantity requires both formative and summative assessment strategies. Traditional assessments (e.g., tests, quizzes) may not fully capture conceptual understanding, so alternative methods are recommended:

Performance-based tasks: Involving real-life problem-solving using quantity (e.g., budgeting, measuring).

Anecdotal records and observations: Teachers note behaviors indicating understanding or misconceptions.

Rubrics: Used to assess process, reasoning, and explanation, not just final answers.

Student self-assessment: Encourages reflection and met cognitive growth.

Early diagnostic assessments can identify misconceptions such as over generalizing quantity with size, relying solely on counting, or misunderstanding equivalence. Timely feedback based on such assessments enables targeted remediation [10; p.19].

Discussion. The concept of quantity is intricately tied to both cognition and instruction. From a pedagogical standpoint, it is essential for educators to move beyond procedural teaching and emphasize conceptual learning. Teachers need robust pedagogical content knowledge (PCK) to bridge theory and practice – knowing not only what to teach, but how and when to teach it based on learner needs [10; p.28].

Curriculum developers and policymakers should embed quantity development across subject areas. For example, in science education, understanding mass and volume is rooted in quantity; in geography, interpreting population data or maps involves quantitative analysis. An interdisciplinary approach supports transfer of learning and strengthens student reasoning.

Professional development programs should train teachers to:

Recognize and respond to diverse developmental trajectories

Integrate culturally responsive and inclusive practices

Utilize technology meaningfully

Employ continuous assessment to inform instruction

Conclusion. Quantity is a foundational concept that supports learners’ mathematical, cognitive, and life skills development. In pedagogical settings, understanding how to effectively teach quantity requires a holistic approach – one that is developmentally appropriate, culturally responsive, and rooted in evidence-based practices.

As the demands of education evolve, fostering strong quantitative reasoning from early years is more important than ever. Ongoing research, teacher training, and inclusive curriculum design will be key to ensuring every learner can grasp and apply the concept of quantity meaningfully.

References:

1. Boaler, J. (2016). *Mathematical Mindsets: Unleashing Students’ Potential through Creative Math, Inspiring Messages and Innovative Teaching*. Josser-Bass.
2. Bragg, L.A. (2012). The effect of mathematical games on on-task behaviors in the primary classroom. *Mathematics Education Research Journal*, 24(4), 385-401.
3. Butterworth, B. (1999). *The Mathematical Brain*. Macmillan.
4. Clements, D.H., & Sarama, J. (2011). Early childhood mathematics intervention. *Science*, 333(6045), 968-970.
5. Geary, D.C. (2011). Cognitive predictors of achievement growth in mathematics: A five-year longitudinal study. *Developmental Psychology*, 47(6), 1539-1552.
6. Ginsburg, H.P., & Baroody, A.J. (2003). *Test of Early Mathematics Ability* (3rd ed.). PRO-ED.

7. Mix, K.S., Huttenlocher, J., & Levine, S.C. (2002). Quantitative Development in Infancy and Early Childhood. Oxford University Press.
8. National Council of Teachers of Mathematics. (2000). Principles and Standards for School Mathematics. NCTM.
9. Resnick, L.B. (1983). A developmental theory of number understanding. In H. P. Ginsburg (Ed.), The Development of Mathematical Thinking. Academic Press.
10. Sarama, J., & Clements, D.H. (2009). Early Childhood Mathematics Education Research: Learning Trajectories for Young Children. Routledge.
11. Siegler, R.S., & Booth, J.L. (2004). Development of numerical estimation: A review. Cognitive Psychology, 47(3), 189-219.
12. Vygotsky, L.S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

2-SHO‘BA: TA’LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDA INTEGRATSION TAJRIBALARDAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYALARI

BOSHLANG‘ICH SINIF JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

*Abdullayev Abdukayum Abdulxayevich,
Chirchiq DPU, “Bolalar sporti” kafedrasi dotsenti, p.f.f.d. (PhD).*

Annotatsiya. Ushbu maqola boshlang‘ich sinf jismoniy tarbiya darslarida innovatsion ta’lim texnologiyalarini qo‘llash borasida mulohazalar keltirilgan bo‘lib, unda ta’lim amaliyotida qo‘llaniladigan ta’lim metodlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: pedagog, boshlang‘ich sinf, innovatsiya, ta’lim texnologiyasi, metod, o‘quvchi, o‘qituvchi.

“Zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi?! Yangi fikr, yangi g‘oyaga, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi” [1]. Prezident Shavkat Mirziyoyevning yangilik yaratishga, innovatsiyani qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan bu fikrlari qonunchilikda ham aks etmoqda. “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi qonun loyihasi ishlab chiqilgani buning amaliy ifodasidir.

Boshlang‘ich ta’lim tizimida ham juda salmoqli ishlar olib borilmoqda. Boshlang‘ich ta’lim 1-4 sinflarni o‘z ichiga oladi. Bu tizimda jismoniy tarbiya darslari jarayonidagi innovatsion yondashuvlar, hozirgi kundagi dolzarb muammolardan biriga aylanmoqda. Chunki yangi innovatsion texnologiyalar bilan ishlash uchun, bu sohada malakali kadrlarning bo‘lishi juda muhim bo‘lib hisoblanadi.

Boshlang‘ich ta’lim jismoniy tarbiya darslarida innovatsion yondashuvlar jarayonida pedagogik texnologiya termini mavjud bo‘lib, bunda pedagogik texnologiyalar orqali ta’lim-tarbiya jarayonidagi innovatsiyalarni qo‘llash usuli hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinf jismoniy tarbiya darslari asosan amaliy mashg‘ulotlardan iborat bo‘lgani uchun o‘qitishda “Musobaqa”, “Ko‘rsatmali”, “O‘yin”, “Muammoli o‘qitish texnologiyasi” kabi innovatsion pedagogik texnologiya va metodlardan keng foydalanish tavsiya etiladi.

Misol tariqasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari jismoniy tarbiya darslarida “To‘pni 11 metrlik jarimadan darvozaga yo‘llash texnikasini o‘rgatish”

mavzusidagi mashg‘ulot maqsadi ularda jismoniy sifatlar va jismoniy tayyorgarligini oshirish bo‘lsa, uning vazifasi o‘quvchilarni harakatli va sport o‘yinlariga jalb etish orqali ularni jismoniy faolligini oshirish va tanasini to‘g‘ri shakllanishini ta’minlashdan iborat.

Mavzu bo‘yicha DTS hamda o‘quv dasturida quyidagi rejalar beriladi:

- oyoq yuz qismi bilan darvozaga yo‘llash;
- oyoq o‘ng yon qismi bilan darvozaga yo‘llash;
- oyoq chap yon qismi bilan darvozaga yo‘llash;
- oyoq uchi bilan darvozaga yo‘llash.

Bu jarayonda muammoli o‘qitish ta’lim texnologiyasidan quyidagicha foydalaniladi:

Darsda “To‘pni 11 metrlik jarimadan darvozaga yo‘llash texnikasini o‘rgatish” mavzusi yuzasidan o‘quvchilarga kerakli nazariy bilimlar beriladi. Ushbu mavzuning maqsad, vazifalari va dolzarbligi tushuntirilgandan so‘ng, o‘quvchilarga topshiriqlar beriladi. Ya’ni o‘quvchilar ikkita jamoaga bo‘linib, o‘z darvozalari oldida saflanib turadilar. Topshiriq shundan iboratki, o‘quvchilar o‘z darvozalariga 11 metrdan darvozaga to‘p kiritishlari lozim bo‘ladi.

O‘qituvchi o‘quvchilarga DTS va o‘quv dasturida belgilangan to‘pni darvozaga yo‘llash usullarini tushuntirib o‘tadi. Shundan so‘ng o‘quvchilar to‘pni darvozaga yo‘llashga kirishadi. Ba’zi o‘quvchilar darvozaga to‘p kiritadilar, ba’zilari esa buni uddalay olmaydilar. Dars so‘nggida bu harakat uyga vazifa qilib beriladi hamda kelasi dars barcha o‘quvchilar bu harakatni mukammal o‘rganib kelishlari talab etiladi.

Yuqoridagi fikrlardan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari jismoniy tarbiya darslarida muammoli o‘qitish texnologiyasi asosida dars olib borish bu haqiqiy innovatsiya hisoblanadi. Innovatsion faoliyatning asl mazmuni amalda yangi texnologiyaning shakllanishi bo‘lib, uning natijasi innovatsiya sifatida yuzaga kelgan ixtironi loyihaga, loyohani texnologiyaga aylantirishga yo‘naltirilgan faoliyatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Xalq so‘zi gazetasi. Toshkent. – 2017. 3-4 b.
2. Uzluksiz ta’lim sifat va samaradorligini oshirishning nazariy-uslubiy muammolar / Ilmiy konferensiya materiallari. – Samarqand: SamDU nashri.
3. Zakirova F. va boshq. Elektron o‘quv-metodik majmualar va ta’lim resurslarini yaratish metodikasi. Metodik qo‘lkanma. – T.: OO‘MTV, 2010. – 57 b.

GIMNASTIKACHILAR TAYANIB SAKRASHLARINING TEXNIK ASOSLARI

Abduraximov Davron Dilmurotovich,
Chirchiq DPU, “Bolalar sporti” kafedrası o‘qituvchisi.
Abdullayeva Durdona Dilshod qizi,
Baxtiyorova Dilshoda Uktam kizi,
Jamoldinova Gulsanam Zokirjon qizi,
Chirchiq DPU, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabalari.

Annotatsiya. Mazkur maqolada sport gimnastikasida tayanib sakrashlarning texnik asoslari, ularning biomexanik va kineziologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda harakat fazalarining – yugurib kelish, turtinish, tayanch va parvoz bosqichlarining funksional birligi, ularning dinamik va statik ko‘rsatkichlari asosida texnik mukammallik darajasi aniqlanadi. Tayanib sakrashlarda kuch momentlari, impuls vektorlarining yo‘nalishi, aylanish markazi va harakat amplitudasining optimal uyg‘unligi texnik bajaruv sifatining asosiy determinantal omillari sifatida yoritiladi. Shuningdek, metodik yondashuvda sportchilarning yoshga oid morfofunktsional salohiyatiga mos adaptiv mashg‘ulotlar tizimi ishlab chiqiladi. Eksperimental kuzatuvlar asosida aniqlangan texnik xatolarni koreksiyalovchi innovatsion vositalar – videoanaliz, reflektiv mashg‘ulotlar va modellashtirilgan pedagogik o‘yinlar orqali samarali o‘zlashtirishga erishiladi. Maqola amaliyotchi murabbiylar va sport pedagoglari uchun nazariy-uslubiy asos vazifasini o‘taydi.

Kalit so‘zlar: tayanib sakrash, biomexanika, texnik faza, impuls momenti, reflektiv yondashuv, motor ko‘nikma, funksional tayyorgarlik, model mashqlar, kinetik tahlil, adaptiv metodika.

Kirish. Zamonaviy sport gimnastikasi musobaqaviy va tayyorgarlik dasturlarida yuqori texnik murakkablikka ega bo‘lgan elementlarning o‘zlashtirilishini talab qiladi. Jumladan, tayanib sakrashlar gimnastik ko‘nikmalar tizimida yuqori koordinatsion qobiliyat, kuch-tezlik imkoniyatlari hamda fazoviy orientatsiyani mukammal tarzda uyg‘unlashtirishga asoslangan murakkab harakat akti hisoblanadi. Mazkur harakat turida sportchining yugurib kelish, turtinish, tayanch fazasi va parvoz bosqichlaridagi kinetik va kinematik parametrlar muvozanati asosiy texnik mezon sifatida qaraladi. Shu jihatdan olganda, har bir fazaning biomexanik tahlili va unga mos motor tayyorgarlik tizimini ishlab chiqish, texnik harakatlarning yuqori darajada bajarilishini ta‘minlovchi asosiy determinantal omillardan biridir.

Tayanib sakrash texnikasi o‘z ichiga tezkor kuch, elastiklik, statik va dinamik muvozanat, impuls momentlarini boshqarish, aylanish o‘qi va markazining koordinatsiyasini aniqlik bilan bajarishni talab qiladi. Ushbu harakatni o‘rgatishda motor xotiraning rivojlanishi, harakat aktlarining takroriy avtomatlashtirilishi, shuningdek, vizual-proprioseptiv signallarga tezkor reaksiya kabi psixofiziologik omillar hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shu sababli, texnikani o‘rgatishda interaktiv yondashuvlar, multimodal ta’lim texnologiyalari, hamda differensial mashg‘ulotlar metodikasini qo‘llash yuqori samaradorlikni ta’minlaydi.

Tadqiqotning dolzarbligi, ayniqsa, boshlang‘ich bosqichda gimnastikachilarda texnik tayyorgarlikni sifatli shakllantirishda texnologik yondashuvlar, reflektiv baholash va individuallashtirilgan trening rejimlari asosida o‘qitish samaradorligini oshirish bilan belgilanadi. Shu bilan birga, tayanib sakrashni mukammal o‘zlashtirish uchun har bir bosqichni bosqichma-bosqich takomillashtiruvchi mashqlar tizimi ishlab chiqish va uni biomexanik kuzatuv natijalari bilan uyg‘unlashtirish metodologik muhim vazifa sanaladi. Mazkur maqolada ayni shu jihatlar nazariy va amaliy asoslar bilan yoritilib, murabbiy-trenerlar uchun uslubiy yo‘nalish sifatida taklif etiladi.

Asosiy qism. Gimnastikachilarning tayanib sakrash elementini mukammal bajarishlari, avvalo, harakat strukturasi va texnik fazalarning chuqur o‘zlashtirilganligiga bog‘liq. Tayanib sakrash texnikasi to‘rtta asosiy bosqichdan iborat: yugurib kelish (run-up), turtinish (take-off), tayanch fazasi (support phase) va parvoz (flight phase). Har bir bosqichning biomexanik mazmunini tahlil qilish, ularni sportchining tayyorgarlik darajasi va somatik xususiyatlariga moslashtirish orqali texnik mukammallikka erishiladi.

Yugurib kelish bosqichi kinetik energiyani to‘plash va maksimal tezlikka chiqishni ta’minlaydi. Bu jarayonda qadam uzunligi, ritmik barqarorlik va tananing oldinga siljish vektori muhim rol o‘ynaydi. Tezlik komponentining optimal darajada shakllanishi – sakrashning keyingi bosqichlarida impuls kuchini samarali uzatish uchun zarur shartdir. Shu bois yugurib kelishga doir tezkorlik va koordinatsion mashqlar bilan birga, vizual-motor sinxronlikni oshiruvchi metodik yondashuvlar qo‘llaniladi.

Turtinish bosqichida muskul kuchining tezlik bilan uyg‘unlashuvi asosida vertikal va gorizontal kuch vektorlari birlashadi. Bu bosqichda kuch-tezlik ko‘rsatkichlarini oshirishga yo‘naltirilgan plyometrik mashqlar va reaksion turtinish mashqlari samarali hisoblanadi. Ayniqsa, turtinish momentida impuls momenti va aylanish boshlang‘ich tezligini boshqarish, sakrashning uchish amplitudasini belgilaydi.

Tayanch fazasi – eng muhim va eng qisqa davom etuvchi texnik komponent bo‘lib, sportchi korpusi maksimal kuchlanishda snaryad bilan kontaktga kirishadi.

Bu bosqichda tana og‘irligi markazi, kuchlar markazi va tayanch nuqtasi orasidagi nisbatlarning optimal konfiguratsiyasi aniqlanadi. Ushbu vaziyatda biomexanik monitoring tizimlari (masalan, videoanalitika, kinetik platformalar) yordamida texnik xatoliklar aniqlanib, reflektiv tahlil asosida tuzatiladi.

Parvoz fazasi – estetik va texnik yakunlovchi bosqich bo‘lib, havodagi harakat chiziqlari, burilish burchaklari va tana holatining barqarorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yerda fazoviy orientatsiya, vestibulyar barqarorlik va dinamometrik kuchlar o‘zaro uyg‘unlashadi. Amaliy jihatdan, “video-feedback” (vizual qayta aloqa) va “model asosida o‘qitish” metodikasi parvoz harakatlarining avtomatlashtirilishiga xizmat qiladi.

Umuman olganda, yuqorida ko‘rsatilgan har bir texnik bosqichni puxta egallashda sportchining harakat madaniyati, motor tajribasi va reflektiv kompetensiyalarini shakllantirish zarur hisoblanadi. Bu jarayonda kognitiv-faol yondashuv, differensial trening, biomexanik kuzatuv asosidagi tahliliy mashg‘ulotlar tizimi texnik kamchiliklarni kamaytirish va maksimal natijalarga erishishga xizmat qiladi.

Xulosa. Gimnastikachilarning tayanib sakrash texnikasini puxta egallashi, harakat strukturasi bosqichlarini – yugurib kelish, turtinish, tayanch fazasi va parvoz – biomexanik hamda kineziologik mezonlar asosida tahlil qilish va takomillashtirish orqali ta’minlanadi. Trening jarayonida individual antropometrik va psixomotor ko‘rsatkichlarga asoslangan differensial yondashuv, reflektiv o‘rgatish metodikasi va kognitiv-faol texnologiyalarni qo‘llash, texnik harakatlarning avtomatlashtirilishiga va optimal natijaga erishishga xizmat qiladi. Mazkur texnika komponentlarining uyg‘un integratsiyasi sportchining dinamika, koordinatsiya va fazoviy orientatsiyasini rivojlantirib, ularni yuqori sport ko‘rsatkichlariga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-martdagi PF-5368-son “Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.
2. Kachashkin V.M. Jismoniy tarbiya usullari. – M: Ta’lim, 2018. – 304 b.
3. Lyax V.I. Moslashuvchanlik va uni rivojlantirish usullari / V.I. Lyax // Maktabda jismoniy tarbiya. – 2019. - 1-son. – 25-26 betlar.
4. Abduraximov, D.D. (2022). O‘yinning maktabgacha yoshdagi bola faoliyati sifatidagi mohiyati va uning o‘ziga xosligi. Экономика и социум, (12-1 (103)), 33-35.

GIMNASTIKACHILARNING TAYANIB SAKRASH SNARYADIDA ASOSIY MASHQLARNI O‘RGATISH USLUBIYATI

Abduraximov Davron Dilmurotovich,
Chirchiq DPU, “Bolalar sporti” kafedrası o‘qituvchisi.
Abdunabiyeva Shaxinabonu Nodirjonovna,
Xurramova Lobar Majid qizi,
Chirchiq DPU, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabalari.

Annotatsiya. Mazkur maqolada sport gimnastikasida tayanib sakrash snaryadida bajariladigan asosiy harakatlar majmuasini o‘rgatishning ilmiy-metodik asoslari tahlil etiladi. Gimnastik harakatlarning biomexanik strukturasi, fazoviy-kinematik ko‘rsatkichlari va optimal kuch-yuklama nisbatlari asosida tayyorlangan o‘quv-mashg‘ulot jarayonining samaradorligi o‘rganiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tayanib sakrash texnikasining asosiy bosqichlari – yugurib kelish, turtinish, tayanch va parvoz fazalarining har birini tizimli va kompleks tahlil qilish orqali mashqlarni o‘zlashtirish samaradorligi sezilarli darajada oshgani aniqlangan. Mazkur metodik yondashuvlar sportchilar tayyorgarligining sifatini oshirishda va harakatlar avtomatizmini shakllantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: sport gimnastikasi, tayanib sakrash, biomexanik tahlil, harakatlar koordinatsiyasi, psixomotor rivojlanish, uslubiy yondashuv, o‘quv-mashg‘ulot jarayoni, kinetik energiya, texnik tayyorgarlik, harakat avtomatizmi.

Kirish. Zamonaviy sport pedagogikasida gimnastika fanining nazariy-metodik asoslarini chuqur o‘rganish va amaliy jihatdan takomillashtirish dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biridir. Jumladan, sport gimnastikasida tayanib sakrash snaryadidagi mashqlarni o‘rgatish texnologiyasi kompleks metodik yondashuvni, sportchining jismoniy, psixologik va biomexanik holatini tahlil asosida baholashni talab etadi. Tayanib sakrash mashqlari yuqori koordinatsion tayyorgarlik, reaktiv kuch, harakat tezligi, hamda harakatlar aniqligi kabi muhim motorik kompetensiyalarni shakllantiruvchi asosiy omil sifatida maydonga chiqadi. Ayniqsa, boshlang‘ich bosqichdagi gimnastikachilarga ushbu elementlarni o‘rgatishda ilmiy asoslangan bosqichli yondashuv, didaktik prinsiplar asosida ishlab chiqilgan mashg‘ulotlar tizimi, hamda ta’sirchan vizual-dastlabki ko‘nikmalarni shakllantirish texnikasi asosiy metodik vosita bo‘lib xizmat qiladi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, tayanib sakrashdagi texnik xatoliklar nafaqat sportchining natijasiga, balki jarohatlar xavfi ortishiga ham sabab bo‘ladi. Shuning

uchun metodik yondashuvda harakatlarni modellash, funksional tayyorgarlik ko‘rsatkichlarini doimiy monitoring qilish, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv orqali individual o‘rgatish strategiyalarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqot sport gimnastikasining tayanib sakrash mashqlarini samarali o‘rgatish metodikasini ishlab chiqishga, ilg‘or tajribalarni tizimlashtirishga va amaliyotga integratsiya qilishga qaratilgan.

Asosiy qism. Sport gimnastikasida tayanib sakrash elementlarini samarali o‘rgatish jarayoni murakkab kompleks texnik va pedagogik jarayon bo‘lib, u fazoviy-harakat koordinatsiyasi, mushak-ligament apparatining holati va sportchining psixofiziologik tayyorgarlik darajasiga bog‘liqdir. O‘quv mashg‘ulotlarida tayanib sakrash texnikasini bosqichma-bosqich egallash uchun strukturaviy yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur bosqichlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi: dastlabki tayyorgarlik bosqichi (statik va dinamik yadro mashqlari, tayanch mushaklarni faollashtirish), texnik model bilan tanishtirish (vizual namoyish, videoanaliz orqali texnik stereotipni shakllantirish), asosiy o‘rgatish bosqichi (qadam-baqadam tahliliy mashqlar, to‘g‘ri sakrash trayektoriyasini hosil qilish, amortizatsiya va qo‘nish fazasini avtomatlashtirish), va nazorat-dagnostika bosqichi (kuzatuv, biomexanik o‘lchovlar va baholash mezonlari asosida tahlil).

Interaktiv yondashuvlar, xususan, “video-feedback”, “modellashgan o‘quv maketlari”, “rol o‘ynashli metod” orqali sportchining xatti-harakatiga reflektiv yondashuv shakllantiriladi. Bundan tashqari, kognitiv-faol yondashuv asosida mashg‘ulotlar o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularni texnik harakatlarni anglab bajargan holatda o‘rganishga olib keladi. Texnik xatolarni aniqlash va tuzatish bo‘yicha “tezkor tahlil – qayta bajarish” (corrective loop) metodikasi qo‘llaniladi. Shu bilan birga, sakrashning biomexanik komponentlari – impuls momenti, aylanish markazi, vertikal kuchlanish va tezlik vektorlarining optimal nisbatda boshqarilishi texnik mukammallik mezoni sifatida qoraladi.

Metod nomi	Tavsifi	Amaliy maqsadi	Texnik ko‘nikmaga ta’siri
Video-feedback	Mashg‘ulot paytidagi harakatlar videoga olinib, keyin sportchi bilan birga tahlil qilinadi.	Reflektiv tahlilni shakllantirish, o‘z-o‘zini baholashni rivojlantirish	Harakat aniqligi va xatolarni vizual anglash
Modellashgan o‘quv maketlari	Snaryadning soddalashtirilgan yoki moslashtirilgan modellari orqali o‘rgatish	Harakatni bosqichma-bosqich o‘rgatish, xavfsiz muhit yaratish	Koordinatsiya va texnik segmentlarni mustahkamlash
Rol o‘ynashli	Sportchi rolida o‘zini	Harakatni idrok	Anglab bajariladigan

metod	turli harakat holatlarida tasavvur qilish orqali ongli yondashuvni kuchaytirish	qilishni kuchaytirish, psixologik tayyorgarlik	texnikani shakllantirish
Tezkor tahlil – qayta bajarish (Corrective Loop)	Murabbiy tomonidan aniqlangan texnik xatolarni zudlik bilan tuzatish va takror bajartirish	Xatoni anglash va darhol to‘g‘rilash orqali o‘rganishni mustahkamlash	Harakat avtomatizatsiyasini tezlashtirish
Kognitiv-faol yondashuv	O‘quvchining faol ishtiroki va tahliliy fikrlashini rag‘batlantiruvchi yondashuv	Faol qatnashuv va ichki motivatsiyani oshirish	Ongli harakatlar va texnikani tushunib egallash
Biomexanik tahlil	Impuls, aylanish markazi, kuchlanish va tezlik vektorlarining o‘zaro nisbatini baholash	Texnik harakatlarni ilmiy asosda tushuntirish va optimallashtirish	Texnik mukammallik va optimal harakat traektoriyasi

O‘tkazilgan tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, har bir texnik bosqichni takomillashtirishga yo‘naltirilgan maxsus mashqlar majmuasini sportchining yoshi, jismoniy tayyorgarligi va psixofiziologik holatiga mos ravishda qo‘llash, tayanib sakrash texnikasining samaradorligini ancha yuqori darajaga olib chiqadi.

Shuning uchun o‘quv mashg‘ulotlari individual-differensial yondashuv asosida tuzilishi lozim. Ushbu metodika, ayniqsa, boshlang‘ich bosqichdagi gimnastikachilar uchun xavfsizlikni ta‘minlash va texnik stereotipni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Xulosa. Sport gimnastikasida tayanib sakrash texnikasini o‘rgatish metodikasi murakkab ko‘p bosqichli pedagogik jarayon bo‘lib, unda har bir harakat komponentining aniqligi, fazoviy-muhitga moslashuvchanligi va reflektor-motorik reaksiyalar sinxronligi muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, samarali mashg‘ulot metodikasini shakllantirishda individual-differensial yondashuv, texnik elementlarni bosqichma-bosqich egallatish va interaktiv o‘quv texnologiyalaridan foydalanish asosiy omillar sifatida maydonga chiqadi.

Tayanib sakrash texnikasini chuqur egallash sportchining umumiy harakat koordinatsiyasi, mushaklar kuchi va psixologik barqarorligiga bevosita bog‘liq bo‘lib, bu esa trening jarayonida kompleks yondashuvni talab qiladi. Ayniqsa, texnik tayyorgarlikning dastlabki bosqichlarida biomexanik modellashtirish, vizual tahlil va tezkor tuzatish usullari (feedback correction) orqali sportchilarni aniq texnologik algoritmlar asosida yo‘naltirish natijadorlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Amaliy kuzatuvlar asosida aniqlanishicha, snaryadli tayanib sakrash texnikasini shakllantirishda “harakatlarni segmentlab o‘rgatish” va “funksional adaptatsiyani monitoring qilish” metodikasi yuqori samaradorlikni beradi. Shu nuqtai nazardan, boshlang‘ich bosqichdagi gimnastikachilar uchun xavfsizlik choralari, to‘g‘ri yuklama rejalashtirish va jarayonni psixomotorik tahlil asosida boshqarish – texnik mukammallikka erishishda hal qiluvchi omillar sifatida belgilanadi.

Shunday qilib, tayanib sakrash texnikasini o‘rgatish metodikasini zamonaviy pedagogik texnologiyalar, biomexanik yondashuv va sportchilarning shaxsiy imkoniyatlariga moslashtirish orqali yuqori natijalarga erishish mumkin. Ushbu yondashuv professional sport ta’limi tizimida metodik innovatsiyalarni tatbiq etish uchun zarur ilmiy-amaliy asos vazifasini o‘taydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-martdagi PF-5368-son “Jismoniy tarbiya av sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.
2. Kachashkin V.M. Jismoniy tarbiya usullari. – M.: Ta’lim, 2018. – 304 b.
3. Lyax V.I. Moslashuvchanlik va uni rivojlantirish usullari. // Maktabda jismoniy tarbiya. – 1-son. – 2019. – 25-26 betlar.

GIMNASTIKACHILARNING TAYANIB SAKRASH SNARYADIDA MAXSUS KINEMATIK HARAKAT TAHLILI ORQALI BOG‘INLAR QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Abduraximov Davron Dilmurotovich,
Chirchiq DPU, “Bolalar sporti” kafedrasida o‘qituvchisi.
Abduraximova Sevinch Maxmud qizi,
Akbarov Mirjalol Mirsalim o‘g‘li,
Resiyekova Saximjamal Abdumalikovna,
Chirchiq DPU, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabalari.

Annotatsiya. Ushbu maqolada gimnastikachilarning tayanib sakrash snaryadida bajaradigan murakkab texnik harakatlari kinematik tahlil asosida o‘rganilib, harakat mexanizmini tashkil etuvchi bo‘g‘inlar va mushak tizimining funksional imkoniyatlarini rivojlantirish metodikasi ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan. Harakat komponentlari – turtinish impulsining aniqligi, vertikal tezlanish vektorining yo‘nalishi, aylanish markazining holati hamda oraliq bo‘g‘inlar harakat amplitudasining sinxronligi orqali baholangan. Tadqiqotda yuqori darajadagi koordinatsion imkoniyatlar va harakat avtomatlashtirilishini

shakllantirishda reflektiv tahlil, differensial yondashuv va fazoviy-dinamik modellashtirish texnologiyalari samaradorligi ko‘rsatilgan. Shuningdek, sportchilarning individual biomexanik profilini hisobga olgan holda, bo‘g‘inlar harakatchanligini rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashqlar majmuasi ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *tayanib sakrash, kinematik tahlil, harakat mexanizmi, bo‘g‘in harakatchanligi, impulsanish fazasi, koordinatsiya, biomexanik profil, reflektiv o‘rganish, fazoviy modellashtirish, texnik tayyorgarlik.*

Kirish. Sport gimnastikasi jismoniy madaniyat tizimining muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, sportchilardan yuqori darajadagi koordinatsion harakatlar, kuch-tezlik sifati, vestibulyar barqarorlik va harakatlarning fazoviy va vaqtinchalik parametrlari ustidan mukammal nazoratni talab etadi. Ayniqsa, tayanib sakrash snaryadida bajariladigan texnik elementlar – yugurib kelish, turtinish, tayanch fazasi va parvoz bosqichlari kompleks, yuqori dinamik va tezkor fazoviy yo‘nalishdagi harakatlar yig‘indisidir. Ushbu harakatlarning biomexanik va kineziologik jihatdan chuqur o‘rganilishi, ularni tashkil etuvchi bo‘g‘inlar (artikulyar tuzilmalar) faoliyati bilan chambarchas bog‘liq.

Tayanib sakrashni mukammal bajarish uchun sportchining mushak-bo‘g‘in tizimi yuqori darajadagi sinxronlik va kinetik zanjir uzviyligini namoyon etishi lozim. Shu nuqtai nazardan, maxsus kinematik harakat tahlili orqali harakat strukturasi, bo‘g‘inlarning amplituda va tezlik ko‘rsatkichlari, impulsanish momentlari, masshtabli fazoviy modellashtirish orqali aniqlanishi texnik tayyorgarlikni optimallashtirishda muhim vosita hisoblanadi.

Zamonaviy sport pedagogikasida differensial yondashuv, reflektiv o‘rgatish texnologiyasi hamda neyromotor integratsiyani rivojlantiruvchi mashqlar gimnastik harakatlar sifatini oshirishda samarali uslub sifatida e’tirof etilmoqda. Shuningdek, bo‘g‘inlar harakatchanligi, mushaklar faollik darajasi va turtinish impulsining barqarorligi sportchining texnik salohiyatini aniqlovchi asosiy mezonlardan biri sifatida talqin qilinadi. Ushbu tadqiqotda tayanib sakrashda qatnashuvchi bo‘g‘inlarning harakat kinematikasini aniqlash, ularga moslashtirilgan mashg‘ulotlar tuzish va individual texnik model asosida o‘qitish uslublarini ishlab chiqish asosiy vazifa etib belgilanadi.

Asosiy qism. Sport gimnastikasida tayanib sakrash snaryadida bajariladigan harakatlar murakkab kinetik zanjirlar va segmentar moslashuvlarni talab qiladi. Harakat komponentlarining har biri – tayyorlanish fazasi, yugurib kelish, turtinish, tayanch momenti va parvoz bosqichlari – individual biomexanik mexanizmlar orqali boshqariladi. Har bir fazadagi bo‘g‘inlar harakat amplitudasi, harakatning

vektor yo‘nalishi va tezlik parametrlari sportchining umumiy texnik mahoratini belgilovchi asosiy determinantal omillardir.

Maxsus kinematik tahlil metodologiyasi yordamida harakat fazalaridagi bo‘g‘inlar koordinatsiyasi, muskul antagonizmi va sinergizmi, momental kuchlanishlar hamda impulsar vektori aniqlanadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sakrash vaqtida to‘piq-tizza-son bo‘g‘inlari orasidagi kinetik sinxronlik sportchining vertikal tezlanishini optimallashtiradi. Bu esa parvoz fazasida aylanish markazi barqarorligini ta’minlaydi. Mos ravishda, pastki ekstremitalardagi muskul elastiklik koeffitsienti, proprioseptiv sezuvchanlik darajasi va motorik javob tezligi texnik amalga oshirish sifati bilan bevosita bog‘liq.

Tayanib sakrash snaryadida yuqori samaraga erishish uchun “individual texnik model” konsepsiyasi asosida har bir sportchiga moslashtirilgan mashg‘ulotlar tizimi ishlab chiqiladi. Ushbu yondashuvda kinematik tahlil orqali aniqlangan kamchiliklar asosida korrirlovchi mashqlar tuziladi. Jumladan, son-tizza bo‘g‘inlaridagi harakat yetishmovchiligini bartaraf etish uchun statik-dinamik plank mashqlari, eksentrik yuklamali sakrashlar va “plyometrik stimulyator” usullari qo‘llaniladi.

Tadqiqot davomida “tezkor tahlil – takror bajarish” (corrective loop) metodikasi asosida harakatlar real vaqt rejimida raqamli qurilmalar yordamida o‘rganiladi. Bu esa sportchining reflektiv mulohaza qilish qobiliyatini faollashtiradi va har bir texnik bosqichni ongli bajarishga xizmat qiladi. Ayniqsa, sakrash fazasida impuls momenti, og‘irlik markazi harakati va aylanish holati o‘rtasidagi mutanosiblik texnik mukammallik indikatorlari sifatida belgilangan. Shuningdek, murakkab sport elementlarining modellashtirilgan o‘quv maketlari, video-feedback texnologiyasi va neyrofiziologik monitoring usullari sportchining texnik qobiliyatlarini izchil rivojlantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shu orqali harakatlar fazoviy tuzilmasi va vaqtinchalik aniqligi takomillashadi. Umuman olganda, maxsus kinematik tahlil orqali bog‘inlar qobiliyatlarini chuqur o‘rganish, zamonaviy sport metodikasi bilan integratsiyada qo‘llanilganda, tayanib sakrashdagi texnik yutuqlarni sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Tayanib sakrash snaryadida bajariladigan harakatlarning texnik mukammalligi bo‘g‘inlar kinetikasini chuqur tahlil qilish orqali aniqlanadi. Maxsus kinematik monitoring, impuls dinamikasi va harakat fazalari sinxronligi asosida shakllantirilgan individual yondashuvlar sportchining harakat samaradorligini oshiradi. Bo‘g‘inlar moslashuvchanligi, muskul-antagonistlar koordinatsiyasi va proprioseptiv sezuvchanlik darajasi texnik yutuqlarni belgilovchi determinantal omillar sirasiga kiradi. Mazkur metodik yondashuvlar asosida sportchining reflektiv va ongli bajaruvchanlik kompetensiyasi rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-martdagi PF-5368-son “Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.
2. Kachashkin V.M. Jismoniy tarbiya usullari. – M.: Ta’lim, 2018. – 304 b.
3. Lyax V.I. Moslashuvchanlik va uni rivojlantirish usullari // Maktabda jismoniy tarbiya.– 1-son. – 2019. – 25-26 betlar.
4. Abduraximov, D.D. (2022). O‘yinning maktabgacha yoshdagi bola faoliyati sifatidagi mohiyati va uning o‘ziga xosligi. Экономика и социум, (12-1 (103)), 33-35.
5. Abduraximov, D.D. (2023). Futbolchilarning yuqori darajadagi tayyorgarligining nazariya va amaliyotda pedagogik tahlili. O‘zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 2(19), 1472-1477.
6. Abduraximov, D.D. (2023). Futbolchilarning yuqori darajadagi tayyorgarligining nazariya va amaliyotda pedagogik tahlili. Academic research in educational sciences, 4(5), 887-892.

SPORT GIMNASTIKASIDA TAYANCH SAKRASH TEXNIKASINI O‘RGATISH METODIKASI, BOSQICHLARI VA XUSUSIYATLARI

Abduraximov Davron Dilmurotovich,
Chirchiq DPU, “Bolalar sporti” kafedrasi o‘qituvchisi.
Jo‘raquliyeva Nilufar To‘lqinovna,
Tilavbekova Uljan Abdujappar qizi,
Chirchiq DPU, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabalari.

Annotatsiya. Ushbu maqolada sport gimnastikasining asosiy tarkibiy elementi bo‘lgan tayanch sakrash texnikasini o‘rgatish metodikasi tizimli yondashuv asosida ilmiy tahlil qilinadi. Harakat strukturasi, biomexanik fazalar, psixomotor koordinatsiya va plyometrik tayyorgarlikning o‘zaro integratsiyasi orqali texnikani mukammal o‘zlashtirishning bosqichlari yoritiladi. Dastlabki o‘rgatish jarayonida vizual-differensial mashqlar, motorik ko‘nikmalarni bosqichma-bosqich shakllantirish va regressiv-progressiv metodlar qo‘llanishi zarurligi asoslab beriladi. Shuningdek, yosh gimnastlarda vestibulyar barqarorlik, tezkorlik va fazoviy orientatsiya ko‘rsatkichlarini rivojlantirish orqali tayanch sakrash texnikasining samaradorligini oshirishga yo‘naltirilgan metodik yechimlar tavsiya etiladi. Tadqiqotda o‘quvchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasi va psixologik omillarning texnika egallashdagi o‘rni tahlil qilinadi hamda ushbu uslublarni sport maktablari amaliyotiga tatbiq qilish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: *tayanch sakrash, sport gimnastikasi, motorik ko‘nikma, psixomotor integratsiya, biomexanik fazalar, vizual differensial metod, plyometrik tayyorgarlik, fazoviy orientatsiya, regressiv yondashuv, metodik algoritm.*

Kirish. Zamonaviy sport gimnastikasi – yuqori koordinatsion murakkablikka ega harakatlarni o‘z ichiga olgan, har tomonlama jismoniy va psixomotor tayyorgarlikni talab qiluvchi sport yo‘nalishidir. Ushbu yo‘nalishda tayanch sakrashlar o‘zining texnik konstruksiyasi, biomexanik fazalari va harakat amplitudasining yuqoriligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, tayanch sakrashlar natijaviy baholash mezonlarida katta ulushni tashkil etgani sababli ularni to‘g‘ri o‘rgatish, o‘quv-mashg‘ulot jarayonining markaziy komponenti hisoblanadi.

Sportchilarning kinestetik sezgirliги, harakat koordinatsiyasi, fazoviy orientatsiyasi, plyometrik portlovchanligi va statik-barqarorlik ko‘rsatkichlari mazkur elementni puxta egallashda asosiy determinantlar sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois, pedagogik jarayonda diferensial yondashuv, vizual va kinestetik aks ettirish texnologiyalari, regressiv-progressiv mashg‘ulot modullari keng qo‘llanilmoqda. Tayanch sakrashni o‘rgatish bosqichma-bosqich (preparator, formativ va avtomatizatsiyalashgan) tarzda tashkil etilishi zarur bo‘lib, har bir faza o‘ziga xos metodik tamoyillar va yuklama tartibiga ega.

Mazkur tadqiqot sport gimnastikasida tayanch sakrash texnikasini puxta o‘zlashtirish uchun zarur bo‘lgan metodik vositalar, bosqichli yondashuvlar va amaliy mashg‘ulotlar algoritmini tizimli tahlil qilish hamda ular asosida metodik tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan. Maqsad – murabbiy va o‘qituvchilar uchun ilmiy-metodik asosga ega bo‘lgan samarali ta’lim texnologiyalarini ishlab chiqish orqali sportchilarning texnik tayyorgarligini yangi bosqichga olib chiqishdan iborat.

Asosiy qism. Sport gimnastikasida tayanch sakrash texnikasini o‘rgatish murakkab koordinatsion harakatlar kompleksini bosqichma-bosqich shakllantirish orqali amalga oshiriladi. Bu jarayon o‘z ichiga biomexanik strukturani aniqlash, harakat fazalarini differensial tahlil qilish, shuningdek, har bir bosqichga xos pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqishni talab etadi. Tayanch sakrash quyidagi asosiy fazalardan iborat: yondashuv yugurishi, tayanchga chiqish, qo‘l bilan itarilish, havodagi uchish fazasi va tushish. Har bir faza sportchining muskul-tonik funksional holati, reaktiv kuchi va fazoviy tafakkuri bilan bevosita bog‘liqdir.

O‘rgatish jarayoni uch bosqichda amalga oshiriladi:

Birinchi – preparator (tayyorlov) bosqichi, bunda sportchilar umumiy jismoniy tayyorgarlik, mushaklarni elastiklashtirish va kinestetik sezgirlikni rivojlantirishga yo‘naltirilgan mashqlarni bajaradilar. Bu bosqichda plyometrik

yondashuv, statik-dinamik barqarorlikni shakllantirishga qaratilgan mashqlar qo‘llaniladi.

Ikkinchi – formativ (shakllantirish) bosqichi, unda texnik harakatlar komponentlari alohida mashq qilinadi. Har bir fazaning takomillashtirilishi uchun videoanaliz, kompyuterli simulyatsiya va biokinematik tahlil metodlari qo‘llanilishi maqsadga muvofiqdir.

Uchinchi – avtomatizatsiyalashgan bosqich, bu yerda harakatlar yaxlit holda mashq qilinib, sportchining individual o‘zlashtirish darajasiga qarab moslashtirilgan differensial yuklamalar beriladi.

Metodik yondashuv sifatida individualizatsiyalashgan mashg‘ulotlar rejasi, vizual-model ko‘rsatmalar, verbal ko‘rsatmalar, sun‘iy to‘siqlar va modulli platformalardan foydalanish sportchining texnik tayyorgarligini chuqurlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, sportchilar o‘rtasida kompetitiv simulyatsiya (shartli musobaqa sharoitida bajarish) usuli orqali psixologik barqarorlik va avtomatik harakatlar refleksini mustahkamlash mumkin.

Ushbu bosqichlar o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, murabbiyning bilim darajasi, metodik salohiyati va individual yondashuvi umumiy samaradorlikni belgilovchi asosiy faktor hisoblanadi. Shu bois, tayanch sakrash texnikasini puxta o‘zlashtirish uchun nazariy bilim bilan bir qatorda, amaliy metodik vositalarni to‘g‘ri tanlash va ularni mos ketma-ketlikda qo‘llash zarurdir.

Xulosa. Tayanch sakrash texnikasini o‘rgatish samaradorligi didaktik tamoyillar, harakat aktlarining bosqichli avtomatlashtirilishi va fazoviy-kinematik koordinatsiyaning rivojlanish darajasi bilan bevosita bog‘liqdir. Analitik va sintetik metodlarning uyg‘unligi, vizual-motorik moslashuvlar va reflektor javoblarning shakllanishi orqali sportchining texnik-amaliy harakatlari mukammallashtiriladi. Empirik kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, sistematik mashg‘ulotlar orqali tayanch sakrash elementi yuqori darajadagi biomexanik barqarorlik va energetik iqtisodkorlik bilan bajariladi. Shu sababli o‘rgatish jarayoni kompleks pedagogik yondashuvlar va zamonaviy innovatsion texnologiyalar asosida olib borilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-martdagi PF-5368-son “Jismoniy tarbiya av sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.
2. Kachashkin V.M. Jismoniy tarbiya usullari. – M.: Ta’lim, 2018. – 304 b.
3. Lyax V.I. Moslashuvchanlik va uni rivojlantirish usullari. // Maktabda jismoniy tarbiya. – 1-son. – 2019. – 25-26 betlar.

SYSTEM FOR IMPROVING THE IMPLEMENTATION OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATION

**Aydarov Yerkin Bakitovich,
Abduraxmanov Maksat Bekjan ugli,
M.Auezov South Kazakhstan University’s branch in Chirchiq,
Republic of Uzbekistan.**

Abstract. *Interactive technologies are crucial for enhancing the effectiveness of education in higher education institutions and encouraging greater student engagement. This article discusses the implementation of interactive technologies in higher education, their areas of application and requirements, as well as the development of interactive platforms and resources and their impact on the educational process.*

Key words: *higher education, interactive technologies, electronic learning materials, students, educational process, online courses, web platforms, problem-based knowledge, pedagogical strategies.*

The modernization of the educational process and increasing student interest in learning depends on the development of modern technologies. Moreover, the precise integration of technologies plays a key role in improving the efficiency of higher education. The introduction of interactive technologies activates the learning process for students and leads to new achievements in knowledge acquisition.

Interactive technologies come in various formats. The most common and widely used include the following:

1. Online courses and webinars: These courses and webinars provide students with a convenient and interactive platform for gaining knowledge. Online learning platforms allow students to study at their own pace and independently learn materials. The organization of online courses for targeted audiences simplifies the educational process and makes learning more efficient, as it allows working with precise data and meeting sound requirements.

2. Simulators and practice-oriented platforms: Simulators that allow students to apply theoretical knowledge in practice make the educational process more engaging and effective. For example, through media technologies and robotics, students can apply their knowledge in practical exercises. This helps improve their ability to apply knowledge independently and gain greater confidence during the process.

3. Mobile apps and web platforms: Mobile apps and web platforms provide students with the opportunity for self-directed learning. They can be used for completing educational materials, tests, and official pedagogical tasks. With the help of mobile apps, students can manage their time effectively within the higher education framework.

Interactive technologies help increase student interest in learning. Students have the opportunity to assess their knowledge levels through online platforms, which enhances the effectiveness of scientific work and fosters learning of innovations. Online systems stimulate students’ creative activity by enabling them to approach problem-solving in a creative way.

Creative activity teaches students to work in the right direction and improves their ability to think independently. In online courses and webinars, students use interactive approaches to solve problems based on real-life examples and instructions. This, in turn, helps to activate the knowledge acquisition process.

Many countries around the world have significant experience in introducing interactive technologies into higher education. For example, in the USA and Europe, interactive platforms and online courses have a major impact on the learning process of students. In Japan and Korea, technological experiments in virtual simulators and robotics are developing. These practices help improve the effectiveness of interactive technologies in the educational process.

The widespread use of online education in the USA and European countries has greatly popularized the learning process. Online courses have provided students with the ability to simplify their studies, manage their time well, and choose learning options. Furthermore, pedagogical experiences in robotics and virtual simulations in Japan and Korea have demonstrated the effectiveness of advanced technologies in higher education.

The implementation of interactive technologies can face several challenges. These include the qualification level of teachers, students’ skills in using information technologies, moderation experience, and a lack of training. To solve these problems, specialized courses and training programs need to be organized, and practical workshops for teachers and students should be conducted.

Courses for improving qualifications and training, aimed at strengthening teachers’ knowledge of electronic educational tools and increasing students’ interest in innovative approaches, play an important role.

Key indicators of the effectiveness of interactive technologies may include the following:

- Increased student interest in learning.
- Changes in students’ attitudes toward education.
- Teachers’ ability to conduct lessons in a new format.

- High-level application of students’ knowledge.

The introduction of interactive technologies into the educational process enhances students’ experiences and improves their ability to solve problems.

References:

1. Siemens, G. (2005). Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. International Journal of Instructional Technology and Distance Learning.
2. Anderson, T. (2008). The Theory and Practice of Online Learning. Athabasca University Press.
3. Laurillard, D. (2013). Teaching as a Design Science: Building Pedagogical Patterns for Learning and Technology. Routledge.
4. Bates, A.T. (2015). Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning. Tony Bates Associates Ltd.

OILADA PSIXOLOGIK MUHIT VA UNING IJTIMOIIY MOSLASHUV JARAYONIGA TA’SIRI

Burxanova Mayjuda Bekbutaevna,
Chirchiq DPU, “Psixologiya” kafedrasi o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada oiladagi psixologik muhitning farzandlar ijtimoiy moslashuv jarayoniga ta’siri ilmiy tahlil etilgan. Oilaviy muhitning emotsional qo‘llab-quvvatlash, ota-ona va bola o‘rtasidagi kommunikatsiya, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy omillar kontekstida o‘rganilishi bolalarning jamiyatga moslashuvi va ruhiy salomatligida muhim ahamiyatga ega ekanligi ko‘rsatildi. Tadqiqotlar natijasida sog‘lom psixologik muhitni yaratish va konfliktlarni kamaytirish farzandlarning ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qilishi ta’kidlandi. Maqola O‘zbekistondagi zamonaviy psixologik tadqiqotlar va empirik ma’lumotlarga asoslanadi.

Kalit so‘zlar: oilaviy psixologik muhit, ijtimoiy moslashuv, farzand, emotsional qo‘llab-quvvatlash, ota-ona munosabatlari, psixologik barqarorlik.

Kirish. Oilaviy psixologik muhit – shaxsning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishidagi eng muhim makon bo‘lib, bolalar uchun psixologik barqarorlik, o‘zini anglash va jamiyat bilan samarali o‘zaro munosabatlar o‘rnatish jarayonlarining asosi hisoblanadi [3]. Zamonaviy psixologik tadqiqotlar oiladagi emotsional iqlim, kommunikatsiya uslublari va ota-ona hamda bolalar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirlarning farzandlarning ijtimoiy moslashuvi va psixologik salomatligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi [4, 9]. Ayniqsa, O‘zbekiston sharoitida ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar, madaniy transformatsiyalar va globalizatsiya

jarayonlari oilaviy munosabatlar tizimiga yangi chaqiriqlarni taqdim etmoqda [10]. Bu holat o‘z navbatida farzandlarning ijtimoiy moslashuvida qiyinchiliklar va psixologik noqulayliklarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lmoqda [8].

Ijtimoiy moslashuv – bu shaxsning atrof-muhit talablariga moslashish, ijtimoiy rollarni o‘zlashtirish va o‘zini jamiyatda samarali tutish qobiliyati sifatida tavsiflanadi [2]. Ushbu jarayonda oilaning psixologik muhitining o‘rni nihoyatda katta, chunki bola o‘zining birinchi ijtimoiy tajribasini aynan oila muhitida oladi [1]. Oilada yuzaga keladigan ijobiy psixologik sharoitlar farzandlarda ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirish, emotsional barqarorlikni ta’minlash va murakkab ijtimoiy vaziyatlarga moslashishni osonlashtirishga xizmat qiladi [6]. Shu bilan birga, oilaviy muhitdagi konfliktlar, e’tiborsizlik yoki psixologik zo‘ravonlik esa ijtimoiy moslashuv jarayonini sezilarli darajada zaiflashtirishi mumkin [7]. Shuning uchun, o‘zbek psixologiya olimlari tomonidan oiladagi psixologik muhitning tarkibiy qismlari, uning sifat ko‘rsatkichlari va ijtimoiy moslashuvga ta’siri kompleks tarzda o‘rganilib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqilmoqda [9, 4]. Ushbu tadqiqotlar oilaning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy kontekstda tutgan o‘rni, ota-ona va bola o‘rtasidagi munosabatlarning farzandning shaxsiy rivojlanishi va jamiyatga moslashishida qanday rol o‘ynashi haqidagi ilmiy bilimlarni yanada chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Maqolaning maqsadi – oilada psixologik muhitning farzandda ijtimoiy moslashuv jarayoniga ta’sirini o‘zbek psixologik makonida tahlil qilish, zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va empirik ma’lumotlar asosida xulosa chiqarishdir. Shuningdek, oila psixologik muhitini yaxshilashga qaratilgan tavsiyalarni ishlab chiqish orqali yosh avlodning ijtimoiy moslashuvini mustahkamlashga xizmat qilishi kutilmoqda.

Psixologik muhit – bu shaxsning psixologik holatiga ta’sir ko‘rsatadigan ichki va tashqi omillar majmuasidir [5]. Oilaviy psixologik muhit esa, aynan oila a’zolari o‘rtasidagi munosabatlar, muloqot uslublari, emotsional qo‘llab-quvvatlash va nizolarni hal etish mexanizmlarini o‘z ichiga oladi [7]. O‘zbek olimlarining ta’kidlashicha, oilada ijobiy psixologik muhit farzandning ijtimoiy o‘zaro ta’sir va moslashuv jarayonlarini samarali qo‘llab-quvvatlaydi [9].

Ijtimoiy moslashuv – bu shaxsning o‘zini atrofda ijtimoiy muhitga moslashtirish qobiliyati bo‘lib, oiladagi psixologik muhit uni shakllantirishda asosiy omildir [2]. Bolaning o‘z oilasida qo‘lga kiritgan ijtimoiy ko‘nikmalari, muloqot tajribasi, o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyati va boshqalar ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishining poydevorini tashkil etadi [1]. O‘zbek tadqiqotlarida oiladagi emotsional iqlim va ota-ona e’tiborining bolalarning ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta’siri isbotlangan [4].

O‘zbek oilalarida ham psixologik muhitning o‘ziga xosligi mavjud bo‘lib, an’anaviy madaniyat, diniy qadriyatlar va o‘zgarayotgan jamiyat sharoitlari ushbu

muhitni shakllantirishda muhim omillar hisoblanadi [10]. Biroq, zamonaviy oila institutida yuzaga kelayotgan muammolar – ota-ona bilan aloqa zaifligi, avlodlararo tafovutlar, ijtimoiy bosim va iqtisodiy qiyinchiliklar psixologik muhitga salbiy ta’sir ko’rsatmoqda [8]. Bu esa farzandlarda moslashuv muammolarini kuchaytiradi, ayniqsa maktab va jamiyat muhitida.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, oiladagi psixologik muhit farzandlarning ijtimoiy moslashuv jarayonida muhim determinanta hisoblanadi. O‘zbek sharoitida o‘tkazilgan ilmiy izlanishlar asosida oilaning ijobiy psixologik atmosferasi – emotsional qo‘llab-quvvatlash, samarali kommunikatsiya va ota-ona tomonidan beriladigan ijtimoiy-modellashtiruvchi ta’sir – bolalarning o‘z-o‘zini anglash, boshqalar bilan ijobiy munosabatlar o‘rnatish va jamiyat talablariga moslashish imkoniyatlarini sezilarli darajada oshiradi [4, 9]. Aksincha, oilaviy muhitdagi konfliktlar, psixologik zo‘ravonlik va e’tiborsizlik farzandlarda ijtimoiy faoliyatning susayishi, emotsional notinchlik va xavotirlarning ortishiga olib keladi, bu esa ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko’rsatadi [7, 10]. Shu bilan birga, oila psixologik muhitining ijtimoiy moslashuvga ta’sirini baholashda uning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, madaniy qadriyatlar va zamonaviy texnologiyalar ta’sirini hisobga olish zarur. Chunki globalizatsiya va texnologik taraqqiyot jarayonlari oilaviy kommunikatsiyaning shakllanishini o‘zgartirib, farzandlarning psixologik va ijtimoiy moslashuvida yangi chaqiriqlar va imkoniyatlar yaratmoqda [3, 8]. Shu munosabat bilan psixologik xizmatlar tizimi oilada sog‘lom muloqotni rivojlantirish va muammoli vaziyatlarni bartaraf etishda muhim rol o‘ynashi lozim [6].

Natijada, farzandlarning ijtimoiy moslashuv jarayonini mustahkamlash maqsadida, oilada ijobiy psixologik muhit yaratish – ota-ona va bola o‘rtasida konstruktiv kommunikatsiyani shakllantirish, emotsional qo‘llab-quvvatlash tizimini mustahkamlash va muammoli munosabatlarni hal qilishga qaratilgan psixologik va ijtimoiy choralarni joriy etish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda. Bu esa yosh avlodning ruhiy salomatligi va jamiyatdagi faol integratsiyasini ta’minlashda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ergashev, S. (2021). Farzandning ijtimoiy moslashuv jarayonida oilaning roli. // O‘zbekiston psixologik ilmlari jurnali, 5(3), 45-53.
2. Ismoilov, A. (2019). Oilaviy muhit va bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalari. // Psixologiya va Pedagogika, 2(1), 34-40.
3. Jo‘rayev, A. (2021). O‘zbek oilasida psixologik muhit va uning ta’siri. // Oila va jamiyat, 4(2), 56-62.
4. Karimova, M. (2020). Emotsional iqlim va ijtimoiy moslashuv: Oila psixologiyasi nuqtai nazaridan. // Ilmiy izlanishlar, 7(6), 78-85.

5. Mirzaahmedov, T. (2018). Psixologik muhit tushunchasi va uning ahamiyati. // Psixologik tadqiqotlar, 1(1), 12-20.
6. Qodirov, Z. (2019). Oilaviy psixologiya asoslari. Toshkent: Fan.
7. Raximova, D. (2020). Oilaviy munosabatlar va ularning psixologik aspektlari. // Psixologiya ilmi, 3(4), 15-25.
8. Razzokova, F. (2019). Zamonaviy oila va psixologik muhit muammolari. // Ijtimoiy fanlar jurnali, 8(1), 33-41.
9. Sultonov, B. (2022). Oila psixologiyasida ijtimoiy moslashuv. Toshkent: O‘zMU nashriyoti.
10. Toirov, J. (2022). O‘zbek oilasidagi madaniy-ijtimoiy o‘zgarishlar. // Madaniyat va Jamiyat, 6(3), 59-68.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA TO‘GARAKLAR SAMARADORLIGI ASOSLARI

Eshmanova Nodira Nazarkulovna,

Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi”

kafedrasi katta o‘qituvchisi.

Rahimboyeva Maftuna Oybek qizi,

Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 23/3-guruh talabasi.

Annotatsiya. Ushbu maqola boshlang‘ich ta’lim bosqichida tashkil etiladigan turli xil to‘garaklarning bolalar shaxsini har tomonlama rivojlantirishdagi o‘rni va samaradorligi masalalarini tahlil qiladi. Maqolada to‘garaklarning ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi ahamiyati, ularni tashkil etishning pedagogik asoslari, samaradorlikka erishish omillari hamda o‘qituvchilarning bu jarayondagi roli yoritib beriladi. Shuningdek, to‘garak mashg‘ulotlarini baholash va takomillashtirish yo‘llari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, to‘garak, samaradorlik, rivojlanish, ta’lim, tarbiya, pedagogik asoslar, tashkil etish, baholash.

Kirish. Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchisining keyingi o‘quv faoliyati va shaxsiy rivojlanishining poydevorini yaratuvchi muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda bolalarning qiziqishlari, iste’dodlari va imkoniyatlarini aniqlash va rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Maktabdan tashqari ta’limning muhim shakli bo‘lgan to‘garaklar, o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularning turli sohalarga bo‘lgan qiziqishlarini qondirish, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantirishda beqiyos o‘rin tutadi. Bugungi kunda ta’lim tizimida inklyuzivlik tamoyillari keng joriy etilayotgan bir sharoitda, to‘garaklar

nafaqat iqtidorli bolalar, balki turli xil ehtiyojlarga ega bo‘lgan o‘quvchilarning ham rivojlanishi uchun qulay muhit yaratishi mumkin. To‘garaklar orqali bolalar o‘z tengdoshlari bilan muloqotga kirishadi, jamoada ishlashni o‘rganadi, o‘z fikrlarini erkin ifoda etish va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shu nuqtai nazardan, boshlang‘ich ta’limda to‘garaklarning samaradorligini ta’minlash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. To‘garaklarning ta’limiy-tarbiyaviy potensialidan to‘liq foydalanish, ularni tashkil etishning ilmiy-pedagogik asoslarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, maktab ma’muriyati va ota-onalar oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

To‘garaklarning boshlang‘ich ta’limdagi o‘rni va ahamiyati. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun to‘garaklar bir qator muhim vazifalarni bajaradi:

Qiziqishlarni rivojlantirish: To‘garaklar bolalarning turli sohalarga bo‘lgan qiziqishlarini aniqlash va ularni chuqurlashtirishga yordam beradi. Masalan, musiqa to‘garagi bolalarda musiqaga bo‘lgan mehrni uyg‘otsa, tasviriy san’at to‘garagi ularning ranglar va shakllar bilan ishlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Iste’dodlarni aniqlash va rivojlantirish: To‘garaklar bolalarning yashirin iste’dodlarini namoyon qilish va ularni rivojlantirish uchun imkoniyat yaratadi. Misol uchun, sport to‘garaklari bolalarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirsa, teatr to‘garagi ularning notiqlik va aktyorlik mahoratini oshiradi.

Ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish: To‘garaklar bolalarning ijodiy fikrlash, muammolarni yangicha yechish va o‘z g‘oyalarini amalga oshirish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Dasturlash to‘garagi bolalarda algoritmik fikrlashni shakllantirsa, hunarmandchilik to‘garagi ularning qo‘l mehnati ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish: To‘garak mashg‘ulotlari bolalarning jamoada ishlash, o‘zaro hurmat, hamkorlik va muloqot qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Debat to‘garagi bolalarda o‘z fikrini himoya qilish va boshqalarni tinglash madaniyatini o‘stiradi.

Bo’sh vaqtni mazmunli tashkil etish: To‘garaklar bolalarning maktabdan tashqari vaqtini foydali va qiziqarli o‘tkazishga yordam beradi, ularni zararli odatlardan saqlaydi.

O‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirish: To‘garaklarda erishilgan muvaffaqiyatlar bolalarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va ularni yangi marralar sari intilishga undaydi.

To‘garaklar samaradorligining pedagogik asoslari. Boshlang‘ich ta’limda to‘garaklarning samaradorligiga erishish uchun quyidagi pedagogik asoslarga e’tibor qaratish lozim:

Bolalar qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olish: To‘garaklar o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlariga mos ravishda

tashkil etilishi kerak. O‘quvchilarning fikrlari va takliflari inobatga olinishi muhim.

Faoliyatning ixtiyoriyligi: Bolalarning to‘garaklarga qatnashishi ixtiyoriy bo‘lishi lozim. Majburlash samarali natija bermaydi.

Mashg‘ulotlarning qiziqarli va interaktivligi: To‘garak mashg‘ulotlari o‘yin elementlari, musobaqalar, loyihalar va boshqa interaktiv usullar bilan boyitilishi kerak.

Individual yondashuv: Har bir bolaning individual xususiyatlari, qobiliyatlari va o‘zlashtirish darajasi hisobga olinishi zarur.

Amaliy yo‘naltirilganlik: To‘garak mashg‘ulotlari nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak.

O‘qituvchining mahorati va ijodkorligi: To‘garak rahbari o‘z fanini chuqur bilishi, bolalar bilan ishlash metodikasini yaxshi egallagan bo‘lishi, ijodkor va tashabbuskor bo‘lishi kerak.

Ota-onalar bilan hamkorlik: Ota-onalarning to‘garak faoliyatiga qiziqishi va qo‘llab-quvvatlashi samaradorlikni oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

To‘garaklar samaradorligini baholash va takomillashtirish. To‘garaklarning samaradorligini baholash muntazam ravishda olib borilishi kerak. Baholash quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi mumkin:

O‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalaridagi o‘sish dinamikasi: To‘garak mashg‘ulotlari davomida bolalarning erishgan yutuqlari, yangi bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirish darajasi kuzatiladi va baholanadi.

O‘quvchilarning qiziqishi va faolligi: Bolalarning to‘garak mashg‘ulotlariga bo‘lgan qiziqishi, darslardagi faolligi, tashabbuskorligi va mustaqilligi baholanadi.

O‘quvchilarning ijodiy faoliyati natijalari: Bolalarning to‘garak doirasida yaratgan ishlari (rasmlar, qo‘l mehnati buyumlari, sahna ko‘rinishlari va boshqalar) baholanadi.

O‘quvchilarning ijtimoiy ko‘nikmalaridagi o‘zgarishlar: Bolalarning jamoada ishlash, muloqot qilish, o‘zaro yordam berish va boshqa ijtimoiy ko‘nikmalarining rivojlanish darajasi kuzatiladi.

Ota-onalar va o‘qituvchilarning fikr-mulohazalari: To‘garak faoliyati haqida ota-onalar va boshqa o‘qituvchilarning fikrlari o‘rganiladi.

Baholash natijalari to‘garak dasturlarini takomillashtirish, mashg‘ulot usullarini optimallashtirish va o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish uchun foydalaniladi.

Xulosa. Boshlang‘ich ta’limda to‘garaklar bolalarning har tomonlama rivojlanishi, ularning qiziqishlari, iste’dodlari va ijodiy qobiliyatlarini ro‘yobga chiqarish, ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantirish uchun muhim vosita hisoblanadi. To‘garaklarning samaradorligiga erishish uchun ularni tashkil etishning pedagogik

asoslariga rioya qilish, bolalar qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olish, mashg‘ulotlarni qiziqarli va interaktiv tarzda o‘tkazish, individual yondashuvni ta’minlash hamda ota-onalar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish zarur. Muntazam ravishda olib boriladigan baholash to‘garak faoliyatini takomillashtirish va uning ta’limiy-tarbiyaviy potensialidan to‘liq foydalanish imkonini beradi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari to‘garaklarni samarali tashkil etish va boshqarish orqali har bir o‘quvchining o‘ziga xosligini namoyon etishiga va muvaffaqiyatga erishishiga ko‘maklashishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva, Sh.A. (2019). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik asoslari. Toshkent: Fan.
2. Azizxodjayeva, N.N. (2015). Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: TDPU.
3. Farberman, B.L. (2000). Maktabdan tashqari ta’lim metodikasi. Toshkent: O‘qituvchi.
4. Ishmuhammedov, R.J. (2017). Innovatsion ta’lim texnologiyalari. Toshkent: Turon-Iqbol.
5. Karimova, V.M. (2010). Pedagogika. Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.
6. To‘raqulov, X.T. (2006). Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va metodikasi. Toshkent: Nasaf.
7. Xodjayev, B.X. (2005). Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Sano-standart.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM O‘QITUVCHILARINING METODIK KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH

*Fatxullayeva Mohinur To‘lqin qizi,
Xalqaro Nordik universiteti magistranti.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada metodik kompetentlik, uning tarkibiy qismlari, metodik kompetensiyaning vazifalari va boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida ushbu kompetensiyani qanday shakllantirish mumkinligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: kompetensiya, metodik kompetentlik, akmeologik, integral, kognitiv, vazifa.

Kirish. O‘zbekiston mustaqilligining dastlabki yillaridanoq yoshlar ta’lim-tarbiyasi, ularning munosib kasb-hunar egallashlari, ta’lim-tarbiya tizimini isloh qilish va milliy kadrlarni tayyorlashni zamon talabi darajasiga ko‘tarish masalasiga

ahamiyat berilmoqda. Ayniqsa, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini ilg‘or xorijiy tajribalarni joriy etgan holda didaktik asoslarini ishlab chiqish, uning pedagogik shart-sharoitlari, mazmuni va tuzilmasi, shakl, metod, vositalarini takomillashtirish nazariy va amaliy asoslarini ishlab chiqish dolzarb muammo hisoblanadi. Ushbu muammoni amalga oshirishda Respublikamizda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2909-son, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-3775-son qarori, O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi qarori huquqiy-me’yoriy hujjat sifatida asos bo‘lib xizmat qiladi. [1]

Adabiyotlar tahlili. Yevropa tadqiqotchilari, V.A.Adolf, N.V.Kuzmina, A.K.Markova, E.L.Pupysheva, G.S.Savolainen, L.V.Shkerin va boshqalar kasbiy kompetentlikning har xil turlarini ajratadilar.: metodik, innovatsion, psixologik, kreativ, kommunikativ va boshqalar. Yuqorida keltirilgan orasida o‘qituvchining metodik kompetentligi alohida o‘rin tutadi, chunki u boshqa bir qator kompetensiyalarni o‘z ichiga oladi, qo‘shimcha ravishda, aynan uning darajasi ta’lim sohasidagi mutaxassisning kasbiy mahorat darajasini aniqlaydi.

Ma’lumki, bugungi kunda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilaridan zamonaviy talablarga javob beradigan, mustaqil fikrlaydigan, intellektual salohiyat, chuqur bilim va ilmiy dunyoqarash, puxta metodik tayyorgarlikka ega shaxs bo‘lish talab etilmoqda. Buning uchun boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘quvchining yosh davri psixologiyasini, pedagogikasini yaxshi bilishi, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun mashg‘ulotlarni maqsadga muvofiq tashkil eta olishi, boshlang‘ich sinfda o‘qitiladigan fanlarning dolzarb masalalarini bilishi va o‘quvchiga yetkaza olishi, noan’anaviy metodlar, ilg‘or ta’lim texnologiyalarini o‘quv fanini o‘qitishda qo‘llay olishi, kasbiy layoqat talablariga va metodik tayyorgarligiga javob bera olishi zarur.

O‘qituvchilarning metodik kompetentligi haqida bir qancha tadqiqotchilar o‘zlarining ilmiy tadqiqot ishlarida turlicha fikr bildirganlar. O.V.Tumashevaning fikricha, o‘qituvchining metodik kompetensiyasi metodik bilim, ko‘nikma va faoliyat uslublariga egalik qilishlarini, kasbiy faoliyati uchun ham, jamiyatdagi o‘zaro aloqalar uchun ham ularning qiymatini tan olishni, metodik muammolarni hal qilish tajribasi, o‘z-o‘zini tarbiyalash va o‘zini o‘zi takomillashtirishga tayyorligi va qobiliyatini nazarda tutadigan shaxsning integral xarakteristikasi sifatida qaraydi. [2]

T.Gushchina metodik kompetentlikni o‘qituvchining shaxsiyati va faoliyatining integratsiyalashgan ko‘p darajali professional ahamiyatli xususiyati, ishlab chiqarish tajribasini umumlashtirib, o‘qituvchining metodologiya sohasidagi bilim, ko‘nikma va malakalarni tizimli ravishda egallash va kasbiy-metodik faoliyat metodlarining maqbul kombinatsiyasi sifatida tavsiflaydi.

I.Kovaleva metodik kompetensiyani o‘qituvchining ishbilarmonlik, shaxsiy va axloqiy fazilatlarining ajralmas xususiyati deb hisoblaydi, bu metodik, uslubiy va tadqiqot bilimlari, ko‘nikmalari, tajribasi, motivatsiyasi, qobiliyati va ilmiy, uslubiy va metodik faoliyatda ijodiy o‘zini o‘zi amalga oshirishda tayyorligining tizimli darajasini aks ettiradi. O‘qituvchining metodik kompetensiyasining shaxsiy tarkibiy qismlarini rivojlantirishning eng muhim yo‘nalishi uning metodik fikrlari va metodik madaniyatini rivojlantirishdir. [3]

O‘qituvchining kasbiy faoliyatini tahlil qilish asosida, L.V.Shkerina tomonidan taklif qilingan kasbiy-metodik kompetensiya tuzulmasi asosida, o‘qituvchining metodik kompetensiyasi uchta tarkibiy qismga ajratilgan: kognitiv, faollik, ijtimoiy – tarkibiy qismlardir. [4]

Tadqiqot metodologiyasi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisida kommunikativ ko‘nikmalarni ta’lim jarayonida o‘quvchilar bilan pedagogik muloqotni tashkil qilish mahorati, o‘quvchilarning ota-onalari hamkasblar bilan maqsadga muvofiq aloqa o‘rnatish layoqati, o‘quvchiga darsning maqsadi va vazifasini tushuntirib bera olish qobiliyati, o‘quvchining metodik salohiyatini tashxislash va uning kelajagini oldindan ko‘ra olishi, ta’lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarini tatbiq eta olish talab etiladi.

Ma’lumki, boshlang‘ich sinfda o‘qituvchi o‘quvchi uchun timsol vazifasini o‘taydi. Shuning uchun ham bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining shaxsiy sifatlariga katta talablar qo‘yiladi. O‘qituvchining tashqi ko‘rinishi, intizomga rioya etishi, muomala madaniyati, shaxsiy fazilatlar, dunyoqarashi, turmush tarzi o‘quvchi uchun andoza vazifasini o‘taydi. Shuning uchun ham bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘zini-o‘zi tarbiyalash, o‘z xulq atvorini tashxislab tuzatib borishi, xarakterdagi kamchiliklardan xalos etib borishi va shu orqali o‘zini ma’naviy metodik namuna darajasiga olib chiqishi mumkin. Buning uchun badiiy adabiyot, musiqa, teatr, kino tasviriy san’at – inson ma’naviy metodika kashf etadigan, fazilatlarini madh etadigan qudratli vositalardan maqsadli foydalana olish ko‘nikmasiga boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi ega bo‘lishi zarur.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi kompetentligining zarur shart-sharoitlaridan yana bir talabining fundamental va kasbga oid bilimlarini puxta egallash, aqliy mehnatga ijodiy va mustaqil fikr yuritishga o‘rganish dalillarini tahlil qila olish va xulosa chiqarish, o‘z kuch va qobiliyatiga bo‘lgan ishonchni mustahkamlashi, tanlagan sohasining yetuk mutaxassisi bo‘lishi uchun mas’uliyat

va qat’iyat bilan yondashishi yuksak metodik mahoratga erishishi va metodik tayyorgarlikka ega bo‘lishi nazarda tutiladi.

Mamlakatimizda o‘quvchi-yoshlar tomonidan bilim egallash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida ijtimoiy hayot davomiyligi va fan rivojining yuqori pog‘onasiga ko‘tarishda murakkab, yechimi bir muncha qiyin bo‘lgan masalalarni hal etishda, tajribalarni hayotda, ijtimoiy qadriyatlarni amalga oshirishda muhim vazifalarini amalga oshiradi. Albatta, bunda o‘qituvchining ijodiy faoliyati, o‘z fanini chuqur ilmiy bilish yo‘llari va vositalari, o‘qitish metodlaridan foydalanish, dars mashg‘ulotlarini mazmunli va qiziqarli bo‘lishini takomillashtiradi. Ta’lim jarayonlarida o‘qitish metodlarining juda ko‘p turlari mavjud bo‘lib, ularni tanlashda o‘qitilayotgan fanning xarakteri, bolalarning yosh xususiyatlari, oldingi tayyorgarlik darajasi va hokozolar hisobga olinadi. O‘qitish metodlari – o‘quvchilarning tafakkur, xotira, diqqat, xayolining alohida operatsiyalarini tarkib toptiradi va faollashtiradi.

- o‘quvchilarning fikrlash faoliyatida muammoli va izlanishli vaziyatlarni vujudga keltiradi;

- o‘quvchilarning o‘quv materiallarini o‘zlashtirish bilan bog‘liq kechinmalari va hissiyotlarini faollashtiradi;

- o‘quvchilarning o‘zini-o‘zi nazorat qilish imkoniyatlarini takomillashtiradi.

O‘qitish jarayonida o‘quvchilarning jamoaviy va shaxsiy o‘zaro munosabatlarini boshqaradi. Buning uchun dars jarayonlarini oqilona tashkil qilish eng birinchi yo‘ldir. O‘qituvchi metodlarni qo‘llashda ta’lim oluvchiga yosh xususiyatlari, o‘tilayotgan fan mazmunini ochishda “Aqliy hujum”, “Kichik guruhlarda ishlash”, “Bahs-munozara”, “Muammoli vaziyat”, “Loyiha”, “Yo‘naltiruvchi matn”, “Rolli o‘yinlar” kabi metodlarni qo‘llash va ta’lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi. Shuning uchun o‘qitish metodlari doimiy yangilanadi, takomillashtiriladi, fan-texnikaning rivojlanishi va ijtimoiy rivojlanish asosida yangilari vujudga keladi. Metodlar o‘qitishning mantiqiy tomonlariga, komponentlari vazifalariga asoslanib tasniflanadi. Bu o‘qitish metodlarining muvaffaqiyati ko‘p jihatdan o‘qituvchining pedagogik mahoratiga, umuman, pedagogika fanining rivojlanish darajasiga bevosita bog‘liqdir. Shu jihatdan ham ta’lim jarayonida o‘qituvchining pedagogik mahoratini rivojlantirish, ilg‘or tajribalar o‘rganish va natijalardan foydalanish o‘qitish metodikasini amalga oshirishda fan yutuqlaridan keng foydalanish o‘qitishga yaxlit yondashish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta’limda ko‘rgazmali qurollardan foydalanish metodida ko‘rgazma vositalarining o‘quvchi yoshiga mos bo‘lishiga, darsda ma’lum me’yorda, kerakli o‘rinda qo‘llanilishiga, barcha o‘quvchilarning namoyish etilayotgan ko‘rgazma

qurollarni aniq ko‘rib turishlariga, mavzu mazmuniga doir ko‘rgazma vositalarni, ular asosida ma’lum qilinadigan tushunchalarni belgilab olishga e’tibor qaratiladi.

Darslik bilan ishlash metodi, har bir o‘quv kursida ma’lum darajada o‘quvchilar o‘zlashtirishi qiyin bo‘lgan murakkab mavzular darslik bilan mustaqil ishlashga e’tibor qaratiladi. Shundan keyin o‘quvchilar bilan suhbat o‘tkaziladi.

Rolli o‘yin metodi. O‘quvchilar tomonidan mavzuga mos tariqa sahnalashtirish orqali ko‘rsatib beruvchi metoddir. Rolli o‘yinlarda o‘quvchilar mavzusiga doir o‘yin kabi muammoni yechish bo‘yicha ishtirokchilarning birgalikdagi faol ish olib borishlari o‘quvchilardagi shaxslararo malakasini oshiradi. O‘qituvchi mavzu bo‘yicha o‘yinning maqsadi hamda rolli o‘yin ssenariysini ishlab chiqadi. O‘yinning maqsad va vazifalari tushuntiriladi. O‘yinning maqsadidan kelib chiqib, rollari taqsimlanadi. O‘quvchilar o‘z rollarini ijro etadilar. O‘yin yakunida o‘quvchilardan ular ijro etgan rolni yana qanday ijro etish mumkinligini izohlashga imkoniyat beriladi, yakuniy mulohazalarini bildiradilar. Rollarni o‘ynashda har bir o‘quvchining xulq-atvori muhim ahamiyat kasb etadi. Tanlagan darajasiga mos kelishi kerak. Rolli o‘yin metodining afzallik tomonlari: o‘quv jarayonida o‘quvchilarda motivatsiyasini oshiradi, tasavvur doirasini kengaytiradi, fikrlash qobiliyatini kengaytiradi. Bunday mashg‘ulotlarda o‘quvchilarning faolligini oshirish uchun kichik guruhlarda ishlash usulining rolli o‘yin ko‘rinishini qo‘llash mumkin. Bu usulni qo‘llash uchun sinf o‘quvchilari to‘rt guruhga bo‘linadi. Bunda 1-guruh “Tarixchilar”, 2-guruh “Tabiatshunoslar”, 3-guruh “Pazandalar”, 4-guruh “Nazoratchilar” deb nomlanadi. Nomlanishidan ayon bo‘ladiki, “Tarixchilar” guruhi a‘zolari zabzovot va mevalarning kelib chiqish tarixi haqida; “Tabiatshunoslar” sabzavot va mevalarning tarkibi, turlari, o‘sish sharoitlari haqida; “Pazandalar” esa sabzavot va mevalardan foydalanish, qayta ishlov berish haqidagi ma’lumotlarni o‘rganib, o‘sha sabzavot yoki meva timsoliga kirib gapirib berishadi. “Nazoratchilar” esa yuqoridagi ishlarga baho qo‘yib boradilar.

Tadqiqot muhokamasi. O‘qituvchining metodik kompetentligining kognitiv tarkibiy qismi o‘qituvchining metodik bilimlar tizimiga egaligini va bu bilimlarning o‘zi uchun ham, kasbiy faoliyati, kasbiy o‘sishi uchun ham muhimligi va ahamiyati tushunishni o‘z ichiga oladi. O‘qituvchining ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyasining asosini uning uslubiy faoliyatida talab qilinadigan va jamiyat bilan yetarli va faol ta’sir o‘tkazish uchun zarur bo‘lgan shaxsiy fazilatlar tashkil etadi. Tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlarini o‘rganish natijasida metodik kompetentlik tushunchasining bir qancha vazifalarini keltirish mumkin: akmeologik, innovatsion, bashoratlash, integral, rag‘batlantiruvchi, boshqaruvchi, refleksiv.

Metodik kompetentlikni rivojlantirish bevosita uning faoliyatida ro‘y beradigan o‘zgarishlar, motivatsiyalar, maqsadlar, yangi vosita va usullarni qo‘llash, usullar va faoliyat dasturlari bilan birgalikda kechadi. Turli pedagogik o‘zgarishlar natijasida o‘qituvchining metodik qobiliyati shakllanadi. Pedagogik mahoratga ega bo‘lgan o‘qituvchi tarbiyadagi qiyinchiliklarni yengishga qodir bo‘lgan o‘qituvchi, o‘ziga kelayotgan yosh avlodning o‘ziga xos xususiyatlarini tushuna oladigan, ularning tuyg‘ularini his qila oladigan, ichki dunyosi nozik va zaif bo‘lgan, bola hayotidagi turli qiyinchiliklarni ko‘ra oladigan va ularga mohirlik bilan yondashadigan, bilimlik va ijodkorlikni o‘zida mujassam etgan chuqur ilmiy fikrga ega shaxs hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari. Zamonaviy ta’limni rivojlantirish sharoitida o‘qituvchi dars faoliyatlarida innovatsion jarayonlarning ahamiyati va zarurligini tushunishi, o‘qitishning innovatsion texnologiyalarini bilishi va ularni o‘quv jarayonlarida qanday amalga oshirishni bilishi nihoyatda muhim hisoblanadi. O‘tkaziladigan tadqiqotlar natijasida maktab tizimida innovatsion texnologiyalar xususan, AKTdan foydalanish orqali o‘quvchilarda bilim olish uchun qo‘shimcha motivatsiya paydo bo‘ladi va yanada darsning samaradorligi oshib boraveradi.

Boshlang‘ich sinflarda olib borilgan “Rolli o‘yin”ning natijasi shuni ko‘rsatadiki, bunda butun guruhni o‘qituvchi jamlay olib birgalikda ish olib boradi, va har bir o‘quvchi dars faoliyatida qatnashib faol tarzda bo‘lishadi. Yana bir o‘quvchilarga yaxshi tomoni shundan iboratki, ularning tasavvur qilish, jismoniy harakat, pozitiv kayfiyati, syujetli rolli qobiliyati kengayadi va shakllanib boradi. Bunda har bir o‘quvchida darsga bo‘lgan qiziqishi, darsdagi faoliyati oshib boradi. O‘qituvchi esa har bir o‘quvchini har tomonlama baholay olishi va hamma o‘quvchini bir darsni o‘zida baholab ketishga ulguradi. O‘qituvchining kompetensiyasi qancha yuqori bo‘lsa, dars samarasi shuncha yuqori bo‘ladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, ilmiy manbalarni o‘rganish va tahlil qilish asosida, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. O‘qituvchilarning pedagogik faoliyati davomida yuzaga kelgan metodik muammolarni tan olish va hal qilish qobiliyatini ta’minlaydigan metodik kompetensiya, kasbiy kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi.
2. O‘qituvchining metodik kompetentligi o‘zining tarkibiy qismlariga ega hisoblanadi va ular asosida o‘qituvchining butun faoliyatlari davomida o‘zidagi mavjud bo‘lgan metodik kompetentligini rivojlantirishiga asos bo‘la oladi.
3. O‘qituvchi o‘zidagi uslubiy bilimlarni rivojlantirishi uchun metodik kompetensiyaning keltirib o‘tilgan vazifalarini o‘rganishi hamda ularni amalda qo‘llay olishi orqali erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2909-son, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-3775-son qarori, O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi qarori.
2. “Barqaror rivojlanishda uzluksiz ta’lim: muammo va yechimlar” xalqaro ilmiy-amaliy anjuman to‘plami. Chirchiq. 2019
3. Ivanov P.I., Zufarova M.E. Umumiy psixologiyasi. Toshkent. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008. 137 bet.
4. Shomurodova, S. (2024). Yosh avlodni mafkuraviy tahdidlardan himoya qilishda badiiy adabiyotning o‘rni. Nordic_Press, 3(0003).

BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARINING UZLUKSIZ PEDAGOGIK AMALIYOTINI TASHKIL ETISH YO‘LLARI

*Ilyosboyev Sirojiddin Baxtiyor o‘g‘li,
Chirchiq DPU, Maktabgacha boshlang‘ich talim va
sport yo‘nalishi 2-kurs talabasi.*

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining uzluksiz pedagogik amaliyotini tashkil etish muammosi holatining tahlili keltirilgan bo‘lib, unda dunyoning rivojlangan mamlakatlarida uzluksiz pedagogik amaliyotni tashkil etish parametrlari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: o‘qituvchi, uzluksiz, uzviylik, tarbiya, ta’lim, pedagogik amaliyot, tahlil, jarayon.

Respublikamizda ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-ma’naviy va madaniy sohalarida amalga oshirilayotgan islohotlar ta’limini vakadrlar tayyorlash tizimini tubdan yangilash va rivojlantirishni talab etadi. Shu boisdan ta’lim tizimini zamon talablari darajasida va erishilgan tajribalar asosida rivojlantirish orqali o‘sib kelayotgan yosh avlodni jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan har tomonlama yetuk va yuksak ma’naviyatli komil insonlar etib tarbiyalash davlatimizning ustivor yo‘nalishlaridan hisoblanadi.

Uzluksiz kasbiy ta’lim tizimida jismoniy tarbiya mutaxassisini uzluksiz kasbiy tayyorlashning bir qismi sifatida har bir bosqichda nazariy bilimlarni

o‘zlashtirish va ulardan amaliy faoliyatda foydalanish darajasi ko‘rsatkichi hisoblanib pedagogik amaliyot muhim o‘rin egallaydi.

Bugungi kunda jismoniy tarbiya ta’lim muassasalarida ijtimoiy sharoitlarning o‘zgarishi, uning yangi talablari, ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlarni, ijtimoiy-madaniy va psixologik muhitni hisobga olib mutaxassislarni tayyorlash kerakligi ko‘pchilik uchun ayondir. Buning uchun esa moslashuvchanlik, erkin harakatlar va maksimal darajada, jamiyatning ijtimoiy talablarini oqilona to‘ldirish kerak, ya’ni jismoniy tarbiya ta’limi uzluksiz pedagogik amaliyoti ko‘p bosqichli tuzilishini muvofiqlashtirish g‘oyasining o‘zida qabul qilingan sharoitlar zarur.

Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining uzluksiz pedagogik amaliyotini tashkiliy pedagogik asoslariga oid psixologik-pedagogik adabiyotlarning tahlili shuni ko‘rsatadiki, jismoniy tarbiya ta’lim muassasalari talabalarining mavjud uzluksiz pedagogik amaliyotlarini normativ yondashish ustuvorligida tashkil etish jismoniy tarbiyaga katta zarar keltirishini ko‘rsatadi. Bunda o‘quv jarayonini va kafedralar faoliyatini qurish jarayonida talaba shaxsini emas, balki navbatdagi o‘quv dasturi nazorat normativlari bilan ifodalaniladigan ko‘rsatkichlarga e’tibor qaratiladi.

Talabalarning uzluksiz pedagogik amaliyotlarini tashkil etish jarayonini tahlil qilish va sintez qilish, umumiy, abstrakt qoidalarni aniqlashtirish va aniq ma’lumotlardan chetlanish, xususiyan umumiylikni ko‘ra bilish, umumiylik turli darajalari bilimlarini yagona tizimga muvofiqlashtirish, o‘zlashtirilgan bilimlarini vazifa talablariga muvofiq moslashtirish, bir hodisa yoki hodisani bilimlar turli tizimlari nuqtai nazaridan tushunib yetish qobiliyatini nazarda tutuvchi bilimlarni amaliyotda qo‘llash murakkab tahliliy-sintetik jarayondir.

Ko‘pchilik tadqiqotchilar uzluksiz pedagogik amaliyotni pedagogik ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonining bir qismi, kasbiy malaka va ko‘nikmalarni egallash vositasi hamda pedagogik fikrlashni rivojlantirish, nazariy bilimlarini amaliy faoliyatda qo‘llash vositasi sifatida, o‘qitish ilmiy metodlari va pedagogik tajribani egallash vositasi sifatida qaraydilar.

Yevropaning ayrim mamlakatlarida, xususan Polsha, Chexiya, Gollandiya, Germaniya kabi mamlakatlar pedagogik o‘quv muassasalarida o‘quv mashg‘ulotlarining ma’lum bosqichlarida sohaning amaliyotlariga oid videolari bilan mikrota’lim va telelavlalar keng qo‘llaniladi.

Yaponiya, Shvetsiya, Germaniya, AQSh kabi mamlakatlar universitetlarida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlash bo‘yicha mavjud amaliyotni tahlil etar ekan, V.K.Balesevich umumfan tayyorgarlik amaliyoti mavjud bo‘lganligi, uning asosida umumpedagogik tayyorgarliklar, bo‘lajak o‘qituvchilarni dars o‘qitish metodikasi va amaliy malakalar bilan qurollantirish amalga oshirilganligini ta’kidlab o‘tgan.

Bu mamlakatlarda shu bilan birga, pedagogni umumpedagogik tayyorgarligi mazmuni o‘ziga xos xususiyatlari, birinchidan, pedagogik nazariyani o‘rganish ahamiyatini yetarlicha baholamaslik, aksincha, ularni amaliy tayyorlash ahamiyatini ortiqcha baholash; ikkinchidan, ta’lim olishning barcha bosqichlari davomida talabalarning individualligidankelib chiqqan holda ta’lim mazmunini differentsiatsiyalash kabi muhim pedagogik omillarga yetarli e’tibor qaratilmagan. Shuningdek, o‘quv muassasalari o‘quv rejalari va dasturlarida farq bo‘lib har bir ta’lim muassasasi pedagogni kasbiy tayyorlash mazmunini o‘zi belgilaydi.

Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlashda ularning pedagogik amaliyotini nazariy bilimlar bilan hamohanglikda tashkil etish bo‘yicha AQSh tajribasining o‘ziga xos jihati shundaki, pedagogik darslarning turli-tumanliligi ko‘p fanlilikka olib keladi natijada kurslarning tarqoqligi, qator mavzularning takrorlanishi kuzatiladi. Ushbu kurslar mazmunida amaliy material nazariy materialdan ustunlik qiladi. Umumpedagogik tayyorgarlik tizimida nazariy tayyorgarlik darajasining pasayishi hisobiga pedagogik mahoratga amaliy o‘qitishga katta o‘rin ajratilgan. Nazariy mashg‘ulotlar soni yetishmasligi holatida ko‘plab praktikumlar va amaliy seminarlar ko‘zda tutilgan.

Xulosa qilib chiqilgan hamda tahlil qilingan rivojlangan mamlakatlarning uzluksiz pedagogik amaliyot davomiyligini nazarda tutgan holda bugungi kunda oliy ta’lim tizimida tahsil olayotgan jismoniy madaniyat ta’lim yo‘nalishi talabalarining uzluksiz pedagogik amaliyotini tashkil etilsa, talabalarni bo‘lajak kasbiy faoliyatga tayyorlash mexanizmi takomillashgan bo‘lar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Богданова Н.А. Подготовка студентов педагогического колледжа к эстетико-физическому воспитанию школьников: Автореф.дис. ... канд.пед наук. – Петрозаводск, 1999. – 17с.
2. Бондаревский Е.Я. педагогические основы контроля за физической подготовленностью учащейся молодежи: Автореф. дис. ... д-ра пед.наук. – М.: 1993. – 45 с.
3. Быков Ю. Теоретические и методические аспекты формирования профессионала-педагога в период обучения в физкультурном вузе. // Теория и практика физ.культуры. – Москва, 2006. – И 12. – С .67.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDA INTEGRATSION TAJRIBALAR

Jabborova Onaxon Mannapovna,

Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrası mudiri,

Dotsent, Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich ta’lim tizimini rivojlantirishning integratsion tajribalari to‘g‘risida fikr yuritilgan va muallifning yondashuvlari taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, integratsiya, tizim, rivojlantirish, tajriba, yondashuv, metodika.

Yangi O‘zbekiston sharoitida boshlang‘ich ta’lim tizimini rivojlantirishning integratsion tajribalarini o‘rganish va amaliyotga tadbiq etish dolzarb bo‘lib turibdi [1; 8-b.]. Chunki Yangi O‘zbekiston sharoitida boshlang‘ich ta’limning integratsion tajribalarini rivojlantirish va uning amaliy samaradorligiga erishish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shu jihatdan mazkur masalada quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor berish bizning yondashuvimizga ko‘ra, kutilgan samarani beradi.

Boshlang‘ich ta’lim tizimini rivojlantirishning milliy integratsion tajribasi. Keyingi yillarda mamlakatimizda boshlang‘ich ta’limni rivojlantirishning milliy integratsion tajribalari tarkib topdi [2; 32-b.]. Shu ma’noda quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha ilmiy-nazariy tadqiqotlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

- oliy pedagogik ta’lim jarayonida boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha integratsion o‘qitishning tarkib topgan nazariy yondashuvlarini tadqiq etish;
- boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quv fanlarini turkumlashtirib o‘qitishning integratsion tajribasini ommalashtirish;
- tajribali boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining individual integratsion o‘qitish tajribasini o‘rshganish va amaliyotga joriy etish;
- bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining integratsion o‘qitish individual tajribasini haftalik va pedagogik amaliyot davrida tarkib toptirish.

Mazkur yo‘nalishlar bo‘yicha ilmiy va nazariy tadqiqotlarni amalga oshirish hamda ularni amaliyotga joriy etish mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb bo‘lib turibdi.

Boshlang‘ich ta’lim tizimini rivojlantirishning integratsion xorijiy tajribasi. Bugungi kunda Yangi O‘zbekiston sharoitida barcha sohalar qatorida boshlang‘ich ta’lim bo‘yicha integratsion xalqaro tajribalarni o‘rshganish va o‘zlashtirish jarayoni kechmoqda. Shu jihatdan mazkur masalada quyidagi masalalar bo‘yicha ilmiy-metodik tadqiqotlar majmuini yaratish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

Yevropa mamlakatlari boshlang‘ich ta’limining integratsion o‘qitish tajribasi;
Osiyo mamlakatlarining boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha integratsion o‘qitish tajribasi;

Amerika mamlakatlari boshlang‘ich ta’lim jarayonining integratsion o‘qitish tajribasi.

Bu yo‘nalishlarda boshlang‘ich ta’limni rivojlantirishning individual, ommaviy va umumiy tajribalari bo‘yicha texnologiyalar tarkib topgan [3; 25-b.]. Bunday texnologiyalardan foydalanishning mexanizmlarini ishlab chiqish taqozo etiladi.

Boshlang‘ich ta’lim tizimini rivojlantirishning individual integratsion tajribasi. Mamlakatimizda boshlang‘ich ta’lim tizimini rivojlantirishning o‘ziga xos individual integratsion tajribasi ham mavjud. Shu jihatdan bunday tajribaning quyidagi jihatlariga e’tibor berish va o‘zlashtirish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

Boshlang‘ich ta’lim o‘quv fanlarini o‘zaro integratsion o‘qitish individual tajribasi;

Boshlang‘ich ta’lim o‘quv fanlarini o‘qitishning hududlararo integratsion o‘qitish individual tajribasi;

Boshlang‘ich ta’lim muammolarini integratsion tadqiq etishning oliy ta’lim muassasalariaro tajribasi.

Bu yo‘nalishlar bo‘yicha ilmiy-amaliy va metodik mexanizmlarni ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida integratsion tarbiya tajribasi. Bugungi kunda mamlakatimiz boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘ziga xos integratsion tarbiya tajribasi ham tarkib topgan. Shu jihatdan quysidagi yo‘nalishlarga e’tibor berish quyidagi samarani beradi:

- boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘qituvchilarga biriktirishning integratsion tarbiya tajribasi;

- muammoli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘qituvchilar va umumiy o‘rta ta’lim maktablari biriktirilgan oliy ta’lim muassasalarining professor-o‘qituvchilari bilan hamkorlikda tarbiyalash integratsion tajribasi;

- boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tarbiyalanganlik ko‘rsatkichlarini hududlar kesimida baholab borish integratsion tajribasi;

- boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tarbiyasida demokratiya va insonparvarlik tamoyillariga asoslanish integratsion tajribasi.

Mazkur yo‘nalishlar bo‘yicha amaliy tadbirlar va tarbiya mexanizmlarini ishlab chiqish taqozo etiladi.

Shunday qilib, boshlang‘ich ta’lim tizimini rivojlantirishning integratsion tajribalari o‘ziga xos texnologiyalar shaklida tarkib topgan. Ana shu yo‘nalishlar bo‘yicha samarali texnologiyalarni ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. – Toshkent, 2023
2. Jabborova O. Boshlang‘ich ta’limda innovatsion texnologiyalar. Darslik. – Toshkent, 2023
3. Mardonov Sh. Pedagogika fanidan o‘qitishning elektron-modulli didaktik ta’minotini ishlab chiqish texnologiyasi. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. – T., 2021

**КИШИ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ ОҚУШЫЛАРҒА
АРНАЛҒАН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ДИАГНОСТИКА**

*Жансаитова Жазира Бахитжановна,
Шыршық МПУ, Бастауыш тәлім методикасы кафедрасы оқытушысы.*

*Тасполатова Сандуғаш Бахтқызы,
Шыршық МПУ Бастауыш білім бағытыны 2-курс тапкері*

***Аннотация.** Бұл мақалада бастауыш мектеп жасындағы оқушыларға психологиялық-педагогикалық диагностика жүргізу туралы толық ақпарат берілген. Сондай-ақ, бастауыш мектеп жасындағы балалардың даму ерекшеліктерін тереңдетіп зерттеу әдістерін қолдану көрсетілген. Балалардың жаңа жағдайларға бейімделу процесінде бастауыш сыныптағы психологтың жұмысы балалардың жеткілікті түрде дамып келе жатқан жеке тұлғасын қалыптастыруға көмектеседі.*

***Негізгі сөздер:** психологиялық диагностика, бастауыш мектеп, оқушылар, диагностикалық әдістер, оқу іс-әрекеті.*

Оқу-тәрбие үрдісінде жас оқушыларға тиімді педагогикалық әсер ету үшін әрбір баланың жеке ерекшеліктерін білу қажет. Диагностикалық әдістер және оларды қолдану сабақты әр оқушы өз мүмкіндіктері деңгейінде қатысатындай етіп құруға мүмкіндік береді, бұл өзін-өзі бағалау және өзіне деген сенімділік деңгейін арттырады. Бастауыш сыныптағы психологтың жұмысы – жас оқушылармен, олардың ата-аналарымен, мұғалімдерімен диагностикалық жұмыс жүргізу. Психологиялық диагностикалық әдістер кешені мектептен бастап орта мектепке дейінгі даму динамикасын бақылауға мүмкіндік береді.

Кіші мектеп жасындағы баланың жаңа қасиеттерінің қалыптасу процесін зерттеудің маңызы зор. Бұл жас кезеңі психикалық процестерге, тұлғааралық қарым-қатынастарға, сондай-ақ тұтастай алғанда баланың жеке басына әсер ететін жаңа әлеуметтік ортаға өту болып табылады. Бала оқу дағдыларын

меңгерген кезде баланың оқу қабілетін дамыту процесі жүреді, бұл оның одан әрі білім алудағы табысына үлкен әсер ететіні сөзсіз.

Психологиялық диагностика – бұл балалардың даму ерекшеліктерін, яғни оқу-тәрбие үрдісіндегі әлеуетті мүмкіндіктерді, тенденцияларды, оқу мен дамудың бұзылуының себептерін, білім берудің бүкіл кезеңінде әлеуметтік бейімделу қабілетін терең зерттеу. Психологиялық диагностика – психолог қызметінің бірі, ол келесі міндеттерді шешеді: біріншіден, оқушының психологиялық портретін салу; екіншіден, оқуда қиналып, теңқорларымен және үлкендермен қарым-қатынас жасауда қиналған мектеп оқушыларына көмек көрсету жолдарын таңдау; үшіншіден, олардың ерекшеліктеріне сәйкес балаларға психологиялық қолдау көрсетудің құралдары мен формаларын әзірлеу.

Диагностикалық жұмысты ұйымдастыру формалары келесідей: кешенді немесе фронтальды, тереңдетілген, жедел көмек көрсету. Кешенді психопедагогикалық тексеру – өлшенген белгілерге қатысты «жағдайы жақсы» және «жаман» балаларды ажыратуға мүмкіндік беретін алғашқы диагностикалық нәтиже. Мысалы, болашақ бірінші сынып оқушыларының мектепте оқуға дайындығын зерттеу, бірінші сынып оқушыларының мектепке бейімделу динамикасын талдау. Психолог бұл қызмет түрін жұмыс кестесіне сәйкес жоспар бойынша жүргізуі қажет.

Терең психологиялық сараптама күрделі жағдайларды диагностикалауда қолданылады және жеке психологиялық әдістердің қажеттілігін қамтиды. Бұл жұмыс баланың шынайы қарым-қатынасы мен оқудағы қиындықтары туралы мұғалімдер мен ата-аналарға кеңес беруді қамтиды. Диагностикалық тестілеудің ықтимал себептері сынақ әдістерін таңдауды негіздейтін анықталған/хабарланған қиындықтар туралы бастапқы болжамдармен күрделірек әдістерді қолдануды қамтиды.

Психодиагностикалық жұмыстың бағыттарына баланың жеке басын, танымдық процестерін, эмоционалдық-еріктік ерекшеліктерін, сынып ұжымындағы тұлғааралық қарым-қатынастарын, сонымен қатар диагностикалық процестерге бейімделген стандартты психологиялық әдістерді зерттеу жатады.

Балалар мектепке барған кезде психологиялық дамудың жеке деңгейі айтарлықтай өзгереді. Жас оқушылар адамгершілік, интеллектуалдық, тұлғааралық дамуымен ерекшеленеді. Олар бірдей әрекеттерге, нұсқауларға және жағдайларға әртүрлі әрекет етеді. Тест материалын таңдау балалардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып жүргізіледі. Физикалық жасына қарай мектепке баруға дайын балалар бар, психологиялық жасы мектеп жасына дейінгі баланың шекарасында. Егер мұндай балаға жеткілікті қиын, бірақ өте

қызықты емес, ерікті зейінді, дамыған ерік-жігерді, есте сақтауды қажет ететін сынақ ұсынылса, ол жеке және психологиялық қабілеттерінің жеткіліксіздігінен оны жеңе алмайды. Дәл осындай тапсырмалар ойнақы және қызықты түрде ұсынылса, тиімдірек орындалады. Бұл факторды бірінші және екінші сынып оқушыларымен психологиялық жұмыста ескеру қажет.

Бастауыш мектептің үшінші және төртінші сыныпындағы балалармен жұмыс жасағанда, бар тестілер мектеп оқушыларының мотивациясы күшті, қызығушылық пен жағымды белсенді көңіл-күй болған жағдайда ғана жарамды.

Білім беру стандарттары оқыту нәтижелерін деңгейлеп бағалауды талап етеді: негізгі, қосымша және тереңдетілген деңгейден төмен. Білім беруді дамытудың заманауи парадигмасы әрбір оқушының жетістіктерін бағалаудың диагностикалық тәсілін жүзеге асыруды қамтиды. Педагогикалық диагностика арнайы таңдалған және жүйеленген міндеттер жиынтығы ретінде:

- оқушылардың жаратылыстану бойынша білім, білік, дағдыны меңгеруінің бірқатар ерекшеліктерін анықтау;

- оқушылардың қиындықтарының себептерін білу арқылы олардың сипатын анықтау;

- балалардың оқу әрекетін меңгеру деңгейін анықтау;

- оқушылардың дамуында болып жатқан өзгерістерді бағалау.

Педагогикалық диагностика келесі метапәндік нәтижелерді бағалау қажеттілігін білдіреді:

- оқу іс-әрекетінің мақсаттары мен міндеттерін қабылдау және қолдау, оларды жүзеге асыру құралдарын іздеу дағдыларын меңгеру деңгейі;

- шығармашылық және зерттеушілік мәселелерді шешу мүмкіндіктерін меңгеру;

- қойылған міндеттерге және оларды жүзеге асыру шарттарына сәйкес оқу қызметін жоспарлау, бақылау және бағалау, сондай-ақ нәтижеге жетудің тиімді әдістерін анықтай білу;

- оқу іс-әрекетінің сәтті немесе сәтсіз болу себептерін түсіне білу;

- салыстыру, талдау, синтездеу, жинақтау, жіктеу, ұқсастықтар мен себеп-салдар байланыстарын орнату, ойлау сияқты логикалық әрекеттерді меңгеру.

Диагностиканың арқасында оқушылардың жаратылыстану білімін, дағдысын, біліктілігін меңгеру ерекшеліктерін анықтауға болады. Пән бойынша білім, білік және дағды мазмұнын меңгерудің үш деңгейі бар, олар келесі міндеттерді қамтиды:

- білімді қайталау;

- бiлiмдi қолайлы жағдайларда қолдана бiлу;
- бiлiмдерiн қолайсыз жағдайларда қолдану.

Педагогикалық диагностика оқушының қиындықтарының мәнін анықтауға және олардың себептерін анықтауға мүмкіндік береді. Диагностикада оқу іс-әрекетінің бұрыннан қалыптасқан құрамдас бөліктерінде, қосымша жұмысты қажет ететін бөліктерінде ажыратуға болады. Диагностиканың арқасында өзін-өзі бақылау деңгейін (жоспарлау, кезеңдік және қорытынды), сонымен қатар өзін-өзі бағалауды анықтауға болады.

Педагогикалық диагностика оқушылардың дамуында болып жатқан өзгерістерді бағалауға көмектеседі. Оның тапсырмаларын орындау деңгейі оқушының икемді ойлау деңгейі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Оның тапсырмалары арқылы оқушының жалпы дамуының озық екендігін, тіл дамуында өзгерістер бар-жоғын бағалауға болады.

Педагогикалық диагностика бірнеше кезеңде жүзеге асырылады.

1. Диагностиканың бастапқы кезеңі. Оның мақсаттары: а) 1-сыныпта – балалардың білім алу мүмкіндіктерін, бағдарлама талаптарын меңгеру мүмкіндіктерін, баланың мектепте оқуға дайындығын анықтау; б) 2-4-сыныптарда-өткеноқу жылының қорытындысын мұғалімдер қорытындылаған технологиялық карталарда көрсетілген жаңа оқу жылының басында алынған нәтижелермен салыстыру және оқудағы кемшіліктерді анықтау. студенттердің білімі мен оларды жою шараларын жоспарлау.

2. Аралық диагностика – әр тоқсанның соңында өткізіледі. Бұл кезеңнің мақсаты жеке уақыт кезеңінде оқытылатын пәннің әрбір нақты пәні бойынша мақсатты қолдау көрсете отырып, оқу іс-әрекетінің жекелеген компоненттерін игеру динамикасын анықтауды қамтиды. Сондай-ақ студенттерді жеке оқытудың табыстылығын арттыру жолдарын таңдау болып табылады. Диагностиканың нысаны - өзіндік жұмыс, бақылау, ауызша сұрау, бақылау жұмыстары, оның нәтижелерін оқытушы технологиялық картаға түсіреді.

3. Қорытынды диагноз сәуір-мамыр айларының аяғында жүргізіледі. Бұл кезеңнің мақсаты оқу жылының соңында оқу пәнінің өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып, жалпы білім беру дағдыларының қалыптасу деңгейін анықтау, сондай-ақ әрбір пән бойынша оқу қызметінің жағдайы мен мәселелерін анықтау болып табылады. тиімді мәліметтер алу, сонымен қатар алға қойылған мақсаттардың оқу жылының соңында алынған нәтижелерге сәйкестігін анықтау болып табылады. Оны өткізу формалары – бақылау жұмыстары, сынақтар. Мұғалім бұл кезеңнің нәтижесін «Жеке жетістік картасына» жазуы керек.

Басқаша айтқанда, педагогикалық диагностикада мыналарды анықтауға болады:

- оқу әрекетінің жеткілікті түрде қалыптасқан құрамдас бөліктері және қайсысы қосымша жұмысты қажет етеді;
- өзін-өзі бақылаудың бірнеше түрлерінің деңгейлері – жоспарлау, сатылы, қорытынды;
- қателіктердің сақталу себептерін және туындаған қиындықтардың сипатын;
- математикалық және лингвистикалық дамудағы өзгерістердің болуы немесе болмауы;
- оқушылардың жалпы дамуындағы табысқа білім берудің әсер ету дәрежесі.

Педагогикалық диагностиканың бірқатар жеке және метапәндік нәтижелері бар. Жеке нәтижелердің үш блогы бар:

- оқушылардың өзін-өзі анықтауы – оқушының ішкі ұстанымы, өзін-өзі бағалауы, оның өзін-өзі құрметтеу деңгейі, оның адамдық негіздері;
- мағынаны қалыптастыру – тәрбиелік мотивтердің болуы, танымдық қызығушылық, білім беру дербестігі, кәсіптік бағдары, жеке білім беру траекториясы;
- студенттердің рухани-адамгершілік бағыты - адамгершілік нормалары, этикалық сезімдері, құндылық қатынастары, моральдық орталықсыздандыру, әлеуметтік құзыреттіліктер, тұлғааралық қарым-қатынас тәжірибесі және құқықтық сананың болуы.

Сондай-ақ метафизика нәтижелерінің үш тобы бар:

- реттеу – өз қызметін басқару, бақылау және түзету, бастамашылдық пен дербестік көрсету;
- коммуникативті – коммуникативті дағдылардың даму деңгейін талдау, қол жеткізілген ынтымақтастық дағдыларының деңгейін талдау;
- когнитивтік – ақпаратпен жұмыс істеу, символдық құралдарды пайдалану қабілетін талдау, логикалық ойлаудың даму деңгейін диагностикалау.

Бала мектеп табалдырығын аттаған сәттен бастап дамудың жаңа әлеуметтік жағдайына түседі, онда мұғалім дамудың орталық буынына айналады. Кіші мектеп жасында оқу іс-әрекеті жетекшілік етеді, сондықтан ол білім беру субъектісі ретінде өзін өзгертуге бағытталған оқушы әрекетінің ерекше түрі болып табылады. Кіші мектеп жасында ойлау басымдыққа ие болады, бейнелі-бейнелі ойлаудан сөздік-логикалық ойлауға көшу жүзеге асады.

Мектептегі білім беруде ауызша және логикалық ойлау дамитындай етіп құрылады. Оқудың алғашқы екі жылында балалар көрнекі мысалдармен көп жұмыс жасаса, келесі сыныптарда мұндай әрекеттердің көлемі азайып, оқу іс-әрекетінде бейнелі ойлау барған сайын азаяды. Психологиялық диагностика оқу-тәрбие процесін тиімді ұйымдастырудың, тұлғааралық қарым-қатынасты орнатудың, жалпы жас оқушының жеке тұлғасын дамытудың қажетті шарты екенін атап өткен жөн. Диагностикалық әдістер бастауыш сынып оқушыларын жан-жақты зерттеуге, олардың педагогикалық-психологиялық дайындығына ықпал етеді. Студенттердің диагностикалық жұмысы өзі туралы көп нәрсені білуге көмектесіп қана қоймайды, сонымен қатар сабақта оқушыға бағытталған оқу әрекетін жоспарлауға көмектеседі. Бұл диагностиканы әрбір бастауыш сынып мұғалімі білуі керек.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Богданова Т.Г., Корнилова Т.В. Диагностика познавательной сферы ребенка. – М., 1999. – 39 с.
2. Гаврилычева Г.Ф. Диагностики изучения личности младшего школьника // Начальная школа. – 1994. - N 1. – С. 16-18
3. Истратова О.Н. Справочник психолога начальной школы. Ростов н\Д: Феникс, 2006
4. Диагностика учебной деятельности и интеллектуального развития детей / Под ред. Д.Б. Эльконина, Л.А. Венгера. – М., 1981. – 218 с
5. Зак А.З. Диагностика мышления детей 6-10 лет. – М., 1993. – 127 с.
6. Шмелев А.Г. и др. Основы психодиагностики. Ростов н / Д.: Феникс, 1996. – 155 с.

**UMUMIY O‘RTA TA’LIM MUASSASALARIDA FANLARNI
O‘QITISHDA TADQIQOT METODINI QO‘LLASHNING PEDAGOGIK-
PSIXOLOGIK SHART-SHAROITLARI**

Jurayeva Umida Yuldashevna,
Qashqadaryo viloyati, Shahrisabz shahar 10-umumta’lim maktabi
fizika fani o‘qituvchisi, Chirchiq DPU mustaqil izlanuvchisi.

Annotatsiya. Maqolada fizika ta’limida tadqiqot metodini qo‘llashning psixologik-pedagogik shart-sharoitlari oydinlashtirilgan.

Kalit so‘zlar: eksperiment, ilmiy metod, o‘zlashtirish, fizika ta’limi, taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish.

Jahon miqyosida fanning nufuzi tobora ortib borayotgan hozirgi kunda turli tadqiqot markazlari tashkil etilib, taraqqiyparvar ta’lim yetakchilari ilg‘or o‘qituvchilar bilan hamkorlikda turli (jumladan, fizik) eksperimentlar o‘tkazish, o‘qitishning zamonaviy metodlarini ishlab chiqish va qo‘llash borasida izchil izlanishlar olib bormoqda. Binobarin, ta’limning axborotlashishi, globallasuvi, texnologiyalashishi, turli fanlar, ta’limva ishlab chiqarishning integratsiyalashishi sharoitida nafaqat malakali, balki taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish, yechimlarning muqobil shakllarini topish, ya’ni bilimlarning aniq sohalarida tizimli tadqiqotlar olib borishga qodir mutaxassislarni tayyorlash zaruratga aylanmoqda.

Ta’limni isloh qilishning hozirgi zamon bosqichida o‘qitish tizimi o‘quv fanlarini, jumladan, fizika fanini o‘qitishda jiddiy o‘zgarishlarni taqozo etmoqda. O‘quv jarayonini ta’lim oluvchining shaxsiga yo‘naltirish uchun pedagogik shart-sharoit yaratish, muayyan faoliyat turlarini shakllantirish bo‘yicha ta’lim oluvchilarni amaliy faoliyatga o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi vaqtda fan va texnikaning jadal rivojlanishi davrida yangi texnologiyalar asosida fizika fanini o‘qitishda zamonaviy fan va texnika sohasida erishilayotgan yangi yutuqlarni izchil yoritib berishda ma’lum qiyinchiliklar tug‘ilmoqda. Jumladan, ilmiy axborotlar miqdori muntazam oshib borayotgan hozirgi paytda fizika faniga oid yangi ma’lumotlar va materiallar bilan yerarlicha to‘ldirib borishning zaruriyati ham bugun ta’lim oldidagi muammolardan sanaladi.

Maktablarda fizika fanini o‘qitishda qo‘llanilayotgan zamonaviy tadqiqot metodlari, xususan, sohada olib borilayotgan zamonaviy ilmiy-tadqiqot ishlari, axborot-kommunikatsiya vositalari asosida fizik jarayonlarni o‘rganishni loyihalashtirish va modellashtirishda virtual laboratoriyalar bilan o‘quvchilarni tanishtirish muhim ahamiyat kasb etadi, jumladan, a) shaxsning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga imkon beruvchi axborot-ta’lim muhitini shakllantirish, ta’limoluvchilarning faolligi, ijodkorligi, tadqiqotchilik qobiliyatini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan eksperimentlarni tayyorlash, tashkil etish va o‘tkazishning zamonaviy didaktik vositalari, shakl va metodlarini yaratish; b) eksperimentlar asosida tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantirishning yangi modellarini ishlab chiqish; d) eksperimentlar asosida tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantirishda o‘qitishning an’anaviy va zamonaviy usullaridan kompleks foydalanish; e) o‘quvchilarida tadqiqotchilik ko‘nikmalari (tadqiqot mavzusiga oid faktlar, hodisalar mohiyati, aloqadorligi va birligini aniqlash; tadqiqot farazini aniqlash va uni ro‘yobga chiqarish yo‘llarini aniqlash, tadqiqot vazifasini to‘g‘ri belgilash; tadqiqot maqsadini qo‘yish; tadqiqot vazifasini nazariy asoslash va farazni isbotlash yo‘li bilan yechish; tadqiqot vazifasi yechimining to‘g‘riligini

amalda qo‘llash ko‘nikmalari)ni bosqichma-bosqich shakllantirish va rivojlantirish texnologiyalaridan samarali foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Maktab o‘quvchilarini fizik eksperimentlarni tayyorlash, tashkil etish va o‘tkazish bo‘yicha ijodiy faoliyatga tayyorlashda tadqiqotchilik ko‘nikmalarining o‘rni muhim. Ular qatoriga nazariy o‘rganish, kuzatish muammoni qo‘ya bilish, faraz qilish, maqsad va vazifalarni belgilash, tadqiqot metodlarini tanlash, farazdan kelib chiqib reja tuzish, eksperiment o‘tkazish (metodlar), eksperimentni o‘tkazish bosqichlari, eksperiment natijalarini olish, farazga nisbatan eksperiment natijasini taqqoslash, nazariy tahlil qilish va umumlashtirish, amalda qo‘llash bilan bog‘liq ko‘nikmalarni kiritish mumkin. Maktab o‘quvchilarida yuqorida aytib o‘tilgan ko‘nikmalarni fan asoslarini o‘rganishda, amaliy mashg‘ulotlar va turli o‘quv-izlanishlari jarayonida rivojlantirishning yaxlit tizimini shakllantirish muhim pedagogik muammolardan hisoblanadi.

Ta’lim standartining metodologikasosi tizimli-faoliyatiy yondashuv bo‘lib, u o‘quvchilarning o‘z-o‘zini rivojlantirish va uzluksiz ta’lim olish, faol o‘quv-bilish faoliyatiga tayyorgarligini shakllantirishni ta’minlashga imkon beradi. Yuqorida aytilganlardan ko‘rinadiki, o‘quvchilarni o‘quv materiallarini mustaqil o‘zlashtirishga o‘rgatish, ularni fizik eksperimentlar vositasida tadqiqotchilik faoliyatiga jalb etish fizika ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Pedagogik tajriba-sinov ishlar jarayonida o‘qituvchilar bilan o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalari shuni ko‘rsatadiki, iqtidorli o‘quvchilar bilan tadqiqot ishlarini olib borishni istagan o‘qituvchilarning ko‘pchiligi ayni muammo bo‘yicha o‘quv-metodik materiallarning yetarli emasligi sababli tadqiqotchilik faoliyati bilan olib borishning psixologik-pedagogik shartlarini o‘rganish zaruriyatining borlinini xulosa qilinadi.

Xulosa. Eksperimental mashg‘ulotlar fizika fanini o‘rganish jarayonida o‘quvchilarning bilimini shakllantirishda va mustahkamlashda samarali vosita hisoblanadi. Bu mashg‘ulotlar o‘quvchilarda ilmiy tafakkur va tahliliy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, eksperimentlar o‘quvchilarga ilmiy metodlarni o‘zlashtirish va muammolarni hal qilishda yordam beradi. Shuning uchun, fizika ta’limida eksperimentlarga alohida e’tibor qaratish zarur, chunki ular nafaqat bilim olish jarayonini qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi, balki o‘quvchilarda fanlarga bo‘lgan qiziqishni ham oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev B.A. Fizika ta’limining asoslari. Toshkent: O‘qituvchi. 2017.
2. Jabborov M.T., Mirzayev A.T. Fizika fanini o‘qitishda innovatsion metodlar. Toshkent: Fan. 2015.

AMALIYOTCHI-TALABALAR MALAKAVIY AMALIYOTI DAVRIDA O‘QUV MASHG‘ULOTINING TEXNOLOGIK XARITASINI ISHLAB CHIQISH TARTIBI

Mirzakulova Nodira Ibragimovna,
Buxoro DPI “Texnologik ta’lim” kafedrası doktoranti.

Annotatsiya. *Ushbu tezida amaliyotchi-talabalar malakaviy amaliyot davrida dars ishlanmani ishlab chiqish va rejalashtirish, o‘quv mashg‘ulotining texnologik xaritasini ishlab chiqish tartibi mazmun-mohiyati, dars ishlanmalarini yaratishning dastlabki bosqichlarini o‘rganish, unda dars ishlanmalarini aniq belgilab olish haqida fikrlar bayon etilgan.*

Kalit so‘zlar: *malakaviy amaliyot, dars ishlanma, rejalashtirish, o‘quv mashg‘uloti, texnologik xarita, tartib, mazmun-mohiyat, bosqich.*

Talabalar umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida 4+2 tartibda malakaviy amaliyotni o‘tash davrida “Texnologiya” fani tarixi, maktablarda o‘quv-tarbiya jarayonini tashkil qilish, o‘qitishning maqsadi, shakli, metodi, vositalari va tamoyillarini o‘zlashtirishlari zarur. Texnologik ta’lim yo‘nalishida o‘qitiladigan majburiy fanlardan olgan bilimlarini malakaviy amaliyotda qo‘llashni o‘rganish, har bir darsni zamonaviy pedagogik texnologiya asosida olib borish hamda fanlararo aloqani ta’minlash maqsadga muvofiqdir.

Talabalar umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida 4+2 tartibda malakaviy amaliyot davrida o‘quv mashg‘ulotning texnologik xaritasini ishlab chiqish tartibi, o‘quv jarayonini rejalashtirishda amal qilish talablari bilan tanishadilar.

O‘quv jarayonini rejalashtirishda quyidagilarga amal qilish talab etiladi:

- dars mavzusini, maqsad va vazifalari, turi, tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash;
- dars uchun kerakli ko‘rgazmali qurollar, didaktik materiallar va zarur jihozlarni tayyorlash;
- dars maqsadi va vazifalaridan kelib chiqqan holda uning har bir bosqichi uchun zarur bo‘lgan o‘quv materiallari, undagi yangiliklar, misol, mashq va topshiriqlarni tanlash;
- ta’lim metod, usul va vositalarini to‘g‘ri tanlash;
- o‘quvchilar uchun mustaqil va uyda bajariladigan vazifalarni belgilash;
- bilim, ko‘nikma va malakalarini baholashning aniq mezonlarini oldindan ishlab chiqish, darsga ajratilgan vaqtdan to‘g‘ri va unumli foydalanish lozim. [2]

Amaliyotchi talabalar umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida 4+2 tartibda malakaviy amaliyot davrida o‘quv mashg‘ulotning dars ishlanmasini, texnologik

xaritasini, o‘quv jarayonini rejalashtirishda amal qilish talablarini o‘rganib ishlab chiqadilar. Dars uchun dars ishlanmalarini yaratishning dastlabki bosqichlarini o‘rganish, unda dars ishlanmalarini aniq belgilab olishga e’tibor beriladi.

Dars ishlanmasi (darsning texnologik xaritasi) amaliyotchi talabalar tomonidan tuzilishi shart bo‘lgan hujjat bo‘lib, uni tuzishdan ko‘zlangan asosiy maqsad amaliyotchi talabalar bilan o‘quvchilarning dars jarayonidagi birgalikdagi faoliyatini rejalashtirish, dars mazmunini yoritib berish va shu orqali ta’lim samaradorligini oshirishga erishishdan iboratdir. [3]

Dars ma’lum bir maqsadga qaratilgan, DTS (Davlat ta’limi standarti) talablari asosida o‘quvchilarga bilim, ko‘nikma va malaka berish natijasini aniq belgilab olgan holda amaliyotchi talabalarning mahorati, o‘quvchilarning tayyorgarligi darajasi asosida rejalashtiriladi.

1. Dars mavzusi (taqvim-mavzu reja asosida belgilanadi).

Dars maqsadi:

Ta’limiy (o‘quvchilar bilim, ko‘nikma va malakalarini qanday rivojlantirish, shakllantirish ko‘zda tutilgan holda belgilanadi);

Tarbiyaviy (shaxsning qanday sifatlari shakllantirilishi ko‘rsatiladi);

Rivjnlantiruvchi (o‘quvchilar aqliy faoliyatning qanday shakllari va mantiqiy fikrlash jarayonlarini o‘zlashtiradilar hamda u qanday rivojlantiruvchi natija berishi ifodalanadi.)

2. Dars turi: (taqvim-mavzu reja bo‘yicha darsning turi ko‘rsatiladi).

3. O‘qitish metodlari: (metodlar, usullar, pedagogik texnologiyalar).

4. Dars jihozi: O‘qitish vositalari, ko‘rgazmali qurollar, ma’lumotlar manbai, o‘qitishni didaktik vositalari tanlanadi.

5. Yangi bilim berishdagi tayanch tushunchalar: amaliyotchi talaba yangi materialni o‘zlashtirish uchun yordam beradigan tayanch bilimlarning muhimlarini ajratish, o‘quvchilarning mustaqil ishlarini rejalashtirish, mavzuga tegishli bo‘lgan ma’lumotlarni berish, uning amaliy ahamiyati ochib berish, o‘rganilayotgan fanga bo‘lgan qiziqishni oshirish, muammoli vaziyatni hosil qilish, ish jarayonida nazorat shaklini belgilash, o‘z-o‘zini nazorat qilish, o‘zaro nazorat, teskari aloqani o‘rnatish shakllari uchun ajratilgan vaqtni ko‘rsatadi.

6. Yangi bilimlar va harakat usullarini shakllantirish:

- o‘rganilishi lozim bo‘lgan yangi tushunchalar va ularni o‘zlashtirish usullarini ko‘rsatish;

- DTS talablari asosida bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantiruvchi, dars jarayonida o‘zlashtirilgan nazariy va amaliy bilimlarni yanada kengaytirish va chuquriyashtirish yo‘llarini ko‘rsatish;

- bilimlarni o‘zlashtirish bosqichida bilish faoliyati usullarini shakllantirish;

- mustaqil ish turini aniqlash;

- fanlararo aloqani ta’minlash usullarini belgilash;
- individual topshiriqlarni bajarish uchun (tarqatma materiallar, muammoli va ma’lumotli savollar) didaktik materiallarni belgilab olish.

7. Qo‘llash (ko‘nikma va malakalarni shakllantirish).

Dars jarayonida o‘quvchilarda shakllantirilishi lozim bo‘lgan ko‘nikma va malakalar aniq ko‘rsatiladi.

Masalan:

- savolni to‘g‘ri qo‘yish malakasi, tasniflash, taqqoslash;
- teskari aloqa o‘rnatish usullari belgilanadi, faoliyati baholanishi lozim bo‘lgan o‘quvchilar ismi, shariflari ko‘rsatiladi va boshqalar.

8. Uyga vazifa. Asosiy vazifa ko‘rsatiladi, takrorlash uchun savol beriladi. [3]

Darsning texnologik xaritasi. Amaliyotchi talaba tomonidan har bir darsni yaxlit holatda ko‘ra bilish va uni tasavvur etish uchun bo‘lajak dars jarayonini loyihalashtirib olish kerak. Bunda amaliyotchi talabaga u tomonidan bo‘lajak darsning texnologik xaritasini tuzib olishi katta ahamiyatga ega, chunki darsning texnologik xaritasi har bir mavzu, har bir dars uchun o‘qitilayotgan predmet, fanning xususiyatidan, o‘quvchilarning imkoniyati va ehtiyojidan kelib chiqqan holda tuziladi.

Texnologik xaritani tuzish oson emas, chunki buning uchun amaliyotchi talabalar pedagogik, psixologik, xususiy metodika va axborot texnologiyalaridan xabardor bo‘lishi, shuningdek, juda ko‘p metodlar, usullarni bilishi kerak bo‘ladi. Har bir darsning rang-barang, qiziqarli bo‘lishi avvaldan puxta o‘ylab tuzilgan darsning loyihalashtirilgan texnologik xaritasiga bog‘liq bo‘ladi. [5]

Darsning texnologik xaritasini qanday shaklda tuzish, bu amaliyotchi talabaning malakasi, qo‘ygan maqsadi va ixtiyoriga bog‘liq. Texnologik xarita qanday tuzilgan bo‘lmasin, unda dars jarayoni yaxlit holda aks etgan bo‘lishi hamda aniq belgilangan maqsad, vazifa va kafolatlangan natija, dars jarayonini tashkil etishning texnologiyasida to‘liq o‘z ifodasini topgan bo‘lishi kerak. Texnologik xaritaning tuzilishi amaliyotchi talabani darsning kengaytirilgan konspektini yozishdan xalos etadi, chunki bunday xaritada dars jarayonining barcha qirralari o‘z aksini topgan bo‘ladi.

Texnologik xaritaning o‘quvchining imkoniyati, ehtiyojidan kelib chiqqan holda tuzilishi, uni shaxs sifatida ta’limning markaziga olib chiqadi. Bu esa o‘qitishning samaradorligini oshirishga imkon yaratadi. [4]

O‘qitish jarayonida o‘quvchilarga shaxs sifatida qaralishi, turli pedagogik texnologiyalar hamda zamonaviy metodlarning qo‘llanilishi ularni mustaqil, erkin fikrlashga, izlanishga, har bir masalaga ijodiy yondashish, mas’uliyatni sezish, ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish, tahlil qilish, ilmiy adabiyotlardan unumli

foydalanishga, eng asosiysi, o‘qishga, fanga, pedagogik va o‘zi tanlagan kasbga bo‘lgan qiziqishlarini kuchaytiradi. [1]

Bunday natijaga erishish o‘quv jarayonida innovatsion va axborot texnologiyalarni qo‘llanilishini taqozo etadi. O‘quv jarayonida zamonaviy metodlar yoki o‘qitishning samarasini oshirishga yordam beruvchi texnologik treninglar orqali o‘quvchilarda mantiqiy, aqliy, ijodiy, tanqidiy, mustaqil fikrlashni shakllantirishda, qobiliyatlarini rivojlantirish hamda raqobatbardosh, yetuk mutaxassis bo‘lishlariga, mutaxassisga kerakli bo‘lgan kasbiy fazilatlarni tarbiyalashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muslimov N.A., Sharipov Sh.S., Qo‘ysinov O.A. Texnologiya ta’limi o‘qitish metodikasi, kasb tanlashga yo‘llash. Darslik. – T.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2014, 449 b.
2. Muslimov N.A., Sharipov Sh.S. va boshqlar. Texnologiya ta’limi o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. –T.: 2009, 427 b.
3. Rasulova Z.D., Quliyeva Sh.H., Jo‘rayev A.R. Texnologiya fanini o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. – B.: “Durdona” nashriyoti, 2021. – 384 b.
4. Qo‘ysinov O.A., Sattorov V.N., Yakubova H.S. Texnologiya fanidan amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish metodikasi. (Metodik qo‘llanma). – T.: Nizomiy nomli TDPU, 2011, 79 b.
5. Olimov Q.T. va boshqalar. Mutaxassislik fanlarini o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, «Fan» – 2009. 172 b.

TEXNOLOGIYA FANINI BOSHLANG‘ICH SINFLARDA O‘QITISH USULLARI

Ochilov Fariddun Izatulloevich,

*Chirchiq DPU “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrası
dotsenti v.b., p.f.f.d. (PhD).*

Sharipova Mohina Muxammadsharif qizi,

Chirchiq DPU “Boshlang‘ich ta’lim” yo‘nalishi 2-kurs talabasi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda texnologiya fanini o‘qitishning ahamiyati va usullari yoritilgan. Fan orqali o‘quvchilarga texnologiyaning asosiy tushunchalari, amaliy ko‘nikmalar va ijodiy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlari beriladi. Shu bilan birga, o‘quvchilarga bilimlarni qiziqarli va samarali tarzda yetkazish, mustaqil fikrlash, ijodkorlik va amaliy mehnatga qiziqish uyg‘otuvchi, muammolarni jamoaviy hal qilishga undovchi pedagogik usullar ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: *texnologiya, boshlang‘ich sinf, o‘qitish metodikasi, pedagogik yondashuv, muammolarni hal qilish, interfaol metodlar, innovatsion ta’lim, kompyuter va multimedia vositalari, o‘yin orqali o‘qitish.*

Boshlang‘ich sinflarda texnologiya fanini o‘qitish usullari muhim ahamiyatga ega, chunki u o‘quvchilarga amaliy ko‘nikmalarni o‘rgatadi va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. Texnologiya darslarida quyidagi usullar qo‘llanilsa, dars jarayoni yanada samarali bo‘lishi mumkin [2]:

1. Amaliy ishlanmalar: O‘quvchilarni turli qurilish materiallari bilan tanishtirib, ularni amaliy ishlarni bajarishga undash. Misol uchun, oddiy qurilish konstruksiyalari, origami yoki moddiy obyektlar yaratish.

2. Loyiha asosida o‘qitish (Project-based learning): O‘quvchilarga ma’lum bir loyiha ustida ishlash imkonini berish. Masalan, kichik bir inshoot qurish yoki biror dastur tuzish. Bu usul bolalar ijodiy fikrlashini rivojlantiradi.

3. Muammolarni hal qilish: O‘quvchilarga real hayotdagi muammolarni taqdim etib, ularga yechim topish vazifasini yuklash. Bu usul kritik (tanqidiy) fikrlashni va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

4. Ko‘rgazmali va vizual materiallardan foydalanish: Turli xil texnologik qurilmalar, diagrammalar, video darsliklar va ko‘rgazmalar yordamida o‘quvchilarga nazariy bilimlarni aniq va tushunarli tarzda yetkazish.

5. Guruhlarda ishlash: O‘quvchilar ichida guruhlar tashkil etib, birgalikda muammo hal qilish yoki biror loyiha ustida ishlashni ta’minlash. Bu jamoaviy ishni va kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

6. O‘yin va simulyatsiya: O‘quvchilarga turli texnologik jarayonlarni o‘rgatish uchun o‘yinlar va simulyatsiya (kompyuter tajribasi)lardan foydalanish. Masalan, virtual qurilish simulyatsiyalari yoki elektron dasturlar yordamida olib boriladigan ta’lim. [3]

7. Interaktiv darslar: O‘quvchilarga interaktiv dasturlar yoki ilovalar yordamida texnologiya fanini o‘rganish imkoniyatini yaratish. Bu texnologiya faniga qiziqish uyg‘otadi va o‘qish jarayonini jonlantiradi.

8. Texnik mehnat va ijodiy ishlar: O‘quvchilarga turli xil texnik qurilmalarni yig‘ish, o‘zgartirish yoki yaratish orqali texnologiya faniga oid ko‘nikmalarni rivojlantirish.

Ushbu usullarni qo‘llash orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga texnologiya fani bo‘yicha amaliy va nazariy bilimlar berish mumkin. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchilarning ijodiy va analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Kompyuter va multimedia vositalari ta’lim jarayonida katta ahamiyatga ega bo‘lib, o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. Ushbu vositalar o‘quvchilarga yangi texnologiyalarni o‘rgatish, ilmiy va amaliy

ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun ajoyib imkoniyatlar yaratadi. Kompyuter va multimedia vositalari orqali o‘quvchilar onlayn darslarda ishtirok etishlari, video darsliklar va mashqlarni o‘z vaqtida ko‘rishlari, o‘quv materiallardan foydalanishlari mumkin. Bu esa o‘quvchilarga o‘z-o‘zini boshqarish va o‘rganish jarayonida mustaqillikni rivojlantiradi. Kompyuter va multimedia vositalari ta’limda interaktivlikni, samaradorlikni va qiziqishni oshiradi. Ular yordamida o‘quvchilarga nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko‘nikmalar ham o‘rgatiladi. Shuningdek, bu vositalar o‘quvchilarning ijodiy va analitik fikrlashini rivojlantirishga yordam beradi. O‘qituvchilar ushbu interfaol metodlarni samarali qo‘llash orqali ta’lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishlari mumkin.

Interfaol metodlar – bu o‘quvchilarning faol ishtirokini talab qiladigan, o‘quv jarayonida ularga faol o‘rganish, mustaqil fikrlash va ko‘nikmalarni rivojlantirish imkonini beruvchi o‘qitish metodlaridir. Bu metodlar o‘quvchilarni darslarga jalb qilish, ularning diqqatini jamlash va bilimlarni samarali o‘zlashtirishga yordam beradi. Interfaol metodlar o‘quvchilarning nafaqat bilimlarini oshiradi, balki ularda ijodiy va analitik fikrlashni ham rivojlantiradi. Interfaol metodlar o‘quvchilarga bilimlarni o‘rganish jarayonida faol ishtirok etish imkonini beradi [1]. Shuningdek, interfaol metodlar o‘quvchilarda muloqot qilish, jamoaviy ishlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Masalan, o‘yinlar orqali o‘qitish metodini ko‘rib chiqaylik.

O‘yinlar orqali o‘qitish – bu o‘quvchilarga dars jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish uchun harakatli o‘yinlarni va gamifikatsiyani (o‘yin elementlarini ta’lim jarayoniga kiritish) qo‘llash metodidir. O‘yinlar orqali o‘qitish o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlaydi, ularning motivatsiyasini oshiradi va ko‘plab maqsadga yo‘naltirilgan ko‘nikmalarni rivojlantiradi. O‘yinlar o‘quvchilarni o‘rganish jarayoniga qiziqarli tarzda jalb qiladi, o‘rganilgan bilimlarni mustahkamlaydi va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantiradi. O‘quvchilar o‘yinlar orqali o‘z bilimlarini amalda qo‘llashni o‘rganadilar, shuningdek ijodiy, tanqidiy va analitik fikrlash ko‘nikmalarini oshiradilar. Bu metod ta’lim jarayonini yanada jonli va samarali qiladi. Shu bilan birga, o‘quvchilarni darsga jalb qilish, bilimlarni mustahkamlash va yangi ko‘nikmalarni o‘rganishga yordam beradi.

O‘yinlar orqali o‘qitishning afzalliklari quyidagilar:

1. Qiziqtirish va motivatsiya: O‘yinlar orqali o‘qitish o‘quvchilarning darslarga qiziqishini oshiradi. O‘yin elementlari o‘quvchilarni o‘rganish jarayonida faol ishtirok etishga undaydi. O‘yinlar yordamida o‘quvchilarda muvaffaqiyatga erishish istagi, boshqalar bilan raqobat qilish va o‘yin jarayonida o‘z maqsadlariga erishish tuyg‘usi hosil bo‘ladi.

2. Bilimlarni mustahkamlash: O‘yinlar yordamida o‘quvchilar o‘zlashtirgan bilimlarini mustahkamlashadi. Misol uchun, bilimlarni qiziqarli tarzda tekshirish

uchun quizlar yoki o‘yinlar yordamida nazorat qilish mumkin. Shuningdek, o‘yinlar ko‘plab takrorlashni ta’minlaydi, bu esa o‘quvchilarga o‘rganilgan materialni eslab qolish va mustahkamlashga yordam beradi.

3. Jamoaviy ishlash va kommunikatsiya: Ko‘plab o‘yinlar guruhlar yoki jamoalar o‘rtasida o‘ynaladi, bu esa o‘quvchilarda jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. O‘quvchilar bir-birlari bilan hamkorlik qilib, fikr almashishadi va umumiy maqsadga erishishga harakat qilishadi. Bu jarayon o‘quvchilarda kommunikatsiya ko‘nikmalarini oshirishga yordam beradi.

4. Ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish: O‘yinlar o‘quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantiradi, chunki ko‘plab o‘yinlarda yangi strategiyalarni ishlab chiqish, muammolarni hal qilish va moslashuvchanlik talab etiladi. Bu jarayon o‘quvchilarning analitik fikrlash va muammolarni yechish qobiliyatini oshiradi.

5. Xatolarni o‘rganish: O‘yinlar orqali o‘qitish o‘quvchilarga xatolarni xijolatga qolmasdan to‘g‘rilash imkonini beradi. Xatolarni o‘rganish jarayoni o‘quvchilarga ularning noto‘g‘ri qarorlarini tuzatish va takomillashtirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinflarda texnologiya fanini o‘qitishda yuqoridagi usullarni qo‘llash, o‘quvchilarga nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko‘nikmalarni ham o‘rgatishga yordam beradi. Bu o‘z navbatida, o‘quvchilarning ijodiy va texnik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi, ularning muammolarni hal qilish, jamoada ishlash va o‘zlashtirilgan bilimlarni amalda qo‘llash ko‘nikmalarini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev A.A., Akhmedov B.B. Texnologiya fanini boshlang‘ich sinflarda o‘qitish: metodlar va vositalar. Toshkent. Ma’naviyat va ma’rifat. 2018
2. Jurayeva Z.A., Nizamova S.S. Boshlang‘ich sinflarda texnologiya fanini o‘qitishda innovatsion usullar. Toshkent. Fan va texnologiya. 2020
3. Yaxshibayev D.S. va boshq. Simulyatsiya usulining mohiyati. simulyatsiya modellari nima / International Conference on Research in Humanities, Applied Sciences and Education. June 30th 2022.

ПРОЦЕССЫ ИНТЕГРАЦИИ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

***Рахманова Вазира Каюмовна,**
Преподаватель, Бухарский ГПИ.*

***Аннотация.** Актуальность изучения интеграционных процессов в системе образования обусловлена новыми требованиями к образовательной среде, выступающими основанием дальнейшего развития всей системы образования. Оптимизация интеграционных процессов в системе образования определяется принципами их реализации, предполагающими «управляемую самоорганизацию» интегрируемых структур в интересах человека, общества, государства. Одним из важнейших последствий интеграционных процессов в системе образования является развитие личности, усиление ее роли в «приращении» не только образовательного, но и социального капитала как значимого ресурса общественного развития.*

***Ключевые слова:** интеграция, интеграционные процессы, интеграционные подходы, внешние и внутренние факторы.*

Сегодня одной из главных задач системы образования в Узбекистане является повышение ее качества. Соответственно, трансформация, затронувшая всех участников образовательного процесса, напрямую отражается и на педагогической системе.

Интеграция как понятие стала одним из важнейших направлений исследований в педагогической науке. Т. Парсонс рассматривает интеграцию как взаимодействие социальных подсистем с преимущественно триадическими отношениями. Поскольку формирование личности происходит посредством воздействия некоторых компонентов социокультурной системы, то наряду с этим некоторые компоненты культурной системы с установленными соответствующими нормами и правилами влияют на формирование общества в целом [1]. Дж.Локк рассматривает интеграцию как содержание образования, которое состоит в наполнении одного предмета элементами и факторами другого. И.Г.Песталоцци рассматривает интеграцию как способ объединения труда и обучения в единое целое междисциплинарного знания, в основе которого лежат наиболее значимые проблемы [2].

Интеграционные процессы следует рассматривать как сложное, систематизированное объединение факторов, способствующих развитию целостного образования на основе множества ранее выделенных

компонентов. В системе образования интеграционные процессы базируются на текущих результатах в различных областях деятельности [3].

Основу педагогической науки составляет совокупность законов, характеристик, методов, средств и процессов, направленных на развитие человека как личности с присущими ему качествами и подразделяемых, в свою очередь, на внутренние и внешние факторы. На их основе выстраиваются систематизированные интеграционные процессы в педагогике и образовании. Интеграция наделяется личностной, присущей только ей структурой, на основе которой строится формирование целостности, надежности и неизменности процесса [3].

Внешние факторы предусматривают коллективное использование различных ресурсов, которыми, в свою очередь, наделены образовательные организации, где учитываются интересы каждой из сторон (интеграция профессионального образования, науки и производства, межвузовская интеграция, интеграция педагогики с другими науками). Внутренние факторы используются для достижения практического использования прогрессивных идей (интеграция образования и гражданского воспитания, интеграция содержания образования, интеграция методов обучения, личностная интеграция и т. д.) [3].

В системе образования интеграционные процессы подлежат изучению в контексте общепринятых понятий, таких как педагогическая система, образование и т. д. Реализация этих процессов связана с рядом трудностей, начиная от научной интеграции и заканчивая проектированием отдельных интегрированных курсов. Интеграционные процессы включают три принципа: принцип организации, стимулирующий создание концепции интеграционно-педагогических систем; содержательно-методический принцип, предусматривающий совокупность определенных норм и требований к разработке содержания; структурно-технологический принцип, предполагающий совокупность педагогических технологий, способствующих разработке понятий (формы, методы, средства, технологии, условия) [4].

Немаловажное значение в системе развития образования имеют интеграционные процессы, которые оказывают положительное влияние на развитие образовательного и научного потенциала, позволяют образовательным учреждениям сделать образование более доступным, качественным и эффективным, способствуют существенному обновлению образования. Интеграция в сфере высшего образования позволяет каждому вузу-участнику прочно закрепиться на рынке образовательных услуг, способствует расширению продуктового портфеля, помогает создать

благоприятные условия для получения качественного образования в интересах общества [5].

В рамках реализации доступного образования интеграционные процессы все больше приобретают всеобъемлющий характер и дают возможность развивать социально-экономические отношения. Как показывает практика, для системы образования характерны два противоположных и в то же время тесно взаимосвязанных направления: регионализация образования и интеграция региональных систем. Интеграция на региональном уровне позволяет равномерно распределять выпускников, оперативно решать вопросы повышения квалификации и переподготовки специалистов и т.д. Для этого в регионах создается единое образовательное пространство. В результате происходящих инновационных преобразований в системе образования возникает необходимость устранения межведомственных барьеров, необходимость взаимного сотрудничества образовательных учреждений разного уровня с учетом региональных потребностей [6].

Становление этих систем стало предметом отдельных исследований в области социальной практики, которые оказывают непосредственное влияние на развитие общества. Данное направление должно отвечать мировым требованиям и стандартам, способствующим повышению качества образования в целях оптимизации образовательных учреждений, на основе которых выстраивается преемственность между уровнями общего образования, способствующая созданию новых моделей многоуровневых образовательных учреждений - образовательных комплексов, на основе которых подготовка высококвалифицированных кадров зависит в основном от учета регионального развития и потребностей рынка труда. Деятельность непрерывного многоуровневого образования в образовательных комплексах осуществляется посредством разработки взаимосвязанных учебных планов по родственным специальностям, требующим идентичных профессиональных знаний и навыков [7].

На деятельность образовательных учреждений оказывают влияние многоуровневые образовательные комплексы, которые позволяют им функционировать на системной основе, используя принципы гуманизации, гуманитаризации и дидактики [8]. Несмотря на все реформы, происходящие в системе образования в условиях рыночных отношений и острой конкуренции, высшее образование подвержено рискам. Выпускники могут столкнуться с такой проблемой, как невостребованность профессии на рынке труда из-за происходящих институциональных преобразований в сфере социально-экономических отношений или возможностью получения образования, не соответствующего установленным стандартам и

требованиям. Работодатель, в свою очередь, рискует различного рода финансовыми затратами, направленными на переподготовку кадров, квалификация которых не соответствует требованиям профессионального стандарта.

Риск для общества заключается в ситуации социальной напряженности, связанной с неадекватным распределением рынка труда и возникающей проблемой трудоустройства выпускников. Риск для государства заключается в предрасположенности к росту уровня безработицы в результате непропорционального распределения потребности в работниках по разным отраслям экономики, нерационального использования средств, направляемых на профессиональную подготовку кадров. В результате толчком к развитию рисков служит тот факт, что образовательные организации и их объединения могут влиять на интересы субъектов образовательной системы. Многочисленные исследования позволяют сделать вывод о том, что реализация интеграционных процессов в системе образования происходит непосредственно через рациональное применение общенаучных методов и подходов. Применение этих подходов предполагает непосредственное участие обучающихся в образовательном процессе, который направлен на получение профессиональных знаний и навыков, необходимых на разных этапах жизни. По мнению И.А.Синицыной, под системным подходом следует понимать форму мышления, наделенную определенной структурой, позволяющую решать различные задачи и аргументировать принимаемые решения, а также осуществлять декомпозицию общей цели системы посредством иерархического расположения подсистем. Системный подход рассматривается как одно из направлений методологии научного познания, в основе которого лежит использование объекта как системы, с присущей ей единой структурой взаимозависимых компонентов и комплексом взаимодействующих элементов и связей, влияющих на развитие всех видов деятельности.

Таким образом, интеграция в последнее время становится все более неотъемлемой частью педагогической науки и образовательной практики. Можно выделить несколько подходов - системный, интегративный, синергетический и акмеологический - для непосредственного включения студентов в образовательный процесс с последующим приобретением ими необходимых навыков и умений, оказывающих непосредственное влияние на развитие и становление личности на всех этапах жизни. Применение общенаучных подходов в совокупности позволяет решать различные задачи, неразрывно связанные с реализацией интеграционных процессов в системе высшего образования, влияющих на развитие различных отраслей сферы

деятельности. Таким образом, в основе системного подхода лежит изучение объекта как системы с присущим ей единым комплексом взаимосвязанных компонентов и объединяющих взаимодействующие объекты. Интеграционный подход базируется на создании условий, которые выступают мотиватором эффективного обучения в вузе и мотивируют студентов к изучению будущей профессиональной деятельности.

Использованная литература:

1. Парсонс Т. О проведении агрессивных действий. – М.: Академический проект, 2002. 880 с.
2. Титовец Т. Е. Генезисы к экономическому содержанию образования. Сущность, виды и механизмы интеграционных процессов // Народная асвета. 2008. №4. – С. 3–5.
3. Томакова Р.А., Томакова И.А., Брежнева А.Н. Интегративный образовательный процесс как фактор повышения качества образования в вузе // Известия Юго-Западного государственного университета. Серия: Лингвистика и педагогика. 2018. Т. 8, № 4 (29). С. 142–155.
4. Гревцева Г.Я., Циулина М.В., Болодурина Э.А., Банников М.И. Интегративный подход в учебном процессе вуза // Современные проблемы науки и образования. 2017. №5. – С. 262. (датаобращения: 25.02.2022).
5. Вашурина Е.В., Дрантусова Н.В., Евдокимова Я.Ш., Майбуров И.А. Анализ мирового тренда развития научно-образовательной деятельности: аналитический обзор. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та. 2006. 219 с.
6. Ковалевский В.П. Проблемы теории и методологии проектирования регионального университетского комплекса // Университетское управление: практика и анализ. 2003. № 2 (25). С. 25-30.
7. Асланова М.А., Алентьева М.А., Читао Л.Р. Интеграционные процессы в высшем образовании // Научно-методическое обеспечение преподавания иностранных языков на неязыковых факультетах в мире теории и практики межкультурной коммуникации: межвуз. сб. / ред. С.В. Ляпун, А.А. Хатхе. Майкоп: Электронные издательские технологии, 2020. – Т. 16. С. 12-16.
8. Будущее университетских финансов: перспективы внебюджетного финансирования: сб. науч. тр. между нар. конф. / отв. ред. А.К.Клюев. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2006. 149 с.

ГРАФИК ТАЪЛИМ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ИНТЕГРАЦИОН ЁНДАШУВ

Таджибаев Азизбек Батирович,
НамДПИ доценти, Педагогика ф.ф.д. (PhD).

***Аннотация.** Мақолада 8-синф “Физика” дарслигидаги график тасвирларнинг дидактик имкониятларидан таълим жараёнида фойдаланиш йўллари очиқ берилган.*

***Калит сўзлар:** график тасвир, графикавий билим, назарий асос, фойдаланиш, физика, график таълим самарадорлиги, чизмачилик, интеграция, таълим жараёни.*

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришган кундан бошлаб жамиятнинг барча соҳалари каби таълим соҳасига ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бугунги кунда таълим олувчиларни фанларга бўлган интегрatív қизиқишларини ошириш, шунингдек, уларда мавзулар юзасидан керакли билим, кўникма, малакаларни шакллантириш ҳамда таълимда юқори самарадорликка эришиш таълим тизими олдидаги муҳим вазифалардан ҳисобланади. Кейинги йилларда мактабгача таълим муассасалари тизимининг такомиллаштирилиши ва умумий ўрта таълим тизимидаги ўзгаришлар ёш авлодни билимли, салоҳиятли, баркамол бўлиб улғайишида муҳим аҳамият касб этмоқда.

Умумий ўрта таълим мактабларида ўқитиладиган фанлар ўзининг специфик вазифасига эга. ўқувчиларнинг нотиклик жиҳатларини ўстиришда она тили ва адабиёт фанлари, ақлий етукликка эришишида математика туркумидаги фанлар, жисмонан соғлом бўлишида жисмоний тарбиянинг, табиатни севишида табиий фанларнинг, ижодкорлик қобилиятлари ва график билимларини ривожланишида чизмачилик фанини ўрни беқиёс.

Мактаб таълимидаги чизмачилик ўқув фанининг Давлат таълим стандарти ўқувчиларда чизмаларни ўқиш малакасини ҳосил қилиш ва график тасвирлар яшаш қонуниятларининг назарий асосларини ўргатиш ҳамда уларни амалий бажариш компетенцияларини шакллантиришни назарда тутди [3]. ўқувчиларнинг графикавий билимларига оид бу ўқув компетенцияларидан таълимнинг бошқа соҳаларида, жумладан, аниқ ва табиий фанларни ўқитишда самарали қўллаш мумкин. Шунингдек, бир қанча касб эгаларининг (масалан, дизайнерлар, конструкторлар, муҳандислар, архитекторлар ва ҳ.к.) профессионал фаолиятида ҳам таълимнинг барча босқичларида эгаллаган график билимларининг ўрни муҳим аҳамиятга эга.

Демак, чизмачилик ўқув фани ўқитувчисининг зиммасида мазкур фан доирасидан ташқарида ҳам аҳамият касб этувчи функцияларни бажариши тақозо этилади. Чизмачилик ўқитувчисининг зиммасидаги масъулиятнинг мураккаблигини шу омил билан изоҳлаш мумкин, мазкур ўқув фани 8–9-синфларда ҳафтасига бир соатдан ўқитилади. Ўқитувчи шу вақт ичида ўқувчиларга чизмачиликнинг назарий асослари ҳақидаги ўқув материалларини бериб улгуриши ва график ишлар бажартириб, уларни мустаҳкамлаши керак. Кўп ҳолларда буларга вақт етмай қолади. Шундай экан, чизмачилик ўқитувчиси берилган вақтдан унумли фойдаланиш йўллариини ўрганиши ва ўқувчиларнинг график таълим самарадорлигини оширишга ёрдам бера оладиган қўшимча имкониятларни қидириб топиши лозим.

Бошқа фанларни интегратив тарзда ўқитиш жараёни чизмачиликда олинган билимлар ва кўникмалардан фойдаланиш орқали уларнинг график билимларини мустаҳкамлаш мақсадида фойдаланиш, шундай имкониятлардан бири бўлиши мумкин.

Интеграция – 1) ўқув фанларининг ўзаро алоқадорлиги; 2) латинча “integratio” сўзидан олинган бўлиб, қайта қуриш, тиклаш, тўлдириш; “integr” – тўлиқ, бутун яхлит деган маъноларни англатади. Интеграция – бир-бири билан органик бирлашиб кетиш, бир-бирига ўзаро сингдириш, бир-бири билан бирлашиб янги, ягона барқарор умумлашган – яхлит ғояни ҳосил қилиш [1; 50 б.] – деган маъноларни ҳам англатади.

Шуларни назарда тутган ҳолда 8-синф физика дарсларида турли тасвирлардан фойдаланишнинг ўзига хослигини аниқлаш мақсадида мазкур ўқув фанининг мазмунидаги график тасвирлар – график, перспектив тасвир, жадвал, фото тасвир, схематик тасвир, жой хариталарининг салмоғи таҳлил қилинди. Таҳлил натижаларидан аён бўлдики, 8-синф физика дарслиги мазмунида чизмачилик дарсларида ўқитиладиган 11 хил тасвир турлари қўлланилганлиги, жами 295 тасвир ишлатилган. Шундан 2 таси (0,7%) текис планиметрик тасвир, 20 таси (6,6%) график, 6 таси (2,1%) жадвал, 10 таси (3,3%) буюмнинг текисликдаги битта проекцияси, 10 таси (3,3%) тўғри бурчакли изометрия, 34 та (11,4%) қийшиқ бурчакли фронтал диметрик проекция, 72 таси (24,3%) перспектив тасвир, 1 таси (0,35%) фото тасвир, 2 таси (0,7%) жой харитаси 128 таси (43,3%) схемалар ва схематик расмлар ва 13 та (4,3%) стереометрик яққол тасвирлар чизмалари ташкил қилади.

Бу тасвирларни тўғри тушуниш ва бажариш учун физика ўқитувчиси чизмачиликда қўлланиладиган Давлат стандартлари қоидалари – чизик турлари, шрифтлар, ўлчам қўйиш қоидалари, масштаблар, аксонометрик проекциялар, кўринишлар ҳақидаги маълумотга эга бўлиши керак.

Университетлар ва педагогика институтларининг физика – математика факультетлари, физика йўналишларида чизма геометрия ҳамда чизмачилик ўқитилмайди [4]. Шу боис мактабдаги физика ўқитувчилари чизмачилик қоидалари ҳақида етарли маълумотларга эга бўлмайди. Демак, мактабдаги умумий тарзда график таълим деб аталиши мумкин бўлган таълим соҳаси сифати ва самарадорлигини оширишда ўқитувчиларнинг педагогик ҳамкорлиги – интегратив ёндашув асосида ўқитиш технологияларидан фойдаланишлари мақсадга мувофиқ. Жумладан, чизмачилик ўқитувчиси физика ўқитувчиларига қисқа қилиб бўлса-да, чизмачиликда ўтиладиган мавзулар юзасидан маъруза, суҳбатлар уюштириб, юқорида санаб ўтилган стандарт қоидаларини тушунтириб бериши керак. Мазкур тадбир қисқа муддатли курс бўлиб, икки йўналишда амалга ошириш мумкин. Биринчи йўналиш – физика ўқитувчиларининг малака ошириш курсларида; иккинчи йўналиш эса мактаб чизмачилик ўқитувчисини мактаб раҳбарияти билан келишган ҳолда ташкил этиладиган ҳамда жамоатчилик асосида олиб бориладиган курс шаклида амалга оширилиши мумкин. Бу ҳамкорлик мазмунида асосий компонентлар сифатида: чизмачиликка оид асосий стандартлар, форматлар; чизма ёзувлари, яъни шрифтлар; чизик турлари; ўлчам қўйишнинг асосий қоидалари; асосий ва қўшимча кўринишлар, уларни жойлаштириш; қирқим ва кесимлар, кесимларнинг жойлаштирилиши бўйича турлари ва уларни белгилаш; қирқимлар, уларнинг тасвирланиши ва белгиланиши, айрим жой қирқими, кўриниш ва қирқимни қўшиб тасвирлаш ҳолатлари; аксонометрик проекциялар, аксонометрик ўқларнинг йўналиши ва уларни яшаш, аксонометрик ўқлар бўйича бузилиш коэффициентлари, аксонометрик проекция турлари; айланани аксонометрияда тасвирланиши (изометрия ва қийшиқ бурчакли фронтал диметрияда), айлананинг аксонометрияси бўлган эллипс ўрнига чизиладиган тўрт марказли овални яшаш; техник расмларни қирқими билан тасвирлаш (штрихлаш, шрафировкалаш ва ҳоказо); схемалар ҳақида тавсия (тушунча)лар бериш мумкин [2; 43-45 б.].

Зикр этилган таҳлилнинг таълимий аҳамияти шундаки, у ёки бу ўқув фани мазмунини ўқувчиларга тушунтиришда чизмалардан график восита сифатида фойдаланилиши эгалланаётган билимларнинг онглилик даражасини, табиийки, график таълим самарадорлигини оширишни таъминлайди [5]. Хусусан, физика дарсларида чизмачиликда ўтилган қонун-қоидалардан интегратив тарзда фойдаланиш бир фан негизида ўзлаштирилган билимни иккинчи бир фан доирасида осон ва пухта ўзлаштириш имконини беради. Физика таълимига оид тавсия этилган

ёндашувларни, таълимий принципларни бошқа ўқув фанларини ўқитишда ҳам самарали қўллаш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Джураев Р.Х. ва бошқалар. Педагогик атамалар луғати. Тошкент 2008. – “Фан” 198 б.
2. Tadjibaev A.B. The role of subject teachers in providing a unified graphics mode // The Advanced Science. Open access journal. – United State, ISSUE 9-2014.
3. Раҳмонов И. Чизмачилик. 8–9-синфлар учун дарслик. – Т.: 2019.
4. Таджибаев, А.Б. (2020). Педагогические технологии повышения эффективности графического образования в общеобразовательных средних школах (на примере интеграции точных и естественных наук). In Инновационные технологии в технике и образовании (pp. 112-123).
5. Tadjibaev, A.B. (2022). Increasing the effectiveness of drawing teaching on the basis of history and modern sources opportunities. In Современные проблемы науки и образования (pp. 98-99).

**ZAMONAVIY TEXNALOGIYALARNING TA’LIM
JARAYONIGA TA’SIRI**

Tashpulatova Dilorom Mukimovna,
Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi.
Nuraddinova KurbanSultan Ernazar qizi,
Zaydullayeva Malika Xayrullo qizi,
Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari.

Annotatsiya. Bugungi kunda texnologiya hayotimizning barcha jabhalariga, jumladan, ta’lim sohasiga ham katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Raqamli texnologiyalar rivojlanishi natijasida ta’lim jarayoni yanada interaktiv, samarali va qiziqarli bo‘lib bormoqda. Sun‘iy intellekt (AI), virtual reallik (VR), kengaytirilgan reallik (AR), elektron darsliklar va onlayn ta’lim platformalari o‘qitish jarayoniga yangi innovatsiyalar olib kirdi. Ushbu maqolada zamonaviy texnologiyalarning ta’lim jarayoniga qanday ta’sir ko‘rsatayotgani tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: axborot texnologiya, sun‘iy intellekt, elektron darslik, innovatsiya, onlayn ta’lim, kompyuter, dars.

Zamonaviy texnologiya ta’lim jarayoniga katta ta’sir ko‘rsatib, o‘qitish va o‘rganish usullarini tubdan o‘zgartirdi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) rivojlanishi tufayli ta’lim jarayoni yanada samarali,

interaktiv va qulay bo‘lib qoldi. Quyida zamonaviy texnologiyaning ta’lim jarayoniga ta’sirini batafsil ko‘rib chiqamiz.

1. Zamonaviy texnologiyaning ta’lim jarayoniga ijobiy ta’siri:

1) ta’limning sifatini oshirish;

Raqamli darsliklar, elektron resurslar va onlayn kurslar orqali o‘quvchilar bilimlarini yanada chuqurroq o‘zlashtirishlari mumkin. Ya’ni bunda o‘quvchilarga dars jarayoni elektron texnologiyalar ya’ni elektron doskalar yoki video proyektrlar orqali dars jarayoni tushuntirilsa o‘quvchilarning darsni tushunishi va eslab qolishi yaxshiroq bo‘ladi. Hozirgi kunda Sun’iy intellekt (AI) yordamida individual o‘qitish tizimlari ishlab chiqilmoqda.

2) interaktiv ta’lim muhitini yaratish;

Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR) texnologiyalari orqali amaliy mashg‘ulotlarni jonli tarzda o‘tkazish imkoniyati paydo bo‘ldi. Smart doskalar va multimedia vositalari darslarni yanada tushunarli va qiziqarli qiladi.

3) masofaviy ta’lim imkoniyatlari;

Onlayn ta’lim platformalari (Coursera, Udemy, Khan Academy va h.k.) har qanday joydan turib o‘qish imkonini beradi. Pandemiya sharoitida masofaviy ta’limning samaradorligi oshdi. Bunda barcha talabalar uylarida o‘tirgan holda onlayn platformalar (Zoom platformasi) orqali dars o‘tishdi. Barcha imtihonlar ham onlayn tarzda bo‘lib o‘tdi.

2. Zamonaviy texnologiyaning ta’limga salbiy ta’siri:

1) diqqatni jamlash muammosi;

O‘quvchilar ko‘p vaqtni gadjetlar va ijtimoiy tarmoqlarga sarflashlari mumkin. Qiziqarli vizual materiallar ba’zan an’anaviy o‘qish odatlarini susaytirishi mumkin.

2) texnologiyaga qaramlik va ruhiy muammolar;

Ko‘p vaqt ekranga qarab o‘tirish ko‘z sog‘lig‘iga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. O‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyati pasayishi ehtimoli bor.

3) teng imkoniyatlarning yetishmovchiligi; Hammaning ham zamonaviy texnologiyalarga kirish imkoniyati yo‘q (ayniqsa qishloq joylarida). Texnologiyalar yetishmovchiligi ta’lim sifati bo‘yicha tafovutni oshirishi mumkin.

Zamonaviy texnologiyalar ta’limni samarali, qulay va interaktiv qiladi. Biroq, texnologiyadan oqilona foydalanish muhim, chunki u diqqatni jamlash muammosi va qaramlik kabi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Kelajakda innovatsion texnologiyalar ta’limni yanada takomillashtirib, har bir o‘quvchiga individual yondashuvni ta’minlaydi. Ta’lim o‘qituvchi va o‘quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo‘lib, shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma’lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Darslarda o‘qituvchi o‘z bilimi, ko‘nikma va malakalarini mashg‘ulotlar vositasida o‘quvchilarga yetkazadi, o‘quvchilar esa uni o‘zlashtirib

borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo‘ladi. O‘rganish jarayonida o‘quvchilar o‘zlashtirishning turli ko‘rinishlaridan foydalanishadi, ya’ni o‘zlashtirilayotgan ma’lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o‘ziga xos tafovutlarga tayanadi. Ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilarning dars paytidagi hamkorligi, o‘quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta’lim va tarbiya masalalari hal etiladi.

Hozirgi davr o‘qituvchi va o‘quvchi oldiga katta talablar qo‘ymoqda, bu talablarning eng asosiysi – darsning samaradorligi, uning sifatliiligi, o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalariga, maktablardagi turli xil o‘quv mashg‘ulotlari, ularni tashkil qilinishi va u orqali o‘quvchilarni turli bilim va ko‘nikmalarni egallab olishidir.

Bugungi kunda ta’lim jarayonini to‘g‘ri va samarali tashkil qilishda innovatsion texnologiyalar, texnik vositalarning, jumladan, zamonaviy kompyuterlarning o‘rni beqiyosdir. Dars mavzusiga oid multimedia, animatsiya, grafika, diafilm va videofilmlardan foydalanish dars jarayonini yanada qiziqarli bo‘lishiga ko‘mak beradi. Buning uchun esa o‘qituvchi o‘z ustida ishlashi va har bir darsga «men bugungi dars jarayoniga qanday yangilik bilan kirib, darsni qiziqarli tashkil qila olaman» deya o‘ziga savol berishi ya’ni, an’anaviy ta’limdan qochib, noan’anaviy ta’lim berishga intilishi lozim. Zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida dars jarayonini tashkil etishda o‘qituvchi dastlab:

- darsning maqsadi;
- maqsadga erishish yo‘llari;
- o‘quv materiallarini taqdim etish usullari;
- o‘qitish metodlari;
- o‘quv topshiriqlarining turlari;
- muhokamalar uchun savollar;
- munozara va bahslarni tashkil etish yo‘llari;
- o‘zaro aloqa usullari va kommunikatsiya singari omillarni aniqlab olishi

lozim bo‘ladi.

Ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilarni aqlan va ruhan yetuk insonlar qilib tarbiyalashda, milliy urf-odatlarimiz, qadriyatlarimiz mohiyati bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishda ularda buyuk ajdodlarimizning boy ma’naviy me’roslarini o‘rganishda kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanish muhim rol o‘ynaydi. Kompyuter va axborot texnologiyalari vositalari orqali pedagog xodimlar hamda o‘quvchilar juda ko‘p miqdorda ma’lumotlarni olish, izlash qayta ishlash va o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bugungi kunda O‘zbekistonda ham ta’lim jarayonida didaktik vosita sifatida foydalaniladigan dasturlarning maxsus bozori shakllanmoqda. Hozirda umumta’lim darslarida foydalanishi mumkin bo‘lgan internetga joylashtirilgan

ko‘plab dasturlar mavjud. Bular sirasiga birinchi navbatda elektron darsliklarni kiritish mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, zamonaviy texnologiyalarning ta’lim jarayoniga ta’siri katta. Zamonviy texnologiyalar ta’lim jarayonini yanada samaraliroq qilmoqda. U nafaqat bilim olish imkonini kengaytiradi, balki ta’limga bo‘lgan ishtiyoqni ham o‘zgartiradi. Lekin zamonaviy texnologiyalardan ortiqcha foydalanish ham muammo keltiradi. Shu sababli texnologiyani ta’lim jarayoniga muvozanatli va maqsadga muvofiq tarzda integratsiya qilish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yo‘ldashev J.G‘., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. – T: Fan va texnologiya, 2008.
2. Tashpulatova D. Boshlang‘ich ta’limda klaster yondashuv asosida o‘quv fanlarini integratsion o‘qitish mexanizmlarini takomillashtirish. – Toshkent, 2023
3. Sharopova Z.F. Ta’lim texnologiyalari. Toshkent, 2019.
4. Qo‘ziboyeva M.M. Ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash. // Toshkent, O‘zbekiston pedagogika jurnali, 2020. 45-52.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINING KREATIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGYALARI

*Xayridinov Behzod Kamoldin o‘g‘li,
Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va
amaliyoti” kafedrası o‘qituvchisi.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda “Texnologiya” fanining maqsad va vazifalari, o‘quvchilar hayotida tutgan o‘rni va texnologiya darslari jarayonida o‘quvchilar qiziqishini oshirishning turli yo‘llari haqida fikrlar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinf, texnologiya, qiziqish, samaradorlik, kreativlik, qobiliyat, qo‘l mehnati, AKT.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun texnologiya darslari qiziqarli fanlardan biri hisoblanadi. Ko‘pgina fanlar qatorida yosh avlodning har tomonlama yetuk bo‘lishi ta’lim-tarbiya jarayonini to‘g‘ri tashkil etishda texnologiya fani o‘zining muhim o‘rniga ega. O‘quvchi voyaga yetib, qaysi kasbni egallamasin, kim bo‘lmasin, “Texnologiya” fanidan olgan bilim va ko‘nikmalari hayotda, albatta, naf keltiradi. Bugungi kunda yoshlarga kasb tanlashlarida, barkamol shaxs bo‘lib yetishishlarida, ijodiy

qobiliyatlarini rivojlanishlarida texnologiya fani asosiy ko‘makchi va muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Texnologiya darslari o‘quvchilarga quvonch bag‘ishlaydi. Chunki ular bu darsda o‘z mehnatlarining rohatini ko‘radi, bajargan ishlaridan zavqlanadi, bu esa o‘z navbatida o‘quvchilarda bir qancha ijobiy hislatlarni shakllanishiga yordam beradi. Texnologiya darslarida o‘quvchilarning bilim doirasi kengayadi, mehnatga bo‘lgan hurmati oshib boradi, kasbga bo‘lgan qiziqish uyg‘onadi. Bu jarayonlar sodir bo‘lishi uchun esa o‘qituvchi darsni samarali tashkil qilishi va har bir darsga puxta tayyorgarlik ko‘rish kerak bo‘ladi. Texnologiya darslarida samaradorlikka erishishning hamda o‘quvchilarning qiziqishini oshirishning yo‘llari ko‘p. Quyida ularning ayrimlari bilan tanishib chiqamiz.

Texnologiya darslarida uyishtiriladigan sayohatlar – dars mavzusidan kelib chiqqan holda maktab rahbarining ruxsati bilan sayohatlarni rejalashtirishni dars jarayonlarida yoki darsdan bo‘sh vaqtlarda ham tashkil qilsa bo‘ladi. O‘quvchilar bilan birgalikda milliy hunarmandchilik uylari, muzeylarga, ko‘p yillik tajribaga ega hunarmandlar va duradgorlar oldiga borish ularning qo‘l mehnatlarini tomosha qilish, tayyorlanish texnologiyasi bilan tanishish ularga o‘zgacha zavq bag‘ishlaydi. Texnologiya darslarida uyushtiriladigan sayohatlar davomida o‘quvchilar duradgorlik, chilangarlik, tikuvchilik hamda pazandachilik sohalarga oid ko‘plab kasb-hunarlar bilan tanishadilar. Bu esa o‘quvchilarni kelajak hayotlarida shu kabi kasb-hunarlardan birini egallab, sohaning mohir mutaxassisi bo‘lib yetishishlariga qiziqishlarini oshishiga ham sabab bo‘ladi.

Texnologiya darslarida “master-klass”larni tashkil qilish – dars jarayoniga ko‘p yillik tajribaga ega, hunarmandlar, duradgor, tikuvchi va boshqa kasb egalarini taklif qilish. Ularning hayotiy tajribasi bilan o‘rtoqlashish. O‘quvchilarning qiziqqan savollariga javob olishi va ular bilan birgalikda ma’lum bir mehnat faoliyatini birgalikda bajarishi ular uchun unutilmas jarayon va tajriba bo‘ladi. Natijada o‘quvchilar texnologiya darslarida ulardan o‘rgangan ish tajribalarini yodga oladi va amaliy darslarda o‘zlarini sinab ko‘rishadi.

Texnologiya darslari jarayonida AKTdan foydalanish – hozirda hech bir sohani AKTsiz tasavvur qilishni imkoni yo‘q. Texnologiya darslari amaliy mehnat jarayonlariga asoslangan bo‘lsada, axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish dars jarayonining muvaffaqiyatli o‘tishiga yordam beradi. Maktabning boshlang‘ich sinf o‘quvchilari rangli qog‘ozdan har xil gullar, maketlar, tabriknomalar, turli ko‘rinishdagi o‘yinchoqlar, parranda va jonivorlar shaklini yasash, gazlamalardan ajoyib buyumlar tayyorlashni o‘rganib boradilar. Dars jarayonida faqatgina bitta usuldan foydalanib mehnat jarayonlarini tashkil qilish o‘quvchilar uchun ozroq zerikarli bo‘lib qolishi mumkin. Shuning uchun o‘qituvchi yangi dars yuzasidan izlanishi, yangi materiallarni yig‘ishi kerak

bo‘ladi. Hozirda inson mehnati tufayli ko‘plab go‘zalliklar yaratilmoqda. Bunday qo‘l ishlarini topish va ularni o‘quvchilar bilan birgalikda bahramand bo‘lishi uchun ko‘pgina internet saytlari mavjud. Oddiygina qog‘ozdan gul yasash jarayonini mingdan ortiq turi mavjud. Shunga o‘xshash eng yaxshi namunalarni izlab topish va ularni o‘quvchilarga ko‘rsatish natijasida darsda yanada ko‘proq o‘quvchilarni qiziqishlarini oshishiga erishish mumkin. Bu jarayon o‘quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlanishiga ya’ni faqat ko‘rgan narsasini yasashni emas, balki o‘zlari mustaqil ravishda ijod qilishiga turtki bo‘ladi.

Hozirgi kunda telefon, kompyuter kirib bormagan xonadon bo‘lmasa kerak. Har bir o‘quvchida kompyuter o‘yinlariga qiziqish katta ekanligi hech kimga sir emas. Ularning shu qiziqishlaridan o‘rinli foydalangan holda o‘quvchilarga 4-sinf texnologiya darsligiga kiritilgan “Muhandis – dasturchi” kasbi haqida tushuncha berish va bu kasbga qiziqish uyg‘otish mumkin. Telefon va kompyuterdagi eng qiziq o‘yinlarni ham dasturchilar yaratganini, dasturchi nafaqat o‘yinlar yaratishi bu yuqori texnik ma’lumotga ega, muhandislik sohasida ham, dasturlash sohasida ham yetarli ma’lumotga ega shaxs ekanligi hozirgi kunda eng mashhur kasblardan biri ekanligini to‘g‘ri tushuntirish lozim.

Texnologiya darsligiga kiritilgan mavzulardan biri bo‘lgan “Zamonaviy kasblar. Marketolog” mavzusi orqali o‘quvchilarga marketolog bu tashkilotning mahsuloti yoki xizmatini bozor talablariga mos darajada olib chiqish bilan shug‘ullanuvchi mutaxassis ekanligi va bu kasb egalariga bizning yurtimizda ham ehtiyoj katta ekanligini tushuntirib o‘tishi lozim.

Boshlang‘ich sinf texnologiya darslarida dizaynerlik, mavzusiga va “Kvilling” hamda “Applikatsiya” usulida turli xil manzaralar, gullar yasashga ham alohida e’tibor berilgan bu esa o‘quvchilarni ijodkorlik qobiliyatlarini o‘stirishga va dizaynerlik kasbiga bo‘lgan qiziqishlarini oshirishga xizmat qiladi. Shu o‘rinda o‘qituvchi o‘quvchilarga dizayner kasbi va ular shug‘ullanadigan ishlar haqida ma’lumot berib o‘tishi lozim. Demak, dizayner – narsa va obyektlarni bezash, ularga rasm chizish, tasvir tushirish bilan shug‘ullanuvchi shaxs.

Bundan tashqari, texnologiya darslarida tikuvchilik, to‘quvchilik, kashtachilik mavzulari uchun alohida soatlar ajratilgan bo‘lib o‘quvchilarga ushbu hunar sirlarini dastlabki bosqichlarini o‘rgatish va shunday hunarmandchilik turlari bilan shug‘ullanuvchi insonlarning ish joylariga sayohatlar uyushtirish, ularning mahsulotlari, jamiyatga, oilasiga keltirayotgan foydasi haqida ma’lumotlar berib o‘tish ham ayni muddaodir.

Boshlang‘ich maktablarda “Texnologiya” fanining asosiy vazifalari o‘quvchilarni mehnatga tayyorlash, o‘qitish, va umumiy ta’lim maktablarining boshlang‘ich sinflarida qo‘l mehnatiga o‘rgatish kasblar to‘g‘risida ma’lumotlar

berish, Davlat ta’lim standartlari talabi bo’yicha tarbiyalash hamda o’quvchilarni kasb hunar egasi bo’lib yetkazishda nazariy va amaliy bilim berishda mehnat madaniyatini shakllantirishdan tashkil topgan.

Boshlang‘ich sinflarda texnologiya darsiga ajratilgan har bir soatdan o’qituvchi shunday mohirlik bilan foydalanishi kerakki, mavzular orqali aqliy va jismoniy mehnat turlari bilan tanishtirish bilan bir qatorda kasblar haqidagi dastlabki tushunchalarni o’quvchilarga yetkazib borishi ham juda zarur. Ayniqsa, o’qituvchi har bir o’quvchining kasbga bolgan qiziqishini ertaroq anglab uning qiziqishlarini ham hisobga olib ish ko’rishi lozim va uning bilim va uquvlarini chuqurlashtirib unga yoqadigan kasbga nisbatan mehr hamda qiziqish uyg’otishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tolipov O‘.Q. Oliy pedagogik ta’lim tizimida umummehnat va kasbiy ko‘nikma hamda malakalarni rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari / Monografiya. – T.: Fan, 2004. –B. 73-80.
2. Azizxodjaeva N.N. O‘qituvchi mutaxassisligiga tayyorlash texnologiyasi. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2000. – 52 b.
3. Mamadaliyev Kamolidin Rakhmatullaevich, & Khayriddinov Behzod is the son of Kamoliddin. (2023). Development of management competences in students. Open Access Repository, 9(3), 82–84. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/EWJ52>
4. Ximmataliyev, D.O., & Xayriddinov, B.K. (2023). Masofaviy ta’limda zamonaviy axborot va kommunikatsiya vositalarining ahamiyati. // Xalq ta’limi, 1(2), 59-61.
5. Каримжанова, Д., & Хайриддинов, Б. (2022). Мактабгача таълим муассасаларда тарбияланувчиларни ижодкорлигини ривожлантиришнинг интерактив методлари. Инновационные исследования в современном мире: теория и практика, 1(12), 23-27. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/zdit/article/view/1575>

TA’LIM JARAYONIDA O‘QUVCHILARNING IJTIMOIIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH

Xurramov Eshmaxmat Eshqulovich,
Circhiq DPU, “Bolalar sporti” kafedrası dotsenti, P.f.f.d., (PhD).

Annotasiya. *Ushbu maqolada o‘quvchilarda ijtimoiy kompetentlikni shakllantirish masalalari alohida yoritilgan. Shuningdek, pedagoglar tayyorlash ta’lim jarayonining asosiy vazifasi bo‘lib, bo‘lajak o‘qituvchini kasbiy-pedagogik tayyorgarligining ajralmas qismi bo‘lgan ijtimoiy kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan dolzarb masalalar yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *ijtimoiy kompetentlik, kommunikatsiya, kompetentlik, muloqot, kommunikativ kompetensiya, kommunikativ qobiliyatlar.*

So‘nggi yillarda ta’lim nazariyasi va amaliyotiga kompetensiyaviy yondashuvning joriy etilishi munosabati bilan ijtimoiy kompetensiya va uni talabalarda shakllantirish muammosi dolzarb bo‘lib qoldi. Kompetensiya va kompetensiyaga asoslangan ilmiy tadqiqotlar ta’limga ijtimoiy, psixologik va pedagogik yondashuv sifatida kompetensiyaga asoslangan yondashuv keng qo‘llaniladi.

Ilmiy psixologik-pedagogik adabiyotlarda turli xil tushunchalar qo‘llaniladi – kasbiy kompetensiya, ijtimoiy kompetensiya, shaxsiy kompetensiya va ko‘p miqdordagi kompetensiyalar ajralib turadi.

Ko‘pgina mualliflar kasbiy kompetensiyani bitiruvchilarning integral sifati sifatida ko‘rib chiqadilar, bu bilimlardan, foydalangan holda kasbiy muammolarni hal qilish qobiliyatini tavsiflaydi.

Tajriba va kasbiy faoliyatga munosabat, shu jumladan motivatsion, axborot va operatsion tarkibiy qismlar; uchun tayyorlik uzluksiz kasbiy rivojlanish uchun professional muhitda o‘z-o‘zini tarbiyalaydi. Fanda kasbiy kompetensiya tushunchalari va turli mutaxassislar uchun uning turlari ishlab chiqilgan. Kasbiy kompetensiyaning mazmuni va tuzilishini belgilab berdi, uni shakllantirishning psixologik, pedagogik, ijtimoiy sharoitlarini belgilab berdi.

Professional muammoni hal qilishda yondashuvlar farqiga qaramay kompetensiya, tadqiqotchilar bunga investitsiya qilgan semantik ma’no konsepsiya uning asosiy vazifasi – kasbiy va shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish funksiyasini tan olishadi.

Ammo amaliyot shuni ko‘rsatadiki, bugungi kunda faqat professional kompetensiyaga ega bo‘lish yetarli emas; muvaffaqiyatli hayot uchun, shu jumladan, kasbiy sohada, talabalar – bo‘lajak ishchilar ham ijtimoiy

kompetensiyaga muhtoj. Umumta’lim maktabidan tortib oliy o‘quv yurtigacha bo‘lgan har qanday ta’lim muassasasining bitiruvchisi katta ijtimoiy ko‘nikma, qobiliyat arsenaliga ega bo‘lishi, jamiyat haqida bilimga ega bo‘lishi, shuningdek, shaxsiy ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan fazilatlarga ega bo‘lishi kerak. “Yoshlarning yuqori texnologiyali jamiyatda samarali yashashi va ishlashi uchun maktab qanday fazilatlarni rivojlantirishi kerak” degan savolga Buyuk Britaniya, Belgiya, Irlandiyadagi o‘rta maktab o‘quvchilari, o‘qituvchilari, ota-onalari quyidagi ustuvor fazilatlar modelini qurdilar: o‘ziga ishonch; o‘zgarishlarni boshlash, yangi narsalarni kiritish qobiliyati; boshqa odamlar bilan ishlash qobiliyati; bilimlarni to‘ldirish, o‘zini o‘rganish istagi; umumiy manfaat uchun ishlash istagi.

“Ishga kirish uchun ariza topshirayotgan shaxs qanday fazilatlarga ega bo‘lishi kerak?” degan savolga amerikalik menejerlar shunday javob berishdi: yuqori darajadagi umumiy ta’lim; tanqidiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati; soha uchun kerakli bilimlarni egallash, qayta tayyorlash qobiliyati; muloqot qobiliyatlariga ega bo‘lishi kerak.

Xorijiy va mahalliy psixologiya va pedagogikada ijtimoiy kompetensiya muammosini nazariy tahlil qilish asosida shunday xulosa qilish mumkinki, ijtimoiy kompetensiya fenomenining mazmunan xilma-xilligi tufayli zamonaviy fanda ushbu hodisaning umumiy qabul qilingan ta’rifi hali o‘rnatilmagan.

Ijtimoiy kompetensiya murakkab va fanlararo tushuncha bo‘lib, uning tadqiqot yo‘nalishlarining xilma-xilligini belgilaydi. Ular iqtisodiy fan (xususan, marketing va menejment) doirasida amalga oshiriladi.

Maktab o‘quvchilarining ijtimoiy kompetensiyasini o‘rganish, shuningdek, uslub va shartlarni ishlab chiqishga katta e’tibor beriladi. Uning ta’lim muassasasi doirasida shakllanishi va rivojlanishi.

O‘rta maxsus ta’lim muassasalari o‘quvchilarining ijtimoiy kompetensiyasini o‘rganish va uni rivojlantirish uslub va shartlarini ishlab chiqishga alohida e’tibor qaratilmoqda; ko‘pgina tadqiqotlar yosh mutaxassisning kasbiy tayyorgarligi va mehnat salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun ijtimoiy kompetensiya muhimligini ta’kidlaydi. Psixologik va pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish asosida biz aniqladikki kasb-hunar ta’limi muassasalari o‘quvchilarining ijtimoiy kompetensiyasi majmui sifatida jamiyat haqidagi bilimlar, talabalarning ijtimoiy ko‘nikmalari va qobiliyatlari: o‘zaro munosabat, jamoada ishlash qobiliyati, ijtimoiy vaziyatlarda xatti-harakatlarning moslashuvchanligi va shuningdek, fuqarolik, kollektivizm, mas’uliyat, fikrlash qobiliyati, intizom, ijodkorlik kabi ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan fazilatlar to‘plami, ularning integratsiyasi tez va adekvat qilishga imkon beradi.

Talaba – bo‘lajak ishchining ijtimoiy kompetensiyasini rivojlantirish – boshlang‘ich kasb-hunar ta’limi sifatini oshirishning muhim shartlaridan biridir. Insonning jamiyatdagi mavqei nafaqat yuqori bo‘lgandagina ta’lim tizimi bizga samarali bo‘lib tuyuladi, lekin ayni paytda madaniyatli, muvaffaqiyatli ijtimoiylashuv.

Kasb-hunar ta’limi muassasalarida o‘quvchilarning ijtimoiy kompetensiyasini shakllantirish jarayoni ham ta’lim va tarbiya jarayoni doirasida amalga oshiriladi. Litseydagi o‘quv faoliyati o‘quvchilarning o‘quv va darsdan tashqari faoliyatiga ham kiradi. Bundan tashqari, ta’lim tizimidagi ko‘p yillik mehnat faoliyatiga asoslanadi ta’lim jarayonida shakllanadi, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Zamonaviy sharoitda ta’lim faoliyati va o‘quv jarayonini tashkil etish muammolari bo‘yicha turli nuqtai nazarlar mavjud. Ko‘pgina nazariyotchilar va amaliyotchilar ta’limning ma’nosini maqsadga muvofiq deb bilishadi. Boshqalar esa ta’limni barqaror mexanizmlarning paydo bo‘lishiga olib keladigan shaxs yoki ijtimoiy guruhning ongli, maqsadli shakllanishi jarayoni sifatida izohlaydilar.

Boshqa yondashuvlar ham mavjud bo‘lib, ularga muvofiq ta’limni faqat madaniyat kontekstida tushunish mumkin. Biroq, ta’limni tushunishdagi eng xilma-xil pedagogik pozitsiyalar uchun shaxsiyatni takomillashtirish g‘oyasi umumiy bo‘lib, ta’lim faoliyatining o‘zgaruvchan printsipini tasdiqlaydi, uni insonni yaratadi. Shu bilan birga, ta’limning ijtimoiy ahamiyati bilan bir qatorda, ta’limni ham muvofiqlashtirish zarurati shaxsning individual xususiyatlariga ega bo‘lgan faoliyat tan olinadi.

Aytish mumkinki, zamonaviy sharoitda ta’limni o‘quvchi shaxsiga tashqi, bir yo‘nalishli ta’sir sifatida qarashdan ushbu jarayonning ikki tomonlama mohiyatini tushunishga semantik o‘tish sodir bo‘lmoqda. Ta’limni tushunishga ma’naviy va amaliy ma’no sarflash kerak. Pedagogning faoliyati o‘quvchilar bilan qiymat-semantik o‘zaro ta’sirga aylanadi. Ta’lim jarayonining bunday talqini ta’lim faoliyati sub’ektlari haqidagi savolni boshqacha tarzda qo‘yadi. Ta’lim faoliyatining tashabbuskorlari, faol ishtirokchilari sifatida sub’ektlar tushuniladi. Gumanistik yo‘naltirilgan ta’lim tizimida sub’ektlar o‘qituvchilar, o‘quvchilarning o‘zlari va ularning ota-onalari hisoblanadi. Kollektiv sub’ektlar – bu guruh, jamoa, umuman ta’lim muassasasi. Faqatgina barcha fanlarning xususiyatlari va o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim muassasasida o‘quv jarayonini loyihalashimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Innazarov M.A. Malaka oshirish tizimida pedagog kadrlar kasbiy kompetentligini tashxislash texnologiyalarini takomillashtirish (Oliy ta’lim muassasalari misolida). Avtoreferat. ped.fan.fal.dok. – T. 2020. 11-b.

2. Колягин Ю.М. Задачи в обучении математике. Щаст И. Математические задачи как средство обучения и развития учащихся [текст]. – М.: Просвещение, 1977. – 110 с.
3. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. / O‘quv-metodik qo‘llanma. – T.: «Sano-standart». 2015. 4-5 b.
4. Петухов С.Г. Мониторинг качества образования в системе начального профессионального образования. // Профессиональное образование. - №7. – 2003. – С. 34-37.

ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ФАЗОИ ИТТИЛООТЇ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ҶАВОНОН

Зарифов Саидсами,

Докторант (PhD) аз рӯи ихтисоси “Педагогика ва психология”-и МДТ Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. (Тоҷикистон).

Турсунова Сарвиноз Телман қизи,

Шоюсупова Шахзода Шохрух қизи,

*Муаллимони кафедраи “Методикаи таълими ибтидоӣ”и
ДДП Чирчиқ (Ўзбекистон).*

Аннотатсия. Муаллифи мақолаи мазкур масъалаи ташаққули фарҳанги иттилоотии наврасону ҷавонро мавриди таҳқиқ қарор дода, ибраз медорад, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ташаққули ҷомеаи иттилоотӣ яке аз роҳҳои ҳифз намудани асолати миллӣ, арзишҳои миллӣ ва ҳудудиносии ҳувиати миллӣ ташаққули фарҳанги иттилоотии мардум ва фароҳам овардани заминаҳои зарурии моддию техникӣ, технологияю кадрӣ ва тавассути онҳо дастраси ҷомеаи ҷаҳонӣ гардонидани ин арзишҳои волеи моддию фарҳангии миллат аст.

Калидвожаҳо: фарҳанги иттилоотӣ, ҷаҳонишавии маълумот, ташаққули салоҳиятҳои умумитаълимӣ, таъмини беҳатарии иттилоотӣ, арзишҳо, ҳувиати миллӣ.

Имрӯз дар ҷаҳон вазъи хеле мураккаби сиёсӣ, бархӯрди тамаддунҳо, авҷи ҷанги иттилоотӣ ва инчунин ҷараёни бо суръат пеш рафтани техникаю технологияи навин қарор дорад. Бо пайдо шудани алоқаи кайҳонӣ дар курраи Замин воситаи нави паҳн намудани иттилоот ба вуҷуд омад, ки яке аз онҳо «шабакаҳои интернетӣ» ба шумор меравад.

Дар ҷаҳони муосир, фазои иттилоотӣ яке аз омилҳои муҳимтарини рушди ҷомеа ба ҳисоб меравад. Ҷавонон ҳамчун қишри фаъоли ҷомеа бештар бо технологияҳои иттилоотӣ сару кор доранд. Ин раванд имкониятҳои навро барои таълим ва тарбия фароҳам меорад, аммо ҳамзамон хатарҳои зиёдеро низ дар бар мегирад. Ҳифзи беҳатарии фазои иттилоотӣ барои пешгирии таъсири манфии маълумоти зараровар, ҳакерӣ, таҳқир ва паҳншавии маълумоти бардурӯғ аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки раванди ҷаҳони имрӯза мураккаб гардида, баҳри татбиқи ҳадафҳои гуногун нерӯи ҷавонон мавриди истифода қарор мегиранд. Аз ин рӯ, дар шароити имрӯза тарбияи дурусти ҷавонон яке аз ҳадафҳои аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад.

Беҳатарии фазои иттилоотӣ маънои муҳофизати маълумот ва истифодабарандагонро аз таҳдидҳои кибернетикӣ ва таъсири манфии иттилооти зараровар дорад. Ин ҳифзи маълумоти шахсӣ, муҳити амн барои омӯзиш ва пешгирии таҳдидҳоеро, ки тавассути интернет паҳн мешаванд, дар бар мегирад.

Маълумоти бардурӯғ ва тарғиботи манфӣ – дар интернет бисёр маълумоти носоҳеҳ паҳн мешавад, ки метавонад ба ҷаҳонбинии ҷавонон таъсири манфӣ расонад. Тавре ки Ё.Ҳакимов таъкид меорад: “Маълумоти бардурӯғ ё носоҳеҳ дар ҷанги иттилоотӣ истифода бурда мешавад. Маълумоти дурӯғ ҷунон устокорона истифода мешавад, ки ба ҳақиқат будани он шубҳа наметонад. Ба ҷунин маълумот истифодабарандагони интернет ҳангоми кор дар шабакаҳои иҷтимоӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Дар замони муосир бештари давлатҳо аз маълумоти бардурӯғ истифода мебаранд ва ба натиҷаҳои дилхоҳ ҳам мерасанд. Ҳамчунин, гуруҳҳои ифротӣ ва террористӣ аз ин фурсати муносиб истифода намуда, тавассути ин шабакаҳо ҷавононро ба созмонҳои худ ҷалаб намуда, ҳадафҳои нопоки худро амалӣ месозанд, ё ин ки онҳоро бо паҳн намудани хабарҳои бардурӯғ нисбати ҳокимияти кишвари хеш муҳолиф месозанд. Яъне, фазои шабакаҳои иҷтимоӣ метавонад мафкураи одамонро дар ғояҳои инсондӯстию ватанпарастӣ ва боз метавонад дар руҳияи ифротӣ тарбия созад.” [1]

Дар шароити муосир таҳдидҳои кибернетикӣ – ҳакерӣ, дуздии маълумоти шахсӣ ва ҳамлаҳои фишингӣ метавонанд амнияти ҷавононро зерӣ хатар гузоранд. Инчунин, таҳқиру зӯроварии виртуалӣ (кибербуллинг) аз хатарҳои замони муосир аст. Ҷавонон аксар вақт ҳадафи таҳқир ва бадгӯӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ қарор мегиранд, ки ба руҳияи онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Паҳншавии маводи номатлуб – дастрасӣ ба маводи номуносиб метавонад раванди таълиму тарбияро ҳалалдор намояд.

Чавонон нерӯи бузурги бунёдкор ва пешбарандаи ҳаёти ҷомеа дар тамоми кишварҳои дунё ба шумор мераванд ва бидуни ин кишр ояндаи давлату миллатро тасаввур кардан ғайриимкон аст. Ҳар халқу миллат заҳмати зиёд ба харҷ медиҳад, то насли навраси худро ба ҳаёт ва меҳнат сазовор омода намояд. Ҳоло ҷомеаи навини мо дар марҳилае қарор дорад, ки бунёдкорӣ дар меҳвари он қарор ёфта, нерӯву қудрати чавонон аз рукнҳои муҳимтарини амалияи ин ҳадафҳо ба ҳисоб меравад.

Барои ҳифзи чавонон аз хатарҳои иттилоотӣ, омӯзгорон ва волидайн бояд як қатор тадбирҳоро роҳандозӣ намоянд:

Баланд бардоштани саводи иттилоотӣ – омӯзиши принципҳои истифодабарии интернет ва таҳлили дурусти иттилоот барои чавонон муҳим аст.

Муҳофизати техникӣ – насб кардани нармафзорҳои ҳимоявӣ ва истифодаи воситаҳои амниятӣ ба монанди паролҳои мустаҳкам ва аутентификатсияи бисёрзинагӣ.

Тарғиби фарҳанги ахлоқии истифодабарии интернет – чавонон бояд тарзи истифодаи масъулона ва ахлоқии фазои виртуалиро омӯзанд.

Нақши оила ва ҷомеа – волидайн бояд назорати солими истифодаи интернетро анҷом диҳанд ва муҳити беҳатарро барои омӯзиши босамари фарзандон фароҳам оранд.

Беҳатарии фазои иттилоотӣ барои чавонон яке аз масъалаҳои муҳими замони муосир ба шумор меравад. Бо татбиқи тадбирҳои мувофиқ ва баланд бардоштани сатҳи огоҳии чавонон, метавон таъсири манфии фазои иттилоотиро коҳиш дода, шароити мусоидро барои рушди онҳо фароҳам овард. Ҳамкорӣ байни муассисаҳои таълимӣ, ҷомеа ва давлат дар ин самт нақши муҳим мебозад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳар суҳанронихошон таъкид менамоянд, ки чавонон бояд давомдиҳандаи насли калонсол бошанд, пайваста илм омӯзанд ва барои бунёди давлати миллӣ саҳмгузор бошанд. Инчунин, Сарвари давлат дар Паёмҳои худ доир ба масъалаи таълиму тарбияи чавонон чунин қайд намуданд: «Ман борҳо таъкид кардаам ва бори дигар бо ифтихор иброз медорам, ки чавонони мо дорои ҳисси баланди миллӣ ва эҳсоси гарми ватандӯстиву ватанпарастӣ буда, дар мубориза бо ҳама гуна хавфу хатарҳое, ки зидди давлату миллатанд, омода мебошанд ва манфиатҳои миллиро аз ҳар манфиати дигар боло медонанд».

28-уми декабри соли 2024 дар Паёми солони худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имконияти технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт солҳои 2025-2030 – ро “Солҳои рушди

иктисоди рақамӣ ва инноватсия” эълон карданд. Ин иқдом аҳамияти қорӣ намудани технологияҳо ва навоариҳои муосирро дар бахшҳои гуногуни иқтисодӣ кишвар таъкид мекунад.

Ба андешаи мо, барои дар амал татбиқ намудани дастур ва супоришҳои Роҳбари давлат дар таълиму тарбияи ҷавонон бояд аҳамияти аввалиндараҷа зоҳир намуд.

Имрӯз ҳар як волидайн масъул аст, ки роҳҳои дурусти омӯзиши фарзандонро муайян намуда, дар роҳи маърифатнокии фарзандон шароитҳои мусоидро фароҳам созанд. Падару модар бояд донанд, ки барои таълиму тарбияи фарзандон масъул мебошанд. Аммо баъзе аз волидон андеша доранд, ки бо таъмин намудани фарзандон аз ҷиҳати моддӣ ва маънавӣ вазифаи худро пурра иҷро кардаанд.

Мутаассифона, баъзе аз ҷавонон дарк намеkunанд, ки вақти зиёд ва кимати хешро дар сомонаҳои интернетӣ паси ҳар гуна бозихову машғулиятҳои бесамар мегузаронанд. Ин чанде аз зухуроти ташвишвар дар ҷаҳони имрӯз аст, ки бояд сари ин масъала ҳар ҷавони тоҷик андеша намояд ва бояд донанд, ки барои аз миён бурдани давлату миллат манфиатҳо аввал тафаккури ҷавононро дигар меkunанд. Вақте ҷавонон майл ба гурӯҳҳои ифротӣ меkunанд ва ё соатҳо дар сомонаҳои интернетӣ паси ҳар гуна корҳои ношоям машғули бозӣ мегарданд, албатта, аз сиёсат ва корҳои ҷамъиятӣ дар канор мешаванд. Аз ин лиҳоз, ҷавонон бояд вақти худро барои иҷрои корҳои муфид, аз ҷумла азхуд кардани донишҳои касбӣ ва омӯхтани забонҳои хориҷӣ сарф намояд.

Чӣ тавре, ки дар боло қайд кардем яке аз омилҳои асосии ҷалби ҷавонон ба гурӯҳҳои ифротгароӣ террористӣ истифодаи васеи сомонаҳои интернетӣ дар байни ҷавонон мебошад.

Василаи асосии чунин ғайриқонунии таҳрибгарона дар имкониятҳои нави воситаҳои иттилоотӣ ва технологияи иттилоотӣ арзёбӣ мегардад. Ифротгароии иттилоотӣ асосан тариқи Интернет сурат мегирад. Ба ибораи дигар, ғояҳои ифротгароӣ террористӣ ба воситаи Интернет, шабакаҳои иҷтимоии мухталиф ба объекти мавриди назар, аз ҷумла ҷавонон расонида мешаванд. Бояд таъкид дод, ки ба фарқ аз амалҳои террористии ошкоро, аз қабили инфичор, оташзанӣ, гаравгонгирӣ, қатли мансабдорон ва ғайраҳо, ифротгароии иттилоотӣ ба таври ноаён таъсир мерасонад ва муайян кардани манбаи он номумкин мегардад. Бинобар ин, ақсарияти ҷавонон, ки ба Интернет ва шабакаҳои гуногуни иҷтимоӣ алоқамандӣ доранд, бо сабаби ноогоҳии сиёсӣ ба доми субъектҳои ифротгароии иттилоотӣ афтиданашонро нафаҳмида мемонанд.

Ифротгароии иттилоотӣ дар баробари рушди технологияи иттилоотӣ такомул меёбад. Ин шакли ифротгарой, мутаассифона, дар байни ҷавонон рушд карда истодааст. Яъне имкониятҳои эҳтимолии он маълум аст ва онҳо номаҳдуданд. Ҳадафи асосии он заиф ва вайрон кардани сохти конститутсионии давлатдорӣ мебошад. Ҷавонон объекти асосии таъсиррасон ба ҳисоб мераванд, зеро дар марҳилаи кунунӣ онҳо неруи созанда ва офарандаи мамлакат маҳсуб мешаванд. Аз ин лиҳоз, ифротгароии иттилоотӣ дар талоши он аст, ки тавассути идоракунии мағзи ҷавонон тамоми ҷомеаро фаро гирад. Ин як хатари ҷиддӣ мебошад. Ҷавонон ин хатарро бояд хуб дарк карда, барои пешгирӣ аз ифротгароии иттилоотӣ тадбирҳои зарурӣ андешанд. Пеш аз ҳама волидайнӣ онҳо барои пешгирӣ аз ифротгароии иттилоотӣ тадбирҳои зарурӣ андешида, барои бартараф намудани ин намуди хатар саҳми худро гузоранд ва фарзандони худро дар рафти истифодаи шабакаҳои интернетӣ назорат намоянд.

Ба ақидаи мо, имрӯз насли ҷавон пойбанди Интернету шабакаҳои иҷтимоӣ гардидаанд. Ҷавонон ҳарчӣ бештар вақти худро дар назди телефон ва компютер сипарӣ мекунанд ва ба ҷаҳони маҷозӣ нисбат ба воқеият афзалият медиҳанд. Дар Интернет ва шабакаҳои гуногуни иҷтимоӣ бе зикри ном ё бо номи мустаор (тахаллус) дар як лаҳза иттилооти мухталиф паҳн мешавад. Дахҳо ҳазор Интернет-сайт ва вебпорталҳои амалкунанда имрӯз мавриди истифодаи террористону ифротӣ қарор доранд. Тариқи шабакаҳои иҷтимоӣ онҳо тарафдорони нав ҷалб карда, ғояҳои ифротгароиро таблиғ менамоянд.

Дар мавриди гурӯҳҳои ифротӣ чунин андешаҳо гуфтаанд: “Гурӯҳҳои ифротӣ соҳаҳои нав ба нави фазои иттилоотиро фаро гирифта, дар ниҳоят, ба оммаи васеъ ғояҳои худро бомуваффақият талкин мекунанд. Метавон таъкид кард, ки ифротгароии иттилоотӣ зинаи омодагӣ барои намудҳои дигари ифротгарой мебошад. Дар оянда он муҳити мусоидро барои паҳншавӣ ва қабули ғояҳо ва идеалҳои ифротӣ фароҳам меорад.” [2]

Ҷумҳурии Тоҷикистон зерини сиёсати сулҳҷӯёнааш ҳамеша амалҳои террористиро маҳкум мекунад ва яке аз давлатҳои мебошад, ки дар мубориза бар зидди терроризму экстремизм ва равандҳои номатлуб ва хатару таҳдидҳои муосир пешсаф мебошад. [3]

Ба инобат гирифтани ин нукта махсусан дар шароите, ки муборизаи мафкуравӣ дар шабакаҳои интернетӣ шакли ошкороро ба худ касб намудааст, муҳим аст. Инро дар баҳсҳои, ки дар Интернет роҷеъ ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти мамлакатҳои Осиёи Марказӣ бахшида шудаанд, мушоҳида кардан мумкин аст. Пӯшида аст, ки аксар вақт бисёр ҳодисаҳои таърихӣ, рамзҳои миллий, ки ҳукми қонунӣ пайдо карда, заминаи худшиносӣ ва ҳувияти миллии

давлатҳои Осиёи Миёнаро ташкил медиҳанд, мавриди ҳучумҳои таҳлилию иттилоотӣ ва таҷдиди назар қарор дода мешаванд. Аксар вақт баҳсҳо дар шабакаҳои интернетӣ хусусияти ниҳонӣ, яъне бе нишон додани ному насаби муаллиф, кишвар ва муассиса баргузор мешаванд. Аз ҳама ташвишовараш дар он аст, ки вақтҳои охир сарварони сиёсӣ, намояндагони алоҳидаи элитаи сиёсӣ ва шахсияти ходимони маъруфи илму санъат ва вазъи иҷтимоии мардум мавриди танқиду таҳриф қарор дода мешаванд, ки ҳамаи ин дар ниҳояти қор метавонад эътиқоди аҳолиро нисбат ба ҳокимият коҳиш диҳад.

Дуруст аст, ки имрӯз Интернет ба озмоишгоҳи иҷтимоӣ табдил ёфтааст, ки дар он ҷиҳати обод ё хароб кардани ҳаёти давлатҳои тозаистиклол таҷрибаҳо гузаронида мешаванд.

Набудани имкониятҳои таъсиррасонии иттилоотӣ, махсусан, дар шароити ҷуғрофии Тоҷикистон, метавонад сабаби пайдоиши бисёр ҳолатҳои хурофотие шаванд, ки ба рушди устувори сиёсии ҷомеа хатар эҷод намоянд.

Ҳамин тариқ, гуфтан мумкин аст, ки рушди шабакаҳои иттилоотӣ дар ҷумҳурии падидаи мусбат аст. Канораҷӯӣ намудан аз он метавонад сабаби ба фазои иттилоотии кишвар роҳ ёфтани дигар воситаҳои коммуникатсионӣ, аз ҷумла тарғиби шифой ва маҷозӣ дар гардад.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ ягона роҳи ҳифз намудани асолати миллӣ, арзишҳои миллӣ ва худшиносию ҳувияти миллӣ ин ҷаҳол намудани раванди воридшавӣ ба ин фазо, ташаккули фарҳанги иттилоотии мардум ва фароҳам овардани заминаҳои зарурии моддию техникаӣ, технологияю кадрӣ ва тавассути онҳо дастраси ҷомеаи ҷаҳонӣ гардонидани ин арзишҳои волои моддию фарҳангии миллат ва ба ин васила дар қатори дигар қавму миллатҳои мутамаддин нигоҳ доштани ҷовидонии он мебошад.

Сарчашмаҳои истифодашуда:

1. Ҳакимов Ё.В. Шабакаҳои иҷтимоӣ дар ҳаёти ҷавонони асри XXI. https://tajmedun.tj/tj/akhbor/?ELEMENT_ID=24302
2. Ғафуров М.Ҳ., Қурбоншоев И., Ҳусейнов Ш., Самадов Ҳ. Бехатарии фазои иттилоотӣ дар раванди таълиму тарбияи ҷавонон. <https://web.ttu.tj/tj/articles/40>
3. Саидов Ш.Х, “Терроризм ва экстремизм-барҳамзанандаи амну осоиш”, <https://web.ttu.tj/tj/articles/154>
4. Шарипов Д.С., Комилов Ф.С. Информатикаи татбиқӣ. 2009. 364 саҳ.

TEXNOLOGIYA FANINING BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QUVCHILARI HAYOTIDA TUTGAN O‘RNI

Sharipova Mohina Muxammadsharif qizi,

Sultonova Gulqizmo Xolmaxmat qizi,

Saidumarov Saidaxror Saidumar o‘g‘li,

Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari.

Ilmiy rahbar: Ochilov Fariddun Izatulloevich,

Chirchiq DPU dotsenti v.b. P.f.f.d. (PhD).

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda texnologiya fanining maqsad va vazifalari, o‘quvchilar hayotida tutgan o‘rni, ahamiyati va texnologiya darslari jarayonida o‘quvchilar qiziqishini oshirishning turli yo‘llari haqida fikr bildirilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinf, texnologiya, qiziqish, samaradorlik, zamonaviy texnologiya, metodika.

Texnologiya fani nafaqat bolalar uchun, balki kattalar uchun ham zavq bag‘ishlaydigan fandir. Sababi bu fan orqali darslarda bajariladigan mashg‘ulotlar insonga ham ruhan, ham ma‘nan ozuqa beradi. Ichki xotirjamlikni ta‘minlaydi, aqliy rivojlanishga undaydi, insonni kreativ fikrlash doirasini kengaytiradi. Bu fan o‘quvchiga kelajak hayotda kim bo‘lishi va qanday kasb egasi bo‘lishiga yo‘l ochib beradi [2, 3]. Chunki o‘quvchi ko‘proq qaysi sohaga qiziqsa, shu sohaga oid bo‘lgan turli xil materiallar yasaydi. O‘qituvchi esa bu orqali ularning qiziqishlarini va qobiliyatlarini bilgan holda o‘quvchilarni shu sohaga yo‘nalitiradi.

Texnologiya darslarini turli xil sayohatlar va noan‘anaviy dars shaklida o‘tish mumkin. Darsda uyushtiriladigan sayohatlar – dars mavzusidan kelib chiqqan holda maktab rahbarining ruxsati bilan sayohatlarni rejalashtirishni dars jarayonlarida yoki darsdan bo‘sh vaqtlarda ham tashkil qilsa bo‘ladi. O‘quvchilar bilan birgalikda milliy hunarmandchilik uylariga, muzeylarga, ko‘p yillik tajribaga ega hunarmandlar va duradgorlar bilan uchrashuvlar o‘tkazish, ularning qo‘l mehnatlarini tomosha qilish, qo‘l mehnatining tayyorlanish texnologiyasi bilan tanishish ularga o‘zgacha zavq bag‘ishlaydi. [4]

Texnologiya darslarida uyushtiriladigan sayohatlar davomida o‘quvchilar duradgorlik, chilangarlik, tikuvchilik hamda pazandachilik sohalariga oid ko‘plab kasb-hunarlar bilan tanishadilar. Bu esa o‘quvchilarni kelajak hayotlarida shu kabi kasb-hunarlardan birini egallab, sohaning mohir mutaxassisi bo‘lib yetishishlariga, qiziqishlarining oshishiga ham sabab bo‘ladi. Shuningdek, yoshlarni mehnat va kasblarni qadrlashga o‘rgatish, ijtimoiy hayotda ularning ahamiyatini tushuntirish,

texnologiya haqida bilim hosil qilish hamda maktab davridan bolada kasbiy tayyorgarlikni shakllantirish mehnat ta’limi o’qituvchilarining asosiy vazifasiga kiradi.

Ma’lumki, boshlang‘ich sinflarda texnologiya fanining asosiy maqsad va vazifalari o’quvchilarni mehnatga axloqiy va psixologik tayyorlash, ularni boshlang‘ich politexnik bilim bilan qurollantirish, texnologiya faniga amaliy tayyorlash, texnologik operatsiyalarning malaka va ko’nikmalari bilan qurollantirish, o’quvchilarni texnologiya fani jarayonida har tomonlama o’stirishni tarkib toptirishdan iborat [1]. Shu boisdan “Texnologiya va uni o’qitish metodikasi” fani tarkibiga bo’lajak o’qituvchilarga har tomonlama nazariy va amaliy bilim berish, umumta’lim maktablarining boshlang‘ich sinflarida kasblar haqida ma’lumot berish izchilligini takomillashtirish, Davlat ta’lim standartlari talabi bo’yicha nazariy va amaliy bilimlar berish vazifalari kiradi.

“Texnologiya va uni o’qitish metodikasi” fanning asosiy ilmiy izlanishlari natijalariga tayangan holda, ilg’or pedagogik tajribalar bilan boyitilgan va zamonaviy texnologiyalarga asoslangan materiallar asosida yoritib boriladi. O’quvchilarni amaliy texnologik jarayonlarga tayyorlash ko’nikmalarini egallashlarini ta’minlaydi.

Texnologiya darsida o’quvchilarga ko’proq nazariy bilim berish emas, balki yetmish foiz amaliy topshiriqlar bajartirish yaxshi samara beradi. Chunki bolani mehnatga psixologik tayyorlash – bu ularda mehnatga nisbatan yoshiga to’g’ri keluvchi ongli va ijobiy munosabatlarni tarkib toptirish, amaliy malaka va ko’nikmalarni egallashga qiziqishini shakllantirishdan iborat. Shuning uchun o’qituvchilar boshlang‘ich sinf o’quvchilariga yangi materialni yoki texnik vositalarni tanishtirayotganlarida bolalardagi sezgining barcha turlarini faollashtiradilar: bolalar qog’ozni ushlaydilar, silaydilar, aylantirib ko’rib chiqadilar, uning qanday shitirlashiga quloq soladilar. Sezgilarning bunday faollashuvi material haqida ko’proq tasavvurga ega bo’lishga yordam beribgina qolmay, balki bu psixologik jarayonni rivojlantiradi, takomillashtiradi, bolaning diqqati va sezgi qobiliyatini ko’proq rivojlantiradi. Har bir bolani o’zi qiziqqan sohaga va mehnatga yo’naltirish uni ertangi kelajagini belgilab beradi.

Mehnatga munosabatni shakllantirish va tayyorlashning muvaffaqiyatliroq bo’lishi uchun bolalarning xotiralarini o’stirish vazifasi muhim rol o’ynaydi. Chunki texnologiya darslarida o’quv materiallarini eslab qolish boshqa predmetlarga nisbatan o’ziga xos xususiyatga ega. Boshlang‘ich sinf o’quvchilari barcha yangi asboblarni, materiallarni, operatsiyalarning nomini, predmetni ko’rib idrok etish bilan birga ularni fikran biriktirib, tinglab fahmlashlari kerak. Buning uchun o’qituvchi mehnat darsida faqat tushuntiribgina qolmay, balki material va buyumlar namunasini, asboblarni, materialga ishlov berish usullarini,

operatsiyalarning izchilligini ko‘rsatishi lozim. O‘quvchida mehnatga munosabatning turg‘un shakllanishi uchun ular berilayotgan ta’lim mazmunini bilishi, ma’lumotlarni qunt bilan eshitishi, ko‘rishi kerak. Keyingi texnologiya darsigacha yangidan yangi bilim va ko‘nikmalarning o‘quvchilar ongida mujassamlashib borishi, ularning xotirlash doirasi kengayib borishiga da’vat etadi va mehnat turlariga bo‘lgan munosabatlarni yanada oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarni mehnatga ruhiy jihatdan tayyorlash – bu ularda mehnatga nisbatan yoshiga muvofiq keluvchi ongli va ijobiy munosabatlarni tarkib toptirish, amaliy malaka va ko‘nikmalarni egallashga qiziqishni shakllantirish demakdir. O‘quvchilarning to‘g‘ri yo‘naltirilgan mehnat jarayonlari diqqatni bir yerga to‘plashni, serharakatlilikni, qiyinchiliklar bo‘lishiga qaramasdan, boshlagan ishini oxirigacha yetkaza olish odatlarini tarbiyalashga, o‘quvchilarning ijodiy tashabbusini o‘stirishga imkon beradi. Bularning barchasida boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisi muhim rol o‘ynaydi, sababi o‘quvchini qiziqitira oladigan ham, uni ma’lum bir sohaga yo‘naltiradigan ham, o‘quvchining kelajagiga ijobiy va salbiy ta’sir ko‘rsatadigan ham, albatta – bu, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sanaqulov X.R. Texnologiya va uni o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: “Metodist nashriyoti”. 2023-yil. 214 bet.
2. Sanaqulov X.R., Abdiyeva D. “Texnologiya” 3-sinf darsligi. – T.; 2022
3. Sanaqulov X.R., Abdiyeva D. “Texnologiya” 4-sinf darsligi. – T.; 2022
4. 1-4 sinf o‘quv-uslubiy tavsiya kitobi. “O‘qituvchi” nashriyoti, 2017

3-SHO‘BA: BOSHLANG‘ICH TA’LIMNING NAZARIY, DIDAKTIK VA METODOLOGIK YONDASHUVLARI: MILLIY VA XALQARO TAJRIBA

SINGAPUR VA GONG-KONG DAVLATLARIDAGI MAKTABLARDA STEAM TA’LIMI

Ahmedova Iroda Rustamboy qizi,

Chirchiq DPU, Biologiya yo‘nalishi IV bosqich talabasi.

Abdiquodirov Murodxo‘ja Alisher o‘g‘li,

Chirchiq DPU, “Genetika va evolyutsion biologiya” kafedrasi dotsenti v.b.

Annotatsiya. *Dunyo bo‘ylab ta’lim sohasi yangi avlod o‘quvchilarining texnologik savodxonligini shakllantirishni va iqtisodiy rivojlanish sharoitida fan, texnologiya, muhandislik va matematika kabi fanlarni o‘qitishni jadallik bilan rejalashtirmoqda va amaliyotga joriy etmoqda. Ilm fanning taraqqiy etishi bilan bir qatorda, fanlararo o‘qitish, ya’ni, STEAM atamasi fan, texnologiya, muhandislik va matematikaga yana bir fan san’at (vizual san’at, musiqa, drama va boshqalar) fanini integratsiya qilish natijasida STEAM atamasi paydo bo‘ldi. amaliy o‘rganishni rivojlantirish uchun ushbu fanlarni integratsiyalashga qaratilgan.*

Kalit so‘zlar: *biologiya o‘qitish, texnologiya, didaktika, tabiiy-ilmiy savodxonlik, amaliy yondashuv, s-fan, t-texnologiya, e-muhandislik, a-san’at, matematika, loyiha, integratsiya.*

Kirish. Biologiya o‘qitishda STEAM mazmuni odatda yosh xususiyatiga mos ravishda ishlab chiqilgan bo‘lib, o‘quvchilar turli sinf bosqichlarining o‘sish jarayonida oldingi bilim va ko‘nikmalariga asoslanadi. U amaliy mashg‘ulotlar, hamkorlikda o‘rganish, yaxlit va qiziqarli tabiiy-ilmiy, hayotiy tajribalarni ta’minlash uchun bir nechta fanlarning integratsiyasiga urg‘u beradi. Shuni ta’kidlash kerakki o‘ziga xos tarkib o‘quv dasturlari standartlari, mahalliy ta’lim yo‘riqnomalari va ma’lum bir maktab yoki tumanda mavjud resurslarga qarab farq qilishi mumkin. O‘qituvchilar va o‘quv dasturlarini ishlab chiquvchilar ko‘pincha o‘quvchilarning ehtiyojlari va qiziqishlariga mos ravishda tarkibni moslashtiradilar. STEAM fanining predmeti tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san’at va matematikani yaxlit va yaxlit shaklda o‘rganadi [8, 10, 11].

STEAM yondashuvini o‘quv jarayonida amalga oshirish uchun zarur bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lgan o‘qituvchilar biologiya ta’limda STEAM rivojlanishida asosiy rol o‘ynaydi. Bunday o‘qituvchilar talabalarga fan, texnologiya,

muhandislik, san’at va matematikani yaxshiroq tushunishga yordam beradi, shuningdek, ushbu fanlarni o’rganish motivatsiyasini oshiradi. Bunday o’qituvchilarni tayyorlash uchun ixtisoslashtirilgan kurslar va o’quv dasturlarini o’zgartirish kerak. Ular o’qitishning yangi usullari bilan tanishish, dars va darslarni tashkil etish, zamonaviy texnologiyalar va o’qitish usullaridan foydalanishni o’z ichiga olishi mumkin. Bundan tashqari, o’qituvchilar tajribali hamkasblarini kuzatishi, eng yaxshi tajriba almashish va bir-biridan o’rganish uchun konferensiya va seminarlarda qatnashishi mumkin [1, 2].

XXI asr texnologik taraqqiyot va globallashtiruv tarqalishining o’ziga xos davriga aylandi, bu o’tgan o’n yilliklardagi voqealardan ustun keldi. Dunyo bo’ylab ta’limni rejalashtiruvchilar o’sib borayotgan iqtisodiy raqobat sharoitida keyingi avlod o’quvchilarining texnologik savodli bo’lishlari va fan, texnologiya, muhandislik va matematika kabi fanlarga qiziqish bildirishlari uchun harakat qilishadi. Biroq, bu fanlar alohida o’qitilmasligi kerak, balki yagona fanlararo yondashuvga birlashtirilishi kerak. Ushbu yondashuv individual fanlarni birlashtiradi va ularni STEAM deb nomlanuvchi bir butunga birlashtiradi [3, 4, 7].

Bugungi jadal rivojlanayotgan dunyoda fan, texnologiya, muhandislik va matematikada malakali ishchi kuchiga talab ortib bormoqda. Biroq, STEM fanlariga an’anaviy urg‘u o’quvchilarni kelajakdagi kareralarida duch keladigan qiyinchiliklarga to’liq tayyorlamasligi mumkin. STEAM texnologiyalar murakkab real muammolarni hal qilishda va iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotni boshqarishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo’lgan ijodkorlik, innovatsiya va fanlararo fikrlashni tarbiyalash muhimligini tan oladi [5, 6, 9].

Quyida Singapur va Gong Kong shahar davlatlaridagi bir qancha STEAM ta’limiga ixtisoslashgan maktablar hamda ulardagi o’qitish shart-sharoitlari haqida to’xtalamiz.

KidsSTOP ilmiy markazda 18 oylikdan 8 yoshgacha bo’lgan bolalarga xavfsiz muhitda o’yin orqali fanni o’rganishga imkon beradi. Kashfiyotlar bo’limida bolalar STEAM ning turli tamoyillari haqida bilib olishadi. Ular parvoz va fazo, texnogen muhit va Sayyora jangchilari, Dengizni muhofaza qilish kabi mavzuli sohalardan bahramand bo’lishadi. *Playmaker* studiyasi va laboratoriyasi bolalarga ketma-ketlik va dasturlash ko’nikmalaridan foydalangan holda robotlarni yig’ish va yaratishga imkon beradi.

Terra Minds bolalar “amaliy bajarganda” o’rganishini yaxshiroq tushunadi. Bolalar muammolarni hal qilish va tanqidiy fikrlash orqali qo’llanilishini o’rganishni va tadqiq qilishni yaxshi ko’radilar. Terraminds bolalarni va ularning ota-onalarini samimiy va qiziqarli hamkorlikni saqlab, kelajakka qarashga undaydi.

Wonders Work jamoasi turli amaliy seminarlar orqali o’quvchining ijodiy ongini uyg’otadi va uning ixtirochilik tafakkurini rivojlantiradi. Qiziqarli o’quv

muhiti bolalarga o‘z robotlarini o‘rganish, yaratish va ixtiro qilish imkonini beradi. 8 yoshdan oshgan bolalar kelajakka intiluvchan ixtirochilar va tadbirkorlarni tarbiyalaydigan Gonorarsinvent dasturidan bahramand bo‘lishadi. Wonders Robotics Lego Robotics dasturlash dasturi besh yoshdan oshgan bolalar uchun mos bo‘lib, ularning ichki innovatorini turli STEAM ko‘nikmalari orqali rag‘batlantiradi.

Kids Discovery Works pedagoglari Singapurda maktabgacha va boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalar uchun STEAM darslarini o‘tkazadilar. O‘qituvchilar birgalikda muammolarni hal qilishga, fan, texnologiya, muhandislik va matematikani o‘rganishga, kashfiyot va tadqiqotga asoslangan o‘qishga e’tibor berishadi. Farzandingiz ijodiy va ixtirochilik muammolarini hal qilish ko‘nikmalariga ega bo‘lish bilan birga o‘ziga bo‘lgan ishonch, hamkorlik va muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Coding Lab o‘qituvchilari bolalarni keyingi avlod yetakchilari bo‘lishga ilhomlantiradi. Ishlab chiqilgan o‘quv dasturi 5 yoshdan 18 yoshgacha bo‘lgan bolalarga qaratilgan bo‘lib, kompyuterga asoslangan ilg‘or fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Coding Lab i dars rejalari va o‘quv samaradorligini oshirish uchun o‘quvchilar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning bir qismi sifatida zamonaviy mavzular va kashfiyotlardan foydalangan holda o‘z darslarini qiziqarli va dolzarb tashkillashtiradi [12].

Elevate global education group. Gonkongdagi yetakchi xalqaro maktablardan. Amaliy loyihalar va hamkorlikdagi tadbirlar orqali talabalar tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va jamoada ishlash ko‘nikmalarini oshirib, haqiqiy muammolarni hal qilishadi. Robotlar qurishdan tortib tajribalar o‘tkazishgacha talabalar o‘qishda va undan tashqarida muvaffaqiyat qozonishga yordam beradigan bilim va vositalarga ega bo‘ladilar.

Yigirma yillar oldin, **Colour My World Anna Tam** bolalarning ijodiy o‘sishi uchun noyob makon yaratdi. Xalqaro miqyosda taniqli rassomlar va o‘qituvchilar jamoasi bilan birgalikda u semestr va maktab ta’tillari davomida turli xil seminarlar o‘tkazadi, shu jumladan, ommaviy nutq, ijodiy yozish, raqamli illyustrasiya va rasm, kino yaratish va animatsiya. Colour My World besh yil davomida qiziquvchan yoshlar uchun ularda badiiylik, ijodiy qarash va texnologiya olamiga o‘ziga xos nuqtai nazarni singdirish uchun dasturlash va informatika bo‘yicha seminarlarni taklif etadi.

Coding 101 bolalar rivojlantiradigan shaxsiy o‘quv muhitini rag‘batlantiradigan kichik sinflarni taklif etadi. Yaxshi tashkil etilgan IT va ta’lim mutaxassisleri maktab yoshidagi bolalarga eng yaxshi STEM va kodlash bo‘yicha ta’lim beradi. So‘nggi bir necha yil ichida ular 250 dan ortiq maktablarda, shu

jumladan, Makeblock robotics, Metas electronic blocks, Arduino and Raspberry Pi electronics, 3D Printing, and Minecraft education darslarida muvaffaqiyatli dars berishdi. Coding 101 da STEM bilan yaqindan tanishishni xohlaydigan bolalar uchun Science Parkda muntazam dam olish lagerlari va qo‘shimcha darslar mavjud.

Coding Kingdom besh yoshdan 18 yoshgacha bo‘lgan 10 000 dan ortiq o‘quvchilar uchun qiziqarli dasturlash kurslarini tashkil etdi. Bu Gonkongdagi eng yirik professional texnik akademiya bo‘lib, u bolalarga ularni muvaffaqiyatli kelajakka tayyorlaydigan turli ko‘nikmalarni o‘rgatadi. Coding Kingdom bolalarni asosiy kurslardan boshlashga, so‘ngra muhandislik bo‘yicha bilimlarini oshirish uchun Minecraft va Redstone kabi ko‘proq ixtisoslashgan mashg‘ulotlarga o‘tishga undadi.

Makerbot - bu muhtojlarga ijtimoiy va ekologik ta’sir ko‘rsatishga sodiq ishlab chiquvchilarning notijorat hamjamiyati. Ta’lim berish orqali bolalar turli seminarlar va tadbirlarda innovatsion vositalar va dizaynlarni yaratish uchun amaliy ko‘nikmalar va dizayn tafakkurini qo‘llashlari mumkin. Mahorat darslari barcha yoshdagi va ta’lim darajasidagi bolalar uchun mo‘ljallangan; farzandlaringiz muhandislik, dizayn va san’atni birlashtirib, yechimlarni qanday ixtiro qilishni o‘rganishlari mumkin [13].

Xulosa. Milliy o‘quv dasturini ishlab chiqish, ekspertiza qilish va tajribasinozdan o‘tkazish hamda bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish samaradorligini ta’minlash maqsadida yuqori salohiyatli milliy va xalqaro ekspertlar, jumladan, UNISEF, USAID va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan taqdim etilgan xorijiy konsultantlar bilan tizimli ishlash tashkil etildi. Amaldagi davlat ta’lim standartlari, o‘quv dasturlari va o‘quv adabiyotlarini rivojlangan xorijiy davlatlarning o‘quv-me’yoriy resurslari bilan qiyoslash orqali o‘rganib chiqilmoqda. Ilg‘or tajribalardan kelib chiqqan holda Milliy o‘quv dasturini ishlab chiqishda Singapur, Koreya Respublikasi, AQSh, Gongkong va Yaponiya kabi davlatlar tajribalaridan tashqari umume’tirof etilgan xalqaro baholash dasturlari talablari va metodologiyasi inobatga olinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abjalova. M. STEAM ta’lim dasturi Presentation February 2021 DOI: 10.13140/RG.2.2.28787.66084
2. Koirala, K.P., & Parajuli, K.P. (2024). Article Integrating STEAM education in the school science teaching at Gorkha district. Forum for Education Studies, 2(3), 1430.
3. Mirzayeva, N.A. (2020). Relevance and pedagogical basis development of environmental competence in students. Science and education, 1(7), 565-581.

4. Мирзаева Н.А. (2019). Талабаларда экологик компетенцияни ривожлантиришда экология ва фанлар интеграцияси. Современное образование (Узбекистан), 3 (76)), 3-8.
5. Aelterman, N., Vansteenkiste, M., Van Keer, H., Van den Berghe, L., De Meyer, J., & Haerens, L. (2012). Students’ objectively measured physical activity levels and engagement as a function of between-class and between-student differences in motivation toward physical education. *Journal of sport & exercise psychology*, 34(4), 457-480.
6. Soroko N. (2024). Особливости организаций навчальних steam-проектів із використанням іммерсивних технологій. Фізико-математична освіта, 39(2), 51-59.
7. Kozhuharova, D. (2022). STEAM in Information Technology education. Педагогически Форум, 10(4), 22-28. <https://doi.org/10.15547/pf.2022.022>
8. Sousa, R.R.A. de. (2024). Teorizando o STEAM: como integrar projetos interdisciplinares no currículo STEAM. *Revista Interseção*, 6(1), 315–341. <https://doi.org/10.48178/intersecao.v6i1.464>.
9. Jho, H., Hong, O., & Song, J. (2016). An Analysis of STEM/STEAM Teacher Education in Korea with a Case Study of Two Schools from a Community of Practice Perspective. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 12(7), 1843-1862. <https://doi.org/10.12973/eurasia.2016.1538a>
10. Koirala, K.P., & Parajuli, K.P. (2024). Article Integrating STEAM education in the school science teaching at Gorkha district. *Forum for Education Studies*, 2(3), 1430.
11. Ojugo, A.A., Osika, A., Iyawa, I.J.B., & Yerokun, R.O. (2012). Information and communication technology (Ict) integration into science, technology, engineering and mathematic (STEM) in Nigeria. *West African Journal of Industrial and Academic Research*, 4(1), 148-156.
12. <https://www.littlestepsasia.com/hong-kong/learn/schools/steam-and-stem-education-hong-kong/>
13. <https://www.littlestepsasia.com/singapore/learn/schools/singapore-technology-schools/>

ВЛИЯНИЕ СЕМЬИ НА ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Арсланова Гульмира Джуманиязовна,

Преподаватель кафедры «Методика начального образования» Чирчикского ГПУ.

Нурметова Севара Улугбековна,

Студентка Чирчикского ГПУ.

***Аннотация.** В статье исследуется роль семьи в образовательном процессе учащихся младших классов. Анализируются факторы семейного влияния, такие как уровень родительского образования, стиль воспитания, эмоциональный климат и участие родителей в школьной жизни. Отмечается, что активная поддержка со стороны семьи способствует формированию положительной учебной мотивации, дисциплины и успешной адаптации ребёнка к школьной среде. Подводится итог о необходимости сотрудничества между школой и родителями для повышения эффективности обучения на начальном этапе школьного образования.*

***Ключевые слова:** начальное образование, семья, семейное воспитание, влияние, сотрудничество, личность, учебная деятельность, мотивация, успехи.*

Введение. Влияние семьи на процесс обучения младших школьников является одним из ключевых факторов в их образовательном и личностном развитии. Семья не только оказывает влияние на академические успехи ребёнка, но и формирует его отношения с окружающим миром, самооценку и мотивацию.

«В семье ребёнок познаёт себя и свой дом, а в детском саду и школе – Родину. Поэтому мы должны серьёзно отнестись к воспитанию и образованию в семье. Нужно установить активный диалог и взаимопонимание между учителями и родителями» [1; стр.137].

Начальная школа — один из важнейших этапов в жизни ребёнка, когда формируются основы его учебной деятельности, мировоззрения и личностных качеств. Успешность обучения младшего школьника зависит от множества факторов, среди которых особое место занимает семья. Именно в семье закладываются первые представления о ценности образования, формируются учебные привычки, мотивация и отношение к знаниям. В работах таких восточных мыслителей, как Абу Наср аль-Фараби и Ибн Сина, подчеркивается важность нравственного воспитания и роли семьи в

формировании личности ребёнка. Выдающийся узбекский писатель и педагог Абдулла Авлоний подчёркивал в своих трудах необходимость тесной связи между домашним воспитанием и школьным обучением, утверждая, что семья должна быть продолжением школы, а школа — продолжением семьи.

Взаимоотношения между родителями и ребёнком, уровень педагогической культуры взрослых, а также степень их вовлечённости в образовательный процесс оказывают существенное влияние на академическую успеваемость и психологическое благополучие младшего школьника.

Основная часть. *Принципы сотрудничества школы и семьи.* Семья играет важную роль в воспитании и создании эмоционально стабильной и безопасной среды для младшего школьника.

«В вопросах воспитания детей родители должны не только поддерживать учителей школы, но и тесно сотрудничать с ними» [1; стр.137].

Эмоциональная поддержка родителей помогает детям справляться с трудностями, возникающими в учебном процессе, будь то проблемы с учёбой, взаимоотношениями с одноклассниками или стрессовые ситуации. Чувство уверенности и безопасности способствует улучшению учебных успехов. Активное участие родителей в образовательном процессе имеет огромное значение. Это может выражаться в помощи с домашними заданиями, организации учебного времени, обсуждении школьных успехов и проблем. Родители, которые демонстрируют интерес к учёбе ребёнка, мотивируют его к более серьёзному отношению к обучению. Семья закладывает основы для формирования учебных навыков и привычек. Это включает в себя создание комфортного места для занятий, установление режима дня, поддержание порядка в учебных материалах. Дети, у которых родители активно способствуют организации учебного процесса, с большей вероятностью будут успешными учениками и будут ограждены от переживаний и стресса. Ценности, передаваемые в семье, также влияют на отношение ребёнка к учебной деятельности. Если в семье ценятся знания и образование, ребёнок, как правило, будет стремиться к хорошим результатам в школе. Родители, демонстрирующие высокий уровень образования и положительное отношение к учёбе, служат детям примером для подражания. Семья также формирует социальное окружение ребёнка. Дети, которые растут в благоприятной социальной среде, имеют больше возможностей для развития коммуникативных навыков, что, в свою очередь, способствует успешному обучению. Родители, занимающиеся развитием социальных навыков ребёнка (например, организуя игры с другими детьми), способствуют улучшению его социализации в детском коллективе, что

важным образом влияет на образовательный процесс. Психологический климат в семье оказывает большое влияние на самооценку и уверенность ребёнка в собственных силах. Позитивная атмосфера в семье, поддержка и внимание со стороны родителей способствуют развитию у школьников устойчивости к стрессам и сложностям, возникающим в процессе обучения.

Наличие материальных ресурсов также играет роль в образовательном процессе. Финансовая поддержка семьи позволяет обеспечить ребёнка всеми необходимыми дополнительными учебными материалами, посещением кружков, репетиторов и другими возможностями для расширенного обучения. Влияние семьи на процесс обучения младших школьников многогранно и проявляется через эмоциональную поддержку, участие в учебном процессе, формирование положительных ценностей и привычек.

«Сегодня одна из главных задач школы – создание педагогической системы, основанной на взаимодействии педагогического, ученического и родительского коллективов как равноправных партнёров» [2; стр.262].

Активное участие родителей в образовании ребёнка способствует не только лучшим академическим результатам, но и гармоничному развитию личности.

«Каждый человек, живущий на этой земле, на протяжении всей своей жизни трудится, не жалеет сил, чтобы вырастить своих детей образованными и добродетельными, увидеть их счастье и благополучие» [3; стр.4].

Заключение. Семейное воспитание играет ключевую роль в процессе образования младших школьников. Именно в семье формируются первые представления о труде, ответственности, дисциплине и стремлении к знаниям. Эмоциональная поддержка, стабильная обстановка, участие родителей в учебной жизни ребёнка – всё это создаёт прочную основу для успешного освоения школьной программы и формирования положительного отношения к обучению.

«Семейное воспитание неразрывно связано с самовоспитанием взрослых, формированием у них качеств и черт характера, обеспечивающих эффективное педагогическое воздействие на детей» [2; стр.259].

В современных условиях возрастает необходимость внедрения инновационных форм сотрудничества между школой и родителями, таких как:

- Проведение интерактивных родительских собраний в форме мастер-классов, круглых столов и тренингов;
- Внедрение практики семейных образовательных проектов, в которых ребёнок и родители совместно готовят презентации, исследовательские работы, творческие задания;

- Создание школьных родительских клубов, где обсуждаются методы воспитания, психолого-педагогические проблемы и успешный опыт. Таким образом, влияние семьи на процесс обучения младших школьников многогранно и включает в себя не только эмоциональную и психологическую поддержку, но и активное участие в образовательном процессе, создание положительного климата для учёбы и социального развития. Сбалансированное внимание родителей к обучению детей, продуктивному использованию их свободного времени и психоэмоциональному состоянию младших школьников помогает обеспечивать гармоничное развитие личности каждого ребёнка и успешность в образовательном процессе.

Использованная литература:

1. Шавкат Мирзиёев. От национального возрождения – к национальному прогрессу. т.4 Ташкент – «Узбекистан» - 2020. – С. 137
2. Абдуллаева Б.С., Уразова М.Б., Вохидова Н.Х. Общая педагогика. Учебное пособие. «Sano-standart», Ташкент – 2017. – С. 262-269
3. Умарова М.Х. Теория и история педагогики. Учебное пособие. Издательско-полиграфический творческий дом имени Чулпана. Ташкент – 2018. – С. 4

KREATIV TA’LIM: BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA IJODIY SALOHİYATNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

*Artikova Nargiz Shuxratovna,
Xudayqulova Fazilat Bo‘riyevna,
Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va
amaliyoti” kafedrası o‘qituvchilari.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada kreativ ta’limning nazariy asoslari, pedagogik tamoyillari va boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishdagi roli yoritilgan. Shuningdek, o‘qituvchining kreativ kompetensiyasi va o‘qitishning interfaol, muammoli va loyiha asosidagi metodlari orqali kreativlikni shakllantirish yo‘llari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: kreativ ta’lim, pedagogik kreativlik, boshlang‘ich ta’lim, ijodiy fikrlash, interfaol metodlar, kompetensiya, shaxsiy rivojlanish.

Kirish. XXI asr ta’limining asosiy talabi – o‘quvchini tayyor bilim egallovchidan ko‘ra, mustaqil fikrlovchi, ijodiy yondasha oladigan, muammolarga yangi yechim topuvchi shaxs sifatida shakllantirishdir. Bunday yondashuvning markazida esa kreativ ta’lim turadi. Kreativlik – bu faqat san’at yoki adabiyot bilan bog‘liq qobiliyat emas, balki har qanday ta’lim sohasi uchun muhim bo‘lgan universal tafakkur shaklidir (Torrance, 1980).

Kreativlik – bu insonning eng qimmatli intellektual salohiyatidir. Ayniqsa, zamonaviy jamiyatda mustaqil, erkin va ijodiy fikrlaydigan shaxslar katta qiymatga ega bo‘lmoqda. Ushbu jarayonni erta yoshda, xususan, boshlang‘ich ta’lim bosqichidayoq rivojlantirish katta ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan shu bosqichda bolaning tafakkuri shakllanadi, dunyoni idrok etish mexanizmlari paydo bo‘ladi va ijodkorlik uchun tabiiy imkoniyatlar yuzaga chiqadi.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarda kreativ fikrlash va ijodiy yondashuvlarni shakllantirish — ularning keyingi ta’lim bosqichlari va hayotdagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam poydevor hisoblanadi.

Kreativlik va kreativ pedagogikaning nazariy asoslari.

Kreativ pedagogika – bu o‘quvchini mustaqil va erkin fikrlashga, o‘z nuqtai nazarini asoslashga, mavjud stereotiplardan chiqib, yangi yondashuvlarni taklif qilishga yo‘naltiruvchi ta’lim tizimidir. Kreativlikni rivojlantirishda **divergent tafakkur**, ya’ni muammoga turli yo‘nalishlardan yondashish, asosiy psixologik mezonlardan biri sifatida e’tirof etiladi (Guilford, 1967). Vygotskiyning fikricha esa ijodiy fikrlash – bu bolaning ijtimoiy faoliyatda o‘zini namoyon qilish imkoniyati bo‘lib, u faqat bilim emas, balki motivatsiya, hissiy holat va sotsial muhit bilan chambarchas bog‘liqdir (Vygotskiy, 1956).

Pedagogik tamoyillar va metodlar. Kreativ ta’limning muvaffaqiyati quyidagi asosiy tamoyillarga tayangan holda tashkil etiladi:

Muammoli yondashuv tamoyili – dars jarayonida nostandart savollar va muammolarni ilgari surish orqali o‘quvchilarni izlanishga undaydi.

Ijodiy faoliyat tamoyili – o‘quvchilar faqat javobni topmay, balki o‘z g‘oyalarini taklif qilishi, yangi konsepsiyalarni ishlab chiqishi kerak.

Individuallashtirish tamoyili – har bir o‘quvchining shaxsiy salohiyati, qiziqishlari va kognitiv darajasi inobatga olinadi.

Refleksiya va tahlil tamoyili – o‘quvchilar o‘z fikr va faoliyatlarini baholashga o‘rgatiladi.

Bu tamoyillarni amalga oshirish uchun interfaol, loyiha asosida o‘qitish, rolli o‘yinlar, SWOT-tahlil, mentallashtirish xaritalari, “fikrlar shamoli” metodlari juda samarali hisoblanadi.

Boshlang‘ich ta’limda kreativlikni rivojlantirish vositalari

Boshlang‘ich maktab – bu shaxsning asosiy kompetensiyalari shakllanadigan muhim bosqichdir. Aynan shu davrda o‘quvchilar ijodiy fikrlash, o‘z fikrini erkin ifodalash, muqobil qarorlar taklif qilish kabi ko‘nikmalarga ega bo‘lishi kerak. Kreativlikni rivojlantirish uchun:

- O‘quvchilarning mustaqil loyihalar bilan shug‘ullanishi;
- Fanlararo bog‘liqlik asosida integratsiyalashgan darslar tashkil etilishi;
- Raqamli texnologiyalar (interaktiv ilovalar, vizual vositalar) bilan darslar boyitilishi;
- Darslarda muhokama va debat usullariga keng o‘rin berilishi zarur.

Boshlang‘ich ta’limda kreativlikni rivojlantirish birinchi navbatda o‘quv muhitining qanday tashkil etilganiga bog‘liq. Agar o‘quv muhitida o‘quvchilar o‘z fikrini erkin ifodalashga, noto‘g‘ri javobdan qo‘rqmasdan savol berishga, turli yo‘llar bilan masalalarni hal qilishga undalsa, bu ularning ijodiy salohiyatini uyg‘otadi. Shunday muhitni yaratishda o‘qituvchining roli beqiyosdir. Kreativ pedagog – bu bilim beruvchi emas, balki o‘quvchining fikrlashini rag‘batlantiruvchi, yo‘l ko‘rsatuvchi va ilhomlantiruvchi shaxsdir.

Kreativlikni rivojlantirish vositalari ko‘plab shakllarda namoyon bo‘ladi. Avvalo, bu interfaol metodlar – guruhlarda ishlash, rolli o‘yinlar, munozaralar, “fikrlar shamoli” va “klaster” kabi texnikalar orqali o‘quvchi mustaqil fikrlashga o‘rganadi. Shuningdek, loyiha asosida o‘qitish (PBL) metodi orqali o‘quvchi muammoni hal qilish uchun ma’lumot to‘playdi, tahlil qiladi, yangi g‘oyalarni ishlab chiqadi.

PBL – bu Project-Based Learning, ya’ni loyiha asosida o‘qitish degan metodik yondashuvning qisqartmasidir.

PBL (Project-Based Learning) – bu nima?

PBL – o‘quvchilarning real hayotga yaqin muammo yoki savollar asosida mustaqil va jamoaviy izlanish olib borib, biror loyiha yaratish orqali o‘rganadigan interfaol ta’lim shaklidir.

Bu metodda o‘quvchi:

- o‘ziga qiziqarli va dolzarb bo‘lgan mavzu asosida loyiha tanlaydi yoki berilgan vazifani bajaradi,
- ma’lumot izlaydi, tahlil qiladi, rejalashtiradi,
- amaliy yechim ishlab chiqadi (masalan: maket, prezentatsiya, plakat, video, tajriba va h.k.),
- yakunda o‘z loyihasini taqdim etadi va baholanadi.

San’at bilan bog‘liq fanlar – musiqa, tasviriy san’at, drama – o‘quvchilarda ijodiy tafakkurni yanada kuchaytiradi. Bu darslar orqali o‘quvchilar o‘z his-tuyg‘ularini ifoda etishni, estetik didini rivojlantirishni va o‘z qobiliyatlarini erkin sinab ko‘rishni o‘rganadilar.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar ham kreativlikni qo‘llab-quvvatlaydigan muhim vositadir. Raqamli platformalar, ta’limiy ilovalar, animatsiya va dizayn vositalari orqali o‘quvchi nafaqat iste’molchi, balki kontent yaratuvchiga aylanishi mumkin. Bu esa ularning raqamli savodxonligini va ijodiy salohiyatini birgalikda rivojlantiradi.

Kreativlikni shakllantirishda yana bir muhim vosita – bu savollar berish madaniyatidir. O‘qituvchi o‘quvchiga tayyor javob bermasligi, balki uni fikrlashga majbur qiladigan ochiq, muammoli savollarni berishi lozim: “Boshqacha qanday bo‘lishi mumkin?”, “Agar sen muallif bo‘lganingda, nima o‘zgartirarding?”, “Bu muammoning yana qanday yechimlari bo‘lishi mumkin?”

Kreativlikni rivojlantirish – bu bir martalik jarayon emas, balki izchil va ongli ravishda tashkil etiladigan ta’lim strategiyasidir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisiga erkin fikrlash, o‘z g‘oyasini baholash, yangilikka intilish imkonini beradigan har qanday vosita – bu kreativlik sari qo‘yilgan qadamdir. Kelajak jamiyatini shakllantiradigan ijodkor avlodni aynan bugun, aynan boshlang‘ich ta’limdan boshlab tarbiyalashimiz zarur.

Xulosa qilib aytganda, kreativ ta’lim – bu shunchaki yangicha usullar majmui emas, balki ta’limga bo‘lgan yangi qarashdir. Bu qarash o‘quvchining individual salohiyatini ochish, uning fikrlash darajasini rivojlantirish va uni hayotiy vazifalarni mustaqil hal etishga tayyorlashga xizmat qiladi. Boshlang‘ich ta’limda kreativlikni shakllantirish orqali biz nafaqat bilimli, balki yangilikka ochiq, mas’uliyatli va tashabbuskor shaxsni tarbiyalaymiz.

Foydalanilgan adaiyotlar:

1. Torrance, E.P. (1980). Norms-technical manual: Demonstrator form for the Torrance Tests of Creative Thinking. Unpublished manuscript, Georgia Studies of Creative Behavior, Athens, GA.
2. Torrance, E.P. (1972). Predictive validity of the Torrance Tests of Creative Thinking. *Journal of Creative Behavior*, 6, 236–252.
3. Vygotsky L.S. Selected psychological studies. – M., 1956.
4. Ermolaeva-Tomina L.B. The study of factors determining individual differences in the manifestation of creative activity // *Psychology of creativity*. – M., 1990. pp. 117-130.
5. Jalilova, O.A., Karimjonova, D.K., & Artikova, N.S. (2024). Maktabgacha ta’limdagi muammolar va ularning yechimlari. *Academic research in educational sciences*, 5 (CSPU Conference 1 Part 1), 644-646.
6. Xolboyeva, N.J., Ro‘zimurodova, E., & Shuxratovna, A.N. (2024). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bo‘sh vaqtini samarali tashkillashtirish usullari. *Academic research in educational sciences*, 5 (CSPU Conference 1 Part 1), 174-177.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINI PIRLS XALQARO BAHOLASH DASTURIGA TAYYORLASHNI TAKOMILLASHTIRISH

Axmetova Nargiza Maxmud qizi,
Xalqaro Nordik universiteti magistranti.

Anotatsiya. Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini PIRLS xalqaro baholash dasturiga tayyorlash masalalari haqida, jahonda yuqori natijalar ko‘rsatgan davlatlar haqida ma’lumotlar va bu borada amalga oshirilishi kerak bo‘lgan ishlar ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: PIRLS xalqaro baholash dasturi, o‘qituvchi, o‘quvchi, ta’lim sifatini baholash, xorijiy tajribalar.

Kirish. Oxirgi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o‘sish ko‘rsatkichlariga erishilayotganligi barcha sohalarda malakali kadrlar va yetuk mutahasislarga bo‘lgan talabni yanada oshirmoqda. Bundan ko‘rish mumkinki o‘quvchilarimizning darslarga qiziqish xususiyatini oshirish va o‘quvchilarning har tomonlama ta’lim tarbiyaga e’tiborini kuchaytirishni talab etadi.

Ushbu talablarning ta’lim tizimi uchun muhim ekanligi, aksariyat xorijiy davlatlardagi kabi ta’lim va fan sohalari rivojlanishini baholash va monitorining qilish orqali ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan ilg‘or tajribalarni sohaga jalb qilish kerakligini anglatadi. Ta’lim sifati va samaradorligini oshirish yo‘lida jahondagi ilg‘or tajribalarni o‘rganish, xalqaro standartlar talablarining joriy etilishi muhim ahamiyatga ega.

Metodologiya. O‘quvchilarga bilim ko‘nikma berilgandan so‘ng Kitobcha metodidan foydalaniladi. Ushbu metod o‘qituvchi tomonidan 1,2,3 - qarotlarga kitob ko‘rinishidagi ammo hech narsa yozilmagan oppoq holarda 3 ta o‘quvchilarga, ya’ni 1- partadadagilarga beriladi. O‘quvchilar kitobcha ustiga har xil dizayn beradi va ichiga bittadan dars davomida o‘rgangan ma’lumotini yozishadi kitobcha har bir qator ohiriga yetib kelganida ichida bugungi mavzuga oid bir nechta ma’lumotlari bor chiroyli kitob holatiga keladi. Bu kitobchani dars davomida past o‘zlashtirgan o‘quvchiga beriladi. Bu merod orqali past o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni ham bilimini oshirish ko‘zda tutilgan.

Adabiyotlarning tahlili. Respublikamizda qo‘yilayotgan amaliy qadamlarga xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarning tashkil etilishi to‘g‘risida hukumat qarorining qabul qilinishi Ta’lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasidek (IEA-International Association for

the Evaluation of Educational Achievement) nufuzli tashkilot bilan hamkorlik aloqalarining yo‘lga qo‘yilishini misol sifatida keltirish mumkin. IEA (Ta’lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasi) tashkiloti tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlarning aksariyati o‘quvchilarning akademik faoliyatini bir yoki bir nechta fanlardan yoki fanlararo uyg‘unlik asosida baholashni o‘z ichiga oladi, bu esa dunyo bo‘yicha umumiy va har bir mamlakat kesimida ta’lim jarayonlarini chuqur tahlil qilishga yordam beradi. O‘quvchilarning erishgan yutuqlarini o‘rganishda barcha o‘quvchilardan emas, balki ushbu qatlamning vakillari sifatida tanlab olingan o‘quvchilardan obyektiv testlarni o‘tkazish orqali baholanadi. Shuningdek, maktab direktorlari, o‘qituvchilar, o‘quvchilar, hattoki ota-onalardan so‘rovnomalar o‘tkazilib, maktabdagi ta’lim sifatiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar, jumladan, maktab resurslari, o‘quvchilarning ta’lim olishga oid qarashlari, o‘qitish usullari hamda uy sharoitida o‘quvchilarning bilim olishi qanchalik darajada qo‘llab-quvvatlanayotganligiga doir qimmatli ma’lumotlar to‘planadi. Ushbu tadqiqotlar yuqori texnik va ilmiy talablar asosida o‘tkaziladi. Shuningdek, o‘rganilayotgan holatlarning xususiyatidan kelib chiqib, amaliy tadqiqotlar bilan birga kuzatuv kabi samarali usullardan ham foydalaniladi. Ushbu dasturning ko‘p yillar davomida muvaffaqiyatli faoliyat olib borayotganiga 2021-yilda 20 yil to‘ladi. Progress in International Reading and Literacy Study (PIRLS) – boshlang‘ich 4-sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajasini baholash uchun; Boshqacha qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qib tushunish ko‘nikmalarini qay darajada rivojlanganligi haqidagi ma’lumotlarni xalqaro miqyosda taqqoslash imkonini beradigan, o‘qish va o‘qitishni yaxshilash uchun ta’lim sohasidagi davlat siyosatiga oid ma’lumotlarni taqdim etadigan yirik xalqaro baholash dasturidir. Shuningdek, PIRLS, yosh o‘quvchilar tomonidan maktabda va maktabdan tashqarida ta’lim olishning katta qismini tashkil etuvchi, yani badiiy tajriba orttirish, ma’lumot olish va undan foydalanish ko‘nikmalarini baholash kabi ikkita keng qamrovli maqsadlarni ifodalaydi. Yana shuni aytish mumkinki, ushbu dastur zamon bilan hamnafas qadam tashlaydi hamda o‘zining baholash mezonlarini zamonaviy talablarga muvofiq ravishda takomillashtirib boradi. Bunga misol sifatida, 2021-yilda o‘tkaziladigan tadqiqotda o‘quvchilarga birinchi marta raqamli formatdagi topshiriqlarni taqdim etishni rejalashtirganini aytish o‘rinlidir. Raqamli formatga o‘tish bilan birga, internet muhitida boshqariladigan PIRLS onlayn o‘qishni kompyuterda baholash kabi o‘zgarishlar ham ko‘zda tutilgan. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrda “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish choratadbirlari to‘g‘risida” gi 997-sonli qarori bilan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi

qoshida “Ta’lim sifatini baholash bo’yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi” tashkil etildi. [2]

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-5712-son Farmonida 2030-yilga kelib PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg‘or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosidan o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo‘naltirilgan ta’lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan. [1]

PIRLSda rossiyalik boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yuksak yutuqlarga erishishlariga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar.Jamiyatda, o‘qituvchilar, ota-onalar va o‘quvchilar orasida o‘qish savodxonligi bilan shug‘ullanishning qadr-qimmatini tan olinishi, maktabda va oilalarda o‘qishga bo‘lgan yuqori motivatsiya, maktabgacha tayyorgarlikning yaxshi darajasi, otaonalarining o‘qishni o‘rganishga tayyorgarlik ko‘rishdagi ishtiroki, umumiy boshlang‘ich ta’limning Federal davlat asosiy standartlarida (ФГОС НОО) belgilab qo‘yilgan ta’lim jarayonidagi prinsipial o‘zgarishlar: “badiiy o‘qish” va metapredmet natijalari bo’yicha umumiy ta’limni tashkil etish va natijalarga erishish,boshlang‘ich ta’limning sifatlari dasturlari, darsliklar, o‘qishni o‘rgatishning chuqur o‘ylangan metodikasi, o‘qishda qiyinchiliklarga duch kelayotgan o‘quvchilar bilan muvaffaqiyatli ishlash kabi omillar PIRLSda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yuksak yutuqlarga erishishlariga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar sifatida o‘rganilgan.

PIRLSda Rossiyalik boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yuksak yutuqlarga erishishdagi o‘shish nuqtalari. Har bir sinfda ta’limni differensiyalashga kuchli e’tibor berilishi zarur, bu borada aksariyat birinchi sinf o‘quvchilarining muvaffaqiyatli boshlash uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarga ega bo‘lmagan maktablarga alohidae’tibor berilishi lozim. muammolarni yodda tutish kerak: 1) eng kuchli o‘quvchilarga kelgusidagi rivojlanishiga ko‘maklashish; 2) o‘g‘il bolalarga yordam berish, chunki ularning natijalari qizlarning natijalaridan ko‘ra yomonroq degan fikrlarni ko‘rib chiqib aynan mana shu vazifalarni boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining PIRLSda yuksak yutuqlarga erishishdagi o‘shish nuqtalari deb belgilangan. [3]

Boshlang‘ich ta’lim tizimi oldidagi ustuvor vazifalar sifatida esa ta’lim jarayonida turli xil matnlardan foydalanishni taminlash zarur: yaxlit, yaxlit bo‘lmagan, murakkab (ko‘plik), turli xil matnlarni o‘qish uchun turli strategiyalarni ishlab chiqish, tushunib o‘qishni shakllantirish va baholashning turli shakllaridan foydalanish (qog‘oz va kompyuter shakllari) kabi vazifalar qo‘yilgan.

Rossiyada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi bo‘yicha olib borilayotgan ishlarda PIRLS darslari. O‘qish tezligini nazorat qilishdan ko‘ra tushunib o‘qishga urg‘u berish kuzatildi. O‘qish savodxonligi funksional savodxonlikning integrativ komponenti sifatida anglatmoqda. Rossiyada bu davlat hujjatlari darajasida qayd etilgan (FDAS UBT 2009-y.) Matematik, lingvistik, tarixiy, tabiiy-ilmiy va ma’lumotnomalarni o‘qishni o‘rgatishda o‘ziga xoslik ishlab chiqarilmoqda. O‘qish savodxonligini baholashning turli modellari metapredmet natijasi sifatida yaratiladi. [4, 5].

Muhokama va natijalar. Xalqaro baholashlarda yuqori natijalar ko‘rsatgan davlatlar, ayniqsa PIRLS, PISA, TIMSS kabi dasturlarda o‘zining yuqori natijalarini ko‘rsatgan mamlakatlar quyidagilar: 1. Singapur. 2. Shvetsiya. 3. Finlandiya. 4. Germaniya. 5. Xitoy (shuningdek, Pekin, Shayxay, Jiangsu va Guandun mintaqalari). 6. Yaponiya. 7. Janubiy Koreya. 8. Kanada. 9. Shveysariya. 10. Niderlandiya.

Bu ro‘yxat har xil baholash dasturiga ko‘ra farq qilishi mumkin, lekin yuqorida keltirilgan mamlakatlar doimo yuqori o‘rinlarga ega. Har bir mamlakat o‘zining ta’limi va metodologiyasi bilan farq qiladi, ammo umumiy ravishda bu davlatlar o‘quvchilarni samarali tarzda tayyorlashda muvaffaqiyatli bo‘lishgan.

Dunyodagi eng baxtlilar ro‘yxati, odatda BMT ning Baxtlilik bo‘yicha global hisobotlari (World Happiness Report)asosida tuziladi. Ushbu hisobotda davlatlar o‘quvchilarninghayotdan qoniqish darajasi, iqtisodiy barqarorlik,ijtimoiy yordam, sog‘liqni saqlash, ta’lim va boshqalar kabi omillarni hisobga olgan holda baholanadi.

2024-yilgi World Happiness Report ma’lumotlariga ko‘ra, eng baxtli davlatlar ro‘yxari quyidagicha: 1. Finlandiya. 2. Denmark. 3. Shveysariya. 4. Islandiya. 5. Norvegiya. 6. Niderlandiya. 7. Shvetsiya. 8. Luksemburg. 9. Nauya Zelandiya. 10. Kanada.

Bu davlatlar asosan yuqori darajadagi ijtimoiy farovonlik, kuchli ta’lim tizimi, sog‘liqni saqlash tizimi va umumiy iqtisodiy barqarorlik bilan ajralib turadi. Bundan kelib chiqadiki, xalqaro baholashda yuqori natijalarga erishgan davlatlarning aksariyati baxtli davlatlar orasida ham ko‘rishimiz mumkin. Demak, biz tinch va totuv baxtli oila farzandini yuqori natijalarga erishish darajasi yuqori bo‘lishi mumkinligini ko‘ramiz.

Respublikamizning xalqaro tadqiqotlarda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining O‘qish savodxonligini baholash Ta’lim inspeksiyasi huzuridagi “Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markaziy xodimlari tomonidan ishlab chiqilgan metodik qo‘llanmada PIRLS tadqiqoti, uning o‘ziga xos xususiyatlari, nazorat-sinov materiallarining ishlab chiqilishi haqida umumiy Ma’lumotlar berilgan. Shu bilan birga, PIRLS tadqiqotining topshiriqlaridan, yani

matnlar va savollaridan bir nechta namunalar hamda ularning baholash mezonlari keltirilgan. Shuningdek, 4-sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini baholash bo‘yicha o‘tkaziladigan PIRLS xalqaro tadqiqotiga tayyorgarlik ko‘rish uchun PIRLSda berilgan matnlarning har biriga alohida mashq daftarlari ishlab chiqilgan. Mazkur ish daftari o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini oshirish, o‘qiganlarini tahlil qilish, talqin qilish hamda to‘g‘ri xulosa chiqara olish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun qo‘shimcha didaktik material hisoblanadi. Ushbu daftarni tayyorlashda PIRLS (Progress In International Reading And Literacy Study) tadqiqotining ochiq manbalaridan foydalanilgan. [6]

Xulosa. Ushbu tadqiqot sinovi har 4 yilda bir marta o‘tkazishga mo‘ljallangan bo‘lib, 2021-yil uchun mo‘ljallangan tadqiqotlarda O‘zbekistonning boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ham ishtirok etishi o‘qituvchilariga katta mas‘uliyat yuklaydi. Bu muhim vazifani amalga oshirish o‘qituvchidan Ta’limga yangicha yondashishni va faollikni talab etadi. O‘quvchini xalqaro baholash darajasini belgilovchi PIRLSga tayyorlashda O‘qish darsi jarayonida darslikda berilgan har bir matn yuzasidan o‘quvchi o‘zi mustaqil ravishda ushbu matndan kelib chiqib savollar tuzish vazifasi qo‘yilsa, har bir bolaning berilgan matnni qay darajada o‘zlashtirganligini uning tuzgan savollari orqali bilib olish mumkin bo‘ladi. Bunda o‘quvchining dunyoqarashi, mustaqil fikrlashi va obrazli tafakkuri har bir dars davomida rivojlantirilib takomillashib boriladi. Dars jarayonida bola to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri fikrini tinglab, to‘g‘ri xulosani hayotiy faktlar orqali chiqarishga o‘rgatib boradi.

Foydalalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-5712-sonli farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2018-yil 8-dekabrda 997-sonli qarori.
3. “Xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish – inson kapitalini rivojlantirish omilidir” mavzusidagi xalqaro vebinar. Sidorova Galina Aleksandrovna, Rossiya ta’lim akademiyasining ta’limni rivojlantirish strategiyasi instituti, ta’lim sifatini baholash markazining katta ilmiy xodimi, pedagogika fanlari nomzodi. e-mail: centeroko@mail.ru Veb-sayt www.centeroko.ru
4. “PIRLS 2021 xalqaro solishtirma tadqiqoti doirasida o‘qish savodxonligini shakllantirishning o‘ziga xos xususiyatlari” nomli taqdimot. Kuznetsova Marina Ivanovna, Rossiya ta’lim akademiyasi Ta’limni rivojlantirish strategiyalari instituti Boshlang‘ich ta’lim markazi yetakchi ilmiy xodimi. e-mail: centeroko@mail.ru Veb-sayt www.centeroko.ru

5. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini baholash (Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, metodistlar va soha mutaxassislari uchun metodik qo‘llanma). Ta’lim inspeksiyasi huzuridagi Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi. Toshkent, 2019-yil. 92 b.

KOGNITIV TADQIQOTLAR NATIJALARINING TA’LIM JARAYONIGA TATBIG‘I: XORIJIY TAJRIBALAR

Ibragimov A’lamjon Amrilloevich,

Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi direktori,

Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor.

Annotatsiya. Maqolada kognitivlik tushunchasining kiritilishi, ta’lim sohasida olib borilayotgan ayrim xorijiy tadqiqotlar hamda natijalarining amaliyotga joriy etilishi bayoni keltirilgan.

Tayanch so‘zlar: kognitiv, bilish jarayonlari, neyrofanlar, qobiliyat, tafakkur amaliy mantiq, refleksiya.

Ta’lim sohasida “kognitiv” tushunchasining qo‘llanila boshlaganiga uzoq muddat bo‘lmagan bo‘lsa ham, uni aks ettiruvchi g‘oyalarni ta’limning paydo bo‘lish davri bilan bog‘lash o‘rinli bo‘ladi. Chunki, ta’lim o‘zida bilish jarayonlarini ifodalab bilimlarning uzatilishi va o‘zlashtirilishini nazarda tutadi.

Borliqni o‘rganish, anglash o‘zaro uyg‘unlikda namoyon bo‘lgani kabi keyingi tadqiqotlar tahlili zamonaviy fan tarmoqlarining o‘zaro aloqadorligi mumkin qadar oshib borayotganligini hamda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar borgan sari turli fanlarning birikish nuqtalarida kuzatilayotganligini ko‘rsatmoqda. Fan taraqqiyotining ma’lum davrlarida uning tabaqalanishiga ustuvorlik berilgan bo‘lsa, XIX asrning o‘rtalaridan ularning uyg‘unlashuviga e’tibor kuchaydi. Lekin, fanlararo aloqadorlikning alohida ilmiy-ijtimoiy hodisa sifatida kognitiv nuqtai nazardan maqsadli o‘rganilishi o‘tgan asrning ikkinchi yarmiga to‘g‘ri keladi. Bu jarayonga yevropalik olimlar L.Apostel, G.Berger, A.Briggs, G.Michaudlarning [5] izlanishlari jiddiy turtki bo‘ldi.

E’tirof etganimizdek, XX asrning oxirlaridan boshlab ko‘pgina xorijiy davlatlarda ta’lim sohasida kognitiv tadqiqotlar o‘tkazishga e’tibor kuchaydi. Mazkur izlanishlar bilish jarayonlari, o‘qitishdagi qiyinchiliklar, raqamli texnologiyalarga yo‘naltirilgan bo‘lib ularning natijalaridan ta’lim maqsadlariga erishish uchun qo‘yiladigan vazifalarni hal qilish yoki o‘qituvchilar tomonidan shaxsiy metodikalarni ishlab chiqishda muvaffaqiyatli foydalanilmoqda.

Jumladan, AQShlik neyrobiolog va psixolog olim L.Konopkaning (Lukasz M.Konopka) fikricha o‘quvchilar turlicha individual xususiyatlarga egaliklari uchun ular yagona andazaga ko‘ra o‘qiy olmasliklarini tushunish lozim. Shuning uchun ta’lim dasturlarini tuzishda bola rivojlanishida hamrohlik qiluvchi biologik, psixologik, ijtimoiy, ma’naviy jarayonlarni nazarda tutish zarur. Misol uchun, o‘quvchida axborotlarni eshitish orqali qabul qilish imkoniyati kuchsizroq bo‘lsa, albatta, vizual tushunish rivojlangan bo‘ladi. O‘qitish jarayonida bu holatning inobatga olinishi natijalarining ijobiy bo‘lishi hamda muayyan o‘quvchining kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Demak, o‘qituvchi tomonidan o‘quvchining ta’lim trayektoriyasini tuzishda miya faoliyati bilan bog‘liq tadqiqotlar natijalaridan unumli foydalanish jarayonda vujudga kelishi mumkin bo‘lgan qiyinchilarni chetlab o‘tishga imkon yaratadi [8].

Bir qator universitetlarning neyrofanlar, psixologiya, tibbiyot, ta’lim sohasidagi yetakchi mutaxassislari tomonidan ishlab chiqilgan “Neuroscience & the classroom: Making Connection”, “Gateway to Neuroeducation Studies”, “Annenberg Learner: Teacher resources and professional development across the curriculum” [4] kabi ko‘plab bepul onlayn kurslar taklif etiladiki, ularda pedagog xodimlar neyro va kognitiv tadqiqotlar natijalari bilan tanishishlari hamda o‘z faoliyatlarida samarali qo‘llashlari mumkin.

Fransiyada hukumatining tegishli qarori bilan ta’lim sohasida kognitiv tadqiqotlarni olib boruvchi maxsus ilmiy kengash tashkil etilgan. Fanda erishilgan eng so‘nggi yutuqlarni maktab darsliklari mazmuniga singdirish hamda o‘qitishni tashkil qilish, shuningdek, pedagogik oliy ta’lim muassasalarida o‘qituvchilarni tayyorlash bo‘yicha fan dasturlarini yaratish doir ko‘rsatmalar ishlab chiqish mazkur kengashning ustuvor vazifasi hisoblanadi. Kengash rahbari S.Deannning (Stanislas Dehaene) ta’kidlashicha, kengash o‘qituvchi mustaqil ravishda o‘quvchi imkoni yetadigan psixik va fikrlash jarayonlarini mumkin qadar orrtirishi mumkin bo‘lgan o‘qitish yo‘nalishini qura olishi uchun unga qanday bilimlar berish zarurligi ustida bosh qotirishi lozim [6].

Rossiya Zamonaviy gumanitar fanlar akademiyasi Kognitiv neyrologiya instituti Moskva davlat universiteti, Inson bosh miyasi, Psixologiya, Neyrokibernetika institutlari, Rostov davlat universiteti bilan hamkorlikda ta’lim jarayonida o‘zlashtirish borasidagi muammolarni hal etishda neyropsixologik bilimlarni qo‘llash (T.V.Axutina), individual tafovutlar neyropsixologiyasini rivojlantirish (V.A.Moskvin, Ye.D.Xomskaya, I.V.Yefimova) kabi pedagogik vazifalar bilan bog‘liq tadqiqotlar olib borilmoqda [3; 125-b.].

Kognitiv ta’lim sohasida olib borilayotgan xorijiy tadqiqotlar tahlilidan ko‘rish mumkinki, ularda mumkin qadar bilish jarayonlari haqida ko‘proq ma’lumotga ega bo‘lish, aniq natijalarga tayangan o‘qitish metodikalarini

takomillashtirish, munosabatni o‘zgartirish, o‘qituvchilarni tegishli axborotlar bilan qurollantirish asosida samaradorlikni oshirishga ustuvorlik qaratilmoqda. E’tirof etish joizki, aynan shunday yondashuvning natijalari tadqiqotlar olib borilayotgan davlatlar ta’lim amaliyotining muvaffaqiyatlari bilan hamohangdir. O‘qituvchilar esa bu sahnada bosh rol ni ijro etishadi. Fransiyalik tadqiqotchi J.Storder (Joseph Stordeur) [9] ta’riflaganidek, neyro va kognitiv tadqiqotlarning eng so‘nggi yutuqlarini amaliyotga kiritishga bo‘lgan xohish, o‘qitish jarayonini yaxshilash, o‘z-o‘zini takomillashtirishga bo‘lgan intilish ilg‘or pedagoglarning rivojlanishi uchun harakatlantiruvchi kuch bo‘lib xizmat qiladi.

Shu nuqtai nazardan, malaka oshirish ta’limi jarayonida ustuvor vosita katta yoshli kishining o‘ziga, uning hayotiy tajribasi, motivlari, so‘rov va ehtiyojlariga bog‘liqdir. Katta yoshli tinglovchi quyidagi psixologik xususiyatlarga ega bo‘ladi: o‘zini o‘zi mustaqil boshqara oladigan shaxs sifatida anglaydi; hayotiy, kasbiy, maxsus tajribasi zaxirasini bilim olish zaruriyatining muhim manbasi ekanligini ko‘ra oladi; bilim olish orqali hayotiy ahamiyatli muammolari va aniq maqsadga erishishga harakat qiladi; o‘qish jarayonida olgan bilim, ko‘nikma, malaka, sifatni kechiktirmasdan joriy etishga yo‘naltira oladi va boshqalar [2; 71-b.].

Malaka oshirish kurslari bilan o‘tkazilgan suhbatlarda ular yoshlari kattalashishi oqibatida diqqat, xotira, fikrlash bilan bog‘liq muammolar paydo bo‘layotganligini bildirdilar. Darhaqiqat, ko‘pgina tadqiqotlarda insonning kognitiv qobiliyatlari taxminan balog‘at yoshi atrofida to‘la shakllanishi va undan keyin esa pasayish kuzatilishi bildirilgan. Lekin, keyingi izlanishlar yoshning kattalashishi bilan yangi kognitiv imkoniyatlarning rivojlanishi mumkinligini ko‘rsatadi. Jumladan, katta yoshlilar ta’limi bo‘yicha mutaxassis Stiven Brukfildning [7] ko‘rsatishicha o‘qitishning quyidagi to‘rtta imkoniyati faqatgina yetuklik davrida rivojlanishi mumkin: dialektik tafakkur qobiliyati, amaliy mantiqni qo‘llash qobiliyati, inson o‘z bilishini qanday bilishini tushunish qobiliyati (metabilish) va tanqidiy refleksiya qobiliyati. Demak, o‘qituvchilarni o‘qitishni tashkil qilishda mazkur imkoniyatlarni inobatga olgan holda dasturlarni shakllantirishda qo‘yilgan maqsadlarga hamohang ravishda o‘quvchilarni bilim olishi yoki olmasligida o‘z rolini tushunish, tanlash yoki rad qilish, mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish uchun tayyorlashga doir unsurlarni kiritish ahamiyatlidir.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, ta’lim sohasidagi kognitiv tadqiqotlar ta’lim oluvchi shaxsining quyidagi intellektual sifatlarini aniqlash va rivojlantirishni maqsad sifatida qo‘yadi: turli vazifalarni qo‘yish va hal qilish qobiliyati; turli vaziyatlarga tezkor egiluvchan ta’sir ko‘rsatish; farazlarni shakllantirish va tekshirish; atrof-muhitni o‘zlashtirish; o‘rganiladigan fanning tuzilishini aniqlashtirish; intellektual ko‘nikmalarni egallash; o‘zgaruvchan sharoitlarga adekvat mo‘ljall olish va boshqalar [1; 1326-b.].

Ta’lim tizimida axborotlarning haddan tashqari ko‘pligi sharoitida jarayon ishtirokchilarining o‘zaro ta’sirini chuqurroq o‘rganishga qaratilgan tadqiqotlar, unumdor texnologiyalar, o‘qitishning yangi shakl va metodlariga ehtiyojni yanada dolzarblashtiradi. Kognitiv tadqiqotlar natijalarining amaliyotda qo‘llanilishi ta’lim beruvchi va oluvchining kognitiv tuzilmasida shakllangan ayrim unsurlarni ijobiy tomonga o‘zgartirish, ichki imkoniyatlarini safarbar qilish va individual rivojlanishida yuqori ko‘rsatkich beradi. Natijada, o‘qituvchi miya faoliyati haqidagi bilimlari evaziga o‘quvchilarning kuchli tomonlarini inobatga oladigan o‘qitish strategiyalarini, metodikalarini tanlash, ta’lim oluvchilar shu jarayonlar orqali ta’lim mazmunini muvaffaqiyatli o‘zlashtirish imkoniga ega bo‘ladi. Muvaffaqiyat esa yanada ko‘proq narsani bilishga intilish, joiz bo‘lsa butun umr davomida o‘qishni rag‘batlantirishga sharoit yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кузнецова А.Я. Когнитивные исследования в образовании // Фундаментальные исследования. Философские науки. – Новосибирск, 2014. – № 6. – С. 1324-1327.
2. Маркова А.К. Психологические проблемы повышения квалификации // Педагогика. – Москва, 1992. – № 9-10. – С. 65-67.
3. Xodjayev B.X. Umumta’lim maktabi o‘quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizasiyalashgan didaktik ta’minot vositasida rivojlantirish: ped. fan. dok... diss. – Toshkent, 2016. – 260 b.
4. Annenberg Learner. Teacher resources and professional development across the curriculum. Neuroscience & the classroom: Making Connection [Elektron resurs]. – URL: <https://www.learner.org/courses/neuroscience/about/about.html>.
5. Apostel L., Berger G., Briggs A., Michaud G. (Eds). Interdisciplinarity. Problems of teaching and research in universitites, Paris, OCDE. – 1972.
6. Cinq idees que defend Stanislas Dehaene [Elektron resurs]. – URL: <https://www.franceculture.fr/sciences/stanislas-dehaene-en-cirq-ideas>
7. Illeris K. Characteristics of Adult Learning // International Encyclopedia of Education (Third Edition), 2010 [Elektron resurs]. – URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/cognitive-learning>
8. Lukasz M.Konopka. Neuroscience prospective on education // Croatian Medical Journal. – 2014. – №55 (4). – P. 428-430. Doi: 10.3325/cmj.2014.55.428.
9. Stordeur J. Comprendre, apprendre, memoriser. Les neurosciences au service de la pedagogie [Elektron resurs]. – URL: <https://www.cahiers-pedagogiques.com/comprendre-apprendre-memoriser-les-neurosciences-au-service-de-la-pedagogie/>.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA HARAKATLI MILLIY O‘YINLAR ORQALI AXLOQIY TARBIYA BERISH

Ilyosboyev Sirojiddin Baxtiyor o‘g‘li,
*Chirchiq DPU, Maktabgacha boshlang‘ich talim va
sport yo‘nalishi 2-kurs talabasi.*

Annotatsiya. Mazkur maqolada uzluksiz ta’lim tizimida barkamol avlodni axloqiy tarbiyalashda milliy harakatli o‘ynlarning o‘rni hamda unga qo‘yiladigan vazifalar to‘g‘risida ma’lumotlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: jismoniy tarbiya, barkamol avlod, axloqiy tarbiya, milliy, harakatli o‘yinlar, ta’lim, o‘quvchi, imkoniyat, o‘qituvchi.

Uzluksiz ta’lim tizimida barkamol avlodni tarbiyalash jarayoni ta’lim bosqichlari hamda ta’lim sohalari o‘rtasida uzviylik prinsipiga amal qilgan sharoitda samarali kechadi [2]. Qolaversa, ta’lim va tarbiyaning uzviyligi ham barkamol avlod tarbiyasining muhim shartlaridan biridir. Shu ma’noda jismoniy tarbiya darslarida o‘quvchilarning jismoniy sifatlari milliy harakatli o‘ynlarning turlari yordamida o‘quvchilarni estetik anglash vazifalarini amalga oshirish murakkab va uzoq davom etadigan jarayondir. Bunda hech qanday tasodifiy va shoshilinch narsalar bo‘lishi mumkin emas.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida milliy harakatli o‘ynlarning axloqiy sifatlari o‘z-o‘zidan rivojlanmaydi, buning uchun o‘quvchilarni milliy harakatli o‘yinlar bilan doimo tizimli ravishda shug‘ullanishiga zarur sharoit yaratish va yoshiga hamda fiziologik imkoniyatlariga mos tushadigan milliy harakatli o‘ynlarni tanlab olinishi kerak. Bu esa o‘z navbatida o‘quv dasturda berilgan o‘yinlar jumlasiga kiradi. O‘quvchilar milliy harakatli o‘ynlarni o‘ynashi va bajarishida o‘yinni axloqiy jihatlari ko‘p jihatdan o‘yinni to‘g‘ri tanlab olinishiga bog‘liq.

Harakatli o‘ynlarni o‘zi hoxlaganicha o‘zgartiraverishi mumkin emas, shuning uchun dasturda belgilangan o‘ynlardan foydalanish tanlangan o‘yinni o‘quvchilar ongida shakllantirish hamda uni axloqiy sifatlarni xis qilidirish orqali o‘quvchilarda ko‘nikma va malakalarni hosil qilish qat’iy tizimi bo‘lishi shart [1]. Jismoniy tarbiya darslarida o‘quvchilar milliy harakatli o‘yinlaridagi axloqiy jihatlarni anglashi bu ularning bir qator sifatlarini shakllantiradi.

Boshlang‘ich sinf yoshidagi o‘quvchilarning faolligi, atrofdagi narsalarga juda qiziquvchanligi, sinchkovligi, har bir narsaga ishonishi va taqlid qiluvchanligidan o‘qituvchi mohirona foydalansa, yo‘naltira bilsa, axloqiy odatlari tez mustahkamlanib borishiga yordam beradi. O‘qituvchining shaxsiy o‘rnagi

madaniy xulq atvori o‘quvchilarda ko‘nikmalarni to‘g‘ri shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadi, chunki o‘quvchilar unga astoydil taqlid qiladilar.

O‘quvchilar milliy harakatli o‘yinlardan turli ko‘nikmalarni, shu bilan birga chiroyli harakatlarni egallab olishlari uchun to‘g‘ri xarakat qilish usullarini bilishi, harakatlarni ahamiyatini, uni axloqiy sifatlarni shakllanishi zarurligini tushunishi, keyinchalik esa, bu o‘yinlar mobaynida uni o‘ziga singdira bilishi kerak. Buning uchun pedagog u yoki bu milliy harakatli o‘yinlarning axloqiy jihatlarini amalda ko‘rsatishi, uni o‘quvchilarga aniq tushuntirishi, o‘yinlardagi bir-biriga bo‘ladigavn munosabatlar qanday bo‘lishini ko‘rsata bilish, to‘g‘ri bajarilishini kuzatib borish lozim.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ilk maktab ostonasiga qadam qo‘yishar ekan umumta’lim fanlari sifatida jismoniy tarbiya darslari o‘tiladi. Jismoniy tarbiya darslarining asosini esa milliy harakatli o‘yinlar tashkil etadi [2]. Darsni boshlanishidan oldin salomlashish va xayrlashishga va so‘ngra o‘quvchilar buni o‘zlashtirganlaridan keyingina ularni rahmat aytishga o‘rgatish to‘g‘ri kelmaganidek, ba’zan zarur bo‘lgan taqdirda bir necha qoidalarini bir vaqtini o‘zida qo‘llanilishiga to‘g‘ri keladi. Agar ko‘p o‘quvchilar bu qoidalarini buza boshlasalar, hamma o‘quvchilarni e’tiborini uni qanday va nima uchun bajarish kerakligini tushuntirish va jalb etish lozim. Tushuntirish va topshiriq berishdan tashqari ba’zi o‘quvchilar oldiga qat’iy talablar ham qo‘yish kerak bo‘ladi. Qoida bir necha bor takrorlansa ham, o‘quvchi o‘z joyidan ajrab qolishni istamaydi yoki qiziq o‘yindan ketgisi kelmaydi. Ana shunday paytlarda pedagogik mahoratdan foydalanish talab etiladi. O‘yin jarayonida esa o‘quvchilarni o‘yin qoidalariga, undagi axloqiy talablarga rioya qilishga odatlantirish uchun o‘qituvchidan chidam, sabot va qat’iyat, elementli harakatlarga ham e’tibor berish, o‘z harakatlarini doimo kuzatib borish ham zarurdir.

Harakatli o‘yinlar o‘quvchilarning ma’naviyati va madaniyati darajasining o‘sishiga zamin yaratib, xulq, odob qonun-qoidalarini, axloq kategoriyalarini ularning ongi, hayoti, turmush tarziga singdirishi uchun muhim ta’sir ko‘rsatadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida harakatli milliy o‘yinlar orqali axloqiy tarbiya berish mazmuni asosan quyidagilarda o‘z ifodasini topadi:

* Ona zaminga, Vatanga muhabbat va sadoqatni tarbiyalash. Bu xildagi munosabatlar shaxsning vatanparvarligi, fuqaro etukligi, baynalminallik kabi fazilatlarda aks etadi, uning maqsadlarida Vatan sarhadlarini himoya qilish, sabot va matonat bilan mamlakat ravnaqini o‘stirish, mustaqillikni mustahkamlash va himoya qilishga qaratilgan amaliy ishlarida namoyon bo‘ladi.

* Jismoniy fazilatlarni tarbiyalash. Bu fazilatlar insonni etuklikka, kamolotga ergashtirish uchun xizmat qiladi.

* Mehnatga axloqiy munosabatni tarbiyalash. Bu axloqiy munosabat shaxsning mehnat jarayonida namoyon bo‘ladigan yuksak ongida, mehnatning hayotdagi rolini anglashida, xususiyligi va jamoa mehnatiga tayyorlik, mehnatsevarlikda ifodalanadi.

* Shaxsning o‘ziga, o‘z xulqiga axloqiy munosabatni tarbiyalashi – bu o‘quvchini ongli intizom ruhida tarbiyalashdan iboratdir.

Demak, bolalar o‘yindagi axloqiy sifatlarga ijodiy faolligi ko‘rsatib o‘ynasalar, o‘yinlar ularda tashkilotchilik malakasini o‘stiradi. Ko‘zlangan maqsadga erishish uchun o‘rtog‘iga yordam berish, o‘z holicha yoki o‘rtoqlari bilan darhol bir qarorga kelishi axloqiy tashabbuskorlik hisoblanadi. Agar bolalar o‘yinni ilgari o‘zlashtirgan bo‘lsalar, o‘yin paytida ularning faolligi yanada ortishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Асланова М.А. Таълим жараёнида ҳаракатли ўйинлардан фойдаланиш (бошланғич синфларнинг жисмоний тарбия дарслари мисолида). 13.00.01-п.ф.н., дисс. Навоий. – 2009. 29 б.

2. Махмудов Б.А. Милий ҳаракатли ўйинлар воситасида бошланғич синф ўқувчиларининг эстетик тарбиялашнинг дидактик имкониятлари. 13.00.01. – п.ф.ф.д., дисс. Нукус – 2018 й. 36 б.

THEORETICAL, DIDACTIC AND METHODOLOGICAL INNOVATIVE APPROACHES OF THE PRIMARY EDUCATION STAGE: NATIONAL AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

*Iskandarova Jasmina Jonibek qizi,
Otojanova Nilufar Bakhtiyarovna,
Tadjibaev Ikram Uralbaevich,
Chirchik State Pedagogical University.*

Annotation. *This article discusses the theory of primary education and its methodology. Information is provided on the methods of obtaining similar experiences and identifying differences between them.*

Key words: *primary education, methodology, theory, method, experience.*

Introduction. I will try to introduce an understanding of the topic of theoretical, didactic and methodological innovative approaches to the primary education stage: national and international experience.

1. Theoretical approaches: This approach is based on the basic theories of the educational process and the practical application of theoretical knowledge. These approaches determine the basic principles of education for students and teachers.

2. Didactic approaches: Didactics is the practice and methodology of the educational process. This approach studies the means of education and how to effectively impart knowledge to students. This approach develops innovative methods through the use of new didactic technologies.

3. Methodological approaches: This approach covers the methodological methods used in planning and implementing the educational process. Innovative methodological approaches include modern technologies, such as digital learning platforms and other advanced pedagogical methods.

National and international experience: These approaches involve studying not only national but also international experiences and applying them in practice. For example, innovations in the education systems of countries such as Finland and South Korea serve as models for many countries.

Main part. National and international experience is important in analyzing theoretical, didactic and methodological innovative approaches to primary education. The main aspects of these approaches are highlighted below:

Theoretical approaches

1. Taking into account child psychology:

National experience: In primary education in Uzbekistan, more attention is paid to the psychological development of the child based on his age and individual characteristics.

International experience: According to the theories of Piaget and Vygotsky, the educational process is adapted to the developmental stages and cultural environment of children.

2. Person-centered approach:

National experience: The State Educational Standards (SES) set the development of students’ personal abilities as the main goal.

International experience: In countries such as Finland and Japan, students are taught independent thinking and creativity.

Didactic approaches

1. Integration and cross-disciplinary:

National experience: Integrated lessons are organized to ensure interdisciplinary connections. For example, mathematics and natural sciences are combined.

International experience: The STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) approach is widely used

2. Active learning methods:

National experience: Active participation of students is ensured through a dialogical approach, problem-based learning and role-playing games.

International experience: The constructivist method is widespread in the USA, in which students independently discover knowledge.

Methodological approaches

1. Use of information and communication technologies:

National experience: The use of electronic textbooks, platforms (for example, Ziyonet) and multimedia tools is expanding in Uzbekistan.

International experience: In Singapore and Korea, educational platforms based on artificial intelligence are used, ensuring individualization of education.

2. Game technologies and gamification:

National experience: Children’s interest is increased by introducing national games into the teaching process.

International experience: In Norway and Denmark, gamification increases student participation and motivation in the classroom.

Innovative experience

1. National experience:

The use of digital resources is being strengthened within the framework of the “Digital Education” program.

New pedagogical technologies (for example, technology for developing critical thinking) are being implemented.

2. International experience: In Finland, students’ general knowledge and skills are being developed through a non-specialized system of the education system.

In the USA, the “Flipped Classroom” model is used, that is, an approach aimed at students studying the material before the lesson and practicing it in the lesson.

Innovative approaches in primary education require the harmonization of national and international experiences. In Uzbekistan, the development of education by combining national values and international standards creates great opportunities. At the same time, flexible and creative approaches that take into account the interests and needs of children are the basis for success.

Conclusion. Current methods do not work very effectively with the new generation of students. Standardized education does not take into account the individual qualities of the child and the need for creative growth. Despite a number of problems that cannot be solved by old methods, there are difficulties in introducing innovations.

The teacher must understand that the introduction of innovative methods not only helps students learn the material more effectively, but also develops their creative potential. But it also helps the teacher to realize his own intellectual and creative potential. The new teaching method, which we call the modern teaching method, is based on more practical activities, focuses the student’s mind, which

fully involves them in the learning process. In the modern teaching method, teaching and planning of the curriculum is carried out with the student as the main goal.

References:

1. G‘offorova T. Modern pedagogikal technologies in primary education, Tafakkur publishing house, 2011.
2. National encyclopedia of Uzbekistan. Volume 4 N.A.Muslimov and others. Innovative educational technologies and pedagogikal competence, Tashkent, 2016, 147 pages.
3. Yoldoshev J., Usmanov S. Basics of pedagogikal technology. – T., 2004.
4. Sattorov V.N. Methods of shaping the culture of the teacher. Journal Educational Discoveries and Lifelong Learning, 2022, vol 3 no.2. pp. 36-41
5. Sattorov V.N. (2023). Indicators of Pedagogikal Competence and its Effectiveness. International Journal of Inclusive and Sustainable Education. 2023, vol. 2, no. 02, pp. 86-88
6. Arapbaeva D.K., Amirova B.A. Personal Psychological Adaptation and its Characteristics. International journal of inclusive and sustainable education, 2023, vol. 2. No. 2, pp. 68-70

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA AXLOQIY VA MA’NAVIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISH

***Izatulloyeva Parvina Fariddunovna,
Asqarova Lobar Ortiqjon qizi,***

Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim” yo‘nalishi 1-kurs talabalari.

Annotatsiya. Mazkur maqola boshlang‘ich ta’limda axloqiy va ma’naviy tarbiya jarayonining nazariy asoslari, usullari va vositalarini o‘rganishga bag‘ishlanadi. Shuningdek, tarixiy manbalar, milliy va xalqaro tajribalar, zamonaviy pedagogik yondashuvlar orqali axloqiy va ma’naviy tarbiyaning ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: axloqiy-ma’naviy tarbiya, axloqiy dilemma, saxiylik, milliy tajriba, raqamli vositalar, taqlid, ma’naviyat dunyosi, mas’uliyat.

Kirish. Bugungi kunda globallashuv va texnologik taraqqiyot davrida yosh avlodni axloqiy va ma’naviy jihatdan yetuk qilib tarbiyalash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki axloqiy qadriyatlarning yo‘qolib borishi, axloqiy inqiroz xavfi, yoshlarning ma’naviy dunyosiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillarning kuchayishi axloqiy tarbiya jarayonini kuchaytirishni talab qiladi. Shunday

sharoitda boshlang‘ich ta’limda axloqiy va ma’naviy tarbiyaga e’tibor qaratish, kelajak avlodni halollik, insonparvarlik, hurmat, mas’uliyat, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi.

Axloqiy va ma’naviy tarbiya – bu bolalarning axloqiy qadriyatlari, fazilatlari va ma’naviy dunyosini shakllantirishga qaratilgan jarayon bo‘lib, u jamiyatda to‘g‘ri axloq-odob qoidalariga rioya qilish, insonparvarlik, halollik, hurmat va mas’uliyat hissini o‘rgatadi. Boshlang‘ich ta’limda bu tarbiya bolalarning shaxs sifatida shakllanishiga, yaxshi va yomonni farqlashiga, o‘zini va boshqalarni hurmat qilishiga yordam beradi.

Tarbiya – bu shaxsda muayyan jismoniy, aqliy, ruhiy, axloqiy va ma’naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan murakkab pedagogik jarayon bo‘lib, insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo‘lgan xususiyatlarga ega bo‘lishini ta’minlash yo‘lida qo‘llaniladigan chora-tadbirlar majmuasi tarbiyani tashkil qiladi. Tarbiya tarixiy va ijtimoiy hodisa sifatida qadriyatlar orqali avloddan avlodga o‘tib boradi. Tarbiya – aniq maqsadli hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama kamol toptirishga, ularning ongini, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar va dunyoqarashini shakllantirishga qaratilgan tizimli jarayon. U inson shaxsiyatini shakllantirishda muhim vosita bo‘lib, insoniyat taraqqiyotining turli bosqichlarida o‘ziga xos mazmun va amalga oshirish shakliga ega. Tarbiya o‘zgarishni va yaxshilanishni, insonning shaxsiy rivojlanishini va mas’uliyatni anglashini ta’minlaydi. Yohann Amos Komenskiy tarbiyani “insonni kamolotga yetkazuvchi vosita” [5] deb ta’riflagan bo‘lsa, K.D.Ushinskiy uni “insonning jamiyatdagi ijtimoiy hayotga moslashuvini ta’minlovchi jarayon” [7], deb ko‘radi. Bu yondashuvlar tarbiya nafaqat bilim berish, balki insonning axloqiy va ma’naviy sifatlarini ham shakllantirishini ta’kidlaydi.

Axloqiy va ma’naviy tarbiya – bu shaxsning axloqiy qadriyatlari, fazilatlari va ma’naviy dunyosini shakllantirishga qaratilgan jarayon bo‘lib, jamiyatda to‘g‘ri axloq-odob qoidalariga rioya qilish, insonparvarlik, halollik, hurmat va mas’uliyat hissini o‘rgatadi. Abdulla Avloniy o‘zining “Turkiy Guliston yoxud Axloq” asarida axloqiy tarbiyani insonni kamolotga yetkazuvchi vosita sifatida talqin etadi. Unga ko‘ra, “Axloq – insonning ko‘rki va bezagidir”. “Axloq ilmini o‘qib, bilib, amal qilgan kishilar o‘zining kim ekanini, janobi Haq nima uchun xalq qilganini, yer yuzida nima ish qilmak uchun yurganini bilar” [1; 3-b.]. Shu ma’noda, axloqiy tarbiya bolalarni nafaqat odob-axloqli bo‘lishga, balki jamiyatda o‘z o‘rnini topa oladigan shaxs bo‘lib yetishishga tayyorlaydi. Sharq mutafakkiri Konfutsiy esa axloqiy tarbiyani insoniylikning ibtidosi sifatida ko‘radi. U shunday deydi: “Ota-onaga hurmat qilgan inson nafaqat o‘z oilasini, balki jamiyatdagi barcha kishilarni hurmat qiladi.” [6; 14-b.]. Bu fikr tarbiyaning ijtimoiy ahamiyatini ko‘rsatadi.

Boshlang‘ich ta’limda axloqiy va ma’naviy tarbiya o‘ziga xos xususiyatlarga ega, chunki bu davrda bolalar yaxshi va yomonni ajratishni, to‘g‘ri va noto‘g‘rini farqlashni o‘rganadilar. Shu bois boshlang‘ich ta’limda axloqiy tarbiya o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, o‘yinlar, hikoyalar, ertaklar, rolli o‘yinlar orqali amalga oshiriladi. L.S.Vygotskiy ta’kidlaganidek, bolalar axloqiy qadriyatlarni o‘yin va taqlid orqali o‘rganadilar [8]. Shu bois, boshlang‘ich sinflarda o‘qituvchilar o‘yinli mashg‘ulotlar, ertak va hikoyalar orqali axloqiy tarbiya berishni samarali usul sifatida qo‘llaydilar.

O‘zbekistonda axloqiy va ma’naviy tarbiya tarixan milliy qadriyatlar, urf-odatlar va an‘analar orqali amalga oshirib kelingan. Oila muqaddasligi, kattalarga hurmat, kichiklarga mehr ko‘rsatish, halollik, saxiylik kabi fazilatlar yosh avlodda kichikligidan shakllantiriladi. Abdulla Avloniy “Turkiy Guliston yoxud Axloq” asarida axloqiy tarbiyaning ahamiyatini ta’kidlab, “Inson xulqi – gul, axloqi – uning hidi” [1] deydi. Shu bois, boshlang‘ich ta’limda ota-ona, o‘qituvchi va jamoat tashkilotlari hamkorligida axloqiy tarbiya berish yo‘lga qo‘yilgan.

Axloqiy tarbiyaning ilmiy yondashuvlari.

Kohlbergning axloqiy rivojlanish nazariyasi: Lawrence Kohlberg [4]ning fikricha, bolalar axloqiy qarorlarni bosqichma-bosqich qabul qiladi. Boshlang‘ich bosqichda ular “mukofot va jazo” tizimiga asoslanadi. Keyinchalik jamiyat normalari va shaxsiy e’tiqodlar asosida axloqiy tanlov qiladi. Bu yondashuv bolalarning axloqiy rivojlanish bosqichlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Banduraning ijtimoiy ta’lim nazariyasi: Albert Bandura [2]ning fikriga ko‘ra, bolalar axloqiy me’yorlarni kuzatish va takrorlash orqali o‘zlashtiradi. Masalan, saxovatli bo‘lishni o‘rganish uchun ularga real yoki animatsion qahramonlar orqali namuna ko‘rsatish mumkin.

Axloqiy dilemma usuli: Bu usul yordamida o‘quvchilar murakkab vaziyatlarda axloqiy qaror qabul qilishni o‘rganadilar. Masalan, bolaga: “Do‘stining noto‘g‘ri ishini yashirish yoki haqiqatni aytish” o‘rtasida tanlov berilib, uning qarori muhokama qilinadi.

L.A.Visotina bolalarga tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatuvchi bilimlarni to‘rt qismga ajratadi: birinchisi, kishilarning ayrim axloqiy sifatlarini bevosita ochib beruvchi ishlari va xatti-harakatlari haqidagi ma’lumot va bilimlar, o‘quvchilarini o‘zlarining xulqlariga, atrofdagi kishilar va narsalarga nisbatan o‘z burchlarini bajarishlariga qo‘yilgan talablar; ikkinchisi, inson tanasi haqidagi ma’lumot va bilimlar, sanitariya-gigiyena qoidalarining o‘quvchilar tomonidan bajarilishiga qo‘yiladigan talablar; uchinchisi, ijtimoiy hodisalar, kattalar va bolalarning ishlab chiqarish, mehnat faoliyatlari, Vatanimiz qudrati, go‘zalligi, boyligi haqidagi ma’lumot va bilimlar; to‘rtinchisi, tabiat hodisalari, jonivorlar va o‘simliklar, jonsiz tabiat,

tabiatdan foydalanish hamda uni o‘zgartirishdagi kishilar mehnati haqidagi bilimlar. [3; 8-b.]

Dunyo tajribasida ham axloqiy va ma’naviy tarbiya bolalarning shaxs sifatida shakllanishida muhim o‘rin tutadi. Masalan, Yaponiyada boshlang‘ich maktablarda axloq-odob qoidalari alohida o‘rgatiladi. Bolalar kichikligidan tartib-intizom, jamoaviy hamkorlik, kattalarga hurmat va o‘zaro yordam tamoyillari asosida tarbiyalanadilar. Finlandiyada esa axloqiy tarbiya ijtimoiy mas’uliyat va demokratiya tamoyillari asosida olib boriladi. O‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin bayon qilish, boshqalarni tinglash, inson huquqlarini hurmat qilishga o‘rgatiladi. Bu esa ularning ijtimoiy munosabatlarda to‘g‘ri yo‘l tutishiga xizmat qiladi. Singapurda axloqiy tarbiya "Character and Citizenship Education" dasturi orqali amalga oshiriladi. Bu dastur orqali bolalar vatanparvarlik, axloqiy qaror qabul qilish, hurmat va jamiyatga xizmat qilish kabi fazilatlarga o‘rgatiladi.

Bugungi kunda axloqiy va ma’naviy tarbiya zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida samarali amalga oshirilmoqda. Masalan, rol o‘ynash o‘yinlari bolalarning vaziyatlarni tahlil qilish, to‘g‘ri qaror qabul qilish, o‘zini boshqalar o‘rniga qo‘yib ko‘rish malakalarini rivojlantiradi. Axloqiy dilemma usuli orqali o‘quvchilar murakkab vaziyatlarda axloqiy qaror qabul qilishni o‘rganadilar. Masalan, bir o‘quvchiga do‘stining noto‘g‘ri ishini yashirish yoki haqiqatni aytish o‘rtasida tanlov beriladi va uning qarori tahlil qilinadi.

Bundan tashqari, raqamli vositalar yordamida bolalarga interaktiv ertaklar, animatsiyalar orqali axloqiy qadriyatlar singdirilmoqda. O‘zbekistonda ham turli mobil ilovalar va onlayn platformalar orqali bolalarning ma’naviy dunyosini boyituvchi o‘yin va materiallar taqdim etilmoqda. Masalan:

Zamonaviy texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar. Bugungi kunda axloqiy va ma’naviy tarbiya zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida amalga oshirilmoqda: Rol o‘ynash o‘yinlari - bolalarning vaziyatlarni tahlil qilish, to‘g‘ri qaror qabul qilish, o‘zini boshqalar o‘rniga qo‘yib ko‘rish malakalarini rivojlantiradi. Interaktiv ta’lim vositalari - masalan, "Duolingo Stories" orqali axloqiy hikoyalarni o‘qish yoki "Minecraft Education Edition" orqali jamoaviy hamkorlikni rivojlantirish mumkin. Axloqiy dilemma o‘yinlari – o‘quvchilarni axloqiy qaror qabul qilish jarayoniga jalb etadi.

Xulosa. Axloqiy va ma’naviy tarbiya yosh avlodning shaxs sifatida shakllanishida muhim o‘rin tutadi. Boshlang‘ich ta’limda bu jarayon bolalarning yaxshi va yomonni farqlashiga, to‘g‘ri axloqiy qaror qabul qilishiga, o‘zini va boshqalarni hurmat qilishiga yordam beradi. Tarbiya jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi, ota-ona, o‘qituvchi va jamiyat hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy tajriba ko‘rsatadiki, o‘zbek xalqining boy ma’naviy merosi, urf-odatlar va qadriyatlari yosh avlodda insoniy fazilatlarni

shakllantirishda katta rol o‘ynaydi. Xalqaro tajribada esa axloqiy tarbiya ijtimoiy mas’uliyat, demokratiya, inson huquqlari asosida olib borilib, bolalarning ijtimoiy munosabatlarda to‘g‘ri yo‘l tutishini ta’minlaydi. Bugungi kunda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, axloqiy dilemma, rol o‘ynash o‘yinlari va raqamli vositalar yordamida axloqiy tarbiya samaradorligini oshirish mumkin. Shu bilan birga, o‘quvchilarni axloqiy qadriyatlarni hayotda qo‘llashga o‘rgatish, nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lash muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – T.: “O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi”. – 2004. – 96 bet.
2. Bandura A. Social Learning Theory. Prentice-Hall. 1977
3. Karimjonov A., Ochilov F. Boshlang‘ich sinflarda ta’lim-tarbiya muammolari // O‘quv uslubiy qo‘llanma. – T.: “Firdavs-Shoh”, 2021. – 204 bet.
4. Kohlberg L. Essays on Moral Development, Volume II: The Psychology of Moral Development. 1984. – 768 p.
5. Komenskiy Y.A. Buyuk Didaktika. – T.: “O‘qituvchi”. – 1981. – 240 bet.
6. Konfutsiy. Hikmatlar. – T.: “Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxasi”. – 2010.
7. Ushinskiy K.D. Inson tarbiyasi. – T.: “O‘qituvchi”. – 1988.
8. Выготский Л.С. Детская психология. – М.: Издательство Педагогика-1984.

**BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINI 4K MODEL VA
INNOVATSION YONDASHUV METODLARI ORQALI O‘QITISH
SAMARADORLIGINI OSHIRISH**

Jabborova Onaxon Manapovna,

Chirchiq DPU, P.f.f.d. (Phd), dotsent.

Yusupova Asal Oybek qizi,

Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘qitishda 4K modeli asosida ta’lim sharoitidan foydalanish, jamoa bo‘lib ishlash, kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini innovatsion metodlar orqali rivojlantirishdan iborat.

Kalit so‘zlar: 4K modeli, kreativlik, tanqidiy fikrlash, innovatsiya, jamoa, ta’lim sharoiti, o‘quvchi, metod.

“O‘zbekiston – 2030” strategiyasida mamlakatimizda 2030-yilga qadar ta’lim tizimini butunlay yangilash va uning mazmunini xalqaro ta’lim dasturlari hamda xorijiy mamlakatlarning ilg‘or tajribalariga moslashtirish vazifalari qo‘yilgan. Mazkur vazifalar jarayonida boshlang‘ich ta’limni 2026-yilga qadar ta’limning sifatli ko‘rsatkichlarini yuksaltirish va uning samaradorligini oshirish islohotlari belgilangan. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi “O‘zbekiston – 2030” strategiyasining 2023-yilda sifatli va o‘z vaqtida amalga oshirish chora-tabirlari to‘g‘risidagi Qarorida alohida vazifalar belgilangan [1, 2]. Angliya Kembrij kollejining 4K modeli bo‘yicha ko‘nikmalarini shakllantirish masalasiga mamlakatimizda keyingi paytlarda e‘tibor qaratilmoqda. Ta’kidlab o‘tishimiz joizki 4K modelini rivojlantirishda innovatsion yondashuv talab qiladi. Ya’ni innovatsion metodlar orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining 4K modeli ko‘nikmalarini rivojlantirishga o‘z hissasini qo‘shadi. 4K modeli – bu zamonaviy ta’limda asosiy ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan yondashuv bo‘lib, quyidagi 4 ta asosiy kompetensiyani o‘z ichiga oladi: Kommunikatsiya (ta’lim sharoitidan foydalanish), Kollaboratsiya (jamo bo‘lib ishlash), Kreativlik (ijodiy yondashuv), Kritisizm (tanqidiy fikrlash). Shu o‘rinda 4K modellari haqida quyidagilarga e‘tiborimizni qaratsak to‘g‘ri tushunib olamiz.

“Kommunikatsiya” atamasi lotincha bo‘lib, mavjud imkoniyatlar va texnik jihozlardan foydalanish, ular vositasida muloqotga kirisha olish mazmunini anglatadi [2, 3]. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ta’lim sharoitidan foydalanishga o‘rgatish. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kommunikatsiya ko‘nikmasini shakllantirish uchun eng avvalo ularni mazkur ko‘nikmaning dastlabki qismi bo‘lgan ta’lim sharoitidan foydalanishga o‘rgatish lozim bo‘ladi. Shu ma’noda ta’lim sharoitidan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim va tarbiya jarayoniga olib kirishda tayanch vazifasini o‘taydi. Buning uchun boshlang‘ich sinf o‘quvchilari quyidagilardan foydalanishga o‘rgatilishi kerak:

- a) zamonaviy o‘quv binolaridan foydalanish;
- b) zamonaviy laboratoriya imkoniyatlaridan foydalanish;
- d) zamonaviy o‘quv maydonlaridan foydalanish [2].

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘qitishda innovatsion texnologiyalar orqali ham ta’lim sifatini oshirishimiz mumkin. Masalan: elektron doska, proektr va kompyuter vositalari orqali. O‘quvchilarga ta’lim sharoitidan foydalanib mavzularga mos videoroliklar, slaydlar va elektron o‘yinlardan foydalansak maqsadga muvofiq bo‘ladi.

“Kollabaratsiya” tushunchasi lotincha bo‘lib, jamoa bo‘lib ishlash, jamoaviylik va jamoaparvarlik ma’nolarini anglatadi [2, 4]. Shu jihatdan kollabaratsiya atamasi 4K modelida asosan jamoa bo‘lib ishlash ko‘nikmasini anglatadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida jamoa bo‘lib ishlash ko‘nikmasini

shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun eng avvalo ularda bilim olishda jamoa bo‘lib ishlash ko‘nikmasini tarkib toptirish taqozo etiladi. Shu ma’noda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bilim olishda jamoa bo‘lib ishlash ko‘nikmasini tarkib toptirish uchun ularni quyidagilarga o‘rgatish kutilgan samarani beradi:

- 1) dars mashg‘ulotlari jarayonida jamoa bo‘lib ishlashga o‘rgatish;
- 2) uy vazifalari va topshiriqlarni bajarishda jamoa bo‘lib ishlashga o‘rgatish;
- 3) o‘zlashtirish jarayonida jamoa bo‘lib ishlashga o‘rgatish [2].

Bunda biz jamoaviy ishtirok etadigan innovatsion metodlardan foydalansak bo‘ladi. Bular quyidagilar:

a) kichik guruhlar bilan ishlash: o‘quvchilar kichik guruhlariga bo‘linadi va birgalikda vazifani bajaradilar;

b) rol o‘ynash: ishtirokchilar muayyan rollarni bajarib, vaziyatni jonlantiradilar;

c) munozara va bahs: guruh a‘zolari biror mavzuda fikr almashib, bahslashadilar;

d) loyiha usuli: guruhlar biror bir loyiha ustida birgalikda ishlaydi va yakunida natijani taqdim etadi;

e) aqliy hujum: tez va ko‘p g‘oyalar ishlab chiqiladi va ustida birga ishlanadi.

f) murabbiy-murabbiy: Guruh a‘zolari bir-birlariga bilimlarini tushuntiradilar.

“Kreativ” atamasi lotincha bo‘lib, ijodiylik, ijodiy qobiliyatni rivojlantirish va bunyodkorlik kabi ma’nolarni anglatadi [2, 5]. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy layoqatini rivojlantirish. Ijodiy layoqat – kreativlik ko‘nikmasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy layoqatini rivojlantirish uchun eng avvalo quyidagilar amalga oshirilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi:

a) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy layoqatini aniqlash;

b) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy layoqatini ta’lim vositasida rivojlantirish;

c) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy layoqatini tarbiya vositasida rivojlantirish.

“Kritisizm” tushunchasini lotincha bo‘lib, tanqidiy fikrlash, o‘ziga xos munosabat va individual yondashuv ma’nolarini anglatadi. Shu sababli mazkur atamaning ana shu tushunchalariga e’tibor berish kerak. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini tanqidiy yondashuvga o‘rgatish. Tanqidiy yondashuv – bu ma’lumot, narsa, hodisa va voqelikka nisbatan munosabatdir. Bu o‘rinda “tanqid” tushunchasining negizini “naqd”, ya’ni aniq fikr bildirish tashkil etishini eslatib

o‘tish joiz. Shu ma’noda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tanqidiy yondashuvi – bu ularning aniq yondashuvini ifodalaydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini tanqidiy fikrlashga o‘rgatishda quyidagilarga e’tibor berish lozim:

- a) o‘quvchilarning to‘g‘ri munosabatini tarkib toptirish;
- b) o‘quvchilarning aniq fikrlashga o‘rgatish;
- c) o‘quvchilarning tanqidiy yondashuvlarini korreksiyalab borish [2].

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini darslarda 4K modelidan to‘g‘ri foydalangan holda har bir darsda innovatsion metodlardan foydalanib samarali o‘qitishni amalga oshirishimiz lozim. Innovatsion yondashuv orqali 4K modelini yanada rivojlantirish ta’lim samaradorligini oshiradi va boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini endi ta’limga qadam bosayotganda mana shu ishlarni amalga oshirsak albatta boshlang‘ich sinf o‘quvchilari yanada yuqori bilim salohiyatiga ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Resoublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi PF-158-son “O‘zbekiston-2030 strategiyasi tog‘risida”gi Farmoni. // www.ziyounet.uz
2. Jabborova O.M. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining 4K modeli bo‘yicha ko‘nikmalarini shakllantirish texnologiyasi va boshlang‘ich ta’lim metodikasida yangilanishlar. Monografiya. – Toshkent, 2024
4. Хасанбоев Ж., Тўракулов Х., Хайдаров М., Хасанбоева Ж., Усмонова Н. Педагогика фанидан изоҳли луғат. – Т.: “Фан ва технология”. 2009. 226-б.
5. Психологическая словарь. – коллектив авторов. – Москва, 1989.

ЗАМОНАВИЙ ТАРАҚҚИЁТДА БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМНИНГ ҲОЛАТИ ВА РИВОЖЛАНИШИНИНГ МЕТОДОЛОГИК ЙЎНАЛИШЛАРИ

Каримжанов Алижан,

Чирчиқ ДПУ, Педагогика фанлар номзоди, “Бошланғич таълим методикаси” кафедраси доценти. (Ўзбекистон)

Шаропов Шавкат Аҳмадович,

*Б.Ғафуров номидаги Хужанд давлат педагогика университети,
“Ижтимоий-касбий педагогика” кафедраси профессори.
Педагогика фанлар доктори. (Тожикистон)*

Аннотация. Мавзунинг долзарблиги Замонавий таълимнинг тенденцияларидан бири унинг ҳар бир bosqichdan кейин жамият тараққиётига қараб яхшиланишлар билан bosqichma-bosqich ислоҳ қилиниши

ва ҳозирги замон қайтақуриш, яъни тараққиёт стратегияси талаби асосида ривожлантиришига йўналтирилган.

Калим сўзлар: *детерминизм, тамойиллар, ўтмиш, келажак, маҳаллий, хорижий тажриба, таҳлил, ёндашиш, инновацион, концепциялар, методология, ретроспектив, замонавий жараёнлар, замонавий жараёнлар, марказлаштириш, марказсизлаштириш, тенденциялар.*

Мамлакатимиз барча жабҳаларининг жадал билан ривожланиб бориши кўп жиҳатдан жаҳон интеллектуал салоҳиятида тўлақонли шерикчилик қила оладиган мутахассисларни тайёрлашга боғлиқ бўлади. Буни таъминлаш эса бўлажак мутахассисларни ва илмий-педагогик ходимларни замонавий талаблар асосида тайёрлашни тақозо этади. Бундай муҳим вазифани ҳал қилишнинг самарали йўлларида бири бўлажак мутахассисларни ижодий фаолият билан шуғуллана оладиган қилиб, яъни, илмий тадқиқот асослари билан қуроллантирилган ҳолда тайёрлашдан иборатдир.

Бунинг учун эса улар ўз соҳасига тегишли бўлган методология билан таниш бўлмоғи керак ва булар бўлажак мутахассисларни ижодий фаолиятга жалб этиш орқали амалга оширилади. Бунга **ижодий фаолият** – бўлажак мутахассис ақлий фаолиятининг маълум мақсадга йўналтирилган ижодий ҳаракатлари мажмуасидан иборат, деган хулосавий фикр асос бўлади. Бундан кўзланган мақсад ҳодиса ва жараёнлар тўғрисида янги билимга эга бўлиш, уни такомиллаштириш ва улар асосида қўйилган муаммо ечими бўйича янги усул, услубият, техника, технология, алгоритм, модел ва шу каби йўналишларни яратишдан иборатдир.

Ҳар қандай фаолият жараёнида методологиянинг аҳамияти беқиёс. Таълим ислоҳотидаги педагогик ҳодисалар таълим тизимини ислоҳ қилиш ғоялари ва тамойилларининг тарихий-педагогик детерминизми бўйича концептуал позицияга риоя қилмаслик билан боғлиқ; уларнинг ўзгариши эҳтисоби бутунлай йўқ қилиш ва инкор этиш орқали содир бўлмаслиги керак, балки таълимда келажакни башорат қилишда ўтмиш ва ҳозирги тушунчаларни тарихий ва назарий таҳлил қилишдан келиб чиқиши керак.

Бунда тарихий ва педагогик тажрибадан фойдаланиш долзарбдир. Ўқитувчилар фаолиятида кўпинча маҳаллий ва хорижий педагогикада илгари ишлаб чиқилган педагогик ғоялар ва технологияларни ижодий қайта кўриб чиқиш зарурати туғилади. Айниқса, вақт синовидан ўтган таълим тизимларининг аҳамияти ортиб бормоқда. Замонавий хорижий тажрибани ижодий қўллаш ҳам бундан кам аҳамиятга эга эмас.

Маҳаллий таълимни ислоҳ қилиш муаммосига хорижий тажрибани тарихий таҳлил қилиш асосида ёндашиш таълимдаги ислоҳот каби педагогик

ходисани ҳар томонлама ўрганиш ва уни илмий жиҳатдан башорат қилиш имконини беради. Ислохотларнинг тарихий-педагогик детерминизмининг методологик принципи узоқ ўтмишдаги ва ҳозирги кундаги инновацион концепцияларни изчил тизимли таҳлил қилишни талаб қилади, бу бизга таълимни қайта қуришнинг етакчи йўналишларини аниқлаш имконини беради.

Тарихий-педагогик тадқиқотлар ҳам прогностик функцияни бажаради. Агар сиз ўтмиш тажрибасига таяниб, келажакка мурожаат қилишга ҳаракат қилсангиз, бу мумкин, бу замонавий вазият томонидан “олиб ташланган”, яъни ретроспектив таҳлил келажакка йуналтирилган бўлиши керак. Қисқача айтганда, ретроспектив – бу ўтмиш тажрибаларга назар ташлаб, улардан хулоса чиқариш ва келажакда яхшироқ қарорлар қабул қилиш усулидир.

Яъни **Шахсий ривожланишда:** Инсон ўз ҳаёти ёки иш фаолиятидаги муҳим воқеаларни таҳлил қилиши, ўзи учун сабоқ чиқариши, ушбу ёндашув билан ретроспектив ўзи билан истикболни ўтмиш ҳақидаги тасаввурни мумкин бўлган келажак сифатида олиб бориши мумкин. Фан тарихи ва таълимдаги замонавий жараёнларнинг ўзаро таъсири тарихий такрорланиш қонуниятларига асосланишини ҳам ҳисобга оламиз.

Бугунги кунда нафақат диёримизда ислохотлар тажрибаси, балки хорижий, айниқса ривожланган мамлакатлар тажрибаси ҳам талаб қилинмасдан қолиши мумкин эмас. Айниқса, маҳаллий ва хорижий тажриба ўртасидаги маълум тарихий ва педагогик боғлиқликни таъкидлаш керак. Шу билан бирга, ижобий хорижий тажрибадан фойдаланиш ниятида, биз Тожикистондаги мавжуд таълим ҳолатини ҳисобга олишимиз керак. Энг кескин муаммолар бу – биз болалар ва ёшларни тарбиялаймиз, олий таълимда, мактаб, мактабдан ташқари муассасалар тизимининг талаб даражасига келтириш ва ҳозирги янги Ўзбекистон тараққиёти даражасига олиб чиқиш.

Ўрганилаётган муаммога тарихий ёндашув ушбу муаммонинг қандай пайдо бўлганлиги ва ривожланишида қандай босқичларни босиб ўтганлигини кузатиш имконини беради. Ва тарихда ҳеч қандай имконият бўлмаса ҳам, бу содир бўлади, уни ўзгартириб бўлмайди, ўтмиш бизга боғлиқ эмас. Ўтмиш ва уни қайта кўриб чиқиш ҳозирги кунга боғлиқ. Жамиятни демократлаштириш шароитида даврлар ва даврларнинг маданий-тарихий қатламининг мусаффолигини тиклаш, дунёнинг у ёки бу давлатида содир бўлган унутилган номлар, ғоялар, режалар, изланишлар, тушунчаларни жамиятнинг тарихий онгига қайтариш мумкин бўлади.

Бу борада Ўзбекистонда Чирчиқ давлат педагогика университетининг педагогик фаолиятида маданият ва таълимнинг ривожланиши алоҳида

этиборга лойиқдир. Ўзбекистон жаҳон педагогикаси тарихига биринчи навбатда дунёдаги бир неча университетдан бирини яратгани учун кирди, у жаҳон маданияти хазинасига катта ҳисса қўшди, Ўзбекистонда – бошланғич ва ўрта мактабларнинг кўп асрлик тажрибаси, педагогик фикрнинг демократик анъаналари ривожланган, барча қонун ҳужжатларида таълим масаласи Ўзбекистон жамиятида энг юқори устувор йўналиш ҳисобланади.

Ўзбекистон ва Тожикистон ўртасидаги маданий ва илмий алоқалар кўп қиррали бўлган ва шундай бўлганлиги муҳим ҳолатдир. Педагогикага улкан ҳисса қўшган таниқли ўзбек педагогларининг шонли гуруҳига Сидиқ Раджабов, Комилжон Ҳошимов, Малика..., Карим Зокиров, Абдуғаффор Қосимов, Шукрулло Мардонов, Шоира Шодмонова каби номлар киради. Иброҳим Обидов, Бобожон Ғафуров, Муҳаммаджон Шукуров, Абдусалом Дехқонов, А.Осимӣ, С.Абдуллоев, А.Аҳмедов ва бошқалар Тожикистонда тарихий ва педагогик тадқиқотларга оид маълум билимлар тўпланган. Тожикистонда таълим муаммосини биринчилардан бўлиб Иброҳим Обидов ҳал қилди. Унинг докторлик диссертатсияси ва Тожикистон таълимининг аҳволига бағишланган қатор асарларида Тожикистонда бошланғич таълим ғоялари генезиси, Иккинчи жаҳон урушидан (1945-1970) кейинги Тожикистонда умумтаълим мактаби ривожланишининг асосий тенденциялари; таълимни бошқариш: марказлаштириш ва марказсизлаштириш тенденциялари ва бошқаларнинг асарларини қизиқтириши аниқ.

Журинский (“Ғарбий Европа ва АҚШда) мактаб таълими бўйича мафкуравий кураш”, “Ғарбий мамлакатларда мактаб ўқувчиларини тарбиялашнинг янги тенденциялари” (жумладан, Тожикистон), “Эски мактаби ва Аёллар мактаби Анъаналар ва ислохотлар” (1981), “Инқилобгача бўлган Тожикистонда мактаб таълими” (1989) ва бошқалар.

Сўнгги йилларда М.В.нинг асосан ўрта ва қисман олий таълим ҳақида ёзилган асарлари диққатга сазовордир. Ж.Ғаниев, Равшан Жураев ва Н.Н.Азизхожаева (“Ўқитишнинг янги усуллари излаш”, “Ўқув жараёнида педагогик технология”, “Замонавий буржуа педагогикасида ўқитишнинг инновацион моделлари” ва бошқалар), уларда ўрта ва олий таълимдаги хорижий тажриба таҳлили (1994) назардан четда эмасэди.

Мактабдаги таълим жараёнини ташкил этиш ва мазмунини таҳлил қилувчи ишлар (Ўзбекистонда Сидиқ Раджабов, Комилжон Ҳошимов, Муҳаммедов Ғ.И., Туракулова И.Х., Расулова Л., Карим Зокиров, Абдуғаффор Қосимов, Шукрулло Мардонов, Тожикистондан Иброҳим Обидов, Бобожон Ғафуров, Муҳаммаджон Шукуров, Абдусалом Дехқонов, А. Осимӣ, С.Абдуллоев, А.Аҳмедов ва бошқалар) катта қизиқиш уйғотганлар.

Номлари келтирилган тадқиқотчилар Тожикистон ва Ўзбекистон таълим тизимининг назарий ва амалий асосларини тушунишга катта ҳисса қўшдилар.

Бироқ, шуни таъкидлаш керак:

- замонавий Тожикистонда бошланғич таълимга бағишланган тадқиқотлар сонининг камлиги ва парча-парчалиги;
- Ўзбекистонда бошланғич таълим тизимини Тожикистондаги сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий-маданий ҳаёт шароитлари билан ўзаро боғлиқ ҳолда тавсифлашга уринишлар ҳозиргача тулиқ амалга оширилмаганлиги;
- бошланғич таълимнинг ўзбек ва тожик халқ педагогикасининг изланишларини, бошланғич мактаблар учун ўқитувчилар тайёрлаш йўллари очиб берувчи асарлар бор аммо амалда йўқлиги;
- Тожикистоннинг таниқли ўқитувчи ва олимларининг бошланғич таълим соҳасидаги педагогик фаолиятини ўрганишда кўплаб бўш жойлар сақланиб қолмоқда;
- Ўзбекистонда ва Тожикистондаги бошланғич таълим ҳамкорлигида пайдо бўлган асосий интегратсияларни охиригача очиб берадиган биронта ҳам иш ҳалигача мавжуд эмас;
- бошланғич синф ўқитувчилари нуфузини оширишда ўқитувчилар жамоасининг ўрни, уларнинг касбий тайёргарлигини ошириш йўллари ҳақидаги муҳим масалалар эътибордан четда қолдирилган эди.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда ҳозирги замонда: “Замонавий Ўзбекистонда ва Тожикистонда бошланғич таълимнинг ҳолати ва ривожланишининг асосий йўналишлари” ва ўзбек, тожик олимлари ўртасидаги тажрибасидан фойдаланилмаган ҳолда бошланғич таълимидаги инқирозларни бартараф этишимиз қийин бўлмоқда. Ушбу қарама-қаршилиқни ҳисобга олган ҳолда, бошланғич синф ўқитувчиларини тайёрлаш билан боғлиқ муаммо қўйилди.

Бу муаммо қуйидагича шакллантирилган:

Замонавий Ўзбекистонда ва Тожикистонда бошланғич таълимнинг ривожланишини таъминлайдиган педагогик шартлар қандай? деган саволга жавоб беришга тўғри келади. Шунингдек, бошланғич таълим соҳасида олиб борилаётган ислохотлар натижалари қуйидаги асосий педагогик шартлар бажарилган тақдирда муваффақиятли амалга оширилиши мумкин, деб ҳисоблаймиз:

- ЮНЕСКО ва Европа Иттифоқининг замонавий талабларига жавоб берадиган бошланғич синф ўқитувчиларининг юқори касбий ва педагогик тайёргарлиги;
- бошланғич синф ўқитувчиларини тайёрлаш тизимида ўқув амалиётини модернизация қилиш;

- бошланғич синф ўқитувчилари малакасини ошириш тизимининг ҳаракатчанлиги ва узлуксизлиги.

Тадқиқот методологияси ҳақиқий дунё ҳодисаларининг алоқаси, ўзаро боғлиқлиги ва яхлитлиги, педагогик билимларда тарихий ва мантиқий бирлик, шахснинг шаклланиши ва ривожланишидаги амалиёт ва тажрибанинг роли, шунингдек, таълим ва тарбия жараёнларининг ижтимоий муносабатлари билан боғлиқлигининг моҳиятини диалектик-демократик тушунтиришга асосланган энг муҳим фалсафий тамойилларга асосланади. Ушбу тушунтириш замонавий Ўзбекистонда бошланғич мактаб ривожланишининг асосий йуналишларини тушуниш учун калитни беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Еркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг кўшма мажлисидаги нутқ / Ш.М.Мирзиёев. – Т.: «Ўзбекистон», 2016. – 56 б.

2. ўзбекистон Республикаси Президентининг 07.02.2017 й. ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони.

3. Мухаммедов Ғ.И., Тўрақулов Х.А. Замонавий педагогик тадқиқотларнинг илмий-назарий асослари. Монография. – Т.: Фан; 2004. – 194 б.

4. Азизходжаева Н.Н. Формирование профессиональных компетенций будущих специалистов. Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. Вып. 12. Ч.1. СПб, 2014.

5. Байденко В.И. Компетентностный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования. Методическое пособие. Изд. 5-е. – М.: Исследовательский центр проблем качества под подготовки специалистов, 2005. – 114 с.

6. Каримжанов А. Педагогик тизимни бошқариш асослари. Ўқув кўлланма. – Т.: ТДПУ. 2008. 180.б.

TA’LIM SIFATI VA SAMARADORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK ASOSLARI

Karimjanova Dilnoza Alijanovna,

Chirchiq DPU, “Fakultetlararo Rus tili va adabiyoti” kafedrası o‘qituvchisi.

Annatatsiya. Maqolada boshlang‘ich ta’limda ta’lim va tarbiya samaradorligini oshirish va uni sifatli tashkil qilish hamda ularni rivojlantirishida didaktik, interfa’ol va individual ta’limni roli, ahamiyati, ularning ta’limda tutgan mavqelarini aks etirgan.

Kalit so‘zlari: rivojlanish, ta’lim, tarbiya, samaradorlik, sifat, didaktika, interfa’ol, individual ta’lim, pedagogik jarayon, bosqichlari, motivatsiya, mustaqil fikrlash va ishlash.

Mamlakatimizning barcha jabhalarining jadal bilan rivojlanib borishi ko‘p jihatdan jahon intellektual salohiyatida to‘laqonli sherikchilik qila oladigan mutaxassislarni tayyorlashga bog‘liq bo‘ladi. Buni ta‘minlash esa bo‘lajak mutaxassislarni va ilmiy – pedagogik xodimlarni zamonaviy talablar asosida tayyorlashni taqozo etadi. Bunday muhim vazifani hal qilishning samarali yo‘llaridan biri bo‘lajak mutaxassislarni ijodiy faoliyat bilan shug‘ullana oladigan qilib, ya‘ni, ilmiy tadqiqot asoslari bilan qurollantirilgan holda tayyorlashdan iboratdir.

O‘qituvchining pedagogik faoliyati an‘anaviy hamda innovatsion xarakterga ega bo‘lishi mumkin. Shuni unutmaslik kerakki, ilg‘or pedagogik tajribalar alohida samaradorlikka ega. Shu bilan bir qatorda pedagogik tajribalar yangilik kasb etib, u ta’lim amaliyoti va didaktika nazariyasini boyitishga hissa qo‘shadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi “2022-2026-yillarda xalq ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-134-son, 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son, 2020-yil 6-noyabrdagi “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora tadbirlarni to‘g‘risida” PQ-4884-sonli qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘quvchilarni psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash ishlarini yanada takomillashtirish to‘g‘risidagi” 577-son qarorini amalga tadbiriq qiluvchi “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus davlat ta’lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini tashkil etish to‘g‘risidagi Nizom” ning ishlab chiqilishi va Xalq ta’limi vazirligi tomonidan tasdiqlanishi mazkur sohaga tegishli boshqa me‘yoriy-xuquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur tadqiqot ishi muayyan darajada xizmat qiladi. [7]

Ta’lim sifati va samaradorligini ta’minlovchi omillardan bo‘lgan innovatsion texnologiya, yangi pedagogik texnologiya, jumladan interfaol ta’limni o‘quv jarayoniga joriy etish shu kunning zaruriyatiga aylanmoqda.

O‘quv jarayoni o‘quvchiga qaratilgan va yo‘naltirilgan bo‘lishi talab etilmoqda. Shaxsga qaratilgan ta’lim o‘quvchining o‘quv-biluv mehnatini tashkil etishni harakatlantiruvchi, qiziqish, xohish, talab, istaklarni ro‘yobga chiqaruvchi kuch bo‘lib xizmat qiladi.

Ta’lim sifatini rivojlantirish jarayoni bosqichlari;

- ta’lim-tarbiyani yanada rivojlantirish va takomillashtirishning zarurligini tushunishning paydo bo‘lishi va o‘zida paydo bo‘lgan g‘oyalar asosida ta’lim-tarbiyadagi muammo yechimini rivojlantirish va loyihalashtirish hamda tajriba – sinov ishi modellarini yaratishga kirishish;

- shakllana boshlagan g‘oyalar va ular asosidagi loyihalash-rivojlantirish ishlarini qo‘yilgan maqsadlar bo‘yicha aniq modellashtirish, yangicha tafakkur va tajriba rejaları qabul qilinib, qo‘llab-quvvatlanadi. Natijada aniq yangi g‘oya paydo bo‘lib, uning rivojlanishi uchun muhit va sinov-tajriba maydonchalaridagi ishlar natijalari bo‘yicha axborot muhiti yaratiladi va joriy etish ko‘lami aniqlanadi;

- qo‘llanishi kerak bo‘lgan pedagogik ishning me‘yoriy qujjatlari tayyorlanadi va davlat ta’lim standarti (DTS), Kadrlar tayyorlash milliy dastrui (KTMD) talablariga va mutaxassislik professiogrammasiga tegishli tuzatishlar kiritiladi, keng joriy etishga tavsiyalar beriladi va shu kabilar. [4]

Yosh avlodni bilimli, ma’rifatli shaxs sifatida kamol topdirishda yangi pedagogik texnologiyalarning roli beqiyosdir.

Ta’lim jarayonida egallangan bilim, ko‘nikma va malakalar jahon ta’limi andozalari talablariga javob berishini ta’minlash bugungi kunning dolzarb muammolaridan bo‘lib hisoblanadi.

Bugungi kunda Davlat siyosatiga aylangan ta’lim jarayonini texnologiyalashtirish va kompyuterlashtirish g‘oyasi pedagogik texnologiya-ning quyidagi konsepsiyasida o‘z aksini topgan:

- O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’lim tizimi murakkab - tashkiliy dinamik tizim ekanligini anglash;

- Xalq ta’limi tizimi va uning barcha bo‘g‘inlari hamda undagi jarayonlar tizimli yondashuv, tizimli tahlil va kompleks yondashuvlarga tadqiqot ob’ekti (manbai) bo‘lish zarurligini anglash;

- tizimiy yondashuv, tizimli tahlil va kompleks yondashuv tadqiqot usullari zarurati bilan bog‘liq bo‘lgan muammolarni bartaraf qilish asosida ta’lim jarayonini ilmiy asosda loyihalashtirish;

- ta’lim berishni qat’iy ilmiy asoslangan va rejalashtirilgan loyiha asosida olib borish;

- ta’lim berish samaradorligini ilmiy-uslubiy asoslash.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning bunday yangi o‘quv topshiriqlarini bajarishini va ularni mustaqil o‘qishga o‘rgatishni amalga oshirishni e’tiborga olib bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida ta’lim samaradorligini oshirish muammosi yechimini ilmiy-metodik jihatdan asoslashga kirishdik. Buning uchun bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashga oid ikki turdagi intellektuallashtirilgan xaritalar tayyorlab olindi. Ulardan **birinchisi**, tarqatma didaktik material sifatida foydalanish uchun buklet ko‘rinishida, **ikkinchisi**, axborot-kommunikatsion texnologiyalarda foydalanishga moslab “Didaktik portfel” ko‘rinishida. Ularning funksional tuzilmasi deyarlik bir xil, ya’ni ularda quyidagi tarkibiy qismlar bor [2]:

1. Ma’rifiy qism. Bu intellektuallashtirilgan xarita mazmunini belgilashdagi talab va me’yorlarni mujassamlashtirib, unga o‘quv reja, DTS, o‘quv dastur, ishchi va taqvimiy reja, darslik, o‘quv qo‘llanma va boshqa adabiyotlari haqidagi ma’lumot va materiallar joylashtiriladi.

2. Ma’lumotnoma qismi. Unda aynan bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda zarur bo‘ladigan didaktik ma’lumotlar mazmun-mohiyati yoritilgan hamda ularga mos holda tayyorlangan lavhalar majmui kiritiladi.

3. Motivatsiyalovchi qism. Bu tarkibiy qismga o‘qituvchilik faoliyatiga oid donishmandlar hikmatlari, rivoyatlar, hikoyatlar, hujjatli filmlar kabi tarbiyaviy mazmundagi resurslar joylashtiriladi.

4. Yo‘naltiruvchi ma’lumotlar. Bu tarkibiy qismga umumiy o‘rta ta’limning qaralayotgan muammoga mos fanlardagi ilhomlantiruvchi didaktik materiallar joylashtiriladi.

5. Kasbiy faoliyat. Bu tarkibiy qismda o‘qituvchilik faoliyatiga ichki ta’sirlar: o‘qituvchilikka qiziqish, unga mos maqsad, shunga mos qobiliyat elementlari, o‘qituvchilik kasbini egallashga irodani yetarliligi va shu kabilar haqidagi materiallar hamda ma’lumotlar joylashtiriladi. Tashqi ta’sirlar bo‘yicha muhit, o‘quv yurtidagi imkoniyat, kasbga oid axborotlar kiritiladi.

6. Faoliyatning o‘ziga xos jihatlari. Bu tarkibiy qism mazmuniga bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi tomonidan mutaxassis shaxsining tayanch bilim, ko‘nikma va malakalarga hamda uning qobiliyatlariga qo‘yiladigan talablar haqidagi ma’lumotlar kiritiladi.

Ta’lim samaradorligini oshirish o‘qituvchilardan o‘qitishda individual yondashuv ta’limni talab etadi. Ya’ni ta’lim jarayoniga individual yondashuv deganda nimani tushunish kerak?

Ta’lim jarayonida individual yondashuv;

- o‘quvchi faolligini oshirish;
- o‘quvchini mustaqil fikrlashga o‘rgatish;

- o‘quvchining ijodiy fikrlashini tashkil etish;
- o‘quvchining mustaqilligi, erkinligini ta’minlash;
- o‘quvchilarning qiziqishlari asosida ish yuritish (motivatsiya);
- o‘quvchining imkoniyatlarini ishga solish;
- o‘z qiziqishlari orqali qo‘shimcha, maktabdan (sinfdan) tashqari ta’lim olishga yo‘llash;
- o‘z-o‘zini rivojlantirish, tarbiyalashni nazarda tutadi.

Yuqoridagi keltirilgan individual xususiyatlarni rivojlantirish asosida o‘quvchida mustaqil bilim olish ko‘nikmalari va malakasi shakllanadi. Mustaqil bilim olish va o‘zlashtirish malakasining yuqori darajasi kompetentlik (layoqat) bilan o‘lchanmoqda. Kompetensiya (lot. competere – layoqatli, munosib bo‘lmoq) shaxsning biror-bir sohadan xabardorlik, shu sohani bilish darajasi, sohaga oid bilim, ko‘nikma, malaka, qarashlar majmui, shaxsning qadriyati va sifatleri, malakaning namoyon bo‘lishi yoki ta’sir ko‘rsatish qobiliyati hisoblanadi. Bu ta’rifga ko‘ra, malaka oshirish tinglovchisi kasbiy kompetentligining shakllanish bosqichlari quyidagicha bo‘lishi kerak:

1. O‘z-o‘zini tahlil qilish va zarur narsalarni anglash.
2. O‘zini rivojlantirishni rejalashtirish, maqsad, vazifa belgilash.
3. O‘zini namoyon etish va kamchiliklarini tuzatish.

Bunday holatda didaktik kompetentlik darajasi rivojlanadi. Didaktik kompetensiya darajasi quyidagilardan iborat [3]:

- o‘qitish muhitini yaratish;
- mavzu mazmunini yoritishni rejalashtirish;
- o‘quv jarayonini boshqarish;
- o‘quvchilarning yutuqlari va rivojlanishlarini baholash;
- o‘quvchilarga motivatsiya berish va yordam ko‘rsatish;
- o‘quvchilar bilimini anglash va ularni rivojlantirish.

Yuqorida kasbiy va didaktik kompetensiya haqida N.Muslimovning fikrlaridan kelib chiqib quyidagi fikrlarni bayon etamiz. Sir emas o‘quv jarayonini isloh etish darsni isloh qilishdan boshlanadi. Darsni isloh etishni nimadan boshlash kerak? Darsni:

- darsga mas’uliyatli munosabatda bo‘lish;
- darsga yangicha yondashuvni yo‘lga qo‘yish;
- darsda o‘quvchiga individual yondashuv;
- darsni o‘quvchining faolligi, hamkor va hamijodkorligi asosida tashkil etish;
- interfaol, innovatsion, ilg‘or texnologiyalarni qo‘llashdan boshlash kerak. Interfaol usul nima va u nimani anglatadi? Interfaol usullar o‘quvchilarning o‘zaro muloqot va o‘zaro ta’sirida dars jarayonini amalga oshiradi. Interaktiv ingliz

so‘zidan olingan bo‘lib, «interast», ya’ni inter – o‘zaro, ast – harakat, ta’sir, faollik ma’nolarini beradi [1].

Malaka oshirish tizimida interfaollik asosida tashkil etilgan darslar tinglovchilarda andragogik yondashuvni talab qilib, erkin fikr yuritish va axborotlarni faollikda hal etishga o‘z tajribasini to‘g‘ri taqdim qilishda hayotiy tajribaga asoslanib, guruhlarda masalalar yechimini topish, hamkorlikda ish yuritish, o‘z fikrlarini yozma bayon etish ko‘nikma, malakalarini rivojlantirishga yo‘naltiriladi.

Interfaol metodlarda ish yuritish an’anaviy metodlardan voz kechish degani emas, balki dars mazmunini o‘zaro faollik, hamkorlik va hamijodkorlikda hal etishni tashkil eta olishdir. Interfaol ta’limning quyidagi metodlari mavjud [5]:

- muammoli ta’lim;
- loyihali ta’lim;
- o‘yin orqali kechuvchi ta’lim;
- kreativ ta’lim;
- evristik ta’lim;
- AKT ta’limi.

Interfaollik bu o‘zaro ikki kishi faolligi, ya’ni bunda o‘quv-biluv jarayoni o‘zaro suhbat tariqasida, dialog shaklida (kompyuter aloqasi) yoki o‘qituvchi-o‘quvchilarning o‘zaro muloqotlari asosida kechadi. Malaka oshiruvchi tinglovchilarning kompetentlik darajasini rivojlantirishda quyidagi uch yo‘nalishini shaxsiy tajribamdan kelib chiqib tavsiya etaman:

I yo‘nalish. Tinglovchilarga ko‘proq psixologiya, pedagogika, metodika, informatika, pedagogik amaliyot jarayonida ta’lim modeli, interfaol ta’limning mazmun-mohiyati va uni amaliyotga kiritish mexanizmini o‘rgatish orqali yo‘naltirish.

II yo‘nalish. Har bir guruhda 5-6 tinglovchidan iborat, interfaol ta’limni o‘rgatib, o‘zlashtirib boruvchi kichik ijodiy guruhlar shakllantirish. Ularni interfaol ta’lim metodlarining har bir usulini o‘rgangandan keyin seminar-treninglar, davra suhbatlari, munozaralarini maxsus jadval asosida o‘tkazib borish. Tinglovchilarning doimiy harakatdagi bir-biriga o‘rgatish, o‘qitish tizimini yo‘lga qo‘yish.

III yo‘nalish. Tinglovchilarning shaxsiy dasturlari asosida ilmiy-pedagogik izlanishlar olib borishlarini yo‘lga qo‘yish. Pedagogik faoliyati davomida ilmiy-metodik adabiyotlar va kundalik davriy matbuot materiallari, ilg‘or pedagogik tajribalar, internet materiallarini izlash, to‘plash, ularning bankini yaratish va ulardan foydalanish. Interfaol usulning bosh maqsadi o‘quv jarayoni uchun eng qulay muhit va vaziyat yaratish orqali tinglovchining faol, erkin, ijodiy fikr yuritishiga muhit yaratishdan iborat.

O‘quvchining intellektual salohiyati, ichki imkoniyatlarini namoyon etish orqali ta’limda sifat va samaradorlikni ta’minlash demakdir. Interfaollikda tashkil etilgan darslar shunday kechadiki, bu jarayonda birorta ham o‘quvchi chetda qolmay, ya’ni ular eshitgan, o‘qigan, ko‘rgan, bilgan fikr-mulohazalarini ochiqoydin bildirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. O‘zaro bilimlar, g‘oyalar, fikrlar almashish jarayoni sodir bo‘ladi. Bu dars jarayonida samimiylilikni ta’minlaydi, bilim olishga havas, qiziqish ortadi, bir-birlarini qo‘llabquvvatlash, o‘zaro do‘stona munosabatlar shakllanadi.

Interfaol darslarni tashkil etish yo‘li bilan o‘quvchilar yakka tartibda, juft holatda va kichik guruhlarda ishlashga o‘rganadi. Bunday holda tashkil etilgan mashg‘ulotlarda izlanishga asoslangan rejalar, rolli o‘yinlar avvaldan rejalashtirish, algoritmlash, modullashtirish, darsliklar bilan ishlash, turli hujjatlar bilan ishlash, axborot manbalari bilan ishlash, ijodiy ishlardan foydalanish mumkin. Interfaol darslarni tashkil etish bosqichlari [6]:

- o‘quv predmeti mavzusini va mazmunini tanlash;
 - darsning o‘quv mavzusi yuzasidan yagona maqsadni belgilash;
 - darsning o‘quv mazmunini ishlab chiqishda beriladigan nazariy va amaliy bilimlarni belgilash;
 - o‘quvchi tomonidan o‘zlashtirilishi lozim bo‘lgan tushuncha, bilim, ko‘nikma, malakalarii ifoda etish;
 - darsning shakli, metodi, vositalarini tanlash;
 - tushuncha, bilim, ko‘nikma, malakalarni o‘zlashtirish uchun ta’lim oluvchi tomonidan sarflanadigan vaqt birligini hisobga olish;
 - har bir bosqich natijalarini olish uchun mashq va misollar tizimini yaratish;
 - nazorat olib borish uchun testlar, savollar ishlab chiqish;
 - dars jarayonini olib borish ketmaketligi va yakunlash mexanizmini yaratish.
- Xulosa sifatida quyidagi fikrlarni tavsiya etamiz. Tinglovchilar bilan interfaol darslar olib borish kompetentligi rivojlanganda:
- tinglovchilarda yangilikka intiluvchanlik, dars jarayonida yangi metodlarni qo‘llash ko‘nikma, malakalari shakllanadi;
 - uzluksiz ravishda mashg‘ulotlarda, ijodiy guruhlarda va yakka tartibda mustaqil ishlash orqali interfaol usulda ishlash ko‘nikmasi shakllanadi;
 - andragogik yondashuv asosida o‘zaro tajribalarni eshitadi, turli savollarga erkin mulohaza yuritib javob beradi;
 - maktablarga, kasb-hunar va akademik litseylarga borgan tinglovchilar ilg‘or texnologiyalar, interfaol ta’limni olib borish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Buning natijasida:
 - interfaol usulda dars jarayonini tashkil etishda o‘quvchilarga qulay ijodiy fikr yuritish uchun muhit yaratiladi;

- interfaol usuldagi darslarda o‘zaro fikr almashishga imkon yaratiladi. O‘zaro axborot olish va berish uchun sharoit tug‘iladi;
- o‘quvchilar interfaol usuldagi darslarda yechimi kutilayotgan masalalarni hamkorlik va hamjihatlikda muhokama etadilar, yechimini topadilar, vaziyatdan chiqishda ham hamijodkorlikda bo‘ladilar;
- interfaol usuldagi darslarda olgan axborotlari asosida bilimlarini bir-birlariga namoyish etadilar, bir-birlaridan ilhomlanib, ruhiy qoniqish hosil qiladilar;
- interfaol usuldagi darslarda bir-birlarini tushunish ularda qiziqish paydo qilib, ular vaqt o‘tganini bilmay qoladilar. Ta’lim mazmunini to‘la o‘zlashtirish va sifat-samaradorlikka erishadilar;
- o‘qituvchiga xos bo‘lgan muhim sifatlardan biri – har doim biror narsani o‘ylab topishga intilish, o‘quvchilarni ham shunga undash malakasi rivojlanadi;
- uzluksiz ta’lim jarayonida pedagogik faoliyat, hayotda yuzaga keladigan har qanday vaziyatda kasbiy-shaxsiy o‘sishga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. – T.: «Fan va texnologiya», 2009. – 188-b.
2. Muslimov N.A. Kasb talimi o‘qituvchilarining kasbiy shakllantirish texnologiyasi. / Monografiya. – T.: «Fan», 2013. – 127-b.
3. Turaqulova I.X. Maxsus ta’lim tizimi uchun intellektuallash-tirilgan uqitish tizimlari // Informatika va energetika muammolari. Uzbekiston ilmiy jurnali. – T.: Fan, 2010. -№5. – B. 82-87.
4. Хуторской А.В. Педагогическая инноватика: методология, теория, практика: Научное издание. – М.: Изд-во УНС ДО, 2005. – 187 с.
5. Yo‘ldoshev J.G‘. Interfaol ta’lim sifat kafolati. – T.: «Fan», 2010. - 53-b.
6. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S. Ilg‘or pedagogik texnologiyalar. – T.: «O‘qituvchi», 2004.
7. www.lex.uz

НАЗАРИЯҲОИ ПЕДАГОГИИ ПАЙДОИШ ВА ИМКОНИЯТҲОИ ПЕДАГОГИКАИ ХАЛҚӢ ДАР КОРҲОИ ТАРБИЯВӢ

Кучибоев Шухратчон Икромбоевич,

*Н.и.п., дотсенти МДТ, Донишгоҳи давлатии
Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров. (Тоҷикистон)*

Умарова Зухра Абдурахмановна,

*ДДП Чирчиқ, дотсенти кафедраи «Методикаи таълими
ибтидоӣ», д.ф.ф.н. (PhD). (Ўзбекистон)*

Аннотатсия. Дар мақола муаллиф ба таври мухтасар ба масъалаи пайдоиши педагогикаи халқӣ ва таъсири он дар тарбияи насли наврас рӯ оварда, унсурҳои педагогикаи халқӣ аз ҷумла урфу одатҳо, расму оинҳо ва ақидаҳоро мавриди баррасӣ қарор додааст.

Муаллифи мақола кӯшиши ба харҷ додааст, ки мавзӯи таҳқиқиро аз нуқтаи назари олимон – педагогонӣ ватаниву хориҷӣ шарҳу эзоҳ дода қайд менамояд, ки ҳамаи халқҳо педагогикаи мардумии худро доранд.

Ҳамзамон, дар мақола ишора карда шудааст, ки иқтисодии тарбиявии педагогикаи халқӣ басо бузург буда, муаллимо зарур аст, ки хусусияту ҷиҳатҳои ҳоси расму одат ва таомули халқро ба пуррагӣ доништа, аз он самаранок истифода барад.

Калидвожаҳо: тарбия, таърихи тарбия, ақида, эътиқод, таҷрибаи халқӣ, педагогикаи халқӣ, хусусияти миллий, назари халқӣ.

Тарбия ҳанӯз аз замонҳои хеле қадим ба инкишоф, муносибат, ҳислат, сифат, ақида, эътиқод, тарзи рафтори шахсият дар ҷомеа алоқаи зич дошта, гузаштагонанон барои парваридани ҳислатҳои хуби инсонӣ ба фарзандони худ, таҷрибаи пешқадами ҳуди халқро ҳамеша меомӯхтанд ва дар қори тарбия истифода мекарданд.

Мақсади ташкили тарбия дар педагогикаи халқӣ, ин дуруст ба роҳ мондани қорҳои таълимиву тарбиявӣ дар асоси таҷрибаҳои ҳаётии халқу миллат ва истифода аз эҷодиёти халқ мебошад, ки ин дар шароити имрӯзаи тарбия бевосита иҷрои қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 94 аз 3-юми март соли 2006 “Конспсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”-ро дар бар мегирад.

Мақсаду зарурияти Конспсияи мазкур ин дар руҳияи миллий ва ҳудогоҳӣ тарбия намудани насли наврас мебошад, ки баҳри иҷроии дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдат – Пешвои миллат, Президенти кишвар,

мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёму суҳанрониҳо, мақсади асосии педагогикаи халқиро таъмин менамояд.

Афкори педагогикаи халқи тоҷик асоси эҷодиёти бисёр шоирону нависандагон ва мутафаккиронро ташкил мекунад, ки он таҷассумгари ганҷинаҳои бебаҳои маданияти педагогии умумибашарӣ ба ҳисоб меравад.

Бесабаб, нест, ки педагоги барҷастаи рус К.Д.Ушинский халқро мурабии аввалин номидааст. Зеро афкори педагогикаи халқ аз ҷиҳати мазмуну ғоя, нерӯи хушоҳангӣ, мушоҳидакорӣ, баёни дақиқонаи фикр оид ба тарбия чунон асил ва устувор аст, ки ҳеҷ кас ба он баробар шуда наметавонад.

Таҳқиқоти масъалаҳои педагогикаи халқӣ шаҳодат медиҳад, ки омӯзиши таҷрибаи халқӣ дар тарбия ҳамчун хусусиятҳои иҷтимоӣ-таърихӣ бемисл дар ҳамаи марҳилаҳои инкишофи таърихӣ дар давраи гуногуни ҷамъияти инсонӣ аҳамияти педагогии бузургро дорост.

Педагоги бузурги чех Я.А.Коменский “Мактаби модарӣ”-ро асоснок намуда, хоса ба таҷрибаи тарбияи оилавӣ таъя кардааст.

Педагоги номдори швейтсари И.Г.Песталотси дар китоби худ “Китоб барои модарон”, малакаи педагогии халқи швейтсариро яқоя кард. Вай боварӣ дошт, ки тарбияи табиатшиносӣ, дар оила сар шуда, бояд дар мактаб давом дода шавад.

Педагоги бузурги рус К.Д.Ушинский ба иқтидори тарбиявии педагогикаи халқӣ баҳои баланд додаст. “Тарбияро, ҳуди халқ ба вучуд овардааст ва асоси он дар саршавии ҳуди халқ буда, - навиштааст ӯ, - ҳамон қувваи тарбияро дорад, кадоме, ки дар беҳтарин система вучуд надорад, таҳкурсии он дар ақидаи ӯ мафҳум аст...” Вай боварии калон дошт дар принсипи “Халқ бе халқият – тани бе ҷон” ва ба ҳамин принсип таъя карда, ақидаи халқиятро асоснок гардонд. Урфу одатҳои халқ, маросимҳо, анъанаҳои нағз доништа, вай ба ҳулоса омад, ки “донишмандии гузаштагонамон – оина барои насли оянда” ва бинобар ин вай тарафдори тарбияи халқ буд, зеро ки ин намунаи ибратомӯзи ҳақиқӣ дар инкишофи тарбияи халқӣ мебошад [12].

Принсипи тарбияи халқият дар овони кӯдакӣ ба вучуд меояд ва дар вақти аз худ кардани нутқи худ пайдо мешавад.

Н.К.Крупская нисбати инкишофи нутқи кӯдак дар оила аҳамияти калон меод, вай дар раванди муомилаи модар бо кӯдак ҳам низ аҳамияти калон дода, диққат ба он додааст, ки “Забони модарӣ барои кӯдак ҳамчун, воситаи ибори ӯ, фикри ӯ, ҳолати ӯ хизмат мерасонад” [6].

А.С.Макаренко дар таҷрибаи бисёрсолаи муаллими халқии худ боварӣ ҳосил кард, ки педагогика дар ҳаракатҳои зиндаи одамон, дар анъанаҳо ва

реаксияи ҳақиқии коллектив тавлид меёбад. Ў таъкид кард, ки “тайёрии меҳнати оилавӣ, дар ояндаи ихтисоси инсон мазмуни муҳим дорад” [7].

В.А.Сухомлинский таъкид намуда, омӯзиши ғояи ахлоқӣ ва ҳулосаи аз назари педагогии халқро зарур донистааст. Ў чунин ҳисоб мекард, ки ба мазмуни бой ва таҷрибаи калони педагогии халқӣ нигоҳ накарда, ўро дар ҳаҷми муайян омӯхта намешавад, тадқиқоти чуқур доир ба ин гузаронида намешавад. “Оиди педагогикаи халқӣ то ҳол ҳеч кас қатъи фикр накардааст, эҳтимол барои ҳамин ҳам педагогикаро ба қашшоқӣ оварда расонидааст”, - навиштааст ў.

- Ман боварӣ дорам, ки педагогикаи халқӣ ин маркази ахлоқии ҳаёти халқ мебошад. Дар педагогикаи халқӣ ошкор шудани хусусияти миллӣ, шахсияти халқ асосӣ мебошад! Хусусияти халқ, симои халқ, фикри ў ва орзуи омили ў, идеали маънави асосан кушоду равшан дар эҷодкунии афсонаҳо, дostonҳо, қиссаҳо, зарбулмасалу мақолҳо зоҳир мешавад [11].

Дар миёнаҳои асри XIX як қатор донишмандон, педагогон ва мутафаккирон нисбати масъалаҳои педагогикаи халқӣ ақидаҳои хешро иброз намудаанд. Соли 1861 В.И.Водовозов дар мақолаи худ оиди китобҳо, навишааст, ки “...нашриёт дар хонишҳои халқӣ, ўро чунин маъруф кард”. Соли 1890 аввалин маротиба Д.Булгаковский ва Г.Пинчук бевосита ба ёдгориҳои педагогикаи халқӣ – зарбулмасалҳо, сурудҳо, чистонҳо, маросимҳо, мурочиат намуда, онҳоро фарқ намуда, ба тарбия ва зиндагии халқ аҳамият додаанд.

Е.А.Покровский тасаввуроти ҳаваси калони илмӣ дар этнография ва нақши педагогии бозии кӯдакон ва аҳамияти онҳоро дар инкишофи ҷисмонӣ ва ахлоқии кӯдакон таҳлил намудааст. Дигар тадқиқотчи А.Соболев, норасогиҳои бозии кӯдаконро мушоҳида намуда, якҷоя бо сурудҳои кӯдакона ва бо ин қобилияти васеъшавии аз ҳад зиёд педагогикаи халқиро дида баромадааст.

Педагогикаи халқӣ бо этнография ва забоншиносӣ алоқаи зич дорад. Дар давраи шӯравӣ яке аз аввалинҳо нисбати масъалаҳои педагогикаи халқӣ этнограф ва педагоги машҳур Г.С.Виноградов мурочиат намуда, моҳияти пайдоиш, чи хел будани қисми асосии маданияти педагогикаи халқиро нақл намуда, ҳуқуқи ба вучуд омадани истилоҳот ва фаҳмиши “педагогикаи халқӣ”-ро тасдиқ менамояд.

Педагогикаи халқиро Г.С.Виноградов на ҳамчун система, балки ҷамъи маълумот, маҳорат тасдиқ менамояд. Ў педагогикаи халқиро, маҷмӯаи малака ва тарзи истифодаи халқ бо мақсади ташкилбӣи шахсият ба самти муайян тавсия намудааст. Ба фикри олимон, вақте ки сухан дар бораи педагогикаи халқӣ меравад, он гоҳ на педагогикаи назариявӣ, балки

педагогикаи таҷрибавӣ ба назар гирифта мешавад. Аз ин гуфтаҳо Г.С.Виноградов хулоса бароварда, қайд карда буд, ки “...маҷмӯи назари халқӣ, воситаи таъсири халқӣ дар насли наврас бо мақсади таълим ва тарбия” педагогикаи халқӣ номида мешавад [4].

Таҷрибаи тарбиявии халқ, ки дар адабиёти даҳонӣ ва адабиёти китобатии халқи тоҷик хеле пурбаракот мебошад, асрҳо дар ҳаёти моддӣ ва маънавии халқамон мавқеи хеле бузург дошт ва ҳоло вақте фаро расид, ки ҳар як халқ панду ҳикматҳои окилонаи аҷдодони хешро қадр кунад, чунки онҳо аз он худи халқ ҳастанд ва дар тарбия таъсири хуб мерасонанд, асоси ҳазинаи маданияи халқ дар эҷодиёти даъвоии вай таҷассум ёфтааст.

Академик М.Шукуров навиштааст: “Он панду ҳикмати олиро, ки аз муҳимтарин падидаҳои мардуми мост, моёи ифтихори халқ аст ва дар тарбияи ҷаҳон насл ҷаҳонро иштирок кардааст, имрӯз бояд бо назари бозбини набинем. Чунин бозбини аз он ҷиҳат ҳафздор, ки метавонад боиси зоҳир шудани беҳурматӣ нисбат ба умдатарин кашфиёти фикрии гузаштагон гардад” [13].

Дар бораи қадри панду ҳикмат дар зарбулмасали испанӣ гуфта шудааст: “Барои андарзи хуб баҳое вучуд надорад”. Ин ҳақ асту рост.

Аз ин ҷост, ки ҳар як муаллиму мураббӣ бояд он панду ҳикматҳои инсондӯстона ва бавоситаи онҳо хулку атвор ва рафтору одоби умумиинсониро, ки барои ҷорӣ намудани ахлоқи ҳамаи мададе мерасонанд, бештар дар дарсҳои истифода барад.

Олими маъруфи тоҷик М.Орифӣ дар китоби худ “Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик” барои равшан намудани мақоми зарбулмасалҳо кушида, дар бораи онҳо ҳамчун аввалин қадамҳои педагогикаи халқӣ сухан ронда, оиди аҳамияти тарбиявии онҳо таваккуф намудааст [9].

Оиди мавқеи панду ҳикматҳо дар педагогикаи халқӣ дар китоби А.Амонов “Тарбияи фарзанд дар оила” низ сухан рафтааст.

А.Манонов навиштааст: “Таҷрибаи таърихии тарбияи халқӣ, ки аз меъёрҳои ахлоқи мушаххас ва намунаи ибрат дар зиндагии ниёгон мавҷуд буданд, мо метавонем тарбияи ахлоқи ҳамадаро ғанӣ гардонем. Андарзҳои халқӣ, одатан дар бозӣ, нақлу ривоятҳо, афсона, зарбулмасалу мақол, ҷустуҷӯ ва расму оинҳо асос ёфтаанд” [8].

Ҳар яке аз онҳо, табиатан, саҳми арзандаи ҳудро дар назария ва таҷрибаи педагогикаи халқӣ гузоштаанд.

Аз ин таҷрибаи олимони мо ба хулосае омадем, ки мавзӯ ва қисми педагогикаи халқӣ раванди таълим ва тарбия, асоси элементҳои педагогикаи халқӣ маҷмуаи натиҷаҳои дониш буда, маълумоти ҷамъ намудаи халқ оиди

инсон ва тарбияи ӯ ва фаъолияти таҷрибаи меҳнаткашон оиди тарбияи насли наврас мебошад.

Аз рӯи гуфтаҳои боло маълум мегардад, ки афкори педагогии ниёгон, ё худ педагогикаи ниёгон аз чор сарчашма баҳра мебардорад: 1) педагогикаи халқӣ, 2) педагогикаи этникӣ, 3) анъана, расму оин, урфу одат ва таомули халқ ва 4) афкори панду ахлоқӣ ва таълиму тарбиявии мутафаккирони бузурги худ.

Асосҳои педагогикаи халқиро эҷодиёти даҳонакии халқ панду ҳикматҳои халқӣ, зарбулмасал ва мақолҳои халқӣ ташкил мекунанд, ки ин ҳама маҳсули ҳуди халқ буда, аз даҳон ба даҳон гузашта дар байни мардум паҳн ва маъмул гаштаанд. Аз ин рӯ он моли умумии ҳамон халқ аст.

Педагогикаи этникӣ низ ба халқ мансубият дорад. Вале доираи он нисбатан маҳдуд буда, ҷиҳатҳои хоси мардуми як маҳал ё як ноҳияро дар бар мегирад. Он худ аз худ паҳн гардида, ба моли мардум табдил намеёбад. Онро муҳаққиқони гуногунсоха тадқиқ намуда, дастраси умум мегардонанд.

Анъана, расму оин, урфу одат ва таомули халқӣ, ки он аз офаринишҳои пешқадам, прогрессивии ин тамоилҳо ва тамоилҳои диниву синфӣ иборат буда, маҳсули онҳо мебошад ва аз ин рӯ ба манфиатҳои онҳо хизмат менамояд.

Афкори панду ахлоқӣ, таълиму тарбиявии мутафаккирони бузургамон ки дар шакли “Пандномаҳо”, “Андарзномаҳо” “Ахлоқномаҳо” ё худ дар шакли умумӣ ифода ёфтаанд.

Педагогони бузурги давраҳои гуногун дар асарҳои худ паҳн шудани фикри халқият, оид ба тарбияи олами табиатшиносӣ, аз педагогикаи халқӣ васеъ истифода бурда, ҷӣ гуна ифода ёфтани ҳикмати халқро хеле хуб тасвир намудаанд. Аз ин рӯ ба муаллим зарур аст, ки на танҳо равия, хусусият ва дигар ҷиҳатҳои инкишофи мактаб, таълиму тарбия, балки анъана, расму одат ва таомули он халқро, ки ӯ дар он ҷо ҳаёт ба сар мебарад, низ донанд. Хусусан, психологияи онҳо, муносибати онҳо ба ҷиҳатҳои иҷтимоӣ, идеологӣ, ҳуқуқӣ, маишӣ ва муносибатҳои оилавии онҳоро ки ба тарбиягирандагон таъсир мерасонанд, хубтар донанд. Муаллими хуб ҳатман ҳамаи инро ба ҳисоб мегирад ва имкониятҳои педагогикаи этникӣ ва халқиро дар қори таълиму тарбия истифода мебарад.

Адабиётҳои истифодашуда:

1. Арипов М.Н. Воспитание детей у таджиков в далеком историческом прошлом. Доклады АПН РСФСР, 1961, № 3. – с. 15-21
2. Атангулов У.Ш., Амиров А.Ф., Бронников С.А. Использование идей, опыта и традиций народной педагогика и современные проблемы

воспитания: Тез. докл. Всесоюзной научно-практической конф. – Чебоксары, 1991. – с. 8-10

3. Атахонов Т., Лутфуллоев М., Шарифов Ф. Очеркҳои афкори педагогӣ. Душанбе, 2005.

4. Виноградов Г.С. Народная педагогика // Камены. - Иркутск, №1. 1997

5. Волков Г.Н. Этнопедагогика. Чебоксары. 1974

6. Крупская Н.К. Педагогические сочинения: в 10 т. / Н.К. Крупская. – М.: Изд-во АПН, 1958. – Т. 1. – 312 с.

7. Макаренко, А.С. Педагогические сочинения в восьми томах. Сост.: Л.Ю.Гордин, А.А.Фролов. – М.: Педагогика, 1983.

8. Маннонов А. Подготовка студентов педвуза к использованию идей народной педагогики в нравственном воспитании детей. Автореф. дисс. канд. педагогических наук. М., 1992. - 17 с.

9. Орифӣ М. Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик: Дар ду ҷилд. Душанбе: Ирфон, ҷ.1, 1962. – 216 с, ҷ.2, 1965. – 219 с.

10. Раҳмонов Э.Ш. Танзими анъанаҳо танзими зиндагистгӣ: Ҷумҳурият 2007. - 26 май.

11. Сухомлинский В.А. Проблемы воспитания всесторонне развитой личности. Духовный мир школьника. Методика воспитания коллектива // Избранные произведения, Т.1, Киев 1979.

12. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: В 6 т. Т. 1 / Сост. С.Ф. Егоров. – М.: Педагогика, 1990. – 416 с.

13. Шакурии Муҳаммадҷон Бухорӣ (М.Шукуров). Хуросон аст ин ҷо: маънавият, забон ва эҳёи миллии тоҷикон, ҷопи дувум 2009, 576 с.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH TA’LIM O‘QITUVCHILARINING ZAMONAVIY KOMPETENSIYALARI – INDONEZIYA VA O‘ZBEKISTON TAJRIBALARINI O‘RGANISH PEDAGOGIK MUAMMO

***Kuchkinov Abdumalik Yuldashovich,
Chirchiq DPU, P.f.f.d. (PhD) dotsent.
Baymatova Nasibaxon Abduxamidovna
Chirchiq DPU magistranti.***

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining zamonaviy kompetensiyalarini shakllantirish muammosi pedagogik-nazariy jihatdan tahlil qilinib, Indoneziya va O‘zbekiston tajribalari asosida solishtirma tahlil amalga oshirilgan. Kompetensiyaviy yondashuv, integratsiyalashgan ta’lim modeli, madaniyatlararo tajriba almashinuvi hamda

innovatsion metodlar asosida o‘qituvchi tayyorlash jarayoni ilmiy asoslangan. Tajriba asosida metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, pedagogik kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, o‘qituvchi tayyorlash, Indoneziya tajribasi, O‘zbekiston tajribasi, innovatsion ta’lim texnologiyalari, solishtirma pedagogika, madaniyatlararo ta’lim, integratsiyalashgan ta’lim modeli.*

Kirish. Zamonaviy globallashuv sharoitida boshlang‘ich ta’lim tizimiga qo‘yilayotgan innovatsion va kompetensiyaviy talablarga muvofiq holda, bo‘lajak pedagoglarning kasbiy faoliyatga tayyorgarligini mazmunan yangilash zaruriyati yuzaga kelmoqda. “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da belgilangan ustuvor yo‘nalishlar asosida pedagogik ta’lim jarayoniga ilg‘or xorijiy tajribalarni, xususan Indoneziya va O‘zbekiston ta’lim amaliyotlarini solishtirma-pedagogik tahlil qilish orqali o‘qituvchi tayyorlashning metodologik, psixologik-pedagogik va aksiologik mezonlarini chuqur o‘rganish imkoniyati vujudga keladi. Ushbu tadqiqot doirasida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda integratsiyalashgan ta’lim texnologiyalari, innovatsion metodlar va kompetensiyaviy yondashuvga tayangan holda samarali nazariy modelni ishlab chiqish asosiy ilmiy faraz sifatida ilgari suriladi.

Natijalar. Tadqiqot natijasida Indoneziya va O‘zbekiston boshlang‘ich ta’limi tizimlarida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga oid strategik yondashuvlar, pedagogik modellar hamda innovatsion-didaktik mexanizmlar ilmiy asosda aniqlanishi kutilmoqda. Shuningdek, kasbiy tayyorgarlikning aksiologik, kommunikativ, reflektiv va texnologik komponentlarini o‘z ichiga olgan kompetensiyalarni rivojlantirishda milliy va xalqaro tajribalarni uyg‘unlashtirishning samarali yo‘llari ishlab chiqilishi faraz qilinmoqda. Mazkur natijalar asosida kompetensiyaviy yondashuvga tayangan o‘quv-metodik platformani shakllantirish, pedagogik faoliyatga tayyorlik mezonlarini belgilash hamda pedagog kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish yuzasidan amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini pedagogik kompetensiyalarni shakllantirishga doir ilg‘or ilmiy yondashuvlar tashkil etadi. Jumladan, o‘zbek olimlari – Sh.X.Abdullayeva [1], G.R.Tojiboeva [2], A.B.To‘rayev [3] tomonidan bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligi, uning tarkibiy tuzilmasi va rivojlanish bosqichlari tizimli o‘rganilgan. Indoneziya tajribasida esa W.Supriyadi [4], L.Kurniawati [5] kabilar tomonidan zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchilar kompetensiyasining aksiologik va reflektiv jihatlariga alohida urg‘u berilgan. Rus olimlaridan O.B.Акулова [6],

В.И.Байденко [7] va ingliz olimlari – H.Biemans, M.Mulder [8], В.А.Адо́льф [9] tomonidan kompetensiyaviy yondashuv, kasbiy refleksiya, o‘qituvchilik faoliyatining zamonaviy modeli tahlil qilingan.

Adabiyotlar tahlili natijasida o‘qituvchilar kompetensiyasini shakllantirishda nazariy konsepsiyalar (*kognitiv, konstruktivistik va reflektiv model*), metodik yondashuvlar (*aksiologik, tizimli-integrativ va faoliyatga yo‘naltirilgan*) va amaliy strategiyalar (*modulli-ta’lim, kompetensiyaviy monitoring, portfel baholash*) aniqlanmoqda. Tadqiqot metodologiyasi sifatida taqqoslama-pedagogik tahlil, empirik kuzatuv, diagnostik baholash, kontent-tahlil va test-metodlar qo‘llaniladi. Bu metodlar orqali o‘zaro madaniyatlararo kompetensiyalarni o‘z ichiga olgan integratsiyalashgan kompetensiyalar modeli ishlab chiqilishi kutilmoqda. Shu asosda O‘zbekiston va Indoneziya o‘rtasidagi ta’limiy tajribaning o‘xshash va farqli jihatlari aniqlanib, bo‘lajak pedagoglar kompetensiyalarini rivojlantirish strategiyasiga ilmiy asos yaratiladi.

Muhokama. Olingan ilmiy natijalar asosida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kompetensiyalarini shakllantirishda kognitiv-faoliyat yondashuvi, refleksiv-madaniy integratsiya, va transmilliy ta’lim tajribalari muhim omillar sifatida shakllandi. Indoneziya va O‘zbekistonning ta’lim tizimlari o‘rtasidagi qiyosiy tahlil pedagogik adaptatsiya va lokalizatsiyalashgan metodik yechimlarning dolzarbligini ko‘rsatdi. Tadqiqotda aniqlangan empirik dalillar ilgari Jahon Ta’lim Forumi (UNESCO, 2020), Slastenin V.A. (2008), Najmiddinova D. (2021) tomonidan ilgari surilgan nazariy konsepsiyalar bilan uyg‘unlashadi. Zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishda faoliyatga yo‘naltirilgan va metapredmet yondashuvlar ustuvor ahamiyatga ega bo‘lib, bu pedagogik jarayonni innovatsion transformatsiyalash imkonini beradi. Tadqiqot O‘zbekiston Respublikasining DTS 2021 talablari asosida shakllantirildi va zamonaviy o‘qituvchining professional kompetensiyalari: kommunikativ, metodologik, aksiyologik va interaktiv jihatlarining uzviy uyg‘unligini ta’minlashga xizmat qiladi. Muhokama natijalari yangi ilmiy yondashuvlar ishlab chiqish va ta’lim strategiyalarini modernizatsiyalash imkonini beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, olib borilgan ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining zamonaviy kompetensiyalarini shakllantirishda Indoneziya va O‘zbekiston ta’lim tizimlarining integrativ pedagogik yondashuvlari muhim epistemologik asosga ega. Tadqiqot jarayonida refleksiv-amaliy faoliyat, madaniyatlararo kompetensiya va kasbiy moslashuvchanlikni rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodik modellar samaradorligi aniqlanib, ularni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish bo‘yicha aniq takliflar ishlab chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva Sh.X. Pedagog professional kompetentligini shakllantirishning ijtimoiy psixologik mexanizmlari // psix. fan. boy. fan doktori (DSc) diss. -T.: 2019, 216 b.
2. Tojiboeva, G.R. “Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining psixologik-pedagogik kompetensiyasi”. Fan va dunyo. 2.1 (2020): 32-33.
3. Тўраев А.Б. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари / – Тошкент, 2015. – 120 бет. ўқув-методик қўлланма.
4. Supriyadi W. Teacher competence and educational development in Indonesia. – Jakarta, 2021.
5. Kurniawati L. Contemporary teacher training in Indonesian schools. – Bandung, 2020.
6. Акулова О.В. и др., Компетентностная модель современного педагога. Учебно-методическое пособие. СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 158 с.
7. Байденко В.И Компетенции в профессиональном образовании (к освоению компетентностного подхода) // Высшее образование в России. 2004. – № 11. –3–13 с.
8. Biemans H., Mulder M. and others. Competence-based VET in the Netherlands: background and pitfalls // Ibid. 2004. Vol. 56. 4. P. 523–538.
9. Адольф, В.А. Становление профессиональной компетентности педагога // Сибирский педагогический журнал. 2013. №5., 38-41 с. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-professionalnoy-komptentnosti-pedagoga>.

BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QUVCHILARIDA AXLOQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING RAQAMLI TEXNOLOGIYASI

Jabborova Onaxon Manapovna,
Chirchiq DPU dotsenti, P.f.f.d. (Phd).
Mamatova Aziza Maxamatdjanovna,
Chirchiq DPU mustaqil tadqiqotchisi.

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatni shakllantirishning raqamli texnologiyasi mohiyati va ahamiyati to‘g‘risida fikr yuritilgan, muallifning yondashuvlari taqdim qilingan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinf, o‘quvchi, axloqiy madaniyat, raqamli texnologiya, mohiyat, ahamiyat, mazmun.

“O‘zbekiston – 2030” strategiyasida boshlang‘ich ta’limda sifat ko‘rsatkichlariga erishish vazifasi qo‘yilib, mamlakat miqyosida amaliy ishlar joriy etilmoqda [1; 4-b.]. Shu jihatdan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy madaniyatini shakllantirish va unda hozirgi zamon texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyatga egadir.

Axloqiy madaniyat – bu boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy ongi, axloqiy fazilatlari va axloqiy ko‘nikmalarini ma’naviy yondashuvlar asosida shakllantirish tizimidir [2, 60-b.]. Bunda milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatni shakllantirish muhim o‘rin tutadi. Shu sababli axloqiy madaniyatda muomala odobi va etika qoidalariga rioya qilish ilk masalalardan biri hisoblanadi. Ayni paytda, Yangi O‘zbekiston sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy madaniyatini shakllantirish masalasiga yangicha yondashish taqozo etilmoqda. Shu jihatdan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatni shakllantirishning muhim vositalaridan biri raqamli texnologiyadir. Bu o‘rinda e’tiboringizni ana shu masalaning tahliliga tortamiz.

Raqamli texnologiya mohiyati. Ta’lim va tarbiya jarayonida raqamli texnologiyadan foydalanish XX asrning 90-yillarida kompyuter texnikasining rivojlanishi va kompyuterli ta’lim dasturlarining paydo bo‘lishi natijasida yuzaga keldi [3; b. 185-186]. Shu jihatdan kompyuter, planshet, mobil aloqa vositasi, tv kabi texnik-kommunikatsiya vositalariga tayangan holda tayyorlangan ta’lim dasturlari va u asosda amalga oshiriladigan o‘qitish jarayoni raqamli texnologiya mazmunini tashkil qiladi. Raqamli texnologiya asoslarida quyidagilar muhim o‘rin tutadi:

- a) texnik vosita asosida muayyan ta’lim va tarbiya dasturini ishlab chiqish;
- b) texnik vositaga asoslangan holda ta’lim va tarbiya jarayonini amalga oshirish;
- v) texnik vosita imkoniyatlaridan foydalangan holda ta’lim va tarbiyaning samaradorligiga erishish.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatni raqamli texnologiya asosida shakllantirish uchun eng avvalo kompyuter o‘quv-texnikasi imkoniyatlariga tayangan holda maxsus dastur ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bunday dasturda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining jismoniy, ruhiy va yosh xususiyatlariga mos axloqiy fazilatlar majmui, ularning mazmuni va axloqiy fazilatlarni o‘rgatish metodikasi o‘z ifodasini topishi lozim. Bunday dastur asosida kompyuterli matn tayyorlanadi va tarbiya o‘quv fani mashg‘ulotlari jarayonida, shuningdek, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari oilada uy vazifalarini bajarishi jarayonida ularga axloqiy fazilatlarni singdirish ishi vizual asosda amalga

oshiriladi. Buning uchun kompyuterli matn asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga turli topshiriqlar beriladi va boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bunday topshiriqlarni mustaqil hamda qiziqish bilan bajaradi. Chunki boshlang‘ich sinf o‘quvchisi kompyuter, planshet, mobil aloqa vositasi kabi texnik vositalardan foydalanishga qiziqadi. Aynan mana shu qiziqish omilidan foydalangan holda kompyuterli dastur vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy madaniyatini shakllantirish kutilgan samarani beradi.

Kompyuter, planshet, mobil aloqa vositasi kabi o‘quv texnik vositalar imkoniyatlariga tayangan holda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta’lim va tarbiyasini amalga oshirish raqamli texnologiyaning asosiy mazmunini tashkil qiladi. Bunda o‘quv dasturlari asosida tayyorlangan o‘quv materiallari texnik vositalarga yuklanadi. O‘quv materiallari o‘z navbatida turli ma’lumotlar, multimediali tasvirlar, animatsiyalar va turli-tuman topshiriqlarga boy bo‘ladi. Shunisi e’tiborga sazovorki, bunday o‘quv materiallaridan foydalanish juda qulay bo‘lib, undan ta’lim oluvchilar istalgan vaqtlarida foydalanadilar. Shu jihatdan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta’lim plansheti va mobil aloqa vositasiga axloqiy fazilatlar to‘g‘risida tasvirli, animatsion va o‘ziga xos ma’lumotlarni yuklab borish ularda axloqiylik ko‘nikmasiga tayyorlashning muhim omillaridan biridir. Chunki boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ta’lim planshetlari yoki shaxsiy mobil aloqa vositalaridan keng foydalanadi. Bunday foydalanish jarayonida ular axloqiy fazilatlar to‘g‘risida ma’lumotlarga ham duch kelsa, albatta ularning axloq bo‘yicha tushunchalari kengayib boradi. Mana shu jihatlari bilan raqamli texnologiya boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatni shakllantirishning zamonaviy va innovatsion shakllaridan biri hisoblanadi. Buning uchun oliy pedagogik ta’lim muassasalarida texnik vositalarga asoslangan dasturlar va matnlarni ishlab chiqish dolzarb bo‘lib turganligini eslatib o‘tish joiz.

Raqamli texnologiyaning muhim jihatlaridan biri shundaki, unda texnik vosita imkoniyatlaridan foydalanilgan holda ta’lim va tarbiyaning samaradorligiga erishish amalga oshiriladi [4; b. 82-90]. Unga ko‘ra, raqamli texnologiya asosida ta’lim va tarbiya samaradorligi tezkor ravishda amalga oshadi. Chunki boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kompyuter texnik vositasi asosida berilgan ta’lim va tarbiya jarayonini qiziqish bilan o‘zlashtirish xususiyati mavjud. Shu sababli keyingi paytlarda pedagog olimlar kompyuterli texnik vositasiga asoslangan ta’lim dasturlari, elektron o‘quv adabiyotlari va ular asosida ta’lim jarayonini amalga oshirishga alohida e’tibor berilmoqda [5; b. 37-39]. Shu ma’noda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy madaniyatini shakllantirishda raqamli texnologiya kutilgan samarani beradi. Buning uchun tarbiya o‘quv fani o‘qituvchilari ana shunday texnologiya asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy

madaniyatini shakllantirishi va uning samaradorlik darajasini o‘rganib borishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

E’tibor berilsa, raqamli texnologiya o‘ziga xos asoslar va imkoniyatlarga ega. Bunday imkoniyatlar ta’lim va tarbiya jarayonining samaradorligiga tezkor erishish bilan belgilanadi. Shu ma’noda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy madaniyatini shakllantirishda raqamli texnologiya ham o‘ziga xos amaliy tizimlardan biri hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatni shakllantirishda raqamli texnologiyaning ahamiyati. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kompyuter, planshet, mobil aloqa vositasi kabi o‘quv-texnik vositalarga asosan axloqiy madaniyatni shakllantirish raqamli texnologiyadan foydalanishning ahamiyatini belgilaydi. Shu jihatdan bu borada quyidagilarga erishish idrok etiladi:

1) o‘quvchilarning axborot-kommunikatsion vositalariga bo‘lgan qiziqishlaridan foydalanib ularning axloqiy madaniyatini kutilgan darajada shakllantirishga erishish;

2) mamlakatimizning chekka hududlarida istiqomat qilayotgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy madaniyatini raqamli texnologiya asosida masofadan turib shakllantirish xizmatiga erishish;

3) raqamli texnologiyalar asosida o‘quvchilarning axloqiy madaniyat ko‘nikma va malakalarini takomillashtirish imkoniyatlariga ega bo‘lish.

Raqamli texnologiya asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy madaniyatini shakllantirish ishida ularning axborot-kommunikatsion vositalarga bo‘lgan qiziqishidan foydalanish muhim ahamiyatga egadir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari axborot-kommunikatsion vositalar bilan ishlash va ularning imkoniyatlaridan foydalanishga keng qiziqishadi. Shu sababli raqamli texnologiyaning boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatni shakllantirish samaradorligi idrok etiladi. Buning uchun boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kompyuter, planshet va mobil aloqa vositasidan foydalanish ko‘nikmasini to‘g‘ri shakllantirishga e’tibor berish kerak. Ular mazkur axborot-kommunikatsion vositalarga o‘quv predmeti sifatida munosabatda bo‘lishi axloqiy madaniyatni shakllantirish jarayonini kuchaytiradi.

Raqamli texnologiya asosida masofadan turib mamlakatimizning chekka hududlarida istiqomat qilayotgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ham axloqiy madaniyatini shakllantirish imkoniyatlari mavjudligini eslatib o‘tish joiz. Chunki boshlang‘ich sinf o‘quvchilari kompyuter-o‘quv texnik vositasida masofadan turib olib borilayotgan mashg‘ulotlarga qiziqish va faollik bilan munosabatda bo‘ladi, ular uchun mashg‘ulotlarni amalga oshirayotgan yangi shaxslar imkoniyatlarini kengaytirish vazifasini bajaradi. Buning natijasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatni shakllantirish samarali kechadi. Misol uchun, har oyda bir

marotaba umumiy o‘rta ta’lim maktabi birlashtirilgan hududlardagi oliy pedagogik ta’lim muassasalarining professor-o‘qituvchilarining mahorat mashg‘ulotlarini tashkil qilish muhim ahamiyatga egadir. Buning uchun umumiy o‘rta ta’lim maktabi tarbiya hamda informatika va axborot texnologiyalari o‘quv fanlari o‘qituvchilarining faol bo‘lishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Kompyuterli dastur asosida ishlab chiqilgan raqamli texnologiya boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatni o‘zlashtirish bo‘yicha ko‘nikma va malakalarni tezkor tarkib toptirish imkoniyatiga ega. Chunki o‘quv-texnik vositalar yuzaga kelayotgan samarani darhol ifodalab boradi. Shu sababli keyingi paytlarda raqamli texnologiyadan foydalangan holda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta’lim va tarbiyasini amalga oshirish ishiga keng e’tibor berilmoqda. Bundan tashqari, umumiy o‘rta ta’lim maktablari, jumladan, boshlang‘ich ta’lim jarayoni muntazam ravishda yangi avlod kompyuterlari va dasturlari bilan ta’minlanib borilayotganligi raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘lamini kengaytirib bormoqda. Shu sababli raqamli texnologiya asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy madaniyatini shakllantirish amaliyotga yo‘naltirilganligi bilan diqqatni tortadi.

E’tibor berilsa, bunday amaliy imkoniyat va natijalarni aynan raqamli texnologiyalar taqdim etadi. Shu sababli mazkur raqamli texnologik asoslarga e’tibor berish va uning imkoniyatlaridan oqilona foydalanish muhim ahamiyatga egadir.

Shunday qilib boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axloqiy madaniyatini shakllantirishda raqamli texnologik asoslar bugungi ehtiyojlar va talablarni yuzaga chiqaruvchi muhim omillar sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur masala pedagogik tadqiq etilishi va ilmiy-metodik asoslarning ishlab chiqilishi dolzarb bo‘lib turganligini ta’kidlab o‘tish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. – Toshkent, 2023
2. Hasanboyev J. va boshq. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. – T.: “Fan va texnologiya”, 2009
3. Pedagogika. Ensiklopediya. 2-jild. – T.: O‘zMU. 2015. 185-186 b
4. Jabborova O. Boshlang‘ich ta’limda innovatsion texnologiyalar. – T. “Malik print”. 2023
5. Mardonov Sh.Q. Pedagogika fanidan o‘qitishning elektron-modulli didaktik ta’minotini ishlab chiqish texnologiyasi. – T: “Malik-print”, 2021

ХУСУСИЯТҲОИ ХОС ВА ОМИЛҲОИ РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ МАЪРИФАТИИ ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ

Мўминова Истадҷон Сайфуллоевна,
Муаллимаи МДТ, Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи
академик Бобочон Гафуров. (Тоҷикистон)

Эшманова Нодира Назаркуловна,
ДДП Чирчиқ, муаллими калони кафедраи «Методикаи
таълими ибтидоӣ». (Ўзбекистон)

Аннотатсия. Дар робита ба низоми салоҳиятнокии таҳсил бояд усулу тарзҳое истифода ёбанд, ки майли табиӣ талабаҳоро нисбати фаҳмидану ҷустуҷӯ ва таҳқиқ кардан фаъол намуда, фаъолияти фикри эҷодӣ ва мустақилии бачаҳоро таъмин менамоянд. Муаллифи мақолаи мазкур қайд менамояд, ки раванди тадрис дар синфҳои ибтидоӣ бояд бо назардошти хусусиятҳои хоси рушди фаъолияти маърифатии хурдсолон ба роҳ монда шавад. Мавсуф истифода бурдани таҷрибаи амалӣ, ташкили шаклҳои гуногуни кори мустақилона, ба вуҷуд овардани вазъияти проблемавӣ ва мисли ҳамин амалҳоро, ки боиси тавачҷуҳи маърифатӣ мегарданд тавсия менамояд.

Калидвожаҳо: низоми салоҳиятнокии таҳсил, фаъолияти маърифатӣ, шавқи маърифатӣ, таҷрибаи амалӣ, кори мустақилона, вазъияти мушкилӣ.

Дар ҳамбастагӣ бо рушду нумӯи тамоми ҷанбаҳои зиндагии ҷомеаи муосир мактабу муассисаҳои таълимӣ бояд ба макони мукаддас, тарбияи насли наврас ва аз ҳама муҳимаш ба манбаи инкишофи тараққиёт мубаддал гардад. Имрӯз усул ва тарзҳое, ки омӯзгор дар дарсҳо истифода мебарад дар сурате арзиш доранд, ки агар онҳо майли табиӣ талабаҳоро нисбати фаҳмидану ҷустуҷӯ ва таҳқиқ кардан фаъол намуда, оҳанги таҳсилро барангезанд, фаъолияти фикри эҷодӣ ва мустақилии бачаҳоро бедор намуда, муносибати онҳоро нисбати ҳаёти воқеӣ рӯҳбаланд намоянд. Дар ҳамин замина инкишофи фикр аз вазифаҳои аввалиндараҷаи мактабу омӯзгор ба шумор меравад, ки бояд аз синфҳои ибтидоӣ пайваста пайгирӣ гардад.

Аслан, дар омӯхтану аз бар кардани маводи таълим хонандагони хурдсол беҳаракат нестанд. Онҳо низ фаъолият нишон дода, мувофиқи фаҳмишашон амал мекунанд, фикр меронанд. Аммо дар байни фикрронии онҳо ва одамони калонсол фарқи чиддӣ дида мешавад. Фарқ на танҳо дар байни фикрронии бачаҳою одамони калонсол, ҳатто дар байни худи онҳо низ мавҷуд аст. Шояд бачаҳо аз бисёр чихат бо якдигар то андозае монанд ва

хатто як хел бошанд. Масалан, аз ҷиҳати синну сол, қаду қомат, чехра, вазн ва ғайра. Аммо, вақте ки сухан дар хусуси инкишофи маърифатҷӯӣ ва дараҷаи фикрронии онҳо меравад, ҳамоно фарқияти ҳар яке баръало зоҳир шуда меистад. Ин пеш аз ҳама ба таҷрибаи амалии кӯдакон ва фаъолияти олии асаби ҳар як кас вобаста аст.

Масъалаи **баҳаяҷонаӣ ва мутаассиршавӣ** ҷиҳати характерноктарини низоми асаби хонандагони хурдсол аст. Баъзе зиддиятҳои дар фаъолияти асаби хонандагони хурдсол рӯй меодагӣ ба ҷараёни таълим ҳам таъсир мекунад. Бачаҳо дар як маврид метавонанд ҳикояҳои завқовар, филмҳои тасвириро муддати дароз гӯш ва ё тамошо карда, диққаташонро тез ҷалб намоянд, дар мавриди дигар акси он рӯй медиҳад: диққати бачаҳо парешон шуда, равиши ҳаяҷоннокиашон хомӯш мешавад. Ин ҳодиса дар мавриде ба вуқӯъ меояд, ки мазмуни мешунидагӣ ё кори мекардагиашон дилгиркунанда буда, завқовар нест. Лекин ин маънои онро надорад, ки дар таълим ҳамеша чизҳои завқовар, рангоранг гуфта шаванд. Дар ин хусус К.Д.Ушинский хеле хуб гуфта: «Дар таълим шавқовар будани ҳама чиз шарт нест. Албатта, чизҳое ҳам мешаванд, ки дилгиркунандаанд ва бояд дилгиркунанда ҳам бошанд. Барои он ки иҷрои вазифа ҳам лаззат мебахшидагӣ шавад, хонандагони хурдсолро ба он одат кунонидан лозим аст, ки на фақат кори барояшон шавқовар, балки он кореро иҷро кунанд, ки ба он ҳавсала надоранд. Охир, шумо онҳоро ба ҳаёт омода мекунед, дар ҳаёт бошад, на ҳама кору вазифа шавқовар аст» [6; с.273].

Таълим меҳнати фикрӣ аст. Диққати бачаҳо ҳамон вақт устувор мешавад, қувват мегирад, ки агар дар иҷрои ҳамин меҳнат ақлу зеҳн фаъолият нишон дода бошанд. Дар ин сурат на танҳо самаранокии меҳнат таъмин карда мешавад, инчунин ҳуди ҷараёни меҳнат ба равангу ривоҷи ақл кӯмак мекунад.

Хусусияти дигари фаъолияти асаби хонандагони хурдсол **мушаххас** будани тафаккурашон аст. Барои бачаҳо ашёҳо ва ё образи онҳо танҳо дар шакли мушаххас вучуд доранд. Аз ин ҷост, ки дар таълим фаҳмондани ҷунин масъалаҳо, монанди қоидаҳои грамматикӣ, ифодаҳои ҳарф... хеле душвор аст. Бинобар он, ҳамеша таъкид карда мешавад, ки омӯзгор ҳини баёни шифоҳӣ воситаҳои гуногуни аёнӣ, маводи дидактикӣ, дигар воситаҳоро истифода барад. «Шундан кай бувад монанди дидан» – мегӯяд халқ. Талабагон бояд ба воситаҳои аёнӣ таъкид карда, тадриҷан маънои қоидаҳоро фаҳманд ва аз бар кунанд.

Кӯшиши ба ҳар тараф майлшавандагӣ низ аз хусусиятҳои хоси фаъолияти олии асаби бачагони хурдсол аст. Онҳо бисёр маводи нолозимро бо осонӣ аз бар карда, вақтҳои зиёде дар хотир нигоҳ медоранд. Аммо чизҳои

зарурӣ, аз қабилӣ қоида ва таърифотҳоро дар хотир дер нигоҳ дошта наметавонанд. Ин боис мегардад, ки қоидаҳои медонистагиашонро ҳам дуруст дар амал татбиқ карда наметавонанд. Масалан, онҳо нағз медонанд, ки дар вақти аз сатр ба сатри дигар гузарондан калимаҳоро ба ҳиҷоҳо чудо карда мегузаронем, вале дар амал баъзан ба он риоя намеkunанд. Зеро онҳо амиқ фикр намеkunанд.

Дар қатори хусусиятҳои психологӣ низоми асаби хонандагони хурдсол **ҳаракатнокии фаъолияти маърифатҷӯиро** низ таъкид кардан дуруст аст. Масалан, талабагони синфҳои боло ҷумларо такрор карда, баъд нанавишта ҳам фикран таҳлил карда, ҳиссаҳои нутқу аъзоҳояшро шарҳ додан мегиранд. Аммо хонандаи хурдсол чунин имконият надорад. Вай бояд ҷумларо аёнӣ бинад. Ҳар як калимаро, ки дар ҷараёни алоҳида нанавишта шудаанд, ба даст гирифта ҷо ба ҷо гузорад, алоқаманд намояд, яъне ин ҷо дар байни таҳлилу таркиб ва ҳаракати бача ягонагӣ, вобастагӣ мушоҳида карда мешавад. Сабаби ба дасти талабагон надодани ҷумлаҳои яклухт, балки калимаҳои ҷудогона ҳам (синфи 1), ки дар таҷрибаи баъзе омӯзгорон мушоҳида мешавад, ҳамин аст.

Донишҷӯи хусусиятҳои психологӣ хонандагони хурдсол ва таъсири онҳо ба характери фаъолияти фикрии бачаҳо аз тарафи омӯзгор боиси баланд гардидани самаранокии таълим ва вусъати ҳарҷонибаи фаъолияти фикрии бачаҳо мешавад, зеро бо назардошти он ба роҳ мондани раванди таълим барои ба самтҳои мухталиф равона намудани фаъолияти фикр имкон фароҳам меорад. Зидда аз ин, ҳуди таълим ҳам ба ин масъала тақозо мекунад. Бачаҳо дар вақти таълими фанҳои алоҳида ва баёни фикр набояд маҳдуд бошанд. Онҳо бояд ба ашӯҳо, ҳодиса ва воқеаҳо аз ҳар тараф наздик шаванд.

Мутаассифона, дар сохти таълими имрӯза талабаҳо аксаран худро озод ҳис намеkunанд ва аз доираи шарҳи ин ё он масъала берун намебароянд. Шарҳу тавзеҳи бачаҳо хеле қолабӣ ва дар доираи ҷумлаҳои китоби дарсӣ маҳдуд аст. Ин вазъият дурустии мулоҳизаҳои моро дар мавриди маҳдудияти доираи таълим собит менамояд.

Мақтаб на танҳо маҷмӯи муайяни донишҳоро медиҳад, инчунин вай уҳдадор аст, ки дар заминаи ҳамин дониш мустақилона ҳулоса баровардан, малакаҳои тафаккури эҷодиро ба хонандагон омӯзонад. Инкишофи қобилияти фикр равнақу ривож, тараққӣ ва вусъати ақро дар назар дорад. Фаъолияти ақли мактаббача ва инкишофи онро чӣ тавр бояд фаҳмид?

Фаъолияти фикр фаъолияти маърифатҷӯӣ буда, дар шаклҳои гуногуни амалиёти инсон зоҳир мешавад, масалан, дар тасаввурот, дар ҳиссиёт, дар амалиёти мантиқӣ ва ғайра.

Фикрронӣ ё ки шакли олии фаъолияти дарккунӣ бо мақсади кушодани моҳияти аломату хусусиятҳои ашӯҳои гуногун, бо мақсади фаҳмидани ҳодиса ва воқеаҳои ҳанӯз ошкор нагардида равона карда мешавад. Ҳодиса ва воқеаҳо ва ё ин ки аломату хусусиятҳо метавонанд ба як ашӯи бутун ё қисмҳои алоҳидаи он мутааллиқ бошанд. Азбаски қисме аз чунин ашӯ ва ҳодисаҳо чун оина дар назари мо равшан нест, лозим меояд, ки барои ошкор кардан ва фаҳмидани онҳо фикр кунем, мулоҳиза ронем. Бе ин нофаҳмо фаҳмо, ноаён аён, номаълум маълум намегардад. Барои фаҳмидани ягон ашӯ ва моҳияти он танҳо ҳамон ашӯро омӯхтан кифоя нест. Лозим меояд, ки онро дар алоқамандӣ бо ашӯ ва ҳодисаҳои дигар омӯзем. Мулоҳиза рондан, таҳлилу таркиб, муқоиса ва ошкор намудан, ки хусусияти хоси фаъолияти фикр аст, ба ҳамаи шаклҳои кори таълим, ки меҳнати фикриро талаб менамоянд, хос аст.

Масалан, омӯзгори синфи 3 дар хусуси сифат ҳамчун ҳиссаи нутқ маълумот дода диққати бачаҳоро ба дигар ҷиҳати сифат, яъне алоқаи он бо исм ҷалб мекунад. Табиист, ки бо таҳлили як-ду мисол хонандагон ба ин хусусияти сифат сарфаҳм намераванд. 3-ин сабаб онҳо баробари гузаронидани корҳои амалӣ фикр мекунанд. Барои он ки хонандагон ба натиҷае соҳиб гарданд, омилҳои зеринро доро будан лозим аст:

1. Онҳо бояд фаҳманд, ки чиро аллакай медонанд ва донишони ин ҷиз дар ҳалли масъалаи нав ҷӣ кӯмак карда метавонад.

2. Талаба бояд захираи муайяни дониш дошта бошад, ки бе он масъалаи гузошташударо ҳал кардан мумкин нест.

3. Талаба бояд дар бобати иҷрои ин ё он амал як андоза маҳорат ва ё қобилият дошта бошад, ҳушёрро аз даст надиҳад.

Мухтасар дар хусуси баъзе омилҳо меистем. Ба ҳама маълум аст, ки барои ҳалли ин ё он вазифа инсон бояд дониши муайян дошта бошад, то ки ӯ аз он истифода барад. Агар ин дониш мустаҳкам ва шуурона бошад вазифа осонак, дар ин маврид ҳам раванди фаъолияти фикр ба амал намеояд. Олими барҷаста Л.В.Занков таъкид медорад, ки “тақрори дуру дарози якхела, ҷараёни сусту осони ҳаяҷонорӣ ба паст кардани кори умумии нимкураи майнаи сар меорад.... Зиёда аз ин, пеши тараққиёти низоми олии асабро мегирад» [4; с.247]

Раванди фикр вақте ба фаъолият медарояд, ки талаба дониши доштаашро мустақилона истифода бурда, онро дар иҷрои ягон супориши мутобиқан мувофиқ татбиқ намояд. Масалан: аз ҷумлаҳои додашуда мубтадою хабарро ёфта, алоқаи онҳоро муайян кардан, ба кадом аъзои ҷумла тааллуқ доштани муайянкунанда, ба воситаи мисолҳо муайян кардани аломатҳои хоси ҳиссаҳои нутқ: ба қоидаи имло таъя карда дуруст навиштани

калимаҳо ва ғайра. Дар ин мавридҳо тафаккур рукуд (пассив) не, балки фаъол мешавад, ба кор медарояд.

Раванди тафаккурро шаклҳои гуногуни кор таъмин мекунад. Дуруст фикр кардан шарт зарурии кори муваффақиятноки аз худ намудани методи фаъолияти фикрист. Ин чунин маъно дорад, ки усулҳои умумии тафаккурро медонем. Масалан, тарзи муқоиса ро дар таълими забони модарӣ гиризем. Муқоиса, ки дар машғулиятҳои грамматика, имло ва инкишофи нутқ хеле зиёд кор фармуда мешавад, шакли муҳими бедоркунии амали тафаккур аст. Талабагон ҳарфҳои монанд, овозҳои аз ҷиҳати талаффуз монанд ва дигар хел қоидаҳои грамматикаро бо роҳи муқоиса меомӯзанд ва аз муқоиса ба амалиёти дигари ҷамъбаस्तкунӣ гузашта, фарқият ва монандии ҳодисаҳои грамматикиро аз худ менамоянд.

Тадричан раванди фикр шаклҳои муҳокима, хулосаю натиҷабарориро қабул мекунад. Агар талабагон имлои исмҳои хосро машқ кунанд, он гоҳ ба хулосае меоянд, ки исмҳои хос қатъи назар аз ҷояшон дар ҷумла ҳамеша бо ҳарфи калон навишта мешаванд. Ё худ алоқаи исму сифатро омӯхта, дар ҷумлаҳо мушоҳида намуда, ба хулосае меоянд, ки сифат дар ҷумла ҳамеша ба исм тааллуқ дорад ва онро муайян мекунад. Ин хулосаҳо шаклҳо ва натиҷаи раванди фикр мебошанд ва собит месозад, ки асоси ҷараёни фикрро дар кадом шакле, ки зоҳир нагардад, таҳлил ва таркиб ташкил медиҳад.

Омили дигар ба шавқу ҳавас ва рағбатнокӣ вобаста аст. Дар мавриди ҳидояти фаъолияти мустақилона, ки меҳнати фикрро талаб мекунад, оҳанги амру фармонро ба кор бурдан нашояд. Омӯзгорро зарур аст, ки ба ҷойи ҷумлаҳои оҳанги амру фармоишдошта аз қабili «Ту ин корро кун!» ё «Ин корро бояд анҷом диҳӣ!» ҷумлаҳои истифода намояд, ки оҳанги амру фармоишро нашоид, хонандаро ба иҷрои амал водор месозад, аз қабili «Ман иҷозат медиҳам, ки ин корро анҷом диҳӣ». «Майлаш, ин корро ту иҷро карда метавонӣ». «Ана, боз як кори дигар, кӯшиш мекунем онро ҳам анҷом диҳем» ва ҳоказо.

Яке аз дархостҳо ба донишандӯзӣ бошуурона омӯхтани он аст. Ин гуна дониш вақте андӯхта мешавад, ки зинаҳои мантиқии зерин риоя гарданд; дарк, фаҳмидан ва ҷамъбаст кардан, мустақкам намудан, дар амал татбиқ кардан ва ташаккули маҳорату малакаҳо.

Талаба дар андӯхтани дониш пассив нест. Ё дар ҳамаи зинаҳо фаъолона амалиёт гузаронда, саъйи комил менамояд. Аз ин ҷост, ки дар психологияи педагогӣ ин зинаҳои донишхосилкуниро фаъолияти маърифатӣ-таълимии мактабӣ меноманд.

Талаба дар хусуси қоидаи ин ё он мавзӯ, мафҳум, назария, қонун ҷизе намедонад, вале вақте ки бори аввал ҳамроҳи омӯзгор ба он фуру меравад,

вай дарк кардан мегирад ва ҳамин тавр, зинаи нахустини фаъолияти маърифатӣ сар мешавад. Дар таълими ҳамаи фанҳо ин зина хеле муҳим ва зарур аст, ба шарте ки фаъолияти амалии бачаҳоро бедор намуда, самаранокии онро таъмин намоем. Дар акси ҳол талабаҳо ба шахси мушоҳидачӣ мубаддал мегарданд.

Дар назария ва амалияи дидактика роҳ ва воситаҳои гуногуни ба маърифат шавқманд намудани бачаҳо кор карда шудаанд. Масалан, истифода бурдани таҷрибаи амалӣ, ташкили шаклҳои гуногуни кори мустақилона, ба вучуд овардани вазъияти проблемавӣ ва ғайра.

Таҷрибаи амалии бачаҳо на танҳо ҳамчун принсипи таълим ба ҳисоб меравад, вай инчунин шавқу ҳавас ва рағбатнокии онҳоро бедор менамояд. Бачаҳо мисолҳои тартибдодаи худро мушоҳидаю таҳлил намуда, қоидаҳоро нағзтар дарк мекардагӣ мешаванд.

Ташкили корҳои гуногуни мустақилона, хусусан корҳои, ки характери эҷодӣ доранд, шавқи талабаҳоро оварда, фаъолияти таълимиашонро баланд мебардоранд. Бачаҳо таъсири қоидаю назарияҳоро дар ин гуна корҳо рӯз то рӯз бештар дарк менамоянд. Масалан, навиштани нақли хатгӣ бо супориши грамматикашро гирием. Омӯзгор нақли матнро, ки воқеаи замони гузаштаро инъикос менамояд, ҳонда таъкид менамояд, ки мазмуни онро дар замони ҳозира нависанд.

Баъзан таҳсину офарин, суҳанҳои рӯҳбахши омӯзгор низ қобилияти дарк ва маърифатҷӯии бачаҳоро вусъат медиҳанд.

Дар фаъолияти таълимии бачаҳо ҷойи асосиро **фаҳмидани мазмуни мавзӯ ва моҳияти он** ишғол менамояд. Ҳар чиро, ки бача дар машғулиятҳо мешунавад, мебинад, меҳонад ва амалан иҷро менамояд, бояд бифаҳмад. Ҷараёни фаҳмидан бо дарки моҳияти масъала пайваста мегузарад. Аз ин рӯ, назди талаба вазифаи гузошта мешавад, ки ҳодисаҳои дарк кардашро таҳлил намуда, монандӣ ва фарқияти онҳоро муайян ва фикри худро асоснок кунад, ҳулоса барорад, ҷамъбаст намояд.

Фаҳмидани қоидаҳои абстраксии ин ё он фанни таълим кори сахл нест. Барои он ки бача моҳияти ин ё он қоидаҳо дарк карда бифаҳмад, бояд масъалаҳои дигари ба он вобастаю алоқамандро сарфаҳм равад. Ин бе далелҳои зиёд, бе таҳлили мисолҳо ба даст намеояд, яъне шартҳои асосии фаҳмидани моҳияти мавзӯи таълиқи амалии он аст, ки аз бояд зинаҳои зерини амалиёти зехнро дарбар гирад:

1) барои фаҳмидани мазмун ва моҳияти мавзӯи хонандгон бояд қобилияти таҳлилу таркиб кардани далелҳоро дошта бошанд;

2) азбаски бисёр қоида ва таърифот шакли абстракт доранд, бачаҳо ҳам бояд абстракт фикр карда натиҷа бароварданро ёд гиранд;

3) ҳар як натиҷа ва ҳулосае, ки бароварда мешаванд, бояд санҷида, муқоиса карда шаванд;

4) тадричан дар хонандагон чунин қобилияте тарбия карда шавад, ки онҳо на танҳо фаҳманд, инчунин чизи фаҳмидагиашонро ба дигарон фаҳмонда тавонанд, ҳудашон мустақилона омӯхтани донишро давом диҳанд.

Дар чараёни таълим мавқеи асосиро **мустаҳкам намудани донишҳои азбаришуда** ишғол менамояд. Ин бесабаб нест. Қоидаҳо, мафҳумҳо, назария, ғоя ва дигар далелҳоро агар мустаҳкам накунем, дар хотир дер намонанд. Аз ин ҷост, ки раванди мустаҳкамкунӣ аз дарсҳои аввал омӯхтан, яъне баробари дарк кардану фаҳмидани онҳо сар мешавад. Аммо дар дарсҳои минбаъда, ки мавқеи асосиро машқ, корҳои амалию лабораторӣ ишғол менамояд, бачаҳо мисол оварда донишҳои гирифтаашонро мустаҳкам менамоянд. Бори дигар ба мустаҳкам намудани мавзӯ дар вақти такрору чамъбаст бармегардем.

Дар амал татбиқ намудани дониш, ташаккули маҳорат ва малака давоми он корест, ки оид ба мустаҳкамкунӣ гузаронда мешавад. Дар ин зина ҷойи асосиро машқҳо, корҳои амалии ҷустуҷӯ, машғулиятҳои лабораторӣ, эҷодӣ ишғол менамоянд. Талабагон донишҳои гирифтаашонро дар амал татбиқ менамоянд, аз тарафи дигар, дар кор фармудани қоидаҳо, мафҳумҳо ва далелҳо маҳорату малака пайдо мекунам.

Омӯзгор, ки дар зинаҳои пештара бештар ёрӣ мерасонд, акнун назорат менамояд. Бачаҳо бошанд ба ҷойи пурсупос зиёдтар ба кори амалӣ машғул мешаванд.

Ба таври дигар гӯем, мақсади ҳаргуна кор дар ин давра ҳосил кардани маҳорати дар амал татбиқ намудани дониш аст, ки бештар характери кори мустақилона дорад.

Дар вақти ташкил ва иҷрои корҳо шартҳои дигар ҳам ҳастанд. Инҳо мақсаднокӣ, бодикқатӣ, суботкорӣ ва ғайра мебошанд, ки онҳоро талабагон оҳиста-оҳиста соҳиб мегарданд.

Ҳамин тавр, дониши шуурона ва мустаҳками талабагон доир ба ин ё он мавзӯ баъди як қатор машқҳои пай дар пай ба маҳорат ва дар охир ба малака, ки минбаъд такмил меёбад, мубаддал мегардад. Омӯзгорро зарур аст, ки дар бораи он усулҳои тафаккури ҳосе, ки ба хонандагони ин синну сол марбутанд, андеша карда, ба он кӯшиш намояд, ки онро дар хонандагон инкишоф диҳад.

Адабиётҳои истифодашуда:

1. Аксютенко, В.И. Развитие познавательной активности в процессе формирования общих учебных умений у подростков [Текст]: автореф. дис.канд.пед.наук / В.И.Аксютенко. – М.: 1988. – 16 с.

2. Библер, В.С. Мышление как творчество. Введение в логику мысленного диалога [Текст]: / В.С.Библер. – М.: Политиздат, 1975. – 399с.
3. Вергелес, Г.И. Младший школьник: Помоги ему учиться: книга для учителей и родителей [Текст]: / Г.И. Вергелес, Л.А. Матвеева, А.И. Раев. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена; Союз, 2000. – 160 с.
4. Занков, Л.В. Избранные педагогические труды [Текст]:/ Л.В.Занков. – М.: Педагогика, 1990. – 420 с.
5. Лутфуллоев, М. Дидактикаи муосир [Матн]: / М.Лутфуллоев - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 432с.
6. Ушинский, К.Д. Собрание сочинений.Т.1. [Текст]: / К.Д.Ушинский. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1948. – 740 с.

O‘QUVCHILARNING NUTQIY KOMPETENSIYALARINI XORIJIY TAJRIBALAR ASOSIDA BAHOLASH

Nurmatova Shaxnozaxon Shavkatbek qizi,

Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrası o‘qituvchisi.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini baholash bo‘yicha xorijiy olimlarning fikrlari, ilmiy izlanishlari keltirib o‘tilgan, hamda ushbu fikrlarga asoslangan holda o‘z tahlillarimiz keltirib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar: *intellektual, lingvistik kompetensiya, akustik tizim, Milliy o‘quv dasturi, optimal baholash mexanizmi, summativ baholash.*

Kirish. Bugungi dunyoning intellektual manzarasiga ijtimoiy prizmadan nazar solganda shuni kuzatishimiz mumkinki, rivojlanish bosqichidagi har bir davlatda olib boriladigan keng qamrovli iqtisodiy islohotlar negizida, avvalambor, ta’lim tizimini zamonaviy dunyo talablari asosida takomillashtirish eng muhim va dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda. Shu nuqtayi nazardan, mamlakatimiz Prezidenti Sh.Mirziyoyevning: “Agar mendan sizni nima qiynaydi, deb so‘rasangiz, farzandlarimizning ta’limi va tarbiyasi deb javob beraman”, – degan e’tirofi bugungi kunda O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan har bir islohot zamirida o‘ziga kelayotgan yosh avlodning kelgusida zamonaviy ilm-fan egalari bo‘lib yetishishi, ularning yorqin istiqboli masalasi yotganligini ko‘rsatadi. [1]

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Ona tili ta’limida o‘quvchilarda nutqiy kompetensiyalarni baholash metodikasini takomillashtirish bo‘yicha xorijiy tajribalarni o‘rganish natijalari va manbalar tahlillari shuni ko‘rsatadiki, N.Xomskiy, V.Xutmaxer, R.Uayt, Dj.Raven, N.V.Kuzmina,

A.K.Markova, V.N.Kunisina, G.E.Beliskaya, L.I.Berestova, V.I.Baydenko, A.V.Xutorskoy, N.A.Grishanova va boshqa olimlarning ilmiy tadqiqotlariga ko‘ra ta’lim tizimida, jumladan, til ta’limida kompetensiyaviy yondashuv kommunikativ faoliyatni ifodalab, asosiy e’tibor o‘quvchida kundalik hayotga oid ma’lumotlarni o‘z nutqida ifoda qila olish kompetensiyasini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi.

Lingvistik kompetensiya nutqiy, til kompetensiyalardan iborat bo‘lib, N.Xomskiy tomonidan asos solingan. Uning fikricha, lingvistik kompetensiya – akustik tizim orqali tildagi jummalarni tushunish, grammatik jummalarni grammatika ishtirok etmagan jumlar bilan farqlashni hamda boshqa samarali lingvistik amallar bajarish tizimini o‘z ichiga oladi. [2]

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Zamonaviy til ta’limida maqsad faqat tilga oid lingvistik bilimlar berish bilan cheklanmaydi. O‘quvchida nutqiy qobiliyat va fazilatlarni rivojlantirish ham uning asosiy diqqat-e’tibori markazida bo‘ladi. Darhaqiqat, kam vaqt sarflab, sifatli natijaga erishishni talab etayotgan hozirgi tezkor zamon ta’limdan faqatgina bilimli emas, balki bilimni hayotda qo‘llay oladigan ijodkor, tashabbuskor, moslashuvchan avlodni tarbiyalashni taqozo etmoqda. Bu esa ta’lim jarayonida har qachongidan ham muhim vazifalarni kun tartibiga chiqarmoqda. Shuning uchun ham ta’lim turlari: maktabgacha ta’lim, umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’lim, professional kasb-hunar ta’limi hamda oliy ta’lim standartlari, o‘quv dasturlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik qaytadan tahliliy o‘rganib chiqilib, ta’lim turlarining ona tili ta’limidan maqsadi konkretlashtirilib, aniqlashtirilib olinmoqda. O‘quv dasturlaridagi bir-birini takrorlaydigan, murakkabligi nuqtayi nazaridan o‘quvchilarning yosh va psixofiziologik xususiyatlariga mos bo‘lmagan mavzular o‘zaro moslashtirilmoqda, ortiqcha yuklamalar optimallashtirilmoqda. Bir so‘z bilan aytganda, fanning ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqib va til o‘zlashtirish qonuniyatlari asosida «Ona tili» fanidan milliy o‘quv dasturi ishlab chiqilib amaliyotga joriy etilmoqda. Shuni ham ta’kidlash kerakki, Milliy o‘quv dasturini ishlab chiqish, ushbu dastur asosida darsliklarni yangilash, o‘qitish sifatini oshirish bilangina ko‘zlangan maqsadga erishib bo‘lmaydi, chunki har qanday ta’limning sifatini belgilaydigan, ko‘rsatadigan **optimal baholash mexanizmi** yaratilgan bo‘lishi lozim.

O‘zbek tilidagi manbalarda esa “baholash bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarning ta’lim oluvchilarda shakllanganlik darajasini tekshirish, o‘lchash jarayoni” sifatida izohlanadi. [3] Shu bilan birga, baholash ilmiy adabiyotlarimizda umumiy nom bilan “pedagogik nazorat” deb nomlanadi. “Pedagogik nazorat – o‘quvchilarga ta’lim berish, o‘qitish va tarbiyalash natijalarini ilmiy asoslangan nazorat qilish tizimi”. [4]

Umuman, baholash umumiy o‘rta ta’limda ta’lim oluvchilarning o‘qitish jarayonida Davlat ta’lim standartlari va o‘quv dasturlarida belgilangan malaka talablarini egallash darajasini aniqlovchi, tekshiruvchi mexanizm hamda mezon va tartiblardir.

Umumiy o‘rta ta’limning amaldagi ta’lim kontekstida o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma, malaka, kompetensiyalari asosan test topshiriqlari yordamida tekshirilib, baholanib kelinmoqda. Shu bilan birga, ta’lim tizimida qariyb 30 yillik testdan foydalanish tajribasi bor bo‘lsa-da, test metodikasi hanuzgacha yetarli darajada takomillashtirilmadi. “Test” deyilganda, faqat yopiq testlar – to‘rtta variantli muqobil javobli testlar tushunildi hamda bugungi kungacha faqat shu test turidan foydalanib kelinmoqda.

Testlarning bir qancha turlari bo‘lsa-da, ammo ta’lim kontekstida turli test topshirig‘i qo‘llanmadi, mazmuni va metodikasi takomillashtirilmadi, mavzu doirasida deyarli tadqiqot olib borilmadi. Bu yillar davomida bitiruvchi sinflarning fanlar bo‘yicha ko‘nikma va malakalarini tekshirish yuzasidan muammolar to‘planib qolishiga olib keldi. Davlat boshqaruv tizimi yangilanishi bilan bir qatorda barcha sohalar, shu jumladan ta’lim sohasida ham keng ko‘lamli islohotlar olib borilmoqda. Ta’lim bilan bog‘liq xalqaro baholash monitoring tizimlarida (PIRLS, PISA, TIMSS, ICILS) o‘quvchilarning ishtirokini ta’minlash yuzasidan katta ishlar amalga oshirilmoqda. Mazkur baholash dasturlarining namunaviy test topshiriqlari yordamida o‘tkazilayotgan tajriba-sinovlari natijalari test tizimining mazmuni va metodikasi bo‘yicha bir qancha vazifalarni oldimizga qo‘ymoqda.

Tahlillar va natijalar (Analysis and results). Baholash jarayoni aniq maqsadni ko‘zlab amalga oshiriladi. Ana shu belgilangan maqsadga muvofiq baholash jarayonida tekshiriladigan domen, sub-domen, konstrukt va topshiriqlar soni va metodikasi hamda baholash mezonlari belgilab olinadi[6]. Shuning uchun, avvalo, baholashdan qanday maqsad ko‘zlanganini aniqlab olish va shunga ko‘ra baholashni loyihalashtirish lozim. Odatda, baholash jarayonini o‘tkazishda ikki maqsad nazarda tutiladi:

- 1) o‘quvchilarning BKM va kompetensiyalarini rivojlantirish;
- 2) o‘quvchilarning BKM va kompetensiyalarini tekshirish, ularni saralash.

Yuqorida keltirilgan ma’lumotlarga asosan, baholash maqsadiga muvofiq foydalaniladigan topshiriqlar mazmuni, tuzilishi va metodikasi hamda mavzular qamroviga ko‘ra bir-biridan farq qiladi.

O‘quvchilarning BKM va kompetensiyalarini rivojlantirish maqsadida amalga oshiriladigan baholash jarayonida muayyan kichik mavzular yuzasidan o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma, va malaka (BKM)larini shakllantirish va rivojlantirishga yo‘naltirilgan topshiriqlardan foydalaniladi.

O‘quvchilarning BKM va kompetensiyalarini tekshirish, ularni saralash maqsadida amalga oshiriladigan baholashda yirik bo‘limlar yoki o‘quv yili davomida egallangan BKM va kompetensiyalarini tekshirishga, ularni saralashga qaratilgan topshiriqlardan foydalaniladi.

Ma’lumki, pedagogik nazorat (baholash) olinishi, maqsad va vazifasi hamda mavzular qamroviga ko‘ra o‘zaro farqlanadi. Ilmiy adabiyotlarda baholash (pedagogik nazorat) kim tomonidan o‘tkazilishiga ko‘ra: yakuniy davlat attestatsiyasi, ichki nazorat, jamoa nazorati va tashqi nazorat kabi turlarga ajratiladi. Shu bilan birga, har bir fan bo‘yicha o‘quvchilarning o‘zlashtirishini baholash mavzular qamroviga ko‘ra: joriy, oraliq va yakuniy nazorat turlariga ajratiladi.

Summativ baholash – o‘quvchilarning muayyan fan yoki fanlar yuzasidan o‘quv choraklari davomida, yoki muayyan o‘quv yili davomida yoki butun umumiy o‘rta ta’lim davomida o‘zlashtirgan, egallagan BKM va kompetensiyalarini tekshirish, baholash jarayonidir. Bunga choraklik baho uchun o‘tkaziladigan sinovlar, o‘quv yili davomida o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini aniqlash uchun o‘tkaziladigan imtihonlar, yakuniy davlat attestatsiyasi sinovlari hamda oliy ta’limga qabul imtihonlari kiradi. Bunday sinovlarni o‘tkazishdan maqsad – o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini sinash, xulosalash hamda saralash, keyingi ta’lim bosqichiga o‘tishi uchun tanlov vazifasini o‘tash kabilardir. Shuning uchun ham bunday sinovlarning ta’limga ta’siri sezilarli.

Bizningcha, summativ baholash jarayonining validligi, shaffofligi, ishonchliligiga ta’sir etuvchi omillar quyidagilar:

Ichki omillar:

- baholash mazmuni o‘rta ta’lim davlat ta’lim standartlarida belgilangan talablarga mos bo‘lishi bilan bog‘liq omillar;
- baholashni loyihalashtirish jarayoniga amal qilmaslik bilan bog‘liq omillar;
- topshiriqlarni ishlab chiqish jarayoni bilan bog‘liq omillar;
- imtihon o‘tkazish jarayoni bilan bog‘liq omillar;
- baholash natijalarini hisoblash jarayoni bilan bog‘liq omillar.

Tashqi omillar:

- baholash katta auditoriyada ko‘plab bitiruvchi, talabgordan olinishi;
- baholash tanlov maqsadida amalga oshirilayotgani uchun talabning nihoyatda yuqoriligi (masalan, ona tilidan o‘ta grammatikalashgan nazorat turlari);
- oliy ta’lim muassasalariga qabul imtihonlarida ba’zi ta’lim yo‘nalishlariga (masalan, yuresprudensiya kabi) qabul kvotalarining kam ekanligi kabi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Umuman, baholash jarayonini pedagogik-metodik muammo sifatida o‘rganib, uning ta’lim sifatiga salbiy ta’sirini cheklab, ijobiy ta’sirini oshirish shart. Buning uchun amalga

oshiriladigan baholash maqsadini aniqlab olish, fanning o‘qitilish maqsadini o‘rganish, pedagogik o‘lchovlarning nazariy va metodik asoslariga tayanib, topshiriqlarni tuzish metodikasini takomillashtirish, topshiriqlarni aprotatsiyadan o‘tkazib, qayta tahrirlash, etalon variantni shakllantirish, baholashda foydalaniladigan topshiriqlarni etalon bilan qiyoslash lozim, shundan so‘nggina uni amalda qo‘llash mumkin bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. 21-oktabr – “O‘zbek tiliga davlat tili” maqomi berilganining 30 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi.
2. Chomsky N., Halle M. The sound pattern of English. – New York: Harper & Row, Publishers, 1968. – 470 p.
3. Jalilov K. Baholash nazariyasi asoslari. –Toshkent: Akademnashr, 2020. 11-bet.
4. Matyakubova Z.N. O‘quvchilar bilimini baholashda ko‘p tanlov javobli test toshiriqlaridan foydalanish metodi (umumiy biologiya misolida): ped. fan. nomz. ... disc. –T.: 2000. – 132 b. [14-bet]
5. Jalilov K. Baholash nazariyasi asoslari. – Toshkent, Akademnashr, 2020. 34-bet.
6. Abdiraimov, Shohruh Samad o‘g‘li (Shohruh Abdurahim). Ona tili ta’limida o‘qib tushunish malakasini baholash [Matn]: monografiya / Sh.S. Abdiraimov. – Toshkent: Nodirabegim, 2021. 9–10-b.b.

АНДЕШАҲО ПЕРОМУНИ ТАЪСИРИ МУТАҚОБИЛАИ ФАЪОЛИЯТИ МАЪРИФАТӢ ВА РУШДИ МАҲОРАТИ ЭҶОДКОРӢ

Рабиев Сатторбердӣ Мавлонович,

*Номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти МДТ, Донишгоҳи давлатии
Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. (Тоҷикистон)*

Муборак Абдулазиззода,

*Муаллимаи МДТ, Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Бобоҷон Ғафуров. (Тоҷикистон)*

Сайлиева Маишӯра Мухторкули қизи,

*Муаллимаи кафедраи «Методикаи таълими ибтидоӣ»,
ДДП Чирчиқ. (Ўзбекистон)*

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур таъкид гардидааст, ки фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ бояд хонандаро ба тафаккури интиқодӣ, мустақилияту эҷодкорӣ раҳнамун созад. Ба андешаи муаллифон барои

ташаккули фаъолияти эҷодкорӣ ба вуҷуд овардани омили шароитҳои зайл заруранд: мавҷуд будани зиддият дар фаъолият; вазъияти проблемавӣ ё вазифаи эҷодӣ; аҳамияти иҷтимоӣ ва шахсии фаъолияти истеҳсолӣ; мавҷуд будани заминаҳои объективи иҷтимоӣ моддии эҷодиёт; мавҷудияти заминаҳои субъективи эҷодиёт; сифатҳои шахсӣ; донишу маҳорат; ангекаи мусбат; навоарӣ ва асолати раванду натиҷаҳои фаъолият.

Калидвожаҳо: *фаъолияти таълимӣ, муносибати босалоҳият, дониш, маҳорат, малака, мустақилият, эҷодкорӣ.*

Омили умдаи завқу шавқбедоркунӣ ба меҳнати таълимӣ, фаъолияти фаҳмидагирии фанҳои таълимӣ, муайянкунандаи маҳсулнокии ҷараёни дидактикӣ вачҳҳои таълимианд. Муқаррар намудани мувозинати байни эҳтиёҷоти кӯдакон ва вазифаҳои таълиму тарбия шарти муҳимтарини гуманизатсияи мактаб мебошад, ки ҳалли он ба ҷӣ тавр аз ҷониби омӯзгор ташкил кардани коре, ки ба ҳавасмандгардонии фаъолияти маърифатӣ ва инкишофи хонандагон нигаронида шудааст, вобаста аст.

Гуманизатсияи ҷараёни таълиму тарбия бо талаботи муайяне марбут аст, ки дар ин раванд ҷомеаву давлат назди соҳаи маориф мегузоранд. Дар ин самт равоншиносон талаботҳои зеро пешниҳод сохтаанд:

- таъмини «ҳисси интиҳоби озод», яъне, огоҳии кӯдакон дар бораи вазифаи таълимӣ, ки мустақилона интиҳоб мекунанд;

- дар раванди педагогӣ ҷорӣ намудани тамоюли инкишофпазир: хонанда бояд душворҳои вазифаҳои таълимиро бартараф намояд, «дар ҳадди аксари (максималии)» имкониятҳои зеҳнӣ кор кунад;

- дар вақти бозӣ, машғулиятҳои таълимӣ ва беруназсинфӣ кӯдак имконияти «аз ҳаёт лаззат бурдан»-ро дошта бошад.

Талаботҳои болоӣ барои эҳсоси хуби ҳолати руҳиву ҷисмонии хонанда дар мактаб муҳиманд.

Фаъолияти таълимӣ дар замони муосир ба он нигаронида шудааст, ки дар ниҳоят хонандаро ба тафаккури интиқодӣ, мустақилияту эҷодкорӣ раҳнамун созад. Ин хусусиятҳо, ки инсонсозанд ҷавобгӯи нишондоду талаботҳои низому муносибати босалоҳият нисбати таълимгирандагони тамоми зинаҳои таҳсил аст, ки педагогикаи муосир пайгирӣ менамояд. Дар ин ақсо фаъолияти таълимии эҷодӣ нақши бориз дорад, зеро он далели шайъии доро будан ба андешаи шахсӣ ва мустақилияти афкор аст.

Бо мақсади самарабахшсозии фаъолияти фаъоли маърифатӣ ва рушдпазирӣ тавассути ташкили раванди таълим, дар шароити муосир ҷомеаҳои омӯзгорӣ, дар ҷараёни бозиҳо, дарсҳо, корҳои беруназсинфӣ, низоми таълимии худро дар асоси концепсияҳои таҳияшуда, барномаҳои

муаллифийи рушди соҳаи маориф, лоиҳаҳои ташкили фаъолияти педагогӣ ба роҳ мемонад.

Хусусиятҳои кори омӯзгорро Г.И.Шукина чунин ба қалам додааст: “Омӯзгорон бояд имкониятҳои объективии манфиатро дар раванди педагогӣ ошкор намоянд, дар кӯдакон ҳолати шавқи фаъолро нисбат ба омӯзиши ҳодисаҳои атроф, арзишҳои ахлоқӣ, эстетикӣ ва илмӣ ба ҳаяҷон овардаву пайваста нигоҳ дошта тавонанд.” [8; с.58].

Натиҷаҳои таҳқиқотҳои педагогиву психологӣ тасдиқ мекунад, ки ғояи идоракунии ташаккули фаъолияти маърифатӣ ва шавқу ҳавас ба инкишофи пуршиддату оптималии бачаҳо имкон медиҳад. Омӯзиши ба хонанда нигаронидашуда (хонандамехвар) дар ин маъно нақши калон мебозад.

Мо малакаҳои умумии маърифатиро ҳамчун меъёри асосии сатҳи инкишофи шавқ ва фаъолияти маърифатӣ интиҳоб намуда, ба онҳо тавсиф медиҳем. Маҳоратҳое, ки барои ҳалли масъалаҳои маърифатӣ заруранд, дар назария маҳоратҳои маърифатӣ номида мешаванд, аммо барои тавсифи онҳо таксономияи ба қадри кофӣ фарогир мавҷуд нест. Аз рӯйи дараҷаи ҷамъбаستӣ онҳо асосан ба фанҳои мушаххас тақсим мешаванд, ки хусусияти ин ё он мавзӯи таълимиро инъикос мекунанду дар азҳудкунии донишҳои мушаххас, умумӣ ё зехнӣ зоҳир мешаванд ва ҷараёни фаъолияти маърифатиро дар омӯзиши тамоми фанҳои таълимӣ таъмин мекунанд. Мустақилияти сохтори ин маҳорату малакаҳо аз мазмуне бармеояд, ки дар он вазифаи зехнӣ иҷро карда мешавад.

Маҳорати умумии кори мустақилонаи маърифатӣ қобилияти кор бо китоб, мушоҳида, тартиб додани нақша мебошанд, ки ба азҳудкунии онҳо хонандагон тавассути азҳудкунии амалҳои зехнии объективӣ ва протсессуалӣ ноил мегарданд. Ба ташаккули маҳоратҳои умумии маърифатӣ диққати махсус додан лозим аст. Аксар равандиносон, педагогу методистон ба маҳоратҳои умумии маърифатӣ маҳорати таҳлил ва таркиб, муқоиса кардан, нишон додани чизи асосӣ, умумгардонӣ, тасниф ва муайян кардани робитаҳои сабабу натиҷаро шомил менамоянд. Бояд гуфт, ки П.Я.Галперин ва Н.Ф.Тализина ин маҳоратҳои маърифатиро амалҳои зехнӣ, Е.Н.Кабанова ва В.Н.Решетников онҳоро усулҳои фаъолияти фикрӣ, Д.Б.Богоявленская – маҳорати зехнӣ меноманд. Сарфи назар аз тарзи ифодаи олимони болоӣ, дар асл онҳо наздиканд. Ин маҳоратҳо азҳуд кардан ва амалисозии усулҳои умумии амалро, ки ба доираи васеи омилҳо ва падидаҳо алоқаманданд, талаб мекунанд. Таваҷҷуҳи хонандагоне, ки маҳоратҳои маърифатии боло номбаргардидаро надоранд, амиқ нест ва рӯякӣ боқӣ мемонад.

Аксар вақт раванди эҷодиёти кӯдакон дар шакли се марҳилаи ба ҳам алоқаманд баррасӣ карда мешавад:

- 1) кӯдак вазифа мегузорад ва маълумоти заруриро ҳам мекунад;
- 2) кӯдак паҳлӯҳои гуногуни масъаларо баррасӣ мекунад;
- 3) кӯдак кори оғозшударо ба анҷом мерасонад.

Дар робита бо раванди таълим дар омӯзиши ин масъала саҳми И.Я.Лернер назаррас аст. Вай он тартиби фаъолияти эҷодиро муайян кард, ки ташаккули онҳо барои омӯзиш аз ҳама муҳимтар ба назар мерасад. Махсусан, И.Я.Лернер ба таърифи умумии эҷодкорӣ таъйироти зерин ворид мекунад, ки қобили таваҷҷуҳ аст: “Мо тавассути расмиёти мушаххас чизҳои нави объективӣ ё субъективӣ ба сифати баланд эҷод намудаи шахсро эҷодкорӣ мегӯем, ки бо истифода аз низоми тавсифшуда ва танзимшавандаи амалиёт ё амалҳои интиқол кардан мумкин нест”. [5; с.21]

Чунин хусусиятҳо ё мундариҷаи таҷрибаи фаъолияти эҷодиро таъкид намудан мумкин аст:

- 1) татбиқи дуру наздики дохилинизомӣ ва берунанизомии донишу қобилиятҳо ба ҳолати нав;
- 2) диди мушкilotи нав дар вазъияти анъанавӣ;
- 3) биниши сохтори объект;
- 4) бар ҳилофи вазифаи анъанавӣ дарк намудани вазифаи нави объект;
- 5) баҳисобгирии алтернативаҳо (тариқаҳо) ҳангоми ҳалли мушкilot;
- 6) муттаҳидсозӣ ва табдил додани усулҳои қаблан маълуми фаъолият ҳангоми ҳалли масъалаи нав;
- 7) даст кашидан аз ҳама чизи маълум ва ба вучуд овардани муносибати принсипан нав, тарзи нави баён.

Муаллиф қайд мекунад, ки хусусиятҳои номбаршудаи эҷодкорӣ бо ҳам алоқаманданд. И.Я.Лернер чунин мешуморад, ки хусусияти ҷанбаи протсессуалии фаъолияти эҷодӣ дар он аст, ки барои ин гуна фаъолият нақшаҳои қатъии пешакӣ тартиб додан номумкин аст, зеро намудҳо, характер, дараҷаи мураккабии муаммоҳои нави эҳтимоли ва роҳҳои ба амал баровардану ҳалли онҳоро пешбинӣ кардан, имконнопазир аст. Бо вучуди ин, вақтҳои охир бо мақсади пайгирӣ намудани тамоми марҳилаҳои эҷодкорӣ, кӯшишҳои тарҳрезии вазифаҳои эҷодии сатҳҳои гуногун ба назар мерасанд.

Аён аст, ки барои фаъолияти эҷодӣ дар муҳити таълим ҷанбаи тартиби иҷроӣ қор хеле муҳим аст. Маҳз татбиқи расмиёти мушаххас он чизро тавсиф мекунад, ки дар эҷодкории донишҳои илмӣ, иҷтимоӣ ва таълимӣ маъмуланд. М.И.Махмутов раванди таълимро тадқиқ намуда, қайд мекунад, ки набудани навоари иҷтимоӣ дар натиҷаҳои эҷодиёт боиси таъйирёбии қулли сохтори ҷараёни эҷодии онҳо мегардад [6; с.39]. Ё бар он ақида аст, ки марҳилаҳои раванди эҷодӣ ва намунаҳои ҳоси он ҳам дар эҷодиёти муҳаққиқони ботачриба ва ҳам дар кӯдакон баробар зоҳир мешаванд. Ин

умумияти эҷодкорӣ дар зинаҳои гуногуни таълим аз сабаби мавҷуд набудани фарҳанги зарурии зеҳнӣ дар хонандагон равшан ифода намегардад.

Дар асоси омилҳои навоарӣ ва аҳамияти иҷтимоии натиҷаи он таъриф додани фаъолияти эҷодкорӣ пеш аз ҳама дар таҳқиқотҳои равшанӣ С.Л.Рубинштейн ва Л.Выготский ба назар мерасад. С.Л.Рубинштейн навоарӣ ва асолати натиҷаи фаъолиятро ҳамчун аломатҳои асосии эҷодкорӣ таъкид намуда, ба ин мафҳум ҳуди меъёри навоарӣ ва аҳамияти онро дар шароити шахсӣ ва иҷтимоӣ ворид кардааст. Л.С.Выготский мафҳуми навигарии маҳсулоти эҷодиро равшан карда, таъкид намуд, ки ҳамчун ин гуна маҳсулот на танҳо объектҳои нави моддию маънавии офаридаи одам, балки сохтори моҳиронаи шуурро низ ба назар гирифтани лозим аст.

Чунин нуктаи назарро Я.А.Пономарёв боз ҳам чуқуртару возеҳтар инкишоф дода, қайд намуд, ки эҷодкорӣ нақшаи амалиёти берунӣ ва дохилӣ дорад, ки ҳам бо истехсоли маҳсулоти нав ва ҳам ба вучуд овардани роҳҳои нави татбиқи маҳсулоти мавҷуда дар шароити навро ифода менамояд. Ин андеша ба он асос мегирад, ки ҳангоми фаъолияти эҷодӣ амалисозии дигаргунсозӣ дар шуур ва рафтори субъект ба вучуд меояд. Аммо бисёр муҳаққиқон таъкид мекунанд, ки хусусиятҳои асосии эҷодкорӣ нав будан ва аҳамияти иҷтимоӣ доштани на танҳо натиҷа, балки ҳуди раванди фаъолияти эҷодӣ низ мебошад. А.Т.Жимелин номгуӣ бисёрҷанбаи аломатҳои эҷодкориро нишон медиҳад, ки ба омӯзиши ин падида, ҷанбаҳои истехсоли ва тартиби он нигаронида шудааст: истехсоли чизи нав, асолати натиҷаҳо ё усулҳои фаъолият, пайвастании унсурҳои низомҳои гуногун дар фаъолият, алоқаи фаъолият бо маърифат, гузориш ва ҳал намудани вазифаҳои проблемавии ғайристандартӣ барои қонеъ гардондани талаботи нави ҷамъият, ягонагии маънавию моддӣ.

Ба монанди ҳамин, аз мавқеи сифати маҳсулот ва равиши фаъолияти эҷодӣ баррасӣ намудани эҷодкорӣ баромад намуда, мо ҷанбаҳои зеринро қайд намуданием: мавҷуд будани зиддият дар фаъолият, вазъияти проблемавӣ ё вазифаи эҷодӣ, аҳамияти иҷтимоӣ ва шахсии фаъолияти истехсоли, мавҷуд будани заминаҳои объективии иҷтимоию моддӣ эҷодиёт, мавҷудияти заминаҳои субъективии эҷодиёт, сифатҳои шахсӣ, дониш, маҳорат, махсусан ангезаи мусбат, навоарӣ ва асолати раванд ва натиҷаҳои фаъолият.

Дар асоси андешаҳои боло мо ҳамчун аломати асосии эҷодкорӣ – асолати ҷараён ва натиҷаи фаъолиятро муайян намудем. Мо чунин меҳисобем, ки набудани яке аз аломатҳои номбаршуда, аз он шаҳодат медиҳад, ки фаъолияти эҷодӣ ба амал намеояд.

Дар баробари ин, мо ба аҳаммияти маҳсулнокии фаъолияти эҷодӣ диққат медиҳем. Гап дар сари он аст, ки мо чунин андеша дорем, ки эҷодкорӣ бояд ба пешрафти шахсият ва ҷамъият мусоидат кунад. Мо, бешубҳа, инкишоф гуфта, эволютсияро дар назар дорем. Ин муқаррарот махсусан ба касби омӯзгорӣ дахл дорад. Зеро омӯзгор фарзандонро тарбия мекунад. Як хусусияти дигар – мавҷудияти заминаҳои субъективии шароити эҷодкорӣ, хосиятҳои шахсӣ, сифатҳо, самти дониш, маҳорати қобилиятҳои эҷодист, ки тавсифгари нерӯӣ эҷодианд.

Масъалаи сифатҳои шахсиро, ки барои фаъолияти муваффақонаи эҷодӣ заруранд, баррасӣ намуда, мо таҳлили адабиёти психологӣ ва педагогиро анҷом додем, ки ба мо имкон дод, ин сифатҳоро дар доираи панҷ соҳаи асосии фаъолияти шахсият тасниф кунем: соҳаи психофизиологӣ, соҳаи маърифатӣ, соҳаи ҳавасмандӣ-арзиш, соҳаи эҳсосӣ-ихтиёрӣ, соҳаи коммуникативӣ.

Мавҷудияти ин сифатҳо аз ташаккули шароити дохилишахсӣ барои пешбурди фаъолияти эҷодӣ шаҳодат медиҳад.

Азхудкунии пурраи дониш ташаккули чунин амалҳои маърифатиро дар назар дорад, ки усулҳои мушаххаси хоси соҳаи муайяни донишро ташкил медиҳанд. Беҳамтоии ин усулҳо дар он аст, ки ташаккул ва рушди онҳо танҳо дар як маводи муайян имконпазир аст. Ҳамин тавр, масалан, бе дониши риёзӣ усулҳои тафаккури математикиро ташаккул додан мумкин нест; ташаккули тафаккури забоншиносиро бидуни кор аз болои маводи забонӣ ғайриимкон аст.

Бе ташаккули амалҳои мушаххасе, ки ба соҳаи муайяни дониш хосанд, усулҳои мантиқӣ низ ташаккул ва истифода намешаванд. Аз ҷумла, аксари усулҳои тафаккури мантиқӣ бо муқаррар намудани мавҷудияти хосиятҳои зарурӣ ва кофӣ дар ашё ва падидаҳои пешниҳодшаванда алоқаманданд. Вале, кашфи ин хосиятҳо дар соҳаҳои гуногуни фанҳо истифодаи усулу тарзҳои мушаххаси гуногунро талаб мекунад: яъне, дар математика онҳо яканд, дар забон дигар.

Усулҳои фаъолияти маърифатӣ, ки хусусиятҳои хоси ин ё он соҳаи илмиро инъикос мекунанд, универсалӣ набуда, ба ягон фанни дигар гузаронидан ғайриимкон аст. Ҳамин тавр, масалан, шахсе, ки усулҳои мушаххаси тафаккурро дар соҳаи математика аъло медонад, метавонад аз уҳдаи мушкilotи забонӣ баромада натавонад ва баръакс. Ҳангоми сухан дар бораи шахси дорои тафаккури техникӣ меравад, ин маънои онро дорад, ки вай низоми асосии усулҳои мушаххаси тафаккурро дар як минтақаи муайян, айни замон техника, аз худ кардааст.

Хулоса, мактаб барои инкишоф додани тарзҳои гуногуни тафаккур имкониятҳои мусоид фароҳам меорад. Дар синфҳои ибтидоӣ на танҳо дар бораи ташаккули усулҳои риёзӣ ва лингвистии тафаккур, балки барои рушди усулҳои биологӣ ва таърихӣ тафаккур низ ғамхорӣ кардан лозим аст. Дарвоқеъ, хонандагон дар синфҳои ибтидоӣ ҳам бо маводи табиатшиносӣ ва ҳам бо маводи илмҳои ҷамъиятӣ рӯбарӯ мешаванд. 3-ин рӯ, ба хонандагон омӯзонидани усулҳои таҳлили хоси ин соҳаҳои дониш хеле муҳим аст. Агар хонанда як чанд ном ва далелҳои табиатро дар хотир нигоҳ дорад, вай ба ҳар ҳол қонунҳои табиатро дарк карда наметавонад. Агар хонанда усулҳои мушоҳидаи объектҳои табиӣ, усулҳои таҳлили онҳо ва муқаррар намудани алоқаи сабабу натиҷаҳои байни онҳоро азхуд намояд, ин ибтидои ташаккули ҳуди тафаккури биологӣ хоҳад шуд. Вазъият ба донишҳои илмҳои ҷамъиятшиносӣ қомилан монанд аст: мо бояд нақлу тақрор кардани нақли моро не, балки барои таҳлили ҳодисаҳои гуногуни ҷамъиятӣ истифода бурданастро ёд диҳем.

Ҳамин тавр, омӯзгор ҳар боре, ки бачаҳоро бо фанни нав шинос мекунад, бояд дар бораи он усулҳои тафаккури ҳосе, ки ба ин соҳа марбутанд, андеша карда, қўшиш намояд, ки онҳоро дар хонандагон инкишоф диҳад.

Адабиётҳои истифодашуда:

1. Альтшуллер, Г.С. Творчество как точная наука: теория решения изобретательских задач. – М.: Советское радио, 1979. – 175 с.
2. Андреев, В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности: основы педагогики творчества. – Казань, 1988. – 238 с.
3. Богоявленская, Д.Б. Пути к творчеству. – М.: Знание, 1981. – 91 с.
4. Выготский, Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: психологический очерк: книга для учителя. – 3-е издание. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.
5. Лернер, И.Я. Дидактическая система методов обучения. – М.: Знания, 1976. – 64 с.
6. Махмутов, М.И. Организация проблемного обучения в школе. – М.: Просвещение, 1977. – 239 с.
7. Рубинштейн, С.А. О мышлении и путях его исследований. – М.: 1958. – 147 с.
8. Щукина, Г.И. Роль деятельности в учебном процессе. – М.: Просвещение, 1986. – 144 с.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARIDA TIZIMLI FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Samatova Shohsanam Xolmuhammad qizi,
Termiz davlat universiteti tayanch doktoranti.

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida tizimli fikrlashni shakllantirishning nazariy asoslari tahlil qilingan. Tizimli fikrlashning tafakkur shakllari, mantiqiy va tahliliy yondashuvlar bilan aloqasi ochib beriladi. Shuningdek, pedagogik faoliyatda bu kompetensiyaning ahamiyati va uni rivojlantirish zarurati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: tizimli fikrlash, tafakkur, qiyoslash, universal kompetensiya, tahliliy yondashuv, pedagogik faoliyat.

Bugungi kunda ta’lim tizimida bosqichma-bosqich amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida pedagogik kadrlar tayyorlashga bo‘lgan talab ham o‘zgarib bormoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida faoliyat yurituvchi o‘qituvchining kasbiy kompetensiyalari qatorida tizimli fikrlash salohiyatining yuqori bo‘lishi nihoyatda muhimdir. Chunki tizimli fikrlovchi pedagog murakkab o‘quv-tarbiyaviy vazifalarni chuqur tahlil qila oladi, muammolarga kompleks yondashadi hamda qaror qabul qilishda asosli pozitsiyani egallaydi.

Tizimli fikrlash inson tafakkurining yuqori darajasi sifatida, o‘z ichiga mantiqiy, tahliliy, reflektiv va tanqidiy fikrlashni oladi. Bu ko‘nikmalar esa boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ham muhim hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida tizimli fikrlashni rivojlantirish ta’lim sifatini oshirish va kasbiy tayyorgarlik darajasini mustahkamlash yo‘lida dolzarb muammolardan biridir.

Mazkur mavzuning o‘rganilishi amaliyotda ushbu kompetensiyaning shakllantirishga xizmat qiladigan samarali metodik yondashuvlar va pedagogik vositalarni aniqlashga imkon yaratadi. Bu esa o‘z navbatida, yangi avlod o‘qituvchilarini raqobatbardosh va ijodkor mutaxassislar sifatida tayyorlashga xizmat qiladi.

Universal kompetensiyalar yettita guruhdan iborat bo‘lib, ularning har biri bo‘lajak bitiruvchida bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga oid muayyan vazifani hal etadi. Universal kompetensiyalarning birinchi guruhi tizimli va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, bu axborotni izlash, tanqidiy

tahlil qilish va sintezlash, qo‘yilgan vazifalarni hal etish uchun tizimli yondashuvni qo‘llash qobiliyatini nazarda tutadi.

Atrofdagi voqelikni bilish sezish va idrok etishdan boshlanadi, so‘ngra psixik aks ettirish shakliga o‘tib, bilish obyektlari o‘rtasida aloqa va munosabatlar o‘rnatadi, bu tafakkur deb ataladi. Tafakkur bilvosita xususiyatga ega bo‘lib, u vositalarning butun bir tizimi yordamida amalga oshiriladi.

Tafakkurning asosiy vazifasi narsalar o‘rtasidagi munosabatlarni ochish, aloqalarni aniqlash va ularni tasodifiy hodisalardan ajratishdir. Tafakkur tushunchalar bilan ishlaydi hamda umumlashtirish va rejalashtirish vazifasini bajaradi. Tafakkur beshta asosiy aqliy faoliyat operatsiyalari orqali amalga oshiriladi. Ularning har birining xususiyatlarini ko‘rib chiqamiz va pedagogika sohasidagi bo‘lajak mutaxassisning ularni egallashi zarurligini isbotlaymiz.

Aqliy faoliyatning asosiy operatsiyalaridan biri taqqoslash bo‘lib, u narsa, hodisa va ularning xususiyatlarini qiyoslab, o‘xshashlik va farqlarni ajratib ko‘rsatadi, bu esa oxir-oqibat tasniflashga olib keladi. Masalan, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, davlat ta’lim standarti va davlat ta’lim talablariga ko‘ra ko‘ra, o‘z faoliyati natijalarini talqin qilish va taqdim etish usullarini egallash zarur, bu esa o‘z-o‘zidan oldingi natijalarni joriy natijalar bilan taqqoslash zaruratini belgilaydi, buning sababini psixologik-pedagogik tekshiruvga professional baho berish imkoniyati asoslaydi. Keyingi vazifa aqliy faoliyatning taqqoslash operatsiyasiz amalga oshirib bo‘lmaydigan tuzatish-rivojlantirish faoliyati dasturlarini ishlab chiqishdir, bu yerda o‘z faoliyati natijalarini tahlil qilish, refleksiya va prognostika muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik adabiyotlarda "tizimli fikrlash" tushunchasi intellektual tafakkurning operatsion mexanizmlari o‘xshashligi bo‘yicha turli nuqtai nazarlardan ko‘rib chiqiladi.

"Mantiqiy fikrlash" tushunchasi abstraktlashtirish, analogiya va boshqa turlarni o‘z ichiga oladi, ular rasmiy tavsifga bo‘ysunmaydi hamda formal mantiq qonunlariga javob beradigan deduktiv xulosalar va mavjud asoslarning mavjudligini nazarda tutadi [2; 85-b.]

"Tahliliy ko‘nikmalar" tushunchasi bilimlarni izlash (olish), baholash, tizimlashtirish va umumlashtirishga yo‘naltirilgan maxsus fikrlash operatsiyalari tizimi sifatida tushuniladi. N.S.Gluxanyuk, I.A.Zimnyaya, Ye.A.Klimov tahliliy fikrlashning asosiy aqliy harakatlarini ajratib ko‘rsatishgan: tahlil, taqqoslash, tasniflash, umumlashtirish, strukturalash, modellashtirish, prognozlash va boshqalar. [12; 47-b.]

V.V.Davidov nuqtai nazaridan, "nazariy fikrlash" rivojlantiruvchi ta’lim maktabining ramzi hisoblanadi va "tahlil - refleksiya - rejalashtirish" triadasi doirasida ko‘rib chiqiladi [2; 103-b.]. "Empirik tafakkur" narsalarning

xususiyatlarini o‘rganish va ilmiy faktlarni to‘plashga yordam beradi [18; 92-b.]. D.Xalperi "tanqidiy fikrlash"ni ijodiy deb hisoblaydi va uni nazariy (aqliy-ma'naviy) kompetensiyalar sirasiga kiritadi. Tanqidiy fikrlashning natijasi - ma'lum standartlar asosida tafakkurning o‘z-o‘zini takomillashtirishi. Ijodiy fikrlash - bu muammoni hal qilish va gipotezani ilgari surishga qaratilgan yangi original intellektual mahsulotlarni yaratish jarayonidir [9; 134-b.]; Shunday qilib, tafakkur turidan qat'i nazar, "tizimli fikrlash" tushunchasini aks ettiruvchi barcha tafakkur turlari obyekt/subyekt, uning faoliyati va rivojlanish tendensiyalari haqidagi ma'lumotlarni qayta ishlash jarayonini har tomonlama amalga oshiradi, bu esa tadqiqotda tizimli yondashuvga olib keladi va ko‘p sonli intellektual fikrlash usullarini jalb qiladi.

"Tafakkur" tushunchasining o‘zi obyektlarni aks ettirish jarayoni bo‘lib, u inson ongida ularning subyektiv obrazlarini ijodiy o‘zgartirish, ularning ahamiyati va ma'nosini insonlar hayotiy faoliyati sharoitlarida haqiqiy ziddiyatlarni hal qilish, yangi maqsadlarni shakllantirish, yangi vositalar va ularga erishish rejalarini kashf etish uchun yaratishdir [3; 71-b.]. Tafakkurni yana "voqelikni uning shunday obyektiv xususiyatlari, aloqalari va munosabatlarida ongli aks ettirish jarayoni" deb ham qarash mumkin, "bunga bevosita hissiy idrok etish mumkin bo‘lmagan obyektlar ham kiritiladi" [7; 56-b.].

Kognitiv psixologiyada bu tushuncha quyidagicha talqin qilinadi: "tafakkur - bu yangi fikriy tasavvurni shakllantirish jarayoni; bu muhokama, abstraktlashtirish, mulohaza yuritish, tasavvur qilish va masalalarni yechishning murakkab o‘zaro ta'sirida ma'lumotlarni o‘zgartirish orqali sodir bo‘ladi. Tafakkur aqliy jarayonning uch tarkibiy qismidan eng mazmunlisi bo‘lib, u ko‘proq keng qamrovliligi bilan tavsiflanadi" [14; 118-b.]. Shunday qilib, tafakkur tufayli ta'lim jarayoni va kasbiy faoliyatga bo‘lgan munosabatlar tizimini rivojlantirishga yordam beradigan asosiy kompetensiyalarning taraqqiyoti sodir bo‘ladi Shunga ko‘ra, ushbu munosabatlar tizimi kasbiy maqsadlar va mo‘ljallarning yondashuvlari va yo‘nalishini belgilaydi. Tizimli fikrlash - aniq, ravshan, izchil (chiziqli) bo‘lib, u " mantiqiy", "oqilona", "tahliliy", "qat'iy" fikrlash sinonimlarini ham o‘z ichiga oladi. Bu nisbatan "sekin" aqliy faoliyatdir. Tizimli fikrlash qiyin; bunday fikrlash insonda o‘z-o‘zidan, spontan tarzda rivojlanmaydi, uni o‘rganish kerak [2; 118-b.]. Shu o‘rinda V.N. Sadovskiy va V.N.Livshitsning falsafiy asarlarini eslatib o‘tish joiz, ularning mualliflari "tizimli fikrlash"ga tushuncha sifatida katta e'tibor qaratishgan.

V.N.Sadovskiy tizimli yondashuvning sotsiologik tadqiqotlardagi rolini asoslab bergan va tizimli paradigmalarning o‘zgarishi faktini aniqlagan, bu esa T.Parsons, R.Merton, A.Etsionining struktur-funksional tahlil metodologiyasi bilan tizimli yondashuvning o‘zaro bog‘liqlik imkoniyatlarini yaratdi. Zamonaviy fan

o‘z predmetlarini tizim sifatida tahlil qilishga o‘tish orqali "ilmiy bilim, dunyoni tushunishimizning muhim o‘zgarishini" anglatadi. Bilimlarning progressiv differentsiatsiyasi va integratsiyasi, tabiatshunoslik va ijtimoiy fanlarga matematika va mantiq usullarining tobora kengroq kirib borishi bilan bir qatorda, tizimli yondashuv XX asr o‘rtalarida fanning asosiy xususiyatlaridan biriga aylandi" [6; 102-b.].

V.N.Livshits tizimli tafakkurni ikkita asosiy zanjir ko‘rinishida ko‘rib chiqdi, ulardan birinchisi qisqartirilgan ko‘rinishda quyidagicha: "tizim - tizimli falsafa - tizimli konsepsiya - tizimlilik tamoyili - tizimli tahlil - amaliy tizimli tahlil", ikkinchisi esa - "tizimli tahlil - kibernetika - adaptiv boshqarish - avtomatik boshqarish - sinergetika". Livshits V.N., Livshits S.V. eng muhim tizimli tushunchalar (tizim, tizimlilik tamoyili, tizimli yondashuv, tizimli tahlil va h.k.) mazmunini aniqlab berdi [8; 65-b.].

Biz tadqiqotimiz davomida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida tizimli fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish zaruratini asoslash uchun “tizimli fikrlash” tushunchasi borasidagi nazariy tadqiqotlarni tahlil qildik va quyidagi ilmiy-nazariy tavsiyalarni ishlab chiqdik:

- Tizimli fikrlashni pedagogik tafakkur jarayonlari bilan bog‘laydigan nazariy model yaratish zarur. Bu model o‘qituvchilarning kognitiv faoliyatini turli bosqichlarda aks ettirishi kerak.

- Tadqiqotlar orqali tizimli fikrlash darajasi bilan o‘qituvchilik kasbiga tayyorlik darajasi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash muhimdir.

- Tizimli fikrlashni boshqa fikrlash shakllari bilan qiyosiy tahlil qilish hamda integratsion yondashuv asosida rivojlantirish konsepsiyasini ishlab chiqish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. – М.: Интеграл, 2000. – 236 с.
2. Халперн Д. Психология критического мышления. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
3. Глуханюк Н.С., Зимняя И.А., Климов Е.А. Психологические основы аналитического мышления. – М.: Наука, 2005.
4. Садовский В.Н. Системное мышление. – М.: Прогресс, 1974. – 184 с.
5. Лившиц В.Н., Лившиц С.В. Основы системного анализа и управления. – М.: Логос, 2006.
6. Назарова З.Х. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan, 2019.
7. Xolmurodov N.X. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. – Toshkent: «Iqtisod-Moliya», 2020.

8. Sharipov Q.X. Pedagogik mahorat va kasbiy kompetensiya. – Samarqand: Samarqand nashriyoti, 2021.
9. Zimnyaya I.A. Pedagogikheskaya psihologiya. – M.: Jloroc, 2001. – 384 c.
10. Anderson L.W., Krathwohl D.R. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing. – New York: Longman, 2001.
11. Djamalov N.A. O‘qituvchining tizimli fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish. // "Pedagogik ta’lim" jurnali, 2022, №2.
12. UNESCO. Teachers of the 21st Century: Developing Thinking Skills. – Paris, 2015.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA ZAMONAVIY NAZARIY, DIDAKTIK VA METODOLOGIK YONDASHUVLAR

Sayliyeva Mashkura Muxtorkuli qizi,

Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrası o‘qituvchisi.

Suyunova Oybaland Sherzodovna,

Chirchiq DPU talabasi.

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim tizimidagi asosiy nazariy tamoyillar, didaktik yondashuvlar va metodologik asoslar tahlil qilinadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlari, o‘quv jarayonini tashkil etish prinsiplari va zamonaviy ta’lim texnologiyalarining roli ochib beriladi. Shuningdek, o‘qituvchining pedagogik mahorati, innovatsion yondashuvlar va o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan usullar yoritiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, didaktika, metodologiya, o‘quvchi faolligi, ta’lim texnologiyalari, pedagogik yondashuv, o‘quv jarayoni.

Hozirgi davrda boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalarsiz samarali dars o‘tkazish deyarli imkonsiz. Interaktiv doskalar, mobil ilovalar, onlayn platformalar va sun‘iy intellekt asosidagi o‘quv tizimlari darslarning sifatini oshirishga xizmat qilmoqda. Masalan, “Bilimland”, “LearningApps” kabi vositalar yordamida o‘quvchilar nafaqat nazariy bilimlarni egallaydi, balki ularni amaliyotga tatbiq qilish imkoniga ega bo‘ladi. Multimedia vositalari orqali darslarda vizual va audio materiallar qo‘llanilishi o‘quvchilarning eslab qolish darajasini oshiradi va ta’limga qiziqishini kuchaytiradi [1].

Zamonaviy pedagogik qarashlar asosida ishlab chiqilgan yondashuvlardan biri bu – o‘quvchiga yo‘naltirilgan yondashuvdir. Bu uslubda o‘quvchi – o‘quv jarayonining markazida turadi, ya’ni o‘qituvchi uni bilimni faqat oluvchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida ko‘radi. Bunday yondashuvda differensial

yondashuv, individual o‘quv rejalar, refleksiya, mustaqil fikrlash va baholash usullari (o‘zaro baholash, o‘zini baholash) keng qo‘llaniladi.

O‘quvchiga yo‘naltirilgan yondashuv zamonaviy ta’limning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi. Bu yondashuvda o‘quvchi darsning markazida turadi, o‘qituvchi esa yo‘naltiruvchi rolini bajaradi. Har bir bola o‘ziga xos qobiliyat va ehtiyojlarga ega bo‘lgani uchun, ta’lim ham individual yondashuvga asoslanadi. Guruhda ishlash, loyiha metodlari, o‘yinli darslar orqali o‘quvchilar faol ishtirok etadi [2]. Bu yondashuv o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini, ijodkorligini va o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Natijada, ta’lim samaradorligi ortadi, bolalar o‘z bilimini ongli ravishda egallaydi.

Boshlang‘ich ta’limda turli imkoniyatlarga ega bolalar bilan ishlashda inklyuziv yondashuv muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu yondashuv barcha o‘quvchilarga bir xil sharoit yaratishni, ularning imkoniyatlariga qarab moslashtirilgan o‘quv metodikalarini qo‘llashni nazarda tutadi. O‘zbekiston ta’lim tizimida maxsus ehtiyojli bolalarni umumiy o‘quv muhitiga moslashtirish uchun zamonaviy metodik qo‘llanmalar, logopedik va psixologik yordam xonalarini joriy etish yo‘lga qo‘yilgan [3].

Finlyandiya, Yaponiya, Janubiy Koreya va Singapur kabi rivojlangan ta’lim tizimiga ega mamlakatlar boshlang‘ich ta’limda o‘qitish sifati va o‘quvchi ehtiyojlariga mos metodikalari bilan ajralib turadi. Xususan, Finlyandiya tajribasida o‘qituvchiga ishonch yuqori, darslar ko‘proq tajriba, o‘yin va loyihalarga asoslanadi. Bu yondashuvlar O‘zbekistonda olib borilayotgan “birinchi sinfdan boshlab sifatli ta’lim” g‘oyasi bilan uyg‘unlashadi va mahalliy sharoitga moslashtirilmoqda [4].

An‘anaviy baholash tizimidan interaktiv, ko‘p bosqichli va rivojlantiruvchi baholash tizimlariga o‘tilmoqda. Bu orqali o‘quvchilarning faqat natijasi emas, balki o‘sinh dinamikasi, harakatlanish yo‘nalishlari ham nazarda tutiladi. Formativ baholash, yo‘l-yo‘lakay fikr bildirish, o‘yinlar orqali baholash va elektron portfoliolar bular jumlasidandir.

Boshlang‘ich ta’lim – bu nafaqat o‘quvchilarning bilim olishiga zamin yaratuvchi bosqich, balki ularning tafakkuri, axloqiy dunyoqarashi va ijtimoiy ko‘nikmalari shakllanadigan muhim davr hisoblanadi. Shu sababli, ushbu bosqichdagi ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda chuqur nazariy bilim, asosli didaktik yondashuv va ilmiy metodologiyaga tayanuvchi amaliy faoliyat zarur.

Nazariy asoslar – bu ta’limning umumiy qonuniyatlari va prinsiplari majmui bo‘lib, ular o‘quv jarayonini tashkil etishda yo‘l ko‘rsatadi. Hozirgi kunda boshlang‘ich ta’limda konstruktivizm nazariyasiga asoslangan yondashuvlar keng tarqalmoqda. Bu nazariyaga ko‘ra, bola o‘z bilimini faol ravishda o‘zi yaratadi, o‘qituvchi esa yo‘naltiruvchi va rag‘batlantiruvchi vazifani bajaradi. Bundan

tashqari, multiple intelligences (ko‘p intellekt) nazariyasi asosida dars jarayonlarini moslashtirish, har bir o‘quvchining individual salohiyatini rivojlantirish imkonini beradi.

Didaktika – bu ta’lim berish nazariyasi bo‘lib, uning asosiy elementlari o‘qitish mazmuni, shakllari, usullari va vositalaridir. XXI asrda didaktik yondashuvlar interaktiv, kontekstual va muammoli o‘qitish texnologiyalariga tayangan holda rivojlanmoqda. Masalan, “STEAM” yondashuvi – fan, texnologiya, muhandislik, san‘at va matematika integratsiyasiga asoslangan ta’lim shakli boshlang‘ich bosqichga ham tatbiq qilinmoqda. Bunday yondashuv o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashi, amaliy mashg‘ulotlarga qiziqishi va kreativligiga katta ta’sir ko‘rsatadi.

Metodologiya – bu o‘qitish jarayonini tashkil etishdagi ilmiy asoslangan yondashuvlar majmui. Bugungi kunda o‘quvchilarni faollikka undaydigan metodlar (loyiha asosida o‘qitish, kvest-usullar, rolli o‘yinlar va gamifikatsiya) ko‘proq qo‘llanilmoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar yordamida masofaviy darslar, multimedia materiallar, sun‘iy intellekt asosida test tizimlari bilan mashg‘ulot o‘tkazish o‘quv jarayonini yanada jonlantirmoqda. O‘zbekiston ta’lim tizimida raqamlashtirish jarayonining jadallashuvi boshlang‘ich sinflarda ham “Bilimdon”, “Kundalik” kabi platformalarni joriy etishga olib keldi.

Ta’lim jarayonida o‘qituvchining roli. O‘qituvchi – bu nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi, psixolog va motivator hamdir. Boshlang‘ich ta’limda o‘qituvchining individual yondashuvi, pedagogik mahorati va axloqiy namunasi bolalarning shaxsiyati shakllanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Shu bois, o‘qituvchilarning malakasini oshirish, doimiy metodik tayyorgarlik va innovatsion yangiliklarni o‘zlashtirish zamonaviy ta’limning ajralmas qismiga aylangan.

Xulosa qilib shuni aytishim mumkinki, boshlang‘ich ta’limda nazariy, didaktik va metodologik yondashuvlarning uyg‘unligi – sifatli ta’limning asosi hisoblanadi. O‘quvchiga yo‘naltirilgan yondashuv, zamonaviy raqamli texnologiyalarning joriy etilishi, differensial va interaktiv metodlardan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlash, ijodkorlik va hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o‘qituvchining kasbiy mahorati va pedagogik yondashuvi bu jarayonda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Bugungi ta’lim islohotlari kontekstida boshlang‘ich ta’limga yangicha qarash, xalqaro tajribalardan o‘rinli foydalanish va milliy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish zarurati kundan-kunga ortmoqda. Demak, boshlang‘ich ta’limdagi har bir yondashuv nafaqat bilim, balki barkamol inson tarbiyasiga xizmat qilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedov N., Yo‘ldoshev N. Pedagogika asoslari. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2020.

2. To‘raxo‘jayev N. Didaktika: Ta’lim nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: “Fan”, 2021.
3. Rasulov X., Jo‘raeva M. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. – Toshkent: “Noshir”, 2019.
4. Hasanboeva M. Boshlang‘ich ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: “Ilm Ziyο”, 2022.

**BOSHLANG‘ICH TA’LIMNING NAZARIY, DIDAKTIK VA
METODOLOGIK YONDASHUVLARI: MILLIY VA XALQARO TAJRIBA
(O‘zbekiston va Finlyandiya tajribasi asosida)**

Tursunova Sarvinoz Telman qizi,
Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston va Finlyandiyaning boshlang‘ich ta’lim tizimidagi nazariy, didaktik va metodologik yondashuvlari qiyosiy tahlil qilinadi. O‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish, baholash tizimi va o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi kabi muhim jihatlar o‘rganiladi. Finlyandiya tajribasidan kelib chiqib, O‘zbekiston ta’lim tizimida qo‘llanishi mumkin bo‘lgan samarali yondashuvlar asoslab beriladi. Maqolada boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, didaktik yondashuv, metodologiya, O‘zbekiston ta’lim tizimi, Finlyandiya tajribasi, baholash tizimi, o‘qituvchi tayyorgarligi, qiyosiy tahlil, ta’lim sifati.

Zamonaviy dunyoda boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirish har bir davlatning asosiy maqsadlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi – ta’limning maqsadi, mazmuni va o‘quvchi shaxsining rivojlanish qonuniyatlarini o‘rganadigan fanlararo yo‘nalishdir. Nazariy asoslar ta’lim tamoyillari, ta’lim bosqichlari va o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga tayangan holda shakllanadi. Metodologiya – bu ta’lim jarayonini samarali tashkil qilish va boshqarish bo‘yicha ilmiy asoslangan yondashuvlar, usullar va prinsiplar majmuasidir. Boshlang‘ich ta’lim metodologiyasi esa, 6-10 yoshli o‘quvchilarni o‘qitish va tarbiyalashda qo‘llaniladigan didaktik va psixologik tamoyillarga asoslanadi. Boshlang‘ich ta’limda nazariy, didaktik va metodologik yondashuvlar ta’lim samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan hisoblanadi. Didaktika – ta’lim berish nazariyasi bo‘lib, “nima o‘rgatiladi?”, “nima uchun o‘rgatiladi?” va “qanday o‘rgatiladi?” degan savollarga javob beradi.

Boshlang‘ich ta’limda didaktik yondashuvlar:

• **Integratsiyalashgan yondashuv** – fanlararo bog‘liqlikni ta’minlab, bir darsda bir nechta yo‘nalishdagi kompetensiyalarni rivojlantiradi.

• **Muammo asosida o‘qitish** – o‘quvchining faolligini oshirib, fikrlash va muammoni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

• **Ko‘rgazmali o‘qitish** – boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun tasvirli, audiovizual vositalar orqali tushunishni osonlashtiradi.

• **Didaktik o‘yinlar orqali o‘qitish** – o‘quvchilarda qiziqish uyg‘otadi, bilimlarni oson o‘zlashtirishga yordam beradi.

• **Differensial yondashuv** – o‘quvchilarning individual qobiliyatlari va tayyorgarlik darajasiga moslashtirilgan topshiriqlar taklif etiladi.

O‘zbekiston Respublikasi bugungi kunda ta’lim tizimida tub islohotlarni amalga oshirib, ilg‘or xorijiy tajribalardan samarali foydalanishga harakat qilmoqda. Ushbu maqolada O‘zbekiston va Finlyandiyaning boshlang‘ich ta’limdagi yondashuvlari qiyosiy tahlil qilinadi. Maqola yozishda qiyosiy tahlil metodi qo‘llanildi. O‘zbekiston va Finlyandiya boshlang‘ich ta’lim tizimlari quyidagi mezonlar asosida o‘rganildi:

• Ta’lim maqsadlari va nazariy asoslari

• Didaktik yondashuvlar

• Dars metodikasi va baholash tizimi

• O‘qituvchilar malakasi va metodik tayyorgarligi. Manba sifatida O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi hujjatlari, Finlyandiya Milliy ta’lim agentligi (EDUFI) ma’lumotlari va ilmiy maqolalar tahlil qilindi.

Natijalar:

Mezoni	O‘zbekiston	Finlyandiya
Nazariy asos	Davlat standarti asosida, predmetlarga yo‘naltirilgan	Holistik (umumiy rivojlanishga yo‘naltirilgan)
Didaktik yondashuv	An‘anaviy va zamonaviy usullar uyg‘unligi	O‘quvchi markazida, mustaqil fikrlashga asoslangan
Metodik yondashuv	Nazariy bilimlar ustun	Amaliy faoliyat, muammo asosida o‘qitish
Baholash tizimi	Balli va reyting asosida	Rivojlantiruvchi, ko‘p hollarda baholashsiz
O‘qituvchi tayyorgarligi	Malaka oshirish tizimi rivojlanmoqda	Magistratura darajasi shart, mustahkam tanlov

O‘zbekistonda boshlang‘ich ta’lim tizimida so‘nggi yillarda ko‘plab islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, o‘qituvchilarning malakasini oshirish, zamonaviy darsliklar yaratish va dars metodikasini takomillashtirish borasida ijobiy siljishlar kuzatilmoqda. Biroq, hali ham darslar ko‘proq nazariy bilim berishga yo‘naltirilgan, o‘quvchi faolligini rivojlantiruvchi uslublar yetarli darajada joriy qilinmagan.

Finlyandiya tajribasida esa bolani tabiiy rivojlanishiga mos ravishda o‘qitish, individual yondashuv, o‘yin va amaliy faoliyat orqali o‘rgatish asosiy tamoyil sifatida qaraladi. Baholash tizimi esa stresssiz, rivojlantiruvchi bo‘lib, o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirishga qaratilgan. Bu esa Finlyandiyaning ta’lim sifat bo‘yicha yetakchi davlatlardan biriga aylantirgan.

O‘zbekiston boshlang‘ich ta’lim tizimida Finlyandiyaning ba’zi jihatlarini tatbiq etish orqali o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishi mumkin. Ayniqsa, amaliyotga asoslangan darslar, baholashning rivojlantiruvchi shakllari va o‘qituvchilar tayyorgarligiga kuchli talablar joriy etilishi lozim. Shu bilan birga, milliy qadriyatlar va an‘analarni saqlagan holda, innovatsion yondashuvlar uyg‘unligi orqali yuqori samaradorlikka erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasida umumiy o‘rta ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi PQ-5712-sonli qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. (2023). Boshlang‘ich ta’lim davlat o‘quv dasturi. Toshkent.
3. Toshxo‘jaeva, S. (2021). Pedagogik texnologiyalar va didaktik yondashuvlar. Toshkent: O‘qituvchi.
4. Nurullayeva, D. (2022). Boshlang‘ich ta’limda metodik yondashuvlarning zamonaviy talqini. Ta’lim va taraqqiyot, 2(1), 34-39.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA DIDAKTIK YONDASHUVLAR ASOSIDA DARSLARNI TASHKIL QILISH

*To‘ychiyeva Ulbo‘sin Sunat qizi,
Toshboyeva Gulxayo Hasan qizi,
Abduraimov G‘ulom Rustam o‘g‘li,
Chirchiq DPU, Boshlangich ta’lim yo‘nalishi talabalari.
Ilmiy rahbar: Ochilov Fariddun Izatulloevich,
Chirchiq DPU dotsenti v.b., P.f.f.d., (PhD).*

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining darslarni tashkil etishda foydalanadigan didaktik o‘yinlar hamda metodlar, ulardan foydalanish va darsni yanada samarali tashkil etish haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: didaktika, metod, pedagogik, ta’lim mazmuni, milliy didaktika, metodologiya.

Hozirgi kunda darslarni didaktik va metodologik yondashuvlarsiz tasavvur qilish qiyin. Har bir malakali kadr o‘z darslarini samarali hamda yaxshi tashkil qilish uchun didaktik va metodologik yondashuvlar asosida tashkil qiladi. Shuningdek bo‘lajak boshlang‘ich sin o‘qituvchilarida didaktikaning o‘zi nima degan savol tug‘ilishi tabiiy. Didaktika (qadimgi yunoncha: διδακτικός, didaktikos — “o‘rgatuvchi“, “ta’lim beruvchi“) — pedagogikaning tarmog‘i hisoblanadi. Ta’lim nazariyasi bilan shug‘ullanadi [3]. “Didaktika” atamasi ilk bor Yevropada 17-asrda o‘qitish va ta’lim jarayoni haqida asarlar yaratgan olimlar tomonidan qo‘llanila boshlagan. Chex pedagogi Yan Amos Komenskiy o‘zining „Buyuk didaktika“ asarida (1657) bolalar va o‘smirlarni ma’lumotli qilish va ularga ta’lim berishning didaktik jihatlarini ishlab chiqdi. Nemis pedagogi Adolph Diesterweg o‘zining “Nemis o‘qituvchilarini o‘qitish uchun yo‘riqnoma” (1834-1835) asarida didaktikaning pedagogikada ta’lim nazariyasini bayon etuvchi alohida qism ekanligini ta’kidlagan. Shundan keyin didaktikaga ta’lim nazariyasi haqidagi fan sifatida qarash keng yoyildi. 19-yuzyillikning so‘ngi va 20-yuzyillikning boshlarida didaktikaga oid maxsus monografiyalar yaratila boshlandi [2]. Hozirgi zamon pedagogikasida didaktikaga ta’lim va ma’rifat berish nazariyasi bilan shug‘ullanadigan alohida soha sifatida qaraladi. Ta’lim mazmunini aniqlash, ta’lim jarayoni qonuniyatlarini ochish hamda o‘qitishning eng samarador usul va yo‘llarini topish didaktikaning asosiy muammolaridir. Didaktikaning mohiyatini belgilash, yo‘nalishini aniqlashda falsafiy-nazariy asosning o‘rni katta. O‘zbek milliy pedagogikasi tarixida ham didaktikaning asosiy xususiyatlarini aks ettirishga bag‘ishlangan ko‘pgina tadqiqotlar mavjud. Garchi turkiy mutafakkirlarning asarlarida didaktika hozirgi nom bilan atalmagan bo‘lsada, lekin ular ta’lim jarayonining qonuniyatlarini belgilashi, uni tashkil etishning yo‘l-yo‘riqlarini ko‘rsatishi jihatidan beqiyos ahamiyatga ega. Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Ahmad Al-Farg‘oniy, Marg‘inoniy, Davoniy, Alisher Navoiy, Munis singari mutafakkirlarning ta’limni uyushtirish, uning samaradorligini oshirish, o‘qitish jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi munosabatlari borasidagi qarashlari jahon pedagogika taraqqiyotining o‘ziga xos bosqichini tashkil etadi. Muayyan yoshdagi bolalarni jamoa tarzida bir joyda o‘qitishning samaradorligi ilk bor Ibn Sino tomonidan ko‘rsatib berilgan bo‘lsa, muallimning o‘zida ezgu insoniy sifatlar bo‘lmasa, bolalarda bunday hislatlarni shakllantirish mumkin emasligi Navoiy asarlarida aks etgan. Marg‘inoniy esa, bilimlarni o‘zlashtirish yuzasidan umumiy tavsiyalar beribgina qolmay, o‘rganilgan tushunchalarni bolalar xotirasida uzoqroq saqlash yuzasidan aniq metodik usullar ham tavsiya etgan. Bundan tashqari O‘zbek milliy didaktikasining shakllanishida jadidchilik harakati, xususan, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abduqodir Shukuriy, A.Ibodiyev, M.Behbudiy, A.Avloniy,

S.Saidazizov, R.Yusufbekov kabi ma’rifatparvar-pedagoglarning faoliyati alohida muhim bosqich bo’ldi. Ular ham didaktikani shakllantirishga yanada tanilishiga o’z hisslarni qo’shgan. Didaktika – ta’limning nazariyasi va amaliyoti haqidagi fandır.

Boshlang‘ich sinflarda darslarni tashkil etishda quyidagi didaktik tamoyillar muhim o‘rin tutadi:

Ilmiylik – o‘quv materialining ilmiy asoslangan bo‘lishi.

Tarbiyaviylik – ta’lim jarayoni tarbiyaviy maqsadlarni ham qamrab oladi.

Ravonlik va tizimlilik – mavzularning mantiqiy ketma-ketlikda berilishi.

Faollik va mustaqillik – o‘quvchilarning faol fikrlash va mustaqil ishlashga jalb qilinishi.

Ko‘rgazmalilik – turli ko‘rgazmali vositalardan foydalanish.

Qayta aloqa va nazorat – o‘quvchilarning bilim darajasini baholab borish.

Metodologiya (metod va logiya so‘zlaridan) — tadqiqotchining nazariy va amaliy faoliyatini tashkil etish, tiklash tamoyillari va usullari tizimi hamda bunday tizim haqidagi ta’limot hisoblanadi. [1] Metodologiya – ta’lim jarayonida foydalaniladigan usul, texnologiya va yondashuvlarning tizimidir. Boshlang‘ich sinflarda quyidagi metodologik yondashuvlardan foydalaniladi: Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv. Har bir o‘quvchining individual imkoniyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olish. Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv: O‘quvchini dars jarayonida faol ishtirok etishga undovchi topshiriqlar va mashg‘ulotlar. Konstruktiv yondashuv: Yangi bilimlarni mavjud bilimlar bilan bog‘lash, o‘quvchilarni mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltirish. Integrativ yondashuv: Fanlararo aloqalarni tashkil etish orqali o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish. Innovatsion yondashuv: Axborot texnologiyalari, interaktiv usullar, o‘yinli darslar orqali o‘quvchilarda qiziqish uyg‘otish.

Bo‘ljak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari darsni tashkil etishda quyidagicha bosqichma-bosqich yondashuv asosida rejalashtirishi kerak:

a) Rejalashtirish bosqichi: O‘quv maqsadi, vazifalari va kutilayotgan natijalarni aniqlash.

b) Tayyorlov bosqichi: Ko‘rgazmali vositalar, metodik materiallar va dars texnologiyasini tayyorlash.

c) Amalga oshirish bosqichi: O‘quvchilar bilan interaktiv dars tashkil etish, savol-javoblar, muammoli vaziyatlar yaratish.

d) Refleksiya va baholash bosqichi: O‘quvchilar o‘z bilimlarini tahlil qiladi, o‘qituvchi esa natijalarni baholab, xulosalar chiqaradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, boshlang‘ich ta’limda darslarni samarali tashkil qilish – o‘qituvchidan nafaqat bilim, balki puxta metodik va didaktik yondashuvni ham talab qiladi. O‘qituvchi har bir darsni bolalar uchun qiziqarli,

mazmunli va ta’sirli tarzda tashkil qilishi orqali ularning intellektual rivojlanishiga mustahkam asos yaratadi. Shuning bilan birga boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari darslarida buyuk allomalarimizning ham usullari, metodlari darsni olib boorish shakllaridan ham o‘rganib o‘z darslarida qo‘llashi kerak. Bu ham ular uchun tajriba bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyotidan lavhalar, Toshkent, 1996.
2. Karimov I., Barkamol avlod O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori, Toshkent, 1997.
3. uz.wikipedia.org

BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QUVCHILARIDA MILLIY AN‘ANALAR VOSITASIDA JISMONIY TARBIIYA JARAYONINI TASHKIL ETISH YO‘LLARI

Usmanova Shaxnoza Tahirovna,
Chirchiq DPU, “Bolalar sporti” kafedrasida dotsenti v.b.

Annotatsiya. Mazkur maqolada milliy an‘analar vositasida jismoniy tarbiya jarayonini tashkil etishning metodik ta’limotini tashkil qilingan.

Kalit so‘zlar: jismoniy ta’lim, an‘ana, jarayon, vosita, rivojlanish, shakllanishi.

Aholining kundalik turmush madaniyatiga singdirish, o‘quvchi yoshlarning jismoniy barkamolligini tarbiyalash, iqtidorli yoshlarni sportga jalb etish, ularning mahoratlarini oshirish, sport orqali mamlakatning shon-shuhratini jahonga keng yoyish kabi keng qamrovli va ko‘lami chuqur tadbirlarni o‘tkazishda jismoniy madaniyat hamda sport mutaxassislarining ish faoliyatlari e’tiborga loyiqdir. Jismoniy madaniyat va sport mutaxassislarini tayyorlash, ularning bilimlarini chuqurlashtirish va amaliy malakalari hamda ijodkorligi, tashabbuskorligini doimo oshirish hozirgi davr muammolaridan biridir.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «O‘zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari tug‘risida»gi karori (2017, 27-may) o‘quv yurtlarda jismoniy ta’lim sifatini yaxshilash, sport mashg‘ulotlarini talab darajasida o‘tkazish, o‘quvchi yoshlarni sevimli sport turlari bo‘yicha xilma-xil sport musobaqalarini ko‘proq tashkil etish lozimligi ko‘rsatilgan. Buning uchun jismoniy tarbiya o‘qituvchilari sport turlari bo‘yicha murabbiylar va ommaviy sog‘lomlashtiruvchi jismoniy tarbiya-sport tadbirlari uchun tashkilotchi-metodistlar tayyorlashni yaxshi yulga qo‘yish lozimligi alohida uqtirilgan.

Bunday talablarni amalda boshqarish masalalari ishlab chiqarish mehnat jamoalari, turli muassasalar, aholi istiqomat joylari, dam olish va hordiq chiqarish oromgohlari makonlarining ijtimoiy mehnat sharoitlari, ijtimoiy mehnat ta’minotlari bilan bog‘liqligini e’tiborga olish lozim. Ya’ni ularda ommaviy sog‘lomlashtirish, jismoniy tarbiya va sport tadbirlarini tashkil qiluvchi tashkilotchi-murabbiylarga bo‘lgan ehtiyojlar, zaruriyatlar asosida shtatlarni belgilash, zarur bo‘lgan sport tashkilotlari yoki oliy va o‘rta maxsus o‘quv yurtlariga buyurtmalar berishni yo‘lga qo‘yish lozim bo‘ladi. Bunday jarayon yo‘lga qo‘yilsa, ma’lum sohalarda tashkilotchilarning ko‘payishi, ularning ish faoliyatlarida milliy an’analarini keng yoyishga erishish va ulardan maqsadli foydalanish mumkin bo‘ladi.

Bularni ta’kidlashdan maqsad shuki, yuqoridagi «Jismoniy tarbiya» dasturlarida milliy kadriyatlarni jismoniy tarbiya darslarida o‘rganish ayniqsa, milliy an’analarda jismoniy tarbiya, sport, sayohat va xalq milliy o‘yinlaridan foydalanish yo‘llari haqida to‘la ma’lumotlar yo‘q. Bu esa o‘quvchi yoshlarning milliy an’analar haqidagi tushunchalari, bunda jismoniy tarbiyaning mohiyatini bilishga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Yana bir tomoni shundaki, aksariyat jismoniy tarbiya o‘qituvchilari dasturdan chiqa olmaydi, ijodiy yondashish, amaliy tashabbuslar kam uchraydi. Bunday salbiy xususiyatlar talabalarning o‘quv amaliyotlari (pedagogik va tashkiliy) jarayonida aynan namoyon bo‘lmoqda. Ma’lumki, jismoniy ta’lim jarayonlarining o‘ziga xos xususiyatlari bor. «Jismoniy tarbiya va jismoniy madaniyat» fakultetlarining o‘quv rejasi tahlil kilinganda 2 yunalish ma’lum bo‘lmoqda:

1. Sport turi mutaxassisligi bo‘yicha tayyorgarlik va mahorat oshirish mashg‘ulotlari. Bu jarayon Respublikadagi barcha fakultetlarning umumiy xususiyatga ega bo‘lgan shakl, mazmun va metodika olib boradi.

2. Fakultetdagi professor-o‘qituvchilarning salohiyatlari, ularni qiziqtirgan maxsus fanlar (ixtisoslikka kirish, ilmiy tadqiqotlar metodikasi, milliy kadriyatlar va jismoniy tarbiya va h.k.) bo‘yicha kurslar tashkil etilgan. Bu jarayonlar talabalarda u yoki bu darajada ixtisoslashgan tushuncha va bilimlarni egallashga ijobiy ta’sir ko‘rsatmokda. Lekin bu holat barcha oliy o‘quv yurtlarida yaxshi yulga kuyilgan, ularning sifati yuqori darajada, deb bulmaydi. Buning ham ba’zi bir obyektiv va subyektiv sabablari bor. Bular:

* jismoniy tarbiya va milliy an’analarning ijtimoiy-tarbiyaviy xususiyatlarini mujassamlashtiruvchi o‘quv-uslubiy qo‘llanma va tavsiyanomalar mukammal ravishda ishlab chiqilmagan;

* sport turlari bo‘yicha nazariy tushunchalar va amaliy-kasbiy bilimlarni chuqurlashtirishda faoliyat ko‘rsatayotgan o‘qituvchilarda an’analar haqidagi bilimlar ancha sayoz;

* referat, kurslar va bitiruv (diplom) ishlarida ma’naviy va jismoniy kamolot mavzulari ularning o‘zora uzviy bog‘liqliklari mufassal yoritilmagan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasida Jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi farmonida (24.01.2020) [1] eng avvalo, umumta’lim maktablarida jismoniy tarbiya ishlarini yaxshilash, ularga zarur bo‘lgan shart-sharoitlar yaratib berish belgilangan. Shu asosda iqtidorli bolalarni tanlash, tajriba-sinovdan o‘tkazish va ularni sport maktablariga safarbar qilish alohida ta’kidlangan. Bunday tashkiliy, amaliy va tarbiyaviy sharoitlarda milliy an’analarda qo‘llanilayotgan sport chiqishlari, ommaviy namoyishlar muhim ahamiyat kasb etishi mumkin. Shu sababdan jismoniy madaniyat fakultetlarining barcha bosqichlaridagi talabalarga bolalar sporti va milliy an’analarining bir-biriga tarbiyaviy, tashkiliy jihatdan mutanosiblik usullarini o‘rgatish lozim bo‘ladi. Bunday ijtimoiy-tarbiyaviy ta’limotlar va amaliy faoliyatlarni barcha nazariy va amaliy (sport) darslar hamda sport mashg‘ulotlari jarayonida o‘rgatish lozim.

Xulosa qilib aytish mumkinki, respublikada olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar mazmunida jismoniy ta’lim, sport, sayohatlar va xalq milliy o‘yinlarining milliy xususiyatlari hamda ularning ijtimoiy-tarbiyaviy jarayonlariga katta e’tibor berilishi lozim. Jumladan, mamlakat miqyosida o‘tkazilayotgan nufuzli ommaviy sport musobaqalari, madaniy-sport tadbirlarining ochilishi va yakunlarida namoyish etilayotgan sport chiqishlari, ko‘rgazmali namoyishlar, targ‘ibot yo‘nalishlaridan tuman (shahar) va boshlang‘ich tashkilotlarda namuna sifatida foydalanishni yaxshi yo‘lga qo‘yilishi kerak. Eng asosiysi jismoniy ta’lim o‘qituvchilari faqat mashg‘ulot o‘tkazish, sport turlari bo‘yicha murabbiylar esa faqat murabbiylik faoliyati bilan shug‘ullanib qolmasdan, o‘quvchi va talabalarni sport bilan band bo‘lish jarayonini hamkorlikda tashkillashtirish ishlari amala oshirilsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 24.01.2020 yildagi «O‘zbekiston Respublikasida Jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 5924-son Farmoni.

2. Jumayev A.T. Yangi davrda sportning ijtimoiillashtiruvchi mavqei. // Mug‘allim hem uzliksiz bilimlendiriu Ilmiy metodik jurnal 1-son 2020-yil 159-163.

BOSHLANG‘ICH T‘LIMDA XORIJIY MAMLAKATLAR TAJIRIBASIDAN FOYDALANISHNING MOSLASHTIRISH METODIKASI

*Usmonchayeva Shaxnoza Maxambetjanovna,
Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrası o‘qituvchisi.*

*Tuxtayeva Shaxodat Rustamovna,
Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim” yo‘nalishi talabasi.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’limda xorijiy mamlakatlar tajribasidan foydalanishning moslashtirish metodikasi bo‘yicha xorijiy mamlakatlar tajribalari o‘rganildi. Xorijda boshlang‘ich ta’limda qo‘llaniladigan yondashuvlar va metodlar o‘quvchilarni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, xorijiy tajriba, malaka oshirish, metodika.

Boshlang‘ich ta’lim tizimi, jamiyatning kelajagi uchun poydevor yaratishda muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarni ta’limning ilk bosqichida to‘g‘ri yo‘lga solish, ularning o‘quv jarayonida faolligini ta’minlash va mustahkam bilimlarni olishlari uchun xorijiy mamlakatlar tajribasi, albatta, katta ahamiyatga ega. Xorijda boshlang‘ich ta’limda qo‘llaniladigan yondashuvlar va metodlar o‘quvchilarni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi [1]. Shu bilan birga, bu tajribalar o‘zbek ta’lim tizimiga qanday moslashtirilishi mumkinligi ham dolzarb masaladir. Xorijiy tajribadan foydalanish, yangi pedagogik metodlarni joriy etish, ta’lim sifatini oshirish va o‘quvchilarning umumiy salohiyatini yaxshilashga yordam beradi.

Ushbu maqolaning maqsadi boshlang‘ich ta’limda xorijiy mamlakatlar tajribasini o‘rganish, o‘zbek ta’lim tizimiga moslashtirishning metodik yo‘llarini tahlil qilishdan iboratdir. Tadqiqot davomida quyidagi vazifalar belgilanadi:

- Boshlang‘ich ta’limda xorijiy tajribalardan foydalanishning ahamiyatini o‘rganish;
- Xorijiy mamlakatlarda qo‘llanilayotgan innovatsion pedagogik yondashuvlar va metodlarni tahlil qilish;
- Xorijiy tajribalarni o‘zbek ta’lim tizimiga qanday moslashtirish mumkinligi haqida tavsiyalar ishlab chiqish.

Ushbu tadqiqotda sifatli va miqdoriy metodlar kombinatsiyasi qo‘llanilgan. Ma’lumotlar turli manbalardan olingan va ularning tahlili asosida xulosa chiqarilgan.

Tadqiqotning asosiy manbasi sifatida xorijiy mamlakatlar boshlang‘ich ta’lim tizimlari bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, maqolalar, davlatlararo hisobotlar va ta’lim tizimi yangiliklariga oid manbalar o‘rganildi [2].

Xorijiy mamlakatlarning ta’lim tizimida ishlayotgan pedagoglar, ta’lim sohasidagi mutaxassislar bilan intervyular o‘tkazildi [3]. Shuningdek, mahalliy ta’lim sohasidagi mutaxassislar bilan so‘rovlar o‘tkazilib, mavjud amaliyotlar va yondashuvlar haqida fikrlar olindi.

Xorijiy mamlakatlar ta’lim tizimlaridagi metodlar va yondashuvlarni taqqoslash usulidan foydalanildi [4]. Olingan natijalar o‘zbek ta’lim tizimining afzalliklari va kamchiliklari bilan solishtirildi.

O‘quvchilarning bilim darajasini o‘lchash, metodlarning samaradorligini tahlil qilish uchun statistik ma’lumotlar va o‘quvchilarni baholash natijalari ko‘rib chiqildi.

Tadqiqot davomida olingan asosiy natijalar quyidagicha:

Xorijiy mamlakatlarda boshlang‘ich ta’limda qo‘llaniladigan innovatsion pedagogik texnologiyalar ta’lim sifatini sezilarli darajada yaxshilashga yordam beradi. Masalan, Finlandiya va Koreyada o‘quvchilarga mustaqil o‘rganish imkoniyatini yaratish uchun ijtimoiy va texnologik yondashuvlar keng qo‘llaniladi. Raqamli ta’lim platformalari orqali o‘quvchilar o‘z o‘quv jarayonlariga faol qatnashadilar va bu ularning bilim darajasini oshiradi [5].

Finlandiya: Finlandiya boshlang‘ich ta’limida o‘quvchilarga ko‘proq mustaqil ishlash va ijodiy fikrlash imkoniyati beriladi. O‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasidagi hamkorlikka asoslangan pedagogik yondashuvlar muvaffaqiyatli natijalar berayotganini ko‘rsatmoqda.

Shvetsiya: Shvetsiyada boshlang‘ich ta’limda jismoniy va aqliy rivojlanishni birlashtiruvchi yondashuvlar qo‘llaniladi. Bu o‘quvchilarning umumiy rivojlanishiga yordam beradi.

Germaniya: Germaniya boshlang‘ich ta’lim tizimida interfaol metodlardan foydalanish ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi, bunda o‘quvchilarni guruh bo‘lib ishlashga undaydi va kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

Xorijiy mamlakatlarda o‘qituvchilarning malakasini oshirish va ularni zamonaviy pedagogik metodlar bilan tanishtirish jarayoni juda muhim ahamiyatga ega. Masalan, Germaniyada o‘qituvchilarni tayyorlashda pedagogik metodlar va innovatsion texnologiyalarga alohida e’tibor beriladi [6].

Tadqiqot natijalarini tahlil qilish orqali, xorijiy mamlakatlarda qo‘llanilayotgan pedagogik yondashuvlarning samaradorligi aniqlandi. Biroq, bu tajribalarni o‘zbek ta’lim tizimiga moslashtirishda bir qator muammolar mavjud. Masalan:

Xorijiy tajribalarni bevosita o‘z sharoitimizga kiritishda resurslar va infratuzilma muammosi yuzaga keladi. Ba’zi xorijiy metodlar uchun zarur bo‘lgan texnologiyalar va materiallar o‘zbek ta’lim tizimida yetarlicha mavjud emas.

O‘qituvchilarni xorijiy tajribalar asosida tayyorlash jarayonida pedagoglarning malakasi muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun o‘qituvchilarga zarur bilim va ko‘nikmalarni berish uchun malaka oshirish tizimlarini joriy etish talab etiladi.

Har bir mamlakatning ta’lim tizimi o‘zining madaniy va ijtimoiy xususiyatlariga asoslangan. Shuning uchun xorijiy tajribalarni o‘z sharoitimizga to‘liq moslashtirishda madaniyat, mentalitet va an’analar muhim rol o‘ynaydi. Masalan, o‘zbek ta’lim tizimida ko‘proq an’anaviy va jiddiy yondashuvlarga tayanish mavjud, bu esa xorijiy metodlarni to‘g‘ri moslashtirishda ba’zi qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin [7].

Xorijiy mamlakatlar tajribasidan boshlang‘ich ta’lim tizimida foydalanish, albatta, o‘quvchilarning bilim darajasini yaxshilashga va ta’lim sifatini oshirishga yordam beradi. Biroq, bu tajribalarni o‘zbek sharoitiga moslashtirishda bir qator muammolar yuzaga kelishi mumkin. Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va innovatsion yondashuvlarning o‘zbek ta’lim tizimida muvaffaqiyatli qo‘llanishi uchun zarur resurslar va infratuzilma yaratilishi lozim. Tadqiqotning natijalariga asoslanib, o‘qituvchilarni tayyorlash, malaka oshirish va ta’lim tizimini modernizatsiya qilish orqali boshlang‘ich ta’limda xorijiy tajribalardan samarali foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev, Sh. (2017). O‘zbekiston: yangi davr ta’limi va innovatsiyalar. Toshkent: O‘zbekiston Matbuot.
2. Nabiyeu, A. (2015). Ta’limda demokratiya va erkin fikr: nazariy va amaliy yondoshuvlar. Toshkent: O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi.
3. Abduvaxidov, X. (2010). Ta’limda erkin fikr va tanqidiy tahlilning ahamiyati. Toshkent: Ta’lim nashriyoti.
4. Bobur, Z.M. (2000). Boburnoma. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
5. Abduvaxidov, X. (2010). Ta’limda erkin fikr va tanqidiy tahlilning ahamiyati. Toshkent: Ta’lim nashriyoti.
6. Rakhmatullaevich, M.K., & Khayriddinov, B.K. (2023). Development of management competences in students. Open Access Repository, 9(3), 82-84.
7. Mannapovna, J.O. (2023). Concept Of Quality Development Of Primary Education In Uzbekistan. Pedagogikal Cluster-Journal of Pedagogikal Developments, 1(1), 19-26.

**BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA KONSTRUKTIV YONDASHUV:
O‘ZBEKISTON VA FINLANDIYA TAJRIBASI
TAQQOSLAMASI**

Shoyusupova Shaxzoda Shoxrux qizi,
Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrası o‘qituvchisi.
Qo‘chqorova Zarina Aktam qizi,
Jo‘rayeva Mohiniso Jalol qizi,
Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari.

Annotatsiya. Mazkur maqolada konstruktiv yondashuvning boshlang‘ich ta’limdagi amaliy qo‘llanilishi O‘zbekiston va Finlandiya tajribasi asosida tahlil qilinadi. Konstruktivizm nazariyasining asoschilari (Piaget, Vygotsky) tomonidan ilgari surilgan g‘oyalar asosida ikki mamlakatda o‘quvchilarning bilimga erkin kirishish, o‘zaro hamkorlikda o‘rganish va tanqidiy fikrlash kabi kompetensiyalarning shakllanishi ko‘rib chiqiladi. Taqqoslov asosida milliy ta’lim tizimimizda mavjud imkoniyatlar va muammolar aniqlanib, konstruktiv yondashuvni yanada samarali joriy etish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: konstruktivizm, boshlang‘ich ta’lim, Finlandiya tajribasi, milliy ta’lim tizimi, komparativ tahlil, interaktiv metodlar.

Hozirgi davrda ta’lim jarayonini zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish, ayniqsa boshlang‘ich ta’limda, o‘quvchining mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarga yechim topa olishi va bilimlarni faol o‘zlashtira olishini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, konstruktivizm nazariyasi asosidagi ta’lim yondashuvi jahon miqyosida, xususan, Finlandiya kabi ilg‘or ta’lim tizimiga ega mamlakatlarda keng qo‘llanilmoqda. O‘zbekiston ta’lim tizimi ham so‘nggi yillarda bu yo‘nalishda izchil qadamlar tashlamoqda.

Konstruktiv yondashuv o‘quvchini passiv axborot oluvchidan faol bilim yaratuvchiga aylantiradi. Bu metod o‘quvchining ilgari egallagan bilimlari, tajribasi va faol ishtiroki asosida yangi bilimlarni shakllantirishiga asoslanadi. Ushbu maqolada O‘zbekiston va Finlandiyada boshlang‘ich ta’limda konstruktiv yondashuv qanday tatbiq etilayotgani tahlil qilinadi hamda ikki tizimning o‘xshash va farqli jihatlari aniqlanadi.

Ta’lim jarayonida konstruktiv yondashuvni qo‘llash haqida o‘zbek mualliflari tomonidan bir qator nazariy va amaliy tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, S.Tursunova ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bilimlarni mustaqil izlanish orqali egallashini ta’minlashda konstruktiv yondashuvning ahamiyati haqida ta’kidlaydi

[1]. Shuningdek, N.Yo‘ldoshev konstruktiv metodlar asosida boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilar faoliyatini tashkil etishning pedagogik asoslarini ochib bergan [2].

M.Jo‘rayevning fikricha, konstruktiv ta’lim modelida o‘qituvchi – yo‘naltiruvchi, o‘quvchi esa – bilishni faol ishtirokchisidir. Bu esa dars jarayonini tashkil etishda o‘yinli, muammoli va interfaol metodlarning qo‘llanilishini talab qiladi [3].

Finlandiya tajribasiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri havola berish cheklangan bo‘lsa-da, ayrim o‘zbek tadqiqotchilarning ta’limdagi xorijiy ilg‘or tajriba haqidagi ishlarida bu mamlakat tizimi haqida qimmatli ma’lumotlar uchraydi. Jumladan, A.Ziyadullayev o‘zining maqolasida Finlandiya maktablarida ta’lim mazmuni qanday shakllanishi, o‘qituvchi erkinligi va o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda konstruktiv metodlarning o‘rni haqida yozadi [4].

“Ta’limdagi fin mo‘‘jizasi” haqida ilk bor 2000 yili, o‘quvchilarning ta’limdagi ko‘rsatkichlarini baholash bo‘yicha xalqaro dastur – PISA’ning birinchi natijalari e‘lon qilinganida gapirilgan edi. Finlyandiya o‘qish savodxonligi bo‘yicha tadqiqotda qatnashgan 32 mamlakat orasida 546 ball bilan (o‘rtacha ball – 500) birinchi, matematik savodxonlik bo‘yicha 536 ball bilan (Gonkong, Yaponiya, Janubiy Koreya va Yangi Zelandiyadan keyin) beshinchi va tabiiy-ilmiy savodxonlik bo‘yicha (Janubiy Koreya, Yaponiya va Gonkongdan keyin) to‘rtinchi o‘rinni egallagan edi. PISA’ning keyingi sikllarida ham, natijalarning pasayishi va Osiyo mamlakatlari (Shanxay, Gonkong, Tayvan, Singapur, Yaponiya, Janubiy Koreya)ning reytingi o‘sishi tendensiyasini kuzatish mumkin bo‘lsa-da, Finlyandiya baribir yuqori o‘rinlarni egallagan.

Finlandiya ta’lim tizimiga chuqurroq nazar tashlaydigan bo‘lsak, uning bir qator o‘ziga xos afzalliklari namoyon bo‘ladi. Finlandiyada ta’lim - hamma uchun teng imkoniyatlarni ta’minlash deganidir. Tenglik tushunchasi juda qadrlanib, barcha o‘quvchilar bilim va qobiliyatlaridan qat’iy nazar, bir xil sinflarda o‘qiydi. Ta’lim olish imkoniyatlarini teng ravishda taqdim etish bilan birga, professional o‘qituvchilar dars beradi. Finlandiya universitetlaridagi ta’lim fakultetlarining ustuvor vazifasi “o‘zini o‘zi boshqaruvchi o‘qituvchilar”ni tayyorlashdan iborat. Ta’lim fakultetiga talabalarning bilimiga qarab tanlanmaydi. Bizning ta’lim tizimizdan farqli o‘laroq, bir necha bosqichli tanlovdan so‘ng, *kelishuvchanlik, bolalarni tushuna olish, mexnatsevarlik, intiluvchanlik* kabi hislatlarga ega bo‘lgan nomzodlar tanlab olinadi. Har yil o‘qituvchi lavozimida ishlash uchun istak bildirgan 8500 nozomzoddan atigi 800 nafari tanlab olinadi. O‘qituvchilarning yuqori darajadagi bilimlari bolalar rivojlanishining barcha bosqichlarini kuzatib borish va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammollarning oqilona yechimlarini topish uchun eng muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi[5].

O‘zbekiston va Finlandiyaning boshlang‘ich ta’lim tizimining o‘ziga xos jihatlarni tahlil qilish va o‘zaro taqqoslab ko‘rish mumkin. Asosiy farqlar jadvalda aks etgan.

O‘zbekiston	Finlandiya
Maktab formasi majburiy	Maktab formasi majburiy emas
Baholash besh ballik tizimida	Boshlang‘ich sinflarda baholash tizimi mavjud emas
O‘quv dasturi va darsliklar davlat tomonidan belgilanadi	O‘quv dasturi va darsliklar o‘qituvchi tomonidan belgilanadi
Uyga vazifa mavjud	Uyga vazifa mavjud emas. Chunki, o‘qish joyi faqat maktab deb hisoblanadi
Barcha o‘qituvchilar kamida “bakalavr” darajasiga ega bo‘lishi shart	Barcha o‘qituvchilar kamida “magistr” darajasiga ega bo‘lishi shart, hamda uch bosqichli tanlovdan o‘tish lozim
Maktab tozaligi maxsus ishchilar tomonidan nazorat qilinadi (ya’ni farroshlar mavjud)	Maktab tozaligi o‘quvchilar tomonidan nazorat qilinadi (Finlandiya maktablarida farroshlar yo‘q, barcha tozalik ishlari o‘quvchilar tomonidan, navbatma navbat bajariladi)
Dars vaqtlari 5-6 soat (Hususi maktablarda esa 7-8 soat)	Dars vaqti 4 soat
Maktab o‘qituvchilari malakasi har 3 yilda oshiriladi	Maktab o‘qituvchilari malakasini oshirish har hafta 2 soatni tashkil etadi.
Maktab oshxonalarida achchiq, shirin, sho‘r, non maxsulotlari, ayrim zararli mahsulotlar sotiladi	Maktab oshxonasida mahsulotlar bepul bo‘lib, sut, suv, meva va sabzavotlardan boshqa mahsulotlar yo‘q
“Raqobat” tushunchasi mavjud	“Raqobat” tushunchasi mavjud emas, Fin madaniyatida biri boshqasidan ustun degan tushuncha qadrlanmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tursunova S. Ta’limda zamonaviy yondashuvlar. – Toshkent: Fan, 2020. – 130 b.
2. Yo‘ldoshev N. Boshlang‘ich ta’limda konstruktiv metodlarning o‘rni. // Pedagogika va psixologiya jurnali, 2021, №2. – B. 45–48.
3. Jo‘rayev M. Faol o‘qitish metodlari va ularning boshlang‘ich ta’limdagi samaradorligi. – Samarqand: O‘qituvchi, 2019. – 100 b.
4. Ziyadullayev A. Finlandiya ta’lim tizimining xususiyatlari va uni o‘zbek maktablarida qo‘llash imkoniyatlari. // Xalq ta’limi, 2022, №4. – B. 12–15.
5. To‘rayeva S. Finlandiya tajribasi – boshlang‘ich ta’lim tizimi sohasidagi islohotlar asosi. – Ilm-fan va innovatsiya ilmiy-amaliy konferensiyasi – 90-94.

4-SHO‘BA: BOSHLANG‘ICH TA’LIMNING INNOVATSION YONDASHUVLARIDAN FOYDALANISH METODLARI

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINI MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHDA JISMONIY TARBIYA MASHG‘ULOTLARINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

*Abdullayev Abdukayum Abdulxayevich,
Chirchiq DPU, “Bolalar sporti” kafedrası dotsenti, p.f.f.d. (PhD).*

*Po‘latova Xumora To‘xtamurod qizi,
Minbayeva Nafisa Sobirjonovna,
Jalalova Dildora Baxodir qizi,
Ikramova Munisa Bahtiyorovna,
Chirchiq DPU, Maktabgacha boshlang‘ich talim va sport
yo‘nalishi 3-kurs talabalari.*

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf yoshidagi o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasida jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarining tutgan o‘rni va roli o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, ma’naviy-axloqiy tarbiya, jismoniy tarbiya, tarbiyaviy metodlar, fazilatlar, intizom, vatanparvarlik.

Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarini ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarining o‘ziga xos xususiyatlari keng ko‘lamli ta’sirga ega bo‘lib, bu jarayon bolalarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Quyida ushbu xususiyatlar batafsil yoritilgan:

Jamoaviy ish va hamkorlikni rivojlantirish. Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari ko‘pincha guruhli mashqlar, sport o‘yinlari (futbol, voleybol, estafeta) va jamoaviy musobaqalar shaklida tashkil etiladi. Bu o‘quvchilarga birgalikda ishlash, umumiy maqsad sari harakat qilish va bir-biriga yordam berishni o‘rgatadi. Masalan:

- O‘yinlarda rol taqsimoti: Har bir o‘quvchi jamoada muayyan vazifani bajaradi, bu esa mas’uliyat va hamkorlikni oshiradi.

- Bir-birini qo‘llab-quvvatlash: O‘yin davomida zaifroq ishtirokchilarni rag‘batlantirish orqali o‘quvchilar mehr-oqibat, hamdardlik kabi axloqiy fazilatlarni rivojlantiradi.

- Ijtimoiy ko‘nikmalar: Guruhdagi muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlikni birgalikda boshdan kechirish o‘quvchilarga ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashga yordam beradi.

Bu jarayon bolalarda jamoaviy ruhni, o‘zaro hurmat va do‘stona munosabatlarni shakllantiradi, bu esa ularning ma’naviy-axloqiy dunyoqarashiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Intizom va mas’uliyatni tarbiyalash. Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari qat’iy qoidalar va tartibga asoslanadi. O‘quvchilar darsga o‘z vaqtida kelish, sport kiyimlarini tayyorlash, mashg‘ulotlarda faol ishtirok etish va o‘qituvchi ko‘rsatmalariga rioya qilish kabi majburiyatlarni bajaradi. Bu xususiyatlar quyidagicha ta’sir qiladi:

- Mas’uliyat: Jamoaviy o‘yinlarda o‘z rolingizni to‘g‘ri bajarish yoki guruh muvaffaqiyatiga hissa qo‘shish mas’uliyat hissini oshiradi.

- O‘z vaqtini boshqarish: Mashg‘ulotlarga tayyorgarlik ko‘rish va ularni muntazam ravishda o‘tkazish o‘quvchilarga vaqtni samarali boshqarishni o‘rgatadi.

Bunday ko‘nikmalar bolalarni hayotda mas’uliyatli va intizomli shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

O‘ziga ishonch va iroda kuchini mustahkamlash. Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari o‘quvchilarga o‘zlarining jismoniy va ruhiy imkoniyatlarini sinab ko‘rish imkonini beradi. Bu jarayon quyidagi yo‘llar bilan ma’naviy-axloqiy tarbiyaga hissa qo‘shadi:

- Muvaffaqiyatsizlikni yengish: Sportdagi kichik muvaffaqiyatsizliklar (masalan, o‘yinda yutqazish) o‘quvchilarga sabr-toqat, iroda kuchi va qayta urinib ko‘rish muhimligini o‘rgatadi.

- Maqsad sari intilish: Uzoq muddatli maqsadlarga (masalan, ma’lum bir sport turida mahoratga erishish) erishish uchun doimiy mashq qilish o‘quvchilarda maqsadlilik va qat’iyatni rivojlantiradi.

Sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish. Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari o‘quvchilarga sog‘lom hayot tarzi va o‘z salomatligiga e’tibor berish muhimligini o‘rgatadi. Bu jarayon ma’naviy-axloqiy tarbiyaga quyidagi yo‘llar bilan ta’sir qiladi:

- O‘z tanasiga hurmat: O‘quvchilar jismoniy faollik orqali o‘z sog‘lig‘ini muhofaza qilishni va zararli odatlardan (masalan, chekish, nosog‘lom ovqatlanish) voz kechishni o‘rganadi.

- Atrof-muhitga e’tibor: Tabiatda o‘tkaziladigan mashg‘ulotlar (masalan, ochiq havoda yugurish yoki sayr qilish) bolalarda atrof-muhitni asrash va unga g‘amxo‘rlik qilish kabi axloqiy qadriyatlarni shakllantiradi.

- Muvozanatli hayot tarzi: Jismoniy faollik, to‘g‘ri ovqatlanish va yaxshi dam olish o‘quvchilarga hayotda muvozanatni saqlashni o‘rgatadi.

Adolat va halollikni o‘rgatish. Sport musobaqalari va jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari adolatli raqobat va halollik tamoyillariga asoslanadi. Bu quyidagi yo‘llar bilan amalga oshiriladi:

- Qoidalariga rioya qilish: O‘yinlarda qoidalarni buzmaslik va adolatli raqobatlashish o‘quvchilarda halollik va adolat tuyg‘usini shakllantiradi.

- Raqibni hurmat qilish: G‘alaba qozonganida mag‘rurlanmaslik, yutqazganda raqibni hurmat qilish o‘quvchilarga kamtarlik va o‘zini tuta bilishni o‘rgatadi.

- Hakam qarorlarini qabul qilish: Musobaqalarda hakam qarorlariga rioya qilish bolalarda adolatli munosabat va qonunlarga hurmatni rivojlantiradi.

Emotsional barqarorlikni rivojlantirish. Jismoniy faollik o‘quvchilarning ruhiy holatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi va ma’naviy-axloqiy tarbiyaga quyidagi yo‘llar bilan hissa qo‘shadi:

- Stressni boshqarish: Jismoniy mashqlar stressni kamaytiradi va o‘quvchilarda ijobiy his-tuyg‘ularni oshiradi, bu ularning o‘zini boshqarish qobiliyatini rivojlantiradi.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan bog‘liqlik. Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari milliy va umuminsoniy qadriyatlarning tarbiyasida muhim vosita hisoblanadi:

- Milliy sport turlari: O‘zbekistonda kurash, ot sporti, alpomish o‘yinlari kabi milliy sport turlari orqali o‘quvchilarda vatanparvarlik, milliy g‘urur va o‘z madaniyatiga hurmat tuyg‘usi shakllanadi.

- Umuminsoniy qadriyatlar: Sport musobaqalari orqali do‘stlik, tinchlik, tenglik kabi qadriyatlar o‘quvchilarga singdiriladi.

- Kulturlararo muloqot: Xalqaro sport turlari (masalan, futbol, basketbol) orqali o‘quvchilar turli xalqlarning madaniyatiga hurmat bilan qarashni o‘rganadi.

Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarini ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda ko‘p qirrali vosita sifatida xizmat qiladi. Ular bolalarda intizom, mas’uliyat, adolat, hamkorlik, o‘ziga ishonch va milliy qadriyatlarga hurmat kabi fazilatlarni rivojlantiradi. Shu bilan birga, jismoniy faollik orqali sog‘lom turmush tarzi va emotsional barqarorlik targ‘ib qilinadi. Ushbu jarayonning samaradorligi o‘qituvchining professional yondashuvi, mashg‘ulotlarning mazmuni va ta’lim muhitining ijobiy holatiga bog‘liq.

Yuqoridagi fikrlardan xulosa qilganda, jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishda beqiyos rol o‘ynaydi. Intizom, halollik, hamkorlik, vatanparvarlik kabi ijobiy fazilatlar aynan ushbu mashg‘ulotlarda amaliy misollar orqali o‘rgatiladi.

Jismoniy tarbiya darslarining rejalariga tarbiyaviy maqsadlar ham kiritilishi lozim.

O‘qituvchilar uchun ma’naviy tarbiya bilan bog‘liq treninglar tashkil etilishi kerak.

Sport o‘yinlarida milliy qadriyatlar aks ettirilgan topshiriqlar va o‘yinlardan keng foydalanish tavsiya etiladi.

Har bir mashg‘ulot yakunida o‘quvchilar bilan axloqiy bahs-munozaralar o‘tkazilishi foydali bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva M. Bolalar o‘yinlarida o‘zaro munosabatlar. // Boshlang‘ich ta’lim. – Toshkent, 2000.
2. Ishmuxamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar (ta’lim muassasalari o‘qituvchilari, tarbiyachilari, guruh rahbarlari uchun amaliy tavsiyalar). – T.: Iste’dod, 2010. – 140 bet
3. Ishmuhammedov R., Yuldashev M. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. – T.: “Nihol” nashryoti, 2013. 278 bet.

РОЛЬ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННОМ ВОСПИТАНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Арсланова Гульмира Джуманиязовна,

Преподаватель кафедры «Методика начального образования» Чирчикского ГПУ.

Айтмуратова Айнура Ахметжановна,

Студентка Чирчикского ГПУ.

***Аннотация.** Современные информационные технологии прочно вошли в сферу воспитания и образования, создавая новые возможности и вызовы. Развитие цифровых технологий оказывает существенное влияние на процесс воспитания, значительно расширяя горизонты взаимодействия с детьми и обеспечивая доступ к образовательным ресурсам. В статье рассматриваются роль технологий в воспитании, их влияние на развитие когнитивных и социальных навыков у детей, а также потенциальные риски, связанные с их чрезмерным использованием.*

***Ключевые слова:** информационные технологии, воспитание, цифровизация, образование, воспитательный процесс, младший школьник, цифровые ресурсы.*

Введение. Современное общество характеризуется быстрыми темпами технологического развития, что оказывает значительное влияние на все сферы жизни, включая образование. Инновационные технологии открывают новые возможности для совершенствования процесса обучения и воспитания младших школьников, помогая сделать его более увлекательным, доступным и эффективным. «Воспитание – это педагогический процесс, направленный

на формирование у человека определённых физических, психических, духовно-нравственных и духовных качеств». [1]

Обучение – это процесс приобретения знаний, навыков и опыта через изучение, практику или взаимодействие.

Обучение и воспитание школьников взаимосвязаны между собой и составляют основу образовательного процесса.

Информационные технологии изменили подходы к обучению и воспитанию, предоставив новые инструменты для педагогов и родителей. Воспитание с использованием технологий становится все более популярным, открывая возможности для личностного роста детей, развития их навыков, а также для улучшения качества образования. Однако важно учитывать как положительные, так и отрицательные аспекты, связанные с интеграцией технологий в воспитательный процесс. Цифровые ресурсы, такие как интерактивные платформы, образовательные игры и виртуальная реальность, способствуют развитию познавательных способностей, критического мышления и творческого подхода у детей. Однако наряду с преимуществами возникает вопрос об осознанном использовании технологий, чтобы они стали не заменой, а дополнением традиционных методов воспитания. Данная статья исследует роль инновационных технологий в воспитании младших школьников, выделяя их ключевые преимущества, возможные риски и перспективы применения в образовательной практике.

Основная часть.

Роль технологий в современном воспитании. Инновационные технологии в воспитании – это современные методы и средства, направленные на развитие личности ребёнка с использованием цифровых технологий, интерактивных программ, игровых платформ и научных подходов для повышения эффективности воспитательного процесса.

Использование технологий в воспитательном процессе способствует улучшению доступа к образовательным материалам, индивидуализации обучения и развитию когнитивных навыков. В условиях цифровизации дети имеют возможность получать знания и навыки в интерактивной форме, что способствует их более глубокому усвоению [2].

Рассмотрим роль внедрения инновационных технологий в современное воспитание и обучение:

- **Доступ к информации и обучению.** Современные технологии позволяют детям получать знания из любых источников, будь то Интернет, онлайн-курсы или мультимедийные образовательные программы.
- **Развитие критического мышления и творчества.** Использование цифровых технологий стимулирует развитие критического и творческого

мышления, благодаря чему дети могут самостоятельно искать решения задач, анализировать информацию и создавать новые проекты.

- Социальные взаимодействия через технологии. Технологии помогают детям устанавливать связи и взаимодействовать с детьми по всему миру, расширяя горизонты их общения и социальной адаптации [3].

Влияние технологий на эмоциональное развитие детей. Современное воспитание младших школьников невозможно представить без инновационных технологий. Они помогают сделать процесс развития личности более увлекательным и эффективным. В образовательном процессе учитель использует различные инструменты педагогического воздействия для эффективности образовательного процесса. Одними из таких инструментов являются интерактивные доски и планшеты, которые стимулируют интерес к обучению через игры и визуализацию. Программы и приложения для развития эмоционального интеллекта позволяют детям учиться понимать и выражать свои чувства. Использование робототехники и программируемых игрушек способствует развитию логики и креативности.

Технологии дополненной реальности дают возможность младшим школьникам изучать окружающий мир с погружением, делая процесс воспитания познавательным и увлекательным. При этом важно, чтобы взрослые направляли детей, обучая их грамотному использованию технологий.

С помощью технологий можно развивать не только интеллектуальные, но и эмоциональные навыки. Образовательные игры, мобильные приложения и интерактивные платформы могут быть направлены на развитие эмоционального интеллекта, что способствует лучшему пониманию собственных эмоций и эмоций окружающих.

Однако важно помнить, что чрезмерное использование технологий может привести к дефициту реальных социальных взаимодействий и нарушению навыков общения, что может повлиять на эмоциональное состояние детей [4].

Таким образом, инновационные инструменты помогают воспитывать гармонично развитую личность, если их применять осознанно и сбалансированно.

Риски и вызовы использования технологий в воспитании. Невозможность контролировать продолжительность времени, проводимого с цифровыми устройствами, а также недостаток реальных социальных контактов с окружающими могут стать серьезными проблемами. Среди основных рисков можно выделить:

- Зависимость от технологий. Избыточное времяпровождение за экранами мониторов может привести к зависимости, а также нарушению сна и физической активности.
- Безопасность в Интернете. Дети могут столкнуться с угрозами в Интернете, такими как кибербуллинг или несанкционированный доступ к опасному контенту.
- Проблемы с социальной адаптацией. Переход на онлайн-формат общения может ухудшить навыки живого общения, что может сказаться на развитии личных и социальных компетенций [5].

Заключение. Перспективы и выводы. В современном мире технологии играют важную роль в воспитании молодого поколения. Они стали инструментом для обучения, развития и взаимодействия детей с окружающим миром. С помощью технологий можно получать доступ к образовательным ресурсам, развивающим играм и полезным приложениям, которые помогают формировать умения и знания. Однако важно помнить о балансе. Чрезмерное использование гаджетов может негативно сказаться на психическом и физическом здоровье ребёнка. Родители и педагоги должны направлять детей, объяснять правила цифровой безопасности и контролировать качество контента.

Следует подчеркнуть, что технологии — это мощный инструмент в воспитании, если использовать их разумно и в сочетании с традиционными методами. С учётом растущего влияния технологий на повседневную жизнь, важно, чтобы воспитатели и родители принимали осознанные решения о том, как и когда использовать цифровые ресурсы. Сбалансированный подход к применению технологий в воспитательном процессе может значительно повысить качество образования, способствовать развитию личности ребёнка и подготовить его к жизни в условиях цифрового общества [6].

Использованная литература:

1. Национальная энциклопедия Узбекистана. Том 8. — Т., 2004. - с. 270
2. Юлдашева, Ф.Ф. 2020. Цифровизация образования в Узбекистане: вызовы и возможности. Ташкент: Издательство «Маърифатихалк».
3. Абдуразаков, Н.А. 2021. Роль цифровых технологий в воспитательном процессе: перспективы и проблемы. Журнал «Наука и образование», 12(6), 44-52.
4. Мирзаев, Р.М. 2020. Эмоциональное развитие детей в условиях цифровых технологий. Ташкент: Издательство «Педагогика».

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Арсланова Гульмира Джуманиязовна,
*Преподаватель кафедры «Методика начального
образования» Чирчикского ГПУ.*
Нурметова Севара Улугбековна,
Студентка Чирчикского ГПУ.

***Аннотация.** В данной статье анализируются конкретные методы определения способностей к критическому мышлению учащихся начальной школы. Упоминается необходимая информация о задачах учителя по развитию навыков критического мышления у младших школьников. Рассматривается процесс формирования навыков критического мышления как одного из ключевых компонентов современной образовательной модели 4К (критическое мышление, креативность, коммуникация, кооперация). В статье также отмечается, что формирование критического мышления не только повышает учебную мотивацию, но и готовит учащихся к успешной адаптации в современном информационном обществе.*

***Ключевые слова:** начальное образование, младший школьник, критическое мышление, развитие, метод, навык, умения, мотивация, адаптация, окружающий мир.*

Введение. Современное образование направлено не только на передачу знаний, но и на развитие у детей таких качеств, которые помогут им добиться успеха в жизни, научиться самостоятельно мыслить, анализировать ситуацию, принимать решения и делать выводы. Одним из приоритетных направлений образовательной политики сегодня является формирование у обучающихся «гибких навыков» объединённых в модель 4К: критическое мышление, креативность, коммуникация и кооперация. Среди них особое место занимает *критическое мышление* - способность анализировать, оценивать информацию, аргументировать свою точку зрения и принимать обоснованные решения. Особенно важно начинать развивать критическое мышление в младшем школьном возрасте, когда формируются основы мышления, поведения и отношения к окружающему миру. Формирование навыков критического мышления должно начинаться уже на начальном этапе обучения, поскольку именно в младшем школьном возрасте закладываются основы мышления, познавательной активности и учебной

самостоятельности. Однако реализация этой задачи требует от педагогов применения специально разработанных методик, ориентированных на возрастные особенности младших школьников. «Современная педагогика – это наука, отражающая изменения, происходящие в современном обществе. Значит, надо постоянно искать новые знания из всевозможных источников» [1; стр.10] Новыми источниками могут служить многовековой опыт воспитания, философские, педагогические и психологические труды учёных-просветителей прошлых лет и современности, направленные на воспитание гармонично развитой личности ребёнка. Дети приходят в школу с живым интересом к жизни, с огромным желанием узнавать новое. Важно сохранить этот интерес и направить его в нужное русло — научить не просто запоминать и повторять, а думать, задавать вопросы, сомневаться и проверять информацию. Данные аспекты и являются основой критического мышления.

Понятие и формирование критического мышления. Формирование критического мышления у младших школьников является важным компонентом современной образовательной практики, направленной на подготовку личности к жизни в информационном обществе. В начальной школе данный процесс приобретает особое значение, так как именно в этом возрасте начинается становление основ логического мышления, навыков анализа, сравнения и аргументации.

Что такое критическое мышление простыми словами? Критическое мышление – это умение: [3]

- задавать вопросы, когда что-то непонятно;
- сравнивать разные точки зрения;
- находить ошибки в рассуждениях;
- делать выводы на основе фактов;

Согласно мнению восточных педагогов, особенно китайских и японских исследователей в области образования, развитие критического мышления должно быть интегрировано в повседневную учебную деятельность уже с ранних лет. Например, китайский педагог Лю Цзинь подчёркивает, что «критическое мышление – это не просто умение задавать вопросы, а способность видеть различные точки зрения и делать собственные выводы на основе анализа и логики». В японской педагогической практике особое внимание уделяется созданию условий для самостоятельных размышлений учащихся, включая обучение через исследование и групповое обсуждение. Младший школьный возраст – это время, когда у ребёнка формируются базовые учебные навыки, внимание, память, речь, мышление. Именно сейчас у него развивается познавательный интерес, он готов воспринимать новое,

активно участвует в беседах, задаёт много вопросов. Начальное образование играет особенно важную роль, поскольку оно даёт основы знаний для дальнейшего учебного процесса каждого ребёнка. Если в этот период работать над развитием критического мышления, то ребёнок: учится выражать свои мысли; не боится ошибаться и рассуждать; начинает видеть разные точки зрения; становится более внимательным и наблюдательным; легче понимает учебный материал и быстрее усваивает его. Чтобы развивать у детей критическое мышление, учитель должен не давать готовые ответы, а создавать ситуации, в которых ребёнок будет сам размышлять и искать решения. Вот несколько примеров таких приёмов: 1) *Проблемные вопросы*. Вместо «Какой сегодня день недели?» — спросите: «Почему люди придумали недели и дни? Что было бы, если бы дней недели не существовало?» 2) *Работа с текстами*. Можно читать сказки и обсуждать: почему герой поступил так, а не иначе? А мог ли он поступить иначе? Что было бы, если бы он сделал другой выбор? 3) *Простые и сложные вопросы*. Учим детей различать простые вопросы (на которые легко ответить — «да» или «нет») и сложные, требующие размышлений, объяснений, доказательств. 4) *Сравнение*. Например: сравните двух героев, два события, два мнения — что общего? В чём различия? 5) *Таблица ЗХУ* (Знаю — Хочу узнать — Узнал). Очень полезный приём на любом уроке. 6) *Рефлексивные задания* — учащиеся учатся анализировать свои действия и мысли. 7) *Метод проектов* — дети вовлекаются в исследовательскую деятельность, в ходе которой формулируют проблему, ищут пути её решения, делают выводы. Работа в группах способствует развитию навыков аргументации и взаимодействия. Что важно помнить учителю? Главное — не бояться давать ребёнку возможность подумать, даже если он совершает ошибки. Критическое мышление не формируется за один день — это процесс. Ребёнок должен понимать, что ошибаться — это нормально, главное — уметь анализировать и учиться на своих ошибках. Формирование критического мышления возможно уже в начальной школе при условии системной работы учителя, использования интерактивных и рефлексивных методик, а также создания атмосферы открытости и диалога на уроке. В условиях стремительного изменения информационного пространства и необходимости адаптироваться к новым жизненным вызовам формирование у школьников навыков критического мышления становится одной из ключевых задач начального образования. Критическое мышление помогает ученикам анализировать информацию, делать обоснованные выводы, принимать решения и развивать самостоятельность. «Главный критерий образованности — системность знаний и мышления. Тогда ученик способен самостоятельно мыслить,

восстанавливать недостающие звенья с помощью логических рассуждений» [1; стр.15]. Одними из ведущих идей определения содержания образования являются: «Поворот школы к ученику, уважение его личности, запросов, интересов, создание благоприятных условий для развития способностей учащихся» [2; стр.133].

Заключение. Формирование критического мышления у учащихся начальных классов — важнейшее направление современного образования, соответствующее требованиям модели 4К, которая отражает ключевые компетенции XXI века. Критическое мышление позволяет младшим школьникам не просто усваивать информацию, а осмысленно воспринимать её, анализировать, делать выводы и принимать обоснованные решения, что особенно важно в условиях информационной перегрузки и быстроменяющейся реальности. Таким образом, развитие критического мышления в начальной школе не только повышает качество образования, но и закладывает фундамент для успешной социализации ребёнка, его готовности к дальнейшему обучению и жизни в современном мире. Задача педагога — создать такую образовательную среду, где каждый ребёнок сможет учиться думать, рассуждать, сомневаться и находить собственные решения — навыки, которые необходимы в XXI веке не менее, чем базовые знания. А задача родителей — поддержать этот процесс дома. Если мы вместе создадим для детей условия, в которых они не будут бояться думать, говорить, спорить и анализировать, то вырастим поколение, которое будет не только образованным, но и разумным, самостоятельным, ответственным.

Использованная литература:

1. Абдуллаева Б.С., Уразова М.Б., Вохидова Н.Х.. Общая педагогика. Учебное пособие.-Ташкент: «Sano-standart», 2017.
2. Умарова Х. Теория и история педагогики. Учебное пособие. Издательско-полиграфический творческий дом имени Чулпана. Ташкент – 2018. – С. 133
3. Статья на портале «Педагогическая мастерская»: Методы развития критического мышления в начальной школе – <https://pedmaster.ru/articles/critical-thinking>

РЕЖИМ ДНЯ – КЛЮЧ К ГАРМОНИЧНОМУ РАЗВИТИЮ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА

Арсланова Гульмира Джуманиязовна,

*Преподаватель кафедры «Методика начального
образования» Чирчикского ГПУ.*

Турсиналиева Хонзода Шералиевна,

Студентка Чирчикского ГПУ.

***Аннотация.** Статья посвящена исследованию влияния режима дня на всестороннее развитие младших школьников. Автор подчёркивает, что чёткая организация времени способствует улучшению физического самочувствия, психологической стабильности и учебной успеваемости детей. Рассматриваются основные компоненты оптимального режима дня, такие как сон, питание, учебная и внеурочная деятельность, отдых. Подчеркивается значимость системного подхода и сотрудничества семьи и школы в формировании у ребёнка ответственного отношения к собственному распорядку дня.*

***Ключевые слова:** младший школьник, режим дня, школа, семья, сотрудничество, системный подход, успеваемость, отдых, организация времени.*

Введение. Период младшего школьного возраста является важным этапом в формировании личности ребёнка, его учебной мотивации, привычек и образа жизни. В это время особенно остро проявляется необходимость в чётком распорядке, который помогает организовать день школьника таким образом, чтобы обеспечить оптимальное сочетание учебной нагрузки, отдыха, физической активности и сна. Соблюдение режима дня способствует не только физическому здоровью, но и психоэмоциональному благополучию школьника.

Соблюдение режима дня — это не только вопрос дисциплины, но и основа для здорового, гармоничного развития ребёнка, а также формирования полезных привычек, которые останутся с ним на всю жизнь.

Наш великий просветитель Абдурауф Фитрат был абсолютно прав, сказав: «...Здоровое тело, острый ум и высокая нравственность — главное оружие...» помогающее человеку в жизни [1; стр.156]. Чёткий распорядок дня способствует социализации, так как в нём учитываются важные моменты, например, время для общения с одноклассниками или посещения кружков и секций. Социальное взаимодействие важно для развития навыков

общения и выстраивания отношений с окружающими. Когда у ребёнка есть чёткое время для учёбы, отдыха и занятий, вероятность перегрузки сводится к минимуму. Без режима дня ребёнок может переутомиться, что приведёт к нервным срывам, ухудшению настроения, а также снижению успеваемости в школе. Правильный распорядок позволяет равномерно распределять нагрузку. Здоровый режим дня помогает поддерживать иммунную систему в норме. Когда ребёнок ложится спать в одно и то же время и регулярно отдыхает, его организм получает достаточно времени для восстановления, что способствует укреплению здоровья и предотвращению заболеваний.

Рациональное распределение времени. Режим дня представляет собой разумное распределение времени на различные виды деятельности и отдыха в течение суток. Для младших школьников, которые только начинают адаптацию к школьной системе, правильная организация дня особенно важна, поскольку она способствует укреплению здоровья, формированию ответственности и повышению эффективности учебного процесса.

Почему важно соблюдение распорядка дня:

1. **Здоровье:** когда ребенок ложится спать и просыпается в одно и то же время, он лучше отдыхает и восстанавливается, а это важно для его роста и здоровья. Кроме того, регулярное питание помогает поддерживать нормальное самочувствие.

2. **Обучение и внимание:** если у ребенка есть чёткое расписание для учёбы и отдыха, ему легче сосредоточиться на заданиях. Периоды отдыха помогают не уставать и не терять интерес к обучению.

3. **Эмоциональное состояние:** когда распорядок дня стабилен, ребёнку проще адаптироваться и не переживать, так как он знает, что будет происходить дальше. Это снижает стресс и помогает ему чувствовать себя в безопасности.

4. **Ответственность:** соблюдение режима дня учит школьника планировать и брать на себя ответственность за свои дела. Он понимает, что есть время для учёбы, игр и отдыха и что все эти занятия важны.

Соблюдение режима помогает ребёнку своевременно включаться в учебную деятельность и сохранять концентрацию внимания в течение всего дня. *Постоянное время пробуждения* и начала занятий формирует у детей устойчивый ритм, благодаря которому снижается уровень тревожности и улучшается работоспособность. Рекомендуется планировать выполнение домашних заданий в первой половине дня после обеда и короткого отдыха, когда внимание и память ребёнка ещё достаточно активны. Регулярные учебные привычки способствуют формированию самодисциплины и положительного отношения к учёбе. *Полноценный отдых* — неотъемлемая

часть режима дня младшего школьника. Дети быстро утомляются, поэтому необходимо чередовать умственную деятельность с активными перерывами. Прогулки на свежем воздухе дважды в день — обязательный элемент здорового распорядка. Движение укрепляет иммунитет, развивает моторику и способствует улучшению настроения. Также полезны спортивные секции, подвижные игры и утренняя гимнастика. Все эти элементы помогают снизить нервно-психическое напряжение и подготовить ребёнка к последующей учебной нагрузке. *Регулярное и сбалансированное питание* играет ключевую роль в развитии ребёнка. Соблюдение режима питания помогает организму работать стабильно, формирует здоровые пищевые привычки и предотвращает переутомление. Младшим школьникам рекомендуется 4–5-разовое питание в одно и то же время, включая завтрак перед школой, обед после возвращения домой, полдник и лёгкий ужин. Пропуск приёмов пищи или питание «на бегу» негативно влияет на обмен веществ и общее самочувствие. *Сон — важная составляющая режима дня.* Именно во сне происходит восстановление физических и умственных сил, закрепление учебного материала и рост организма. Младшим школьникам требуется 9–10 часов сна в сутки. Важно, чтобы отход ко сну и пробуждение происходили в одно и то же время, даже в выходные дни. Следует исключить перед сном просмотр телевизора, игры на гаджетах и другие возбуждающие занятия. Спокойная обстановка, вечерние ритуалы (например, чтение книги) и тёплая ванна помогут ребёнку легче засыпать и полноценно отдыхать. *Системный подход* к формированию режима дня позволяет ребёнку чувствовать себя уверенно и стабильно. Такой подход формирует основу для успешного обучения, гармоничного развития и крепкого здоровья.

Заключение. «Начальное образование имеет целью заложить основы для будущего образования человека, которое в современных условиях продолжается всю жизнь» [2; стр.15]. Режим дня для младшего школьника очень важен, потому что он помогает ребёнку быть здоровым, хорошо учиться и не перегружать себя. Когда у ребёнка есть чёткое расписание, он знает, что и когда ему нужно делать, и это даёт ему чувство уверенности и спокойствия. Режим дня также помогает ребёнку чувствовать себя комфортно, развиваться, учиться и сохранять хорошее настроение. «В современных условиях процесс воспитания направлен на: целостное формирование личности с учётом цели гармоничного развития личности» [3; стр.190]. Гармоничное формирование личности младшего школьника подразумевает физическое воспитание (соблюдение распорядка дня и здорового образа жизни), нравственное воспитание (этика поведения,

культура речи, доброта, честность), трудовое воспитание (уважение к труду окружающих, помощь по дому), воспитание гуманной жизненной позиции и другие положительные качества личности ребёнка. Формирование режима дня требует внимания и участия со стороны взрослых — родителей и педагогов. Совместные усилия, системный подход и доброжелательная поддержка позволяют превратить режим дня не в обязанность, а в естественную и комфортную часть жизни ребёнка. Это инвестиция в его здоровье, благополучие и будущее.

Использованная литература:

1. Шавкат Мирзиёев. От национального возрождения – к национальному прогрессу. т. 4 Ташкент – «Узбекистан» - 2020. С.-156
2. Абдуллаева Б.С., Уразова М.Б., Вохидова Н.Х. Общая педагогика. Учебное пособие. «Sano-standart», Ташкент – 2017. С.-15
3. Умарова М.Х. Теория и история педагогики. Учебное пособие. Издательско-полиграфический творческий дом имени Чулпана. Ташкент – 2018. С.-190

O‘QUVCHILARNING IJODIY SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISHDA KREATIV METODLARDAN FOYDALANISH

Artikova Nargiz Shuxratovna,
*Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va amaliyoti”
kafedrası o‘qituvchisi.*

Samadova Mohichehra Xasanjon qizi,
Yarashboyeva Ruhshona Mansurbek qizi,
Ashurova Shahnoza Anvar qizi,
Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabalari.

Annotatsiya. *Maktab ta’limi jarayonida o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ijod – bu faqat san‘at yoki ilm-fanga xos bo‘lmagan, balki har bir shaxsning ichki potensialini ochib beruvchi va uning mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va innovatsion yechimlarni taklif qilish ko‘nikmalarini shakllantiruvchi jarayondir.*

Maqolada kreativ metodlarning samaradorligi o‘quvchilarning bilim darajasini oshirish, ularda faollikni orttirish va darslarni qiziqarliroq qilish uchun qanday ahamiyat kasb etishi tahlil qilingan. Bundan tashqari, ijodiy salohiyatni rivojlantirish orqali o‘quvchilarning mustaqilligini, kommunikativ ko‘nikmalarini va jamoada ishlash mahoratini oshirish ham nazarda tutilgan.

***Kalit so‘zlar:** ijodiy salohiyat, kreativ metodlar, boshlang‘ich ta’lim, innovatsion yondashuv, pedagogik texnologiyalar.*

Zamonaviy ta’lim tizimining asosiy maqsadi – o‘quvchilarni faqat bilimlar bilan emas, balki ularning ichki potensialini ochib beruvchi mahoratlar bilan ham ta’minlashdir. Bunday mahoratlardan biri – ijodiy salohiyat hisoblanadi. Ijodiy salohiyatni rivojlantirish orqali o‘quvchilar hayotdagi turli vaziyatlarga moslasha olish, yangicha yechimlar topish va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini egallaydilar. Bu esa kreativ metodlarni qo‘llash orqali amalga oshirilishi mumkin.

Ijodiy salohiyat – bu faqat san’atkorlar yoki ilmiy mutaxassislarga xos bo‘lmagan, balki har bir insonning ichki dunyosida yashiringan salohiyatdir. Unga ega bo‘lish va uni rivojlantirish uchun alohida pedagogik usullar kerak bo‘ladi. Kreativ metodlar shu tarzda o‘quvchilarning fikrlash jarayonini boshqacha yo‘nalishda tashkil etishga mo‘ljallangan vositalar majmui hisoblanadi.

Kreativ metodlar orqali o‘quvchilarning erkin fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va ularda innovatsion yondashuvlarni shakllantirish imkoniyati mavjud. Masalan, "Brainstorming" (kulgili fikrlar) metodi o‘quvchilardan mavzuga oid istalgan g‘oya va fikrlarni taklif qilishni so‘raydi. Bunda eng muhimi – hech qanday cheklanishni qo‘ymaslik va har qanday fikrni hurmat bilan qabul qilish. Bu metod orqali o‘quvchilar erkin fikrlash va noan‘anaviy echimlarni taklif qilishni o‘rganadilar.

Fikr xaritasi (Mind Mapping) ham keng qo‘llaniladigan kreativ metodlardan biridir. Bu usul mavzu atrofida markazlashtirilgan tarmoqli diagramma hosil qilishga asoslangan bo‘lib, unda asosiy g‘oya markazda joylashgan bo‘ladi, unga bog‘liq bo‘lgan qo‘shimcha g‘oyalarni grafik tarzda tasvirlash mumkin. Fikr xaritasi o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish va mavzu haqidagi bilimlarini tartibga solishga yordam beradi.

SCAMPER (Substitute, Combine, Adapt, Modify, Put to another use, Eliminate, Reverse) usuli mavjud g‘oyalarni qayta ko‘rib chiqish va yangi yechimlar ishlab chiqishga yordam beradi. Masalan, matematika darslarida “oddiy kalkulyatorni qanday takomillashtirish mumkin?” degan savol orqali SCAMPER usulini qo‘llash o‘quvchilarning innovatsion fikrlashini rivojlantiradi.

Muammoni loyihalashtirishga asoslangan ta’lim (Project-Based Learning)

Loyihalashtirishga asoslangan ta’lim (PBL) o‘quvchilarga real hayotiy muammolarni hal qilishga yo‘naltirilgan loyihalar orqali o‘qitishni taklif qiladi. Jamoaviy loyihalar esa o‘quvchilarning birgalikda ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. 2020 yilda O‘zbekistonda o‘tkazilgan tajriba dasturida (Toshkent shahridagi 110-maktab) PBL usuli qo‘llanilgan sinflarda o‘quvchilarning ijodiy yechim topish ko‘nikmalari 35% ga oshgani qayd etilgan.

Masalan, ekologik muammolar bo‘yicha loyiha ishlab chiqish o‘quvchilarni innovatsion yechimlar izlashga undaydi.

Kreativ metodlar o‘quv jarayonida motivatsiyani oshirish va darslarni samaraliroq qilish uchun ham juda muhim rol o‘ynaydi. Qiziqarli va interfaol usullar orqali o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishi ortadi, ularning faolligi oshadi va dars jarayoni yanada qiziqarliroq kechadi. Shuningdek, jamoaviy o‘yinlar, teskari darslar va rolli o‘yinlar kabi metodlar o‘quvchilarning kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Biroq, kreativ metodlarni qo‘llashda ba’zi qiyinchiliklar ham mavjud bo‘lishi mumkin. Masalan, bu metodlar an‘anaviy usullarga qaraganda ko‘proq vaqt talab qiladi. Bundan tashqari, o‘qituvchilarning kreativ metodlarni to‘g‘ri qo‘llashga tayyorligi ham muhim ahamiyatga ega. Agar o‘qituvchi ushbu metodlarni noto‘g‘ri qo‘llasa, natijalar kutilgan darajada bo‘lmashligi mumkin. Shuning uchun o‘qituvchilar kreativ metodlarni o‘zlashtirish va ulardan samarali foydalanish uchun doimiy o‘z ustida ishlashi zarur.

Natijada, kreativ metodlar o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishda va ularni zamon talablariga javob beradigan avlodga aylantirishda muhim vosita hisoblanadi. Bu metodlar orqali o‘quvchilar erkin fikrlash, mustaqil yechimlar topish va jamoada ishlash ko‘nikmalarini egallaydilar. Shuningdek, kreativ metodlar o‘quv jarayonini qiziqarliroq qilish va o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishga yordam beradi.

O‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish – bu faqat ta’limning bir qismi emas, balki ularning kelajak hayotiga tayyorlanish jarayonining asosiy elementidir. Chunki bugungi kunda jamiyatda muvaffaqiyatga erishish uchun faqat bilimlarga ega bo‘lish yetarli emas, balki ularni qo‘llash, yangicha fikrlash va innovatsion yechimlarni taklif qilish qobiliyatiga ega bo‘lish ham muhimdir. Kreativ metodlar esa shu maqsadga erishishda eng dolzarb va samarali vositalardan biri hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, kreativ metodlar o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishda va ularni zamon talablariga javob beradigan avlodga aylantirishda muhim vosita hisoblanadi. Bu metodlar orqali o‘quvchilar erkin fikrlash, mustaqil yechimlar topish va jamoada ishlashni o‘rganadilar. Bundan tashqari, kreativ metodlar o‘quv jarayonini qiziqarliroq qilish va o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Torrance, E.P. (1974). Torrance Tests of Creative Thinking. Scholastic Testing Service.
2. Paulus, P.B., Brown, V.R. (2007). Toward More Creative and Innovative Group Idea Generation. // Creativity Research Journal.

3. UNESCO (2021). Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education.

4. Jalilova, O.A., Karimjonova, D.K., Artikova, N.S. (2024). Maktabgacha ta’limdagi muammolar va ularning yechimlari. // Academic research in educational sciences, 5(CSPU Conference1 Part 1), 644-646.

5. Xolboyeva, N.J., Ro‘Zimurodova, E., Shuxratovna, A.N. (2024). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bo‘sh vaqtini samarali tashkillashtirish usullari. // Academic research in educational sciences, 5(CSPU Conference 1 Part 1), 174-177.

БОШЛАНГИЧ ТАЪЛИМНИНГ ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ МЕТОДЛАРИ

Ахунова Диёра Урунбой қизи,

*Чирчиқ ДПУ, Таълим ва тарбия назарияси ва методикаси
йўналиши 1-босқич магистранти.*

Мирзораҳмонов Шермуҳаммад Тоҳиржон ўғли,

*Ҳамидова Моҳигул Баҳодировна,
Чирчиқ ДПУ, Бошланғич таълим йўналиши 2-босқич талабалари.*

Аннотация. Ушбу мақолада бошланғич таълим жараёнида инновацион ёндашувларнинг моҳияти, уларнинг турлари, татбиқ этиши усуллари ва педагогик самарадорлиги кенг ёритилган. Таълимдаги глобал ўзгаришлар, рақамли технологиялар ва конструктив педагогика асосида ишлаб чиқилган инновацион моделлар таҳлил қилинган. Шунингдек, хорижий тажрибалар, интеграцияланган ёндашувлар ва таълим жараёнида фаолликни оширишдаги ролини аниқлашга алоҳида эътибор қаратилган.

Калит сўзлар: бошланғич таълим, инновация, ёндашув, метод, хорижий тажрибалар, фикрлаш, изланиш, ўз устида ишлаш.

Бугунги глобаллашув даври таълим тизимида янги талаб ва вазифаларни юклаш билан бирга, янги ёндашувларни жорий этишни ҳам тақозо қилмоқда. Бошланғич таълимда инновацион ёндашувларнинг қўлланилиши болаларнинг мустақил фикрлаш қобилияти, ижодий фаоллиги, мулоқот кўникмалари ва тафаккурини ривожлантиришда муҳим ўрин тутди. Бунинг учун педагогика фанининг илмий-назарий ютуқларидан, ахборот-коммуникация технологияларидан ва халқаро амалиётдан фойдаланиш талаб этилади.

I. Инновацион ёндашувлар моҳияти ва педагогик асослари.

1. Инновация тушунчаси ва таълимдаги ўрни:

Инновация — янгилик, янгича фикрлаш ва янгича ечим топиш жараёнидир. Таълимда инновация бу – мавжуд тизимни такомиллаштириш, самарадорликни оширишга қаратилган услубий ва технологик ўзгаришлардир. Масалан, “Flipped Classroom”, “Gamification”, “Project-Based Learning” каби ёндашувлар ана шулар жумласидандир.

2. Инновацион ёндашувларнинг назарий пойдевори:

Жон Дьюи — конструктивизм назарияси,

Лев Выготский — “яқин ривожланиш зонаси” назарияси,

Бенжамин Блум — когнитив ривожланиш босқичлари,

Ховард Гарднер — кўп интеллект назарияси.

Ушбу назариялар таълимни фақат билиш эмас, балки амалий, ижтимоий ва эмоционал жиҳатдан ҳам бойитишни мақсад қилади.

II. Бошланғич таълимда инновацион методларнинг қўлланилиши.

1. АКТ асосидаги дарслар: Мультимедия, видеоролик, виртуал экскурсиялар, “LearningApps”, “Nearpod” платформалари орқали фаол таълим муҳити яратилади. АКТ нафақат ўқитишда, балки баҳолашда ҳам қўлланилади: “Kahoot”, “Quizlet”, “Socrative” каби платформалар орқали реал вақтда тест ўтказиш мумкин.

2. STEAM ва CLIL ёндашувлари: STEAM — фанларни интеграциялаш орқали ижодкорликни ривожлантиради. CLIL — Content and Language Integrated Learning — мазмуний ва тил ўрганишни бирлаштиради. Масалан, табиатни ўрганиш пайтида инглиз тилини ҳам қўллаш.

3. Лойиҳалаш ва тадқиқотга асосланган таълим (PBL ва IBL): ўқувчиларга ҳақиқий ҳаётий муаммо асосида топшириқ берилади. Улар гурӯппада ишлаш, маълумот йиғиш, таҳлил қилиш, қарор қабул қилиш ва тақдирот қилиш жараёнларидан ўтадилар.

4. Геймификация (Gamification): Таълим жараёнида ўйин элементлари (балл, рақобат, мукофот) қўшилади. Болаларнинг қизиқиши ва мотивацияси ошади.

5. “Флип-класс” (Flipped classroom): ўқувчи дарсда эмас, уйда материални ўрганади, дарсда эса фаол муҳокама ва амалий фаолият олиб боради. Бу билимларни чуқурлаштириш ва фаол иштирокни таъминлайди.

III. ўқитувчи касбий фаолиятида инновация.

Бошланғич синф ўқитувчиси:

Ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиши;

Таълим психологиясини билиши;

Янгича дарс сценарийлари яратиши;

Интерактив платформа ва ресурслардан фойдаланиши;

Фаол рефлексия асосида ўз фаолиятини баҳолай олиши шарт.IV.
Хорижий тажриба таҳлили:

1. Финляндия тажрибаси: ҳар бир бола учун индивидуал ёндашув, таълим муҳитининг эмоционал қўллаб-қувватлови.

2. Сингапур: STEM-лабораториялар, ўқувчи марказлашган дарслар, уч босқичли таҳлил тизими.

3. Эстония: рақамли таълим платформалари, болаларнинг рақамли саводхонлигини шакллантиришга катта эътибор.

V. Самарадорлик ва баҳолаш усуллари.

Фаолият асосида баҳолаш: портфолио, тақдимот, лойиҳа.

Рефлексив баҳолаш: “Мен бугун нима ўргандим?”, “Қийин бўлган жойи каерда?”.

Рақамли баҳолаш: онлайн тестлар, жонли овоз бериш, real-time feedback.

Хулоса. Инновацион ёндашувлар бошланғич таълим жараёнини нафақат самарали, балки фаол, қизиқарли ва ҳаётга яқинлаштирилган ҳолга келтиради. Уларнинг тўғри танланиши ва қўлланилиши ўқувчиларнинг шахсий, ижтимоий, таълимий ривожланишига кучли таъсир кўрсатади. Ҳар бир ўқитувчида инновацион фикрлаш, изланиш ва ўз устида ишлаш маданияти шаклланиши зарур.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдурахмонов А.А. “Инновацион педагогик технологиялар”, Тошкент, 2020.
2. Dewey J. (1938). Experience and Education.
3. European Commission. Innovative Teaching and Learning 2020.
4. Gardner H. (1983). Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences.
5. UNESCO (2022). Future of Education Report.
6. Vygotsky L. S. (1978). Mind in Society. Harvard University Press.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA INNOVATSION TEXNOLOGIYA VA DASTURLARDAN FOYDALANISH

*Do‘stmurodova Diyora Ravshan qizi,
Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi.*

Annotatsiya. Mazkur maqola boshlan‘gich ta’limda innovatsion texnologiyalar va dasturlarni qo‘llashning ta’lim sifatiga ta’siri hamda ularning joriy etilishi bilan bog‘liq bo‘lgan muammolarni o‘rganadi. Innovatsion texnologiyalarning pedagogik jarayonda qo‘llanilishi va ularning samaradorligi, shuningdek, xalqaro ta’lim standartlariga mos ravishda ta’limni rivojlantirish

usullari tahlil qilinadi. Maqola ta’limda innovatsion metodlarning qo’llanilishi orqali o’quvchilarning ta’lim jarayonidagi faolligi va mustaqil fikrlash ko’nikmalarini shakllantirishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: *innovatsion texnologiyalar, ta’lim tizimi, metodologiya, boshqaruv, PISA, STEAM, Kouching, Teskari ta’lim.*

Kirish. Bugungi ta’lim tizimi jadal rivojlanayotgan texnologiyalarni va yangi pedagogik metodlarni o‘z ichiga olmoqda. Xususan, boshlan‘gich ta’limda innovatsion texnologiyalarni qo’llash nafaqat o’quvchilarning bilimlarini yaxshilash, balki ularning kreativ fikrlash va mustaqil ishlash ko’nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Innovatsion texnologiyalarni ta’lim tizimiga kiritish, mavjud ta’lim usullarini takomillashtirish va yangi pedagogik modellarni sinovdan o’tkazish zarurati bugungi kunda dolzarb masalalardan biridir.

O‘zbekistonda ta’limni modernizatsiya qilish uchun «Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi»ga muvofiq 2022-2026 yillarda innovatsion texnologiyalarni ta’lim jarayoniga keng joriy etish vazifalari qo’yilgan [1]. Bu o‘zgarishlar, avvalo, boshlang‘ich ta’lim tizimining takomillashtirilishiga qaratilgan bo‘lib, o‘qituvchilarga yangi texnologiyalarni samarali qo’llash bo‘yicha ko‘rsatmalar beriladi.

Usullar. Maqolada ishlatilgan metodologiya asosida o’quvchilarning ta’lim jarayonidagi faolligi va innovatsion texnologiyalarni qabul qilish samaradorligi o‘rganildi. Tadqiqotda quyidagi usullar qo’llanildi:

Innovatsion texnologiyalarni ta’limda qo’llash va ularning samaradorligini o‘rganish uchun xalqaro va mahalliy ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi.

Innovatsion metodlar, xususan Kouching va Teskari ta’lim metodikalarining boshqaruvda qo’llanilishi tajriba sinovlari asosida baholandi.

O’quvchilarning innovatsion texnologiyalarni ta’lim jarayonida qanday qabul qilishlari va ular uchun samaradorlikni baholash maqsadida sotsiologik so‘rov o‘tkazildi.

So‘rovnomalar, hamda tajriba sinovlari asosida o’quvchilarning muvaffaqiyatlari va innovatsion metodlarning ularning o‘zini-o‘zi anglash va mustaqil ishlash ko’nikmalariga ta’siri tahlil qilindi.

Natijalar. Tadqiqotning asosiy natijalari quyidagicha. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish. Boshlan‘gich ta’limda innovatsion texnologiyalarni qo’llash orqali o’quvchilarning mavzu bo‘yicha faolligi va mustaqil fikrlash ko’nikmalari sezilarli darajada oshdi. O’quvchilar zamonaviy texnologiyalar yordamida ta’lim olishda ko‘proq qiziqish bildirdilar. Kouching metodikasining samaradorligi [2]. Kouching metodikasining qo’llanilishi o’quvchilarda o‘z maqsadlariga erishish, shaxsiy javobgarlik va samarali o‘rganish ko’nikmalarini

rivojlantirdi. 85% o‘quvchilarda mustaqil ishlash va o‘z-o‘zini tahlil qilish ko‘nikmalari yaxshilandi. Teskari ta’limning ta’siri. Teskari ta’lim metodining qo‘llanilishi orqali o‘quvchilarda o‘quv jarayoniga nisbatan ijobiy munosabat shakllandi. 78% o‘quvchilar darslarga faolroq jalb etildi va o‘z-o‘zini o‘rganishga yuqori darajada qiziqish bildirdi.

So‘rov natijalariga ko‘ra, 65% o‘quvchilar yangi texnologiyalarni samarali o‘zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelmagan, aksincha, 78% o‘quvchilar darslikdan tashqari qo‘shimcha resurslardan (masalan, videolar va onlayn platformalar) foydalanish orqali o‘qish samaradorligini oshirishdi.

Munozara. Innovatsion texnologiyalarni ta’lim jarayoniga qo‘llashning samaradorligi o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini oshirish va ularning kreativ fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Kouching va Teskari ta’lim metodlari boshqacha pedagogik yondashuvlarni taqdim etadi, bu o‘quvchilarning mustaqil va samarali o‘qishlarini ta’minlashga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, innovatsion texnologiyalarni o‘qituvchilar tomonidan samarali qo‘llash ta’lim jarayonini yanada interaktiv va o‘zlashtirishga qiziqarli qiladi. Innovatsion metodlar ta’limning an’anaviy tizimi bilan uyg‘unlashishi zarur, chunki faqat texnologiyalarni joriy etish bilan ta’lim sifatini oshirishning imkoni yo‘q. Innovatsiyalarni sinchiklab tanlab va metodlarni birlashtirish orqali ta’lim samaradorligini oshirish mumkin [3].

Shuningdek, “Boshlang‘ich ta’limning xalqaro dasturlari” [4] xalqaro ta’lim tizimlarining baholash metodlari, xususan, PISA, PIRLS kabi dasturlar ta’lim tizimining samaradorligini aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu baholash dasturlari orqali, o‘quvchilarning bilimlarini va ta’lim tizimining global o‘rnini aniqlash mumkin bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, boshlan‘gich ta’limda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash, ta’lim jarayonini yanada samarali va interaktiv qilishga yordam beradi. Kouching va Teskari ta’lim metodikalarining qo‘llanilishi o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va kreativ yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Biroq, innovatsiyalarni amalga oshirishda, ta’lim tizimining an’anaviy metodlarini inobatga olish zarur, chunki ularning uyg‘unligi ta’lim samaradorligini oshiradi. O‘zbekistonning ta’lim tizimida innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish, xalqaro baholash tizimlariga mos ravishda ta’lim sifatini yaxshilash imkoniyatlarini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yildagi PF-60-son Farmoni.
2. Jabborova O. Boshlang‘ich ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent “Yangi Chirchiq prints” 2023.

3. Jabborova O.M., Umarova Z.A., Babaxogjayeva L.G. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi. –Toshkent. “Malik print co” 2021
4. Qurbonova M.F. Boshlang‘ich ta’limning xalqaro dasturlari. – Toshkent “Yangi shirchiq prints” 2023.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA O‘QITISHNING ZAMONAVIY SHAKLLARI

Eshmanova Nodira Nazarkulovna,

Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrası katta o‘qituvchisi.

Boqiyeva Xumora O‘ktam qizi,

Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta’lim maktablarining boshlang‘ich sinf darslariga yangi bilimlarni olib kirish, dars o‘tish jarayonida metodikalardan foydalanish, yangicha turdagi metodikalarning bugungi kundagi o‘rni haqida ma’lumotlar, individual ta’lim shakli, guruhli ta’lim shakli, masofaviy ta’lim shakli, an’anaviy va noan’anaviy ta’lim shakllari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: individual ta’lim, guruhli ta’lim, masofaviy ta’lim, an’anaviy ta’lim, noan’anaviy ta’lim, metod, mahorat, malaka, zamonaviy texnologiya.

Bugungi kunda yurtimiz barcha sohalarda jadallik bilan rivoj topib bormoqda. Buning zamirida, albatta, ta’lim-tarbiya yotadi. Bilimli bo‘lgan inson har sohaning yetuk kadrlaridan biri bo‘lib shakllanadi. Ayniqsa, hozirgi kunda ta’limga juda katta e’tibor qaratilmoqda. Kelajak poydevorlari bo‘lgan yoshlarning o‘qib-o‘rganishlari uchun barcha shart-sharoitlar yaratilib berilmoqda. O‘z navbatida Yurt ravnaqi uchun hissa qo‘sha oladigan insonlarni tarbiyalash uchun malakali kadrlarga ham ehtiyoj ortib bormoqda. 7-11 yoshli bolalarni o‘ziga qamrab olgan boshlang‘ich ta’lim dars jarayoni juda ham ahamiyatli. Endigina maktab ostonasiga qadam qo‘yayotgan bolajonlar juda ham sho‘x va qiziquvchan bo‘lishadi. Ularning diqqatini bir joyga jamlab dars o‘tishi uchun o‘qituvchi malakali, har tomonlama qurollangan, dars jarayonida turli xil metodikalar bilan ish olib bora oladigan bo‘lmog‘I joiz. O‘z navbatida o‘qituvchi zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalana olishi kerak.

O‘qituvchi zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalanish orqali quyidagi bir qancha vazifalarni amalga oshirishi mumkin:

- boshlang‘ich sinflarda multimedia texnologiyalarini qo‘llash orqali o‘quvchilarda fanga bo‘lgan qiziqishini oshirish;

- ta’limning bunday usuli o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini faollashtiradi va o‘quv materiallarini o‘zlashtirishning samaradorligini yanada oshiradi;
- namoyish qilinishi qiyin yoki murakkab bo‘lgan jarayonlarni modellashtirish va ko‘rish imkonini beradi;

- o‘quv materiallarini o‘zlashtirilishi faqat darajasiga ko‘ra emas, balki o‘quvchilarning qabul qilishlari darajasiga ko‘ra ham samarali hisoblanadi;

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi har qanday vaziyat bo‘lishiga qaramasdan o‘quvchilar bilan individual shug‘ullana olishi kerak.

Individual ta’lim-o‘qituvchining o‘quvchiga pedagogik ta’sirini amalga oshiruvchi o‘quv mashg‘ulotlari shakllaridan biri. O‘qituvchining o‘quvchi bilan sinf jamoasidan tashqarida olib boradigan faoliyati tushuniladi. Individual ta’lim ta’lim shakllarining eng qadimgisidir. Ta’lim-tarbiyadagi individual yondashuv, bolalarni boshqalardan ajratib individual o‘qishini bildirmaydi, balki shaxsni u yoki bu xislatlarini shakllantirishda maxsus sharoit hisoblanadi.

Boshlang‘ich ta’limda individual ta’lim shakllarini amalga oshirishda bir necha shakllarga asoslaniladi. Bunday shakllarning asosiylari quyidagilardan iborat:

- o‘quvchining ijtimoiy sharoitiga ko‘ra individual ta’limni amalga oshirish;
- o‘quvchi ota-onaning taklifiga ko‘ra individual ta’limni amalga oshirish;
- o‘quvchining tashabbusiga ko‘ra individual ta’limni amalga oshirish;

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida guruhli ta’lim shaklini olib borish ham juda samarali. Guruhli ta’lim shakli-o‘quvchilarni kichik guruhlariga ajratib, ular birgalikda ma’lum bir mavzuni o‘rganishi, yoki topshiriqni bajarishlari uchun taklif qilinadigan ta’lim usulidir. Bu usul o‘quvchilarning bilim olish jarayonini boyitadi, ularning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va muloqot ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Guruhli ta’lim shakllarining afzalliklari:

- o‘quvchilar birgalikda ishlash jarayonida muloqotga kirishib, o‘zaro hurmat, eshitish va o‘z fikrlarini aniq ifoda qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.
- guruhda har bir a’zo o‘ziga belgilangan vazifani bajarar ekan, umumiy natijaga hissa qo‘shadi va shaxsiy mas’uliyatni his qiladi.
- guruhda turli muommolarni muhokama qilish va ularga yechim topishga intilish o‘quvchilarning tanqidiy fikrlarini va ijodiy qobiliyatini oshiradi;

Masofaviy ta’lim tizimi ham mavjud bo‘lib, uning quyidagi foydali tomonlari bor:

- masofaviy ta’lim rivojlanishi orqali bir qancha iqtisodiy-ishtimoiy masalalari yechiladi;
- xalqning ta’lim olish darajasi oshadi;

Masofaviy ta’lim tizimi boshlang‘ich ta’lim jarayonida ham qo‘llaniladimi? degan savol tug‘iladi. Boshlang‘ich ta’limda o‘qiyotgan o‘quvchilar ma’lum muddat uyda davolanishga majbur bo‘lib qolishadi. Shunday hollarda o‘quvchilarga masofaviy ta’lim berishadi.

An’anaviy ta’lim tizimi – davlat ta’lim standartlariga asoslangan holda tashkil etiladi. Ta’lim va o‘qitish jarayonida asosiy an’analar va uslublarga asoslangan tizimdir.

Noan’anaviy ta’lim tizimi – bu an’anaviy o‘qitish uslublaridan farqli ravishda, yangicha yondashuvlar va metodlarini qo‘llab-quvvatlovchi ta’lim shaklidir.

Xulosa qilib shuni aytamizki, boshlang‘ich sinflarda zamonaviy o‘qitish usullaridan foydalanish o‘quvchilarni mustaqil fikrlash, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlashlarini kengaytirib beradi. Qolaversa, o‘quvchilarning darsiga bo‘lgan qiziqishlari ortib, o‘qituvchisi bilan mustaqil ravshda ishlay oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ismatova Sh.B. Boshlang‘ich sinflarda o‘qitishning zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish afzalliklari. – Science and edikation sciendtifik Journal. 2020.

2. Umarova M.R. Boshlang‘ich ta’limda AKT dan foydalanish ahamiyati. // “Talqin va tadqiqotlar” ilmiy jurnali. 2022

3. Karimov S. O‘qituvchilarning malakasini oshirishda zamonaviy yondashuvlar. 2022.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING MULOQOTINI SHAKLLANTIRISH

Eshmanova Nodira Nazarkulovna,

Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrası katta o‘qituvchisi.

Haytbayeva Fazilat Nurmuxon qizi,

Salayeva Xadicha Ravshanbek qizi,

Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari.

Annotatsiya. Ushbu maqola boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining muloqat ko‘nikmalarini shakllantirishga bag‘ishlangan. Muloqat ko‘nikmalari bolalarning ijtimoiy, hissiy va akademik rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Maqolada o‘qituvchilar uchun bir qator samarali usullar keltirilgan, jumladan, ochiq muhit yaratish, guruhli faoliyatlar, rol o‘yinlari, fikr bildirishni o‘rgatish, aktiv tinglash va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish. O‘zaro baholash jarayoni ham bolalar orasida fikr almashishni kuchaytiradi va o‘zaro hurmatni oshiradi. Ushbu tavsiyalar yordamida o‘qituvchilar o‘quvchilarning muloqat ko‘nikmalarini

rivojlantirib, ularni kelajakdagi muvaffaqiyatlariga tayyorlashlari mumkin. Maqola pedagoglar, ta’lim mutaxassislari va ota-onalar uchun foydali manba bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zi: muloqat madaniyati, til o‘rganish, nutq faoliyati, ijtimoiy konikmalar, kommunikativ kompetensiya, faol tinglash, o‘zaro munosabat, hamkorlikda oqish, muloqat usullari, psixologik moslashuv.

Ta’limda kreativlik – bugungi zamon talab qilayotgan ta’limdir. Biz ta’lim va tarbiya berayotgan yosh avlod hayot ostonasida qoqilmay, uchragan muammolarni o‘zi mustaqil hal qila oladigan, zamonaviy texnika vositalaridan hech ikkilanmay bimalol foydalana oladigan, kishilar bilan muloqotga qiynalmay, tortinmay kirishadigan, erkin va ijodiy fikrlaydigan, shaxs sifatida jamiyatda o‘z o‘rniga ega bo‘lgan komil insonlar bo‘lib kamol topishi zarur. Bugungi ta’lim sohasida bo‘layotgan islohotlar ana shunday dolzarb vazifalarni hal qilishga qaratilganligi bejiz emas, albatta.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining muloqatini shakllantirish muloqot — inson hayotining ajralmas qismi bo‘lib, u ijtimoiy munosabatlar, o‘zaro tushunish va hissiy rivojlanish uchun muhimdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun muloqat ko‘nikmalarini shakllantirish, ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining muloqatini shakllantirishning ahamiyati, usullari va metodlari haqida so‘z yuritamiz.

Muloqatning ahamiyati boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun muloqat ko‘nikmalari nafaqat ta’lim jarayonida, balki hayotning barcha jabhalarida zarurdir. Muloqot orqali bolalar o‘z fikrlarini ifoda etish, boshqalar bilan hamkorlik qilish, muammolarni hal qilish va ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Shuningdek, muloqat ko‘nikmalari o‘z-o‘zini anglash va o‘z hissiyotlarini boshqarish uchun ham muhimdir.

Muloqatni shakllantirish usullari:

1. Ochiq va qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish – o‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin ifoda etishlari uchun ijobiy va qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish zarur. Har bir fikrni hurmat qilish va baholash, bolalarning o‘zini qulay his qilishiga yordam beradi.

2. Guruhli faoliyatlar – o‘quvchilarni kichik guruhlariga bo‘lish va ularga birgalikda ishlash vazifalarini berish orqali muloqotni rag‘batlantirish mumkin. Guruhli faoliyatlar orqali o‘quvchilar bir-birining fikrlarini tinglash va o‘zaro hamkorlik qilish imkoniyatiga ega bo‘lishadi.

3. Rol o‘yinlari va simulyatsiyalar – rol o‘yinlari va simulyatsiyalar orqali o‘quvchilar turli vaziyatlarda muloqat ko‘nikmalarini rivojlantirishadi. Bu usul

bolalarga hayotiy tajribalarni simulyatsiya qilish va muloqatda ishtirok etish imkonini beradi.

4. Fikr bildirishni o‘rgatish – o‘quvchilarga o‘z fikrlarini aniq va ravon ifoda etishni o‘rgatish muhimdir. Bu ularning muloqat ko‘nikmalarini oshiradi va o‘zaro tushunishni yaxshilaydi.

5. Aktiv tinglash – o‘quvchilarga aktiv tinglash ko‘nikmalarini rivojlantirish, bu esa muloqatda muvaffaqiyatli bo‘lishga yordam beradi. Tinglash jarayonida o‘quvchilar boshqalar fikrlarini tushunib, ularga javob berishga tayyor bo‘lishadi.

6. Texnologiyalardan foydalanish – onlayn muhokama platformalari va multimedia materiallari orqali o‘quvchilarning fikr almashishini rag‘batlantirish mumkin. Bu usul bolalarning qiziqishini oshiradi va ularni zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtiradi.

7. O‘zaro baholash – o‘quvchilarni bir-birining ishlarini baholashga undash, bu esa ularning muloqot ko‘nikmalarini yanada rivojlantiradi. O‘zaro baholash jarayoni bolalar orasida fikr almashishni kuchaytiradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining muloqatini shakllantirish boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun muloqat ko‘nikmalarini shakllantirish juda muhimdir. Bu jarayon bolalarning ijtimoiy, hissiy va akademik rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Muloqat ko‘nikmalari bolalarga o‘z fikrlarini ifoda etish, boshqalar bilan munosabatlarni o‘rnatish va muammolarni hal qilishda yordam beradi. Quyida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining muloqatini shakllantirish uchun tavsiyalar keltirilgan.

1. Ochiq muhit yaratish o‘quvchilarning o‘z fikrlarini erkin ifoda etishlari uchun ochiq va qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish zarur. O‘qituvchi har bir fikrni hurmat qilish va baholash orqali bolalarni o‘zlarini qulay his qilishlariga yordam berishi kerak.

2. Guruhli faoliyatlar guruhli faoliyatlar orqali o‘quvchilar bir-biriga yordam berishadi va fikr almashadilar. Bu, o‘zaro muloqatni rivojlantiradi va ijtimoiy ko‘nikmalarni oshiradi. Masalan, kichik guruhlarda loyihalar ustida ishlash yoki muammolarni hal qilish vazifalari berilishi mumkin.

3. Rol o‘yinlari-rol o‘yinlari orqali bolalar turli vaziyatlarda muloqat ko‘nikmalarini sinab ko‘rishlari mumkin. Bu usul ularning ijodkorligini oshiradi va hayotiy tajribalarni simulyatsiya qilish imkonini beradi.

4. Fikr bildirishni o‘rgatish o‘quvchilarga o‘z fikrlarini aniq va ravon ifoda etishni o‘rgatish muhimdir. Bu ularning muloqat ko‘nikmalarini rivojlantiradi va boshqalar bilan samarali muloqot qilishlariga yordam beradi.

5. Aktiv tinglash aktiv tinglash ko‘nikmalarini rivojlantirish bolalarga boshqalar fikrlarini tushunishga yordam beradi. O‘qituvchi bu jarayonda

o‘quvchilarga savollar berish va fikrlarini so‘rash orqali tinglashni rag‘batlantirishi mumkin

6. Texnologiyalardan foydalanish zamonaviy texnologiyalar, masalan, onlayn muhokama platformalari yoki multimedia materiallari orqali o‘quvchilar fikr almashish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Bu ularning qiziqishini oshiradi va muloqat jarayonini yanada qiziqarli qiladi.

7. O‘zaro baholash o‘quvchilarni bir-birining ishlarini baholashga undash, ularning muloqat ko‘nikmalarini yanada rivojlantiradi. O‘zaro baholash jarayoni bolalar orasida fikr almashishni kuchaytiradi va o‘zaro hurmatni oshiradi.

Xulosa. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining muloqat ko‘nikmalarini shakllantirish – bu nafaqat ta’lim jarayonining muhim qismi, balki ularning ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli kirishlariga ham zamin yaratadi. Ochiq muhit yaratish, guruhli faoliyatlar, rol o‘yinlari va zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash orqali bolalarning muloqat ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin. Ushbu yondashuvlar yordamida o‘quvchilar nafaqat bilim olishadi, balki ijtimoiy munosabatlarni ham rivojlantiradilar, bu esa ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga katta hissa qo‘shadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining muloqat ko‘nikmalarini shakllantirish — bu ta’lim jarayonining muhim qismi bo‘lib, bolalarning ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli kirishlariga zamin yaratadi. Ochiq muhit, guruhli faoliyatlar, rol o‘yinlari va zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash orqali o‘quvchilarning muloqat ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin. Bu esa ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga katta hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. Davydov V.V., Elkonin D.B. Rivojlantiruvchi ta’lim nazariyasi. – Moskva: Pedagogika, 1990.
3. Hasanboeva Z. Bola psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2013.
4. Yo‘ldoshev G‘. Pedagogika asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2005.
5. Leontyev A.A. Muloqot psixologiyasi. – Moskva: Smysl, 2000.
6. Toshboyeva N. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. – Toshkent: Fan, 2016.
7. Qodirova M. Boshlang‘ich sinflarda ona tili ta’limi metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2012. Qo‘shimcha adabiyotlar:
8. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Pedagogika, 1991.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING IJODIY FIKRLASH KO‘NIKMASINI SHAKLLANTIRISH

Eshmanova Nodira Nazarkulovna,

Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrası katta o‘qituvchisi.

Mirhamidova Fotima Ravshan qizi,

Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining pedagogik ko‘nikmalari, malakalarini shakllantirish va boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida qo‘llay olish.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, qobiliyat, kreativ, pedagog, mahorat, malaka, ko‘nikma, ijodiy fikrlash, ijodiy yondashuv.

Respublikamiz Prezidenti ta’kidlaganidek: “Biz iqtisodiy o‘nglanish, iqtisodiy tiklanish, iqtisodiy rivojlanishni ma’naviy o‘nglash, ma’naviy poklanish, ma’naviy yuksalish harakatlari bilan tamomila uyg‘un bo‘lishni “ – istayotgan bir davrda yashayapmiz. Bu istak esa yoshlar ta’lim – tarbiyasi bilan shug‘ullanayotgan kasb egalari yuksak kasbiy tayyorgarlikka, g‘oyaviy – siyosiy e’tiqodga, tashkilotchilik va boshqaruvchilik malakalariga ega bo‘lish lozimligini talab etmoqda. Chunonchi, bugungi kunda har davrdagidan ham ko‘proq pedagogika fani oldida yangicha fikr yuritadigan yuksak ma’naviy – axloqiy salohiyat, aqliy zakovatga ega bo‘lgan o‘qituvchi - tarbiyachini tayyorlash, uning kasb mahorat va malakasini uzluksiz takomillashtirish uchun ta’lim va tarbiyaning zamonaviy mazmun, shakl, usul hamda vositalarini ishlab chiqish muammosi dolzarblashmoqda. Hozirgi kun o‘qituvchisi chuqur bilimli, mutaxassislik fanini to‘liq egallagan bo‘lishi bilan birga buyuk insoniy fazilatlariga ega bo‘lgan, bolalar va kattalar bilan qiynalmasdan muomalaga kirisha oladigan, ularning ruhiyatini, holatini tushuna oladigan haqiqiy mohir pedagog bo‘lishi lozim.

Boshlang‘ich sinflarda mustaqil fikrlashga o‘rgatuvchi mashqlar bolalarning narsa va atrof-muhit haqidagi bilimlarini tartibga soladi va ularga to‘g‘ri fikrlash usullarini o‘rgatadi. O‘quvchi maktabga kelganda, keng lug‘at boyligiga ega bo‘lsa ham, odatda, tafakkurning taqqoslash, qarshi qo‘yish, umumlashtirish, guruhlash usullaridan foydalanishni bilmaydi (ayniqsa, bilish faoliyatining obyekti aniq predmet emas, uni ifodalovchi so‘zlar bo‘lsa). Mustaqil fikrlashga o‘rgatuvchi mashqlar bolalarning so‘z boyligi va tilining umumiy o‘sishida katta ahamiyatga ega bo‘lib, lug‘at ishi va tilga oid boshqa ishlar bilan bog‘lab olib boriladi.

Misol qilib keltiradigan bo‘lsak:

1. Narsalarning mavzuga tegishli guruhini tuzish:

- a) ust kiyimlar (ko‘ylak, kostyum, palto, plash, kofta);
- b) oyoq kiyimlar (tufli, basanochka, krossovka);
- c) uy hayvonlari (mushuk, kuchuk, sigir);
- d) yovvoyi hayvonlar (arslon, yo‘lbars, bo‘ri, tulki);

Bunda bolalar «Bu nima?» so‘rog‘iga javob berishga o‘rgatiladi: Bu n i m a? - Avtobus. Avtobus nima? Mashina.

1. Bir turdagi narsalarni sanab ko‘rsatish va umumlashtiruvchi bir so‘z bilan nomlash.

Misol qilib quyidagilarni olishimiz mumkin: stol, stul, shkaflarni bir so‘z bilan qanday nomlash mumkin?

2. Berilgan narsalardan bir guruhga kirmaydiganlarini ajratish.

Misol uchun: qalam, pero, chizg‘ich, o‘chirg‘ich, stul ko‘rsatiladi, o‘quvchilar o‘quv qurollarini ajratadilar, stul o‘quv quroliga kirmasligini, mebel ekanini aytadilar. Bunday mashq o‘yin tariqasida o‘tkazilishi ham mumkin: ma’lum so‘zlar berilib, ortiqchasini topish va nima uchun ortiqcha ekanini tushuntirish talab etiladi: qaldirg‘och, chumchuq, mushuk, musicha.

3. Predmet nomlari va belgi bildirgan so‘zlarni guruhlarga ajratish.

Bunda so‘zlar: choynak, tesha, bolta, piyola, arra, tarelka kabi aralash beriladi. O‘quvchilar guruh holatida,

- a) idishlar nomi: choynak, payola, tarelka;
- b) ish qurollari nomi: tesha, bolta, arra;

Mazkur mashqlar sermazmun bo‘lishi, o‘quvchilarning tajribasi bilan bog‘lanishi, ularni to‘g‘ri fikrlashga o‘rgatishi, bilimlariga aniqlik kiritishi va tartibga solishiga xizmat qilishi lozim.

1. Ijodiy mashqlarda o‘quvchilar o‘zlari erkin ravishda gap tuzadilar. Boshlang‘ich sinflarda ijodiy mashqlarning quyidagi turlaridan foydalaniladi:

Gap tuzish uchun mavzu beriladi, o‘quvchilar shu mavzuga mos gap tuzadilar: «Quyoshli kunda», «Bizning uy» yoki «Quyon va tipratikan» kabi

a) Narsa rasmi yoki syujetli rasm beriladi, o‘quvchilar rasm asosida bir yoki bir necha gap tuzadilar.

2. Ikki-uchta «tayanch» so‘z beriladi, o‘quvchilar shu so‘zlarni qatnashtirib gap tuzadilar. Tayanch so‘z sifatida bolalarning faol lug‘atiga aylantirish zarur bo‘lgan so‘zlar olinadi.

Xulosa qilib shuni aytamanki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy fikrlash ko‘nikmasini shakllantirish, ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun muhim asosdir. Bu jarayon ijtimoiy, muammoli va kreativ tahsil usullarini qo‘llashni talab qiladi. O‘quvchilarni badiiy adabiyot, san‘at va dasturlash kabi sohalar bilan tanishtirish, ularning tasavvurlarini va mantiqiy fikrlashlarini rivojlantiradi. Muammolarni birgalikda hal qilish va guruh muhokamalari o‘quvchi

o‘rtasida fikr almashishga va ijodiy yondashuvlarni shakllantirishga yordam beradi. Natijada, ijodiy fikrlash ko‘nikmalari o‘quvchilarga nafaqat bilim olishda, balki kelajakdagi hayot yo‘llarida ham talab qilinadi. Shu bois, o‘qituvchilarning roli juda muhim bo‘lib, ularni ijodiy fikr yuritishga undashda davom etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat – Toshkent, TDPU, 2003. – 174 b.
2. Akhmedova, L. (2018). Ijodiy fikrlash: asos va metodlar. Ta’lim.
3. Qodirova, M. (2019). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijodiy fikrlashni rivojlantirish. O‘qituvchi.
4. Mamatova, S. (2020). Ijodiy yondashuv: ta’lim jarayonida. Fan va Ta’lim.
5. Karimov, F. (2021). Ijodiy fikrlash va uning pedagogik ahamiyati. Oliy ta’limda innovatsiyalar.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA INNOVATSION JIHOZLAR TAYYORLASH METODIKASI

Jabborova Onaxon Mannapovna,

Chirchiq DPU dotsenti, Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

Qahhorjonova Qurbonoy Farrux qizi,

Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi.

Annotatsiya. Boshlang‘ich sinflarda innovatsion jihozlar tayyorlash metodikasining xususiyatlari to‘g‘risida ushbu maqolada fikr yuritilgan va muallifning yondashuvlari taqdim qilingan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, sinf, o‘quvchi, innovatsion jihozlar, tayyorlash metodikasi, yondashuvlar, individuallik.

“O‘zbekiston – 2030” strategiyasida boshlang‘ich ta’limni rivojlantirishga oid belgilangan vaziflar ijrosini ta’minlashda innovatsion yondashuvlarga e’tibor berish muhim o‘rin tutadi [1, 4]. Shu sababli ustoz pedagog olimlar tomonidan boshlang‘ich sinflarda o‘qitish jihozlaridan samarali foydalanish, ularning yangi avlodini yaratish va bunda ijodiy yondashish ko‘nikmalarini joriy qilish masalalari bo‘yicha muhim metodik tavsiyalar bayon qilib o‘tilganligini eslatib o‘tish lozim [2, 3, 4]. Bu o‘rinda ana shu masalalar doirasida boshlang‘ich sinflarda innovatsion jihozlar tayyorlash metodikasini asosiy xususiyatlari tahliliga e’tiboringizni tortamiz.

1. Innovatsion jihozlar deganda boshlang‘ich ta’lim jarayonida foydalaniladigan o‘qitish vositalari, metodlari va ko‘rgazmali qurollar majmuining

yangi avlodi tushuniladi [2]. Shu jihatdan boshlang‘ich sinflarda innovatsion jihozlar-bu o‘qitish samaradorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatuvchi vositalar majmui ekanligini ta’kidlash lozim. Bunday innovatsion jihozlarning asosiy turlari quyidagilardan iborat:

- 1) elektron doska, kompyuter kabi axborot-kommunikasion vositalar va turli texnik jihozlar asosida tayyorlangan o‘qitishning ko‘rgazmali vositalari turi;
- 2) robotatexnika va mualliflar jamoasi tomonidan turli xom-ashyolardan zamonaviy texnologiyalar asosida tayyorlangan o‘qitishning ko‘rgazmali vositalari turi;
- 3) an’anaviy ko‘rgazmali vositalarni sun’iy intellekt imkoniyatlari asosida qayta ishlangan o‘qitishning ko‘rgazmali vositalari turi.

Innovatsion jihozlarning bunday turlari mamlakatimizda tarkib topganligi hozirgi zamon ta’lim tizimimizning eng muhim yutuqlaridan biri sifatida baholanishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shu ma’noda o‘qitishning innovatsion jihozlaridan boshlang‘ich ta’lim jarayonida foydalanish metodikasini ishlab chiqish bizningcha, dolzarb bo‘lib turibdi.

2. Boshlang‘ich sinflarda innovatsion jihozlar tayyorlash metodikasi bo‘yicha izlanishlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, bu borada o‘ziga xos imkoniyatlar mavjud. Shu sababli boshlang‘ich sinflarda foydalaniladigan inovatsion jihozlarni tayyorlash metodikasining asosiy xususiyatlari bizning yondashuvimizga ko‘ra, quyidagilardan iborat:

- 1) kompyuterli dastur asosida loyihalashtirilgan o‘qitishning innovatsion jihozlari maketlarini tayyorlash;
- 2) turli hom-ashyolar va texnik uskunalarga tayangan holda zamonaviy innovatsion jihozlarni tayyorlash;
- 3) animatsion, multimediali va sun’iy intellekt imkoniyatlariga tayangan o‘qitishning hozirgi zamon innovatsion jihozlarini tayyorlash.

Kompyuterli dastur asosida loyihalashtirilgan innovatsion jihozlarni tayyorlash maketini tarkib toptirish bu boradagi eng muhim imkoniyatlarni beradi. Bunda tayyorlanayotgan innovatsion jihozlarni dizayn va ulardan foydalanish mexanizmlariga o‘zgartirishlar kiritish imkoniyatlari mavjudligi bilan kutilgan amaliy samarani beradi. Shu sababli keyingi paytlarda oliy pedagogik ta’lim muassasalarida kompyuterli texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga kasbiy bilim va ko‘nikmalar berish yo‘lga qo‘yilganligi muhim ahamiyatga ega bo‘lmoqda.

Boshlang‘ich sinflarda foydalaniladigan innovatsion jihozlarni tayyorlashda turli hom ashyolar va texnik uskunalar asosida tayyorlanadigan o‘qitish vositalari asoslari ham yangi yondashuvlarga tayanmoqda. Bunda hom ashyolarning texnik

vositalar asosida ishlov berilishi va ularning didaktik ta’minotini amaliy ta’minlash bo’yicha yangicha izlanishlar tarkib topganligini eslatib o’tish joiz.

Animatsion, multimediali va sun’iy intellekt imkoniyatlari asosida boshlang‘ich sinflarda foydalaniladigan innovatsion jihozlarni tayyorlash jarayoni ham bevosita amaliyot bilan bog‘liq hodisa sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu jihatdan bu o‘rinda kasbiy-nazariy bilim va metodik-amaliy yondashuvlarning birikishi yangi innovatsion jihozlarni tayyorlash bo’yicha imkoniyatlarni kengaytiradi.

Boshlang‘ich sinflarda foydalaniladigan o‘qitishning yangi innovatsion jihozlarini tayyorlash metodikasi bo’yicha amaliy tajribalarni amalga oshirish va bunda laboratoriya imkoniyatlaridan keng foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shu sababli keyingi paytlarda mamlakatimizda umumiy o‘rta ta’lim maktablari, jumladan, boshlang‘ich ta’lim bosqichida zamonaviy laboratoriyalarni tashkil qilish ishlari amalga oshirilayotganligi muhim samaralarni berishi kutilmoqda.

3. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining innovatsion jihozlar tayyorlash bo’yicha ko‘nikmalarini tarkib toptirish masalasi ham muhim ahamiyatga egadir. Bunda bizningcha, quyidagi metodikaga tayanish kutilgan samarani beradi:

1) talabalarining amaliy mashg‘ulotlar jarayonida innovatsion jihozlar tayyorlash bo’yicha bilimlarini amaliyotga bog‘lash metodikasi;

2) talabalar tomonidan yaratilgan innovatsion jihozlarni haftalik va pedagogik amaliyot davrida tajriba-sinovdan o‘tkazish metodikasi;

3) talabalarining innovatsion jihozlar bo’yicha tanlovlari va taqdimotlarini tashkil etib borish metodikasi.

Bu metodika asosida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini innovatsion jihozlar tayyorlash bo’yicha bilim va ko‘nikmalarini tarkib toptirish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Chunki bugungi kunda talabalarda bu borada amaliy ko‘nikma va nazariy bilimlar yetarli darajada tarkib topgan. Buning misoli sifatida talabalarining oliy ta’lim jarayonida tayyorlayotgan turli innovatsion o‘qitish jihozlari tayyorlash faoliyatini ko‘rsatish mumkin. Shu sababli ularning bunday faoliyati bevosita amaliyot bilan bog‘liq holda rivojlantirib borilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

4. Boshlang‘ich sinflarda innovatsion jihozlardan foydalanish bo’yicha bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining tayyorgarligini yo‘lga qo‘yish muhim ahamiyatga egadir. Bizning yondashuvimizga ko‘ra, bu borada quyidagilarga asoslanish kutilgan samarani beradi:

1) talabalar tomonidan yaratilgan innovatsion jihozlarning muntazam taqdimotlarini o‘tkazib borish vositasida ularni amaliy faoliyatga tayyorlash;

2) talabalar guruhi tomonidan yaratilgan innovatsion jihozlarning umumiy o‘rta ta’lim maktablarida taqdimotlari hamda tajriba-sinovlarini o‘tkazib borish asosida ularni amaliy faoliyatga tayyorlash;

3) pedagogik ta’lim innovatsion klasteri tuzilmalari vositasida talabalar tomonidan yaratilgan eng maqbul innovatsion jihozlarni amaliyotga joriy etib borish vositasida ularni faoliyatga tayyorlash.

Bunday metodika asosida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini o‘zlari tomonidan ishlab chiqilgan innovatsion jihozlardan foydalanish bo‘yicha ko‘nikmalarini tarkib toptirishga erishish kutilgan samarani beradi.

5. Boshlang‘ich sinflarda foydalaniladigan innovatsion jihozlarni tayyorlash metodikasida oliy pedagogik ta’lim jarayonida o‘qitiladigan o‘quv fanlarini o‘zlashtirish muhim o‘rin tutadi. Bunda ayniqsa quyidagi o‘quv fanlarining imkoniyatlaridan keng foydalanish bizning nazarimizda kutilgan samarani beradi:

1) Texnologiya o‘quv fani vositasida boshlang‘ich sinf innovatsion jihozlarini tayyorlash asoslarini o‘zlashtirish va bunda foydalaniladigan hom ashyolar hamda texnik uskunalarning sanitariya-gishgiyenik hamda pedagogik metodikasini o‘rganish;

2) Tarbiya o‘quv fani vositasida innovatsion jihozlarning didaktik, tarbiyaviy va metodik hamda dizayn asoslarini o‘zlashtirish;

3) Talabalar Akademiyasi tuzilmasi mashg‘ulotlarida boshlang‘ich sinflarda innovatsion jihozlarni tayyorlash va ulardan foydalanish bo‘yicha pedagogik ko‘nikmalarni taqdimotlar, treninglar va amaliy ko‘rgazmalar vositasida o‘zlashtirish.

Oliy pedagogik ta’lim jarayonida o‘qitilayotgan o‘quv fanlari va amaliy mashg‘ulotlari vositasida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining bunday innovatsion jihozlarni tayyorlash bo‘yicha kasbiy bilim va ko‘nikmalarini tarkib topitirish muhim amlaiy ahamiyatga egadir. Bunda talabalarning layoqati va qiziqishlari asosida ta’lim jarayonini yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Shunday qilib, boshlang‘ich sinflarda innovatsion jihozlarni tayyorlash metodikasi muammosini tadqiq etish va ulardan foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb bo‘lib turibdi. Shu sababli bu borada bizning izlanishlarimizda asosiy e’tibor innovatsion jihozlarni yaratish metodikasi va ulardan foydalanishning samarali mexanizmlarini tarkib toptirishga qaratiladi. Bunday izlanishlarimiz natijasida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari tomonidan yaratilgan innovatsion jihozlar vositasida ta’lim va tarbiyaning sifat ko‘rsatkichlariga erishish imkoniyatlariga ega bo‘linadi degan fikrdamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. – Toshkent, 2023

2. Mardonov Sh.Q. pedagogika fanidan o‘qitishning elektron-modulli didaktik ta’minotini ishlab chiqish metodikasi. – Toshkent, 2021
3. Jabborova O. Boshlang‘ich ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent, 2023
4. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. – Toshkent, 2009

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING MUSIQIY ONGIGA DOIR YONDASHUVLAR

Jabborova Onaxon Mannapovna,
Chirchiq DPU dotsenti, Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).
Usmonova Qumriniso Saidaliyevna,
Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida musiqiy ongni shakllantirishga doir biri necha yondashuvlar bayon qilib o‘tilganligini, o‘quv jarayonida o‘quvchilarning musiqiy layoqatini aniqlashda turli metodikalar, vositalar va texnologiyalarga asoslanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bunda asosiy e’tibor boshlang‘ich sinf o‘quvchilari musiqiy layoqatini aniqlab olishga hamda musiqiy ongini shakllantirishda tarbiyaviy ahamiyati vamusiqa tanlashda o‘zining yosh xususiyatlarini hisobga olishi, va musiqani tanlashi va ayniqsa, xatti-harakatlarga chorlovchi musiqani tanlashga e’tibor berish ahamiyati ilmiy tadbiq etiladi. Ilmiy fikrlar faktlarga asoslanib xulosalandi.

Kalitso‘zlar: Musiqa, metod, tovush, layoqat, savolnoma, suhbat, odob, tarbiya, ta’lim, jarayon, ong, cholg‘u, manbalar, qoidalar, tinglash, natija, shakllanish.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida musiqiy ongni shakllantirishga doir biri necha yondashuvlar bayon qilib o‘tilganligini eslatib o‘tish kerak. Bunday yondashuvlarning quyidagi tarzda idrok etish mumkin:

- 1) bevosita musiqa ta’limi vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongini shakllantirish;
- 2) bilvosita musiqiy tarbiya vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongini shakllantirish;
- 3) ommaviy musiqa targ‘iboti vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongini shakllantirish.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongini bevosita musiqa ta’limi vositasida shakllantirish yondashuvi XIX asrning 60-yillaridan boshlab bugungi

kunga qadar mamlakatimiz va xorijiy mamlakatlarda amalda bo‘lib kelmoqda. Unga ko‘ra, boshlang‘ich ta’lim o‘quv fanlari tarkibida Musiqa fani o‘qitiladi. Musiqa o‘quv fani vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga musiqa nazariyasi, musiqa didaktikasi va musiqa ijrochiligi bo‘yicha dastlabki tushunchalar beriladi. Misol uchun, 2-sinf Musiqa darsligida boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga nota tovush qator, nota chizig‘i va yetti asosiy tovush kabi musiqa nazariyasiga oid dastlabki tushunchalar beriladi. Buning natijasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida musiqiy ongni ta’lim vositasida shakllantirish jarayoni kechadi. Mazkur an’anaviy yondashuv tajribalaridan foydalangan holda, uning asoslarini takomillashtirib borish va foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Chunki bir necha asrlik musiqiy ongni musiqiy ta’lim vositasida shakllantirish tajribasi amaliyotga yo‘naltirilganligi bilan diqqatni tortadi. Ayni paytda mazkur masalada bolalarning bugungi ehtiyojiga mos musiqa asarlarini tanlab borish mexanizmiga tayanish ushbu an’anaviy tajribadan foydalanishni qulaylashtiradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqa ongini bilvosita musiqiy tarbiya vositasida shakllantirish yondashuvi ham mavjud. Unga ko‘ra, turli musiqa to‘garaklari vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga musiqa ijrochiligi o‘rgatiladi va buning natijasida ularning musiqiy tarbiyasi amalga oshiriladi. Bunda asosiy e’tibor boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy layoqatiga tayangan holda ularni tarbiyalashga qaratiladi. Mazkur yondashuv ham mamlakatimiz va xorijiy mamlakatlarda bir asrdiki amal qilib kelmoqda. Musiqa tarbiyasi natijasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongini shakllantirish ularning o‘z faoliyatlariga asoslanadi. Chunki boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ijrochilik jarayonida musiqiy ong ko‘nikmasiga ega bo‘ladi. Misol uchun, bugungi kunda boshlang‘ich ta’limda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari doira, rubob, dutor kabi o‘ndan ortiq xalq cholg‘ulari ijrochiligini to‘garaklarda o‘rganishmoqda va bu faoliyat ularning musiqiy ongini maqsadli shakllantirishga xizmat qilmoqda. Shu sababli mazkur amaliy vositadan foydalanish yondashuvi muntazamlilik kasb etishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongini shakllantirish vositalaridan yana biri bu – ommaviy musiqa targ‘ibotidir. Unga ko‘ra, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida muntazam ravishda konser tomosha tadbirlari o‘tkazilmoqda va bu jarayonda o‘quvchilarning o‘zlari ijro etgan musiqa asarlarini namoyish qilishga ham e’tibor berilmoqda. Natijada, bunday ommaviy musiqa targ‘iboti vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongini tartibga solish va rivojlantirish jarayoni ham kechmoqda. Chunki 2019-2020 o‘quv yilidan boshlab O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbusi bilan mamlakatimizning mashhur san’atkorlari umumiy o‘rta ta’lim maktablariga biriktirilgan va ular musiqa ta’limi to‘garaklarini olib borishmoqda. Buning natijasida boshlang‘ich sinf

o‘quvchilarida ham amaliy vosita asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongini shakllantirish ishlari amalga oshirilmoqda. Bunday yondashuv bugungi kun ehtiyojlariga mos ekanligini ta’kidlab o‘tish lozim.

E’tibor berilsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongini shakllantirishga doir yondashuvlar rang-barangdir. Ayni paytda bunday yondashuvlar o‘ziga xos tajribalarga egaligi bilan diqqatni tortadi. Shu sababli bunday rang-barang yondashuvlardan foydalangan holda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongini maqsadli shakllantirish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Shunday qilib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongi xususiyatlari o‘ziga xos jihatlarga egadir. Bunda musiqiy ong tushunchasi mazmunini idrok etish, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari musiqiy ongi asoslarini bilish va boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongini shakllantirishga doir yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Mazkur masala bo‘yicha amalga oshirilgan tahlillar natijasida xulosaga kelish mumkinki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongi ularning yosh, jismoniy, aqliy, ruhiy va estetik imkoniyatlariga mos bo‘lishi bilan diqqatni tortadi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongi xususiyatlarini idrok etishda ana shu masalalarga e’tibor berish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Димитреева Л., Шерноиваннко Н. Методика музыкального воспитания в школе. – М.: «Просвещение». 1989. – С. 7
2. Yunus Rajabiy. O‘zbek xalq musiqasi. 1-tom. – Toshkent, 1963., Dadajonova G. Maktabda musiqiy tarbiya. – Toshkent, 2017
3. G‘ulom Zafariy. Asarlar. – T.: “Infokapitalgurup”. 2018. 202-245 betlar.
4. Usmonova Q.S. Boshlangich sinf o‘quvchilarida tankidiy fikrlashni shakllantirishda pedagogik-psixologik integratsiya va uzluksizlik. // Муаллим хем узликсиз билимлендири. 2023/3. 370-375 b. <https://lib.cspi.uz/index.php?newsid=7951>
5. Usmonova Q.S. Boshlangish ta’limda Filandiya ta’lim tizimini imkonoyatlari. Международный научный журнал № 4 (100), часть 2 «Научный импульс» Ноябрь, 2022./4. 899-903-b
6. Usmonova Q.S. Development of Steam International Assessment Program in Primary Education. // Central asian journal of literature, philosophy and culture. 30th Apr 2023. 242-244
7. Usmonova Qumrinsa Saidaliyevna. Use of Foreign Experiences and World Pedagogy in Elementary Education Teaching.// “Diversity Research: Journal of Analysis and Trends.2023/8/.s27-29

8. Usmonova Qumrinsa Saidaliyevna. Fundamentals And System Of Preparing Primary Class Students For Next Types Of Education |. Web of Teachers: Inderscience Research, 2023/12/8. 71-73

9.// www.ziyounet.uz

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUV FANLARINI O‘QITISHNING METODIK TAHLILI

Jabborova Onaxon Mannapovna,
Chirchiq DPU dotsenti, Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

Toshtemirova Durdonaxon Doniyor qizi,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’lim o‘quv fanlarini o‘qitishning metodik jihatlarini chuqur tahlil qilinadi. Fanlarning mazmuni, o‘qitish usullari va zamonaviy yondashuvlar doirasida metodik tahlil o‘tkazilib, ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi uslublar ko‘rib chiqiladi. Maqola pedagogik olimlarning fikrlari asosida ilmiy izohlab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, tabiiy fan, aniq fanlar, gumanitar fanlar, kompetensiya, metodika, innovatsion yondashuvlar.*

XXI asrda ta’lim tarbiya sohasida yuz berayotgan islohatlar o‘qitish jarayoniga zamonaviy-innovatsion yondashuvlarni joriy etishni talab etmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim o‘quvchisining shaxs sifatida shakllanishida asosiy pog‘ona bo‘lib xizmat qiladi. Bu bosqichda o‘qitiladigan fanlar va ularni o‘qitish usullari, vositalari, shakllari o‘quvchining tafakkuri, dunyoqarashi, axloqiy qiyofasini belgilaydi. Shu boisdan, har bir fanning o‘qitilish metodikasi ilmiy asosda tahlil qilinishi zarur. Shu o‘rinda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning quyidagi fikri ayni dolzarb masalaga ishora qiladi: “Yangi O‘zbekistonni bunyod etish, avvalo yangicha fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb egalari bo‘lgan yoshlarni tarbiyalashdan boshlanadi” [1].

Boshlang‘ich ta’lim – bu bola shaxsining intellektual, axloqiy, ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga asos soluvchi eng muhim bosqichlardan biridir. Ushbu bosqichda o‘quvchilarga taqdim etiladigan bilim, ko‘nikma va malakalar butun umri davomida ta’lim olish jarayoniga zamin bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli, boshlang‘ich sinfda olib boriladigan har bir dars, har bir uslub, har bir metodik yondashuv chuqur tahlil qilinishi, ya’ni metodik tahlil asosida tashkil etilishi lozim.

Metodik tahlil deganda, o‘quv fanlarini o‘qitish jarayonida qo‘llanilgan usullar, vositalar, mashg‘ulot shakllari, o‘quvchilarning faol ishtiroki va natijaviylik darajasini tizimli o‘rganish, baholash va tahlil qilish tushuniladi. Bu tahlil nafaqat darsning muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz tomonlarini aniqlashga yordam beradi, balki kelgusida yanada samarali o‘qitish strategiyalarini ishlab chiqish imkonini ham beradi.

Metodik tahlil nafaqat pedagogning kasbiy o‘shishiga, balki ta’lim sifatining barqaror oshishiga ham xizmat qiladi. Masalan, boshlang‘ich sinfdan Matematika darsini o‘qitishda qanday didaktik materiallardan foydalanganimiz, bolalar qanday reaksiyalar bildirgani, mashg‘ulot oxirida qanday natijaga erishilganini tahlil qilmasdan turib, keyingi darsni rejalashtirish noaniq bo‘ladi. Metodik tahlil – bu xatolarni anglash, yutuqlarni qayd etish va doimiy yangilanishning asosi bo‘la oladi. Bundan tashqari, metodik tahlil orqali biz fanlararo integratsiyaning qanday amalga oshirilganini, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash darajasini, kommunikativ kompetensiyalarining shakllanish holatini ham baholay olamiz. Ayniqsa, bugungi kunda ta’limning zamonaviy talablariga mos innovatsion metodlar joriy qilinayotgan bir paytda, metodik tahlil o‘qituvchi faoliyatining ajralmas qismiga aylanishi zarur. Metodik tahlil – bu oddiy darsni o‘qitish emas, balki o‘quv jarayonini ilmiy asoslangan tarzda boshqarish demakdir. Bu tahlil orqali biz har bir o‘quvchi shaxsining o‘ziga xosligini inobatga olgan holda, unga individual yondashuvni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo‘lamiz. Shunday ekan, har bir pedagog o‘zining har bir darsini tahlil qilib borishi, tajribasini ilmiy asosda boyitishi lozim. Professor M. Musurmonova ta’kidlaganidek: “Metodik tahlil pedagogning o‘z ustida ishlash darajasini belgilab beradi, u o‘z faoliyatiga tanqidiy qarab, yangilanishga intiladi” [2].

Tabiiy fanlarni o‘qitishdagi metodik yondashuvlar. Boshlang‘ich ta’lim tizimida tabiiy fanlar – ya’ni atrof-muhit, tabiat hodisalari, tirik va noorganik tabiat haqidagi bilimlar bolaning dunyoqarashi va tafakkurini shakllantirishda asosiy o‘rin tutadi. Tabiiy fanlarni o‘qitishda qo‘llaniladigan metodik yondashuvlar esa bu fanlarning mazmunini o‘quvchiga to‘g‘ri, tushunarli va qiziqarli yetkazish jarayonini tashkil etadi. Shu bois, metodik yondashuvlar tanlovi o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, bilim darajasi hamda pedagogik maqsadlarga asoslanishi kerak.

Tabiiy fanlar mazmuni ko‘proq kuzatish, tajriba, sabab-oqibat bog‘liqligini anglashga asoslanganligi bois, uni o‘qitishda ilmiylik, ko‘rgazmalilik, faollik va integrativlik prinsiplariga asoslangan metodik yondashuvlar ustuvor ahamiyat kasb etadi. Avvalo, kuzatuv va tajribaga asoslangan yondashuv tabiiy fanlar o‘qitishining eng samarali metodik usullaridan biri hisoblanadi. Chunki bolalar bevosita tabiat hodisalarini, hayvon va o‘simliklarning o‘shish bosqichlarini, mavsumiy o‘zgarishlarni o‘z ko‘zi bilan ko‘rib, his etganida ularning bilimga

bo‘lgan qiziqishi ortadi va bu bilimlar ongli ravishda o‘zlashtiriladi. Shuningdek, muammoli o‘qitish yondashuvi orqali o‘quvchilar mustaqil fikrlashga, kuzatgan hodisalar yuzasidan savol qo‘yishga va unga ilmiy asoslangan javob topishga undaladi. Masalan, “Nima uchun daraxt barglari kuzda sarg‘ayadi?” degan savol asosida dars tashkil qilish bolalarda analitik tafakkurni rivojlantiradi. Loyihaviy yondashuv esa o‘quvchilarning tabiatga oid ma’lumotlarni mustaqil izlanish orqali o‘zlashtirishiga imkon beradi. Masalan, "Mening bog‘imdagi o‘simliklar" loyihasi doirasida bolalar o‘z bog‘idagi o‘simliklarni o‘rganib, ularni rasimga olish, nomlash, parvarish qilish jarayonida bilimlarni chuqur o‘zlashtiradi. Bundan tashqari, axborot-kommunikatsion texnologiyalarga (AKT) asoslangan yondashuv ham tabiiy fanlar ta’limida muhim o‘rin tutadi. Virtual laboratoriyalar, videodarslar, animatsiyalar orqali o‘quvchilar hatto maktab sharoitida amaliy tajriba qilish imkoni bo‘lmagan hodisalarni vizual tarzda kuzatish imkoniga ega bo‘ladilar. Yana bir dolzarb metodik yondashuv bu – fanlararo integratsiya asosidagi ta’limdir. Tabiiy fanlarni matematika, ona tili, texnologiya kabi fanlar bilan bog‘liq holda o‘qitish o‘quvchida bilimlar birligiga asoslangan kompleks dunyoqarashni shakllantiradi. A.Kuchkinovning tadqiqotlariga ko‘ra: “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ekologik tarbiyalashda o‘z yashash hududining tabiatiga mos real obyektlar bilan ishlash metodikasi samarali natija beradi” [3].

Aniq fanlarni o‘qitishning metodik xususiyatlari. Boshlang‘ich sinflarda aniq fanlar – matematika, informatika va texnologiya – o‘quvchilarda mantiqiy fikrlash, muammo yechish, algoritmik tafakkur va ijodiy yondashuvni shakllantiradi. Ushbu fanlarni o‘qitishda metodik yondashuvlar tanlovi o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va bilish darajasiga mos tarzda amalga oshirilishi zarur.

Matematika fanida muammoli, ko‘rgazmali va interfaol yondashuvlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va matematik tasavvurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, real hayotiy misollar asosida masalalarni yechish ularning bilimlarni amaliyot bilan bog‘lashiga yordam beradi.

Informatika fanini o‘qitishda vizual dasturlash, kompyuter savodxonligi va raqamli resurslardan foydalanishga asoslangan yondashuvlar o‘quvchilarda texnologik kompetensiyalarni shakllantiradi. Umuman olganda, aniq fanlarni samarali o‘qitish uchun ko‘rgazmalilik, differensial yondashuv, muammoli vaziyatlar va AKT vositalarini uyg‘unlashtirgan holda metodik yondashuvlarni tanlash o‘quvchilarning bilim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Gumanitar fanlar: metodik tahlil va tarbiyaviy ahamiyat. Boshlang‘ich sinflarda gumanitar fanlar – ona tili, o‘qish savodxonligi, musiqa, tasviriy san’at, hayotiy ko‘nikmalar – o‘quvchilarda nutqiy rivojlanish, estetik idrok, axloqiy qarashlar va shaxsiy kamolotga asos bo‘luvchi jihatlarni shakllantiradi. Mazkur

fanlarni o‘qitishda metodik yondashuvlarning to‘g‘ri tanlanishi va ularni moslashtirilgan holda qo‘llanishi ta’lim samaradorligini belgilaydi. Quyida bu yondashuvlar asosiy yo‘nalishlar va amaliy misollar asosida izohlanadi.

1. Kommunikativ yondashuv (Ona tili va o‘qish fanlarida). Kommunikativ yondashuv o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini faol shakllantirishga qaratilgan. Bu yondashuvda dars jarayoni dialog, savol-javob, munozara, rolli o‘yinlar orqali tashkil etiladi. Misol: 2-sinf ona tili darsida "Gap bo‘laklari" mavzusi o‘tilayotganda, o‘qituvchi o‘quvchilarga "Kim nima qilyapti?" mavzusida rasm ko‘rsatadi. Har bir o‘quvchi rasimga qarab, gap tuzadi: “Qiz kitob o‘qiyapti”, “Bola to‘p o‘ynayapti” kabi. Bu orqali o‘quvchilar gap tarkibini mustahkamlaydi va muloqotga kirishadi.

2. Ko‘rgazmali va obrazli yondashuv (Tasviriy san‘at va musiqa fanlarida). Bu yondashuv estetik didni shakllantirish, obrazni tasavvur qilish, badiiy idrokni rivojlantirish uchun muhimdir. Ko‘rgazmalar, musiqiy asarlar tinglash, rasmlarni tahlil qilish orqali o‘quvchilarda emotsional-estetik tushuncha hosil qilinadi.

Misol: Tasviriy san‘at darsida “Bahor manzarasi” mavzusida dars o‘tkazilayotganda o‘qituvchi haqiqiy bahorgi manzaralarni rasmlar orqali ko‘rsatadi. Keyin o‘quvchilardan o‘sha manzara asosida o‘z tasavvuridagi rasmni chizish so‘raladi. Bu orqali ularning tasavvuri, didi va ijodiy yondashuvi rivojlanadi.

3. Muammoli yondashuv (Ona tili va o‘qish darslarida). Muammoli vaziyat yaratish orqali o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalari rivojlanadi. Misol: O‘qish darsida “Sodiq do‘st” hikoyasi o‘qilgach, o‘qituvchi savol beradi: “Agar siz hikoya qahramoni o‘rnida bo‘lganingizda, qanday qaror qabul qilgan bo‘lardingiz?” Bu savol bolalarni o‘ylantiradi va o‘z fikrini asoslab aytishga undaydi.

4. Integrativ yondashuv (Fanlararo bog‘liqlik asosida). Bu yondashuv bir necha fan mazmunini o‘zaro uyg‘unlashtirib, bolalarda kompleks bilim va ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Misol: Ona tili darsida "Tabiat haqida she‘r tuzish" topshirig‘i beriladi. Bu topshiriq o‘qish (badiiy nutq), tabiiy fanlar (tabiatni idrok etish) va tasviriy san‘at (she‘rga rasm chizish) fanlari bilan integratsiyada amalga oshiriladi. Natijada o‘quvchi tilni, tasvirni va bilimni uyg‘unlashtiradi.

5. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv (Barcha gumanitar fanlarda). Har bir o‘quvchining individual imkoniyatlari, o‘rganish sur‘ati va qiziqishi hisobga olingan holda dars tashkil etiladi. Bu yondashuvda differensial topshiriqlar, mustaqil izlanishlar, tanlov asosidagi faoliyatlar muhim o‘rin tutadi. Misol: O‘qish darsida o‘qituvchi uch xil darajadagi matn tarqatadi: birinchi guruh – oson matn bilan ishlaydi, ikkinchi guruh – o‘rtacha darajadagi matn, uchinchi guruh –

murakkab, uzun matn ustida tahlil olib boradi. Har bir o‘quvchi o‘z darajasiga mos topshiriqni bajargan holda muvaffaqiyatni his qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2022.
2. Kuchkinov A. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ekologik tarbiyalash texnologiyalari. – Toshkent, 2022.
3. Tilavova S.B. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ekologik bilimlarini takomillashtirish. – Toshkent, 2023.
4. Abdullayeva M. O‘qituvchining metodik kompetensiyasi. – Nukus, 2022.
5. Yo‘ldosheva G‘. Integratsiyalashgan darslar metodikasi. – Toshkent, 2020.
6. Xolmatova N. Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy metodikalar. – Samarqand, 2021.
7. O‘zbekiston – 2030 strategiyasi. // www.ziyonet.uz

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA O‘QITISHNING KREATIV METODIKASI

Jabborova Onaxon Mannapovna,

*Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi dotsenti,
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).*

Yusupova Asal Oybek qizi,

Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi.

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich ta’limda o‘qitishning kreativ metodikasi masalalari to‘g‘risida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, o‘qitish, kreativlik, metodika, o‘zlashtirish, bilim, ko‘nikma.

Yangi O‘zbekiston sharoitida boshlang‘ich ta’limning rivojlanish jarayoni alohida kechmoqda [1]. Bunda ayniqsa, boshlang‘ich ta’limda o‘qitishning sifat va samaradorligini oshirish masalalariga alohida e’tibor berilayotganligi muhim ahamiyatga egadir. Shu jihatdan boshlang‘ich ta’limda o‘qitishning *kreativ metodikasi* masalalarini tadqiq etish dolzarb bo‘lib turibdi.

O‘qitishda kreativlik mazmuni. Kreativ so‘zi lotincha bo‘lib ijodiylik, yangilik va qulaylik so‘zlarini anglatadi. Shu sababli pedagogik adabiyotlarda quyidagi ta’rif berilgan: “kreativlik – bu o‘quvchilarda ijodiy tafakkurni maqsadli rivojlantirish ta’limidir” [2; 217-b.]. Shu jihatdan mazkur ta’rifdagi ijodiy tafakkur deganda o‘quvchilarning bilimi, ko‘nikmasi va qarashlarini yangicha yondashuvlar

asosida shakllantirish nazarda tutiladi. Bizning yondashuvimizga ko‘ra o‘qitishda kreativlik quyidagilarni qamrab oladi:

- 1) o‘qitishning ijodiy xususiyatlarga ega bo‘lishi;
- 2) o‘qitish jarayoni ta’lim oluvchilarning tafakkurini shakllantirishga yo‘naltirishi;
- 3) o‘qitish jarayonida ta’lim beruvchining ijodiy salohiyatga ega bo‘lishi.

Bunday yondashuv o‘qitishda kreativlik tushunchasining ma’no-mazmunini aniqlashtirish imkonini beradi. Shu jihatdan o‘qitishning ijodiy xususiyatlari har bir darsda yoki mashg‘ulotlarda o‘ziga xos yangiliklar bilan tushuntirish, o‘rgatish hamda yo‘naltirish bilan belgilanadi. O‘qitish jarayonida ta’lim oluvchilarning ijodiy tafakkurini, ya’ni mustaqil fikrlash, yangicha qarash va muammoni hal eta olish qobiliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilishi kreativlik asosini ifodalaydi. Shuningdek, o‘qitish jarayonida ta’lim beruvchi bevosita o‘zining ijodkorlik imkoniyatiga tayanishi kreativlikka asoslanishning muhim shartidir.

Bunday yondashuv o‘qitishda kreativlik tushunchasining mazmunini idrok etish imkonini beradi. Aslida ta’lim oluvchilarning har birida ijodiy xususiyati mavjud bo‘ladi va aynan mana shu xususiyat hisobga olingan holda o‘qitish jarayonining amalga oshirilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Boshlang‘ich ta’limda kreativ o‘qitish mohiyati. Mamlakatimiz boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘qitish eng asosiy funksiya hisoblanadi [3; 8-b.]. Shu jihatdan boshlang‘ich ta’limda o‘qitishning kreativ xususiyatlari quyidagilar bilan belgilanadi:

- 1) dars va tarbiya ishlarini ijodiy tashkil qilish;
- 2) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘zlashtirish faoliyatini ijodiy yondashuv asosida kuzatib borish;
- 3) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijodkorlik ko‘nikmasini tarkib toptirish.

Boshlang‘ich ta’limda o‘qitishning kreativ xususiyati boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodkorlik ko‘nikmalarini tarkib toptirish bilan belgilanadi. Bunda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari aniq, tabiiy va gumanitar fanlarni o‘zlashtirishda ijodiy yondashuv ko‘nikmasiga ega bo‘lishi kerak. Shu sababli boshlang‘ich ta’limda dars va tarbiya ishlarining har biri ijodiy tashkil etilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Agar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijodkorlik ko‘nikmasi tarkib topsa, ularning bilim va ko‘nikmalari chuqurlashadi. Misol uchun, ba’zi boshlang‘ich sinf o‘quvchilari rasm chizish, ayrimlari matematik misollarni yechish va ba’zilari esa bevosita she’r yoki hikoyalar yozishga qiziqishadi. Ulardagi ana shu layoqat ko‘nikmasi rivojlantirishgini ta’minlashda o‘qitishning kreativ usuli muhim ahamiyatga ega.

Payti kelganda shuni ta’kidlash lozimki, mamlaktimizdagi oila muhiti va ijtimoiy muassasalardagi tarbiya jarayoni boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida

ijodkorlik tuyg‘usining tarkib topishiga asos bo‘lmoqda [3; 15-b.]. Shu jihatdan oilada tarkib topgan bolalarning ijodkorlik tuyg‘usini boshlang‘ich ta’lim jarayonida rivojlantirish muhim ahamiyatga egadir. Buning uchun boshlang‘ich sinflarda o‘qitish jarayonini o‘ziga xos ijodkorlik asosida tashkil qilish taqozo etiladi. Masalan, bugungi kunda mamlakatimizda rabotatexnika va muhandislik yo‘nalishlari rivojlanib bormoqda. Shu jihatdan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining texnik ijodkorligini o‘qitish jarayonida rivojlantirish dolzarb bo‘lib turganligini eslatib o‘tish lozim. Kuzatishlarimiz shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari to‘g‘ri yo‘naltirilsa, ularda mavjud ijodkorlik layoqati ko‘nikma shakliga aylanib boradi. Buning natijasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim va ko‘nikmalarini kutilgan darajada tarkib toptirishga erishiladi. Shu ma’noda keyingi paytlarda boshlang‘ich ta’lim jarayonida kreativ yondashuni joriy etish taqozo etilmoqda.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining qiziqishlari asosida kreativ mashg‘ulotlar tashkil qilish. Bugungi kunda boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘qitishning o‘ziga xos shakllariga amal qilinmoqda. Shu jihatdan boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning qiziqishlari asosida kreativ mashg‘ulotlar tashkil qilish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bunda quyidagi metodikaga asoslanish bizningcha, kutilgan samarani beradi:

- 1) boshlang‘ichta’lim to‘garak mashg‘ulotlarini imkonqadar o‘quvchilarning ijodkorligi asosida tashkil qilish;
- 2) o‘qitishning kreativ metodikasiga ega boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining tajribalaridan foydalanish;
- 3) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodkorlik mahsulotlari bo‘yicha tanlovlar, musobaqalar va treninglarni muntazam o‘tkazib borish;
- 4) kreativ yondashuv asosida yaratilgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ishlanmalarini ommalashtirish.

Bunday yondashuv boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining qiziqishlari asosida kreativ mashg‘ulotlar tashkil qilish imkonini beradi. E’tibor berilsa, bunda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy faolligiga tayaniladi. Shu sababli o‘quvchilarni faollashtiruvchi kreativ mashg‘ulotlar o‘zining samaradorligi bilan diqqatni tortadi.

Boshlang‘ich ta’limda o‘qitishning kreativ metodikasi bo‘yicha pedagogik adabiyotlarda o‘ziga xos yo‘naltirishlar va tavsiyalar berilgan. Ayni paytda, boshlang‘ich ta’limda o‘qitishning kreativ metodikasi muammolari va uning samaradorlik xususiyatlari to‘g‘risda tadqiqotni amalga oshirish dolzarb bo‘lib turganligini eslatib o‘tamiz.

Boshlang‘ich ta’limda o‘qitishning kreativ masalalari bo‘yicha xorijiy tajribalar ham mavjud. Finlandiya, Rossiya, Britaniya kabi mamlakatlarda

boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijtimoiy faoligiga asoslangan mashg‘ulotlar tashkil qilinadi va bunda o‘qituvchi yo‘naltiruvchi vazifasini bajaradi. O‘quvchilar muayyan mavzular bo‘yicha ijodiy mashg‘ulotlar materiallarini tayyorlaydi va treninglar shaklida taqdimot o‘tkazadi. Bu ayniqsa, 2-sinfdan boshlab yo‘lga qo‘yilganligini eslatib o‘tish joiz. Shuningdek, keyingi paytlarda xorijiy mamlakatdilar boshlang‘ich ta’lim jarayonida kompyuterlashtirilgan dastur asosida ijodiy mashg‘ulotlarni tashkil qilishga alohida e‘tibor berilmoqda. Buning natijasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kompyuter savodxonligini maqsadli tarkib toptirishga erishilmoqda [4]. Mazkur tajribalardan foydalanish uchun boshlang‘ich ta’limda o‘qitishning kreativ metodikasi masalalarini tadqiq etish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Shunday qilib, boshlang‘ich ta’limda o‘qitishning kreativ metodikasi o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Eng asosiysi o‘qitishning kreativ metodikasi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijodkorlik, ijodiy yondashuv va ijodiy ko‘nikmalarni tarkib toptiradi. Buning natijasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bilim va ko‘nikmalarning chuqurlashuviga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. – Toshkent, 2023
2. Hasanboyev J. va boshq. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. – Toshkent, 2009
3. Abdujalilova Sh. Oila pedagogikasi. – Toshkent, 2022
4. Jabborova O. Boshlang‘ich ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent, 2023

OLTI YOSHLI BOLALARNI TA’LIM JARAYONIGA JALB ETISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Karimjanov Alijan,

Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrası dotsenti, p.f.n.

Xuseynova Sabrina Afzalshohovna,

Chirchiq DPU talabasi.

Annatatsiya. Maqolada olti yashar bolalarni paradoksal xususiyatlari haqida ma’lumotga ega bo‘lish nazarda tutgan. Xususan, maktab yoshdagi o‘quvchilar xususiyatlari bilan bog‘cha xususiyatini uxshashligini tasavvur qilish mumkin.

Kalit so‘zlar: paradoksal, strategiya, resurs, maktabgacha tashkilot.

Maktab hayotiga olti yashar bola yetti yoshlilardan kura ko‘proq tayyor bo‘ladi desak, ehtimolki, paradoksal tuyular. Biroq, bunda paradoksal hech nima

yuq. Gap shundaki, keyingi un yillar mobaynida butun jamiyatning madaniyat darajasi ancha usdi. Hozirgi bolalarni ota-onalarining hamasi odatda, o‘rta va oliy ma’lumotga ega shaxslardur. Hozirgi zamondagi ota-onalar olti yashar bolalarni usib-ulg‘ayayotgan sifat jihatidan o‘zgartirib yubordi.

O‘zbekistonning rivojlanish strategiyasi talablari asosida bog‘cha bolalarni tarbiyalash va zamon talabi asosida rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi resurslarni rivoji olti yashar bolani shakllanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Chunki hozirgi hayotimizdagi ommaviy axborot vositalari shaxsni, ota-onalarni va jamiyatda yashayotgan shaxslardan bolaga pedagogik-psixologik jihatdan munosabatda bo‘lishni talab etadi. Xususan, maktabgacha ta’lim tashkilotlari xodimlari va pedagoglari bu resurslardan to‘g‘ri foydalanishni yaxshi bilishlari kerak.

Bizga ma’lumki, televideniye, kompyuter, internet, uyali telefonlar, kinofilmlar bolalarni noto‘g‘ri foydalanishi va ota-onalar hamda atrofdagilarni farqsizligi olti yashar o‘quvchilarimizni bir tomondan dunyoqarashini rivojlanishi va ikkinchi tomondan ularni ongini noto‘g‘ri shakllanishiga asos bo‘lmoqda.

Ko‘p bog‘chalarda milliy uyinlarni kamlashib ketishi, zamonaviy resurslarga e’tiborni kuchaytirishi olti yashar bolalarni dastur talablari asosida voyaga yetkazishiga sabab bo‘lishi ham mumkin. Shuni ham qayd qilishimiz lozimki, maktabgacha ta’lim muassasalari pedagog-xodimlar hali oliy ta’limda hartamonlama bilimga ta’minlanmaganligidan dalolat beradi. Uyinlarning mazmuni o‘zgarib ketdi, bolalarning jismoniy va aqliy rivojiga tobora kup yordam beradigan, ularning tevarak-atrof voqeligi bilan kishilar hayoti va mehnati bilan zamonaviy texnika bilan har tomonlama tanishishga ko‘maklashadigan uyinchoqlar paydo buldi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning aksariyat kupchiligini qamrab olgan bolalar bog‘chalari bolalarning rivoji va tarbiyasini tezlashtirishda juda katta rol uynaydi. Bu yerda bolalar kerakli bilimlar oladilar, axlok-odob normalarini egallaydilar, tarbiyachilar rahbarligida ularda nutq, tafakkur, mehnat ko‘nikmalari rivoj topadi. Odatda, bola yetti yoshgacha o‘qish-yozishni, oddiy sanoqni bilib olgan bo‘ladi.

Olti yoshlik vaqt – bola aqliy rivojlanishining va sotsial tayyorgarligining eng qulay davri hisoblanadi. Bunday moyillikdan foydalanib qolish, uni amalga oshirish kerak. Aks holda shu yoshga tegishli, zarur aqliy va axloqiy ozuqasiz, katta kishining dono g‘amxurligisiz kichkintoyning qobiliyati to‘liq ro‘yobga chiqmay qolishi mumkin. Tashkiliy, sistematik ta’lim va tarbiya-bola maksadga karatilgan rivojlanishning eng asosiy formasi va sharti hisoblanadi. Shu yoshda bola nutqining muvaffaqiyat bilan takomillashtirish, tabiiy qiziquvchanlik asosida bilib olishga qiziqish, bilimga chanqoqlik uyg‘otish, o‘quv faoliyatining elementar usullarini o‘rgatish mumkin.

Olti yoshli o‘quvchi murabbiy va o‘rtoqlari bilan munosabatda bo‘lib, bu jarayonda uning zimmasiga ma’lum majburiyat yuklanadi, u o‘zining xohish va harakatlarini umumiy manfaatga muvofiqlashtira boshlaydi, umumiy foydaga qaratilgan faoliyatga qo‘shiladi, boshqalarni o‘ylashni, ularga g‘amxo‘rlik ko‘rsatishni o‘rganadi.

1. Boshlang‘ich ta’limning bir butun sistemasiga olti yoshliklar uchun sinflar qo‘shish o‘quv planlari va programmalarini ratsionalroq tuzish, kichik yoshli o‘quvchilarning ona tilini, matematika, mehnat, musiqani, rasm solishni o‘qitish vaqtini ko‘paytirish imkonini beradi.

2. Bola qachon olti yoshga to‘ladi?

Bu behuda savol emas. Ba’zi ota-onalar oktyabr-dekabr oyida olti yoshga to‘ladigan bolani maktabga olib kelishadi, uni 1-sinfga olishmasa, hayron bo‘lib: «nega axir, 3-4 oyning ham biron ahamiyati bormi?» - deyishadi.

Ha, hech so‘zsiz, ahamiyati bor: yosh qanchalik kichik bo‘lsa, uni aniqlashda oylarga, hatto haftalarga shunchalik katta ahamiyat beriladi. Go‘dak umrining birinchi yilida uni necha oylik bulgani haqidagina emas, necha haftalik bulganini ham gapirish kerak, chunki har kuni, har haftada u ham jismoniy, ham psixik uzgarib turadi. 7-8 yashar bo‘lgunicha bola yoshini oyma-oy hisoblagan ma’qul, keyinchalik uning qancha to‘la yoshu necha oylik bulganligini aniq hisoblamasa ham bo‘ladi, chunki endi rivojlanish har qalay bir tekis xarakterda bo‘lib qoladi. 10, 11, 13 va 14 yoshli bolalarga 15-16 yoshli usmirlarga umumiy psixologik xarakteristika berish mumkin bo‘ladi. Biroq 6 yashar bolalarga nisbatan bunday qilib bulmaydi, chunki ular o‘zlarining psixo-fiziologik xususiyatlari jihatidan sifati boshqacha yosh guruhlariga kiradilar.

Bunda, ayniqsa olti yoshga uch, to‘rt oy yetmagan paytlarda har bir oyning katta ahamiyati bor. Bo‘lar olti yoshli bola emas, besh yoshli bolalar bulib, ularning xususiyatida olti yoshlilardan boshqacha, o‘z xususiyatlari bo‘ladi. Bunday bolakaylarni maktabga olib kelgan ota-onalar bolalarining maktab sharoitiga ko‘nikishi, darsda fikrini bir joyga jamlab o‘tirishi, o‘qituvchi gaplarining mohiyatiga tushunishi, uning topshiriqlarini tushunishi va bajarishi qiyin bo‘lishini o‘ylamaydilar, albatta. Albatta, besh yoshli yaxshi o‘qib, maktab sharoitiga ko‘nikib ketgan, faolligini, quvnoqligini saqlab qolgan bolalar ham bo‘ladi. Biroq istisnalar qoida bo‘la olmaydi.

Besh yoshli bolakayni maktabga berayotganda ota-onalar gohida bolaning «judayam o‘qimoqchi» ekanini, ko‘p she’rlar bilishini, ungacha sanay olishini, aqlli savollar berishini, ba’zi harflarni dadil qilib ko‘rsatishadi. Ochiq-oydin aytish kerakki: she’rlar bilishi, hatto yuzgacha ham sanay olishi, harflarni tanishi bolaning maktabga tayyor ekanini bildirmaydi. Aynan olti yoshga borganda

yetilib, bolaning maktabga tez moslashuvini, uning shundan keyin yaxshi rivojlanishini ta’minlaydigan zamindir.

3. Olti yoshli bolalarning yetti yoshlilardan farqi nimada?

Pedagogik jarayon uzining barcha komponentlar olti yoshli bolalarning xususiyat va imkoniyatlariga mumkin qadar to‘liq mos bo‘lmasa, bolalar tezda o‘qishga qiziqmay qo‘yadilar. Bordi-yu, ularning hammasi ertaroqmi yoki kechroqmi o‘qishni, yozishni, dastlabki unlik doirasida sanashni o‘rganib ketgan taqdirda ham tahsil jarayonining o‘zi ularga quvonch bermaydi, ta’lim olish ehtiyoj bo‘lib qolmaydi.

Yetti yoshli bolaning axloqiy va bilish tajribasida olti yoshli bolaning tajribasiga qaraganda, aytaylik, butun bir yillik hayotga bayroq va ko‘pyoqlamaroq. Olti yoshlilardagi mana shu tajribaning yetishmasligi ularni yetti yoshlilarga ta’lim berganday o‘qitish imkonini bermaydi. Olti yoshlilardan ba’zilar maktab hayotiga qiyinchilik bilan ko‘nikadilar, dastlabki kunlari onalari yoki otalarisiz hatto maktabda qolishni istamaydilar-da, bunda biz bunday o‘quvchilarning ota-onalari darsga kirib o‘tirishlariga yoinki koridorda kutib qolishlariga ruxsat berishlarimiz kerak bo‘ladi. Olti yashar o‘quvchilar bilan o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil etish ham maxsus metodika talab qiladi, biz yetti yoshlilar bilan ishlagandagidan boshqacha hal etilishi kerak bulgan pedagogik vaziyatlarga duch kelamiz, bu vaziyatlarga o‘zi ham boshqacha bo‘ladi.

Olti yoshli bola o‘yinqaroqlikka intiladi, uning uchun o‘yin – hayot mazmuni. Ba’zi psixologik nazariyalarda uyinning mohiyati bolaning ortiqcha kuch-g‘ayratni sarflab yuborish, ishlatib tugatish ehtiyojidan, deb tushuntiriladi. Biroq, bunday nuqtai nazar ko‘p savollarni oydinlashtirib bera olmaydi.

Olti yoshli bolani o‘quvchi deb hisoblasa bo‘ladimi? Maktabga kirgan bolani o‘quvchi deyiladigan bulgan. Bu nima degani?

Bu uning sifat jihatidan yangi un bir yillik hayot davri boshlanib, bu jarayonda u fan asoslari bilimini, mahorat va ko‘nikmalari sistemasini, hatti-harakatdagi axloq-odob normalarini o‘zlashtirib olishi, zarur bulgan shaxsiy fazilatlar yaratib olishi kerak degani. Bunday hayot, mohiyat e’tibori bilan «professional» faoliyat harakteriga kirib, bu o‘quvchidan tahsil olish, bilish, o‘z-o‘zini tarbiyalash usullarini urganishni talab kiladi.

Bola qachonki qanday tahsil olish kerakligini bilsa, shuningdek unda tahsil olish uchun sabablar bo‘lsa, shundagina uni o‘quvchi desa bo‘ladi.

O‘quvchi bo‘lish uchun bola umumo‘quvchilik mahoratlarini o‘zlashtirishdan tashqari psixik va ijtimoiy-axloqiy rivojlanishning muayyan darajasiga erishmog‘i kerak bulib, bo‘lar kuyidagilardan iborat:

1. Tahsil olishni bilish, ya’ni o‘quv-biluv faoliyatining dastlabki usullarini bilish, ularni takomillashtirish va boyitishga intilish.

2. Tahsil olish uchun sabablar asosi bo‘lishi, ya’ni taxsilni xohlash.
3. Yetarlicha rivojlangan irodali bo‘lish, ya’ni kuch-g‘ayratini xilma-xil vazifalarni hal etishga safarbar etish qobiliyati bo‘lish.
4. O‘zining o‘quvchilik ijtimoiy burchini tushunish.
5. Kollektivda yashashga, jamoa bo‘lib yashashga, jamoa bo‘lib ishlashga va ijtimoiy-foydali faoliyatga tayyor turish.
6. O‘zini urtoqlarining o‘qituvchilarining, yaqin kishilarining ko‘zi bilan ko‘rish va o‘zini takomillashtirishga intilish.

Albatta, bu fazilatlarning hammasiga birdaniga emas, balki bolalarning har bir darsda o‘qituvchi maqsad yulida tashkil etadigan jamoa faoliyati natijasida asta-sekin erishib boriladi. Oldin o‘larni o‘qituvchining gaplariga quloq berishga, e’tiborni bir joyga jamlashga, o‘quv vazifalarining ma’nosini tushunishga, kollektiv bilish faoliyatida ishtirok etishga, sinfdoshlari bilan do‘stlashishga o‘rgatish kerak. Shu bilan bir vaqtda, ularning ko‘zatuvchanligini, zehnliligi, fikrlashini o‘stirish, ishdagi qiyinchiliklar paytida bir-biriga yordamga kelishini o‘rgatish kerak. Birinchi o‘quv yili oxirida olti yoshli bola muvaffakiyat bilan tahsil olish uchun kerakli malaka va fazilatlarni elementar kurinishda bilib oladi, ya’ni o‘quvchi bulib oladi.

O‘quvchiga yondoshish va ta’lim berish xarakteri. Psixologik-pedagogik adabiyotda kupincha «ta’limboplik» va «tarbiyaboplik» terminlar bolaning pedagogik ta’sirni qabul kilishga qanchalik tayyorgarligini bildirish uchun ishlatiladi. Odatda, bola pedagogik ta’sirga qarshilik ko‘rsatsa, ya’ni tarbiyasi qiyin bo‘lsa, buning sababi birinchi galda uning o‘zida, lekin shu ta’sirning, pedagogik jarayonning harakterida emas, deb hisoblanadi. Biroq bola agar uning aqliy yoki jismoniy kamchiligi bo‘lmasa, o‘z-o‘zicha tarbiyasi qiyin bo‘la olmaydi.

Bola o‘qishni tarbiya olishni istaydi, katta bo‘lib, jamiyat hayotida faol ishtirok etishni xohlaydi. Birok, biz uni qay usulda, qanday pedagogik jarayonda tarbiyalashimizga, rivojlantirishimizga, ta’lim berishimizga u befarq bo‘la olmaydi. Bu jaryonda bolalarning yosh va individual xususiyatlari hisobga olinishi kerakligi haqidagi qoida hech shubhasiz hisoblanadi. Lekin gap qaysi xususiyatlar xakida?

Agar axloq-odob tushuncha va normalari bilimlarini o‘zlashtirish bog‘lik bo‘lgan alohida funksional jarayonlarning xususityalarigina nazarda tutiladigan bo‘lsa, bu bizning fikrimizga, o‘zini o‘zgartirishdagi faol ishtirokchi sifatida bolani mensimaganimiz bo‘ladi. Bunday holda ta’lim jarayonida xotira, tafakkur, e’tibor singari funksiyalarni aktivlashtirishga zur beriladi. O‘z navbatida tarbiya metodlari ham bolalarda asosan intizomlilik va itoatguylik, kattalar ko‘rsatmasini aniq ado etishni hosil qilishga karatilgan bo‘ladi. Shunday qilib, bir-butun shaxs sifatida

bolaning o‘zi emas, balki uning alohida funksiyalari pedagogik jarayonga qo‘shiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston respublikasining umumiy O‘rta ta’lim maktabi to‘grisidagi muvaqqat Nizom. Xalq ta’limi juranli Toshkent 2018-2019 yil.
2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. “O‘zbekiston”, 2017.
3. Karimjanov A. Darslik. Metodikai ta’limi husnixat. Toshkent. 2023.
4. Karimjanov A., Ochilov F.I. Boshlang‘ich sinflarda ta’lim-tarbiya muammolari. Toshkent. “IRFON”. 2021.
5. Каримчанов А. Методикаи фанни Тарбия. Darslik. Toshkent. 2022.

INTERFAOL METODLARNING TA’LIM VA TARBIYA JARAYONIDAGI O‘RNI VA IMKONIYATLARI

Musurmonova Maludaxon,

Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim” fakulteti katta o‘qituvchisi.

Boqiyeva Xumora O‘ktam qizi,

Baxriyeva Dilnavo Sodiqjonovna,

Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabalari.

Annotatsiya. Mazkur maqolada “Interfaol o‘qitish” atamasining ma’nosini anglash, o‘quvchilarda tayanch va fanga oid kompetensiyalarni shakllantirishda interfaol o‘qitish metodlarining o‘rni, interfaol metodlardan darslar davomida foydalanish va ba’zi interfaol metodlar haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: talim jarayoni, metod, interfaol, ma’ruza, aqliy hujum, tanqidiy tafakkur, “arra” metodi, Venn diagrammasi, “Qorbo‘ron” metodi.

Interfaol metodlar – ta’lim jarayonida o‘quvchilar hamda o‘qituvchi o‘rtasida faollikni oshirish orqali o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirishini faollashtirish, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Interfaol metodlarni qo‘llash dars samaradorligini oshiradi.

Interfaol ta’limning asosiy mezonlari quyidagilar:

- norasmiy bahs-munozaralar o‘tkazish;
- o‘quv materiallarini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyatlari;
- maruzalar sonining kamayib, seminarlar soni ko‘payganligi;
- o‘quvchilar tashabbus ko‘rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi;
- kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo‘lib ishlash uchun topshiriqlar berish;

- yozma mashqlar bajarish;

Interfaol o‘qitish bilish faoliyatini tashkil etishning maxsus turidir. Unda rejalashtirilayotgan maqsadlar to‘liq va aniq bo‘ladi. Ushbu maqsadlardan biritinglovchining o‘z muvaffaqiyati hamda aqliy yetuklikni anglab yetishi uchun qulay sharoit yaratishdir.

O‘qitish metodlari o‘z ichiga bir qancha guruhlarini qamrab oladi:

- o‘quvchilarning faolligini oshirishga yo‘naltirilgan metodlar;
- o‘zaro hamkorlikda ishlashga yo‘naltirilgan metodlar;
- chizmalar yordamida amalga oshiriladigan metodlar;
- matnlar bilan ishlash orqali amalga oshiriladigan interfaol metodlar;
- yakka va juft guruh bilan ishlashga yo‘naltirilgan metodlar;
- videometod, multimedia va media metodlari;

Ta’lim metodlari tarkibiga quyidagilar kiradi: kitob bilan ishlash, laboratoriya usuli, mashqlar, charxpalak, monitoring, beshinchisi (oltinchisi, yettinchisi) ortiqcha, Venn diagrammasi, tajriba vositasida o‘qitish sikli, davra stoli, aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, klastr, senkviyn, video topishmoq, muammoli maruza, aniq vazifalarni tahlil qilish vazifalari, yo‘naltiruvchi matn, qarorlar shajarasi, 6x6x6, qorboron, issiq kartoshka, qalin va ingichka savollar.

Ta’lim metodlari tanlanayotganda o‘quvchilar soniga ko‘ra, ta’limning maqsad va vazifalariga ko‘ra, ta’limning davomiyligiga ko‘ra va albatta ta’lim beruvchining mahoratiga qarab tanlanadi. Bunday tanlovlar o‘z o‘rinlarida juda ham katta ahamiyatga egadir.

Ma’ruza metodi: Bu metod hikoya qilish, tushuntirish, bayon qilish dwgan ma’nolarni anglatadi. Odatda bu metod namoyish va videousul bilan birga uyg‘unlashgan holatda olib boriladi.

Ma’ruza metodining tushunarligini oshiruvchi jihatlarga quyidagilar kiradi:

- notiqlik, ravon tilda gapirish va talaffuz;
- fikrni sodda tilda bayon etish;
- ma’ruza tuzulmasining mantiqan to‘g‘ri tuzulganligi;
- rag‘batlantirish (ma’ruza davomida o‘quvchilarga bazi savollar berib boriladi va barakalla, ofarin so‘zlari yordamida rag‘batlantiriladi);
- fikrlarni qisqa va lo‘nda ifodalash;

FSMU (fikir-sabab-misol-umumlashtirish): bu metod munozarali masalalarni hal etishda, baxs-munozaralar o‘tkazishda yoki chorak yakunida qo‘llanilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi. O‘quvchilarda mustaqil fikrlash dars jarayonida egallagan bilimlari asosida vaziyatni baholashga shu bilan birga kommunikativ va milliy umuminsoniy qadriyatlarga ega bo‘lishga yordam beradi.

FSMU:

F (fikir) – fikringizni bayon eting;

S (sabab) – fikringizning bayonida biror sabab ko‘rsating;

M (misol) – ko‘rsatilgan sababni tushuntirish uchun misol keltiring;

U (umumlashtirish) – fikringizni umumlashtiring;

Aqliy hujum metodi: Bu metoddan mavzuni maruza qilayotganda yoki o‘tilgan mavzuni takrorlash jarayonida foydalanish mumkin. Xayol surib utirgan yoki dars jarayonida darsga quloq solmasdan boshqa mashg‘ulot bilan shug‘ullanayotgan o‘quvchilarni diqqatini jamlash maqsadida mavzu yuzasidan savol beriladi ya’ni aqliy hujum qilinadi. Bu metodni har bir o‘qituvchi bilsa o‘zining darsiga ham mahoratiga ham ijobiy ta’sir qiladi.

Tanqidiy tafakkur metodi: Bu metodni bajartirish jarayonida o‘quvchilarning oldiga muommoli topshiriq yoki chalkash masala qo‘yiladi. O‘quvchilardan ushbu savolga o‘z fikr va qarashlarini bayon qilishi, o‘zgalarning fikrlarini tanqidiy qayta bayon etishi, o‘z nuqtai nazarini asoslab bayon etishi talab etiladi.

Arra metodi: Pedagogik amaliyotdan mazkur metodda kichik guruhlar 6-8 ta o‘quvchidan tashkil topadi, dars davomida o‘rganilgan mavzu mantiqan tugallangan qisimlarga ajratiladi, har bir qisim yuzasidan o‘quvchilar bajarilishi lozim bo‘lgan o‘quv topshiriqlari tuziladi, har bir o‘quvchilar mazkur topshiriqlarning bittasini bajaradi va shu qism bo‘yicha “mutaxassisga”ga aylanadi. “Mutaxassislar”lar o‘zlari egallagan bilimlarni xuddi “arra” tishlari ketma-ket kelganidek navbat bilan o‘rtoqlariga bayon qilishadi. Mazkur guruhlarda o‘quv materiallari mantiqiy ketma-ketlikda qayta ishlab chiqiladi.

Venn diagrammasi: Bu metod girafik ko‘rinishida bo‘lib, olingan natijalarni umumlashtirib, ulardab bir nutq xulosa chiqarishga, ikki va undan ortiq predmetni tahlil qilish va o‘rganishda qo‘llaniladi.

Qorboron metodi: Ushbu metodda ikkiga ajratilgan guruh o‘quvchilari bir muommo jihatidan eng ko‘p javob topish maqsadida birgalikda muhokama yuritishadi. Har bir to‘g‘ri javob yomoloqlangan qor ko‘rinishida o‘sha guruh hisibiga yozib qo‘yiladi. To‘plangan umumiy ballar hisobida guruh o‘quvchilari baholanadi.

Ta’lim jarayonida turli xil interfaol usullardan samarali foydalanish mumkin. Bunda asosiy e’tibor o‘quvchining tafakkurini o‘stirish, ularning mustaqil ishlash mahoratini oshirishga qaratilsa, maqsadga muvoffiq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yo‘ldoshev R., Xusainova R., Bobojonova U. Ta’limning interfaol metodlari (metodik qo‘llanma). Urganch. – 2011
2. Avlayev O.U., Jo‘rayeva S.N., Mirzayeva S.P. Ta’lim metodlari / o‘quv-uslubiy qo‘llanma. – T.: “Navzo‘z” nashriyoti, 2017.
3. Sobirova M.R. O‘zbek tili darslarida interfaol usullardan foydalanish. 2020.

TALABALARDA AKADEMIK VA FUNKSIONAL SAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISH – PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Ortiqova Maftuna Jasurbek qizi,
Chirchiq DPU magistranti.

Annotatsiya. Maqolada talabalarning akademik va funksional savodxonligini rivojlantirishda pedagogik ta’limga oid yondashuvlarni olib borishning nazariy asoslari muhokama qilingan.

Kalit so‘zlar: Zamonaviy pedagogik ta’lim, akademik va funksional savodxonlik, kompetentli yondashuv, XXI asr ko‘nikmalari, psixologik-pedagogik shartlar.

Mamlakatning barqaror rivojlanishida inson kapitalining ahamiyati muhim mezon ko‘rsatgichdir. Endilikda umumiy o‘rta va oliy ta’lim sifatiga muhim sanalgan talablar ilgari surmoqda va rivojlangan (Fillandiya, Buyuk Britaniya, Singapur kabi) mamlakatlar tajribasi keng o‘rganilmoqda.

Zamonaviy axborot muhiti sharoitida talabalarning funksional savodxonlik – bu faqat ularning o‘qish va yozishni bilishdan tashqari, o‘zlashtirilgan bilimlarni amaliyotda qo‘llay olish qobiliyatini ham nazarda tutadi. Talabalarda funksional savodxonlikni rivojlantirish ularning kelajakda muvaffaqiyatli faoliyat olib borishlari muhim sanaladi. Rus olimi A.A.Leontyev “Funksional savodli shaxs bu inson faoliyati, aloqa va ijtimoiy munosabatlarning turli sohalarida hayotiy muammolarning eng keng doirasini hal qilish uchun hayot davom doimiy ravishda olingan barcha bilim, malaka va ko‘nikmalardan foydalanishga qodir odam” deb ta’riflaydi. Keng ma’noda funksional savodxonlik – bu turli jihatlarida ko‘rib chiqilishi mumkin bo‘lgan shaxs sifatidir.

Ta’lim tizimidagi xalqaro tendentsiyalarni tahlil qilish ularni rivojlantirishning hozirgi istiqbollarini ajratib ko‘rsatish imkonini beradi:

- har bir insonni nafaqat bilim va ko‘nikmalarning ega bo‘lishi, shuningdek, o‘zgaruvchan jamiyatda muvaffaqiyatli hayot kechirish uchun asosiy ko‘nikmalarni shakllantirish zarurati;

- mehnat bozori, ya’ni mutaxassisga nisbatan talablarning o‘zgarishi munosabati bilan, ommaviy ta’lim “universal ko‘nikmalar” (“tayanch kompetensiyalar”ni “XXI asr ko‘nikmalar”)ni rivojlantirishi kerak, shu jumladan o‘z-o‘zini boshqarish, muloqot qilish, hamkorlik qilish, murakkab mehnat vositalaridan jamoaviy foydalanish;

- texnologiya va turmush sharoitlarining tez o‘zgarishi tufayli kelajakka noaniqlikning kuchayishi uzluksiz ta’limini butun umr davom etadigan, o‘rganish va yangi sharoitlarga moslashish qobiliyatini shakllantirishni talab qiluvchi, uzluksiz ta’lim bosqichiga aylantiradi.

Biroq, ta’lim tizimlarining ta’lim oluvchilarning funktsional savodxonligini rivojlantirish maqsadi yangi sharoitlarda akademik savodxonlikning ahamiyatini inkor etmaydi. Masalan, "XXI asr ko‘nikmalari" xalqaro standartining dastlabki ikkita pozitsiyasi – asosiy ko‘nikmalar va akademik savodxonlikning asosini tashkil etadi va turli xil darsdan tashqari vaziyatlarda harakat qilish qobiliyati sifatida o‘zini tutish strategiyasini ishlab chiqilishi funktsional savodxonlikni rivojlantirishda muhim sanaladi. Shu o‘rinda akademik savodxonlikni tushunish ham kengaydi, u mohiyatan ma’lumotni turli formatlarda (matn va vizual, tabiiy va rasmiy) idrok etish qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Axborot bilan ishlash qobiliyati hayot davomida keyingi o‘rganish, iqtisodiy va ijtimoiy hayotda ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish uchun asos bo‘ladi.

Akademik savodxonlik ana’naviy ravishda fanning asosiy tarmoqlarining asosiy tushunchalari asosida qurilgan mahalliy ta’lim mazmuni bilan bog‘liq. Kelajagi noaniq va ma’lumotlar bilan to‘yingan tez o‘zgarib borayotgan dunyoda akademik savodxonlik tushunchasi fan bilimlari, ko‘nikmalari va ko‘nikmalari chegarasidan tashqariga chiqadi, asosiy e’tibor ma’lumotlarni olish, taqqoslash va tahlil qilish, uni tanqidiy baholash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. va uning g‘oyalari va yashirin ma’nolarini izohlang, mustaqil xulosalar chiqaring va eng muhimi, o‘zingizning farazlaringizni ishlab chiqing, ularning asosililigini asoslang va isbotlang va ularning barchasini izchil shaklda ifodalang; mantiqiy tartiblangan va tuzilgan og‘zaki yoki yozma matn.

Akademik va funktsional savodxonlikning tuzilishi va mazmunini tahlil qilish ularning tub farqlarini ochib beradi. Umumiy ta’lim mazmunini rivojlantirish vektorining kontseptual yo‘nalishini yaxshiroq tushunish uchun o‘quvchilarning akademik va funktsional savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan o‘quv va kognitiv vazifalarning o‘ziga xos xususiyatlarini quyidagi jadvalda keltiramiz.

Jadval. Akademik va funktsional savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan o‘quv va kognitiv vazifalarning qiyosiy tavsifi.

Akademik savodxonlik	Funksional savodxonlik
- ilmiy bilimlarning muayyan sohasini modellashtiradi	- real hayotiy vaziyatni simulyatsiya qiladi
- sabab-oqibat, chiziqli fikrlashni rivojlantirishni o‘z ichiga oladi	- nochiziqli (ehtimolli) fikrlashga e’tibor beradi. Murakkab tizimlarni faqat sabab-oqibat munosabatlari bilan tasvirlab bo‘lmaydi
induktiv usuldan ustun foydalanishga asoslangan tushunchani	- deduktiv usuldan ustun foydalanishga asoslangan tushunchalar asosida qurilgan

shakllantirishning klassik tizimi asosida qurilgan.	
- talabalar aniq fan tushunchalari tizimini va ularning nazariy umumlashtirishlarini o‘zlashtiradilar	- talabalar fan bilimlarini o‘z ichiga olgan tushunchalar tizimini o‘zlashtiradilar va bu haqiqiy hayotiy vaziyatlarda muammolarni hal qilishda tayanch, vositaga aylanadi.

Taqdim etilgan sxemaga asoslanib, biz funktsional savodxonlikni rivojlantirish integrativ tarkibga ko‘proq mos keladi degan xulosaga kelishimiz mumkin. Darhaqiqat, funktsional savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan o‘quv vazifalari, qoida tariqasida, fanlararo xususiyatga ega. Yana bir muhim xulosa - bu ikki turdagi savodxonlik o‘rtasidagi fundamental bog‘liqlik, shuningdek, ular orasidagi davomiylik xarakteri.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv ko‘ra talabalarda funktsional savodxonlikni rivojlantirishga quyidagi tamoyillari keltiramiz:

- *amaliyotga yo‘naltirilgan tamoyil*, o‘quv rejalariva o‘quv jarayoni jadvallarini zamonaviy pedagogik muhitda ta’lim, o‘quv va ishlab chiqarish amaliyotlari va boshqalar asosida amaliy mashg‘ulotlar ulushini oshirish yo‘nalishi bo‘yicha modernizatsiya qilishnitalab qiladi;

- *kontekstlilik printsiipi*, talabalarini kelajakdagi kasbiy faoliyatga maksimal darajada jalb qilish bilan o‘rgatish;

- *yaxlitlik printsiipi*, talabalarining ijtimoiy o‘zaro ta’sir ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Xulosa o‘rnida, ta’lim mazmunini modernizatsiya qilish nuqtai nazaridan talabalarda funktsional savodxonlikni rivojlantirish – bu ularni kelajakka tayyorlash yo‘nalishi muhim ahamiyatga ega, bu esa kelgusida o‘quvchining ehtiyojlariga javob beradigan individual ta’lim yo‘alishlarini yaratishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Громова, Л.А. Функциональная грамотность и проектная деятельность: зачем они нужны школе? Школьные технологии. – 2021. – № 3. – С. 36-42.

2. Грумова, Н.А. Формирование функциональной грамотности у учащихся основной школы с помощью задач естественнонаучного содержания // Физика в школе. – 2021. – № 3. – С. 24-27.

3. Куницкая, О.С. Формирование функциональной грамотности обучающихся: анализ мирового опыта // Нар. асвета. – 2022. – № 4. – С. 3-6.

4. Русецкий, В.Ф. Формирование функциональной грамотности как научная и образовательная проблема // Весн. адукацыи. – 2020. – № 9. – С. 15-22.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA AXLOQIY TA’LIM BERISH USULLARI

Safarova Sevinch G‘anijon qizi,
Nazarboyeva Rayhon Soatboy qizi,
Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 1-kurs talabalari.
Ochilov Fariddun Izatulloevich,
Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrası
dotsenti v.b., p.f.f.d. (PhD).

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda axloqiy ta’limning ahamiyati va bunda Tarbiya fanining rolga e’tibor qaratilgan. Maqolada axloqiy ta’lim usullari, jumladan, o‘qituvchilar va ota-onalar tomonidan namuna ko‘rsatish, hikoyalar va ertaklardan foydalanish, rolli o‘yinlar va muammolarni muhokama qilish kabi samarali usullar ko‘rib chiqilgan. Ushbu usullar bolalarning axloqiy qadriyatlarini o‘rganishiga va jamiyatda mas’uliyatli shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Maqola xulosasida axloqiy ta’limning bolalar shaxsiyati va jamiyatdagi ijobiy xulq-atvorini rivojlantirishda muhimligi ta’kidlanadi. O‘qituvchilar va ota-onalarga axloqiy ta’limga katta e’tibor berishlari va bolalarga yaxshi odatlarni singdirishda faol ishtirok etishlari tavsiya etiladi.

Kalit so‘zlar: axloqiy ta’lim, bolalar axloqi, axloqiy qadriyatlar, o‘qituvchi roli, ota-ona tarbiyasi, ijobiy xulq-atvor, ta’lim metodlari, shaxsiy rivojlanish.

Kirish. Ta’lim – har bir inson hayotida muhim o‘rin tutuvchi jarayon bo‘lib, uning tarkibida Tarbiya fani alohida ahamiyatga ega. Ayniqsa, boshlang‘ich sinflar – bolaning shaxsiyati va xulq-atvorining asosiy poydevori qo‘yiladigan davrdir [1]. Boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolaning nafaqat ilmiy bilimlar, balki axloqiy qadriyatlarni o‘zlashtirishida ham hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Axloqiy ta’lim orqali bolalarga yaxshi va yomonni farqlash, hurmat, halollik, sabr-toqat kabi muhim qadriyatlar singdiriladi. Tarbiya fanining asosiy vazifasi – bolalarni ijobiy xulq-atvor, jamiyatda mas’uliyatli shaxs sifatida tarbiyalashdan iborat. Bugungi kunda axloqiy ta’limga bo‘lgan e’tibor yanada ortmoqda, chunki jamiyatning barkamol avlod yetishtirishdagi roli har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Boshlang‘ich sinflarda axloqiy ta’lim orqali bolalar nafaqat maktabda, balki kundalik hayotda ham yaxshi odatlarni shakllantiradilar.

Axloqiy ta’limning maqsadi va ahamiyati. Axloqiy ta’limning asosiy maqsadi – bolalarga yaxshi xulq-atvor, halollik, hurmat, mas’uliyatlilik kabi qadriyatlarni o‘rgatishdir [2]. Boshlang‘ich sinflarda axloqiy tarbiya bolalarning shaxs sifatida

shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Bolalar bu bosqichda dunyoqarashlarini, ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarini shakllantirishni boshlaydilar. O‘zaro munosabatlarda nima to‘g‘ri-yu nima noto‘g‘ri ekanligini anglash, boshqalar bilan hamjihatlikda yashash ko‘nikmalarini o‘zlashtirish aynan shu davrda yuzaga keladi.

Axloqiy ta’lim bolalarga hayotda to‘g‘ri qarorlar qabul qilish, boshqalarga yordam berish va jamiyatda ijobiy o‘rin tutish ko‘nikmalarini egallashda muhim rol o‘ynaydi. O‘qituvchilar va ota-onalar orqali axloqiy qadriyatlarni o‘zlashtirish bolalarning o‘zaro hurmat, halollik, fidoyilik, mehr-oqibat kabi asosiy xususiyatlarni shakllantirishiga yordam beradi. Bu qadriyatlar [4] nafaqat maktab hayotida, balki kelajakda bolalarning ijtimoiy va shaxsiy hayotlarida ham katta ahamiyatga ega. Axloqiy ta’lim orqali bolalar o‘z oilalari, maktablari va keng jamiyatdagi hurmat va mehribonlik qadriyatlarini o‘rganadilar. O‘qituvchilar axloqiy tarbiyani dars jarayoniga qo‘shib, bolalarning axloqiy ongini rivojlantirishga harakat qiladilar. Masalan, bolalarga “do‘stlik”, “halollik”, “hurmat”, “adolat” kabi qadriyatlar orqali ijobiy odatlarni shakllantirish ko‘nikmalari beriladi. Bu qadriyatlar bolalarga nafaqat o‘zaro munosabatlarda, balki kundalik hayotdagi kichik vaziyatlarda ham to‘g‘ri xulq-atvor ko‘rsatishda yordam beradi. [3]

Axloqiy tarbiya bolalarga o‘z hissiyotlarini boshqarishni, boshqalar bilan munosabatda bo‘lishni va qiyin vaziyatlarda to‘g‘ri harakat qilishni o‘rgatadi. Masalan, bolalar dars paytida yoki o‘yin davomida yuzaga keladigan ixtiloflarni qanday hal qilish kerakligini o‘rganadilar. Bu ko‘nikma ularni kelajakda murakkab ijtimoiy vaziyatlarga duch kelganda to‘g‘ri qaror qabul qilishga tayyorlaydi. Shuningdek, axloqiy ta’lim bolalarni jamiyatda faol ishtirok etishga undaydi. Ular o‘z huquqlari va majburiyatlarini anglash orqali jamiyat hayotida faol ishtirok etishga tayyor bo‘ladilar. Bu, o‘z navbatida, jamiyatda sog‘lom va bardavom ijtimoiy muhitni yaratishga yordam beradi.

Axloqiy ta’limning boshlang‘ich sinflarda amalga oshirilishi. Axloqiy ta’limni boshlang‘ich sinflarda samarali amalga oshirish uchun turli usullarga murojaat qilinadi. O‘qituvchilar bolalarning axloqiy qadriyatlarni o‘zlashtirishiga yordam berish uchun quyidagi metodlarni qo‘llaydilar [3, 4].

a) Tarbiyaviy soatlar va suhbatlar: Dars vaqtida o‘qituvchilar bilan axloqiy mavzularni muhokama qilish, bolalar bilan “do‘stlik”, “halollik”, “yaxshilik” kabi mavzular bo‘yicha suhbatlar olib borish, ularning fikrlarini erkin ifoda etishlariga yordam beradi. Bu usul bolalarning axloqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Suhbatlarda o‘qituvchilar bolalarga axloqiy qarorlar qabul qilishda duch keladigan vaziyatlarni ko‘rsatadi va ularning fikr-mulohazalarini tinglashadi.

b) voqealar orqali ta’lim: O‘qituvchilar tarixiy shaxslar yoki ertak qahramonlari hayoti asosida bolalarga axloqiy qadriyatlarni tushuntiradilar. Ushbu voqealar bolalarga yaxshi va yomon xatti-harakatlarning farqini ko‘rsatib, ularni to‘g‘ri qaror qabul qilishga o‘rgatadi. Voqealar bolalarda axloqiy masalalarni yanada chuqurroq anglash imkonini yaratadi.

c) Rolli o‘yinlar: Bolalar turli vaziyatlarda qanday harakat qilish kerakligini rolli o‘yinlar orqali mashq qilishadi. O‘qituvchi bolalarga turli ijtimoiy vaziyatlarni namoyish qilib, to‘g‘ri va noto‘g‘ri xatti-harakatlarni ko‘rsatadi. Rolli o‘yinlar bolalarning empatiya va boshqalarning his-tuyg‘ularini anglash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

d) Axloqiy qadriyatlarni kundalik hayotga tatbiq etish: Bolalarni maktab va oila hayotida axloqiy qadriyatlarni amalda qo‘llashga rag‘batlantirish kerak. Masalan, bolalarga yordam berish, o‘z ishlarini halollik bilan bajarish, do‘stlariga hurmat ko‘rsatish kabi qadriyatlarni o‘z hayotlarida tatbiq etish muhimdir.

e) Maktab va oila hamkorligi: Axloqiy ta’lim faqat maktabda emas, balki oila muhitida ham davom ettirilishi kerak. Ota-onalar va o‘qituvchilar o‘rtasida yaqindan hamkorlik bolalarning axloqiy qadriyatlarni yanada mustahkamlashiga yordam beradi. Ota-onalar bolalarga yaxshi xulq-atvor namunalari ko‘rsatishlari va bu orqali maktabdagi ta’lim jarayonini uyda davom ettirishlari zarur. Ushbu metodlar orqali axloqiy ta’lim bolalarning shaxs sifatida to‘g‘ri shakllanishi va jamiyatga foydali a‘zolar bo‘lib yetishishiga katta hissa qo‘shadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun axloqiy ta’limni samarali o‘tkazish, ularning kelajakda mas’uliyatli va halol shaxs bo‘lib voyaga yetishishlariga yordam beradi.

Xulosa. Boshlang‘ich sinflarda axloqiy ta’lim bolalarning shaxs sifatida to‘g‘ri shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Axloqiy qadriyatlar bolalarga halollik, hurmat, mas’uliyatlilik, mehr-oqibat va ijtimoiy hamkorlik kabi asosiy xususiyatlarni o‘rgatadi. Ushbu ta’lim shakli bolalarning ijtimoiy muammolarni tushunishlari, boshqalar bilan munosabatda to‘g‘ri xulq-atvor ko‘rsatishlari va jamiyat hayotida faol ishtirok etishga tayyor bo‘lishlariga yordam beradi. Axloqiy ta’limni amalga oshirishda tarbiyaviy soatlar va suhbatlar, voqealar orqali ta’lim berish, rolli o‘yinlar va maktab-oila hamkorligi kabi metodlar muhim ahamiyatga ega. Tarbiyaviy soatlar va suhbatlar orqali bolalar o‘z fikrlarini erkin ifoda etishni o‘rganadi, voqealar yordamida esa axloqiy qadriyatlarning ahamiyatini yanada chuqurroq anglashadi. Rolli o‘yinlar bolalarning empatiya ko‘nikmalarini shakllantirsa, ota-onalar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi hamkorlik axloqiy ta’limni mustahkamlashda asosiy omil hisoblanadi. Xulosa qilib aytganda, axloqiy ta’lim bolalarning shaxs sifatida yetuk, jamiyat uchun foydali, mas’uliyatli va halol shaxs bo‘lib shakllanishida asosiy vosita hisoblanadi. O‘qituvchilar va ota-onalar bu

jarayonga jiddiy yondashishi, bolalarga axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashda faol ishtirok etishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Boshlang‘ich ta’limda axloqiy tarbiya metodikalari. Toshkent, 2022. <https://xalqqa.uz>
2. Axmedova G. Axloqiy tarbiya asoslari. Toshkent: Fan va ta’lim, 2021.
3. Islomova N. Axloqiy ta’lim metodikalari // Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun qo‘llanma. Toshkent, 2022. <https://edu.uz>
4. Karimov Sh. Maktabda axloqiy qadriyatlarni shakllantirish. Toshkent: Ta’lim, 2020. <https://ta’lim.uz>

TALABALARDA MA’NAVIY-AXLOQIY FAZILATLARNI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIIY OMILLARI

Raximova Gularo Ibragimovna,

*Ranch texnologiya universiteti “Pedagogika va aniq fanlar”
kafedrasi katta o‘qituvchisi.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarda ma’naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirishning ijtimoiy omillari tahlil qilinadi. Maqola talaba yoshlarni jamiyatda to‘g‘ri axloqiy qadriyatlarini shakllantirishda oilaning, ta’lim muassasalarining, jamiyatning va ijtimoiy faollikning ahamiyatini o‘rganadi. Tadqiqotda shuningdek, axborot texnologiyalarining ham talaba ma’naviyatiga qanday ta’sir qilishini ko‘rib chiqamiz. Tahlil natijalari, talabalarning ma’naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirishda o‘zaro aloqador bo‘lgan omillarni yoritadi va ularning o‘zaro ta’sirini namoyon qiladi.

Kalit so‘zlar: talaba, ma’naviy-axloqiy fazilatlar, ijtimoiy omillar, tarbiya, oila, ta’lim muassasalari, jamiyat, axborot texnologiyalari, ijtimoiy faollik, axloq.

Kirish. Talabalik davri, shubhasiz, inson hayotidagi muhim davrlardan biridir. Bu vaqt, yoshlarning har tomonlama shakllanishi va jamiyatga mas’uliyatli, axloqiy jihatdan yetuk shaxslar sifatida kirib borishining poydevorini tashkil etadi. Talabalarda ma’naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirish jarayoni esa ko‘plab ijtimoiy omillarga bog‘liq. Oila, ta’lim muassasalari, jamiyatdagi ijtimoiy faoliyatlar, va axborot texnologiyalari kabi omillar talabaning axloqiy qarashlarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Ushbu maqolada, talabalarda ma’naviy-axloqiy fazilatlarning rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy ijtimoiy omillarni tahlil qilish va ular orasidagi o‘zaro aloqani o‘rganish maqsad qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Talabalarda ma’naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirishga doir bir nechta ilmiy tadqiqotlar mavjud. Ba’zi olimlar oilaning tarbiyaviy roli va o’zgaruvchan jamiyat sharoitida talaba va o’qituvchilarning axloqiy qarashlari o’rtasidagi o’zaro ta’sirni tahlil qilgan. Masalan, A.Xo’jayev (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotda, oilaning axloqiy tarbiyasining talabalarning keyingi hayotiga bo’lgan ta’siri o’rganilgan. Shuningdek, B.Ismoilov (2019) ma’naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirishda ta’lim tizimining roli va o’qituvchilarning tarbiyaviy faoliyatini alohida ta’kidlagan. Jamiyatning talaba ma’naviyatiga ta’siri masalasida M.Qurbonov (2020) ijtimoiy qadriyatlar va yoshlarning axloqiy orientatsiyalarini bir-biriga bog’lab tahlil qilgan. Ijtimoiy faollikning talaba ma’naviyati va axloqiy prinsiplariga ta’siri haqida esa A.Karimov (2022) tadqiqotlarida ko’proq ma’lumotlar keltirilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda quyidagi metodologik yondashuv usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va sintez – mavzuga oid ilmiy adabiyotlarni o’rganib, ular asosida ma’naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirishning ijtimoiy omillarini tahlil qilish.

So’rovnoma – universitet talabalari orasida so’rovnoma o’tkazilib, ularning ma’naviy-axloqiy qadriyatlari va ularning rivojlanishiga ta’sir qiluvchi omillar haqida fikrlari o’rganilgan.

Empirik tahlil – talabalarning o’zgaruvchan axloqiy qarashlarini o’zaro taqqoslab, ijtimoiy omillarning ular uchun ahamiyatini aniqlash.

Shuningdek, amaliyotda ijtimoiy faollik va o’zaro aloqalarni rivojlantirishning samaradorligini o’rganish uchun ijtimoiy tadbirlar va ko’ngilli ishlar orqali qo’shimcha kuzatuvlar o’tkazilgan.

Tahlil va natijalar. Tadqiqotning natijalari, talabalarning ma’naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirishda bir nechta asosiy ijtimoiy omillarni ajratib ko’rsatdi. Oila, ta’lim muassasalarining ahamiyati, jamiyatdagi ijtimoiy faoliyatlar va axborot texnologiyalarining ta’siri bir-birini to’ldirib, talaba ma’naviyatiga ijobiy yoki salbiy ta’sir ko’rsatmoqda.

Oilaning ta’siri – so’rovnoma natijalari shuni ko’rsatdiki, oila talabaning axloqiy qadriyatlarini shakllantirishda yetakchi omil hisoblanadi. Oila muhitidagi mehr-oqibat, adolat va halollik kabi qadriyatlar talabaning keyingi hayotiga katta ta’sir ko’rsatadi.

Ta’lim muassasalarining roli – universitetlarda tashkil etilgan ma’naviy-axloqiy seminarlar, treninglar va ijtimoiy faoliyatlar talabalarda ijtimoiy mas’uliyat va axloqiy orientatsiyalarni rivojlantiradi. O’qituvchilarning axloqiy qadriyatlarga bo’lgan yondashuvi va namunalari ham muhim rol o’ynaydi.

Jamiyatdagi ijtimoiy faollik – ijtimoiy faollik va volontyorlik faoliyatlari talabalarga o‘zlarining jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglashda yordam beradi. Ko‘ngilli ishlar orqali talaba boshqalar uchun yaxshilik qilishni o‘rganadi va bu uning ma’naviy-axloqiy fazilatlarini rivojlantiradi.

Axborot texnologiyalari – internet va ijtimoiy tarmoqlar talaba ma’naviyatiga ijobiy hamda salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. To‘g‘ri ma’lumotlar manbalaridan foydalanish va noto‘g‘ri axborotlardan saqlanish zarur.

Xulosa va takliflar. Talabalarda ma’naviy-axloqiy fazilatlarini rivojlantirishda ijtimoiy omillar muhim rol o‘ynaydi. Oila, ta’lim muassasalari, jamiyat va axborot texnologiyalari o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar, talaba ma’naviyatining rivojlanishida bir-birini to‘ldiruvchi omillar sifatida xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, talabalarga axloqiy qadriyatlar haqida tushunchalar berish, ularni ijtimoiy faollikka jalb qilish, o‘zaro hurmat va yordam prinsiplariga o‘rgatish muhimdir.

Shuningdek, quyidagi takliflar beriladi:

Ta’lim muassasalarida axloqiy va ma’naviy treninglarni ko‘paytirish – universitetlar va kollejlarda talabalarga nafaqat ilmiy bilimlar, balki axloqiy tarbiya bo‘yicha ham maxsus dasturlarni ishlab chiqishlari zarur.

Ijtimoiy faollikni rag‘batlantirish – talabalarga ko‘proq ko‘ngilli ishlar va ijtimoiy tadbirlarda ishtirok etish imkoniyatlarini yaratish, ularning ma’naviy-axloqiy jihatdan rivojlanishiga yordam beradi.

Axborot texnologiyalaridan foydalanishning axloqiy me’yorlarini o‘rgatish – talabalarga internet va axborot texnologiyalaridan to‘g‘ri foydalanish haqida maxsus kurslar tashkil etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xo‘jayev A. Oila va jamiyatda axloqiy qadriyatlar. Toshkent, Fan nashriyoti. (2021).
2. Ismoilov B. Ta’lim tizimi va yoshlarning axloqiy tarbiyasi. Samarqand. (2019).
3. Qurbonov M. Jamiyat va yoshlarning axloqiy orientatsiyalari. Buxoro, Noshir nashriyoti. (2020).
4. Karimov A. Ijtimoiy faollik va uning talaba ma’naviyatiga ta’siri. Toshkent: Ijtimoiy fanlar nashriyoti. (2022).
5. Mammadov D. Axborot texnologiyalarining axloqiy ta’siri. Tashkent: O‘quv nashriyoti. (2020).

“TEXNOLOGIYA TA’LIMI VA UNI O‘QITISH METODIKASI” FANINI INTEGRATSION O‘QITISH VOSITALARI

Tashpulatova Dilorom Mukimovna,

Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrası o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Maqolada *“Texnologiya ta’limi va uni o‘qitish metodikasi” fanini integratsion o‘qitish vositalari to‘g‘risida fikr yuritilgan hamda muallifning individual yondashuvlari taqdim etilgan.*

Kalit so‘zlar: *texnologik ta’lim, o‘qitish metodikasi, integratsiya, vositalar, yondashuvlar, natijalar.*

“O‘zbekiston – 2030” strategiyasida qo‘yilgan ta’lim sifatiga erishish vazifasining ijrosi jarayonida oliy pedagogik ta’lim muassasalarida o‘quv fanlarini samarali o‘qitishga erishish muhim hisoblanadi [1]. Shu jihatdan “Texnologiya ta’limi va uni o‘qitish metodikasi” o‘quv fanini integratsiya asosida o‘qitish muhim ahamiyatga egadir. Mazkur o‘rinda ana shu masalaning tahliliga e’tiboringizni tortamiz.

“Texnologiya ta’limi va uni o‘qitish metodikasi” o‘quv fanini integratsiya asosida o‘qitish vositalari. Oliy pedagogik ta’lim jarayonida mazkur fanni integratsiya asosida o‘qitishning omillarini belgilab olish muhim ahamiyatga egadir [2]. Shu ma’noda ushbu fanni integratsiya asosida o‘qitishning asoslari quyidagilardan iborat:

- 1) fan mavzularining o‘zaro bog‘liqligi;
- 2) fanning turdosh o‘quv fanlari bilan bog‘liligi;
- 3) fanning boshlang‘ich ta’lim o‘quv fanlari bilan bog‘liqligi.

Bunday yondashuv ushbu fanni integratsiya asosida o‘qitishning muhim asoslari hisoblanadi. Shu jihatdan fan mavzularining o‘zaro bog‘liqligi fanning nazariy masalalari, didaktikasi va metodikasi modullari asosida tarkib topadi. Bunda har bir modul bir-birini mantiqiy bog‘lovchi tizim hisoblanadi.

“Texnologiya ta’limi va uni o‘qitish metodikasi” fanini oliy pedagogik ta’lim muassasalari o‘quv fanlari bilan bog‘liqlikda o‘qitish muhim integratsiya vositasidir. Shu jihatdan ushbu fan oliy pedagogik ta’lim muassasalarida o‘qitilayotgan Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, Boshlang‘ich ta’limda innovatsion texnologiyalar, Boshlang‘ich ta’limda pedagogik texnologiyalar, Boshlang‘ich ta’lim menejmenti kabi o‘quv fanlari bilan mantiqlikda o‘qitish asosiy vositadir. Bunda ushbu fanlarning mavzulari “Texnologiya ta’limi va uni o‘qitish metodikasi” o‘quv fani mavzulari bilan bog‘liqlikda o‘qitiladi. Buning

natijasida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kasbiy bilim va ko‘nikmalarning mantiqiy rivojlanib borishi tarkib topadi.

“Texnologiya ta’limi va uni o‘qitish metodikasi” fanining boshlang‘ich ta’lim o‘quv fanlari o‘zaro bog‘liklikda o‘qitilishi integratsion asoslaridan biridir. Buning uchun ushbu fanning nazariy, didaktik va metodik masalalari boshlang‘ich ta’limda amal qilayotgan Tarbiya, Tabiiy fanlar mavzulari bilan bog‘liq holda o‘qitilishi kerak. Mazkur fanning metodikasi bevosita boshlang‘ich ta’lim o‘quv fanlarining mavzularini tushuntirishga asoslanishi kerak.

“Texnologiya ta’limi va uni o‘qitish metodikasi” fanini integratsiya asosida o‘qitish vositalaridan foydalanish. “Texnologiya ta’limi va uni o‘qitish metodikasi” fanini integratsiya asosida vositalaridan foydalanishning mexanizmlari idrok etilishi kerak. Bu mexanizmlarning asosiylarini quyidagilar tashkil qiladi:

- 1) auditoriya mashg‘ulotlaridan foydalanish mexanizmi;
- 2) oliy pedagogik ta’lim muassasalariga biriktirilgan umumiy o‘rta ta’lim maktablari bilan hamkorlik mexanizmi;
- 3) tajribali o‘qituvchilarning individual metodikalarini ommalashtirib borish mexanizmi.

“Texnologiya ta’limi va uni o‘qitish metodikasi” fanini integratsiya asosida o‘qitish auditoriya mashg‘ulotlarida amalga oshiriladi. Buning uchun auditoriya mashg‘ulotlarining amaliy qismlarida ushbu fanni oliy pedagogik ta’lim jarayonining boshqa o‘quv fanlari amaliy mashg‘ulotlari bilan bog‘liqlikda amalga oshirish kutilgan samarani beradi. Amaliy mashg‘ulotlarning o‘zaro bog‘liqligi bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarlik ko‘lamini kengaytiradi.

“Texnologiya ta’limi va uni o‘qitish metodikasi” fanini integratsion asosida o‘qitish vositalaridan foydalanishning yana bir shakli umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘qituvchilari bilan hamkorlik qilishdir. Bunda boshlang‘ich ta’lim Tarbiya o‘quv fani o‘qituvchisining tajribalari o‘rganiladi va undan oliy pedagogik ta’lim jarayonida foydalaniladi. Natijada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining o‘zlashtirgan bilim va ko‘nikmalari bevosita boshlang‘ich ta’lim Tarbiya o‘quv fani bilan bog‘liq holda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda mamlakatimizda “Texnologiya ta’limi va uni o‘qitish metodikasi” fanini o‘qitish bo‘yicha tajribali o‘qituvchilar toifasi tarkib topdi[3]. Shu jihatdan mazkur toifa o‘qituvchilarning bu fanni o‘qitish bo‘yicha individual metodikalarini ommalashtirib borish ushbu fanni o‘qitishning integratsion vositalaridan foydalanish mexanizmlaridan birini tashkil qiladi.

E’tibor berilsa, “Texnologiya ta’limi va uni o‘qitish metodikasi” fanini integratsiya asosida o‘qitish bevosita amaliyot bilan bog‘liq hodisadir. Shu jihatdan bu borada quyidagilarga alohida e’tibor berish kerak:

- 1) bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining texnologiya ta’limi bo‘yicha kasbiy bilimlarini boshqa fanlar bilan bog‘liq holda tarkib toptirish;
- 2) bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini boshlang‘ich ta’limda Tarbiya fanini o‘qitishning uzviy bog‘liqlik metodikasi bilan qurollantirish;
- 3) bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida Texnologiya fanini o‘qitish bo‘yicha individual metodikani shakllantirish.

“Texnologiya ta’limi va uni o‘qitish metodikasi” fanini o‘qitish integratsion asoslari va vositalari bevosita amaliyot bilan bog‘liq ekanligini eslatib o‘tish kerak. Chunki bu fan bevosita nazariy bilimlar, amaliy ko‘nikmalar va kasbiy mahorat bilan qurollantiruvchi o‘quv fanlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. – Toshkent, 2023
2. Tashpulatova D. Boshlang‘ich ta’limda klaster yondashuvi asosida o‘quv fanlarini integratsion o‘qitish mexanizmlarini takomillashtirish. – Toshkent, 2023
3. Sanaqulov X.R. Texnologiya va uni o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2023.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA INTEGRATSIYA ASOSIDA DARSLARNI TASHKIL ETISH METODIKASI

*Tashpulatova Dilorom Mukimovna,
Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi.
Toshpulatova Sevinch Ulug‘bek qizi,
Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi.*

Annotatsiya. Mazkur maqolamizda bugungi kunda dars jarayonlarini mazmunli tashkil etish maqsadida asosan vaqtning tejalishiga e’tibor bergan holda, imkon qadar ko‘p va zaruriy bilimlar berish imkoniyatlarini izlab topish hamda bunday bilimlar jamlanmasining ilmiy jihatdan ishlab chiqilishi lozimligi borasida fikr-mulohaza yuritadi. Shu jumladan, maqoladan o‘quvchi dunyo davlatlarida bir qator olimlar tomonidan qo‘llanilayotgan integrativ shakldagi o‘qitish haqidagi ma’umotlarga ega bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: ta’lim-tarbiya, integratsiya, konsentrizm prinsipi, o‘quv reja, o‘quv predmeti.

Jahonda globallashuv jarayonining jadal sur’atlarda rivojlanib borish sharoitida ta’lim-tarbiya oldiga qo‘yiladigan vazifalar sifat jihatidan yangilanishni, kam vaqt sarflab, ko‘p va kerakli bilimlar berish imkoniyatlarini izlab topishni va

ularni ilmiy jihatdan ishlab chiqishni nazarda tutadi. Qo‘yilgan bu savollarga darslarni, bilimlarni integratsiyalash orqali erishish mumkin.

Hozirgi vaqtda dunyoning eng rivojlangan davlatlaridan Buyuk Britaniya, Koreya va Shvetsariya, Avstraliya, Yaponiya, Shimoliy Irlandiya, Gong-Kong va Germaniya, Vengriyada turli fanlarni integrativ shaklda o‘qitish yo‘lga qo‘yilgan. Ta’lim sohasida integratsiya masalalari bilan bir qator chet el va o‘zbek olimlari T.Kun va V.S.Stopin, N.N.Skatkin, I.Y.Lemer, Y.K.Ajeksyut, Y.K.Babanskiy, RMavlanova, M,Shomaxmudova tadqiqot ishlari olib borganlar.

Davlat ta’lim standartlari qabul qilingach, ta’lim mazmuni qisman yangilandi. Davlat ta’lim standarti talablari asosida yangi o‘quv dasturlari va darsliklar ishlab chiqildi. Lekin kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, o‘quv rejasida o‘quv predmetlarning soni ortib ketgan. Chunonchi, 1992-yilga qadar o‘quv rejasida fanlarning soni 21 tani tashkil etgan bo‘lsa, bugungi kunda esa o‘quv rejasida 27 ta o‘quv fani mavjud. O‘quv fanlari miqdorini ko‘paytirishi o‘quvchining bilim darajasini oshirishga asos bo‘la olmaydi. Chunki:

- o‘quv fanlari ko‘paygan sari o‘quvchilarga taqdim etiladigan bilimlar maydalashib bormoqda;
- o‘quv darsliklarda takror materiallarning miqdori ortmoqda;
- o‘quvchining ijtimoiy tajribasiga kirmay qolayotgan bilim va tushunchalar ko‘paymoqda;
- DTSlari bilan o‘quv dasturlari orasida nomuvofiqlik vujudga kelmoqda.

Hukumat tomonidan qabul qilingan boshlang‘ich ta’lim Davlat ta’lim standartida 4 ta ta’lim sohasi, ya’ni “Ona tili”, “Matematika”, “Tabiat”, “Inson va jamiyat” ta’lim sohalari berilgan holda bugungi kunda o‘quv rejasida 10 ta o‘quv predmeti mavjud. Bu sohada jahon tajribasiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, Singapur ta’lim tizimida boshlang‘ich sinflar uchun bor yo‘g‘i 4 ta o‘quv predmeti mavjud ekan. Ular “Ona tili”, “Matematika”, “Estetika” hamda “Jismoniy tarbiya”. Ma’lumki, ta’lim jarayonida muayyan o‘quv fani “Ona tili”, “Tarix”, “Adabiyot” kabilarga oid bilimlar bilan bir qatorda xalqning ijtimoiy tajribasi, til boyligi, ma’naviy, madaniy qadriyatlari, axloqiy me’yorlari bilim va tushunchalar shaklida o‘rgatilishi lozim.

Amaldagi ta’lim jarayonini tahlil qilish natijalari shuni ko‘rsatadiki, u yoki bu o‘quv fani mazmunida o‘quvchining ijtimoiy tajribasiga kirmay qolgan bilim va tushunchalar mavjud. Buning asosiy sababi o‘quv fanining mazmunini o‘ta murakkab yoki haddan tashqari sodda ekanligidadir. Agar o‘quv materiali o‘ta murakkab bo‘lsa, o‘quvchi uni tol‘iq o‘zlashtirishga qiynaladi. Agar sodda va takror holda ifodalangan bo‘lsa, bunday o‘quv materialini o‘zlashtirishga ehtiyoj sezmaydi, undan bezadi.

Bugungi kunga kelib, jahondagi mamlakatlarning 70 foizi ta’lim tizimida integrativ xarakterdagi o‘quv dasturlari va darsliklardan foydalanib kelmoqda. Har bir mamlakat ayni shu davlatning ta’lim tizimiga qo‘yilgan buyurtmaning tabiatidan kelib chiqqan holda integratsiyaning turli darajalarini ishlab chiqqan va joriy qilib kelmoqda. Masalan, Buyuk Britaniya ta’lim tizimida asosan integrativ fanlar joriy qilingan bo‘lsa, Koreya va Shvetsariyada integratsiyalashtirilgan fanlar yoki alohida o‘quv predmetlari, Avstraliyada integratsiyalashtirilgan fanlar, Yaponiya, Shimoliy Irlandiya, Gong-Kong va Germaniyada ham alohida fanlar, Vengriyada madaniyat yo‘nalishidagi o‘quv predmetlari, inson va tabiat, integrativ fanlar, Niderlandiyada alohida o‘quv predmetlari, Irlandiyada fan va texnika kabi bloklarda barcha o‘quv fanlari mujassamlashtirilgan holda o‘qitiladi.

O‘zbekistonda bu sohada dastlabki qadamlar qo‘yilmoqda. Jumladan, boshlang‘ich ta’lim Davlat ta’lim standartlarida “Ona tili”, “O‘qish”, “Matematika”, “Tabiat” hamda “Inson va jamiyat” ta’lim sohalari belgilab berilgan. “Inson va jamiyat” ta’lim sohasi o‘zida bir qator o‘quv predmetlariga oid tushunchalarini mujassamlashtirgan. Axloq, nafosat tarbiyasi, iqtisodiy bilimlarga oid tushunchalar, jismoniy tarbiya, badiiy ta’lim, huquqiy bilimlar va h.k.

Ta’lim jarayonini integrativ dasturlar va darsliklar asosida tashkil etish orqali o‘quv-bilish jarayoni natijasida samaradorlikka erishish nazarda tutilar ekan, bunda integratsiyaning turli darajalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Masalan: Mavzularni ketma-ket taqdim etish asosidagi integratsiya, bunda o‘quv materiallarini bayon qilishda konsentrizm prinsipiga amal qilinadi, ya’ni oldingi o‘quv material keyingisini to‘ldiradi. Lekin hech qachon bir-birini takrorlamaydi. Bunday integrativ natijasida o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalari hamda ijodiy faoliyatlari muntazam ravishda rivojlanib, boyib boradi.

O‘quv dasturlarida o‘zaro uyg‘unlashgan nuqtalarni vujudga keltirishga asoslangan integratsiya, bunda ham takror tarzda beriladigan taftalogiya asosidagi o‘quv materiallarining oldini olish uchun dasturlarda mavzulararo uyg‘unlikni ta’minlash muhim ahamiyatga ega. Masalan, 1-sinfda oqish fasli haqida (“Tabiiy fan”, “O‘qish”, Ona tili darsliklarida turli xildagi, ammo mohiyati va ma’lumot berish darajasi bir xil bo‘lgan matnlar o‘rniga faqat “O‘qish kitobi”ning o‘zida qishning barcha xususiyatlarini ochib bera oladigan badiiy matn va rasmlarni berish maqsadga muvofiqdir. Buning afzalligi shundaki, o‘quvchining vaqti va kuchi tejiladi, darsliklarning hajmi ixchamlashadi va tannarxi arzonlashadi.

Modullashgan integratsiya, bunday integratsiya doirasida turdosh o‘quv fanlariga oid bilim va tushunchalar bir tizimga solingan holda, uzviy tarzda o‘quvchilarga taqdim etiladi. Chunonchi, aniq fanlar blokida “Matematika”, “Algebra”, “Geometriya” va “Chizmachilik”ka oid bilim va tushunchalar muayyan

bir tizimga solinadi va ayni bir mavzu mazkur tizim doirasida o‘quvchiga bir marta, ammo uzviy tarzda taqdim etiladi.

Integrativ dasturlar. Ushbu turdagi dasturlar bir necha o‘quv predmeti yoki o‘quv fanlariga oid mavzularni uyg‘unlashgan holda taqdim etishni nazarda tutadi. Bugungi kunga kelib, o‘quv rejasida o‘quv predmetlarining soni maksimum ko‘payib ketganligini hisobga oladigan bo‘lsak, bunday turdagi dasturlar yaratishga kuchli ehtiyoj sezilmoqda. Dastur va darsliklarni o‘rganish, tahlil qilish natijalari shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinflardagi yo‘l harakati qoidalari, odobnoma, konstitutsiya saboqlari, salomatlik darsliklariga oid tushunchalarni yagona holda “Ona tili”, “O‘qish” dasturlariga uyg‘unlashtirish lozim. Bunday tadbirni amalga oshirish ayni bir vaqtning o‘zida ham pedagogik, ham iqtisodiy nuqtayi nazaridan samaralidir.

Mavzulararo integratsiya, bunda ayni bir kurs doirasida beriladigan o‘quv materiallari boshqa bir kurs doirasidagi mohiyatan yaqin bo‘lgan o‘quv materiallari bilan uyg‘unlashtiriladi. Masalan, matematik muloqot madaniyatini shakllantirishga oid mashqlarni “Ona tili” darsliklarida, iqtisodiy bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan masalalar, mashqlar va matnlarni “Matematika” va “Ona tili”, “O‘qish” darsliklarida berish mumkin.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, ta’limda integratsiyani amalga oshirish ham iqtisodiy jihatdan, ham pedagogik, gigienik va fiziologik jihatdan muhim ahamiyatga ega. Masalan, “Tabiiy fan” hamda “Tarbiya” kabi o‘quv predmetlarini “O‘qish” va “Ona tili” mazmuni bilan uyg‘unlashtirish natijasida faqatgina 1-sinfda 63 soat iqtisod qilinadi. Shuningdek, o‘quvchini vaqti va kuchi tejaladi, ortiqcha zo‘riqishning oldi olinadi. O‘quv-bilish jarayonining samaradorlik darajasi ortadi. Dasturda o‘quv fani mazmunining maksimum darajasi hamda sinfma-sinf belgilab berilgan DTS asosida o‘quvchining bilim hamda tayyorgarlik darajasiga qo‘yiladigan minimum talablar o‘z ifodasini topmog‘i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boshlang‘ich sinflarning takomillashtirilgan davlat ta’lim standarti. Boshlang‘ich ta’lim. 2005-yil, 5-son.
2. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – T.: Noshir, 2009.
3. Tashpulatova D. Boshlang‘ich ta’limda klaster yondashuv asosida o‘quv fanlarini integratsion o‘qitish mexanizmlarini takomillashtirish. – Toshkent, 2023
3. Sharopova Z.F. Ta’lim texnologiyalari. Toshkent, 2019.
4. Qosimova K., Fuzailov S., Ne‘matova A. Ona tili, 2-sinf uchun. – T.: 2018
5. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A.. Pedagogik texnologiya asoslari. – T.: 2010
6. Gulomova X. va boshqalar, 4-sinfda ona tili darslari. – T.: O‘qituvchi, 2003

СМЕШАННАЯ СКАЗКА КАК МЕТОД АРТ-ПЕДАГОГИКИ

Тожибоева Гульмира Рифовна,

*И.о.доцента, доктор философских педагогических наук (PhD),
Чирчикского ГПУ.*

Ойбекова Севинч Дилмурадовна,
Студентка 2 курса Чирчикский ГПУ.

Аннотация. В статье рассматривается феномен «смешанных сказок» — произведений, объединяющих элементы различных сказочных жанров, культурных традиций и повествовательных структур. Анализируются особенности смешения сюжетов, персонажей и мотивов, а также их влияние на восприятие читателя. Особое внимание уделяется тому, как такие сказки адаптируются в современной литературе и медиа, сохраняя при этом архетипические образы и смысловую глубину. Работа будет полезна исследователям фольклора, литературоведам и всем, кто интересуется эволюцией сказочного жанра.

Ключевые слова: сказкотерапия, смешанная сказка, социализация, нравственные качества, элементы научной фантастики, гибридизация жанров профессиональная культура.

Сказки — это часть фольклора, устной традиции, которая передается из поколения в поколение, отражая мировоззрение и ценности народа. Однако с развитием литературы и массовой культуры жанры и мотивы сказок начали меняться. Одним из ярких направлений в современной сказочной литературе стали смешанные сказки, которые объединяют элементы разных жанров и традиций.

Что такое смешанные сказки? Смешанная сказка — это произведение, которое сочетает элементы различных сказочных и литературных традиций, при этом часто происходит интеграция разных культурных и фольклорных элементов. Такой подход может проявляться в смеси фольклорных сказок разных народов, в объединении традиционной сказки с элементами фантастики, научной фантастики или фэнтези, а также в сочетании мифов, легенд и исторических событий [1].

Смешанные сказки, или как их еще называют, кроссовер-сказки, — это феномен в современной культуре, который не только увлекает, но и позволяет взглянуть на привычные истории под новым углом. Они представляют собой захватывающую комбинацию персонажей, сюжетов и

миров из различных сказок, легенд и даже поп-культурных произведений. Почему смешанные сказки так популярны и какую роль они играют в современной литературе и искусстве?

Примеры смешанных сказок:

Например, смешанные сказки могут использовать классические мотивы и персонажи народных сказок (например, волшебников, ведьм, героев, зверей), но при этом они могут быть адаптированы для современной аудитории или перенесены в другие временные и культурные контексты. В таких произведениях часто играют с жанровыми канонами, размывая границы между реальностью и фантазией [2].

Одним из примеров смешанных сказок являются современные произведения, в которых традиционные сказочные элементы переплетаются с элементами популярной культуры. Это могут быть истории, в которых герои сталкиваются с магией в современных городах, как, например, в произведениях Рика Риордана о «Перси Джексоне». Мифология и фольклор, традиционно используемые в сказках, адаптированы для рассказов, ориентированных на подростков и молодежь.

Смешанные сказки можно встретить в самых разных формах:

- Литература: Фанфики, пародии, переосмысления классических сказок.
- Кино и телевидение: "Однажды в сказке" (Once Upon a Time), "Шрек" (Shrek), мультфильмы студии Disney, использующие элементы разных сказок.
- Игры: Игры в жанре RPG и adventure, где игрокам предлагается взаимодействовать с персонажами из разных миров.
- Искусство: Живопись, скульптура и другие виды искусства, которые объединяют элементы разных сказок и легенд.

Также примером могут служить сказки, в которых используются элементы научной фантастики и фэнтези. К примеру, в книгах таких авторов, как Терри Пратчетт, Джоан Роулинг или Нил Гейман, миры, в которых разворачиваются события, строятся на пересечении магии, мифов и реальности.

Смешанные сказки предоставляют читателям уникальную возможность увидеть знакомые элементы сказочной традиции в новом контексте. Эти произведения могут быть интересны как для детей, так и для взрослых, потому что их многоуровневая структура позволяет воспринимать их на разных уровнях. Например, дети могут наслаждаться яркой фантастической составляющей, в то время как взрослые замечают более глубокие аллюзии на реальные исторические события, философские концепты или культурные параллели [3].

Гибридизация жанров также позволяет авторам создавать новые формы повествования, которые сочетают развлекательный и образовательный аспекты. Такие сказки могут быть использованы для того, чтобы затронуть актуальные социальные и культурные вопросы, сделать их более доступными и понятными для широкой аудитории [1].

В своей основе, смешанная сказка – это творческое переплетение нескольких оригинальных произведений. Это может быть столкновение Золушки с Гарри Поттером, путешествие Красной Шапочки в мир "Властелина Колец" или битва трех богатырей с Империей Зла из "Звездных Войн". Ключевым элементом является комбинирование узнаваемых элементов из разных источников в единую, порой совершенно неожиданную историю.

Почему мы любим смешанные сказки?

1. Ностальгия и узнаваемость: Смешанные сказки апеллируют к нашей любви к знакомым персонажам и сюжетам. Увидев любимых героев в новой, непривычной ситуации, мы испытываем приятное чувство узнавания и ностальгии.

2. Неожиданность и юмор: Комбинация разных миров часто приводит к абсурдным и комичным ситуациям. Это позволяет авторам играть с жанрами, создавать пародии и высмеивать клише, что делает чтение или просмотр смешанных сказок особенно увлекательным.

3. Новый взгляд на старое: Смешанные сказки позволяют увидеть знакомые истории в новой перспективе. Столкновение разных ценностей, миров и персонажей может привести к неожиданным открытиям и новым интерпретациям.

4. Творческая свобода: Для авторов смешанные сказки – это возможность проявить свою креативность и фантазию. Они могут свободно экспериментировать с жанрами, стилями и персонажами, создавая уникальные и оригинальные произведения.

5. Метафорическое значение: Смешанные сказки часто используют метафоры и аллюзии, чтобы говорить о важных социальных и политических вопросах. Столкновение разных миров может символизировать культурные различия, социальное неравенство или борьбу за справедливость.

Критика смешанных сказок: Несмотря на популярность, смешанные сказки не всегда воспринимаются однозначно. Некоторые критики считают, что они лишают оригинальные произведения своей уникальности и ценности. Другие утверждают, что использование чужих персонажей и сюжетов является проявлением плагиата или недостатка оригинальности.

Смешанная сказка: "Богатыри и Колобок против проделок Бабы Яги"

В одном сказочном царстве, где жили-были богатыри, Карлсон и даже Колобок, однажды случилась беда. Баба Яга задумала обмануть весь народ и устроить свои порядки: превратить избушки в куриные ножки, заставить людей летать на метлах вместо лошадей и убрать все сладости, чтобы Карлсон остался без варенья.

Начало приключения

Первыми тревогу забили богатыри – Алёша Попович, Добрыня Никитич и Илья Муромец. Они заметили, что их кони начали подпрыгивать, словно хотят взлететь. В это же время Колобок, который катался по деревне, внезапно закрутился, как юла, и начал отрываться от земли.

Карлсон, наблюдая за происходящим со своего пропеллера, понял, что тут не обошлось без колдовства. Он примчался к богатырям и предложил разведать, кто стоит за этими чудесами.

Поход к Бабе Яге

Следы привели друзей к избушке на курьих ножках, которая кружилась, словно готовилась к полету в космос. Колобок, как самый маленький и незаметный, прокатился внутрь, а Карлсон подлетел к окошку.

– Ну, бабушка, колдуешь? – весело спросил Карлсон.

– Ах ты, вредный человечек с пропеллером! – возмутилась Баба Яга. – Да, хочу, чтоб все летали, а не топтались по земле!

Но богатыри не дали ей довести злой замысел до конца. Добрыня схватил меч, Алёша пустил стрелу, а Илья взял избушку за ножки, чтобы та не улетела. Колобок же спел веселую песню, которая разрушила колдовство, ведь доброе слово сильнее всякого зла.

Развязка

Баба Яга была побеждена, но ей дали шанс исправиться. Она пообещала больше не проказничать и вместо проделок занялась приготовлением пирогов для всей деревни. А Карлсон получил целый чан варенья в награду.

Так дружба, смекалка и сила помогли спасти царство от коварных чар!

Мы использовали данный метод во время педагогической практики и пришли к следующим выводам:

1. Дети активно включились в процесс – им было интересно соединять разных персонажей и придумывать необычные сюжеты.

2. Развитие воображения и креативности стало заметным – ребята предлагали неожиданные повороты событий, создавали новые конфликты и способы их решения.

3. Работа в группе способствовала сплочению – дети обсуждали идеи, договаривались и вместе строили логические связи между персонажами.

4. Повысился интерес к литературе – даже те, кто раньше не проявлял особого энтузиазма, с удовольствием участвовали и вспоминали детали известных сказок.

5. Развитие речи и навыков повествования – дети учились четко выражать свои мысли, строить логичные рассказы и пересказывать их.

Этот метод показал себя как увлекательный и эффективный инструмент для развития творческого мышления, воображения и умения работать в команде. Мы увидели, что подобные занятия не только обучают, но и делают процесс обучения более живым и интересным для детей.

Заключение. Смешанные сказки – это яркое и динамичное явление современной культуры, которое продолжает развиваться и привлекать все больше поклонников. Они позволяют нам по-новому взглянуть на знакомые истории, проявить свою фантазию и креативность. Независимо от того, воспринимаем ли мы их как развлечение или как способ переосмыслить мир, смешанные сказки заслуживают внимания и изучения. Они являются отражением нашей любви к историям и нашей способности создавать новые миры из уже существующих элементов.

Использованная литература:

1. Gulmira Rifovna Tojiboeva, Xolida Nigmatova. Boshlang‘ich maktab o‘quvchilarining ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishda mualliflik ertaklaridan foydalanish // Academic research in educational sciences. 2021. №CSPI conference 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/boshlangich-maktab-oquvchilarining-ijtimoiy-kompetensiyalarini-shakllantirishda-mualliflik-ertaklaridan-foydalanish>

2. Шумеева, О.Ю. Сказкотерапия как способ лечения сказкой / О.Ю. Шумеева, Е.В. Волкова. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2023. – № 11 (458). – С. 177-179. – URL: <https://moluch.ru/archive/458/100820/>

3. Гавриченко Оксана Владимировна. Сказкотерапия как особый метод психотерапевтической и диагностической работы // Акмеология. 2003. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/skazkoterapiya-kak-osobyiy-metod-psihoterapevticheskoy-i-diagnosticheskoy-raboty> (дата обращения: 26.03.2025).

BOSHLANG‘ICH TA’LIMNING SIFAT KO‘RSATKICHLARI MEZONLARI

To‘rayeva Gulhayo Temirqul qizi,

Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi.

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich ta’limning sifat ko‘rsatkichlari mezonlari to‘g‘risida fikr yuritilgan va unga doir individual yondashuvlar taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, sifat ko‘rsatkichlari, mezonlar, yondashuvlar, tizimlar, metodlar.

“O‘zbekiston – 2030” strategiyasida qo‘yilgan asosiy vazifalardan biri boshlang‘ich ta’lim sifatiga erishishdir [1, 5]. Shu jihatdan boshlang‘ich ta’limning sifat ko‘rsatkichlari mezonlarini belgilab olish muhim amaliy ahamiyatga egadir. Mazkur o‘rinda ushbu masalaga doir yondashuvlarimizni taqdim etamiz.

Boshlang‘ich ta’lim didaktikasining sifat ko‘rsatkichlari mezonlari. Sifat ko‘rsatkichi – bu muayyan ta’limning o‘qitish jarayonidagi erishiladigan savodxonlik, pedagogik muvaffaqiyat va ta’lim beruvchining metodi samaradorligi majmuidir [2; 136-b.]. Shu ma’noda bizning yondashuvimizga ko‘ra, boshlang‘ich ta’lim didaktikasining sifat ko‘rsatkichlari mezonlari sifatida quyidagilarni belgilash mumkin:

- 1) boshlang‘ich ta’lim o‘quv fanlarini o‘qitishning samaradorlik ko‘rsatkichi;
- 2) boshlang‘ich ta’lim o‘quv fanlarini o‘zlashtirishning natijadorlik ko‘rsatkichi;
- 3) o‘zlashtirilgan bilim va ko‘nikmalardan amaliy foydalanish ko‘rsatkichi.

Bu mezonlar asosida boshlang‘ich ta’lim didaktikasining sifat ko‘rsatkichlarini aniqlash va belgilab borish mumkin. Chunki boshlang‘ich ta’lim o‘quv fanlarini o‘qitishning samaradorlik ko‘rsatkichi bevosita boshlang‘ich ta’lim mazmuni va funksiyasining bajarilishida namoyon bo‘ladi. Bugungi kunda boshlang‘ich ta’limda o‘quv fanlarini optimallashtirish jarayoni kechmoqda va shu sababli ularning o‘qitish samaradorligini o‘rganib borish mazkur ta’lim sifatiga erishishning tayanchlaridan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Boshlang‘ich ta’lim o‘quv fanlarini o‘zlashtirishning natijadorlik ko‘rsatkichi ushbu ta’lim bosqichining sifatini belgilovchi mezonlardan biri hisoblanadi. Bunda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining layoqat va o‘z imkoniyatlari doirasida aniq, tabiiy hamda gumanitar fanlarni o‘zlashtirishning ko‘rsatkichlari asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Boshlang‘ich ta’lim sifatining navbatdagi mezonlaridan biri boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘zlashtirgan bilim va ko‘nikmalardan amaliy foydalana olishidir. Bunda o‘quvchilar ta’limning keyingi bosqichlari va qo‘shimcha ta’lim jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quv fanlaridan o‘zlashtirgan bilim va ko‘nikmalaridan foydalana olish layoqatiga ega bo‘lishi taqozo etiladi.

E’tibor berilsa, boshlang‘ich ta’lim didaktikasining sifat ko‘rsatkichlari mezonlari o‘ziga xos va tayanch omillardir.

Boshlang‘ich ta’lim metodikasi sifat ko‘rsatkichlari mezonlari. Boshlang‘ich ta’lim metodikasida sifat ko‘rsatkichlarini aniqlash va belgilash muayyan tajribaviy yondashuvni taqozo etadi [3: 71-b.]. Shu jihatdan boshlang‘ich ta’lim metodikasini sifat ko‘rsatkichlari mezonlarini belgilashda quyidagilarga asoslanish bizningcha maqsadga muvofiq bo‘ladi:

1) boshlang‘ich sinf o‘quv fanlarini o‘qitish metodlarining qulayligi va samaradorligi mezon;

2) boshlang‘ich ta’lim metodikasida yangi texnologiyalarni joriy etish va uning natijadorlik mezon;

3) tajribali boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining individual metodikasi mezon.

Bu mezonlar asosida boshlang‘ich ta’lim metodikasining sifat ko‘rsatkichlarini aniqlash va o‘rganish amaliy jihatdan samarador hisoblanadi. Shu ma’noda bunday mezonlarni oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilar tomonidan o‘zlashtirilishi va pedagoglarning malaka oshirish kurslarida amaliy faoliyatdagi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ana shu mezonlar bo‘yicha malakalarini takomillashtirib borish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Boshlang‘ich ta’lim metodikasida yangi texnologiyalarni joriy etish va uning natijadorlik mezonlarini aniqlab borish sifat ko‘rsatkichlarining asoslaridan biri hisoblanadi. Bunda innovatsion, raqamli va masofaviy ta’lim texnologiyalarini joriy etish vositasida hozirgi zamon mamlakatimiz boshlang‘ich ta’lim jarayonida sifat ko‘rsatkichlariga erishishda muhim mezonlar sifatida qabul qilinishi kutilgan samarani beradi. Shuningdek, boshlang‘ich ta’lim metodikasining sifat ko‘rsatkichlarini belgilashdagi eng muhim mezonlardan biri amaliy faoliyatdagi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining individual metodikasi. Bunda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining o‘qitish, tarbiya hamda o‘quvchilar bilan ishlash bo‘yicha individual metodikalarini ommalashtirish vositasida boshlang‘ich ta’lim sifatiga erishish mumkin.

Diqqat qilinsa, boshlang‘ich ta’lim sifatiga erishishda uning metodikasi bo‘yicha asosiy mezonlarni belgilab olish va mazkur masalalarni o‘rganib borish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari mezon. Boshlang‘ich ta’limda sifat ko‘rsatkichlariga erishish uchun didaktik va metodik

mezonlarga asosan o‘quvchilarning o‘zlashtirishini asosiy omillardan biri sifatida qabul qilish ham muhim o‘rin tutadi. Unga ko‘ra, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining fanlar turkumi bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini o‘zlashtirishi hamda ularning choraklik va yillik ko‘rsatkichlarining natijalari asosida boshlang‘ich ta’lim sifati belgilanadi. Buning uchun quyidagilarga e’tibor berish kerak:

- 1) o‘quvchilarning aniq fanlar bo‘yicha o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari;
- 2) o‘quvchilarning tabiiy fanlar bo‘yicha o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari;
- 3) o‘quvchilarning gumanitar fanlar bo‘yicha o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari;
- 4) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘zlashtirish samaradorligi ko‘rsatkichlari.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining “Matematika” hamda “Informatika va axborot texnologiyalari” aniq fanlarini o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari boshlang‘ich ta’lim sifatining eng muhim tayanchlaridan biri hisoblanadi. Shu ma’noda boshlang‘ich sinf aniq fanlarida chuqurlashtirilgan ta’lim, qo‘shimcha ta’lim va individual ta’lim shakllaridan foydalangan holda o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini sifat jihatidan yuksaltirib borish taqozo etiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tabiiy fanlar bo‘yicha o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari boshlang‘ich ta’lim o‘quv fanlarining muhim asoslaridan biri hisoblanadi. Chunki tabiiy fanlar vositasida o‘quvchilarning nafaqat bilim va ko‘nikmalari tarkib toptiriladi, balki ularning jismoniy va ruhiy rivojlanishi yo‘lga qo‘yiladi. Shu sababli tabiiy fanlar bo‘yicha o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari boshlang‘ich ta’lim sifatiga erishishning muhim mezonlaridan biri sifatida qabul qilinishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Boshlang‘ich ta’limda gumanitar fanlar o‘quvchilarning ongi va axloqini hamda tafakkurini rivojlantirishga yo‘naltirilgan. Bunda asosiy e’tibor boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikr, bilim olish va mustaqil faoliyat ko‘nikmalarining tarkib toptirilishiga qaratiladi. Shu jihatdan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining gumanitar fanlarni o‘zlashtirish bo‘yicha ko‘rsatkichlari boshlang‘ich ta’lim sifatini belgilashdagi ijtimoiy tayanch bo‘lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari bevosita amaliyot bilan bog‘liq holda tarkib topishi boshlang‘ich ta’lim sifatining muhim omillaridan biridir. Unga ko‘ra, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari aniq, tabiiy va gumanitar fanlar bo‘yicha o‘zlashtirgan bilim hamda ko‘nikmalaridan ta’limning keyingi bosqichlarida oqilona foydalansa, bunda boshlang‘ich ta’limning sifat ko‘rsatkichlari yaqqol namoyon bo‘ladi. Shu sababli mazkur masalaga Germaniya, Rossiya, AQSh kabi xorijiy mamlakatlarda keng e’tibor beriladi.

E’tibor berilsa, boshlang‘ich ta’limning sifat ko‘rsatkichlarini o‘quvchilarning o‘zlashtirish mezonlari asosida o‘rganib va baholab borish muhim amaliy ahamiyatga egadir.

Boshlang‘ich ta’lim sifat ko‘rsatkichlarini aniqlash mezonlarida shu tariqa boshlang‘ich ta’lim metodikasining didaktik aksoslari, metodik omillari va o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari asosiy mezon sifatida qabul qilinishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Mamlakatimizda boshlang‘ich ta’lim metodikasida sifat ko‘rsatkichlari mezonlari aniq belgilab olinsa, ta’limning keyingi bosqich va turlarida bunday mezonlardan foydalanish amaliy samaralarni berib boradi. Shu jihatdan bizning yondashuvimizga ko‘ra, boshlang‘ich ta’lim metodikasining sifat ko‘rsatkichlari mezonlari bo‘yicha pedagogik yakdillikka kelish dolzarb bo‘lib turibdi. Boshlang‘ich ta’lim bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar va yangi avlod o‘quv adabiyotlarini yaratishda mazkur masalaga alohida e’tibor berish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Shunday qilib, boshlang‘ich ta’lim metodikasining sifat ko‘rsatkichlari va uning mezonlarini belgilab olish bugungi kundagi ta’lim tizimini rivojlantirishning eng muhim omillaridan biridir. Boshlang‘ich ta’limda sifat ko‘rsatkichi o‘quv fanlarini oqilona o‘qitish va o‘quvchilar tomonidan ularni kutilgan darajada o‘zlashtirish bilan belgilanadi. Mazkur masalada qo‘llaniladigan metodikalar, texnologiyalar va vositalar natijadorligi aynan o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari bilan baholanadi. Bunday yondashuv boshlang‘ich ta’limda sifat ko‘rsatkichlariga erishishning aniq mo‘ljallari bo‘lib xizmat qiladi. Bu masalalar bo‘yicha nazariy, ilmiy va metodik ishlanmalar majmuini yaratish dolzarb bo‘lib turganligini eslatib o‘tish joiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “O‘zbekiston – 2030” startegiyasi. – Toshkent, 2023
2. Jabborova O. Boshlang‘ich ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent, 2023
3. Jabborova O., To‘rayeva G. Husnixat – sifatli ta’lim asosi. – Toshkent, 2024

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINI MUSIQA TANLASHGA O‘RGATISH

Usmonova Qumriniso Saidaliyevna,

Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘quv jarayonida o‘quvchilarning musiqa tanlasho‘zining yosh xususiyatlarini hisobga olishi, nisbatan ohanglarga boy musiqani tanlashi va ayniqsa, xatti-harakatlarga chorlovchi musiqani tanlashga e’tibor berish ahamiyati ilmiy tadbiq etiladi. Ilmiy fikrlar faktlarga asoslanib xulosalandi.

Kalit so‘zlar: musiqa, ijrochilik, cholg‘ular, layoqat, odob, tarbiya, ta’lim, jarayon, ong, manbalar, qoidalar, tinglash, natija, shakllanish.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini musiqa tinglashga o‘rgatish eng asosiy masalalardan biridir. Buning uchun Musiqa o‘quv fani mashg‘ulotlari va uning to‘garaklari mashg‘ulotlarida quyidagilarga asoslanish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

- 1) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini musiqa tanlashga o‘rgatish;
- 2) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini musiqa tinglashga ko‘niktirish;
- 3) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini musiqiy jihatdan yo‘naltirish.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini musiqa tanlashga o‘rgatish muhim pedagogik vazifalardan biridir. Unga ko‘ra, boshlang‘ich sinf o‘quvchisi o‘zining yosh, aqliy, ruhiy va estetik ehtiyojlariga mos musiqani tanlashni bilishi kerak. Bugungi kunda Internet global tarmog‘i orqali juda ko‘p musiqa namunalari tarqatilayotgani ma’lum. O‘quvchilar ulardan duch kelganini tinglashayotganligi ham sir emas. Noto‘g‘ri tanlangan musiqani tinglash boshlang‘ich sinf o‘quvchisida ruhiy tushkunlikni, qayg‘uga botishni va o‘zgalardan o‘zini tortish kabi illatlarni keltirib chiqaradi. Tajanglik, o‘jarlik, kibrlik kabi illatlarning paydo bo‘lishida ham noto‘g‘ri tanlangan musiqani tinglash sabab bo‘ladi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini musiqa tanlashga o‘rgatishda oxanglarga boy, yorqin mazmunli va obrazli musiqalarni tanlash ko‘nikmasini tarkib toptirish lozim. Buning uchun boshlang‘ich sinf o‘quvchilari har xil musiqalarni tinglab ko‘radi va o‘zlariga yoqqan musiqani baholaydi hamda tahlil qiladi. Shu sababli umumiy o‘rta ta’lim maktablari musiqa ta’limi to‘garaklarida rang-barang musiqalarni tanlash va ularni boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga tinglash uchun taqdim etish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bunda xalq musiqa merosi, bolalar uchun yozilgan musiqa asarlari va xorijiy mamlakatlarning bolalar musiqalaridan foydalanish muhim ahamiyatga egadir. Masalan, Rossiya Federatsiyasi ta’lim muassasalarida qo‘llaniladigan “Marsh” bolalar musiqasi yorqin ohanglarga

boyligi, da’vatkorlik xususiyatiga egaligi va o‘quvchilarni xarakatchanlik ko‘nikmasini tarkib toptirishga yo‘naltirilganligi bilan diqqatni tortadi. Shu jihatdan bunday yorqin bolalar musiqalari tanlanib, ular tahlil qilingan tarzda boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga taqdim etiladi. Buning natijasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida musiqa tanlash ko‘nikmasi dinamik ravishda rivojlanib boradi. Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, 2-sinfdan boshlab o‘quvchilarda tanlash ko‘nikmasi tarkib topadi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi mazkur omildan foydalangan holda o‘quvchilarga musiqa tanlashni o‘rgatishi kutilgan samarani beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari muksiq tinglashga ko‘niktirilishi kerak. Shu sababli “Musiqa” o‘quv fani va uning to‘garaklarida musiqa tinglash mavzusi keng tarzda taqdim etilgan. Bunda eng avvalo boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining muayyan cholg‘uda musiqa ijro etishi o‘quvchilarning musiqa tinglash ko‘nikmasini tarkib toptirishda amaliy o‘rin tutishini eslatib o‘tish joiz. Shuningdek, texnik vositalardan foydalangan holda musiqa tinglash boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida qiziqish uyg‘otadi. Bunda ayniqsa kompyuter o‘quv texnikasi vositasida multimediali va tasvirli musiqalarni tinglash kutilgan samarani beradi. Musiqa tinglash jarayonida o‘quvchi odob qoidalariga rioya qilishi, undan olgan taassurotlarini so‘zlab bera olishi va o‘zida paydo bo‘lgan tuyg‘ularni o‘rtoqlashishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Musiqa tinglash jarayonida o‘quvchilar o‘zaro so‘zlashmasligi kerak va shu sababli ularni jalb etuvchi ohanglarga boy hamda mazmunli musiqalarni tanlash kutilgan samarani beradi. Kuzatishlarimiz shuni ko‘rsatadiki, Doira va Rubob, Doira va Dutor, Doira va Nay, Doira va Chang kabi xalq cholg‘ulari ijrosidagi musiqalarni tinglash boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida jonlanish, zavqlanish va xarakterga moyillik hislatlarini tarkib toptiradi. Chunki mazkur cholg‘ular ohangdorligi, mayinligi va tovush ko‘lamining yuqoriligi bilan ajralib turadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari agar qiziqsa, o‘zlarining ijrosidagi musiqalarni ham tinglashni tashkil qilish metodik jihatdan qulaylikni yuzaga keltiradi. Ba’zi boshlang‘ich sinf o‘quvchilari Doira yoki Rubob cholg‘ularida juda yaxshi kuy ijro etadi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida musiqa tinglash ko‘nikmasini tarkib toptirishda bunday omillardan foydalanish muhim amaliy ahamiyatga egnadir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqa tinshlash ko‘nikmasini tarkib toptirishda ularni musiqiy yo‘naltirish ham muhim o‘rin tutadi. Unga ko‘ra, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘ziga yoqadigan musiqa tanlashni bilishi va o‘zlari ham individual tarzda musiqa ijro qilishni bilishi kerak. Shu sababli Musiqa o‘quv fani mashg‘ulotlarida ko‘proq o‘quvchilarning ijrochiligiga e’tibor berish, ularni musiqiy yo‘nakltirish asosi hisoblanadi. Musiqiy yo‘naltirishda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida musiqaga bo‘lgan muhabbat, undan taassurot olish, zavqlanish va hayajonlanish ko‘nikmalarini tarkib toptirish bilan

amalga oshiriladi. Agar boshlang‘ich sinf o‘quvchilari to‘g‘ri musiqiy jihatdan yo‘naltirilsa, ularning bu ko‘nikmalari keyingi faoliyatida ham namoyon bo‘ladi. Shu sababli xorijlik pedagog olimlar o‘quvchilarni musiqiy yo‘naltirish masalasiga alohida e‘tibor qaratishadi. Buning uchun ular maktabdan tashqari mashg‘ulotlarda o‘quvchilarni musiqiy yo‘naltirish samara berishini alohida ta’kidlashadi. Haqiqatan ham maktabdan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini musiqiy yo‘naltirish ular bilan suhbat, savol-javob va muayyan musiqani tahlili vositasida amalga oshiriladi. Bunda ko‘proq o‘quvchilarning musiqa ijrochiligiga tayanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini musiqiy yo‘naltirishda ularning qiziqish va ehtiyojari hisobga olinishi kerak. Masalan, ba’zi o‘quvchilar xorijiy musiqalarni tainglashga moyil bo‘ladi. Shu sababli bunday xolatda Saksofon, Skripka, Udarnik kabi xorijiy mamlakatlar cholg‘ulari jo‘rligida ijro etilgan musiqalardan foydalanish va ularni tahlil qilish vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini musiqiy yo‘naltirish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Diqqat qilinsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqa tinglash ko‘nikmasini tarkib toptirishda musiqa tanlash, uni tahlil qila olish va o‘quvchilarni musiqiy yo‘naltirish muhim ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ҳасанбоев Ж. ва бошқ. Педагогика фанидан изоҳли луғат. – Тошкент, 2009. – 507-508 бетлар
2. Шашмақом. Тўпловчи нашрга тайёрловчи Юнус Ражабий. – Т.: “Ўздавнашр”. 1972. 212-213 б. 272-273 б.
3. Ўзбек халқ муסיқаси. 3-том. Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Юнус Ражабий. – Тошкент, 1980
4. Акбаров И. ўзбек халқ муסיқаси. – Тошкент, 1967
5. Черёмухина Н.П. Муסיкий саводхонлик. 1-синф учун дарслик. – Тошкент, 2024. 65-бет
6. Usmonova Q.S Development of Steam International Assessment Program in Primary Education // Central asian journal of literature, philosophy and vculture. 30th Apr 2023. – P. 242-244
7. Usmonova Qumrinsa Saidaliyevna. Use of Foreign Experiences and World Pedagogy in Elementary Education Teaching.// Diversity Research: Journal of Analysis and Trends, 2023. – P. 27-29
8. Usmonova Qumrinsa Saidaliyevna. Fundamentals And System Of Preparing Primary Class Students For Next Types Of Education // Web of Teachers: Inderscience Research, 2023/12/8. – P. 71-73

АСОСҲОИ МЕТОДОЛОГИИ ОМУЪЗИШИ МАСЪАЛАҲОИ ИҶТИМОИИ ТАҲСИЛОТИ ФАРОГИР

Вализода Шоирахон,

*Номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи “Педагогикаи
иҷтимоӣ ва касбӣ”-и МДТ, Донишгоҳи давлатии
Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. (Тоҷикистон).*

Очилов Фариддун Изатуллоевич,

*ДДП Чирчиқ, дотсенти кафедраи «Методикаи таълими ибтидоӣ»,
д.ф.ф.н. (PhD). (Ўзбекистон).*

Аннотатсия. Дар мақола доир ба вазъи амалишавии таълими фарогир (инклюзивӣ) суҳан рафта, масъалаи таълиму тадриси кӯдакони имконияташон маҳдуд ва дорои талаботи махсуси таҳсилоти дошта мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Инчунин мафҳуми таҳсилоти фарогир, мақсад, вазифаҳо, хусусиятҳо, ҷиҳатҳои мусбат ва натиҷаҳои амалишавии он баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи кудак, ҳифзи иҷтимоии кудакон, инкишофи шахсияти кудак, таҳсилоти фарогир, кӯдакони имконияташон маҳдуд.

Чамъияти муосир мувофиқи талаботи замон хусусиятҳои нав пайдо карда истодааст. Тағироти назарраси меъёрҳо ва шаклҳои рафтори иҷтимоӣ, талаботи иҷтимоии гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ, стандартҳои иҷтимоӣ натиҷаи дигаргунсозии ҷомеа - дигаргуниҳои ҷузъҳои муҳими он, шаклҳо ва мазмунӣ тамоми равандҳои иҷтимоӣ, институтҳои иҷтимоӣ ва шури чамъиятӣ мебошанд.

Дигаргунсозӣ на танҳо дар робитаҳои ҳаррӯзаи иҷтимоӣ, балки ба андозаи зиёд дар намуд ва усулҳои рушди чамъият дигаргуниҳои сифатӣ дорад. Ин роҳи нави чамъиятеро муайян мекунад, ки барои ҷавоб додан ба душвориҳо ва бомуваффақият бартараф намудани хавфу хатарҳои замони мо тайёр аст.

Муносибат ба таҳлили ҷомеаи муосир аз нуқтаи назари тағйироти он имкон медиҳад, ки ба дигаргуниҳои куллии системаҳои иҷтимоӣ, ки бебозгаштанд ва гузариш ба сифати навро дар роҳи пайдоиши модели нави иҷтимоӣ ташкил медиҳанд, сифати баҳо дода шавад аз нуқтаи назари оянда интиҳоб намудани муҳимтарин бартараф намудани ихтилофҳои ба таври объективӣ ба миён омадаро таъмин намояд. Чунон ки В.Ю.Шаповалов, дигаргунсозӣ на танҳо ҳамчун тағироти мазмун ва вазифаҳои соҳаи муайяни

чамбият, балки ҳамчун шарти оптимизацияи худӣ дигаргуниҳо, як навъ координасияи мантики ашё ва мантики субъективии инсон амал мекунад [7].

Зарурати объективии дигаргунсозӣ бо эҳтиёҷоти диалектикий иҷтимоӣ барои бартараф намудани зиддиятҳои иҷтимоӣ алоқаманд аст, ки тезу тунд шудани он як навъ зухуротӣ дар сохтори иҷтимоист. «Матоъҳои иҷтимоӣ» бо ҳамбастагии ниёзҳо ва манфиатҳои инфиродӣ ва иҷтимоӣ, қоидаҳои ҳаёти шахсонӣ алоҳида ва намунаҳои рафтори онҳо дар ҷомеа қабулшуда, анъанавӣ ва навоварона дар амалияи иҷтимоӣ, пайванди онҳо субъекти иҷтимоӣ мебошад, ташаккул меёбад. Ин аст, ки механизми дигаргунсозии иҷтимоӣ раванди ба субъективӣ табдил додани мундариҷаи иҷтимоӣ ва баъдан аз нав эҷод кардани мундариҷаи иҷтимоӣ тавассути субъекти дар он сохташуда мебошад.

Нобаробарӣ, зиддиятҳои байни иҷтимоӣ ва фард боиси «шикастани сохтори иҷтимоӣ» мегардад, ҷудошавӣ, фишороварӣ, паҳш кардани унсурҳои алоҳидаи онро дар бар мегирад, ки якпорчагии ҷомеаро вайрон карда, онро ба омилҳои бесуботӣ дучор месозад, омодагии онро ба воқуниш ба душвории замон. ҷавобгарӣ медиҳад [4].

Чунин ҳолатҳо боиси аз ҳаёти ҷамъиятӣ дур шудани табақаҳои осебпазири шахрвандон, инчунин аз даст додани сифати субъективии иҷтимоии онҳо, ки дар паст шудани мавқеи иҷтимоӣ ва муваффақиятҳои иҷтимоӣ ифода меёбад, оварда мерасонад. Дар натиҷа тамоюлҳои манфӣ, дар навбати худ, дисфункцияи институтҳои ҷамъиятӣ ва деформацияи амалияи ҷамъиятӣ ба амал меояд.

Дигаргунсозии ҷамъият на танҳо характер, балки вектори дигаргуниҳо, яъне тамоюлҳои перспективаноки решагии ҷамъиятро муайян карда, зиддиятҳои иҷтимоӣ мувофиқи онҳо объективӣ ҳал карда мешаванд, ки тамоми ҷамъиятро ба марҳилаи нави пешравӣ мебарорад.

Прогрессивии тараққиёти ҷамъиятро аз нуктаи назари аввал, ба вучуд омадани сохти нави ҷамъиятӣ, дигаргунсозии сохти анъанавии ҷамъият дар ягонагии дигаргуниҳои асосӣ баҳо додан мумкин аст [3].

Ҷараёни рушди устувори ҷомеаи муосир ин қабули идеяи баробарии ҳуқуқ ва озодиҳои ҳамаи шахрвандон бидуни истисно мебошад. Дар ин самт дигаргуниҳои муҳимтарини ҷомеаро вектори рушди равандҳои фарогирии иҷтимоӣ муайян мекунад, ки эътироф ва эҳтироми тафовутҳои дар дохили ҷомеаи инсонӣ инъикос намуда, ҳамчун нишондиҳандаи демократияи он амал мекунад. Тарзи дарк кардани гуногунии ҷомеа (ҳамчун монеаи пешравии иҷтимоӣ ё чун потенсиали он), пас он чизе, ки ҷамъият барои пешбурди гуногунии он, нишондоди пешравии он дар роҳи татбиқи ғояҳои демократӣ мебошад.

Ин равиш дар тафсири илмии фарогирии иҷтимоӣ инъикос ёфтааст. Ба ақидаи В.Н.Ярская фарогирии иҷтимоӣ ба маънои васеъ як навъ амали демократии шомил кардани фард ё гурӯҳи одамон ба ҷомеаи васеъ бо мақсади пайвастан ба амал ё раванди фарҳангӣ мебошад. Г.В.Жигунова равандҳои интегративӣ ва фарогириро, ки дар ҷомеа ба амал меоянд, аз нуқтаи назари иқтисодӣ захиравии шахсони имконияташон маҳдуд ва иштироки онҳо дар ҷараёни ғайолияти иҷтимоӣ баррасӣ мегардад.

Дар маҷмӯъ, мушкилоти фарогирии иҷтимоӣ бояд дар заминаи ҷустуҷӯи имкониятҳо ва фароҳам овардани шароит барои рушди устувори ҷомеаи муосир таҳлил ва шарҳ дода шавад. Вай ба одам имконият медиҳад, ки талаботи асосии худро бо роҳҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ қобили қабул пурра қонеъ гардонад, ки ин сифати зиндагии гурӯҳҳои гуногуни аҳолиро пай дар пай беҳтар намуда, дар навбати худ боиси ҷамъ шудани захираҳои ҷамъиятӣ, ба вуҷуд овардани шароити нави навгонҳои тараққиёти ҷамъият мегардад.

Механизми таъбири ҷомеа дар вектори фарогирӣ (инклюзив) тағйироти шуури ҷамъиятиро дар бар мегирад, ки аз ҷониби зиддиятҳои иҷтимоӣ ба вуҷуд омада, дар ақидаҳо, қоидаҳо, манфиатҳои нав қоркард мешаванд ва дар навбати худ, амалҳои нави иҷтимоӣ, моделҳои рафтори иҷтимоиро ба ҳалли ин зиддиятҳо равона мекунанд.

Яке аз вазифаҳои бунёдии илми ватанӣ дар шароити муосир ин дастгирии методологӣ ва қоркард ва татбиқи барномаҳои соҳаи фарогирии иҷтимоии кӯдакони имконияташон маҳдуд мебошад, ки он имкон медиҳад, хусусиятҳои шахсият, субъективии онҳо. асоси инкишоф ва ғайолияти ҷамъиятии онҳо ба инобат гирифта шавад [6].

Ғояҳои иҷтимоӣ, ки дар падидаи фарогир ҷойгир шудаанд, таҷассуми арзишҳои асосии ғояҳои умумибашариро дар руҳияи инсонпарварӣ ва баробарӣ ифода намояд. Инклюзия яъне фарогир ба ақидае асос ёфтааст, ки ҳама одамон шахсони дорои ниёзҳои гуногун мебошанд ва аз ин рӯ, дастгирии шахсони имконияташон маҳдуд дар амалӣ намудани ҳуқуқи онҳо ба аъзои баробарҳуқуқи ҷомеаро дар бар мегирад.

Дар илм ва ҷомеа чунин ақида тадриҷан пайдо мешавад, ки рушди равандҳои фарогир на «ишораи неқӣ» нисбат ба шахсони имконияташон маҳдуд, балки роҳи амалисозии ҳуқуқҳои демократии онҳо, ки ҳангоми таваллуд, ба ҳаёти қомил ва рушди қомил ба даст оварда шудаанд, мебошад.

Мо таъкид менамоем, ки муайян намудани вобастагии дараҷаи фарогирии иҷтимоӣ аз омода будан ё набудани ҷомеа ба қабули шахсони имконияташон маҳдуд ҳамчун баробарҳуқуқ ва муносибати бо таҳаммулпазирӣ ба онҳо хатари асосии иҷтимоии фарогирӣ мебошад, зеро он таъмини ин тоифаи ашхосро ба ҳам мепайвандад. бо имконияти ба ҷараёнҳои

чамъиятӣ бо муносибати субъективӣ аз дигар аъзоёни чамъият дохил шуданд.

Ҳамин тариқ, фароғии иҷтимоӣ дастрасии баробар ба ин ё он намуди хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва имтиёзҳои иҷтимоиро барои ҳамаи категорияҳои аҳоли бидуни истисно таъмин намуда, фароҳам овардани шароити заруриро барои ноил шудан ба мақоми мусоиди иҷтимоӣ, сарфи назар аз хусусиятҳои фардии онҳо дар назар дорад. Дарачаи камёбиҳои иҷтимоӣ, забони модарӣ, маданият, қобилиятҳои ақлию ҷисмонии онҳо аст [8].

Хулоса. Равандҳои фароғии иҷтимоӣ, ки ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи муосир ворид мешаванд, боиси таҷдиди сохтори назарраси соҳаи маориф гардида, таҳсилоти фароғиро ҳамчун таҳсилоти башардӯстона, ба инобат гирифтани талаботи махсуси хонандагонии имконияташон маҳдуд, имконият медиҳад, ки дар якҷоягӣ бо ҳамсолон ба тамоми амалиҳои муқаррарии таълимӣ шомил шаванд.

Таҳсилоти фароғир дар шакли мутамарказ ғояҳо ва принсипҳои асосии фароғии иҷтимоиро ҳамчун вектори муҳими дигаргунсозии ҷомеаи муосир инъикос мекунад. Омӯзиши феноменологияи он аз нигоҳи масъалаҳои иҷтимоӣ андешаҳои илмиро дар бораи дигаргуниҳои ояндадори замони муосир дар самти фароғирӣ ғанӣ мегардонад.

Сарчашмаҳои истифодашуда:

1. Бабанский, Ю.К. Педагогика. – М.: Маориф. – 1983. – 367 с.
2. Баранов, А.А., Албитский, В.Ю. Проблемаҳои иҷтимоӣ ва ташкилии педиатрия. Иншоҳои интихобшуда. Матн. – М.: Сулола, 2003. – 511 с.
3. Грозная Н. Включающее образование и международный опыт: обзор материалов благотворительного фонда «Даунсайд Ап» [Электронный ресурс]. – URL: www.aro.ru/gate/docfiles/doklad_grozno.doc.
4. Дубровин В.М. Патриотическое воспитание школьников в системе художественного дополнительного образования. / Монография. – М.: МГПУ, 2011. – 150 с.
5. Консепсияи миллии таҳсилоти фароғир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2011.
6. Маграбу Ф. Открытое досье по инклюзивному образованию: материалы в помощь менеджерам и администраторам [Электронный ресурс]. – URL: <http://unesco.org>
7. «Об образовании» [Электронный ресурс]: федер. закон от 10 июля 1992 г. №33266-1 ФЗ г. Москва //Доступ из справ.-правовой системы «Консультант Плюс».
8. Раҳмонова Д.З., Раҳмонов З.П. Асосҳои педагогика ва психологияи махсус. Хучанд. Нури маърифат. 2021. – 215 с.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM JARAYONIDA O‘QUVCHILARNING MUSTAQIL FIKRLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Yangiboyeva Nodira Azamat qizi,
Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi.

Eshmanova Nodira Nazarkulovna,
*Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi”
kafedrası katta o‘qituvchisi.*

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishning ahamiyati va samarali usullari yoritiladi. Shuningdek, o‘qituvchining bu boradagi roli va interfaol metodlardan foydalanish yo‘llari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, mustaqil fikrlash, interfaol metodlar, tafakkur, o‘quvchi faolligi, ijodiy yondashuv, pedagogik yondashuvlar

Bugungi kunda ta’lim tizimida yuz berayotgan yangilanishlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishni dolzarb masala qilib qo‘ymoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi – bu bolalarning tafakkuri, dunyoqarashi va o‘ziga bo‘lgan ishonchi shakllanadigan muhim davrdir. Shu bois, o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish, ularda erkin fikr yuritish, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Boshlang‘ich ta’lim – bu bolalar shaxsiyati va tafakkurining shakllanadigan ilk bosqichidir. Ushbu davrda o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish, ularning mantiqiy tafakkurini rivojlantirish, tanqidiy yondashuvni o‘rgatish, kelajakdagi muvaffaqiyatli o‘qish va hayotga tayyorlashda muhim o‘rin tutadi. Mustaqil fikrlash — bu o‘quvchining o‘z bilim va tajribasiga asoslanib, masalalarni tahlil qilish, turli variantlarni ko‘rib chiqish va eng maqbul yechimni topish qobiliyatidir. Birinchidan, mustaqil fikrlash bolalarga o‘z fikrlarini erkin ifodalash va boshqalar bilan muloqot qilish imkonini beradi. Bu esa o‘quvchilarda o‘z-o‘zini ifoda etish va boshqa fikrlarni hurmat qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ikkinchidan, mustaqil fikrlash ko‘nikmalarining shakllanishi o‘quvchilarga hayotda yuzaga keladigan turli muammolarni hal qilishda yordam beradi. Ular o‘quv jarayonida faqat tayyor bilimlarni o‘rganib qolmasdan, balki o‘zi uchun yangiliklar kashf etib, o‘z fikrini tanqidiy tahlil qilishni o‘rganadilar.

Mustaqil fikrlash, shuningdek, o‘quvchilarga o‘z bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirish imkoniyatini yaratadi. Bu esa, o‘z navbatida, o‘quvchilarni

nafaqat o‘qish jarayonida, balki hayotda ham muvaffaqiyatli qilishga yordam beradi. O‘qituvchilarning roli bu jarayonda muhim ahamiyatga ega, chunki ular o‘quvchilarga faqat nazariy bilim berish bilan cheklanmasdan, balki ularni erkin fikrlashga undash, savollar berish va yangi fikrlarni qabul qilishga rag‘batlantirishlari kerak.

Boshlang‘ich ta’limda mustaqil fikrlashning shakllanishi nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini oshiradi, balki ularning shaxsiy rivojlanishiga ham katta hissa qo‘shadi. Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalar va samarali usullarni qo‘llash juda muhimdir. Bu usullar o‘quvchilarni faollashtiradi, ularning ijodiy fikrlashini rag‘batlantiradi va o‘quv jarayonining sifatini yaxshilaydi. Quyida mustaqil fikrlashni shakllantirishda qo‘llaniladigan asosiy pedagogik texnologiyalar va usullar keltirilgan.

Interfaol metodlar. Interfaol metodlar o‘quvchilarni dars jarayonida faol ishtirok etishga undaydi. Bu metodlar o‘quvchilarga o‘z fikrlarini erkin ifodalash, guruhda ishlash va muammolarni birgalikda hal qilish imkonini beradi. Masalan, muammoli vaziyatlar va rol o‘yinlari o‘quvchilarga masalalarni turli nuqtai nazarlardan ko‘rib chiqishga yordam beradi, ularni tanqidiy fikrlashga undaydi va mustaqil fikrlashni rivojlantiradi.

Muammoli vaziyatlar – o‘quvchilarga hayotiy masalalar berilib, ularni tahlil qilib, yechim topish talab qilinadi. Bu usul o‘quvchilarning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Rolli o‘yinlar – o‘quvchilarga turli rollarda ishtirok etish imkoniyatini berish, ularni turli sharoitlarda o‘z fikrlarini erkin ifodalashga va har xil muammolarni yechishga undaydi. Bundan tashqari boshlang‘ich ta’limda kreativ va ijodiy topshiriqlar o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish, ularni ijodiy yondashishga undash va o‘z tasavvurlarini erkin ifodalashga yordam beradi. Bu topshiriqlar bolalarning ongini faollashtiradi, ularni yangi fikrlarni kashf qilishga, turli nuqtai nazarlardan o‘ylashga va o‘z xulosalarini shakllantirishga o‘rgatadi.

Kreativ va ijodiy topshiriqlarni ta’lim jarayoniga kiritish orqali o‘quvchilar nafaqat o‘qish va yozish, balki o‘z fikrlarini erkin va samarali tarzda ifodalashga o‘rgatiladi. Masalan:

1. Tasavvur va hikoya yozish. O‘quvchilarga hikoya yozish topshirig‘ini berish, ularni o‘z tasavvurini ishlatishga va ijodiy fikrlashga undaydi. Masalan, o‘quvchilarga quyidagi topshiriqni berish mumkin: “Biror sehrli olamga sayohat qiling va o‘zingizni tasavvur qiling. Bu olamda nima bo‘lishini va kimlar bilan uchrashishingizni yozing”. Bu topshiriq o‘quvchilarni ijodiy fikr yuritishga, yangi g‘oyalarni yaratishga va o‘z tasavvurlarini hikoya shaklida ifodalashga imkon beradi.

2. Maqsadli muammoni hal qilish: O‘quvchilarga hayotiy vaziyatni tahlil qilib, ularni hal qilish uchun ijodiy yondashuvni ishlab chiqish topshiriqlari berish mumkin. Masalan: "Agar sizning shahringizda suv tanqisligi yuzaga kelsa, qanday ijodiy yechimlar taklif qilasiz?" Bu topshiriq bolalarga mustaqil fikrlashga, mavjud muammolarni hal qilishda yangi va innovatsion yondashuvlarni izlashga yordam beradi.

3. "Hikoyani davom ettiring" topshiriqlari: O‘quvchilarga bir qismi yozilgan hikoyaning davomiga o‘zlarini yaratish topshirig‘ini berish kreativ fikrlashni rivojlantiradi. Masalan: "Bir kuni sehrli bir nechta eshik ochildi va ichiga kirgan odamlarning har biri turli sayohatlarni boshdan kechirdi. Siz eshikdan kimni va qanday sayohatni tanlaysiz?"

Bu topshiriq o‘quvchilarga hikoya yozish va uning mazmunini o‘z tasavvuriga qarab davom ettirishga imkon beradi. Boshlang‘ich ta’limda mustaqil fikrlashni rivojlantirish o‘quvchilarga erkin va kreativ tarzda fikr yuritish, muammolarni hal qilish va yangi g‘oyalarni kashf qilish imkonini beradi. Biroq, bu jarayonda bir qator qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Masalan: O‘quvchilarning motivatsiya etishmasligi. Ba’zi o‘quvchilar mustaqil fikrlashga qiziqish bildirmasliklari yoki o‘z bilimlarini mustaqil ravishda rivojlantirishga ishtiyoqsiz bo‘lishi mumkin. Ularning ko‘pchiligi faqat o‘qituvchining yo‘l-yo‘riqlariga tayanishga odatlanadi. Bunday vaziyatlarda nima qilish kerak? O‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish uchun turli rag‘batlantirish usullarini qo‘llash mumkin. Masalan, o‘quvchilarga ularning mustaqil ishlari, ijodiy yondashuvlari va g‘oyalari e’tirof etilishi kerak. Ijobiy fikrlar va muvaffaqiyatlar haqida muntazam ravishda fikr bildirish, o‘quvchilarga o‘z ishlari uchun rag‘bat beradi. Shuningdek, o‘quvchilarga o‘z fikrlarini erkin ifodalash uchun imkoniyatlar yaratish, ularga o‘z fikrlarini baham ko‘rish va guruhlar bilan muhokama qilishni taklif etish samarali bo‘ladi. Shuningdek, o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatining yetishmasligi. Ba’zi o‘quvchilar mustaqil fikrlashni boshlashda tanqidiy yondashuvni qo‘llay olmaydi. Ular faqat o‘qituvchidan olingan bilimlarni qabul qilishadi, o‘z fikrlarini shakllantirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bunaqa vaziyatda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun o‘quvchilarga savollar berish, ularning fikrlarini sinchiklab tahlil qilishga undash kerak. Masalan, "Nima uchun shunday deb o‘ylaysiz?" yoki "Bu yechimning qanday boshqa variantlari bor?" kabi savollar o‘quvchilarga o‘z fikrlarini yanada chuqurroq tahlil qilishga yordam beradi. O‘qituvchi muammolarni kengroq yoritish va turli nuqtai nazarlarni ko‘rsatish orqali o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishi mumkin. Mustaqil fikrlashni rivojlantirishda qiyinchiliklar bo‘lishi tabiiy, ammo ularni samarali yechimlar orqali bartaraf etish mumkin. O‘quvchilarga ishonchni oshirish, motivatsiyani kuchaytirish, xatolarni qabul

qilish va resurslarni yaxshilash orqali ularning fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin. O‘qituvchilar bu jarayonda asosiy qo‘llab-quvvatlovchilar bo‘lib, o‘quvchilarga turli usullar va imkoniyatlarni taqdim etib, ularni erkin fikrlashga undashlari zarur.

Xulosa. Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish – ularning shaxs sifatida rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Mustaqil fikrlash nafaqat bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirish, balki o‘quvchining hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishi, muammolarga yangicha yondasha olishi va ijodiy fikrlay olishi uchun zamin yaratadi. Ta’lim jarayonida kreativ topshiriqlar, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, tanqidiy fikrlashga yo‘naltirilgan mashqlar va interfaol uslublar orqali bu ko‘nikmani samarali shakllantirish mumkin. Albatta, bu yo‘lda turli qiyinchiliklar yuzaga keladi, biroq ular o‘qituvchining to‘g‘ri yondashuvi, motivatsion muhit va o‘quvchining individual imkoniyatlarini inobatga olgan holda bartaraf etilishi mumkin. Boshlang‘ich ta’limda mustaqil fikrlashni rivojlantirish – zamonaviy ta’limning asosiy vazifalaridan biri bo‘lib, bu borada tizimli va izchil ishlar olib borilsa, o‘quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatli ta’limi va hayotga tayyorgarligi ta’minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduqodirov A. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
2. Qodirova M. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
3. Xolboyeva D. Mustaqil fikrlashni shakllantirishning metodik asoslari. – Samarqand: Ilm ziyo, 2021.
4. Выготский Л.С. Педагогик психология. – Тошкент: Шарқ, 2018.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIGA YENGIL ATLETIKA ORQALI SOG‘LOM TURMUSH TARZINI TARG‘IB QILISH

***G‘anixo‘jayev Axadjon Sholdor o‘g‘li,
Chirchiq DPU, “Bolalar sporti” kafedrasi o‘qituvchisi.***

Annotatsiya. Ushbu maqola milliy dasturlar, ta’lim islohotlari va O‘zbekistonda olib borilgan so‘nggi empirik tadqiqotlar (masalan, O‘zbekiston Davlat Jismoniy tarbiya va sport universiteti tomonidan olib borilgan tadqiqotlar) yengil atletikaga asoslangan tadbirlarning ta’siriga qaratilgan. Sog‘liqni saqlash vazirligining statistik ma’lumotlarini tahlil qilish va Toshkent, Samarqand va

Farg‘ona viloyatlari jismoniy tarbiya o‘qituvchilari va murabbiylari o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovlarni o‘z ichiga olgan aralash usullardan foydalanildi.

Kalit so‘zlar: *Yengil atletika, sog‘lom turmush tarzi, bolalar va o‘smirlar, jismoniy tarbiya, O‘zbekiston, maktab ta’limi, yoshlarni rivojlantirish, sog‘liqni saqlash, sport fanlari, jismoniy faollikni targ‘ib qilish*

Kirish. Bolalar va o‘smirlar o‘rtasida harakatsiz turmush tarzi va noto‘g‘ri ovqatlanish odatlarining kengayib borayotgani O‘zbekistonda sog‘liqni saqlashning dolzarb muammosi bo‘lib qoldi. Oxirgi ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, 18 yoshdan 64 yoshgacha bo‘lgan O‘zbekiston aholisining taxminan 50 foizi ortiqcha vaznga ega, 20 foizi esa semirib ketgan. Bu tendentsiya faqat kattalar uchun emas; Besh yoshgacha bo‘lgan ortiqcha vaznli bolalarning tarqalishi 4,6% ni tashkil etadi, bu vazn bilan bog‘liq sog‘liq muammolarining erta boshlanishini ta’kidlaydi. Ushbu statistik ma’lumotlarning ta’siri ham individual salomatlik natijalari, ham kengroq ijtimoiy-iqtisodiy ta’sirlar nuqtai nazaridan chuqurdir. Yuqori tana massasi indeksi (BMI) yurak-qon tomir kasalliklari, 2-toifa diabet va saratonning ayrim shakllari kabi yuqumli bo‘lmagan kasalliklar uchun muhim xavf omilidir. Prognozlarga ko‘ra, 2060-yilga borib O‘zbekistonda ortiqcha vazn va semirishning iqtisodiy yuki 21,6 milliard dollarga yetishi mumkin, bu mamlakat yalpi ichki mahsulotining 4,7 foiziga teng. O‘shib borayotgan inqirozga javoban O‘zbekiston hukumati yoshlar o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishga qaratilgan bir qancha dasturlarni amalga oshirish tashabbusi bilan chiqdi. Masalan, "Aholi salomatligi" dasturi 2026-yilga kelib bolalarda semirishni 30 foizga kamaytirishni maqsad qilgan, masalan, nosog‘lom oziq-ovqatlar reklamasini cheklash va maktablarda ovqatlanish bo‘yicha ko‘rsatmalarni joriy etish. Bundan tashqari, “Jismoniy tarbiya va sport kuni”ning joriy etilishi va sport maktablarida amalga oshirilayotgan islohotlar yoshlardan jismoniy faollik madaniyatini tarbiyalashga qaratilgan. Ushbu sa’y-harakatlarga qaramay, qiyinchiliklar saqlanib qolmoqda. Aholining muhim qismi tuz, shakar va nosog‘lom yog‘larga boy dietalarni iste’mol qilishda davom etmoqda, buning natijasida kunlik tuz iste’moli Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tomonidan tavsiya etilgan me’yordan deyarli uch baravar ko‘p. Bundan tashqari, aholining 44 foizi nafaol turmush tarzini olib boradi, bu esa sog‘liq uchun xavflarni yanada kuchaytiradi.

Yengil atletika va tuzilgan jismoniy tarbiya dasturlari ushbu tendentsiyalarga qarshi turish uchun munosib echimni taqdim etadi. Muntazam sport mashg‘ulotlari bilan shug‘ullanish jismoniy salomatlikni yaxshilash, ruhiy farovonlikni oshirish va yoshlar o‘rtasida tartib-intizomni shakllantirishga xizmat qilishi ko‘rsatilgan. Yengil atletikani ta’lim o‘quv rejasi va jamoat dasturlariga integratsiyalash orqali

uzoq muddatli sog‘lom odatlarni rivojlantirish va turmush tarzi bilan bog‘liq kasalliklarning kuchayishini yumshatish imkoniyati mavjud.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. O‘zbekistonda bolalar va o‘smirlar o‘rtasida ortiqcha vazn va semirishning avj olishi tadqiqotchilar va siyosatchilarning katta e’tiborini tortmoqda. Butunjahon semirish federatsiyasi ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda besh yoshgacha bo‘lgan bolalarning 4,6 foizi ortiqcha vaznga ega, bu esa vazn bilan bog‘liq sog‘liq muammolari erta boshlanganini ko‘rsatadi. Bu tendentsiyani bolalar tez-tez shirin choy, mevali kompotlar va qandolatchilik mahsulotlarini iste’mol qiladigan ta’lim muassasalarida kuzatilgan ovqatlanish tartibi yanada kuchaytiradi, bu esa nosog‘lom vazn ortishiga yordam beradi. Jismoniy harakatsizlik o‘zbek yoshlari salomatligiga ta’sir etuvchi yana bir muhim omildir. Sanitariya-epidemiologiya qo‘mitasi tomonidan o‘tkazilgan tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, aholining 44 foizi faol bo‘lmagan turmush tarzini olib boradi, o‘rtacha kunlik tuz iste’moli Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tomonidan tavsiya etilgan me’yordan deyarli uch baravar ko‘pdir. Ushbu turmush tarzi tanlovlari yurak-qon tomir kasalliklari va boshqa yuqumli bo‘lmagan kasalliklar xavfini oshiradigan muhim ta’sirga ega. Bunga javoban O‘zbekiston hukumati yoshlar o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishga qaratilgan bir qancha dasturlar tashabbuskori bo‘ldi. Masalan, “Aholi salomatligi” dasturi 2026-yilga keli, bolalarda semirishni 30 foizga kamaytirishni maqsad qilgan, masalan, nosog‘lom oziq-ovqatlar reklamasini cheklash va maktablarda ovqatlanish bo‘yicha ko‘rsatmalarni joriy etish. Bundan tashqari, jismoniy tarbiya sohasidagi islohotlar, jumladan, “Beshta tashabbus olimpiadasi”ning joriy etilishi jismoniy faollik madaniyatini yoshlikdan tarbiyalashga qaratilgan.

Ushbu tadqiqot O‘zbekistonda bolalar va o‘smirlar o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishda yengil atletikaning ta’sirini baholash uchun aralash usullardan foydalanadi. Tadqiqot predmetni har tomonlama tahlil qilishni ta’minlaydigan miqdoriy va sifat komponentlarini o‘z ichiga oladi.

Ma’lumotlar to‘plash: Statistik ma’lumotlar bolalar o‘rtasida ortiqcha vazn va semirishning tarqalishini baholash uchun milliy sog‘liqni saqlash tadqiqotlari, jumladan, O‘zbekiston Ko‘p ko‘rsatkichli klaster tadqiqoti (MICS) 2021-2022 dan to‘plangan.

Tahlil: Yosh, jins va geografik joylashuv kabi o‘zgaruvchilarga e’tibor qaratib, ma’lumotlarni sharhlash uchun tavsiflovchi statistik ma’lumotlardan foydalanilgan, bunda bolalik davridagi semirish darajasining naqshlari va tendentsiyalari aniqlangan.

Suhbatlar: Maktablarda yengil atletika dasturlarini amalga oshirish va samaradorligi haqida tushunchaga ega bo‘lish uchun jismoniy tarbiya

o‘qituvchilari, maktab ma’murlari va sog‘liqni saqlash sohasi mutaxassisleri bilan yarim tizimli suhbatlar o‘tkazildi.

Fokus-guruhlar: Talabalar va ota-onalar bilan fokus-guruh suhbatlari jismoniy faoliyatga bo‘lgan munosabat va yengil atletika bilan shug‘ullanishning foydalari haqida istiqbollarni taqdim etdi.

Tegishli institutsional ko‘rib chiqish kengashlaridan axloqiy rozilik olindi. Barcha ishtirokchilardan ma’lumotga ega bo‘lgan rozilik, maxfiylikni va istalgan vaqtda tadqiqotdan chiqish huquqini ta’minladi.

Statistik tahlilni bevosita hisob-kitoblar bilan integratsiyalashgan holda, ushbu metodologiya yengil atletika qanday qilib O‘zbekiston yoshlarida sog‘lom turmush tarzi uchun katalizator bo‘lib xizmat qilishi haqida yaxlit tushuncha berishga qaratilgan.

Natijalar. O‘zbekistonda yengil atletikaga yo‘naltirilgan tashabbuslarning amalga oshirilishi yoshlar salomatligi va jismoniy faollik ko‘rsatkichlarida sezilarli yaxshilanishlarga olib keldi.

1. Yoshlarning sportdagi ishtirokini kengaytirish: 2024-yil oxiriga kelib O‘zbekistonda 10 milliondan ortiq kishi ommaviy sport bilan shug‘ullanadi. Muntazam jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanuvchi aholining ulushi 2021 yildagi 60,9 foizdan 2023 yil oxiriga kelib 63,7 foizga oshdi. Ta’kidlash joizki, mahalliy sport maktablarida muntazam qatnashuvchilar soni 2024 yil boshida 370 000 dan 570 000 gacha ko‘tarildi, bu esa 54% ga o‘sgan.

2. Bolalar va o‘smirlar salomatligi natijalari: Besh yoshgacha bo‘lgan bolalar orasida ortiqcha vaznning tarqalishi 4,6% ni tashkil qiladi. Bu raqam vazn bilan bog‘liq sog‘liq muammolarining erta boshlanishini ko‘rsatsa-da, hukumatning "Aholi salomatligi" dasturi 2026 yilga kelib bolalarda semirishni 30% ga kamaytirishni maqsad qilib qo‘ygan, masalan, nosog‘lom oziq-ovqatlar reklamasini cheklash va maktablarda ovqatlanish bo‘yicha ko‘rsatmalarni joriy etish.

3. Institutsional va siyosiy ishlanmalar: 2025/2026 o‘quv yilidan boshlab har payshanba kuni maktablarda “Jismoniy tarbiya va sport kuni”ning joriy etilishi o‘quvchilar o‘rtasida jismoniy faollikni muntazam yo‘lga qo‘yishdan iborat. Bundan tashqari, sport maktablaridagi islohotlar, jumladan, muassasalarni ixtisoslashtirish va sport mahorati maktablarini tashkil etish ham sport mashg‘ulotlari va ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan.

Prognozlar shuni ko‘rsatadiki, 2060 yilga borib O‘zbekistonga ortiqcha vazn va semizlik tufayli yetkazilgan iqtisodiy zarar 21,6 milliard dollarga yetishi mumkin, bu mamlakat yalpi ichki mahsulotining 4,7 foiziga teng. Bu yuqumli bo‘lmagan kasalliklar bilan bog‘liq uzoq muddatli iqtisodiy yuklarni yumshatish

uchun yoshlar o’rtasida yengil atletikani targ’ib qilish kabi erta choralar muhimligini ta’kidlaydi.

Birgalikda ushbu natijalar yengil atletikaga asoslangan dasturlarning yoshlar salomatligiga ijobiy ta’sirini va bunday tashabbuslar O’zbekistonda kengroq sog’liqni saqlash va iqtisodiy maqsadlarga hissa qo’shish imkoniyatlarini ta’kidlaydi.

Ushbu tadqiqot natijalari O’zbekiston yengil atletika orqali bolalar va o’smirlar o’rtasida sog’lom turmush tarzini targ’ib qilish borasida salmoqli yutuqlarga erishganini ko’rsatadi. Hukumatning 2024-yil oxirigacha 10 million yoshlarni sport tadbirlariga jalb etish bo’yicha ulkan maqsadi yaqqol ko’rinib turibdi, bunda aholining muntazam jismoniy mashqlar bilan shug’ullanuvchi ulushini 26 foizdan 28 foizga oshirish maqsad qilingan. Mazkur tashabbus “O’zbekiston – 2030” strategiyasi hamda “Yoshlar va tadbirkorlikni qo’llab-quvvatlash yili” Davlat dasturida belgilangan keng ko’lamli maqsadlarga hamohangdir.

Ushbu sa’y-harakatlarga qaramay, qiyinchiliklar saqlanib qolmoqda. Besh yoshgacha bo’lgan bolalar orasida ortiqcha vaznning tarqalishi 4,6% ni tashkil etadi, bu vazn bilan bog’liq sog’liq muammolarining erta boshlanishini ta’kidlaydi. Bundan tashqari, Butunjahon semirish federatsiyasi O’zbekistonga semirib ketish xavfining 10 balldan 7 ballini belgilaydi, bu semirishning tarqalishi, o’sish sur’ati va boshqa omillarga bog’liq holda yuqori xavf ekanligini ko’rsatadi.

Bu tashvishlarni bartaraf etish uchun O’zbekiston hukumati jismoniy tarbiya sohasida bir qancha islohotlarni amalga oshirdi. 2025/2026 o’quv yilidan boshlab har payshanba maktablarda “Jismoniy tarbiya va sport kuni” deb e’lon qilinib, har yili “Beshta tashabbus olimpiadasi” sport musobaqalari o’tkaziladi. Ushbu tashabbuslar o’quvchilar o’rtasida muntazam jismoniy faoliyatni yo’lga qo’yish va yoshlikdan sport madaniyatini tarbiyalashga qaratilgan.

Shuningdek, mamlakatimizda sport infratuzilmasini yaxshilash, yugurish, futbol, voleybol, tennis, shaxmat, suzish kabi turli yo’nalishlar bo’yicha marafon va musobaqalar tashkil etish orqali yoshlarning sport bilan shug’ullanishi uchun imkoniyatlar kengaytirildi. Bunday ommaviy ishtirok nafaqat sportchilarning mahoratini oshiradi, balki yosh aholining umumiy salomatligi va farovonligiga ham hissa qo’shadi.

Biroq, ushbu yutuqlarni qo’llab-quvvatlash va mustahkamlash uchun shahar va qishloq joylari o’rtasidagi sifatli sport inshootlaridan foydalanishdagi mavjud nomutanosibliklarni bartaraf etish juda muhimdir. Infratuzilmaga investitsiyalar, jismoniy tarbiya mutaxassislarini tayyorlash va jamoatchilikni jalb qilish barcha bolalar va o’smirlarning yengil atletika bilan shug’ullanishi uchun teng imkoniyatlarni ta’minlash uchun muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. O‘zbekistonda yengil atletika orqali bolalar va o‘smirlar o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish milliy rivojlanish maqsadlari va aholi salomatligini muhofaza qilish bo‘yicha talablarga mos keladigan strategik ustuvor vazifa sifatida namoyon bo‘ldi. Ushbu tadqiqot engil atletika nafaqat jismoniy rivojlanish uchun kuchli vosita bo‘lib xizmat qilishini, balki yosh aholi o‘rtasida ijtimoiy integratsiya, aqliy farovonlik va chidamlilikni rivojlantirishini ko‘rsatdi. Maktablarda haftalik “Jismoniy tarbiya va sport kuni”ni tashkil etish kabi siyosiy islohotlar bilan bir qatorda bir yil ichida yoshlar ishtirokinining sezilarli darajada oshgani – 370 000 dan 570 000 ga yetganligi hukumatning faol pozitsiyasini aks ettiradi.

Muhim yutuqlarga qaramay, bolalarning semirib ketishi, sport infratuzilmasidan foydalanishning tengsizligi va ixtisoslashgan jismoniy tarbiya xodimlarining etishmasligi bilan bog‘liq muammolar saqlanib qolmoqda. 2060 yilga kelib semirishning prognoz qilingan iqtisodiy yuki 21,6 milliard dollarga yetishi (YaIMning 4,7 foiziga teng), yengil atletika orqali erta va barqaror aralashuv nafaqat sog‘liqni saqlash chorasi, balki iqtisodiy zaruratga ham aylanadi.

Ushbu sa’y-harakatlarning ta’sirini kuchaytirish va kuchaytirish uchun ko‘p tarmoqli yondashuv zarur. Bu inklyuziv sport dasturlarini kengaytirish, sport mashg‘ulotlari sifatini mustahkamlash, sog‘liqni saqlash ta’limini maktab o‘quv dasturlariga integratsiyalash va hukumat, ta’lim va jamiyat manfaatdor tomonlari o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. Barqaror sarmoya va yaxlit amalga oshirish orqaligina O‘zbekiston jismonan tetik, aqlan baquvvat, ijtimoiy mas’uliyatli avlod kamolotini ta’minlashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. (2023). *O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sport: statistik to‘plam*. Toshkent: Statistika qo‘mitasi nashriyoti.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik islohotlar agentligi. (2024). *2030-yilgacha bo‘lgan sog‘lom avlodni shakllantirish konsepsiyasi*. Toshkent: Strategik tahlil markazi.
3. Karimova, D.S. (2023). Sport orqali sog‘lom turmush tarzini shakllantirish: yoshlar bilan ishlashda innovatsion yondashuvlar. *Yosh olim*, 5(105), 102-107.
4. Raximov, N.T. (2022). Sog‘lom turmush tarzining ijtimoiy-psixologik asoslari. *Ijtimoiy fanlar*, 4(58), 63-69.
5. Xolbo‘tayeva, M.D. (2020). Maktab o‘quvchilarining jismoniy faolligi va sog‘lig‘i o‘rtasidagi bog‘liqlik. *Pedagogik ta’lim*, 2(42), 77-81.
6. Stat.uz. (2023, November 29). *Jismoniy mashg‘ulotlar bilan shug‘ullanadigan shaxslar ulushi oshmoqda*. Retrieved from

<https://stat.uz/uz/press-tsentr/komit-et-yangiliklari/52024-jismoniy-mashg-ulo-tlar-bilan-shug-ullanadigan-shaxslar-ulushi-4>

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIGA YENGIL ATLETIKA MASHG‘ULOTLARINI O‘TKAZISH

G‘anixo‘jayev Axadjon Sholdor o‘g‘li,
Chirchiq DPU, “Bolalar sporti” kafedrası o‘qituvchisi.
Axmedov Javohir Shakir o‘g‘li,
Isroiljonov Isroiljon Saidjon o‘g‘li,
Faxriddinova Sevinch Bahodir qizi,
Utepova Asel Baydulla qizi,
*Chirchiq DPU, Maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda Jismoniy
tarbiya va sport yo‘nalishi 2-bosqich talabalari.*

Anotatsiya. Bolalarni tez yugurishga o‘rgatayotganda, yugurishlarning tezligini asta-sekin oshirish kerak. Tezlashib boradigan yugurish buning uchun eng yaxshi mashqdir. Tezlashib boradigan yugurish masofasi va ularning darsdagi miqdori o‘quvchilarning yoshiga, jinsiga va tayyorgarlik darajasiga bog‘liqdir. O‘rgatishning dastlabki bosqichlarida juda yuqori tezlikda yugurib o‘tish tavsiya qilinmaydi. O‘quvchilar kuchanmay tez yugurishni qanchalik o‘zlashtirganiga qarab 10 metr va bundan ortiq qismda imkon boricha tez yugurishlari mumkin. Harakatlarda ortiqcha kuchanish va tanglik sezilishi bilan tezlikni pasaytirish darkor. Shu bilan birga, faqat tezlashib boradigan yugurish bilan chegaralanmaydi, chidamkorlikni ham rivojlantirib borish kerak.

Kalit so‘zlar: yengil atletika, sog‘lom turmush tarzi, bolalar va o‘smirlar, jismoniy tarbiya, maktab ta’limi, yoshlarni rivojlantirish, sog‘liqni saqlash, sport fanlari, jismoniy faollikni targ‘ib qilish.

Bolalar bilan o‘tkaziladigan yengil atletika mashqlari mashg‘ulotlari kattalarnikidek tashkil qilinadi va o‘tkaziladi. To‘g‘ri, o‘ziga xos ba’zi xususiyatlari ham bor; masalan, dars muddati oz, nagruzka hajmi va shiddati kichik. Bolalik va o‘smirlik yoshida harakat analizatorlari funksiyasining takomillashuvi bilan harakat malakalarini o‘rganish qobiliyatiga ega. Shuning uchun barvaqt o‘rgatishni to‘g‘ri va ancha ratsional texnika bilan boshlash kerak. To‘plangan malakalar va bilim kattaroq bo‘lganda texnikani muvaffaqiyatli takomillshtirishga yordam beradi.

Tezkor yugurish ko‘pgina yengil atletika mashqlarining tarkibiy qismidir. O‘yinlarga taalluqli bo‘lgan yugurish elementlari kichik va o‘rta yoshdagi bolalar

bilan o‘tkaziladigan mashg‘ulotlarda asosiy o‘rin tutadi. 12-13 yoshda harakat tezligini oshirish nerv jarayonlarining harakatlarini takomillashtirish uchun eng qulay sharoit vujudga keladi. Tez yugurish mashqlari ayni vaqtda yengil atletikaning boshqa turlaridagi harakatlarni yaxshiroq egallashga yordam beradi. Yugurish texnikasini o‘rgatishda harakatlarning tabiiyligi va yengilligini saqlab qolish va oyoq uchida yugurishga o‘rgatish muhim. Qisqa masofalarga yugurishda ortiqcha zo‘riqish sezilish bilanoq, mashqni to‘xtatish orqali yugurishda yengil harakatga erishiladi. Yugurish vaqtida gavnani to‘g‘ri holatda saqlashga e’tibor berish kerak. Yerga oyoqni “ovozsiz” qo‘yish yengil yugurish qadamlarini hosil qilishga yordam beradi.

Bolalarni ko‘proq balandlikka va uzunlikka sakrash qiziqtiradi. Sakrashlarni o‘rgatishdan oldin yerdan depsinuvchi oyoqni aniqlashni o‘rgatish zarur. 12-13 yoshli o‘quvchilarga depsinishni yugurib kelish bilan bog‘lab bajarishni o‘rgatish mumkin. Yugurib kelib uzunlikka sakrashga o‘rgatish, avvalo, tez yugurib kelishni to‘g‘ri depsinish bilan bog‘lab bajarishdan boshlanadi va uchish vaqtida muvozaantni saqlash va yumshoq ko‘nikishga e’tibor beriladi. O‘quvchilar dastlab uzunlikka “oyoqlarni buklab” sakrash usulini o‘rganadilar. Keyinchalik uzunlikka sakrashda malaka hosil bo‘lishiga qarab, “qaychi” usulida sakrashga o‘tiladi.

Uch hatlab sakrash jismoniy mashg‘ulotlarida ham qo‘llaniladi. Boshda o‘quvchilar yengil narsalarni uloqtirishga o‘rganadilar, keyin esa zamonaviy uloqtirish asboblarni uloqtirishni o‘rganishga o‘tadilar. Koptok otish, uni ushlash va joydan turib otishni o‘rgatishdan boshlanadi. Keyin bir qadamdan otish va yuugurib kelib otish o‘rgatiladi. Har qanday otishni o‘rgatish mana shu tartibga asoslanib olib boriladi. Nayza otishda granata otish texnikasini o‘rganish ko‘p yordam beradi. Aksincha ham bo‘lishi mumkin. Nayza otishga o‘rganish uni to‘g‘ri tutish va uloqtirish uchun dastlabki turishdan boshlanadi. Yadro otishga o‘rgatishdan oldin, yadro og‘irligini o‘zlashtirib olish uchun turli xil maxsus mashqlarni o‘rgatish kerak. Disk uloqtirishga o‘rgatish uni ushlash va silkishlardan boshlanadi. Keyin joydan turib uloqtirishga o‘tiladi. Diskni burilib uloqtirishdan oldin disksiz burilishga o‘rgatib, xarakatlarning silliq va yaxlit bajarilishiga e’tibor berish kerak.

Yosh yengil atletikachilarning kuchini yengil shtanga va toshlar bilangina rivojlantirish mumkin emas. Ularning kuch tayyorgarligi uchun akrobatika, kurash, qayiq haydash va boshqa mashqlardan ko‘proq foydalanish kerak. Yosh yengil atletikachilarining jismoniy tayyorgarligi darajasini tezkorlik, kuch-quvvat va chidamlilikni aniqlaydigan quyidagi kontrol sinovlar orqali bilish mumkin.

- A) pastki va yuqori startdan 30 va 60 m ga yugurish.
- B) turgan joydan uzunlikka sakrash.
- V) ikkala oyoq bilan depsinib yuqoriga sakrash.

G) dinamometr orqali asosiy kuchni o‘lchash.

D) oyoqlarni to‘g‘ri burchak ostida bukib, qo‘llarda osilish.

Ye) chidamlilik uchun yugurish: 13 yoshli o‘g‘il bolalar – 300 m, 13-14 yoshli qiz bolalar – 300 m, 14-16 yoshli o‘g‘il bolalar – 600 m, 17-18 yoshli o‘spirinlar – 800 m, 15-18 yoshli qizlar – 600 m.

Bolalar, o‘smirlar va o‘spirinlarning yosh xususiyatlari hamda yosh organizimga yengil atletika ayrim mashqlarning ta’sirini hisobga olib, yosh yengil atletikachilarining musobaqadagi nagruzkalarining yo‘l qo‘yiladigan normalari ham har xil bo‘ladi.

Yengil atletika to‘garagi mashg‘ulotlari. Maktab sport to‘garaklari hamma fanlarni yaxshi o‘zlashtirgan, yengil atletika bilan shug‘ullanishni istagan va trenirovkalarga vrach ruxsat bergan o‘quvchilardan tashkil topadi. O‘quvchilar yoshiga, jismoniy texnikaviy tayyorgarligiga qarab guruhlariga bo‘linadi:

Tayyorlov guruhi 11-12 yosh (5-6 sinf)

Kichik o‘spirin guruhi 13-14 yosh (7-8 sinf)

O‘rta o‘spirinlik guruhi 15-16 yosh (9-10 sinf)

Tayyorlov va kichik o‘spirinlik guruhlarida mashg‘ulotlar 1-1,5 soatdan, xaftada 2-3 marta, o‘rta va katta o‘spirinlik guruhlarida esa 2 soatdan 3 marta o‘tkaziladi. Mashg‘ulotlar yil bo‘yi darsdan tashqari o‘tkaziladi. Ularga yengil atletikadan tashqari gimnastika, sport o‘yinlari va boshqa turlar kiritiladi. Amaliy mashg‘ulolarni imkoniyat boricha qishin-yozin ochiq havoda o‘tkazgan ma’qul. Yozgi ta’til vaqtida shug‘ullanuvchilarga umumiy jismoniy kamolot va mashq bajarish texnikasidagi bilimlarni mustaxkamlash uchun individual uy vazifalarni berish tavsiya qilinadi. Bundan tashqari, ularni har kungi gigienik zaryadkani bajarishga o‘rgatib borish zarur. Mashg‘ulotlar qiziqarli o‘tishi uchun mashqlar xarakterini o‘zgartirib, ko‘proq harakatli o‘yinlar va oddiy musobaqalar o‘tkazib turish kerak. O‘rta va katta yoshdagi guruhlarda, tanlab olingan texnikasini o‘rgatish bilan birgalikda, umumiy va maxsus tayyorgarlikka ham ko‘proq e’tibor berish lozim. Bundan tashqari, o‘quvchilar tuman, shahar, viloyat va respublika musobaqalarida qatnashadilar. Bolalar yozgi ta’til vaqtida shahar va shahar atrofidagi lagerda shug‘ullanadilar, jismoniy tarbiya o‘qituvchisi yoki oldindan tayyorlab qo‘yilgan jamoatchi instruktorlar rahbarligida shug‘ullanuvchilar ayniqsa tayyorlov va kichik guruhlardagi o‘quvchilarning mashg‘ulotlariga to‘xtalib o‘tish kerak. Eng muhimi ularning suyak sistemasiga sakrash va og‘ir snaryadlarni otish va uloqtirishga bog‘liq turli xil og‘ir mashqlar bilan katta nagruzkalarni bermaslik kerak. Kichik guruhdagi o‘quvchilarning mashg‘ulotlarida umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlikni oshirishga yordam beruvchi mashqlar qo‘llaniladi. O‘quvchilar yugurish texnikasini egallab, yugurish tezligini to‘g‘ri oshirib, uni saqlay olishlari, ma’lum tezlikda estafeta tayoqchasini zonada uzata olishlari,

yugurib kelib depsina olishlari, to‘p va granatani nishonga va uzoqqa ota bilishlari kerak.

O‘quv mashg‘ulotlarida o‘quvchilarni sportcha yurish, pastki startdan yugurib chiqish, oyoqlarni yig‘ib uzunlikka sakrash, xatlab o‘tish va perekidnoy usulda balandlikka sakrash, disk uloqtirish, nayza va yadro otish texnikalari bilan tanishtirish kerak. O‘rta guruhdagi o‘quvchilar 60-100 m masofaga yugurish bo‘yicha trenirovka qila boshlaydilar. 200 m masofaga yugurish bilan tanishadilar. 4x100 m estafetada tayoqcha uzatish texnikasini takomillashtiradilar va g‘ovlar osha yugurishni o‘rgana boshlaydilar. G‘ov balandligi o‘g‘il bolalarga 91,4 sm, qizlarga 76 sm. O‘quvchilar granatani uzoqqa otishni takomillashtiradila, yadro itqitish va diskni burilib uloqtirish texnikasini o‘rganadilar. Yugurib kelib nayza otish texnikasi bilan tanishadilar, uzunlikka balandlikka sakrash uchun yugurib kelish va depsinish texnikalarini takomillashtiradilar. Katta guruhlardagi o‘quvchilr maxsus jismoniy tayyorgarlikni oshira boirb tanlangan sport turida yuqori natija ko‘rsatish uchun trenirovka qila boshlaydilar. Ular bu paytda pastki startni texnik jihatdan to‘g‘ri bajarish, burilish, to‘g‘ri yo‘lkada yugurish va marraga kelishni bilishlari kerak. Bundan tashqari, g‘ovlar osha yugurishni ham bilishlari lozim. Uzunlikka va balandlikka texnik jihatdan to‘g‘ri sakray olish, diskni burilib uloqtirish va yadroni itqita olishga o‘rgatish zarur. Mashg‘ulotlar rejasiga turli xil sayrlar, ekskursiyalar, poxodlar ham kiritiladi. Ular o‘quvchilarning tayyorgarligi va kuchiga mos kelishi kerak.

Yo‘riqchi va hakamlik tajribasi o‘quv trenirovka mashg‘ulotlarida o‘tkaziladi, shug‘ullanuvchilarga turli xil vazifalar beriladi:

1. Bo‘shashtirish mashqlari o‘tkazish.
2. Kichik guruhlarga rahbarlik qilish.

Hakamlik tajribasi nazorat sinovlarida va maktab ichki musobaqalarida amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Uzbekistan National News Agency (UzA). (2023, December 15). *Physical education reforms in Uzbekistan schools*. Retrieved from <https://uza.uz/en/posts/physical-education-reforms-in-uzbekistan-schools>
2. Daryo.uz. (2024, January 9). *Uzbekistan targets 30% reduction in childhood obesity by 2026*. Retrieved from <https://daryo.uz/en/2024/01/09/uzbekistan-targets-30-reduction-in-childhood-obesity-by-2026>
3. Stat.uz. (2023, November 29). *Jismoniy mashg‘ulotlar bilan shug‘ullanadigan shaxslar ulushi oshmoqda*. Retrieved from <https://stat.uz/uz/press-tsentr/komitet-yangiliklari/52024-jismoniy-mashg-ulo-tlar-bilan-shug-ullanadigan-shaxslar-ulushi-4>

4. Gazeta.uz. (2023, December 18). *Economic damage from obesity in Uzbekistan could reach \$21.6 billion by 2060*. Retrieved from <https://www.gazeta.uz/en/2023/12/18/economic-damage-from-obesity-in-uzbekistan>

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING MUSTAQIL O‘RGANISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Shoyusupova Shaxzoda Shoxrux qizi,
Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrası o‘qituvchisi.
Mirzayeva Mohigul Jobirovna,
Shokirova Ruxshona Nurbek qizi,
Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlarning roli va ahamiyati yoritilgan. Mustaqil o‘rganish bugungi tez o‘zgaruvchan axborot makonida o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va o‘zini o‘zi boshqarish qobiliyatini shakllantirishda muhim vosita sifatida qaraladi. Tadqiqotda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya vositalari va o‘yinli yondashuvlar orqali o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olishga bo‘lgan qiziqishi va faol ishtirokini oshirish yo‘llari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinf, mustaqil ta’lim, ko‘nikma, innovatsion yondashuv.

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta’lim sohasidagi islohatlar Respublikaning ravnaqini ta’minlaydigan rejalarini amalga oshirishda muhim o‘rin tutadi. “Boshlang‘ich ta’lim – ta’lim oluvchilarda umumiy o‘rta ta’limni davom ettirish uchun zarur bo‘lgan savodxonlik, bilim, malaka va ko‘nikmalar asoslarini shakllantirishga qaratilgan”, – deya belgilangan O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunida [1]. Ta’lim tizimining poydevori boshlang‘ich ta’lim hisoblanadi, chunki bu bosqich o‘z mazmunmohiyatiga ko‘ra, fan yo‘nalishlari bo‘yicha boshlang‘ich bilimlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o‘quvchilarning mantiqiy tafakkur qila olish salohiyatini, aqliy rivojlanishini, kommunikativ savodxonligini, o‘z-o‘zini va o‘zgalar fikrini anglash, erkin fikrlay olish, o‘z fikrini og‘zaki va yozma ravishda ravon bayon qila olish hamda mustaqil ishlash ko‘nikmalarini egallashga zamin yaratadi. Boshlang‘ich ta’limda faqat dars jarayonida olingan bilimlar bilan

cheklanib qolmasdan, o‘quvchilarda mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini shakllantiruvchi ta’limni tashkil etish bugungi kunning asosiy masalalaridandir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini mustaqil ishlashga o‘rgatish masalasi bilan metodist olimlar oldindan qiziqib kelaganlar. Boshlang‘ich ta’limda mazkur soha bo‘yicha rus metodist olimlari N.N.Svetlovskaya, O.V.Djejeley, V.I.Lvovalarning ilmiy ishlari, darslik va qo‘llanmalari nashr etilgan. O‘zbekistonda, professor Q.Abdullayeva, K.Qosimova, O.Safarov, S.Matchonov, B.Maqulova, T.Adashboyev, E.Abduvalitov, D.Shodmonqulova, X.G‘ulomovalarning o‘quv metodik qo‘llanmalari va maqolalari nashr etilgan.

V.V.Drozina o‘quvchilarning ijodiy mustaqil faoliyatini tashkil etish nazariyasi va amaliyotining bog‘liqligining asosiy qoidalarini shakllantirdi. “Mustaqil ish” tushunchasining mohiyati, maqsadlari, vazifalari, didaktik tamoyillari, mustaqil ishning vazifalari, o‘quv jarayonida uni tashkil etish shakllari va usullari Garunova M.G.Korolkova, B.E.Nilson, O.A.Orlovskiy, V.G.Pidkasisty, P.I.Tsukar, N.I.Chikantsevalarning tadqiqotlarda to‘liq va chuqur tahlil qilingan.

O‘quvchilarning mustaqil faoliyatini ta’lim jarayonida mustaqil ishlarni bajarish jarayoni shakllantirib beradi. Mustaqil ishlar o‘quvchilarning barchasini birdek o‘zlashtirishiga yordam beradi. Ayniqsa, o‘zlashtirishi past bo‘lgan o‘quvchilarning o‘z ustida ishlashi, ziyrak va hozirjavob bo‘lishiga yordam beradi. Buning uchun, birinchi navbatda, ularni ruhan tayyorlash, ko‘zlangan ishni bajarish uning qo‘lidan kelishiga ishontirish o‘qituvchidan talab etiladi. U puxta o‘ylangan, maqsadli va davomiy mashqlarni tavsiya etib, nazorat qilib borish zarur.

“Eshitganimni yoddan chiqaraman, ko‘rganimni eslab qolaman, mustaqil bajarsam, tushunib yetaman” – degan edi mashhur Xitoy faylasuflaridan biri bo‘lgan Konfutsiy [2]. Bu so‘zlari bilan mustaqil ishlarning ta’lim jarayonida qay darajada muhimligini isbotlab bergan.

Innovatsion yondashuvlar bu – an’anaviy o‘qitish uslublaridan farqli ravishda o‘quvchining faolligiga, ijodiy fikriga, o‘z-o‘zini rivojlantirishga asoslangan metodlar majmuidir. Jumladan:

- **CLIL (Content and Language Integrated Learning)** – mazmun va tilni integratsiyalashgan holda o‘qitish orqali o‘quvchining mustaqil fikrlashi, til o‘rganish qobiliyatini oshiradi.

- **STEAM** – fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika asosida o‘quvchilarning tahliliy va ijodiy fikrini rivojlantiradi.

- **Loyiha asosida o‘qitish** – o‘quvchilarga mustaqil ma’lumot izlash, uni tahlil qilish va taqdim etish malakasini beradi.

- **Raqamli texnologiyalar** – interaktiv platformalar, quizzlar, onlayn o‘yinlar orqali o‘quvchilarning bilimga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

- **Didaktik o‘yinlar** – o‘quvchilarning e’tiborini jamlash, eslab qolish, guruhda ishlash, muammo yechish kabi ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini mustaqil o‘qish ko‘nikmasini rivojlantirishda ko‘plab ta’limiy metodlarni misol qilish mumkin:

“Kichik qadamlar” (Small Steps) metodi – Katta topshiriqlarni kichik, tushunarli qismlarga bo‘lib, o‘quvchiga mustaqil bajarish imkonini berish. Masalan, matn o‘qish topshirig‘ini 3 bosqichga bo‘ling:

- 1) sarlavhani tushunish;
- 2) har bir gapni o‘qib, kalit so‘zlarni belgilang;
- 3) o‘qilgan asosida 1-2 savol tuzing. Bu metod o‘quvchiga “vazifani o‘zi eplay oladi” degan ishonch beradi.

“Men o‘zim bilaman!” kartochkalari metodi – o‘quvchilarning mustaqil javob topishga bo‘lgan motivatsiyasini oshirish.

- Har bir o‘quvchiga “savol-javob” kartochkalari beriladi (masalan, “Nima uchun quyosh chiqadi?”).

- Ular javobni kitobdan, o‘qituvchidan emas, avvalo o‘z bilimlari yoki tajribasidan topishga harakat qilishadi.

- Keyin o‘qituvchi aniqlik kiritadi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib xulosa qilinganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantirish zamonaviy ta’lim jarayonining eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu jarayonda innovatsion yondashuvlar, xususan, CLIL, STEAM, raqamli texnologiyalar va didaktik o‘yinlardan samarali foydalanish o‘quvchilarning faolligi, mustaqil fikrlashi va bilimga bo‘lgan intilishini kuchaytiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, innovatsion yondashuvlar boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirishda samarali vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son qonuni.

2. Perelomov, L.S. (1998). Konfutsiy “Lun’Yuy” [Confucius “Lunyu”]. Moscow: Vostochnaya Literatura, 167-180.

3. Meliyeva, D.O. (2025). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil ishlash ko‘nikmalarini innovatsion yondashuv asosida takomillashtirish mexanizmi. Inter education & Global study, (2), 320-328.

5-SHO‘BA: MATEMATIKA VA INFORMATIKA SOHASIDA KASBIY PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASHNING INNOVATSION USULLARI VA TAMOYILLARI

CHUQUR O‘QITISH ASOSIDA ISHLAYDIGAN VIDEO AXBOROTLARNI SIQISH VA ULARNING AHAMIYATI

*Abdurazzoqova Durdona Qaxramon qizi,
Chirchiq DPU, 5-bosqich sirtqi yo‘nalishi talabasi.*

Annotatsiya. Maqolada chuqur o‘qitish (*Deep Learning*) asosida ishlaydigan video axborotlarni siqish, chuqur video kodlash, ularning ahamiyati, algoritmlari, afzalliklari va kamchiliklari haqida fikr yuritilgan.

Tayanch so‘zlar: videoni siqish, kodeklar, chuqur video kodlash, chuqur o‘qitish, algoritmlar, neyron tarmoq.

Videoni siqish – bu video ma’lumotlarni o‘ziga xos formatga o‘tkazish orqali uning hajmini kamaytirish jarayoni. Bu jarayon video fayllarning hajmini kichraytirib, ularni internet orqali tezroq uzatish, saqlashni osonlashtirish va qurilmalar orasida samarali foydalanish imkonini beradi. Videolarni siqishda maxsus algoritmlar va kodeklar qo‘llaniladi. Siqish jarayoni ikkiga bo‘linadi:

1. Yo‘qotishsiz (*Lossless*) siqish. Bu usulda video sifatiga ta’sir qilinmaydi, ya’ni asl ma’lumotlar siqilgandan keyin to‘liq tiklanadi. Yo‘qotishsiz siqish texnologiyalari odatda vizual sifati muhim bo‘lgan joylarda, masalan, tibbiy tasvirlar yoki professional videomontajda ishlatiladi. **Misollar:** Huffman kodlash, Run-Length Encoding (RLE), Lempel-Ziv-Welch (LZW).

2. Yo‘qotishli (*Lossy*) siqish. Bu turdagi siqishda video ma’lumotlarning bir qismi yo‘qotiladi, natijada fayl hajmi sezilarli darajada kamayadi. Yo‘qotishli siqishda ko‘z bilan sezilmaydigan yoki kam seziladigan detallardan voz kechiladi. Bu texnologiya ayniqsa, internet orqali video uzatishda, mobil qurilmalarda va striming platformalarida keng qo‘llaniladi. **Misollar:** MPEG (Motion Picture Experts Group), H.264 (AVC), H.265 (HEVC), VP9.

Videoni siqishning afzalliklari: 1. Saqlash uchun joyini tejaydi. 2. Internet orqali uzatish tezligi oshadi. 3. Video oqimlari (streaming) yaxshilanadi. 4. Qurilmalarda kamroq resurs sarflanadi.

Videoni siqishning kamchiliklari: 1. Yo‘qotishli siqishda sifat yo‘qolishi mumkin. 2. Ba’zi kodeklar ko‘proq hisoblash quvvatini talab qiladi. 3. Siqilgan videolarni ochish uchun maxsus dasturiy ta’minot kerak bo‘lishi mumkin.

Chuqur video kodlash (Deep Video Coding). Chuqur video kodlash – bu video ma’lumotlarini siqish jarayonida chuqur o’qitish (deep learning) usullaridan foydalanish texnikasi bo’lib, an’anaviy video siqish usullaridan samaraliroq natijalarga erishish imkonini beradi. Chuqur video kodlashning maqsadi – videoning vizual sifatini saqlab qolgan holda, uning hajmini kamaytirishdir. Bu jarayon quyidagi chuqur o’qitish usullari yordamida amalga oshiriladi:

1. Konvolyutsion neyron tarmoqlar (CNN – Convolutional Neural Networks) tasvir va video ma’lumotlarini qayta ishlashda samarali bo’lib, asosan quyidagi maqsadlarda ishlatiladi:

2. Generativ raqib tarmoqlari (GAN – Generative Adversarial Networks) generativ modellar bo’lib, ular ikkita neyron tarmoq: generator va diskriminator o’rtasidagi raqobatga asoslangan.

3. O’rganish asosida kodlash (Learning-based Encoding). Bu usul video siqish jarayonini chuqur o’qitish modeliga o’rgatish orqali amalga oshiriladi.

Chuqur video kodlashning afzalliklari:

1) an’anaviy siqish usullaridan samaraliroq – H.264, H.265, VP9 kabi an’anaviy kodeklarga nisbatan yanada yuqori siqish samaradorligi.

2) o’rganish qobiliyati – Model ko’proq ma’lumot bilan o’qitilgan sari, video siqish samaradorligi oshib boradi.

3) qo’shimcha texnologiyalar bilan moslashuvchanligi – AI asosida ishlov berish, super-resolution va videoni restavratsiya qilish bilan integratsiyalashishi mumkin.

Chuqur o’qitish (Deep Learning) asosida video siqish. Chuqur o’qitish – bu sun’iy neyron tarmoqlarga asoslangan mashinani o’qitish usuli bo’lib, katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlashda yuqori aniqlik va samaradorlikni ta’minlaydi. Video siqish jarayonida chuqur o’qitish texnologiyalaridan foydalanish kadrlar orasidagi redundant (keraksiz yoki ortiqcha) ma’lumotlarni aniqlash va ularni optimallashtirish uchun ishlatiladi.

Chuqur o’qitish asosida ishlaydigan video siqish algoritmlari. An’anaviy video siqish algoritmlari, masalan, H.264, H.265 (HEVC) yoki AV1, asosan statistik modellar va qoida asosida ishlaydi. Chuqur o’qitish esa video siqishda quyidagi yo’llar bilan samaradorlikni oshiradi:

1. End-to-End neyron tarmoqlarga asoslangan siqish:

1) an’anaviy siqish algoritmlaridan farqli o’laroq, neyron tarmoqlar end-to-end (boshidan oxirigacha) o’rganish imkoniyatiga ega;

2) neyron tarmoqlar kodlash va dekodlash jarayonini optimallashtirish uchun avtomatik ravishda o’rganadi.

2. Avtokodlovchilar (Autoencoders) yordamida siqish:

1) Autoencoder neyron tarmog‘i video kadrlarini siqish va rekonstruksiya qilish uchun ishlatiladi.

2) ushbu modelda encoder (kodlovchi) kadrni siqadi, decoder (dekodlovchi) esa asl sifatini yo‘qotmasdan qayta tiklaydi.

3. Generativ Adversarial Networks (GANs) yordamida siqish:

1) GAN modellaridan video sifati yuqori bo‘lishini ta’minlash uchun foydalaniladi;

2) dekodlangan video sifatini yaxshilash va artefaktlarni kamaytirishda yordam beradi.

4. Temporal Redundancy (Vaqt bo‘yicha ortiqcha ma’lumotni kamaytirish):

1) chuqur o‘rganish har bir kadrni alohida siqishdan ko‘ra, videodagi avvalgi va keyingi kadrlar orasidagi o‘xshashliklarni aniqlaydi;

2) bu esa faqat o‘zgaruvchan qismlarni kodlash orqali ma’lumot hajmini kamaytirishga yordam beradi.

5. Motion Estimation va Prediction (Harakatni baholash va oldindan bashorat qilish):

1) raqamli videolar ko‘pincha bir-biriga o‘xshash ketma-ket kadrlarni o‘z ichiga oladi;

2) chuqur o‘qitish modeli avvalgi kadrlar asosida keyingi kadrlarni bashorat qilishi mumkin.

Chuqur o‘qitish asosida video siqishning afzalliklari:

1. Yuqori siqish darajasi – Neyron tarmoqlar ortiqcha ma’lumotni yanada samarali aniqlaydi va siqadi.

2. Sifatni saqlash – Traditsion usullarga qaraganda yuqori sifat bilan siqishni ta’minlaydi.

3. Real vaqt rejimida ishlash – Chuqur o‘qitish modellaridan foydalanib, video oqimini siqish va uzatishda tezlik oshiriladi.

4. Moslashuvchanlik – Har xil turdagi videolarga moslashishi va o‘rganishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, videoni siqish bugungi kunda media sanoatida, internetda va mobil ilovalarda muhim o‘rin tutadi. Turli kodeklar va siqish texnikalari yordamida videolarni sifatli va samarali saqlash hamda tarqatish mumkin. To‘g‘ri siqish texnologiyasini tanlash muhim, chunki u video sifati va ishlash samaradorligiga katta ta’sir ko‘rsatadi.

Chuqur video kodlash texnologiyalari an’anaviy video kodeklarga nisbatan sezilarli afzalliklarga ega bo‘lib, ularning rivojlanishi video uzatish va saqlash texnologiyalarini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin. Ayniqsa, **CNN, GAN va Learning-based Encoding** texnikalari video siqish jarayonida samarali

ishlatilmoqda. Kelajakda bu texnologiyalar 8K va undan yuqori sifatdagi videolarni siqishda keng qo‘llanilishi kutilmoqda.

Chuqur o‘qitish yordamida video siqish esa an’anaviy usullarga qaraganda ancha samarali bo‘lib, neyron tarmoqlar kadrlar orasidagi redundansni kamaytiradi, siqish jarayonini avtomatlashtiradi va video sifatini yuqori darajada saqlaydi. Bu texnologiya hozirgi kunda video oqimi (streaming), real vaqt rejimidagi video analitika va ma’lumotlarni samarali saqlash tizimlarida keng qo‘llanilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. PQ-4851-son “Axborot texnologiyalari sohasida ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni it-industriya bilan integratsiya qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”2020-yil 6-oktabr.
2. F. Zhang, D. Ma, C. Feng, and D. R. Bull, “Video compression with KNT-based postprocessing,” IEEE MultiMedia, vol. 28, no. 4, pp. 74–83, 2021.
3. D. Ma, F. Zhang, and D. R. Bull, “Video compression with low complexity KNT-based spatial resolution adaptation,” in Applications of Digital Image Processing XLIII, vol. 11510. International Society for Optics and Photonics, 2020, p. 115100D.
4. Ken Youens-Clark, Tiny Python Projects. the United States of America 2020 y.

VIDEOFAYLLAR HAJMINI QISQARTIRISHDA FOYDALANILADIGAN USULLAR

Abdurazzoqova Durdona Qaxramon qizi,
Chirchiq DPU, 5-bosqich sirtqi yo‘nalishi talabasi.

Annotatsiya. Maqolada videofayllar hajmini qisqartirishda foydalaniladigan bir necha usullar va ularning samaradorligi haqida fikr yuritilgan. Shu bilan birga, mualliflik xulosasi va tavsiyalari berilgan.

Tayanch so‘zlar: neyron tarmoqlar, video siqish, kodlash, shifrlash, chuqur o‘qitish, sinov kodlash modullari.

Videofayllar hajmini qisqartirish, kompyuter yoki qurilma xotirasida joy tejashga yordam beradi. Bu, ayniqsa, cheklangan saqlash imkoniyatiga ega foydalanuvchilar uchun muhimdir. Fayl hajmini kichraytirish, fayllarni yuklash va uzatish vaqtini tezlashtiradi. Internet orqali yuklab olish yoki uzatish jarayonida vaqtni tejashga yordam beradi. Kichik hajmdagi videolar tarmoqlar orqali ko‘proq

samarali uzatiladi. Bu streaming xizmatlari va onlayn videolarni tomosha qilishda muhimdir. Videofayl hajmini kamaytirish, mobil qurilmalarda batareyani tejashga yordam beradi. Kichik hajmdagi videolar ko‘proq imkoniyatlarga ega. Samaraliroq videolar, foydalanuvchilar uchun yaxshi tajriba yaratadi. Ular tezroq yuklanadi va ushbu holat ishlash jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Videofayllar hajmini qisqartirishda foydalaniladigan bir necha usullarni ko‘rib chiqamiz:

Konvolyutsion neyron tarmoqlari (CNN – Convolutional Neural Networks) sun’iy neyron tarmoqlarning maxsus turi bo‘lib, ular asosan tasvirlarni tahlil qilish, xususiyatlarni ajratib olish va obyektlarni aniqlash uchun ishlatiladi. CNNlar odatda tasvirni bosqichma-bosqich qayta ishlash orqali yuqori aniqlikdagi natijalarga erishadi.

Generativ raqib tarmoqlari (GAN) va video siqish (GAN – Generative Adversarial Networks) 2014-yilda Ian Goodfellow va uning hamkasblari tomonidan ishlab chiqilgan sun’iy neyron tarmoqlari modelidir. GAN ikkita asosiy komponentdan iborat:

1. Generator – yangi ma’lumot yaratadi.

2. Diskriminator – haqiqiy va sun’iy yaratilgan ma’lumotni farqlaydi.

Bu ikki neyron tarmoqda raqobatlashib ishlaydi, natijada generator tobora realistikroq ma’lumotlar yaratishni o‘rganadi.

GAN va video siqish. Video siqish texnologiyalari ma’lumot hajmini kamaytirish orqali video fayllarni saqlash va uzatish jarayonini optimallashtirishga xizmat qiladi. GAN arxitekturasida video siqish jarayonida quyidagi yo‘llar bilan qo‘llaniladi:

1. Haqiqiy va siqilgan kadrlarni farqlash. GAN modeli yordamida siqilgan va asl kadrlarni solishtirib, siqish jarayonidagi yo‘qotishlarni minimallashtirish mumkin. Diskriminator tarmog‘i siqilgan kadrlarni baholab, qanday elementlar yetishmayotganini aniqlaydi. Bu esa video sifatini yaxshilash imkonini beradi.

2. Realistik tiklanishni ta’minlash. GAN modellarining yana bir muhim jihati – past sifatli yoki siqilgan videoni qayta tiklashdir. Buning uchun GAN video kadrlarining detallarini tiklab, ularning sifatini oshiradi. Ayniqsa, **super-resolution** (yuqori aniqlikni qayta tiklash) jarayonida GAN ishlatiladi. Misol:

- Past sifatli video siqilganda ayrim detallar yo‘qoladi.

- GAN modeli ushbu detallarni taxmin qilib tiklaydi, shunday qilib siqilgan videoning sifati yaxshilanadi.

Chuqur o‘qitishga asoslangan video siqish. Bu video siqish usuli an’anaviy video kodlash usullaridan farqli ravishda neyron tarmoqlari va sun’iy intellekt modellaridan foydalangan holda video ma’lumotlarini siqish uchun mo‘ljallangan ilg‘or texnologiyadir. Ushbu yondashuv odatiy siqish algoritmlaridan samaraliroq

bo‘lishi mumkin, chunki u videodagi naqshlarni chuqur tahlil qiladi va ma’lumotlarni yo‘qotishsiz yoki minimal yo‘qotish bilan siqishni o‘rganadi.

O‘qitishga asoslangan kodlash arxitekturalari. Kodlash arxitekturalari chuqur o‘qitish (Deep Learning) va neyron tarmoqlar (Neural Networks) asosida ishlab chiqiladi. Bu yondashuv ma’lumotlarni siqish, kodlash, shifrlash va tushunish uchun ilg‘or usullarni taklif qiladi.

Ekspperimental konfiguratsiyalar. Siqish samaradorligini sinash uchun turli tajribalar o‘tkaziladi. Ushbu tajribalar siqish algoritmining ishlash samaradorligini baholash, optimallashtirish va eng samarali konfiguratsiyani aniqlashga qaratilgan. Ekspperimental konfiguratsiyalar siqish jarayonining eng samarali variantlarini aniqlash va ularni real sharoitlarda qo‘llash imkoniyatlarini kengaytirish uchun ishlatiladi.

Sinov kodlash modullari. Video siqish algoritmlarining samaradorligini baholash uchun sinov kodlash modullari ishlatiladi. Ushbu modullar siqish jarayonining turli parametrlarini tahlil qilishga, siqilgan video sifati va hajmini solishtirishga, shuningdek, real vaqtda ishlash tezligini aniqlashga yordam beradi. Sinov kodlash modullari video siqish algoritmlarining samaradorligini oshirish va eng optimal variantlarni tanlash uchun muhim vositadir.

Trening ma’lumotlarini yaratish. Chuqur o‘qitish (Deep Learning) modelini samarali o‘rgatish uchun sifatli va maxsus tayyorlangan ma’lumotlar zarur. Chuqur o‘qitish modelini o‘rgatish uchun trening ma’lumotlarini tayyorlash murakkab va muhim jarayon bo‘lib, u quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1) videolarni oldindan qayta ishlash (formatlash, kadrlarni olish, fonni tozalash).

2) kadrlarni belgilash (qo‘lda yoki avtomatik annotatsiya qilish, ob’ektlarni belgilash).

3) ma’lumotlarni modellashtirish va normalizatsiya qilish (normallashtirish, augmentatsiya, test/trening bo‘lishi).

Bu bosqichlarni to‘g‘ri amalga oshirish modelning aniq va samarali ishlashiga yordam beradi. Shu bilan birga, quyidagi usullarga ham murojaat qilish mumkin:

1. Bepul onlayn vositalardan foydalaning: Riverside’s Video Compressor kabi platformalar yuqori sifatni saqlab qolgan holda video hajmini kichraytirish imkonini beradi, bu esa uni almashish va yuklash uchun ideal qiladi.

2. Ruxsat yoki fayl turini o‘zgartirish: Video ruxsatini pasaytirish yoki MP4 kabi samaraliroq fayl formatiga o‘tish sifatni sezilarli darajada yomonlashtirmasdan fayl hajmini sezilarli darajada kamaytirishi mumkin.

3. Video uzunligini qisqartirish: Videoning keraksiz qismlarini kesish asosiy tarkibni saqlab qolgan holda fayl hajmini kamaytirishning oddiy usuli hisoblanadi.

4. ZIP fayl yarating: Tez almashish yoki maxsus vositalarsiz saqlash uchun videoni ZIP faylga siqish oddiy va samarali variantdir.

Yuqorida keltirilgan fikr-mulohazalardan quyidagi xulosalarga keldik:

1. CNN modellari tasvirlarni qayta ishlashda samarali vosita bo‘lib, ular ma’lumotlarni siqish, muhim xususiyatlarni aniqlash va aniqlangan xususiyatlar asosida natijalarni chiqarishga yordam beradi. Shu sababli, ularning qo‘llanilishi kengayib, AI sohasida asosiy texnologiyalardan biriga aylangan.

2. GAN texnologiyasi video siqish jarayonida muhim rol o‘ynaydi. U siqish natijasida yo‘qolgan detallarni tiklash, siqilgan va haqiqiy kadrlarni solishtirish hamda video sifatini oshirish uchun ishlatiladi. Shu sababli, GAN modellarining video siqish tizimlariga integratsiyasi yanada rivojlanib bormoqda.

3. Chuqur o‘qitishga asoslangan video siqish texnologiyalari video ma’lumotlarini yanada samarali va yuqori sifatda siqish imkonini beradi. Ushbu yondashuv avtomatik o‘rganish orqali video siqish jarayonini optimallashtiradi va takrorlanuvchi kadrlarni samarali siqish orqali video fayllar hajmini sezilarli darajada kamaytiradi.

4. O‘qitishga asoslangan kodlash arxitekturalari, ayniqsa **Autoencoder** va **Transformer** modellaridan foydalangan holda, ma’lumotlarni samarali kodlash va qayta ishlash imkonini beradi. Autoencoder’lar siqish va rekonstruksiya qilish uchun ishlatilsa, Transformerlar murakkab video tahlil va o‘zaro bog‘liqlikni aniqlashda qo‘llaniladi. Bu texnologiyalar sun‘iy intellekt, tibbiyot, xavfsizlik, media va ko‘plab boshqa sohalarda keng qo‘llanilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. PQ-4851-son “Axborot texnologiyalari sohasida ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni it-industriya bilan integratsiya qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”2020-yil 6-oktabr.

2. Силен, Д. Основы Data Science и Big Data. Python и наука о данных / Д. Силен, А. Мейсман, М. Али. – Санкт-Петербург : Питер, 2017. – 336 с.

3. Бэрри, П. Изучаем программирование на Python / П. Бэрри. – Москва : Эксмо, 2018. – 624 с.

4. Доусон, М. Програмируем на Python / М. Доусон. – [3-е изд.]. – СанктПетербург : Питер, 2022. – 416 с.

5. Седер, Н. Python : экспресс-курс / Н. Седер ; пер. с англ. Е. Матвеева. – 3-е изд. – Санкт-Петербург : Питер, 2021. – 480 с.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA TEST TIZIMLARINI TADQIQ VA TAHLIL QILISH

Aliyeva Maxsuda Xalilovna,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
“Informatika” kafedrası katta o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada axborot texnologiyalari asosida test tizimlarini yaratish va ulardan foydalanish jarayonlari chuqur o‘rganiladi. Test tizimlarining o‘quv jarayonidagi ahamiyati, ulardan foydalanishning afzalliklari va qiyinchiliklari haqida so‘z yuritiladi. Zamonaviy test dasturlari va ular yordamida talabalar bilimni obyektiv baholash usullari ham ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: axborot texnologiyalari, test tizimlari, raqamli ta’lim, avtomatlashtirilgan baholash, interaktiv testlar, masofaviy ta’lim, bilimlarni baholash.

Yaratilgan test tizimlari ta’limni qamrab olish va samaradorlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Masofaviy ta’limning kengayishi va o‘quv jarayonining onlayn shakllarga o‘tishi tufayli test tizimlariga bo‘lgan talab ortib bormoqda.

Raqamli texnologiyalar bugungi ta’lim tizimini tubdan o‘zgartirishi bilan birga o‘quv jarayonida ilg‘or metodlarni joriy etilishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, test tizimlari orqali ta’lim berish va bilimlarni baholash jarayoni samaradorligini oshirmoqda. Oldingi yillarda o‘qituvchilar bilimni baholashda qo‘lda hisob-kitoblar qilgan bo‘lsalar, hozirda bu jarayon raqamli texnologiyalar yordamida avtomatlashtirilgan. Bu esa nafaqat vaqtni tejashga, balki test natijalarining aniqligini oshirishga ham imkon beradi.

Raqamlashgan texnologiyalar yordamida test tizimlarini yaratish bir nechta bosqichlardan iborat va har bir bosqichning o‘ziga xos texnik talablari va didaktik yondashuvlari mavjud.

Test mazmunini aniqlash va tuzishda har qanday test tizimi avvalo uning mazmuniga qarab aniqlanadi. O‘quvchilarning bilim darajalariga mos keladigan savollarni yaratish orqali o‘qituvchilar bilimni baholashda test tizimining samaradorligini oshirishlari mumkin [1].

Axborot texnologiyalari yordamida interaktiv va ko‘p variantli savollarni tuzish imkoniyati kengayadi va matnli, rasmlarni tanlash, audio va videoga asoslangan savollar bilan ishlashni qo‘llash testni yanada qiziqarli va o‘quvchilar uchun moslashtiriladi.

Test dasturlarini ishlab chiqishda jarayonining ikkinchi bosqichi texnik dasturiy ta’minotni yaratish muhimdir. Bugungi kunda ko‘plab dasturiy platformalar mavjud bo‘lib, ular orqali testlarni avtomatlashtirish, ular uchun shablon yaratish va test natijalarini baholash jarayonini tashkil etish mumkin. Masalan, Moodle, Quizlet, Google Forms kabi platformalar ta’lim sohasida keng qo‘llaniladi. Ushbu platformalar o‘qituvchilarga savollarga turli xil javob variantlarini tayyorlash va avtomatik ravishda baholash imkonini beradi.

Tizim yaratib bo‘lingach, u o‘qituvchi yoki muallif tomonidan sinovdan o‘tkazilishi lozim. Bu jarayon test savollarining to‘g‘ri va ravonligini, natijalarni avtomatlashtirishdagi kamchiliklarni aniqlash uchun kerak [2]. Sinovlar asosida tizimni optimallashtirish va kerakli o‘zgartirishlar kiritiladi.

Raqamlashgan texnologiyalar orqali test tizimlarini joriy qilish ta’lim jarayonida qator afzalliklarni taqdim etadi:

1. *Avtomatlashtirilgan baholash jarayoni* – Kompyuter tizimlari o‘quvchilarning test savollariga bergan javoblarini avtomatik tarzda tahlil qiladi va natijalarni tezkor chiqaradi. Bu esa baholash jarayonini yanada adolatli va shaffof qiladi.

2. *Qulaylik va tejamkorlik* – Masofadan testlar olish imkoniyati tufayli o‘quvchilar o‘z uylaridan yoki istalgan joydan turib imtihonlarni topshirishlari mumkin.

3. *Natijalarni real vaqt rejimida olish* – Test savollariga berilgan javoblar avtomatik baholanadi va o‘quvchilar darhol o‘z natijalarini ko‘rishlari mumkin. Bu usul o‘quvchilarni o‘z xatolarini tahlil qilishga va darhol to‘g‘irlashga imkon yaratadi.

4. *Moslashtirilgan testlar yaratish* – Test tizimlari o‘quvchilarning ehtiyojlari va bilim darajalariga mos ravishda yaratilgan test variantlarini taklif etadi. Bu metod orqali har bir o‘quvchining individual o‘zlashtirish imkoniyatlarini yaxshilashga yordam beradi.

5. *O‘quvchilar bilimini yanada qiziqarli shaklda baholash* – Testlar orqali o‘quvchilar faqat bilimlarini sinab ko‘rishmaydi, balki o‘yin elementlari kiritilgan testlarda ishtirok etishlari mumkin.

Axborot texnologiyalari yordamida test tizimlarining qo‘llanishidagi qiyinchiliklar

1. *Texnik vositalar va internetga bog‘liqlik jihatdan* – raqamli test tizimlaridan foydalanishda texnik vositalar yoki internet aloqasidagi uzilishlar katta qiyinchilik tug‘dirishi mumkin. Internet tezligining pastligi, kompyuter yoki boshqa qurilmalarning ishlamasligi o‘quvchilarning test topshirish jarayonini to‘xtatishi mumkin.

2. *O‘qituvchilarning texnologik malakasi* – Axborot texnologiyalari yordamida test tizimlaridan samarali foydalanish uchun o‘qituvchilarning texnologik savodxonligi yetarli darajada bo‘lishi kerak. Texnologik bilimlar yetishmasligi test tizimlarining noto‘g‘ri ishlatilishiga sabab bo‘lishi mumkin.

3. *Test topshirishdagi manipulyatsiyalar va akademik halollik* – Masofaviy ta’limda yoki onlayn testlarda o‘quvchilarning boshqa manbalardan foydalanishi yoki boshqalardan yordam olishi mumkin. Bu holat test natijalarining ishonchliligini pasaytiradi. Shu sababli test savollari va variantlari mustaqillikni talab qiluvchi darajada bo‘lishi, shuningdek, turli xil xavfsizlik choralari ko‘rilishi zarur.

Raqamli texnologiyalari yordamida test tizimlarini yaratish va qo‘llash ta’lim sohasidagi jarayonlarni sezilarli darajada optimallashtirish, avtomatlashtirilgan test tizimlari o‘quvchilarning bilimlarini samarali va adolatli baholashni hamda test tizimlarining texnik va didaktik jihatlarini to‘g‘ri tashkil etish zarur. Test tizimlari ta’limni zamonaviylashtirish va raqamlashtirish jarayonida muhim rol o‘ynashda davom etadi, va ularni samarali qo‘llash ta’lim jarayonining yuqori sifatli bo‘lishiga yordam beradigan omillardan deb hisoblash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev N. Raqamli ta’limning imkoniyatlari va istiqbollari. – T., 2020.
2. Qosimov O. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari: Nazariya va amaliyot. Samarqand, 2019.
3. Sheraliyev A. Axborot texnologiyalari va ta’lim tizimi. Andijon, 2021.
4. Xo‘jayev S. Test tizimlarini ishlab chiqish va baholash usullari. Namangan, 2023.
5. Aliyeva M.X., Rabimov N.R. Медиаграмотность и информационная культура. – учебная пособия O‘z-Fin.P.I. Samarqand. – 2023.

**RAQAMLI PLATFORMALARNING O‘QUVCHILARGA
TA’SIRI: TEXNOLOGIYA VA PEDAGOGIKA
CHORRAHASIDA**

Artikova Nargiz Shuxratovna,
*Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va amaliyoti”
kafedrası o‘qituvchisi.*

Ibragimova Zulfiya G‘ayrat qizi,
Samadova Mohichehra Xasanjon qizi,
Norbo‘tayeva Fotima Yorqin qizi,
Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabalari.

Annotatsiya. Zamonaviy ta’limda raqamli platformalar o‘quv jarayonini sifat jihatidan o‘zgartirishda muhim vosita sifatida e’tirof etilmoqda. Ushbu platformalar o‘quvchilarga masofaviy ta’lim imkoniyatlarini taqdim etish, o‘quv resurslariga kengroq kirish imkonini berish va individual ta’lim usullarini qo‘llab-quvvatlash orqali ta’limning samaradorligini oshiradi. Quyida raqamli platformalarning ta’limdagi ahamiyati, ularning turlari, afzalliklari va kamchiliklari ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: raqamli platformalar, masofaviy ta’lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, individual ta’lim, vizualizatsiya, raqamli savodxonlik, sun’iy intellekt, ochiq ma’lumotlar, ta’lim resurslari.

Raqamli platformalar ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) vositalarini qo‘llash orqali o‘quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Xususan, masofaviy ta’lim platformalari o‘quvchilarga joy va vaqt cheklovlarisiz ta’lim olish imkonini beradi. Masalan, “EduKids” platformasi yosh avlod uchun ilmiy-ommabop animatsion dayjestlar orqali aniq mavzular bo‘yicha tasavvur shakllantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, masofaviy ta’lim platformalari videodarslar bazasini yaratish orqali o‘quv jarayonida innovatsion usullarni joriy etishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, raqamli platformalar o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olishlari uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 24-maydagi “Raqamli xizmatlar qamrovi va sifatini oshirish hamda soha, tarmoq va hududlarni raqamli transformatsiya qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-162-son qarori raqamli platformalarni ta’limda keng joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi. Bu qaror ta’lim resurslarini markazlashtirish va ularni raqamli shaklda taqdim etishni maqsad qiladi.

Raqamli platformalar turli maqsadlarda qo‘llaniladi va ularni quyidagi asosiy turlarga ajratish mumkin.

Masofaviy ta’lim platformalari. Bular o‘quvchilarga videodarslar, interaktiv testlar va onlayn seminarlar orqali ta’lim beradi. Masalan, “Raqamli universitet tizimi” platformasi o‘quvchilarga masofaviy ta’lim imkoniyatini taqdim etadi.

Dasturlash va ma’lumotlar tahlili platformalari. Bunday platformalar o‘quvchilarga IT sohasida ko‘nikmalar olish imkonini beradi. “Kitobfond.uzedu.uz” saytidagi onlayn portal 4 ta yo‘nalish (ma’lumotlar tahlili, Android ilovalar, Front-End, Full-Stack) bo‘yicha bepul ta’lim beradi.

Interaktiv o‘quv platformalari. PISA va TIMSS kabi xalqaro baholash dasturlari o‘quvchilarning bilimlarini sinash va ularning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun raqamli vositalardan foydalanadi. Bu platformalar o‘quvchilarning savodxonligini va bilimlarini amaliyotda qo‘llash qobiliyatini baholaydi.

Kuzatishlarga asoslanib aytishim mumkinki, raqamli platformalar o‘quvchilar uchun bir qator muhim afzalliklarga ega. O‘quvchilar istalgan joy va vaqtda ta’lim resurslaridan foydalanish imkoniyatiga ega. Masalan, ochiq ma’lumotlar portali ta’lim materiallarini yagona platformada jamlash hamda ularni bepul taqdim etishni ta’minlaydi.

Ta’lim platformalari o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan dasturlarni taqdim etadi. Jumladan, interaktiv testlar va multimedia darsliklari o‘quvchining bilim darajasiga qarab avtomatik ravishda moslashtiriladi.

Raqamli platformalar o‘quv jarayonini avtomatlashtirish orqali o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasidagi muloqotni tezlashtiradi. Masalan, attestasiya jarayonida kompyuterli testlardan foydalanish o‘quvchilarning bilimlarini tezkor baholash imkonini beradi.

Raqamli platformalar grafiklar, xaritalar va dashboardlar orqali o‘quv materiallarini tushunarli tarzda taqdim etadi, bu esa o‘quvchilarning ma’lumotlarni yaxshiroq idrok etishiga yordam beradi.

Raqamli platformalarning afzalliklari bilan birga, bir qator kamchiliklari ham mavjud:

Platformalardan samarali foydalanish uchun barqaror internet aloqasi va zamonaviy texnik vositalar zarur. Biroq, O‘zbekistonning ayrim hududlarida internet infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi o‘quvchilar uchun muayyan cheklov va qiyinchiliklar tug‘dirmoqda.

Raqamli platformalarda mavjud bo‘lgan ma’lumotlar ko‘pincha xom holatda bo‘ladi, bu esa ularni tahlil qilish uchun moslashtirishni murakkablashtiradi. Ma’lumotlarni aniqlik bilan tozalash, xatolarni bartaraf etish va yagona formatga keltirish jarayoni qo‘shimcha vaqt hamda resurslar talab etadi. Shuningdek,

o‘quvchilar va o‘qituvchilarning raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmalarining yetarli emasligi platformalarning to‘laqonli joriy etilishiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bundan tashqari, ochiq ma’lumotlar platformalarida shaxsiy axborotlarning xavfsizligini ta’minlash dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda.

Ilmiy tadqiqotlar raqamli platformalarning ta’limdagi samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent Axborot Texnologiyalari Universitetida “Raqamli texnologiyalar konvergentsiyasi” kafedrasida murakkab axborot tizimlarini loyihalash va katta hajmli ma’lumotlarni tahlil qilish bo‘yicha tadqiqotlar olib boradi. Ushbu tadqiqotlar o‘quv platformalarini optimallashtirish va ularni zamonaviy talablarga moslashtirishga yordam beradi. Bundan tashqari, sun’iy intellekt va ekspert tizimlari ta’lim platformalarida keng qo‘llanilmoqda. Sun’iy intellekt yordamida o‘quvchilarning bilim darajasini baholash va ularga moslashtirilgan ta’lim dasturlarini ishlab chiqish mumkin. Masalan, sun’iy intellekt asosidagi tizimlar katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilib, o‘quvchilarning zaif tomonlarini aniqlash va ularga individual yondashuvni taklif etish imkonini beradi.

O‘zbekistonda raqamli platformalarni ta’limda joriy etish bo‘yicha bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Masalan, “Raqamli universitet tizimi” va ochiq ma’lumotlar portali ta’lim resurslarini markazlashtirish va ularni keng jamoatchilikka taqdim etishga xizmat qiladi. Shuningdek, maktab, kollej va oliy ta’lim muassasalarida AKT vositalarini joriy etish bo‘yicha davlat dasturlari qabul qilingan. Bu dasturlar o‘quvchilarning raqamli savodxonligini oshirish va ta’lim jarayonini avtomatlashtirishga qaratilgan.

Xulosa. Raqamli platformalar ta’lim jarayonida muhim o‘rin tutib, o‘quvchilarga moslashuvchan, qulay va samarali ta’lim imkoniyatlarini taqdim etadi. Ular masofaviy ta’lim, individual yondashuv va ma’lumotlarni vizualizatsiya qilish orqali ta’lim sifatini oshiradi. Biroq, texnik muammolar, raqamli savodxonlikning yetarli emasligi va ma’lumotlar xavfsizligi kabi muammolar platformalarning keng qo‘llanilishiga to‘sqinlik qiladi. Ilmiy tadqiqotlar va davlat dasturlari ushbu muammolarni bartaraf etishga yordam beradi. O‘zbekistonda raqamli platformalarni joriy etish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlar ta’lim tizimining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 24-maydagi PQ-162-son qarori.
2. Madina Komiljon Qizi Usmonaliyeva (2023). Ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbollari va sohada amalga oshirilayotgan ishlar. // Academic research in educational sciences, 4 (CSPU Conference 1), 913-916.

3. Kulidjanova, Y. (2024). Ta’lim jarayonlarida raqamli texnologiya orqali talaba kompetensiyasini takomillashtirishning nazariy asoslari. Zamonaviy Fan Va Tadqiqotlar, 3(1), 1-6. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/28240>

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI O‘QUVCHILARNING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY BOSQICHLARI

Astanakulova Nasiba Uralovna,

Denov TPI, “Pedagogika va psixologiya” kaferdasi mustaqil izlanuvchisi.

Anotatsiya. *Raqamli texnologiyalar yordamida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish zamonaviy ta’lim jarayonining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu maqolada raqamli vositalar orqali o‘quvchilarning ijodkorligini rivojlantirish bosqichlari, samarali metodlar va pedagogik shart-sharoitlar tahlil qilinadi. Ilmiy yondashuv asosida ishlab chiqilgan takliflar o‘quvchilarning kognitiv va innovatsion salohiyatini kuchaytirishga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *raqamli texnologiyalar, ijodiy qobiliyat, ta’lim jarayoni, innovatsiya, o‘quvchi faolligi, raqamli vositalar, kreativ tafakkur, pedagogik metodlar, kognitiv rivojlanish, zamonaviy ta’lim.*

Kirish. Raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim jarayonini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish dolzarb masalaga aylangan. Ayniqsa, o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning integratsiyasi o‘quv faoliyatini modernizatsiyalash imkonini beradi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – o‘quvchilarning kreativ tafakkuri va individual salohiyatini raqamli muhit orqali shakllantirishning samarali bosqichlarini aniqlashdan iborat. Vazifalar sifatida esa raqamli texnologiyalar turlari, ularning didaktik imkoniyatlari va o‘quvchilarga ta’siri o‘rganiladi. Tadqiqot obyekti - umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilari, predmeti esa - raqamli texnologiyalar vositasida ularning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish jarayonidir. Metod sifatida pedagogik kuzatuv, kontent tahlil, diagnostik test va tajriba-sinov yondashuvi qo‘llanilgan. Ushbu izlanish O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarda yangi O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–60-son Farmoni [1] va 2020-yil 6-noyabrdagi “Raqamli ta’lim texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–4884-son Qaroriga [2] asoslanadi. Mazkur maqola uch bo‘limdan iborat bo‘lib, dastlabki qismida

muammo bayoni va nazariy asoslar, ikkinchi bo‘limda metod va natijalar, uchinchi qismda esa muhokama va xulosa bayon etiladi.

Natijalar. Tadqiqot davomida raqamli texnologiyalar asosida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda bosqichma-bosqich yondashuv samarali ekani aniqlandi. Pedagogik kuzatuv, diagnostik test va eksperimental metodlar asosida 6–9-sinflar o‘quvchilari bilan olib borilgan tajriba-sinov ishlari, ularning kreativ fikrlash, muammoli vaziyatlarga innovatsion yechim topish va vizual ong faoliyatining faollashganligini ko‘rsatdi. Jumladan, raqamli vizualizatsiya, interaktiv platformalar va mediamuhit elementlari o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va tasviriy ong asoslarini shakllantirishda ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Kuzatuv natijalariga ko‘ra, raqamli metodik yondashuv qo‘llanilgan sinflarda ijodiy fikrlash darajasi an’anaviy metodlar qo‘llanilgan sinflarga nisbatan 23% ga yuqori bo‘ldi. Ushbu natijalar E.S.Polat, H.Gardner va J.Guilford nazariyalari asosida chuqur tahlil qilindi va ularning amaliy o‘lchamlari bilan qiyoslangan holda, yangi metodologik tushunchalar shakllantirildi. SHu bilan birga, tadqiqotda yuqoridagi natijalarni ta’minlovchi kompleks didaktik model yaratildi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Raqamli texnologiyalar orqali o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga oid ilmiy tadqiqotlar so‘nggi yillarda muhim yutuqlarga erishgan. E.S.Polatning pedagogik texnologiyalarni o‘qitishda qo‘llash bo‘yicha olib borgan ishlarida raqamli vositalarning ijodiy faoliyatni rag‘batlantiruvchi imkoniyatlari ko‘rsatilgan [3]. O‘zbekistonda ushbu yondashuvlar sohasidagi izlanishlar M.Y.Yuldashev tomonidan amalga oshirilgan bo‘lib, uning tadqiqotlari raqamli texnologiyalarning pedagogik metodlarni takomillashtirishdagi o‘rnini o‘rganishga qaratilgan [4]. Shuningdek, rus olimi V.P.Piskunov o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda interaktiv o‘quv texnologiyalarining ta’sirini tahlil etgan [5].

Tadqiqot metodologiyasi sifatida taqdim etilgan kompleks yondashuv o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonining samaradorligini oshiradi. Tadqiqotda interaktiv dasturlar va onlayn platformalar (Kahoot, Canva, Tinkercad) orqali amalga oshirilgan eksperimentlar, pedagogik kuzatuvlar, so‘rovlar va statistika tahliliga asoslanadi. Yangi bilimlarning imkoniyatlarini o‘rganish uchun J.Guilfordning ijodiy fikrlash nazariyasidan foydalanilgan bo‘lib, bu nazariya raqamli texnologiyalar yordamida o‘quvchilarning tasavvurlarini kengaytirish va yangi fikrlarni ishlab chiqish imkoniyatlarini yaratadi [6].

Bundan tashqari, V.P.Vasiliev [7], H.Gardner [8]. tadqiqotlari ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda turli xil metodologik yondashuvlar, ayniqsa, raqamli texnologiyalar asosidagi interaktiv o‘quv jarayonlarining samaradorligini ko‘rsatdi. Ushbu ilmiy ishlardan olingan natijalar tadqiqotning metodik asoslarini yaratishda asosiy manba bo‘lib xizmat qilgan.

Muhokama. Tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalar asosida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini bosqichma-bosqich shakllantirish samarali ekanligini ko‘rsatdi. Olingan ma’lumotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, interaktiv vositalar orqali mustaqil fikrlash, kreativ yechimlar ishlab chiqish va tanqidiy mulohaza yuritish ko‘nikmalari kuchayadi.

Tadqiqotning dolzarbligi “Raqamli ta’lim texnologiyalarini rivojlantirish bo‘yicha 2020–2023-yillarga mo‘ljallangan Dastur” va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF–60-son farmonida belgilangan ustuvor vazifalar bilan bog‘liq. Amaliyotda olingan ma’lumotlar asosida o‘quv jarayonini transformatsiya qilish va zamonaviy metodikani ishlab chiqish uchun asos yaratildi. Bu holat ilmiy-metodologik jihatdan tadqiqotning ratsionalligi va innovatsion ahamiyatini belgilaydi. Shuningdek, tahlillar asosida raqamli pedagogik muhitni loyihalashda konstruktiv yondashuv va reflektiv baholash metodlaridan foydalanish zarurligi aniqlandi. Tadqiqot metodologiyasi ilmiy asoslangan va amaliy tajriba bilan tasdiqlangan bo‘lib, natijalar mavjud nazariyalarni boyitdi va yangi ilmiy paradigmalarni shakllantirishga hissa qo‘shdi.

Xulosa sifatida ta’kidlash lozimki, tadqiqot natijalari shunga ishora qiladiki, raqamli texnologiyalar asosida olib borilgan o‘quv jarayoni o‘quvchilarning ijodiy-intellektual imkoniyatlarini rivojlantirishda, xususan, fazoviy tasavvur, divergent fikrlash va reflektiv kompetensiyalarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Bu jarayonda integrativ yondashuv, STEAM elementlari hamda media-axborot pedagogikasining qo‘llanilishi samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli, ta’lim dasturlarini innovatsion texnologiyalar asosida yangilash dolzarb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ–4884-sonli qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-sonli farmoni.
3. Polat, E.S. (2018). Pedagogik texnologiyalar: innovatsion metodlar va zamonaviy yondashuvlar. Moskva: Pedagogika nashriyoti.
4. Yuldashev, M.Y. (2020). Raqamli texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish usullari. Toshkent: Fan va ta’lim.
5. Piskunov, V.P. (2019). Interaktiv ta’lim texnologiyalari: o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish yo‘llari. Moskva: Prosveshchenie.
6. Guilford, J. (1967). The Nature of Human Intelligence. Nyu-York: McGraw-Hill.
7. Vasiliev, V.P. (2017). Pedagogik metodikalar va interaktiv texnologiyalar tizimi. Sankt-Peterburg: Logos.

8. Gardner, H. (2006). Multiple Intelligences: New Horizons. Nyu-York: Basic Books.

“MATEMATIK ANALIZ”NI O‘QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI VA INNOVATSIYALAR

Boboyarova Nargiza Ashurovna,
Ranch universiteti dotsenti v.b.
O‘rinboyeva Zilola Oybek qizi,
Urganch DU, “Matematik analiz” kafedrası magistranti.

Annotatsiya. Mazkur maqolada “Matematik analiz” fanini o‘qitishda raqamli texnologiyalarni qo‘llashning istiqbollari va zamonaviy innovatsiyalar tahlil qilinadi. Dars jarayonida interaktivlikni oshirish, tushunchalarni chuqurroq anglash va o‘quvchilarni faol ishtirok ettirish uchun mobil va kompyuter qurilmalari orqali ishlovchi raqamli platformalardan foydalanish imkoniyatlari o‘rganiladi. Ayniqsa, Kahoot! kabi interaktiv ilovalarning o‘quv motivatsiyasiga ta’siri yoritiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, matematik analiz, innovatsiya, Kahoot!, interaktivlik, ta’limda transformatsiya.

Kirish (Introduction). XXI asr ta’limi yangi texnologiyalar bilan chambarchas bog‘liqdir. O‘quvchilarning matematik tushunchalarni chuqur anglashlari, mustaqil fikrlashlari va amaliyotga tadbiq eta olishlari uchun “Matematik analiz” kabi nazariy jihatdan murakkab fanlarni raqamli texnologiyalar orqali o‘qitish katta ahamiyat kasb etadi.

Raqamli texnologiyalar orqali o‘qitishning afzalliklari. Raqamli texnologiyalar yordamida matematik analizda quyidagi imkoniyatlar yaratiladi:

- Dinamik grafikalar orqali limit, hosila va integral tushunchalarini ko‘rgazmali tushuntirish;
- Interaktiv testlar va mashqlar orqali o‘zlashtirish darajasini real vaqt rejimida nazorat qilish;
- Talabalar bilan masofaviy yoki gibriddagi ta’limni samarali tashkil qilish;
- Talabalarda raqamli texnologiyalar yordamida mazkur fanni mustaqil o‘zlashtirish imkoniyatlari.

O‘qituvchilar uchun Matematik analiz bo‘yicha o‘zbek tilidagi mobil ilova ishlab chiqish mumkin. Ushbu ilova MAPLE va MATLAB dasturlaridan olingan

real misollar bilan boyitilgan, interaktiv topshiriqlar, video darslar, savol-javoblar va testlar bazasini o‘z ichiga oladi. Ilova oflayn va onlayn ishlashi, ham telefon, ham kompyuterda ochilishi bilan farqlanishi kerak. Shunday ilovalardan biri bu Kahoot! ilovasidir

Kahoot! — bu o‘quvchilar bilimini baholash, mustahkamlash va rag‘batlantirish uchun ishlatiladigan interaktiv platforma bo‘lib, unda real vaqt rejimida viktorinalar, testlar, o‘yinlar o‘tkazish mumkin.

Afzalliklari:

- O‘quvchilarni raqobat asosida o‘rganishga jalb qiladi.
- Telefon va kompyuterda birdek ishlaydi.
- Savollarni tahlil qilish, statistik hisobot olish imkoniyatini beradi.
- O‘qituvchi tomonidan maxsus yaratilgan testlar asosida matematik analiz bo‘yicha qisqa vaqtda talabalarni baholash imkoniyati mavjud.

“Matematik analiz” bo‘yicha Kahoot! testlar to‘plami ishlab chiqilishi mumkin. Har bir mavzu bo‘yicha interaktiv savollar, grafik animatsiyalar bilan boyitilgan testlar va muammoli vazifalar bazasi yaratilib, ochiq platformada baham ko‘rilishi mumkin.

So‘nggi yillarda mobil texnologiyalarning rivojlanishi ta’lim tizimida, ayniqsa, “Matematik analiz” fanini o‘qitishda yangicha yondashuvlarni shakllantirishga ehtiyoj sezilmoqda. Grafik kalkulyatorlardan boshlab, hozirgi kundagi zamonaviy mobil ilovalar – matematik ma’lumotlarni modellashtirish, dinamik vizualizatsiya va interaktiv tahlil qilish imkoniyatlarini yaratmoqda. Ayniqsa, Kahoot! kabi mobil va kompyuterda ishlaydigan ilovalar o‘quv jarayonini o‘yinlashtirish orqali tahlil qilish, hosila, integral kabi murakkab mavzularni sinov asosida mustahkamlash imkonini bermiqda.

Masalan, Kahoot! platformasida limitlar va ularning grafigini tanish, hosila qoidalarini qo‘llash yoki integral natijalarini tanlash bo‘yicha testlar tuzish mumkin. Bu orqali talabalar natijani tezkor aniqlashga o‘rganadi va o‘zaro musobaqa muhitida mavzuni mustahkamlaydi. Talabalar o‘z natijalarini darhol interaktiv doskada ko‘rish, solishtirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu baholashda shaffoflikni oshiradi, o‘qituvchiga esa vaqtni tejashga yordam beradi. Ayniqsa, bu vosita darsda o‘quvchilarning faol ishtirokini rag‘batlantirib, ularda mas’uliyat, diqqat va natijaviylikni oshiradi.

Bundan tashqari, Math4Mobile va shunga o‘xshash tizimlar orqali mobil telefonlarda graflar chizish, funksiya xatti-harakatini tahlil qilish, limit va hosilani dinamik ko‘rinishda kuzatish imkoniyati yaratiladi. Bu esa talabalarni mavzuni ko‘z bilan ko‘rib, tushunib yetishiga xizmat qiladi. Misol uchun, o‘quvchi telefon kamerasidan foydalangan holda harakatlanayotgan jismlarni suratga olib, ularning

tezlikdagi o‘zgarishini grafikda ifodalab, u orqali o‘zgarish tezligi (rate of change) tushunchasini hosila bilan bog‘lashi mumkin.

Mobil ilovalarning yana bir afzalligi – ular orqali joylashuvga moslashtirilgan matematik masalalarni tuzish imkoniyatidir. GPS texnologiyasi yordamida o‘quvchilar ochiq havoda koordinatalar asosida masalalar yechadi, bu esa real hayotiy vaziyatlarni “Matematik analiz” bilan bog‘lashda qo‘l keladi. Bu yondashuv matematikani nazariy fan sifatida emas, balki hayotiy muammolarga yechim beruvchi vosita sifatida qabul qilishlariga yordam beradi.

Mobil qurilmalarning bu kabi afzalliklari shundan dalolat beradiki, matematik analiz fani ham raqamli transformatsiya jarayonidan mustasno emas. Ayniqsa, sensorli qurilmalar va mobil ilovalar orqali limit, hosila, integral, qatorlar, funksiyalar uzluksizligi kabi mavzularni amaliy ko‘rinishda o‘rgatish mumkin. Darslarda real vaqt rejimida o‘quvchilarning javoblarini umumiy ekranda aks ettirish orqali sinf muhokamasini interaktiv muhitga aylantirish mumkin bo‘ladi. Shuningdek, bu yo‘nalishda yangi g‘oya sifatida quyidagilarni ilgari surish mumkin:

- “Matematik analiz”ning asosiy tushunchalarini (limit, hosila, integral) mobil ilovalar orqali video tajribalar bilan bog‘lab o‘qitish;

- Talabalarining mustaqil tahlil qilish ko‘nikmasini shakllantirish uchun mobil ilovada statistik ma’lumotlarni kiritib, ular asosida grafik, limit va integral tahlillarini bajarish;

- O‘qituvchilar uchun mobil ilovalar asosida didaktik topshiriqlar banki yaratish va darslarga moslashtirish;

- Talabalar yaratgan shaxsiy modellarni sinfda taqdim qilish orqali ular orasida tajriba almashinuvini kuchaytirish.

Bu takliflar, shubhasiz, “Matematik analiz” fanini zamonaviy, interaktiv va chuqur anglashga asoslangan yo‘nalishda rivojlantirish imkonini beradi.

Xulosa (Conclusion). Raqamli texnologiyalar va innovatsion ilovalar “Matematik analiz”ni o‘qitishda muhim vosita sifatida qaralmoqda. Ular dars jarayonining mazmunini boyitib, talabalar faoliyatini kuchaytiradi. Ayniqsa, mobil telefon va kompyuterda ishlovchi interaktiv platformalar — Kahoot!, GeoGebra, MAPLE kabi vositalar yordamida yangi avlod uchun zamonaviy, raqamli muhitda ta’lim berish imkoniyati kengaymoqda.

Kelgusida “Matematik analiz” uchun maxsus interaktiv platformalar, mobil ilovalar yaratish va ularni ona tilimizda ishlab chiqish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Roschelle, J., Penuel, W.R., & Abrahamson, L. (2004). The Networked Classroom: Leveraging Wireless Technology for Engaged Learning. Educational Technology, 44(6), 22–30.

2. Roschelle, J., & Pea, R. (2002). A walk on the WILD side: How wireless handhelds may change CSCL. Proceedings of the Conference on Computer Support for Collaborative Learning, 51-60.
3. Hegedus, S., & Kaput, J. (2003). The effects of SimCalc connected classroom technology on student learning. Journal of Computers in Mathematics and Science Teaching, 22(2), 143–156.
4. Yerushalmy, M., & Weizman, A. (2006). Math4Mobile: Mobile applications for mathematics learning. University of Haifa, Israel.
5. Yerushalmy, M., & Botzer, G. (2011). Mobile technology for social mathematics: The case of mobile phone applications. International Journal of Interactive Mobile Technologies (iJIM), 5(4), 17-23.
6. Gadanidis, G., Borba, M., Hughes, J., & Scucuglia, R. (2010). Augmenting the discourse of mathematics through new media. In Proceedings of the annual meeting of the American Educational Research Association (AERA).
7. Spikol, D., & Eliasson, J. (2010). Patterns of student interactions in mobile learning activities. Proceedings of the 9th International Conference on Mobile and Ubiquitous Multimedia, 1-4.
8. Sollervall, H. (2012). Teaching and learning mathematics outdoors with the support of mobile devices. Proceedings of the 36th Conference of the International Group for the Psychology of Mathematics Education, 4, 83-90.
9. Sinclair, N., & Wideman, H. (2009). The role of the TI-Navigator in transforming classroom practice. Technology, Pedagogy and Education, 18(2), 145-159.
10. Daher, W., & Bayaa, N. (2011). Students’ perceptions of learning mathematics with mobile devices. International Journal of Interactive Mobile Technologies, 5(3), 18-23.

**MIQDOR TUSHUNCHASINI O‘QITISHDA INNOVATSION
USULLAR VA PEDAGOGIK TAMOYILLARNING O‘ZIGA
XOS XUSUSIYATLARI**

Davlatova Munisa Aminovna,
Chirchiq DPU o‘qituvchisi,
Norbo‘tayeva Fotima Yorqin qizi,
Murodjonova Shahnozaxon Zaynobiddin qizi,
Chirchiq DPU talabalari.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda miqdor tushunchasini o‘rgatish jarayonida qo‘llaniladigan innovatsion usullar va pedagogik tamoyillar

tahlil qilinadi, faollik, shaxsiy yondashuv, tizimli yondashuv va amaliyotga asoslangan yondashuv kabi pedagogik tamoyillar muhokama qilinadi. Maqolada interaktiv darslar, o‘yinlar, texnologik vositalar va kreativ yondashuvlar kabi usullar orqali o‘quvchilarning matematik ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: miqdor tushunchasi, boshlang‘ich sinf, innovatsion usul, pedagogik tamoyil, interaktiv dars, o‘yin, texnologik vosita, matematik ko‘nikma, faollik tamoyili, shaxsiy yondashuv.

Miqdor tushunchasi va uning ahamiyati. Miqdor tushunchasi — bu obyektlarning soni, hajmi yoki o‘lchovini ifodalovchi asosiy tushunchadir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun miqdor tushunchasini o‘zlashtirish, ularning matematik ko‘nikmalarini shakllantirish va analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhimdir. Miqdor tushunchasi murakkab tushuncha bo‘lib, o‘quvchilarning butun o‘qitish davrida shakllantiriladi. Boshlang‘ich maktabning vazifasi shundaki, u bolalarda miqdorlarni o‘rganishning induktiv tushunarli usulini hal qilishdir. Uning natijasida bolalarda miqdorlar narsalarni o‘lchash bilan bog‘liq bo‘lgan hodisalar ekanligi haqida tassavurlar hosil bo‘lishi kerak. Boshlang‘ich maktabda bolalarga uzunlik, sig‘im, massa, yuza, vaqt haqida dastlabki tassavurlar beriladi. [1]

Har bir miqdorni o‘rganishning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud bo‘lsada, biroq narsaning yoki hodisalar xossalarini o‘rganishga umumiy yondashish miqdorlarini o‘rganishning umumiy xususiyati haqida gapirish imkonini beradi. Bu uslubiyat asosida amaliy usul yotadi. Narsalar bilan ishlash asnosida aniq hissiy qabul qilish qobiliyatiga tayanib kichik yoshdagi maktab o‘quvchilarini miqdorlar uchun umumiy bo‘lgan xossalar bilan tanishtirish mumkin.

Miqdorlarni o‘rganish bo‘yicha dastur rejasi taxminan bunday:

1-bosqich. Narsaning ko‘plab xossalari orasidan o‘rganilayotgan xossani aniqlash. Bu bosqichda o‘rganilayotgan taqqoslash usulidan foydalaniladi. Har bir narsa yakkalab qo‘yilmasdan, balki boshqa narsalar bilan taqqoslagan holda beriladi. Dastlab taqqoslanayotgan xossalar orasidagi farq keskin bo‘lishi lozim. Bolalar belgilar orasidagi farqni tushunib olganlaridan so‘ng farq kamaytirilishi mumkin. Masalan, bunday taqqoslaymiz: kitoblar solingan partufel og‘irroqmi yoki daftarmi, dars uzunroqmi yoki tanaffus, sinf xona ko‘proq joy egallaydimi yoki sport zalmi?

2-bosqich. Bir jinsli xossalarni taqqoslashni turli usullar bilan o‘tkazish mumkin: ko‘z bilan ko‘rib, hissiy yo‘l bilan, ustiga qoyish bilan turli o‘lchovlar yordamida taqqoslash miqdorini beradi.

3-bosqich. Atamani kiritish va miqdorning o‘lchov birligi bilan tanishtirish.

4-bosqich. O‘lchov asbobi va undan foydalanish qoidalari bilan tanishtirish.

Masalan, mana shu bosqichlarga oid oddiy misol keltirishimiz ham mumkin;

1-masala: Soatning uchdan bir qismi kattami, yoki beshdan bir qismi?

Yechilishi: 1) $24:3=8$ 2) $24:5=4$ soat 30 minut

2-masala: Agar sizda 2 kg olma bo‘lsa, bu necha grammga teng?

Innovatsion usullar:

1. Interaktiv darslar: O‘quvchilarni faol ishtirok etishga undovchi dars shakllarini qo‘llash. Masalan, guruhlariga bo‘lingan darslarda o‘quvchilar bir-birlari bilan muhokama qilib, miqdor tushunchasini o‘zaro o‘rganishlari mumkin.

2. O‘yinlar va simulyatsiyalar: Matematik o‘yinlar orqali miqdor tushunchasini o‘rganish.

3. Texnologik vositalar: Kompyuter dasturlari va mobil ilovalar yordamida miqdor tushunchasini o‘rganish. Masalan, interaktiv dasturlar orqali o‘quvchilar sonlar bilan ishlashni osonlashtiradilar.

4. Kreativ yondashuv: O‘quvchilarga real hayotdagi misollar orqali miqdor tushunchasini tushuntirish. Masalan, uyda yoki maktabda mavjud bo‘lgan narsalar bilan ishlash.

Bunda dars jarayonida har xil metodlardan foydalanish mumkin. Masalan “Baliq skeleti” metodi, bu usuldan foydalanish o‘tgan mavzuni, yangi mavzuni mustahkamlashda to‘g‘ri keladi. Oq qog‘ozga baliqning skeleti (boshi, qovurg‘alari, dumi) chiziladi. Qovurg‘alar 4 ta bo‘lishi maqsadga muvofiqdir. Baliqning yuqori suyagiga muammo ham savollar ifodalanadi. Pastki qismida esa muammoni hal qiluvchi javoblar yoziladi. Bunda ham shakllar guruhlariga tarqatiladi. O‘quvchilar esa savollarga javob topadilar. Bu usullardan foydalanishning ahamiyati shundaki, o‘qituvchi ham vaqtdan yutadi, darsga e’tiborsiz o‘quvchilar ham darsga jalb etiladi.

Darslarda o‘quvchilarning mantiqiy tafakkurini oshirishda quyidagi topshiriqlardan foydalanish mumkin:

1. Yog‘ochni 12 bo‘lakka bo‘lish uchun uni necha marta arralash kerak? (11marta)

2. 21 dan 100 gacha bo‘lgan qatorda nechta 9 bor? (9,19, 29, 39, 49, 59, 69, 79, 89,99)

3. 1 kg tosh og‘irimi yoki 1 kg paxtami? (Ikkalasi ham teng)

Dars jarayonida o‘quvchilarni mantiqiy fikrlashga o‘rgatish matematika fanining yetakchi vazifalaridan biridir. Bu vazifani amalga oshirishda matematika faniga doir turli qiziqarli topshiriqlar, boshqotirmalar va krassvordlar muhim vosita bo‘la oladi.

Miqdor tushunchasini o‘rganishda quyidagi tamoyillar muhimdir:

1. Faol ishtirok: O‘quvchilarni dars jarayonida faol ishtirok etishga jalb qilish, o‘z fikrlarini ifoda etish va muammolarni hal qilish imkoniyatini berish.

2. Differensial yondashuv: Har bir o‘quvchining individual ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos ravishda ta’lim berish, bu esa har bir bolaning o‘z imkoniyatlarini maksimal darajada amalga oshirishiga yordam beradi.

Shu tariqa, boshlang‘ich sinflarda miqdor tushunchasini o‘rganish jarayoni innovatsion pedagogik yondashuvlar yordamida yanada samarali va qiziqarli bo‘ladi. Bu nafaqat matematikaga bo‘lgan qiziqishni oshiradi, balki bolalarning umumiy rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Xulosa. Bugungi kunda boshlang‘ich sinflarda matematika darslarida o‘qituvchilardan katta e’tibor talab qilinmoqda. Kichik matematik elementlarni o‘rgatishda o‘qituvchining roli juda muhimdir. Matematik darslar, boshqa fanlarga nisbatan, o‘zining aniqligi va murakkabligi bilan o‘quvchilarning qiziqishini tez jalb qiladi.

Miqdor tushunchasini o‘rganish jarayonida innovatsion pedagogik usullar, masalan, interaktiv o‘qitish, loyiha asosidagi o‘qish, o‘yin orqali ta’lim va multimedia resurslardan foydalanish, bolalarning faol ishtirokini ta’minlaydi. Bu usullar nafaqat nazariy bilimlarni berishga, balki amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga ham yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva B.S., Sadikova A.V., Xamedova N.A., Muxitdinova N.M., Toshpulatova M.I. Boshlang‘ich matematika kursi nazariyasi.

2. Qodirova F.R., Toshpo‘latova Sh.Q., Kayumova N.M., A’zamova M.N. Maktabgacha pedagogika. Darslik. – T.: “Adabiyot uchqundan” nashriyoti. 2018.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA HARAKATGA DOIR MASALALARNING AHAMIYATI

Davlatova Munisa Aminovna,

Chirchiq DPU o‘qituvchisi.

O‘rinboyeva Xumora Akmal qizi,

Zoirova Maftuna Zoidjon qizi,

Chirchiq DPU talabalari.

Annotatsiya. Matnli masalalarni yechishda harakatga oid masalalar muhim o‘rinni egallaydi. "Harakatga doir masalalar" mavzusi boshlang‘ich sinf matematika ta’limining muhim bo‘limlaridan biridir. Ushbu mavzu orqali o‘quvchilar harakat tezligi, vaqti va masofasi o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunadilar.

Kalit so‘zlar: matematika, harakat, vaqt, masofa, masala, qarama-qarshi harakat, quvlama harakat, nuqtalarning birgalikdagi harakati.

Matematika darslarida masalalarni yechishga o‘rgatish fanga bo‘lgan qiziqishini orttiradi, mantiqiy fikrlashga o‘rgatadi, tasavvurni rivojlantiradi, shuning uchun bolalarni boshlang‘ich maktabdan, hatto bog‘chadan eng oddiy masalalarni yechishga, uning mohiyatini tushunishga o‘rgatish kerak. Matematika fani aniq fanlar sirasiga kirib, o‘quvchilarning fikrlash doirasini keygayishiga, tasavvur qilish qobiliyatini yanada rivojlantirishga, mantiqiy fikrlashga, o‘ganilgan bilimlarini hayotga tatbiq qila olishga yordam beradi. Matematika fanini o‘rganishda o‘quvchilar turli ko‘rinishdagi masalalarga duch keladilar va ularni yechish davomida ko‘nikma va malakalarga ega bo‘ladilar. Masalaning to‘g‘ri javobini olish uning mohiyatini tushunishni talab qiladi.

Harakatga doir masalalarni yechish uchun quyidagi asosiy formulalarni bilish zarur [2; 64-b.]:

1. $S = V \cdot T$.
2. $V = S : T$.
3. $T = S : V$.

Bunda, S = masofa, T = vaqt, V = tezlik.

Harakatga doir masalalarning quyidagi turlari mavjud:

1. Qarama – qarshi harakat.
2. Quvlama harakat.
3. Nuqtalarning birgalikdagi harakati. [1; 25-30 b.]

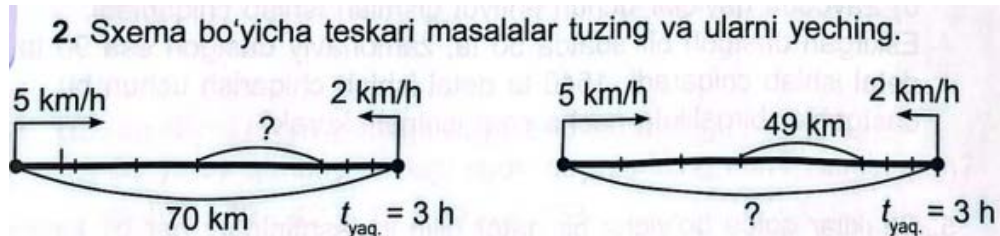
Ta’lim sohasidagi islohotlar natijasida darsliklar nafaqat bilim berish, balki bolalarning ijodiy qobiliyatini oshirishga ham qaratilmoqda. I.V.Repyova tomonidan yozilgan 2023-yil Novda nashriyoti tomonidan nashr qilingan 4-sinf matematika kitobi ana shunday yondashuvning yorqin namunasidir. 2015-yilgi darslikda masalalar ancha oddiy va takroriy bo‘lib, asosan standart hisoblash ko‘nikmalarini mustahkamlagan. Misollar qisqa, tushuntirishlar lo‘nda, ammo mantiqiy fikrlashni rivojlantiruvchi topshiriqlar kam uchraydi. 2023-yildan Novda nashriyoti tomonidan nashr qilingan matematika darsliklari esa bolalarni g‘ayrioddiy yechimlar topishga undaydi. Masalan, 2015-yilgi nashrda harakat masalalari asosan oddiy va bir qancha standart formulalarni qo‘llashga asoslangan [2]. Masalalar tuzilishi aniq va tushunarli bo‘lib, ko‘pincha bir jismning harakatiga oid bo‘lgan. Misol uchun: Toshkent va Samarqand shaharlari orasidagi masofa 300 km ga teng. Agar poyezd 60 km/h tezlik bilan yursa, u bu masofani qancha vaqtda bosib o‘tadi? Bu turdagi masalalarda faqatgina $S = V \times T$ formulasini qo‘llash yetarlidir.

Yechim aniq va qisqa: $300 = 60 \cdot T$

$T = 5$ h.

2023-yilgi darslikdagi harakatga doir masalalar esa ancha murakkablashgan va ko‘proq mantiqiy fikrlashni talab qiladi. Masalalar ko‘pincha real hayotiy vaziyatlardan olingan bo‘lib, ularni yechish uchun bir necha bosqichlardan o‘tish talab qilinadi.

Misol uchun. 2023-yil yangi nashrdagi boshlang‘ich sinf matematika darsligida quyidagicha masalalar uchraydi (1-rasm).

1-rasm.

1-rasm chap tarafdagi sxemani tahlil qilamiz. Bu masalani yechish uchun avval berilgan ma’lumotlar asosida noma’lum qiymatni topish lozim bo‘ladi, so‘ngra o‘ng tarafdagi sxema bu masalaga teskari masala bo‘lishini ko‘rsatib beramiz, bu esa 2015-yilgi darslikdagi oddiy masalalarga nisbatan ancha murakkabroq hisoblanadi.

Masalani yechish uchun quyidagi bosqichlarni bajaramiz:

Berilganlar:

S – boshlang‘ich masofa – 70 km

V_1 – birinchi nuqtaning tezligi – 5 km/h

V_2 – ikkinchi nuqtaning tezligi – 2 km/h

t – vaqt – 3 soat(h)

S_1 – 3 soatdan keyin masofa

S_2 – ? (km) (topishimiz kerak).

Yechish:

1. Yaqinlashish tezligini topamiz: Ikkala nuqta bir-biriga qarab harakatlanayotgani uchun, ularning tezliklari qo‘shiladi:

$$V = V_1 + V_2 = 5 \text{ km/h} + 2 \text{ km/soat} = 7 \text{ km/h}$$

2. 3 soatda bosib o‘tilgan masofani topamiz:

$$S_1 = v \cdot t = 7 \text{ km/h} \cdot 3 \text{ soat} = 21 \text{ km}$$

3. Boshlang‘ich masofadan 3 soatda bosib o‘tilgan masofani ayiramiz:

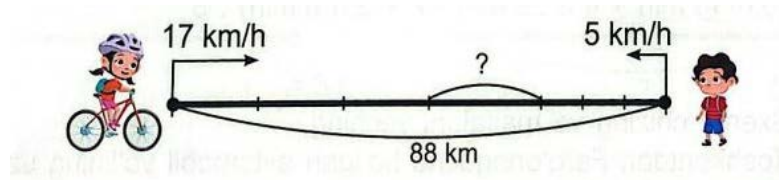
$$S_2 = S - S_1 = 70 \text{ km} - 21 \text{ km} = 49 \text{ km}$$

Javob: 3 soatdan keyin ikki nuqta orasidagi masofa 49 km bo‘ladi. 1-rasm o‘ng tarafdagi sxema bu masalaga teskari masala hisoblanadi.

4-sinf 2- qismi darsligida harakatga oid bir nechta masalani ko‘rib chiqaylik.

1. Qarama – qarshi harakatga doir masala. Avvalambor, bu masalalarni ishlashdan oldin o‘quvchilar vaqt o‘lchov birliklarini, uzunlik o‘lchov birliklari orasidagi munosabatlarni mukammal bilishi lozim.

Masalaning sxemasini o‘rganing. Masalani ikki xil usul bilan yeching. Velosipedchi Toshkentdan Xojikentga qarab 17 km/h tezlikda yo‘lga chiqdi. 3 soatdan keyin velosipedchi va piyoda orasida qancha masofa qoladi? Toshkent bilan Xojikent orasidagi masofa 88 km. (2-rasm)

2-rasm.

Yechish:

Velosipedchining 3 soatda yurgan masofasi:

$$S = 17 \text{ km/h} \cdot 3 \text{ h} = 51 \text{ km}$$

Piyodaning 3 soatda yurgan masofasi:

$$S = 5 \text{ km/h} \cdot 3 \text{ h} = 15 \text{ km}$$

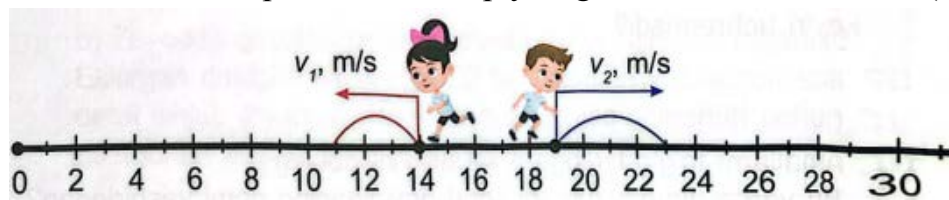
Ular 3 soatda bir-biriga yaqinlashgan masofa:

$$51 \text{ km} + 15 \text{ km} = 66 \text{ km}$$

Boshlang‘ich masofa: 88 km.

Qolgan masofa: $88 \text{ km} - 66 \text{ km} = 22 \text{ km}$. Javob: 22 km

Eslatma: Harakat tezligini topishda tezlik km/h, m/min, sm/sekundlarda bo‘lishi mumkin. Qarama qarshi harakat quyidagicha ham ifodalanadi. (3-rasm)

3-rasm.

2. Quvlama harakat.

Madina velosipedda ketayotib, o‘zidan 240 metr oldinda piyoda ketayotgan dugonasini ko‘rib qoldi. Madina 2 minutda oldinda 50 m/min tezlikda ketayotgan dugonasiga yetib oldi. Madina qanday tezlikda harakatlangan? (4-rasm)

4-rasm.

Masalani yechish uchun quyidagi bosqichlarni bajaramiz:

Belgilashlar:

S – Madina va dugonasi orasidagi boshlang‘ich masofa – 240 metr

T – Madinaning dugonasiga yetib olish vaqti – 2 minut

V_1 – Dugonasining tezligi – 50 m/min

V_2 – Madinaning tezligi (topishimiz kerak) - ?

Yechish:

1. Dugonasining bosib o‘tgan masofasini topamiz:

$$S_1 = V_1 \cdot T = 50 \text{ m/min} \cdot 2 \text{ min} = 100 \text{ metr}$$

2. Madinaning bosib o‘tgan masofasini topamiz: Madina dugonasiga yetib olish uchun dugonasi bosib o‘tgan masofaga boshlang‘ich masofani qo‘shish kerak:

$$S_2 = S_1 + S = 100 \text{ metr} + 240 \text{ metr} = 340 \text{ metr}$$

3. Madinaning tezligini topamiz:

$$V_2 = S_2 : T = 340 \text{ metr} : 2 \text{ min} = 170 \text{ m/min}$$

Javob: Madina 170 m/min tezlik bilan harakatlangan.

3. Nuqtalarning birgalikdagi harakati. Velosepedchi 5soatda 110 km, yuguruvchi esa 4soatda 56 km masofani bosib o‘tdi. Velosepedchining tezligi yuguruvchining tezligidan qanchaga ko‘p? [1; 27-b.]

Masalani yechish uchun quyidagi bosqichlarni bajaramiz:

1. Velosipedchining tezligini topamiz:

$$V_1 = S : T \text{ Velosipedchining tezligi} = 110 \text{ km} / 5 \text{ soat} = 22 \text{ km/h}$$

2. Yuguruvchining tezligini topamiz:

$$V_2 = 56 \text{ km} / 4 \text{ h} = 14 \text{ km/h}$$

3. Tezliklar orasidagi farqni topamiz:

$$V_1 - V_2 = 22 - 14 = 8 \text{ km/h}$$

Javob: Velosipedchining tezligi yuguruvchining tezligidan 8 km/h ga ko‘p.

Xulosa. Boshlang‘ich sinflarda harakat masalalari bolalarga tezlik, vaqt, masofa tushunchalarini o‘rgatish, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish va matematikani hayot bilan bog‘lash uchun muhim mavzu hisoblanadi. Milliy va xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki boshlang‘ich sinflarda harakatga oid masalalarni sxema asosida berish bolalarni nafaqat matematikaning yuqori bo‘limlariga, balki dunyoni tushunishga ham tayyorlaydi. Sxemalar asosida masalalarni yechish o‘quvchilarda analiz va sintez qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Matematika. 4-sinf darsligi. – I.V.Repyova. Toshkent – 2023.

2. Matematika. 4-sinf darsligi. – N.U.Bikbayeva. Toshkent – 2015.

3. Davlatova M.A. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining fazoviy tasavvurlarini shakllantirishda geometriya elementlarining o‘rni. // Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў. – 2024. – № 5. – В. 348-352.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA SON TUSHUNCHASINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Ibragimova Zulfiya G‘ayrat qizi,
Raximova Ro‘za Narimon qizi,
Yarashboyeva Ruxshona Mansurbek qizi,
Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabalari.
Ilmiy rahbar: **Fayazova Dilorom To‘ychiyevna,**
Chirchiq DPU o‘qituvchisi.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’limning ilk bosqichida o‘quvchilarda son tushunchasini shakllantirishning mazmuni, ahamiyati va metodik yondashuvlari yoritilgan. Son tushunchasining bosqichma-bosqich o‘rgatilishi, amaliy mashqlar, didaktik o‘yinlar, vizual vositalardan foydalanish orqali o‘quvchilarda mustahkam bilimlar hosil qilish metodlari ochib berilgan. Shuningdek, dars jarayonida son tushunchasini shakllantirishga doir interfaol metodlar tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *son tushunchasi, boshlang‘ich ta’lim, metodika, vizual vositalar, amaliy mashqlar, o‘yinli dars, tafakkur, mustahkamlash.*

Boshlang‘ich ta’lim matematikaning poydevorini qo‘yadigan eng muhim bosqich hisoblanadi. Ayniqsa, 1-sinfda son tushunchasini shakllantirish o‘quvchining butun keyingi matematik bilimlari asosini tashkil etadi. Sonlar bilan ishlash, ularni taqqoslash, tartibga solish, arifmetik amallarni tushunish uchun avvalo son mohiyatini to‘g‘ri anglatish muhimdir. Yosh bolalar uchun son – bu faqat belgilar yoki raqamlar emas, balki ular uchun seziladigan, ko‘rinadigan, his qilinadigan narsadir. Shu bois son tushunchasini shakllantirishda vizual vositalar, o‘yinli mashg‘ulotlar, hayotiy misollar orqali o‘rgatish samarador natija beradi. [1]

Son tushunchasining shakllanish bosqichlari:

Ko‘plab predmetlar guruhini idrok etish: Bola bir nechta predmetni birdan ko‘rganida ularning son jihatdan ko‘pligini idrok qiladi. Masalan, 5 ta olma hisoblash faoliyati: Bola predmetlarni sanash orqali ularning miqdorini aniq belgilaydi. Masalan, “1, 2, 3, 4, 5 – beshta olma”. Raqam orqali ifodalash: hisoblash orqali hosil bo‘lgan miqdorlar maxsus belgilar – raqamlar orqali ifodalanadi. Raqam va miqdor o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunish: Masalan, “3” soni 3 ta predmet borligini bildiradi. Sonlar orasidagi munosabatlar: Katta-kichik, oldin-keyin, teng-teng emas kabi tushunchalar shakllanadi. Bu bosqichlarning har birida metodik yondashuv to‘g‘ri bo‘lishi kerak. [4]

Darslarda qo‘llaniladigan asosiy metodlar.

a) Vizual metodlar: Rangli kartochkalar, hisob tayoqchalari, kubiklar, suratlar, raqamli o‘yinchoqlar yordamida bolalar son va miqdor o‘rtasidagi bog‘liqlikni osonroq tushunadilar. Masalan:

- 5 ta olma rasmi ko‘rsatiladi va ularni sanash topshirig‘i beriladi;
- Har bir olma uchun bir dona tayoqcha qo‘yish orqali "5" soni hosil qilinadi.

b) Amaliy mashg‘ulotlar: O‘quvchilar guruhlarda ishlab, predmetlarni ajratadilar, sanaydilar, guruhlaydilar. Masalan:

– O‘quvchilar o‘yinchoq konfetlarni bir-biriga tarqatadi va qancha olganini aytadi;

- Qog‘ozdan kesilgan raqamlar va miqdorga mos rasmlarni birlashtiradilar.

c) Didaktik o‘yinlar: O‘yin shaklida o‘rgatish o‘quvchilarni darsga qiziqtiradi va faol qatnashishga undaydi [3]. Mashhur o‘yinlar:

“Raqamni top” (Berilgan predmet miqdoriga mos raqamni topish).

“Qaysi ko‘p?” (Taqqoslash o‘yini).

“Nima yetmayapti?” (Raqamli qatordan yo‘q raqamni topish).

Shu o‘rinda 1-sinf darsliklaridan ham son tushunchasini shakllantirish uchun berilgan misollarini ko‘rib chiqsak. 1-sinf birinchi qismida “Narsalar sanog‘i” mavzusining 7-topshirig‘ini ko‘rib chiqamiz. Topshiriq sharti quyidagicha “Rasmdagi oyoqlarni sanang”. Biz bilamizki 1-sinf o‘quvchilarida oyoq, stolning oyog‘i, hayvonning oyog‘i kabi tushunchalar shakllanib ulgurgan bo‘ladi. Shunday ekan bu topshiriqni biz bolalardan so‘rov o‘tkazish orqali bajaramiz. Masalan: “Qizaloqning nechta oyog‘i bor?”, “kiyim ilgichning nechta oyog‘i bo‘ladi?” va yana bu savollarni hayotiy voqealarga bog‘lab ketsak maqsadga muvofiq bo‘lardi ya’ni “kimning uyida shunday kiyim ilgich bor” yoki “kim avval ko‘rgan” kabi savollar orqali ham bolada son va sanash tushunchalarini rivojlantirish mumkin. [5]

1-Rasm.

d) hayotiy bog‘liqlik asosida yondashuv

O‘quvchilar hayotda uchraydigan misollar orqali sonlar bilan tanishtiriladi.

Masalan:

- “Nechta do‘sting bor?”
- “Nechta qoshiq kerak?”
- “Bugun oyning nechanchi kuni?” [6]

Bu yondashuv matematikani amaliyotga bog‘lashga xizmat qiladi. Ba’zi o‘quvchilar sonlar bilan ishlashda qiyinchiliklarga duch keladi va ba’zida quyidagi muammolar kuzatiladi: raqamlarni chalkashtirish (masalan, 6 va 9), raqamni to‘g‘ri yozmaslik, sanashda xato qilish, sonlar ketma-ketligini buzish. Bunday muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi choralarni ko‘rish mumkin: – Ko‘p takrorlash asosida dars o‘tkazish; – Har bir raqamni to‘g‘ri yozishni o‘rgatish uchun yozma mashqlar; – Qiziqarli topshiriqlar orqali sonlar ketma-ketligini mustahkamlash.

Mustahkamlash bosqichi: Son tushunchasi shakllangach, uni amaliy mashg‘ulotlar, interaktiv o‘yinlar, kichik testlar va jadvallar orqali muntazam mustahkamlab borish zarur. Masalan: "Sonlar zinapoyasi" yasash (1 dan 10 gacha); "Sanab top" o‘yini orqali har kuni yangi son bilan tanishtirish. Boshlang‘ich sinfda son tushunchasining to‘g‘ri va bosqichma-bosqich shakllanishi o‘quvchilarning butun matematika faniga bo‘lgan munosabatini belgilaydi. Shu bois o‘qituvchi bu jarayonda rang-barang metodlardan, ko‘rgazmali vositalardan va hayotiy misollardan faol foydalanishi zarur. Qanchalik o‘quvchiga tushunarli va qiziqarli tarzda son tushunchasi berilsa, keyingi bilimlarni egallashi shunchalik oson bo‘ladi. [2]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sodiqova N. Boshlang‘ich ta’limda matematika o‘qitish metodikasi. Toshkent, 2020. – 23–29-b.
2. Karimov A. Boshlang‘ich maktabda raqamlar bilan ishlash asoslari. Toshkent, 2019. – 51–57-b.
3. Qodirova M. Matematika fanida ko‘rgazmalilik asoslari. Samarqand, 2021. – 40–45-b.
4. Normurodov Sh. Didaktik o‘yinlar majmuasi. Andijon, 2022. – 18–22-b.
5. To‘xtayeva D. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy fikrlashini rivojlantirish. Buxoro, 2023. – 75–80-b.
6. Matematika, 1-sinf. birinchi qism 11-b.

ENHANCING THE TEACHING OF MATHEMATICS IN HIGHER EDUCATION THROUGH COMPUTATIONAL AND VISUALIZATION TECHNOLOGIES

Iskandarova Mukaddas Adilbekovna,

Teacher at Urgench Ranch Technological University, Urgench, Uzbekistan.

Abstract. *The effective instruction of mathematics in higher education increasingly depends on the integration of digital tools that support computation, visualization, documentation, and course management. This article presents a comparative analysis of a range of instructional technologies, grouped into categories including computational and mathematical software (such as Mathematica, MATLAB, SageMath, R, and Python with NumPy/SciPy), graphing and visualization platforms (e.g., GeoGebra and Desmos), and typesetting systems. Each tool is assessed in terms of usability and its relevance to teaching. The study emphasizes both commercial and open-source solutions, highlighting essential platforms that facilitate content delivery and student assessment. The goal is to provide educators with informed guidance for selecting appropriate tools that enhance mathematical learning and promote student engagement in higher education environments.*

Key words: *mathematics education, computational software, symbolic computation, graphing tools, open-source tools, digital learning, interactive teaching.*

Introduction. Teaching mathematics in higher education requires tools that can handle complex computations, visualize abstract concepts, and manage course delivery effectively. The landscape of mathematical tools for higher education continues to evolve rapidly, offering unprecedented opportunities to enhance student engagement and understanding. The most successful implementations maintain focus on mathematical thinking rather than technological novelty, selecting tools that make abstract concepts more accessible while developing students’ analytical abilities. When choosing tools for teaching mathematics, it is important to consider how well they support the learning goals of the course. Tools that allow students to interact with mathematical problems, receive immediate feedback, and work collaboratively can improve understanding and motivation. For example, using visual tools to show functions or geometric shapes can help students grasp abstract ideas more easily. Instructors should select tools that match their teaching approach and help students develop problem-solving and analytical skills.

This article reviews and compares various tools, categorized into computational and mathematical software, graphing and visualization tools, typesetting and document creation tools, and learning management and homework systems. Each category is evaluated based on cost, ease of use, and suitability for teaching, providing educators with insights to choose the best tools for their needs.

Computational and mathematical software, particularly Computer Algebra Systems (CAS), play a vital role in higher education mathematics teaching by offering capabilities for symbolic and numerical computations, data analysis, and visualization. These tools enable instructors to create interactive demonstrations, develop assignments, and engage students with complex mathematical problems. CAS is specifically designed to manipulate mathematical expressions symbolically, such as solving equations, factoring polynomials, or performing calculus operations, making them distinct from purely numerical tools [1]. CAS represent one of the most transformative tools in modern mathematics education, allowing for symbolic manipulation and computation that extends beyond the capabilities of traditional calculators.

Methodology. The selection of tools for comparison was based on their relevance and popularity in higher education mathematics teaching, as identified through academic literature and institutional usage reports. Tools were categorized into three main groups: computational and mathematical software, graphing and visualization tools, and typesetting systems. Each tool was evaluated using a set of criteria, including:

- **Cost:** Licensing fees, institutional discounts, and open-source availability.
- **Ease of Use:** Learning curve and user-friendliness for students and educators.
- **Functionality:** Range of mathematical tasks supported (e.g., symbolic computation, numerical analysis).
- **Accessibility:** Features supporting students with disabilities (e.g., screen reader compatibility).
- **Integration:** Compatibility with learning management systems (LMS) and other educational technologies.

Below is a review of key tools in this category, with an emphasis on their CAS features where applicable:

Table 1. Comparison of major CAS platforms

<i>Feature</i>	<i>Mathematica</i>	<i>MATLAB</i>	<i>Python</i>
Primary Strength	Symbolic computation	Numerical analysis	Numerical computation and flexibility
User Interface	Notebook-based	Command-based	Script-based (IDEs, Jupyter Notebooks)
Learning Curve	Steep	Moderate	Varies (easy syntax, but

			programming knowledge needed)
Visualization	Excellent	Very Good	Good (Matplotlib, Seaborn, etc.)
Industry Relevance	Research, Science	Engineering	Widely used in science, data science, AI, and industry
Programming Paradigm	Functional	Procedural	Procedural/Object-oriented
Cloud Capabilities	Wolfram Cloud	MATLAB Online	Google Colab, Jupyter Hub, cloud integrations

Computational and mathematical software is pivotal for higher education mathematics teaching, offering capabilities for symbolic and numerical computations, data analysis, and visualization. These tools enable instructors to create interactive demonstrations, develop assignments, and engage students with complex mathematical problems. Below is a review of key tools in this category:

Computational and mathematical software. The following sections compare key digital tools across the identified categories. Computational software is essential for handling complex mathematical computations and simulations. The following tools are widely used:

Mathematica/Wolfram Alpha: Developed by Wolfram Research, Mathematica is a comprehensive computational system that integrates symbolic and numerical computation, data analysis, and visualization [2]. It features interactive notebooks, extensive mathematical functions, and a user-friendly interface, making it ideal for creating teaching materials and demonstrations. It is widely used in higher education for its ability to handle complex mathematical problems, such as those in calculus and linear algebra. However, its high cost can be a barrier, and it may be complex for beginners to master.

MATLAB: the tool, from MathWorks, is a high-level language and environment designed for numerical computation, visualization, and programming. It supports many add-on toolboxes for specialized applications, ranging from signal processing to finance, and offers graphical user interfaces and programming capabilities. It is an industry-standard tool, commonly used in engineering and science courses, and is effective for teaching algorithmic thinking and numerical methods [3]. However, it is costly, and its focus is primarily on numerical computation, which may limit its use for symbolic mathematics.

SageMath: it is a free, open-source mathematics software system that combines the power of many existing open-source packages into a common Python-based interface [4]. It offers capabilities similar to Mathematica and MATLAB, including symbolic computation, numerical computation, and data visualization. It is preferable for research, studies, and education, with a community-driven approach that enhances its customizability. However, it may

have a steeper learning curve for those unfamiliar with Python, which could affect its adoption in teaching settings.

R: R is a programming language and software environment for statistical computing and graphics, released under the GNU General Public License. It is free and open-source, with extensive libraries for statistical analysis, data manipulation, and visualization, making it widely used in statistics and data science courses [5]. Its strength lies in its ability to handle large datasets and produce high-quality graphics, which is beneficial for teaching statistical methods. However, it is primarily focused on statistics, which may not cover all areas of mathematics, limiting its use for pure mathematics courses.

Python with NumPy and SciPy: Python is a general-purpose programming language, and NumPy and SciPy are libraries for numerical and scientific computing, respectively [6]. This combination is free and open-source, offering flexibility and extensive libraries for mathematical operations. It is gaining popularity in various scientific fields, including mathematics, due to its versatility and integration with other Python tools. It requires programming knowledge, which may be a barrier for some instructors, and may not have the same level of mathematical sophistication as Mathematica or MATLAB out of the box, but its widespread use in industry makes it a valuable teaching tool.

Table 2. Comparison for Computational and Mathematical Software

<i>Tool</i>	<i>Type / Easy of Use</i>	<i>Features for Teaching (Integration)</i>
Mathematica	Commercial/ Moderate	Interactive notebooks, extensive documentation, interactive elements, suitable for complex problems (LMS integration)
MATLAB	Commercial/ Moderate	Toolboxes, graphical interfaces, programming capabilities, industry-standard for numerical methods (Strong industry integration)
SageMath	Open-source/ Moderate	Similar to Mathematica, community support, customizable, free alternative for education (Open-source community support)
R	Open-source/ Steep Varies	Statistical analysis, data visualization, extensive libraries, strong for statistics courses (Data science integration)
Python with NumPy and SciPy	Open-source/ Steep Varies	General-purpose, flexible, integration with other tools, requires programming knowledge (Extensive library integration)
GeoGebra	Open-source/ High	Geometry, algebra, calculus, (LMS and mobile integration)

Table 2 focuses on key aspects, including ease of use and the scope of features provided by each tool, with open-source options like SageMath and

Python offering cost-effective solutions, while commercial tools like Mathematica and MATLAB provide robust, industry-standard features. The costs of tools for teaching mathematics in higher education vary significantly, with Mathematica and MATLAB incurring high expenses due to their commercial nature, while SageMath, R, and Python with NumPy and SciPy are available at no cost as open-source options.

Another important factor in choosing teaching tools is accessibility. Digital tools should be usable by all students, including those with disabilities. For example, tools should work with screen readers, allow keyboard navigation, and use colors that are easy to see for students with color blindness. Using accessible learning tools ensures that all students have equal opportunities to succeed in mathematics. In this context, it is important to evaluate whether widely used platforms like MATLAB also support inclusive learning environments. MATLAB is a versatile and widely used tool in engineering mathematics, valued for its strong capabilities in numerical computation, data analysis, and visualization. Its matrix-based language is especially effective for solving complex engineering problems involving equations, optimization, and simulations. Integrated with Simulink, MATLAB enables dynamic system modeling across various disciplines. It supports teaching and learning through interactive tools, course materials, and hands-on simulations, helping students connect theoretical concepts with practical applications. From electrical and mechanical engineering to civil and chemical fields, MATLAB plays a critical role in algorithm development, system simulation, and engineering education.

Recently, artificial intelligence (AI) has been included in some mathematics tools to improve teaching and learning. For example, platforms like Wolfram Alpha now use AI to give step-by-step solutions and explanations. Some systems can also adapt to student performance, offering problems based on their progress. These features can help students learn at their own pace and get support when needed. As AI becomes more common in educational tools, it may play a bigger role in personalized learning and student assessment in the future.

Graphing and Visualization Tools. Graphing and visualization tools are essential for helping students understand abstract mathematical concepts by providing visual representations. These tools allow for interactive exploration, which can be used in both classroom settings and for individual study, enhancing engagement and comprehension.

GeoGebra: GeoGebra is an interactive geometry and algebra software that allows users to create and explore mathematical models [7]. It is free and open-source, offering graphing, geometry, algebra, and statistics tools, with a user-friendly interface. It is suitable for all levels, from middle school to higher

education, and supports multiple representations, making it ideal for teaching concepts like functions, transformations, and geometric constructions. Its limitation lies in potentially not covering very advanced topics, which may require more specialized software.

Desmos: Desmos is an online graphing calculator that allows users to plot functions, create tables, and share their work. It is free, accessible online, and user-friendly, with features like interactive graphs and sliders that encourage exploration [8]. It is particularly effective for teaching graphing concepts and can be used collaboratively, enhancing classroom discussions. However, it is primarily focused on graphing, which may not have the depth for some higher-level mathematics, such as advanced calculus or differential equations.

Comparison of Graphing and Visualization Tools Both GeoGebra and Desmos are highly effective for teaching mathematics in higher education, with GeoGebra offering a broader range of tools including geometry and algebra, while Desmos is specifically designed for graphing. Instructors may choose based on the specific needs of their course and the level of interactivity desired, with GeoGebra being more versatile and Desmos more accessible for quick graphing tasks.

Typesetting. Creating high-quality mathematical documents with clear visualization is crucial for effective teaching materials, such as course notes, textbooks, and assignments. Typesetting and document creation tools help in producing professional-looking resources that are clear and precise, essential for academic communication. One of the most widely used tools for typesetting in the mathematical sphere is LaTeX. It is a typesetting system widely used for creating mathematical and scientific documents, particularly in academia. It is free and open-source, offering high-quality typesetting of mathematical notation, which is the standard for writing papers, textbooks, and teaching materials in higher education [9]. Its strength lies in producing professional-looking documents that are widely accepted and used, enhancing the clarity of mathematical expressions. However, it has a steep learning curve, requiring knowledge of LaTeX syntax, which can be a barrier for new users. LaTeX is the de facto standard for mathematical typesetting in higher education. While it requires initial effort to learn, its benefits in producing clear and precise documents make it indispensable for many instructors, especially for creating lecture notes and research papers.

Conclusion. In conclusion, a variety of tools are available for teaching mathematics in higher education, each with its own strengths and weaknesses. Computational and mathematical software like Mathematica, MATLAB, and SageMath offer powerful capabilities for handling complex problems, with open-source options providing cost-effective alternatives. Graphing and visualization tools like GeoGebra and Desmos enhance understanding through interactive

visuals, while LaTeX remains the standard for creating professional documents despite its learning curve. By leveraging these tools effectively, educators can enhance the teaching and learning experience, making mathematics more accessible and engaging for students in higher education.

References:

1. Borwein, J., & Bailey, D. (2019). Mathematics by experiment: Plausible reasoning in the 21st century (3rd ed.). CRC Press.
2. Wolfram Research. (2025). Mathematica in education: Tools for teaching and learning. <https://www.wolfram.com/education/>
3. MathWorks. (2025). MATLAB for education: Teaching numerical computation and beyond. <https://www.mathworks.com/academia.html>
4. Beezer, R.A. (2023). SageMath: A free open-source mathematics software system for education and research. Journal of Open Source Software, 8(91), 4567. <https://doi.org/10.21105/joss.04567>
5. R Core Team. (2024). R: A language and environment for statistical computing. R Foundation for Statistical Computing. <https://www.r-project.org/>
6. SymPy Development Team. (2025). SymPy: Python library for symbolic mathematics. <https://www.sympy.org/en/index.html>
7. GeoGebra Community. (2025). GeoGebra in higher education: Tools for interactive learning. GeoGebra Documentation. <https://www.geogebra.org/resource/higher-education>
8. Desmos Inc. (2024). Desmos graphing calculator: Enhancing mathematical visualization in education. Retrieved from <https://www.desmos.com/educators>
9. Lamport, L. (2021). LaTeX: A document preparation system (3rd ed.). Addison-Wesley.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING BOSHLANG‘ICH TA’LIMDAGI O‘RNI

Madraximova Inobat Bahodirovna,
*Circhiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va amaliyoti”
kafedrasi o‘qituvchisi.*

Ilhomova Nozima Nurmuxammadovna,
Kidirboyeva Dilnoza Maqsedovna,
Circhiq DPU Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi.

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning ahamiyati, ularni joriy etishning dolzarbligi va samaradorligi yoritilgan. Maqola raqamli didaktika, virtual va kengaytirilgan voqelik, bulutli

texnologiyalar kabi ilg‘or vositalardan foydalanish orqali ta’lim sifatini oshirish yo‘llarini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, texnika, texnologiya, sifat, bilim, ta’lim tizimi, ko‘nikma, taraqqiyot.*

Hozirgi kunda ta’lim tizimini rivojlantirishda turli xil zamonaviy texnika va texnologiyadan foydalanishyapti. Boshlang‘ich ta’limda ham raqamli texnologiyalarning ahamiyati judayam katta. Bu orqali ta’lim jarayonini yanada qiziqarli, interaktiv va samarali tashkil qilish mumkin.

Raqamli texnologiyalar hayotimizga shunchalik singib ketdiki, bugungi kunda nafaqat kundalik faoliyatimiz, balki ta’lim sohalari rivojini ham ularsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Tabiiyki, boshqa sohalarda bo‘lgani kabi raqamli texnologiyalarni ta’limda joriy etish ham uning faoliyatini tubdan o‘zgartirmoqda. Ta’lim tizimining hozirgi holati noan‘anaviy ta’lim texnologiyalarining roli ortib borayotgani bilan tavsiflanadi. Ta’lim oluvchi tomonidan ularning yordami bilan bilimlarni o‘zlashtirish an‘anaviy texnologiyalarga qaraganda ancha tezdir. Ushbu texnologiyalar bilimlarni rivojlantirish, egallash va tarqatish xarakterini o‘zgartiradi, o‘rganilayotgan fanlarning mazmunini chuqurlashtirish va kengaytirish, uni tezda yangilash, samaraliroq o‘qitish usullarini qo‘llash, shuningdek, har bir kishi uchun ta’lim olish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi.

Shu jihatdan, mamlakatimiz prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo‘lidan borish imkoniyatini beradi.” [1].

Ta’lim tizimi bugungi kunda raqamli texnologiyalarga singib ketayotgani shunchaki hayratlanarli emas, chunki, bugungi kunda axborot makonida taklif etilayotgan ko‘plab narsalarni jiddiy tahlil qilish va pedagogik asoslash uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. So‘nggi yillarda ta’limni “raqamlashtirish” muammolari, uning shakllanishiga ta’siri bo‘yicha biror-bir davlat loyihasi yoki so‘rovnoma asosida tadqiqotlar o‘tkazilmaganligi ham muhimdir [2]. Ta’limda raqamli texnologiyalarni o‘qitish sifatini saqlab qolgan holda samarali qo‘llash uchun nimalar qilish kerak?

Birinchidan, albatta mamlakatimizda internet infratuzilmasini yaxshilashimiz, mobil operatorlar tomonidan ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirishimiz va eng muhiki aholining, ayniqsa talaba yoshlarni zamonaviy axborotkommunikatsiya texnologiyalarining so‘nggi yutuqlarini o‘zlashtirishga shart-sharoitlar hamda imkoniyatlar yaratib berishimiz lozim. [5]

Ikkinchidan, o‘quv jarayonini tashkil etishda raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘lamini kengaytirish va axborot resurslari, o‘qitish vositalari va masofaviy o‘qitish texnologiyalarini rivojlantirish, ijodkor talabalarni universitetni raqamlashtirish loyihalariga jalb qilish bilan oliy talim muassasalari faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarga o‘zgartirish kiritish bo‘yicha vakolatli organlarga takliflar berish, yuqori samaradorlikka ega raqamli qurilmalar bilan jihozlangan tuzilmalar, o‘quv xonalari, laboratoriyalar, mediastudiyalar va boshqalarni o‘z ichiga olgan markazlarni tashkil etish hamda unda orttirilgan tajribani talim muassasalarida qo‘llash.

Uchinchidan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta’lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini taminlash, bu borada pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirib borish uchun qo‘shimcha sharoitlar yaratish.

To‘rtinchidan, interfaol taqdimot tizimlaridan foydalanish, ma’ruza va seminar darslari uchun internet bilan bog‘liq holda interfaol va multimediali taqdimotlarni ishlab chiqish kabi mavzular bo‘yicha o‘qituvchilarning malakasini oshirish uchun kurslarni tashkil qilish va o‘tkazish.

Beshinchidan, real vaqt rejimida interfaol taqdimot tizimlari, videokonferentsaloqa tizimlari, virtual zallar, elektron resurslardan foydalanib istalgan vaqtda masofaviy o‘qitish jarayonini amalga oshirish.

Oltinchidan, bulutli texnologiyalar, virtual voqelik, kengaytirilgan voqelikdan foydalanish hamda didaktik materiallar va tajriba dizaynlarini ishlab chiqishda 3D printerini qo‘llash, raqamli didaktika va raqamli talim modellarini qo‘llash, o‘qituvchilar va talabalar uchun loyihalar, diplom ishlari, ilmiy izlanishlar va boshqalarini muhokama qilish uchun ilmiy veb-saytlar ishlab chiqish lozim. Shundagina, biz raqamli texnologiyalardan foydalanib talim sifatini tushirmagan holda talaba-yoshlarga bugungi kun talabi darajasida bilim olishlariga erishamiz.

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish muhim amaliy ahamiyatga ega. Bunday ahamiyatning asosiylari quyidagilardan iborat:

- 1) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini bilim olishga qiziqtirish;
- 2) o‘quv materiallarini boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga mos ravishda turli vositalar asosida tayyorlash;
- 3) boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining o‘qituvchi kitobi uchun yangi metodik tavsifalarni taqdim etish;
- 4) boshlang‘ich ta’limda o‘qitish jarayonini yangilab borish;
- 5) o‘qitish jarayoniga xorijiy mamlaktlarning tajribalarini joriy etish;
- 6) mahoratli boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining individual tajribalarini ommalashtirish;

7) boshlang‘ich ta’lim sifatini raqamli texnologiyalar asosida yuksaltirish. Shu sababli boshlang‘ich ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarni qo‘llash muhim ahamiyatga ega. [4]

Raqamli texnologiyalardan to‘g‘ri foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, ularda mustaqil fikrlash va kreativ yondashuvni rivojlantiradi. Eng muhimi, bu texnologiyalar o‘quv jarayonini yanada jonli va samarali qilishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvarda Oliy Majlisga yo‘llagan Murojaatnomasi.
2. Abdullayev M., Saidahrar, G., & Ayupov R. Raqamli iqtisodiyot – kadrlar tayyorlashning dolzarb yo‘nalishlari. 2020.
3. Jabborova O., Sapparbayeva D. Boshlang‘ich ta’limda mustaqil ta’limni tashkil etish metodikasi. – Chirchiq, 2023
4. Bordovskaya N., Rean A. Pedagogika. – Sankt-Peterburg, 2001
5. Madraximova, I.B., & Xudayberganova, M.M. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativ fikrlashini rivojlantirishda she’rlarning o‘rni.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA MATEMATIKANI O‘QITISHNING INNOVATSION USULLARI VA TAMOYILLARI

Mambetaliyev Qayrat Anarbaevich,
Chirchiq DPU dosenti v.b., f.f.f.d., (PhD).

Annotatsiya. Ushbu maqolada biz boshlang‘ich sinflarda matematikani o‘qitishda qo‘llaniladigan o‘qitish shakllari va usullarini ko‘rib chiqamiz. Matematika o‘quvchilarning boshlang‘ich ko‘nikmalarini shakllantirishda, shuningdek, sonlar, geometriya va mantiq haqidagi tushunchalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Kalit so‘zlar: dastur, matematika, interfaol ta’lim, portfolio, multimedia ilova, maxsus ta’lim, diksiya, TIMSS, PISA, xalqaro tadqiqotlar.

Mamlakatimizda boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish umuman maktab matematika kursini o‘zlashtirishning dastlabki bosqichi sifatida qaraladi. Shu sababli boshlang‘ich sinflarda ishlashda o‘rta maktabda matematika o‘qitishda ko‘zda tutiladigan umumiy masalalarni hisobga olish va bu masalalarni hal etishda boshlang‘ich ta’limning ahamiyatini to‘g‘ri baholash kerak. O‘rta maktab matematika dasturiga taalluqli ko‘pgina masalalar boshlang‘ich sinflardayoq shu darajada mustahkam o‘zlashtirilishi kerakki, bunda ular o‘quvchilar ongida butun

umr saqlanib qolsin, boshqa masalalar esa o‘qitishning dastlabki bosqichida keyingi sinflarda mufassal qarab chiqish ga tayyorgarlik ko‘rish maqsadidagina kiritiladi yoki biror malaka va ko‘nikmalarni shakllantirish jarayonida fikrlash qobiliyati darajasini oshirish imkoniyatiga ega bo‘lish uchun kiritiladi.

Maktabning boshlang‘ich sinflarida bolalar matematika sohasida dasturda nazarda tutilgan bilimlar, malaka va ko‘nikmalarning ma’lum hajmini ongli ravishda va mustahkam egallab olishlari haqida gap borganda yuqorida aytib o‘tilgan mulohazalarni hisobga olish kerak. Boshlang‘ich ta’limning muhim masalalaridan biri o‘quvchilarda ongli va mustahkam hisoblash (ko‘pincha avtomatizmga etkazilgan) malakalarini shakllantirish edi va shunday bo‘lib qoladi.

Matematika kursi o‘quvchilar kuchi yetadigan darajada o‘quv materialini umumlashtirishni, o‘rganilayotgan matematik dalillar asosida yotuvchi umumiy tamoyil va qonuniyatlarni tushunishni, qarab chiqilayotgan hodisalar orasida mavjud bo‘lgan bog‘lanishlarni tushunishni nazarda tutadi. Bu asosan, amallarning xossalarini, ular orasidagi mavjud bog‘lanishlarni o‘rganishga, bolalarda shakllanayotgan amaliy o‘quv va ko‘nikmalarning asosi bo‘lgan matematik munosabatlar va bog‘lanishlarga taalluqlidir. Nazariya amaliy o‘quv va ko‘nikmalarni egallashga yordam beribgina qolmay nazariya va amaliyotning qarab chiqilayotgan masalalar orasida matematik munosabatlarni o‘rgatishga, matematika o‘qitish samaradorligini oshirishga o‘qituvchiga yordam beruvchi asosiy vositalardan biridir.

O‘quvchilarga egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarini turli xil sharoitlarda qo‘llashga o‘rgatishni o‘qitishning maxsus masalasi sifatida qarash kerak. Bu o‘quvchilarni politexnik tayyorgarligiga qaratilgan ishning boshlanishidir. Bu bilan birga bilimlarni qo‘llanishi ham bolalarning o‘quv ishlari samaradorligini oshirishning muhim vositalaridan biridir. Bilim, ko‘nikma va malakalarning to‘la qiymatli o‘zlashtirilishiga ularning o‘zgaruvchi sharoitlarda mustaqil qo‘llanishi natijasidagina erishish mumkinligini psixologlar isbotlashdi. Bolalarning maktabda boshlang‘ich sinflardan keyingi sinfga o‘tishida albatta vujudga keladigan qiyinchiliklar ko‘p darajada aynan shu asosda bartaraf etilishi mumkin [1]. Va aksincha, agar o‘qituvchi har tomonlama bilimlarga maxsus e’tibor bermasa va bolalarni bir xil turdagi savollarga, topshiriqlarga, ifodalarga, masalalarga o‘rgatib qo‘ysa, bu 5-sinfda fanlar bo‘yicha o‘qitishga o‘tishdagi murakkablikni yanada orttiradi. Bu masala bolalar bilim qobiliyatlarini o‘stirishning ancha umumiy masalasi bilan uzviy bog‘langan. Boshlang‘ich maktabdayoq bolalarda kuzatish va taqqoslash, solishtirilayotgan hodisalardagi o‘xshashlik va farq qiladigan belgilarni ajratish, tahlil, sintez, umumlashtirish, abstraksiyalash, aniqlashtirish kabi amallarni bajarish uchun ko‘p ish qilingan bo‘lishi kerak. Bolalar mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish masalasi bilan

ularda to‘g‘ri, aniq, qisqa matematik nutqini o‘stirish masalasi uzviy ravishda bog‘langandir. Bu boshlang‘ich ta’limning muhim vazifalaridan biridir.

Rivojlanayotgan ta’lim haqida gapirganda ish faqat bilish qobiliyatlarini (idrok, xotira, tafakkur, tasavvur, nutq) rivojlantirishdangina iborat, deb o‘ylash xato fikrdir. Matematika bilan shug‘ullanish faqat xotira va tafakkurni qanday qilib tekshirilishi mumkinligini tushuntirib berishni (bu uchunchi yil o‘qitish materialidir) talab qilganda ham shunday bo‘ladi. O‘quvchilarning sun‘iy yuklanishiga olib keluvchi shunga o‘xshash uslubiy xatolarga yo‘l qo‘ymaslik uchun I-IV sinfdagi arifmetik material ustida ishlashning butun sistemasini aniq tasavvur qilib olish, nazariyaning dasturda ko‘zda to‘tilgan elementlarining ahamiyati va o‘rnini tushunib olish muhimdir.

Umumiy insoniy fazilatlarni tarbiyalashga oid shu tajribalarni o‘rganmay va umumlashtirmay, pedagogik jarayonni chuqur tadbiiq qilinmay turib pedagogika fanini rivojlantirib bo‘lmaydi. Dialektik materializm pedagogikani ilmiy bilishning umumiy metodika bilan qurollantiradi, ammo boshqa har qanday fan kabi pedagogika fanining ham xususiy maxsus tadqiqot metodlari mavjud [2]. Ilmiy tadqiqot metodlari bu qonuniy bog‘lanishlarni, munosabatlarni, aloqalarni o‘rnatish va ilmiy nazariyalarni tuzish maqsadida umumiy axborotlarni olish usullaridir. Kuzatish, eksperiment, maktab hujjatlarini o‘rganish, o‘quvchilar ishlarini o‘rganish, suhbat va anketalar o‘tkazish ilmiy pedagogik tadqiqot metodlari jumlasiga kiradi.

So‘nggi vaqtlarda matematika va kibernetika metodlaridan, shuningdek, modellashtirish metodlaridan foydalanish qayd qilinmokda. Boshlang‘ich matematika o‘qitish metodikasida butun pedagogik tadqiqotlarda qo‘llaniladigan metodlarning o‘zidan foydalaniladi. Kuzatish metodi-odatiy sharoitda kuzatish natijalarini tegishligiga qayd qilish bilan pedagogik jarayonni bevosita maqsadga yo‘llantirilgan holda idrok qilishdan iborat. Kuzatish metodidan o‘quv -tarbiya ishining u yoki bu sohasida ishning qanday borayotganini o‘rganish uchun foydalaniladi, bu metod o‘qituvchi va o‘quvchilarning faoliyatlari haqida majbur qilinmagan tabiiy sharoitda ma’lumotli material to‘plash imkonini beradi. Kuzatish jarayonida tadqiqotchi o‘quv jarayonining odatdagi borishiga aralashmaydi. Kuzatish aniq maqsadni ko‘zlagan reja asosida uzoq yoki yaqin vaqt oralig‘ida davom etadi. Kuzatishning borishi, ma’lumotlar, sodir bo‘layotgan voqealar, jihozlar kuzatish kundaligiga tadqiqotchi tomonidan qayd qilib boriladi. Foydalaniladigan kuzatish metodlaridan biri ilg‘or pedagogik tajribadan iborat. Bu tajribaning umumlashtirilishi ilmiy-amaliy konferensiyalarning va jurnal maqollarida o‘z aksini topmoqda.

Eksperiment – bu ham kuzatish bo‘lib, maxsus tashkil qilingan, tadqiqotchi tomonidan nazorat qilib turiladigan va tizimli ravishda o‘zgartirib turiladigan

sharoitda o‘tkaziladi [3]. Pedagogik eksperiment o‘qitishning va tarbiyalashning u yoki bu usulining, ko‘rsatmaqo‘llanmalarining effektivligini tadbiq qilishda qo‘llaniladi. Eksperiment o‘tkazishdan oldin tadqiqotchi tadbiq qilinishi kerak bo‘lgan masalalarni aniq ifodalab olishi, bunday masalalarning hal qilinishi maktab tajribasi va pedagogika fani uchun ahamiyatga ega bo‘lishi kerak. Eksperiment o‘tkazishdan oldin tadqiqotchi o‘rganish predmeti bo‘lishi masalaning nazariyasi va tarixi bilan tanishib chiqadi. Tadqiqotda gipotezaning tuzilishi katta rol o‘ynaydi. Butun eksperimentni tashkil qilish gipotezani tekshirishga yo‘naltiriladi. U material tadqiqot yo‘llarini belgilash imkonini beradi, tadqiqotchining ketishiga yo‘l qo‘ymaydi.

Pedagogik tadqiqotlarning keng tarqalgan metodlardan biri o‘quvchilar ishlari va hujjatlarni o‘rganishdan iborat. O‘quvchilarning ishlari ularning dasturning ayrim bo‘limlari bo‘yicha tayyorgarlik darajasini aniqlash, o‘qitishning ma’lum davri davomida o‘sishi va rivojlanishlarini kuzatish imkonini beradi. Masalan, maxsus yozma va grafik ishlar shu maqsadda o‘tkaziladiki, bularni tekshirish natijasida olgan bilimlari va malakalari aniq ko‘rinishi kerak. Ma’lum vaqt oraliqlarida bunday maxsus ishlarni bajartirib turish, o‘quvchilar olga siljiyotganini va qanday darajada siljiyotganini ko‘rsatadi. O‘quvchilarning yozma ishlarda yo‘l qo‘ygan xatolarini tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Bunday tahlil butun sinf o‘quvchilarining duch keladigan qiyinchiliklarini, shuningdek, o‘quvchilarning matematikani o‘zlashtirishlaridagi individual xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jumayev M.E. Matematika o‘qitish metodikasi (OO‘Y uchun darslik) Toshkent. “Turon Iqbol”. 2016.
2. Jumayev M.E, Tadjiyeva Z.G‘. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. (OO‘Y uchun darslik.) Toshkent. “Fan va texnologiyai”. 2005.
3. Isroilova Sevinch Aqilbek qizi, & Artikova Nargiz Shuxratovna. (2024). Boshlang‘ich ta’limda chet tillarini o‘qitishning ahamiyati va samarali natija olishning qiziqarli yondashuvlari. // Scientific Impulse, 2(19), 108–110. Retrieved from.

ПОНЯТИЕ АЛГОРИТМОВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ НА ОСНОВЕ «ПРИНЦИПА 4К»

Наримбетова Захия Ахмедовна,

*Чирчикский ГПУ, доцент кафедры «Математика и естественные
науки в начальном образовании».*

Динеева Зильфира Наилевна,

*Чирчикский ГПУ, студентка 1-курса магистратуры, направления
«Теория и методика начального образования».*

Аннотация. В данной статье раскрываются понятия алгоритмов в начальных классах. Актуальность темы состоит в том, что в начальной школе алгоритм – это последовательность шагов для решения математических задач, понятная и легко выполняемая детьми, способствующая развитию логического мышления и навыков решения задач. Учебники нового поколения представляют собой значительный шаг вперед в развитии образования, но их эффективное использование требует соответствующей подготовки учителей и адаптации к конкретным условиям обучения.

Ключевые слова: алгоритм, аль-Хорезми, критическое мышление, креативность, коллаборация, коммуникация, учебники нового поколения, последовательность шагов.

В Узбекистане изданы новые учебники для начальных классов, разработанные на основе «принципа 4К»: критическое мышление, креативность, коллаборация и коммуникация. Учебники нового поколения призваны сформировать у учащихся умение критически мыслить, творчески подходить к задаче, работать в команде и общаться. При их подготовке за основу были взяты типовые задания таких международных программ, как PISA, PIRLS, TIMSS, EGMA, EGRA. [1]

«Сегодня наша молодежь, сами дети требуют: ‘Вчерашнее образование нам не нужно’. Мы планируем наши текущие реформы, ставим перед собой большие цели. О них легко говорить, но сложно делать. Однако, как бы ни было трудно, мы должны постараться осуществить эти реформы для наших детей», — подчеркнул Мирзиёев Ш.М.

С 2023-2024 учебного года все учащиеся 1–4-х классов начали пользоваться новыми учебниками, а все учителя страны получили доступ к удобным современным руководствам.

Слово «Алгоритм» происходит от *algorithmi* – латинского написания имени аль-Хорезми, под которым в средневековой Европе знали величайшего математика из Хорезма Мухаммеда бен Мусу, жившего в 783-850 гг.

В своей книге «Об индийском счете» он сформулировал правила записи натуральных чисел с помощью арабских цифр и правила действий над ними столбиком. В дальнейшем алгоритмом стали называть точное предписание, определяющее последовательность действий, обеспечивающую получение требуемого результата из исходных данных.

Математика составляет неотъемлемую часть человеческой культуры, но образование состоит не только в расширении круга знаний. В не меньшей степени оно предполагает и расширение навыков мышления.

Понятие алгоритма в начальной школе должно быть представлено максимально доступно и наглядно, избегая сложных терминов и абстрактных определений. Главная цель – дать детям интуитивное понимание того, что алгоритм – это просто последовательность шагов, которые нужно выполнить в определенном порядке, чтобы достичь желаемого результата. Эта цель состоит не столько в сообщении знаний и даже не в столько обучении методу, сколько в расширении психологии обучающегося, в привитии ему строгой дисциплины мышления.

Есть три важнейших умения, выработке которых должны способствовать математические занятия.

1. Умение отличать истинное от ложного.
2. Умение отличать имеющее смысл от бессмыслицы.
3. Умение отличать понятное от непонятного. [2]

Понятие алгоритма на уроках математики в начальной школе должно быть введено постепенно и наглядно, избегая сложной терминологии. Вместо формального определения, лучше показать детям, что алгоритм – это просто набор инструкций, которые нужно следовать по порядку, чтобы получить нужный результат. Это можно сделать, используя различные подходы:

Примеры из повседневной жизни: Начните с простых действий, знакомых детям: "Как ты чистишь зубы?", "Как ты собираешь портфель?". Разложите каждое действие на последовательные шаги. Это покажет, что алгоритмы окружают нас повсюду, и это не что-то сложное и абстрактное.

Математические действия: в математике алгоритмы проявляются в выполнении арифметических операций:

Сложение: Объясните сложение как последовательность действий: взять первое число, добавить к нему второе, получить результат. Можно использовать наглядные пособия (счетные палочки, фишки). [3]

Вычитание: Аналогично сложению, разложите вычитание на шаги.

Решение задач: Разложите решение задачи на последовательные шаги:

- 1) понять условие;
- 2) выделить вопрос;
- 3) составить план решения;
- 4) выполнить вычисления;
- 5) записать ответ.

Рисунки по клеточкам: Рисование простых фигур по клеткам в тетради по заданным координатам – наглядный пример алгоритма. Каждая клетка и её координаты определяют шаг. [4]

Важно:

- Избегать сложных терминов.
- Использовать наглядные пособия и игры.
- Фокусироваться на практическом применении.
- Постепенно увеличивать сложность задач.

Цель обучения алгоритмам в начальной школе – не научить детей писать сложные программы, а развить логическое мышление, умение планировать действия и последовательно выполнять инструкции – навыки, которые пригодятся не только в математике, но и в повседневной жизни.

Использованная литература:

1. Наримбетова З.А. Роль и функции геометрических задач в изучении свойств геометрических фигур / International Electronic Scientific and Practical Journal «Way Science» Dnipro (Ukraine). – 2020

2. Успенский В.А. Доктор физико-математических наук, заведующий кафедрой математической логики и теории алгоритмов мехмата МГУ «Химия и жизнь» №4, 2010

3. Репьёва И.В. Математика, 1 класс, часть II. Учебник для средних общеобразовательных школ с русским языком обучения. И.В.Репьёва, Ю.В. Землина. –Ташкент: «Novda Edutainment», 2023. – 72 с.

4. Репьёва И.В. Математика, 1 класс, часть II. Тетрадь для средних общеобразовательных школ с русским языком обучения. И.В.Репьёва, Ю.В. Землина. – Ташкент: «Novda Edutainment», 2023. – 72 с.

5. Tursunov I.G., Narimbetova Z.A. Развитие геометрических компетенций у учащихся в общеобразовательных школах/ Pedagogikal Cluster-Journal of Pedagogikal Developments. 2023, 1/1.

ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОНЯТИЯ ЛОГИКИ И АЛГОРИТМОВ НА УРОКАХ ЭЛЕМЕНТАРНОЙ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Наримбетова Захия Ахмедовна,

Чирчикский ГПУ, доцент кафедры «Математика и естественные науки в начальном образовании».

Ражабова Нозима Бахрамовна,

Чирчикский ГПУ, студентка 1-курса магистратуры, направления «Теория и методика начального образования».

Аннотация. В статье раскрывается сущность и значение понятия логики и алгоритмов в начальных классах. Актуальность темы состоит в том, что использование понятий логики и алгоритмов на уроках начальных классов преследует несколько важных целей: развитие логического мышления, формирование алгоритмического мышления, подготовка к изучению информатики, развитие навыков решения проблем, а также повышение познавательной активности. Все это в совокупности влияет на личностное и профессиональное развитие способствует устойчивому развитию общества в целом.

Ключевые слова: понятия логики и алгоритмов, критическое мышление, алгоритмическое мышление, решения проблем, информатика, мотивация к обучению, познавательная активность.

Постановление Президента Республики Узбекистан, от 11.05.2022 г. № ПП-241 «О дополнительных мерах по развитию дошкольного и школьного образования» в приложении 4. установлено «В целях улучшения инфраструктуры информационно-коммуникационных технологий в учреждениях общего среднего образования, обеспечения компьютерных кабинетов современной техникой и другими средствами: внести Программу по обновлению морально устаревших компьютерных классов в школах на 2023-2024 годы». [1]

Современное общество требует от нового поколения умения планировать свои действия, необходимую информацию для решения задачи, моделировать будущий процесс. Поэтому школьный курс математики, развивающий алгоритмическое мышление, формирующий соответствующий стиль мышления, является важным и актуальным.

Переход на новый образовательный стандарт начального образования влечёт за собой реализацию системно-деятельностного подхода,

предполагающего использование в учебном процессе активных способов обучения, в том числе и алгоритмизации. [2]

Одной из главных целей начального образования – это развитие логического мышления. Дети учатся анализировать информацию, делать выводы, устанавливать причинно-следственные связи, сравнивать, классифицировать, обобщать. Это фундаментальный навык, необходимый во всех сферах жизни, а не только в математике.

Формирование алгоритмического мышления.

Дети учатся разбивать сложные задачи на более мелкие, последовательные шаги. Они понимают, что для достижения результата необходимо следовать определенному плану, последовательности действий. Это умение пригодится им не только в математике, но и в других предметах, а также в повседневной жизни.

Изучение основ логики и алгоритмов в начальной школе закладывает прочный фундамент для дальнейшего изучения информатики и программирования. Дети знакомятся с базовыми понятиями, которые будут развиваться и углубляться в старших классах.

Дети учатся не только следовать готовым алгоритмам, но и создавать свои собственные для решения различных задач. Это развивает их креативность, инициативу и умение самостоятельно преодолевать трудности.

Изучение логики и алгоритмов может быть представлено в игровой и занимательной форме, что повышает интерес детей к учебе и способствует развитию их познавательной активности.

Создание алгоритмов в элементарной математике помогает детям структурировать свои мысли и систематизировать процесс решения задач. Важно, чтобы алгоритмы были простыми, понятными и визуально привлекательными для младших школьников. Рассмотрим несколько примеров для разных тем:

В задаче 6 на стр. 9 (И.В.Репьёва. Математика, 1 класс, часть II.) [3] показан пример использования кругов для выполнения примера 18-8.

* Задача: Вычесть числа 18 и 8.

* Алгоритм:

1. Нарисуй 18 кружков.
2. Зачеркни 8 кружков.
3. Сосчитай все кружки. Ответ: 10.
2. На странице 28 показано, как выполнить сложение.

* Задача: Сложить 6, 7 и 5.

* Алгоритм:

1. Нарисуй 6 тополей без листвы, 6 кленов с желтой листвой.

2. Нарисуй еще 5 елей. Сложи количество деревьев.

3. Сосчитай. Ответ: 18.

Эти алгоритмы – лишь примеры. Важно адаптировать их под конкретный уровень знаний и умений учеников. Главная цель – научить детей не просто решать задачи, а понимать **как** они их решают, структурируя свои действия в понятную последовательность шагов.

В итоге, изучение логики и алгоритмов в начальной школе – это не просто подготовка к изучению математики и информатики, а важный этап общего развития ребенка, формирование его интеллектуальных и познавательных способностей.

Использованная литература:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан, от 11.05.2022 г. № ПП-241 «О дополнительных мерах по развитию дошкольного и школьного образования».

2. Мальцева Г.Г. использование алгоритмов на уроках математики в начальной школе. Методическое пособие для студентов колледжей и учителей начальных классов. Челябинск – 2012 г.

3. Репьёва И.В. Математика, 1 класс, часть II. Учебник для средних общеобразовательных школ с русским языком обучения. И.В.Репьёва, Ю.В. Землина. – Ташкент: «Novda Edutainment», 2023. – 72 с.

4. Tursunov I.G., Narimbetova Z.A. Развитие геометрических компетенций у учащихся в общеобразовательных школах/ Pedagogikal Cluster- Journal of Pedagogikal Developments.2023,1/1.

5. Наримбетова З.А., Давлатова М.А. Значимость организации упражнений для развития скорости устного счёта на уроках математики у учащихся начальных классов. / Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў / 2024 / 1 / 3658-666 стр.

6. Наримбетова З.А. Роль и функции геометрических задач в изучении свойств геометрических фигур. / International Electronic Scientific and Practical Journal «Way Science» Dnipro (Ukraine). – 2020

TA’LIMDA AXBOROT MUHITI VA UNING AHAMIYATI

Qarshiboyeva Xurinsa Karimovna,

Toshkent IPU dotsenti v.b.

Annotatsiya. Maqolada ta’lim muhitida muhim o‘ringa ega bo‘lgan axborot muhiti haqida va axborot muhiti doirasida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi ko‘plab zamonaviy va samarali ishlarni amalga oshirish uchun bajariladigan ishlar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: axborot muhiti, axborot resurslari, axborot oqimi, internet, kompyuter, mobil aloqa, raqamli axborot muhiti.

Axborot muhiti – bu insonlar, texnik vositalar, dasturiy ta’minot va axborot resurslari o‘rtasida axborot almashinuvi amalga oshadigan ijtimoiy va texnologik makon bo‘lib, uning asosiy xususiyatlariga quyidagilarni aytish mumkin:

Axborot resurslari mavjudligi: matn, audio, video, grafik va raqamli ma’lumotlar.

Axborotni uzatish vositalari: internet, kompyuter tarmoqlari, mobil aloqa va boshqa raqamli texnologiyalar.

Foydalanuvchilar: odamlar, tashkilotlar, tizimlar.

Axborot oqimi: berish, qabul qilish, saqlash, tahlil qilish va tarqatish.

Axborot muhitining turlari:

1. Ta’lim axborot muhiti. O‘quvchilar, o‘qituvchilar va texnologiyalar o‘rtasida axborot almashinuvi sodir bo‘ladigan makon (masalan, onlayn platformalar, elektron kutubxonalar).

2. Ijtimoiy axborot muhiti. Ijtimoiy tarmoqlar, forumlar, bloglar, ommaviy axborot vositalari orqali axborot tarqaladigan soha.

3. Raqamli axborot muhiti. Internet, mobil ilovalar, sun’iy intellekt, “bulutli texnologiyalar” asosidagi tizimlar.

Axborot muhitining ahamiyati shundaki, bilim almashishni tezlashtiradi, qaror qabul qilishni yengillashtiradi, o‘qitish va o‘rganishni qulaylashtiradi, jamiyatda axborot madaniyatini shakllantiradi. Ta’limda axborot muhitining ahamiyati beqiyos bo‘lib, u o‘quv jarayonini zamonaviy, interaktiv va samarali qilishda muhim rol o‘ynaydi. Ta’lim jarayonini loyihalashtirish, o‘qitishning interaktiv shakllarini yaratish, interaktiv yondoshuvlarni amaliyotga joriy qilish, o‘quv-metodik ta’minot yaratishda juda keng imkoniyatlar yaratiladi. Ya’ni bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Axborot muhiti yordamida o‘quvchilar cheksiz axborot manbalariga (internet, elektron kutubxonalar, onlayn kurslar) ega bo‘ladi, mustaqil ravishda yangi bilimlar izlash va o‘rganish imkoniga ega bo‘ladi. Axborot

muhiti axborot texnologiyalari bilan ishlashni yuzaga chiqaradi. Axborot texnologiyalari ta’limni vizual (video, grafik), audial (podkastlar, audio ma’ruzalar), interaktiv (testlar, o‘yinlar, simulyatsiyalar) shakliga keltiradi. Bu esa o‘quvchining qiziqishini oshiradi va bilimni mustahkamroq o‘zlashtirishiga yordam beradi. Axborot texnologiyalari masofaviy ta’lim imkonini ham beradi. Axborot muhiti orqali uyda, hatto boshqa shaharda yoki mamlakatda o‘qish mumkin. Karantin yoki boshqa holatlarda ham ta’lim uzluksiz davom ettiriladi (Zoom, Google Meet, Moodle, Teams va h.k.).

Axborot muhiti doirasida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi ko‘plab zamonaviy va samarali ishlarni amalga oshirishi mumkin. Quyida u bajara oladigan asosiy ishlar turlarga bo‘lib keltirilgan:

1. Ta’lim jarayonini boyitish. Elektron darsliklar va interaktiv materiallardan foydalanadi (masalan, video darslar, animatsiyalar, multfilmlar orqali mavzuni tushuntirish). Ta’limiy o‘yinlar, viktorinalar, testlar orqali bolalarni qiziqtiradi. Multimedia slaydlar yordamida mavzularni vizual tarzda yoritadi.

2. Masofaviy va mustaqil o‘qishni tashkil qilish. O‘quvchilarga uy vazifalarini onlayn tarzda yuboradi (Google Classroom, Telegram, Zoom va boshqalar orqali). Bolalar uchun video darslar yozadi yoki boshqa manbalardan ulashadi. Mustaqil ishlash uchun axborot manbalarini tavsiya qiladi: elektron kitoblar, bolalar uchun saytlardan havolalar.

3. O‘quvchi faoliyatini monitoring qilish. O‘quvchilarning raqamli ishlarini baholaydi: test natijalari, topshiriqlar, matnlar. Har bir o‘quvchining qiziqishi, rivojlanish darajasi bo‘yicha statistik kuzatuv yuritadi. Ilg‘or texnologiyalar yordamida individual yondashuvni amalga oshiradi.

4. Ota-onalar bilan axborot almashinuvini yo‘lga qo‘yadi. O‘quvchilarning yutuq va muammolari haqida ota-onalarni elektron pochta, messendjerlar yoki onlayn platformalar orqali xabardor qiladi. Sinf va maktabdagi yangiliklarni onlayn guruhlar orqali yetkazadi.

5. O‘z ustida ishlash va tajriba almashish. Onlayn seminar, vebinar, kurslarda qatnashadi (masalan: Pedagog.uz, Ziyonet). Boshqa o‘qituvchilar bilan axborot almashadi, tajriba o‘rtoqlashadi. Yangiliklardan xabardor bo‘lish uchun ta’lim bloglari, forumlar va platformalarni kuzatadi.

Demak, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi axborot muhitida darsni qiziqarli va interaktiv qiladi, o‘quvchilar va ota-onalar bilan samarali aloqa o‘rnatadi, o‘zining malakasini doimiy oshirib boradi. Axborot texnologiyalari o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida tezkor aloqani vujudga keltiradi. O‘quvchilarga savollar berish, fikr almashish, o‘qituvchilarga fikr bildirish, topshiriqlarni baholash imkonini yaratadi. Bu o‘quv jarayonida tezkor fikr-mulohaza (feedback) olishga yordam beradi. Ta’limda axborot muhiti ta’lim sifatini oshirishga, ta’lim shaxsiylashtirishga, har

bir o‘quvchiga mos materiallar tanlashga, tahlil vositalari orqali o‘quvchi faoliyati doimiy kuzatib borishga xizmat qiladi. Axborot muhiti va axborot texnologiyalari orqali o‘qituvchi darslarni yanada samarali rejalashtiradi. Xulosa shuki, axborot muhiti – bu zamonaviy ta’limning ajralmas qismi bo‘lib, ta’lim jarayonini tezlashtiradi, o‘quvchini faollashtiradi, ustozlar ishini yengillashtiradi, o‘zlashtirish samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jabborova O., Umarova Z.. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent. “Malik print”. 2021
2. Mavlonova R., Voxidova N., Raxmonkulova N.. Pedagogika nazariyasi va tarixi 2010.
3. Qorayev S. Pedagogika. O‘quv qo‘llanma. – T.: “Zebo Print”, 2023.
4. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. Darslik. – T.: A.Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi, 2001.

ТАШКИЛИ КОРҲОИ МУСТАҚИЛОНАИ ХОНАНДАҒОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОЙ ДАР ДАРСҲОИ МАТЕМАТИКА

Рабиев Сатторбердӣ Мавлонович,

*Дотсенти МДТ, Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Бобоҷон Ғафуров. (Тоҷикистон).*

Юлдошева Зӯхрохон Луҳмоновна,

*Муаллимаи МДТ, Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Бобоҷон Ғафуров. (Тоҷикистон).*

Имомбердиев Султанмурад Саитганиевич,

*Муаллими кафедраи “Фанҳои табиӣ ва математика дар
таълими ибтидоӣ”и ДДП Чирчиқ. (Ўзбекистон).*

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур оид ба нақши корҳои мустақилона дар рушди фаъолияти маърифатӣ ва ташаккули дониш, маҳорат ва малакаҳои хонандагонӣ хурдсол дар мисоли дарсҳои математика сухан меравад. Муаллифон қайд менамоянд, ки дар дарсҳои математика корҳои мустақилонаро бо ҳадафҳои таълимӣ, машқу мустаҳкамкунӣ донишу ташаккул додани малакаҳои таълимӣ, арзёбии донишу маҳоратҳои таълимӣ ва пешгирии хатогиҳои хонандагон ташкил кардан мумкин аст.

Калидвожаҳо: фаъолнокии хонандагон, ташаккули салоҳиятҳои умумитаълимӣ, усулҳои таълим, корҳои мустақилона, арзёбии донишу маҳоратҳои таълимӣ, пешгирӣ ва ислоҳи хатогиҳо.

Дар Стандарти таълими фанни «Математика» барои синфҳои 1–4-уми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ чунин қайд карда шудааст: «Рушди босуръати илму техника ва технология дар шароити муосир аз шахс талаб мекунад, ки фаъолияти маърифатӣ, иҷтимоиашро ба талаботи давраи замони мутобиқ созад. Барои ноил шудан ба натиҷаҳои таълим дар замони муосир танҳо интиқоли донишҳо кифоя нест, аз ин лиҳоз таълим бояд салоҳиятҳоеро дар хонанда ташаккул диҳад, ки ӯ мустақилона фаъолиятро ба нақша гирад, маълумоти заруриро барои ҳалли масъалаҳо, муқоиса ва таҳлили ақида ва ахбор, арзёбии раванди иҷроиши фаъолият, муайян кардани ғалатҳо ва ислоҳи онҳо ҷамъоварӣ намояд.» [8; с.14]

Ин муқаррароти Стандарти таълими фанни «Математика» барои синфҳои 1–4-уми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар бахши «Мақсад ва вазифаҳои фанни математика дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ»-и Барномаи таълими фанни «Математика» барои синфҳои 1–4-уми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ чунин тавсеа гардидааст: «...ташаккули шахсияти кӯдак ба воситаи мазмуни курси математика, фаъолияти идрок ва коммуникативӣ, инчунин тайёри ба мустақилона аз бар намудани дониш, меҳнат, фарҳанг ва таърихи ҷомеа.» [2; с.10]

Вазифаи асосӣ ва басо муҳими омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ ба хонандагон пурра аз худ қунонидани барномаи таълимӣ буда, бо ин мақсад онҳо аз усули тарзҳои гуногуни таълимдихӣ истифода мебаранд. Сарчашмаҳои методикаи математика вобаста ба мавзӯи дарс дар вақти омӯзонидани ин фан чунин тарзу усулҳои дарсомӯзониро пешниҳод менамоянд: фаҳмонидан (баён), сӯҳбат, қорҳои мустақилона, аёнӣ, бозҳои дидактикӣ, машқҳои шавқовар, индуксия, дедуксия, таҳлилу таркиб, умумигардониву хулосабарорӣ, монандкунӣ ва ғайра. Ҳар кадом тарзу усулҳои номбаршуда дар таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ ҷой ва мавқеи худро доранд ва табиист, ки яке дигареро иваз карда наметавонад. З-ин рӯй, аз тарафи омӯзгор дуруст ва бомаврид истифода бурдани онҳо барои фаъолонидани фаъолияти таълимии хонандагон ва инкишофи қобилияти дарккунии онҳо роли бузург ва муҳимро мебозанд.

Дар шароити демократияву азнавсозии бузурги ҷамъиятӣ дар назди қормондони соҳаи маориф вазифаи таълиму тарбияи насли наврас дар рӯҳияи ташаббускориву эҷодкорӣ ва мустақилнокӣ меистад. Дар заминаи талаботҳои, ки дар назди мактабҳои имрӯза гузошта шудаанд, устодонро зарур аст, ки тарзу усулҳоеро қорбаст намоянд, ки дарсро пурмазмуну рангин ва самарабахш гардонида, фаъолнокии хонандагонро метезонанд.

Яке аз чунин тарзҳои таълим ба роҳ мондани қорҳои мустақилонаи хонандагон мебошад, инкишофи қобилияти ақливу зеҳнии хонандагонро бе

ичрои фаъолияти мустақилона тасаввур кардан мумкин нест. К.Д.Ушинский чунин ҳисоб мекард, ки фақат ташкили дурусти корҳои мустақилона барои чуқур ва мустаҳкам азхуд намудани донишҳо, барои инкишофи тафаккури хонандагон шароити мусоидат фароҳам меорад. Ӯ навишта буд, ки “..афкори худро баён карда натавоништан камбудӣ аст, надоштани андешаи мустақил камбудии боз ҳам бузургтар аст, зеро ки андешаҳои мустақил аз донишҳои мустақил ба даст оварда мешаванд. Аз ин рӯ, дар кӯдак майл ва қобилияти мустақилона азхуд кардани донишҳои навро инкишоф додан, ба ӯ барои гирифтани маълумоти муфид на танҳо аз китобҳо, балки аз ашёи атроф, аз рӯйдодҳои ҳаёт имконият додан хеле муҳим аст. Бо чунин неруи рӯҳӣ инсон тамоми умр таҳсил мекунад.” [5; с.139].

Доир ба зарурати ташкил ва ба роҳ мондани кори мустақилонаи хонандагон дар чараёни таълим педагоги барҷаста Н.К.Крупская мегӯяд, ки “бояд насли наврасро ёд диҳем, ки донишхоро мустақилона азхуд кунанд” [6; с.427].

Дар шароити бозсозии кори мактабу маориф ин масъала боз ҳам ҳаётиву муҳим гардид. Зеро истифодаи кори мустақилона дар раванди таълим қобилиятҳои донишазхудкунии хонандагонро ташаккул дода, бораи инкишоф ёфтани маҳорату малака ва пурраву чуқур аз худ кардани донишҳо ёрӣ мерасонад.

Худи мафҳуми кори мустақилона чӣ маъно дорад?

Ба ин савол Б.П.Есипов чунин ҷавоб додааст: “Кори мустақилонаи хонандагон, ки дар чараёни таълим ташкил карда мешавад-ин чунин корест, ки бе иштироки бевоситаи омӯзгор, аммо аз рӯи супориши ӯ дар мӯҳлати махсус муайянкардашуда иҷро карда мешавад. Дар ин вақт хонандагон қувва ва амалиётҳои ақливу ҷисмонии худро барои ба даст овардани мақсади дар наздашон гузошташуда равона менамоянд.” [3; с.15].

Ҳангоми ташкил ва гузаронидани корҳои мустақилона ҳаминро бояд дар хотир дошт, ки он бевосита дар зери роҳбарии омӯзгор гузаронида мешавад ва ташкили чунин тарзи таълим омӯзгорро ҳеҷгуна сабукдӯш нахоҳад гардонид. Баръакс, истифодаи ин усул масъулияти омӯзгорро дучанд зиёд мегардонад, зеро ҳанӯз зимни банақшагирии дарс омӯзгор бояд муайян намояд, ки дар кадом лаҳзаи дарс кадом намуди кори мустақилонаро ташкил менамоянд ва он чӣ гуна самара мебахшад.

Кори мустақилона, ки дар дарс ташкил карда мешавад, бояд ҷавобгӯи талаботҳои зайл бошад:

- барои инкишофи фаъолияти зехнӣ, ташаббуснокӣ ва эҷодии хонандагон мусоидат намояд;

- маводҳои кори мустақилона ба дониш, маҳорату малакаи бачагон таънамонанд ва мувофиқи имконоти зеҳниву дастраси хонандагон бошанд;
- сохт, ҳаҷм ва вазни корҳои мустақилона принсипи аз осон ба душворро ифода карда тавонад.

- намудҳои гуногуни кори мустақилона ташкил карда шавад.

Амалияи таълим нишон медиҳад, ки дар ташкилу гузориш ва баҳодихӣ ба меҳнати хонанда ҳангоми корҳои мустақилона камбудиву норасогии зиёде мавҷуданд. Ҳатто дар баъзе ҳолатҳо корҳои мустақилонаро ба корҳои санҷишӣ ягона ҳисоб менамоянд. Ҳамаи ин далели онанд, ки дар ин масъала тасаввуроти аниқу равшан мавҷуд нест. 3-ин сабаб, мо қарор додем, дар мақолаи мазкур дар мисоли дарси математикаи синфҳои ибтидоӣ роҷеъ ба ташкили корҳои мустақилона тибқи мақсадгузорию омӯзгор сухан ронда, ҷанбаҳои умумиву мухталифи онҳоро шарҳ диҳем.

Корҳои мустақилонаро вобаста ба мақсади гузоришашон ба се гурӯҳи асосӣ ҷудо кардан мумкин аст: таълимӣ, машқӣ ва санҷишӣ.

Ташкилу гузаронидани **корҳои мустақилонаи таълимӣ** ба азхудкунии донишҳои нав алоқаманданд. Дар чараёни чунин корҳо унсурҳои фаъолияти дарккунии хонандагон – ҳулосабарорӣ, ҷамъбасткунӣ, ҳалли масъалаҳои мантиқӣ, муқоиса намудани натиҷаҳо ва ғайра ташаккул меёбанд.

Ингуна корҳои мустақилонаро пеш аз баёни мавзӯи нав ва ё дар рафти он ташкил намудан мумкин аст.

Мустақилона ҳулоса баровардан ва ҷамъбаст карда тавонистани хонандагони синфҳои ибтидоӣ бисёр муҳим аст. Аммо ин бо осонӣ ба даст намеояд. Мустақилона кор карданро ба онҳо омӯзонидан зарур аст.

Дар вақти ташкили корҳои мустақилонаи таълимӣ барои аҳли синф пешкаш намудани як вариант мувофиқи мақсад аст. Ба хонандагон иҷозат додан лозим аст, то яқоя фикру мулоҳизаронӣ кунанд.

Масалан, дар синфи 2 ҳангоми омӯзонидани ҳосияти ҷойивазкунии ҳамзарбҳо (мавзӯи «Ҷойивазкунии зарбшавандаҳо», китоби дарсии «Математика» барои синфи 2, саҳифаи 78, Душанбе. «Собириён», 2012) барои кори мустақилона ҳалли чунин ҷуфти мисолҳоро супоридан мумкин аст:

$$2 \times 3 =$$

$$3 \times 4 =$$

$$5 \times 2 =$$

$$6 \times 2 =$$

$$3 \times 2 =$$

$$4 \times 3 =$$

$$2 \times 5 =$$

$$2 \times 6 =$$

Баъди аз тарафи хонандагон иҷро гардидани супориш омӯзгор бо чунин саволҳо ба бачаҳо муроҷиат менамояд:

О: - Бачаҳо, биёед ҷуфти аввали мисолҳоро муқоиса мекунем. Ин мисолҳо ҷӣ монандӣ доранд?

Х: - Дар ҳарду ҳам ҳосили зарб адади 6 аст.

О: - Дуруст. Дар ин мисолҳо боз чӣ монандӣ мебинед?

Х: - Ҳар ду мисол доир ба амали зарб

О: - Дуруст. Дар ин мисолҳо боз чӣ монандӣ мебинед?

Х: - Дар ин мисолҳо зарбшавандаҳо ададҳои 2 ва 3 мебошанд.

О: - Дуруст. Оё дар ин мисолҳо фарқият ҳаст? Онҳо аз ҳамдигар бо чӣ фарқ мекунанд?

Х: - Дар мисоли якум адади 2 зарбшавандаи якум ва адади 3 зарбшавандаи дуум аст, дар мисоли дуум бошад, адади 3 зарбшавандаи якум ва адади 2 зарбшавандаи дуум аст.

О: - Дуруст. Дар мисоли дуум мо чойи зарбшавандаҳоро иваз кардем. Оё ҳосили зарб тағйир ёфтааст?

Х: - Чои зарбшавандаҳоро иваз карда бошем ҳам, ҳосили зарб тағйир наёфтааст.

Ба монанди мисолҳои болоӣ омӯзгор якчанд мисолҳо тартиб медиҳад. Бачаҳо мустақилона ҳал менамоянд.

Пас аз ба охир расидани кори мустақилона омӯзгор мегӯяд: - Бачаҳо ҳоло шумо якчанд мисолҳо ҳал намудед. Канӣ, як фикр кунед, дар бораи ин мисолҳо чӣ гуфтан мумкин?

Бо ёрии омӯзгор хонандагон ба хулосаи зерин меоянд: **“Аз чойивазкунии зарбшавандаҳо ҳосили зарб тағйир намеёбад.”**

Чунин хулосабарорӣ имконият медиҳад, ки бачаҳо мисолу масъалаҳои мутааллиқи ин мавзуро бемалол ҳал намоянд.

Дар вақти гузаронидани корҳои мустақилонаи таълимӣ баҳо гузошта намешавад. Лекин кӯшишу ғайрати бачагони алоҳидаро қайд намуда, онҳоро бо суханони таҳсину офарин ва болидарӯхкунанда қадр намудан зарур аст.

Омӯзгор **корҳои мустақилонаи машқиро** бо мақсади мустаҳкам намудани дониши хонандагон ва ташаккул додани маҳорату малакаҳои ҳисоббарорӣ онҳо ташкил менамояд, зеро, гарчанд зимни омӯзиши мавзуи нав хонандагон оид ба он мафҳум пайдо кунанд ҳам, то даме, ки худӣ хонанда дар заминаи мафҳуми азбаршуда (қоида, ҳосият, роҳи иҷрои амал ва ғайра) мустақилона иҷро кардани супоришҳоро ёд нагирад, гуфтан мумкин нест, ки бачаҳо мавзуро аз бар кардаанд. 3-ин сабаб ҳам, бо мақсади мустаҳкамкунии донишҳои азбаршуда ва ба маҳорату малака бадал сохтани онҳо ташкилу гузаронидани корҳои мустақилонаи машқӣ тавсия дода мешавад.

Корҳои мустақилонаи машқиро дар ҳар дарси математика ташкил намудан мумкин аст. Барои самаранок гузаронидани дарсҳои мустаҳкамкунӣ омӯзгорро зарур аст, ки дар вақти тартиб додани нақшаи дарс комплексҳои таълимӣ – машқиро муайян кунад: кадом мисолу масъалаҳоро ба мақсади

фаҳмондадихӣ истифода мебаранд, чӣ хел мисолҳоро дар тахта ҳал карда мешавад ва барои кори мустақилона чӣ супориш дода мешавад, муайян намояд.

Ҳангоми ташкили корҳои мустақилонаи машқӣ ба интихоби мисолу масъала диққати махсус додан лозим аст. Супоришҳо бояд ҳам шавқовар ва ҳам ба бачагона фаҳмо бошанд ва хонандаро ба ҷӯстучӯю фикр кардан водор намуда, фаъолияти эҷодӣ ва тафаккури мантиқи онҳоро инкишоф диҳанд, ба таҳлил ва муқоисакунӣ одат кунонанд.

Масалан: дарсҳои гузошта хонандагон дар бораи масъалаҳои дуамала тасаввурот пайдо намуда буданд (мавзуи «Масъала, шарт, талабот, ҳал», китоби дарсии «Математика» барои синфи 1, саҳифаи 176, Душанбе. «Собириён», 2012). Бо мақсади мустаҳкам намудани дониши хонандагон ва ҳосил намудани малакаю маҳорат омӯзгор метавонад дар ҳалли масъалаи зерин аз кори мустақилонаи машқӣ истифода барад:

Масъала: *«Дар шохи дарахт 12 гунчишк буд. 2 гунчишк pariда рафт, 3 гунчишк дигар омада нишаст. Дар шохи дарахт чанд гунчишк нишастааст?»* (китоби дарсии «Математика» барои синфи 1, саҳифаи 179, Душанбе. «Собириён», 2012)

Омӯзгор чӣ тавр хондани шартӣ масъаларо ба хонандагон хотиррасон мекунад. Яке аз хонандагон шартӣ масъаларо хонда шарҳ медиҳад:

Х: - Аз шартӣ масъала маълум аст, ки аз 12 гунчишк дар шохи дарахт нишаста 2 гунчишк pariда рафта, боз 3 гунчишк омада нишастааст. Мо намедонем, ки акнун дар шохи дарахт чанд гунчишк нишастааст?

О: - Барои ба саволи масъала ҷавоб додан чӣ корҳо бояд иҷро гарданд?

Х: - Аввал муайян мекунем, ки баъди pariда рафтани 2 гунчишк дар шохи дарахт чанд гунчишк монд. Агар ба гунчишкҳои боқимонда боз 3 гунчишк омада ба шох нишастаро ҳамроҳ кунем, ба саволи масъала ҷавоб медиҳем.

Пас аз ин аҳли синф якҷоя шартӣ мухтасари масъаларо тартиб медиҳанд ва омӯзгоре, ё яке аз хонандагон онро дар тахтаи синф менависанд.

Аҳли синф мустақилона ба кор шурӯъ мекунанд. Омӯзгор аз болои фаъолияти хонандагон назорат мебарад. Дар охир камбудиву хатогиҳо ислоҳ карда мешавад.

Ҳангоми ташкили корҳои мустақилонаи машқӣ ба ҳамаи хонандагон гузоштани баҳо шарт нест, вале нафарони дар иҷрои кор фаъолтарро бо суханони рӯҳбаландкунанда қайд намудан дуруст аст, зеро ин баҳри болидахотирии хонандагон ва ташаккули фазои мусбати эмотсионалӣ муфид аст.

Бо мақсади санчишу арзёбии дониш, маҳорату малакаи хонандагон истифодаи **корҳои мустақилонаи санчишӣ** тавсия мегардад, ки онҳоро мутобиқ ба ҳадафҳои дар наздаш гузоштаи омӯзгор метавон ба ду гурӯҳ чудо намуд:

1. Корҳои назорату арзёбӣ (контролӣ), ки бо мақсади муайян намудани дониш, малака ва маҳорати хонандагон гузаронида мешавад. Ташкилу гузориши корҳои контролӣ дар нақшаи тақвими муайян карда шуда, барои иҷрои он дар журнали синф баҳо гузоштан ҳатмист.

2. Корҳои мустақилонаи санчишӣ бо мақсади муайян намудани маҳсулнокии таълим аз рӯи мавзуи муайян гузаронида мешавад. Корҳои мустақилонаи санчишӣ аз рӯи маводе ташкил карда мешавад, ки он дар вақти дарс омӯхта, мустаҳкам ва такрор карда шудааст. Иҷро намудани он аз хонандагон ғайрибаҳона талаб менамояду ҳалос. Натиҷаи корҳои мустақилона нишон медиҳад, ки дониши нав то чӣ андоза азҳуд карда шудаанд.

Ғайр аз ин, корҳои мустақилонаи санчишӣ нишон медиҳанд, ки кадоме аз хонандагон бо ёрии фардӣ (индивидуалӣ) мӯхтоҷанд. Ин ба омӯзгор имкон медиҳад, ки ба хонандагони суҷхону қафомонда сари вақт мадад расонад, усулу воситаҳои ғайрибаҳонаи хонандагонро ҷустуҷӯ намояд.

Корҳои мустақилонаи санчишӣ дар муддати аз 5 то 15 дақиқа гузаронида мешаванд. Омӯзгор бояд дар вақташ ба корҳои санчишӣ баҳо гузорад.

Ҳамин тавр, кори мустақилона аз ҷумлаи усулҳои мақбул ва самарабахши таълим буда, мундариҷаи дарсро рангин ва дониши талабагонро мустаҳкам менамояд. Омӯзгор дар ҷараёни дарс намудҳои гуногуни машқҳои мустақилонаро ҳам дар такрори мавзуи гузашта, ҳам дар вақти баёни мавзуи нав ва ҳам дар лаҳзаҳои мустаҳкамкунӣ бояд истифода барад, зеро ки иҷрои корҳои мустақилона на танҳо барои муайян намудани дараҷаи донишазҳудкунии хонандагон, балки барои минбаъд баланд бардоштани дониши онҳо низ кӯмак мерасонад.

Адабиётҳои истифодашуда:

1. Бантова, М.А., Бальтюкова, Г.В., Полевщикова, А.М. Методика преподавания математики в начальных классах. – М.: 1976. – 314 с.

2. Барномаи таълими фанни «Математика» барои синфҳои 1–4-уми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. / Нугмонов М. ва диг. // Душанбе. 2023. – 104 с.

3. Есипов, Б.П. Самостоятельная работа учащихся на уроках. – М.: Учпедгиз. 1961. – 240 с.

4. Истомина, Н.Б. Активизация учащихся на уроках математики в начальных классах. – М.: 1985. – 128 с.
5. Константинов, Н.А., Медынский Е.Н., Шабаетова М.Ф. История педагогики: учебник. – Издание 5-е, дополненное и переработанное. – М.: Просвещение, 1982. – 447 с.
6. Крупская, Н.К. Педагогические сочинения в 10 т. Т.3. Обучение и воспитание в школе. – М: Изд-во АПН, 1959. – 798 с.
7. Содикова, Р.И., Кароматуллоева С.Х. Усулҳои таълики супоришҳои тафриқавӣ. // Мактаби Советӣ, №6. 1991. - С. 64
8. Стандарти таълими фанни «Математика» барои синфҳои 1–4-уми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. / Нугмонов М. ва диг. // Душанбе. – 2023. – 56 с.

MATEMATIKA DARSLARIDA O‘QITISH METODIKASI MUAMMOSINING NAZARIY ASOSLARI

Sultanov Turdali Muxtaraliyevich,

*Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’limda matematika va tabiiy fanlar”
kafedrası katta o‘qituvchisi, p.f.f.d. (PhD).*

Sadirkhova Aqjarqin Marat qizi,

Ag‘abekova Nurgul Jannur qizi,

Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari.

Annotatsiya. *Boshlang‘ich maktabda o‘qishni endi boshlayotgan o‘quvchilar bilan ishlash, ularga ta’lim berish va xulq-atvorining rivojlanishiga erishish juda katta mas‘uliyat talab etadi. Bunda, pedagogika muhim ahamiyatga ega, chunki u o‘qituvchilarga sinfni tashkil qilish uchun eng yaxshi tajribalar haqida tushuncha beradi. Bu ularga turli xil o‘quvchilar qanday o‘rganishlarini tushunishga imkon beradi, shuning uchun ular o‘z darslarini ushbu ehtiyojlarga moslashtirishlari mumkin. Natijada, bu ularning o‘qitish sifatini oshiradi, chunki u talabalar tomonidan yaxshi qabul qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilari, pedagogika, sifatli ta’lim, bolalar bilan ishlash, boshlang‘ich sinf, sinf muhiti, pedagogik maslahatlar.*

Didaktikada o‘qitish usullari deganda, odatda, o‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi birgalikdagi faoliyat usullari tushuniladi, ular orqali o‘qituvchi o‘tkazadi, o‘quvchi esa bilim, ko‘nikma va qobiliyatlarni oladi.

O‘qitish usullarini tanlash bir qator omillar bilan belgilanadi: hozirgi rivojlanish bosqichidagi maktab vazifalari, mavzu, o‘rganilayotgan materialning

mazmuni, o‘quvchilarning yoshi va rivojlanish darajasi, shuningdek o‘quv materialini o‘zlashtirishga tayyorlik darajasi. O‘qitish usullarini tanlashga talabalarni ma’lum bir kasbni o‘zlashtirishga tayyorlash, shuningdek, muammolarni hal qilish va ijtimoiy moslashuv ta’sir qiladi.

O‘qitish usullari – bu o‘qituvchi va talabalarining o‘quv muammolarini hal qilishga qaratilgan birgalikdagi faoliyati usullari.

O‘qitish usulini vositalardan farqlash kerak. Usul faoliyat bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, faoliyatdan tashqarida mavjud emas. O‘quv qo‘llanmasi sifatida darsliklar, kitoblar, ma’lumotnomalar, o‘quv qo‘llanmalari, texnik vositalar, lug‘atlar, ko‘rgazmali qurollardan foydalaniladi. Ular turli maqsadlarda ishlatilishi mumkin. Har qanday faoliyatga jalb qilinganda, ular faoliyat maqsadiga erishishga imkon beradi. O‘quv jarayonida turli xil vositalardan foydalanish faoliyat uslubini o‘zgartiradi. [1; 25-b.]

Og‘zaki usul – uning asosini so‘z tashkil etadi va o‘qituvchining vazifasi so‘z orqali o‘quvchilarga ma’lumot berishdir. Og‘zaki muloqot o‘qitish tizimida etakchi usul hisoblanadi, chunki u minimal vaqt ichida katta hajmdagi ma’lumotlarni uzatish imkonini beradi.

O‘qitishning og‘zaki uslubiga quyidagilar kiradi: hikoya, ma’ruza, tushuntirish, suhbat, muhokama, shuningdek, darslik bilan mustaqil ishlash. Hikoya va ma’ruzadan (monologik usullar) farqli o‘laroq, suhbat va munozara (faol usullar) talabalarni materialni muhokama qilishga jalb qiladi, bu ularning bilim jarayoniga qiziqishini oshiradi.

Amaliy usul. Ushbu uslub talabalar tomonidan faol amaliy ishlarni o‘z ichiga oladi. Amaliy o‘qitish usullari quyidagi shakllarda taqdim etilishi mumkin:

- mashqlar (talabalarining aqliy yoki amaliy harakatlarni bajarishi, ularning maqsadi ma’lum bir malakani mukammal egallashdir);
- laboratoriya va amaliy ishlar, bunda talabalar muayyan hodisalarni asbob-uskunalar yoki o‘quv mashinalari yordamida o‘rganadilar;
- didaktik o‘yinlar - o‘rganilayotgan jarayonlar yoki hodisalarni modellashtirish.

Ko‘rgazmali metod o‘rganish jarayonida o‘rganilayotgan ob’ektlar, jarayonlar yoki hodisalarning mohiyatini aks ettiruvchi ko‘rgazmali qurollardan yoki boshqa vositalardan foydalanishni nazarda tutadi.

Vizual usullarni ikki guruhga bo‘lish mumkin:

- illyustratsiyalar (chizmalar, jadvallar, xaritalar);
- namoyishlar (bu filmlarni tomosha qilish va tajribalar o‘tkazishni o‘z ichiga oladi).

O‘qitishning evristik yoki qisman kashfiyot usuli o‘qituvchining savol berishini va talabalarining unga javob izlashni o‘z ichiga oladi. Shunday qilib,

o‘quvchilar "tayyor" bilimlarni olmaydilar, balki yechim izlashda faol ishtirok etadilar va shu bilan ularning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradilar.

Evristik ta’lim usullari turli tanlovlar, tadqiqot va insholarni o‘z ichiga oladi. Mashg‘ulotlarning evristik shakllariga evristik darslar, olimpiadalar, intellektual o‘yinlar, ijodiy himoya, o‘qitishning interfaol shakllari kiradi.

Muammo usuli. Muammoli ta’lim muammoli vaziyatlarni hal qilish shaklida amalga oshiriladigan ta’limni anglatadi. Muammo o‘quvchilarning fikrlash jarayonlarini faollashtirishi, ularni yechimni faol izlashga undashi kerak. Muammoli ta’lim metodi bilimlarni egallashdan tashqari o‘quvchilarga uni olish usullarini ham o‘zlashtirish imkonini beradi:

- qidiruv amaliyoti;
- tahlil ko‘nikmalari;
- mustaqil tadqiqot faoliyati;
- olingan ma’lumotlarni tartibga solish.

Tadqiqot usuli. Bu metodning mohiyati shundan iboratki, o‘qituvchi o‘quvchilarga bilim bermaydi, ular o‘zlari ko‘rib chiqilayotgan muammoni faol tadqiq etish orqali olishlari kerak; O‘qituvchi muammoni tuzadi, o‘quvchilar esa uni mustaqil ravishda tushunadilar, farazni ilgari suradilar, uni tekshirish rejasini tuzadilar va xulosalar chiqaradilar. Natijada izlanish jarayonida olingan bilimlar chuqurligi bilan ajralib turadi, o‘quv jarayoni jadal kechadi, o‘quvchilarda ko‘rib chiqilayotgan muammoga qiziqish namoyon bo‘ladi.

Tushuntirish va illyustrativ usul. Bu usul eng tejamkor o‘qitish usullaridan biri bo‘lib, uning samaradorligi ko‘p asrlik amaliyotda isbotlangan. Usulning mohiyati shundan iboratki, o‘qituvchi ma’lumotni vositalar kombinatsiyasi yordamida taqdim etadi: og‘zaki va bosma so‘zlar, ko‘rgazmali va amaliy materiallar.

Talabalar ma’lumotni idrok etadilar va uni o‘zlashtirish uchun zarur bo‘lgan harakatlarni bajaradilar - ular tinglaydilar, tomosha qiladilar, o‘qiyladilar, ilgari o‘tilgan materiallar bilan taqqoslaydilar va eslaydilar.

O‘qituvchining so‘zi eng qulay va keng tarqalgan o‘qitish vositasidir. So‘zlardan foydalanishni o‘rgangan o‘qituvchi hatto eng mavhum tushuncha va g‘oyalarni ham bolalarga tushunarli qiladi. U so‘z yordamida bolalar ongida o‘tmish, insoniyatning ajoyib kelajagi, koinot tuzilishining yorqin suratlarini uyg‘ota oladi. So‘z o‘quvchilarning tasavvurini, xotirasini, his-tuyg‘ularini faollashtiradi. O‘rganishning birinchi bosqichida, bolalar kitobdan foydalanishni o‘rganmaguncha, so‘z deyarli yagonadir, dunyoni anglash vositasi.

O‘qituvchining hikoyasi. Bu voqealarning jonli, majoziy, hissiy taqdimoti bo‘lib, asosan faktik materiallarni o‘z ichiga oladi. Hikoyani mohir o‘qituvchi o‘quvchilarning ma’lum tizimda bilim olishini ta’minlaydi, tafakkurini

rivojlantiradi, so‘zlardan mohirona foydalanishni ko‘rsatadi. Mavzuning o‘ziga xos xususiyatlariga qarab, hikoyaning tabiati o‘zgarishi mumkin. Eng keng tarqalgani hikoyalar-voqea-hodisalar taqdimoti, yozuvchilar, tarixiy shaxslar hayoti va ijodi haqidagi hikoya va tasviriy hikoyalar - o‘simliklarning tuzilishi tasviri, turli xil asboblari va apparatlarning dizayni, moddalar tarkibi va boshqalar [2; 40-b.]

Suhbat. Suhbat davomida o‘qituvchi o‘quvchilarning mavjud bilimlari va amaliy tajribasiga tayanib, savollardan foydalanib, o‘quvchilarni yangi bilimlarni tushunish va o‘zlashtirishga olib boradi. Suhbat davomida talabalarning mustaqil bayonotlari va fikrlashlari uchun keng imkoniyatlar ochiladi. Suhbat o‘qituvchiga nafaqat tayyorgarlik sifatini va o‘quv materialini o‘zlashtirish chuqurligini aniqlashga, balki har bir o‘quvchining qobiliyatini o‘rganishga imkon beradi. O‘qituvchi frontal suhbatga o‘tganda talabalar tom ma’noda jonlanadi. Kuchli talabalar savollarga tezda javob berishadi, ularning namunasi o‘rtacha va zaiflarni o‘ziga jalb qiladi va bir necha daqiqadan so‘ng sinfda umumiy ish ko‘tarilishi hukm suradi. Bunday faol ishlardan so‘ng o‘qituvchi ularni o‘z fazilatlariga ko‘ra maqtasa, o‘quvchilar qanchalik mamnun bo‘lishadi! O‘qituvchi suhbatdan oldingi material bilan yangi material o‘rtasida aloqa o‘rnatish, yangi bilimlarni etkazish, shuningdek, uni mustahkamlash va tekshirish uchun foydalanadi. [2: 42-b.]

Kuzatish usuli. Hozirgi vaqtda ta’lim hayot bilan chambarchas bog‘liqlikka asoslangan bo‘lsa, o‘quv jarayonida kuzatish usulini qo‘llash chegaralari sezilarli darajada kengaymoqda. Tabiatning, inson mehnatining, ijtimoiy hayotining xilma-xil hodisalarini, o‘qituvchi tomonidan yo‘naltirilgan va tashkil etilgan kuzatishlarni kuzatmasdan turib, ta’limni hayot bilan bog‘lash vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshirishni tasavvur qilib bo‘lmaydi. Kuzatish usulini keng qo‘llash zarurati bolalarning atrofdagi voqelik hodisalarini bilish jarayonini ko‘rib chiqishdan kelib chiqadi. Kuzatishlar asosida o‘quvchilarning g‘oyalari shakllanadi va chuqurroq rivojlanadi, ularning bilimlari yanada ishonchli bo‘ladi.

To‘g‘ri olib borilgan kuzatishlar bolalarning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. K.D.Ushinskiy to‘g‘ri ta’kidlagan edi: "Agar ta’lim bolalarda ongni rivojlantirishga da’vo qilsa, u ularning kuzatish qobiliyatini ishga solishi kerak". [2: 45-b.]

Oddiy kuzatishlar talaba tomonidan har kuni amalga oshiriladi. Ularning tabiati har xil bo‘lishi mumkin: bankadagi baliqlarning harakatini kuzatish, o‘simliklarning o‘sishini kuzatish, hayvonlarni kuzatish va hokazo. Kuzatishlar o‘qituvchi tomonidan talabalar bilan birgalikda tuzilgan aniq dastur bo‘yicha amalga oshirilishi mumkin. Ular materialni o‘rganish uchun dastlabki yoki yakuniy, yakuniy bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva B.S., Sadikova A.V., Toshpo‘latova M.I. Boshlang‘ich matematika kursi nazariyasi. Pedagogika oliy ta’lim muassalarining 5111700-«Boshlang‘ich ta’lim vasport-tarbiyaviy ish» bakalavr yo‘nalishi talabalari uchun mo‘ljallangan darslik – T.: «Innovatsiya-ziyo», 2018. – 37 bet.
2. Burxonov S., Xudoyorov O‘., Norqulova Q., Ruzikulova N., Goibova L. “Matematika” Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik. «SHARQ» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, Toshkent, 2019.

IMPROVING THE PEDAGOGICAL EFFECTIVENESS OF PHYSICS INSTRUCTION THROUGH THE IMPLEMENTATION OF STEM-ORIENTED PROJECTS

Suyarov Kusharbay Tashbayevich,

Associate Professor of Chirchik State Pedagogical University.

Shermetova Sayyora Turaxodjayevna,

Student of the Chirchik State Pedagogical University.

Abstract. *This paper discusses the organization of STEM project activities in the development of a modern set of laboratory works for physics in general secondary schools*

Key words: *STEM education, project work, laboratory work, general secondary education.*

The implementation of STEM projects plays a significant role in supporting the economic interests of our country, particularly in the context of executing the Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan No. PQ-5032 dated March 19, 2021, “On Measures to Improve the Quality of Education in the Field of Physics and Develop Scientific Research,” and the Presidential Decree No. PQ-289 dated June 21, 2022, “On Measures to Further Develop the Activities of Higher Education Institutions to Improve the Quality of Pedagogical Education.”

Also in another Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan No. PQ-3931 dated September 5, 2018, is written that “On Measures to Introduce New Principles of Governance in the Public Education System,” outlines the phased implementation of STEM education into educational practice. The implementation of this decree included practical training and project work of the general secondary education schools currently in use, including the textbooks of physical education, in which STEM education is integrated [4; 5]. For example, in the study of the

subject of pressure, students like “making a fountain”, “making a thermos” on the topic of thermal phenomena, “making a Periscope” in the optics section, “making an Electroscope” on the topic of an electric field, “creating a source of current using a lemon” on the topic of electric current. Ongoing research in this field has provided several significant proposals and recommendations aimed at advancing STEM education. These include: the development of a National Program for the promotion of STEM education; the integration of STEM education into the curricula of pedagogical higher education institutions; the establishment of laboratories and technical infrastructure necessary for teaching STEM subjects in educational institutions; and the creation of textbooks, teaching aids, and methodological manuals for educators involved in STEM instruction [6].

However, now in pedagogical institutions of higher education, educators perceive the STEM initiative as a new phenomenon, and the imagined results in places have not yet fully found their solution. What is STEM education itself in students? Who needs STEM education for and why? Responses to questions like “How can STEM education be put into practice?” are increasingly sought after.

In this article, we will discuss the (STEM) approaches used by us in the implementation of “Project” work in pedagogical higher educational institutions, in particular in the teaching of physics. First of all, you need to clarify the basis for the application of the given problem for the implementation of a project. Additionally, the project work includes the objectives of the project, the functions and applications of the device created based on the project, technical requirements, compliance with safety regulations, environmental impact, and other related aspects.

In the above sequence, we will describe the content of the STEM project work on the topic “creating a set of laboratory works for the study of the laws of Constant Current” (see Table 1):

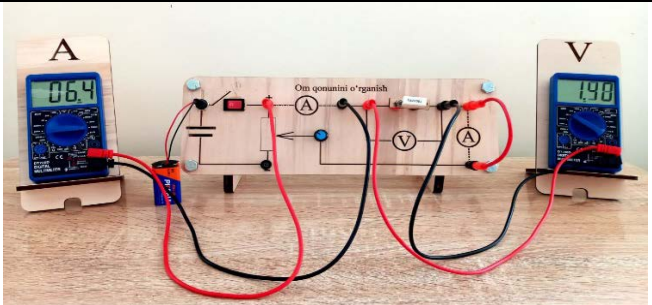
Table 1.

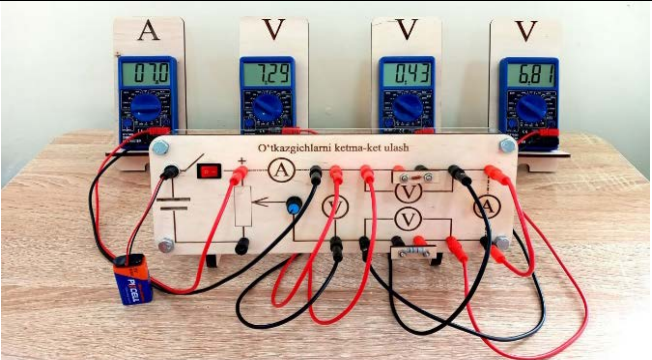
Topic	Creation of a set of laboratory works for the study of the laws of constant current
Foundations for Project Implementation	1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-5032 dated March 19, 2021, “On Measures to Improve the Quality of Education in the Field of Physics and to Develop Scientific Research. 2. Decree No. PQ-289 dated June 21, 2022, “On Measures to Further Develop the Activities of Higher Education Institutions to Improve the Quality of Pedagogical Education.” 3. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-3931 dated September 5, 2018, “On Measures to Introduce New Principles of Governance in the Public Education System.”
Project Idea	The purpose of this device is to provide students and pupils with practical knowledge of physical processes occurring in electrical

	circuits and the laws of direct current, to develop their skills and competencies in applying theoretical knowledge in practice, to advance the use of experimental methods in physics teaching to a new level, and to fundamentally improve the provision of physics classrooms with laboratory equipment. Due to these objectives, the device can be used as a separate autonomous unit both in stationary and mobile conditions.
Objective	During the study of the Electrodynamics section, students and pupils are taught to apply their theoretical knowledge in practice regarding electrical circuits, their types, the processes occurring within them, and the laws of direct current.
Tasks	Improving the quality of practical sessions for students and pupils by mobilizing and automating the process of conducting laboratory work in physics.
Field of Application	In conducting laboratory work in physics at both pedagogical higher education institutions and general secondary schools.
Technical Requirements	The use and maintenance of the laboratory work set for studying the laws of direct current are carried out in accordance with the operational manual.
Safety and Environmental Impact	The design of the laboratory work set for studying the laws of direct current must comply with technical safety standards. Furthermore, the laboratory work set should have no adverse impact on the environment.

Through the STEM club organized by the Department of Physics and Astronomy Teaching Methodology at Chirchik State Pedagogical University (CHDPU), students specializing in physics are engaged in STEM projects and guided towards individualized learning. The set of physics laboratory works for general secondary school students was developed based on internal and external capabilities. This set is compact, multifunctional, portable, user-friendly for students, fully compliant with laboratory safety requirements, and features an aesthetic design that meets modern standards. Additionally, due to student involvement, the production cost of the product was kept low. Examples of prototypes created as a result of the STEM project work are presented in Table 2.

Table 2.

Samples of Laboratory Works		
1	Studying the Laws of Direct Current	

2	Series Connection of Conductors	

The physics laboratory devices developed within the framework of the STEM project were implemented in the educational process at School No. 8 and School No. 6 in Chirchik city, Tashkent region; School No. 16 in Norin district, Namangan region; and School No. 18 in Jomboy district, Samarkand region. The level of students' acquisition of essential experimental skills was studied during the implementation.

Conclusion. General secondary education it is important to introduce laboratory and demonstrative-experimental work in accordance with the requirements of the time to the educational process in increasing the interest of pupils in Physical Science and the indicator of mastering science.

References:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ–3931 dated September 5, 2018, *"On Measures to Introduce New Principles of Governance in the Public Education System"*. Available at: <https://lex.uz/docs/3893416>
2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ–5032 dated March 19, 2021, *"On Measures to Improve the Quality of Education in the Field of Physics and to Develop Scientific Research"*. Available at: <https://lex.uz/docs/5338558>
3. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ–289 dated June 21, 2022, *"On Measures to Improve the Quality of Pedagogical Education and Further Develop the Activities of Higher Education Institutions Training Pedagogical Personnel"*. Available at: <https://lex.uz/uz/docs/-6079561>
4. Suyarov, K., Usarov, J., Sangirova, Z., Ravshanov, Y., & Buranova, N. (2022). *Physics: Textbook for Grade 7*. Tashkent: Reliabel Print. 192 pages.
5. Habibullayev, P., Boydedayev, A., Baxromov, A., Usarov, J., Suyarov, K., & Yuldasheva, M. (2019). *Physics: Textbook for Grade 8*. Tashkent: O'qituvchi Publishing House. 176 pages.
6. Sunnatova, L. M. (2024). Realization of STEM education in general secondary education as a pedagogical problem. *Pedagogika*, (5), 115–118.

**BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA MATEMATIKA FANI
METODIKASINING BUGUNGI VA ERTANGI
RIVOJLANISHI**

Turdiyeva Maftuna Bozorovna,
Matyakupova Muborak Tursunboy qizi,
Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari.
Kenjaboyeva Muattar Homidjon qizi,
Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’limda matematika va tabiiy
fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Mamlakatimizda yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, maktab ta’limi tizimida bo‘layotgan o‘zgarishlar «Ta’lim to‘g‘risida»gi qonunda ko‘rsatib o‘tilgandek, har bir boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi oldiga muhim vazifa qo‘yilmoqda. Bu vazifalar boshlang‘ich ta’lim uchun xos bog‘inlarni ajratish imkonini beradiki, bu bo‘g‘inlar xilma-xil o‘quv fanlari dasturlarida, o‘quv rejalarida, darsliklarda ta’limning joriy etilishi hamda metodik tizimida biror tarmoqni hosil qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, ijtimoiy-iqtisodiy, metodik tizim, o‘quv reja, dastur, metodik-matematik tayyorgarlik.

Kirish. Davlat ta’lim standartlari o‘quv fani bo‘yicha o‘quv-metodik majmualar (dastur, o‘quv rejasi, darsliklar)ni yaratish uchun keng imkoniyatlar ochib beradi, shuningdek, o‘quv fanlararo bog‘lanish va bilimlarini muvofiqlashtirish tamoyili asosida o‘quv fanlarining o‘zaro bog‘liqligi va fanlararo bog‘lanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich sinflar o‘qituvchisining metodik-matematik tayyorgarligi deyilganda biz uni ilmiy dunyoqarash asosida matematika o‘qitish metodikasini umumiy pedagogik-psixologik va matematik tayyorgarlik bilan uzviy bog‘lanishda tayyorlanish tushuniladi.

Bunday tayyorlanish vazifasiga matematikadan boshlang‘ich ta’lim sohasida ma’lum bilim va o‘quvlarni egallash hamda bolalarni o‘qitish orqali tarbiyalashni o‘zlashtirishi kiradi.

Asosiy qism. Metodik-matematik tayyorgarlik boshlang‘ich sinf o‘qituvchisini tayyorlashning tarkibiy qismi bo‘lib, uning ta’limiy-tarbiyaviy faoliyatidan ajralgan holda qaralishi mumkin emas. Ikkinchi tomondan, boshlang‘ich sinflarda matematikani o‘qitish birinchi bosqichdir, ya’ni bolalarni navbatdagi matematika kursini o‘zlashtirishga tayyorlash bosqichidir. Matematikadan boshlang‘ich ta’limning bu ikki jihat (aspekti) (boshlang‘ich ta’limning tarkibiy qismi va matematik tayyorgarligi) metodikada o‘zining

munosib aksini topishi lozim [2].

Matematikadan boshlang‘ich ta’lim-tarbiyaviy vazifalarini nazariy bilimlar tizimi asosidagina hal etishi mumkin. Bu ilmiy dunyoqarash, psixologiya, didaktika, matematikani o‘qitish nazariyasini (matematika didaktikasi) o‘z ichiga oladi. Biroq birgina nazariy bilimlarning o‘zi yetarli emas. O‘qitishning ma’lum mazmuni va o‘qituvchilarning aqliy faoliyati saviyasi bilan ta’sirlanadigan u yoki bu o‘quv yo‘nalishi uchun eng samarali usullarni qo‘llay bilish darsga tayyorlanishda yoki darsning o‘zida yuzaga keladigan aniq metodik vazifalarni hal etishni bilishi zarur.

Boshlang‘ich sinflarda bolalarning aqliy rivojlanishlariga asos solinishi sababli boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi uchun o‘quvchilarning aqliy faoliyatlari darajasini va imkoniyatlarini bilish hamda hisobga olish muhimdir. Nazariy bilimlardan amaliyotda foydalanish jarayonida yuzaga keladigan turli-tuman metodik masalalar hal etilishi lozim. Metodik masalalar har bir darsda yuzaga keladi, shu bilan birga, odatda, ular bir qiymatli yechimga ega emas. O‘qituvchi darsda yuzaga kelgan metodik masalaning mazkur o‘quv vaziyatiga yechimni tez topa olishi uchun bu sohada yetarlicha keng tayyorgarlikka ega bo‘lishi talab etiladi. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi o‘qitish vositasi sifatida mavjud didaktik o‘yinlar, mantiq ilmi va matematika nuqtayi nazaridan mazmunan yetarli emasligi tufayli didaktik o‘yinlardan foydalaniladi va o‘rganilgan materialni faqat mustahkamlash vositasi sifatida foydalaniladi, ularning bilim va malakalarini oshirishlari mumkin [3].

Yangi materialni mustahkamlash. Bu bosqichda o‘quvchilarga keltirib chiqarilgan xulosa, muhokamalarni esga olish, undan keyin mustahkamlash xarakteridagi vazifa berilishi kerak. Bu vazifani bajarish yordamida o‘tilgan yangi bilim mustahkamlanadi va birinchi bor amaliyotga tatbiq qilinadi. Bir jamoa bo‘lib bajariladi. Ba’zan esa misol-masalalar mustaqil bajarilgandan keyin, o‘quvchilardan birortasi doskaga chiqib shu qoidaning to‘g‘riligini misol, masala yechish orqali ko‘rsatib beradi. O‘quv materialining murakkabligiga qarab har qaysi bosqichda ratsional bo‘lgan yo‘l topiladi.

Matematika darsiga tayyorlanishda birinchi navbatda o‘quvchilarga yangi dars materiali yuzasidan qanday me’yorda tayyorlanganligini, buning uchun nimani takrorlash zarurligini aniqlash kerak. O‘qituvchi matematika dasturini, ishchi rejasini, darslik va o‘quv qo‘llanmalarini, metodik adabiyotlarni va ko‘rsatmali qurollarni hozirlagandan keyin navbatdagi darsga tayyorgarlikni boshlaydi. Eng avvalo navbatdagi dars matematika dasturida qaysi o‘rinda, qaysi mavzular bilan bog‘liq holda, tushunchani nimalarga bog‘lab tushuntirish kerakligini aniqlaydi. Bu savollarning hammasi bayon qilinganidan keyin darsning asosiy didaktik maqsadini xususiyatini qat’iy o‘rnatish kerakligi kelib chiqadi. Bu

esa darsning mazmunini aniqlashga yordam beradi. Darsning didaktik maqsadida uning mazmunidan dars bir tizimga keladi, ya’ni darsning alohida bo‘limlarining birlashishi, ularning organik birligi darsning qismlarini to‘ldiradi va o‘zaro birbirini bog‘laydi. Darsning reja yoki matnini tuzishda mavzuning didaktik maqsadiga javob beruvchi asosiy qismlarni tuzishdan boshlash kerak. Agar dars yangi bilimlarni bayon qilishdan iborat bo‘lsa, masalan: uch xonali sonlarni yozma qo‘shish haqidagi mavzu bo‘lsa, o‘qituvchi oldin o‘quvchilarga yozma qo‘shish algoritmini bayon qilishni, undan keyin esa o‘tgan darsdan nimalarni takrorlash kerakligini, bu asosda yangi mavzuni yaxshi o‘zlashtirish mumkinligini, ya’ni, mavzudan oldin uy vazifasini tekshirish zarurmi yoki yo‘qmi, yangi mavzuni o‘zlashtirish uchun o‘quvchilarga qaysi topshiriqni tavsiya qilishligini o‘ylab ko‘rishi kerak. Shundan keyin o‘qituvchi qaysi o‘quv materialini bilan darsning ayrim qismini to‘ldirish zarurligini, o‘qitishning qaysi metod va usullarini qo‘llash, qanday ko‘rgazmali qurollarni tayyorlash va qo‘llash mumkinligini hisobga oladi [4].

Matematikadan boshlang‘ich ta’lim-tarbiyaviy vazifalarini nazariy bilimlar tizimi asosidagina hal etishi mumkin. Bu ilmiy dunyoqarash, psixologiya, didaktika, matematikani o‘qitish nazariyasini (matematika didaktikasi) o‘z ichiga oladi. Biroq birgina nazariy bilimlarning o‘zi yetarli emas. O‘qitishning ma’lum mazmuni va o‘qituvchilarning aqliy faoliyati saviyasi bilan ta’sirlanadigan u yoki bu o‘quv yo‘nalishi uchun eng samarali usullarni qo‘llay bilish darsga tayyorlanishda yoki darsning o‘zida yuzaga keladigan aniq metodik vazifalarni hal etishni bilishi zarur. Boshlang‘ich sinflarda bolalarning aqliy rivojlanishlariga asos solinishi sababli boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi uchun o‘quvchilarning aqliy faoliyatlari darajasini va imkoniyatlarini bilish hamda hisobga olish muhimdir. Nazariy bilimlardan amaliyotda foydalanish jarayonida yuzaga keladigan turli-tuman metodik masalalar hal etilishi lozim.

Xulosa. Bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirish sifati bo‘yicha ta’lim maqsadlarining tashxislanuvchanligi o‘zlashtirishning zaruriy darajalarini aniqlashtirishni talab etar ekan. Endilikda pedagogik atamalar tarkibiga "texnologiya", "operatsiya"(amal), "ishlash qobiliyati", "texnik nazorat", "dopusk" (o‘lcham farqi) kabi qator tushunchalarni kiritish, ularning pedagogik talqinini yaratish va bevosita o‘qitish jarayonida qo‘llash kundalik zaruratga aylanmog‘i darkor. Zamonaviy o‘qituvchi faoliyati bilimlarni uzatuvchi oddiy metodist sifatida emas, balki "o‘qituvchi - texnolog" nuqtai nazaridan baholanishi kerak.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda maktabda matematika o‘qitish, ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘z ko‘lami va ahamiyati jihatidan nihoyatda katta bo‘lgan o‘zgarishlarni amalga oshirdi. Masalan, “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunning 12-moddasi I-IV sinflarni o‘qitishga bag‘ishlangan va uzluksiz ta’limni

rivojlantirishda I-IV sinflarda o‘qitishni tashkil qilishning rejaları ko‘rsatilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmedov M., Ibragimov P., Abdurahmonova N., Jumayev M.E. Birinchi sinf matematika darsligi. – T.: "Sharq", 2005, 160-bet.
2. Ahmedov M., Ibragimov P., Abdurahmonova N., Jumayev M.E. Birinchi sinf matematika darsligida metodik qo‘llanma. – T.: "Uzinkomsentr", 2003, 96-bet.
3. Ahmedov M. va boshqalar. 4-5-sinf matematika darsligi. – T.: "Ma'naviyat", 2003.
4. Беспалко В.Р. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М.: изд-во Инст. Проф. Обр. Минобразования России, 1995.
5. Bikboyeva N.U. va boshqalar. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi (Pedagogika bilim yurti talabalari uchun o‘quv qo‘llanma). – T.: "O‘qituvchi", 1996, 320-bet.

БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Ялғашев Бурхон Файзуллаевич,
Ф.-м.ф.д. (DSc), доцент, Чирчиқ ДПУ “Бошлангич таълимда
математика ва табиий фанлар” кафедраси мудири.

Наврузов Улуғбек Бабабекович,
Чирчиқ ДПУ, “Бошлангич таълимда математика ва
табиий фанлар” кафедраси ўқитувчиси.

Аннотация. Бошлангич таълим талабаларнинг келажакдаги ўқув муваффақияти ва ижтимоий мослашуви учун мустаҳкам пойдевор яратади. Бошлангич синф ўқитувчиларининг касбий компетентлиги ушбу жараёнда муҳим аҳамиятга эга. Ушбу мақола бошлангич синф ўқитувчиларининг касбий компетентлигининг хусусиятлари, унинг асосий компонентлари ва таълим сифатига таъсирини тадқиқ қилади. Тадқиқотда педагогик, ижтимоий-коммуникатив, рақамли ва шахсий компетенциялар бошлангич синф ўқитувчилари фаолиятининг асосий элементлари сифатида аниқланди. Ўзбекистон таълим тизими контекстида ўтказилган таҳлил ушбу компетенцияларни ривожлантиришда мавжуд муаммолар ва имкониятларни кўрсатади. Тадқиқот натижалари бошлангич синф ўқитувчиларининг касбий компетентлиги талабаларнинг ўқув мотивацияси ва академик натижаларига ижобий таъсир кўрсатишини тасдиқлайди.

***Калим сўзлар:** бошланғич таълим, касбий компетентлик, ўқитувчи фаолияти, педагогик кўникмалар, рақамли компетентлик, Ўзбекистон таълими.*

1. Кириш. Бошланғич таълим талабаларнинг интеллектуал, ижтимоий ва эмоционал ривожланишида муҳим босқичдир. Бошланғич синф ўқитувчилари талабаларнинг илк билим олиш тажрибасини шакллантиради, уларнинг ўқишга бўлган муносабатини белгилайди ва келажакдаги ўқув муваффақияти учун асос яратади. Касбий компетентлик ўқитувчиларнинг самарали фаолиятини таъминлайдиган муҳим омил бўлиб, у педагогик билим, кўникмалар ва шахсий сифатларни ўз ичига олади. Ўзбекистонда бошланғич таълим тизимида ислохотлар амалга оширилмоқда, бу ўқитувчилардан юқори даражадаги касбий компетенцияларни талаб қилади. Ушбу мақола бошланғич синф ўқитувчиларининг касбий компетентлигининг хусусиятларини таҳлил қилиш ва уни ривожлантириш йўллари кўриб чиқишга бағишланади.

2. Адабиётлар таҳлили. Касбий компетентлик тушунчаси кўплаб тадқиқотларда ўрганилган (Hargreaves, 2000; Darling-Hammond, 2017). Бошланғич синф ўқитувчилари учун компетентлик нафақат фан билими ва педагогик усулларни ўз ичига олади, балки талабалар билан эмоционал алоқа ўрнатиш, уларнинг индивидуал хусусиятларини инобатга олиш ва ижтимоий кўникмаларни ривожлантиришни ҳам талаб қилади (Day & Gu, 2014). Европа Иттифоқининг *DigCompEdu* модели рақамли компетентликни ўқитувчилар фаолиятининг муҳим қисми сифатида таъкидлайди, бу бошланғич таълимда интерактив ва замонавий ўқитиш усулларини жорий қилишда муҳимдир (Redecker, 2017). Ўзбекистонда бошланғич таълим ўқитувчиларининг касбий компетентлиги бўйича тадқиқотлар сони чекланган бўлиб, мавжуд тадқиқотлар кўпроқ малака ошириш ва методик тайёргарликка эътибор қаратган (Xudoyberdieva, 2020). Ушбу мақола ушбу бўшлиқни тўлдиришга қаратилган.

3. Тадқиқот методологияси. Тадқиқотда аралаш усуллар (миқдорий ва сифат таҳлили) қўлланилди. Бошланғич синф ўқитувчиларининг касбий компетентлигининг хусусиятларини аниқлаш учун Ўзбекистондаги 50 та мактабдан 200 нафар ўқитувчи билан сўровнома ўтказилди. Сўровнома педагогик, ижтимоий-коммуникатив, рақамли ва шахсий компетенцияларни баҳолашга қаратилди. Бундан ташқари, 20 нафар ўқитувчи билан ярим режалаштирилган суҳбатлар ўтказилиб, уларнинг касбий муаммолари ва эҳтиёжлари ўрганилди. Маълумотлар SPSS дастурида таҳлил қилинди, сифат маълумотлари эса тематик таҳлил усули билан қайта ишланди.

4. Натижалар ва муҳокама.

4.1. Бошланғич синф ўқитувчиларининг касбий компетентлигининг хусусиятлари.

Тадқиқот натижаларига кўра, бошланғич синф ўқитувчиларининг касбий компетентлиги қуйидаги асосий компонентларни ўз ичига олади:

1. Педагогик компетенция:

- Бошланғич синф ўқитувчилари ўқув материалларини талабаларнинг ёши ва когнитив даражасига мослаштиришда юқори даражадаги кўникмага эга бўлиши керак. Масалан, ўйин асосидаги ўқитиш усуллари (геймификация) ва визуал материаллар талабаларнинг эътиборини жалб қилишда самарали.

- Дифференциал ўқитиш усуллари, яъни турли ўқув қобилятига эга талабалар билан ишлаш кўникмаси муҳимдир.

2. Ижтимоий-коммуникатив компетенция:

- Бошланғич синф талабалари ёш бўлганлиги сабабли, ўқитувчилар улар билан эмоционал алоқа ўрнатиш, ижобий муносабатларни шакллантириш ва синфда ишончли муҳит яратишда муҳим рол ўйнайди.

- Ота-оналар билан мулоқот қилиш ва уларни ўқув жараёнига жалб қилиш ўқитувчиларнинг муҳим вазифасидир.

3. Рақамли компетенция:

- Рақамли технологиялардан фойдаланиш (масалан, интерактив доска, электрон ўқув платформалари) бошланғич синф ўқитувчиларининг дарсларини қизиқарли ва замонавий қилишда муҳимдир. Тадқиқотда ўқитувчиларнинг 60% дан кўпроғи рақамли воситалардан фойдаланишда етарли тажрибага эга эмаслиги аниқланди.

- Онлайн муҳитда хавфсиз ишлаш ва талабаларга киберхавфсизлик асосларини ўргатиш ўқитувчилардан талаб қилинади.

4. Шахсий компетенция:

- Сабр-тоқат, эмпатия, стрессга чидамлилик ва ижодий ёндашув бошланғич синф ўқитувчилари учун хос сифатлардир. Тадқиқотда ўқитувчиларнинг 78% эмоционал интеллект уларнинг талабалар билан муносабатларида муҳим рол ўйнашини таъкидлади.

4.2. Ўзбекистонда мавжуд муаммолар

Тадқиқотда Ўзбекистонда бошланғич синф ўқитувчиларининг касбий компетентлигини ривожлантиришда қуйидаги муаммолар аниқланди:

- Малака оширишнинг етарсизлиги: Ўқитувчилар учун рақамли технологиялар ва замонавий педагогик усуллар бўйича тренинглар сони чекланган.

•Инфраструктура чекловлари: Айрим мактабларда замонавий технологиялар ва интернетга улашиш имконияти етарли эмас.

•Мотивация пастлиги: Ўқитувчиларнинг моддий ва маънавий рағбатлантирилиши етарли даражада эмас, бу уларнинг касбий ривожланишга бўлган қизиқишини пасайтиради.

4.3. Таълим сифатига таъсири

Тадқиқот натижаларига кўра, юқори даражадаги касбий компетентликка эга ўқитувчилар талабаларнинг ўқув мотивациясини 20-25% га оширади ва уларнинг академик натижаларини (хусусан, ўқиш ва математика бўйича) яхшилади. Бундан ташқари, ижтимоий-коммуникатив компетенцияга эга ўқитувчилар синфда ижобий муҳит яратиб, талабаларнинг эмоционал фаровонлигини қўллаб-қувватлайди.

5. Таклифлар. Ўзбекистонда бошланғич синф ўқитувчиларининг касбий компетентлигини ривожлантириш учун қуйидаги таклифлар берилади:

1. Малака ошириш дастурлари: Рақамли технологиялар, геймификация ва дифференциал ўқитиш усуллари бўйича мунтазам тренинглар ташкил қилиш.

2. Инфраструктурани мустаҳкамлаш: Мактабларда интерактив доска, компьютерлар ва юқори тезликдаги интернет билан таъминлаш.

3. Мотивацияни кучайтириш: Ўқитувчиларнинг замонавий усуллардан фойдаланишини рағбатлантириш учун моддий ва маънавий мукофот тизимини жорий қилиш.

4. Халқаро тажриба алмашиш: Хорижий таълим муассасалари билан ҳамкорликни кучайтириш ва ўқитувчиларни халқаро малака ошириш курсларига жалб қилиш.

5. Тадқиқотларни кенгайтириш: Бошланғич синф ўқитувчиларининг компетентлигини баҳолаш учун миллий стандартлар ишлаб чиқиш ва уларнинг таълим натижаларига таъсирини чуқур ўрганиш.

6. Хулоса. Бошланғич синф ўқитувчиларининг касбий компетентлиги педагогик, ижтимоий-коммуникатив, рақамли ва шахсий кўникмаларнинг синтезидан иборат бўлиб, таълим сифати ва талабаларнинг ўқув муваффақиятига тўғридан-тўғри таъсир кўрсатади. Ўзбекистонда ушбу компетенцияларни ривожлантириш учун малака ошириш, инфраструктурани яхшилаш ва мотивацияни кучайтириш муҳимдир. Келгуси тадқиқотлар бошланғич синф ўқитувчиларининг касбий компетентлигининг талабаларнинг узоқ муддатли академик ва ижтимоий натижаларига таъсирига қаратилиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Darling-Hammond, L. (2017). Teacher education around the world: What can we learn from international practice? *European Journal of Teacher Education*, 40(3), 291-309. <https://doi.org/10.1080/02619768.2017.1315399>
2. Day, C., & Gu, Q. (2014). *Resilient teachers, resilient schools: Building and sustaining quality in testing times*. Routledge.
3. Hargreaves, A. (2000). Four ages of professionalism and professional learning. *Teachers and Teaching: Theory and Practice*, 6(2), 151-182. <https://doi.org/10.1080/713698714>
4. Redecker, C. (2017). *European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu*. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2760/159770>
5. Xudoyberdieva, D. (2020). Modern approaches to teacher training in Uzbekistan. *Journal of Pedagogical Research**, 3(1), 45-52.

**VOLLEYBOLGA OID BO‘LGAN TERMINLARNI INGLIZ TILIDA
O‘RGATUVCHI MOBIL ILOVALARNING YUTUQLARI VA
KAMCHILIKLARI**

Shamirzayeva Zarifa Xudoyorovna,
Chirchiq DPU tayanch doktoranti.

Annotatsiya. Maqolada "Volleyball", "Volleyball Training", "VBALL DrillBook", va "Coach's Eye" kabi mobil ilovalar volleybolni o‘rganish, texnika va strategiyalarni mukammallashtirish hamda inglizcha volleyball terminlarini real kontekstda o‘zlashtirishda foydali ekanligi ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Volleyball mobil ilovalari, Trening rejasi, Video darslar, Performance tracking, Nutrition & recovery, O‘yin strategiyasi, Gamifikatsiya, Inglizcha volleyball terminlari, Talaffuzni o‘rganish, Vizual yodlash.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida ta’lim sohasida raqamli vositalardan keng foydalanilmoqda. Xususan, mobil ilovalar nafaqat umumiy bilimlarni, balki sport sohalariga oid maxsus bilim va ko‘nikmalarni egallashda ham samarali vosita sifatida e’tirof etilmoqda. Tilshunoslar sport leksikasi tarkibida maxsus atamalar ham mavjud degan fikrda birlashadilar. Terminologik birliklarning umumxalq tilidagi so‘zlarga nisbatan o‘ziga xosligi ularning ichki semantik tuzilmasida namoyon bo‘ladi [1]. Sport terminologiyasining yana bir xarakterli jihati shundaki, odatda u sport olamiga hech qanday aloqasi bo‘lmagan odamlarga ham tushunarli va oson qabul qilinadi.

Boshqacha aytganda, “maxsus sport leksikasi qat’iy professionallik doirasi bilan cheklanmagan” [2]. Sport leksikasidagi atamalar tizimli bo‘lishi kerak, chunki barcha sport turlarida muayyan mashq nomlari sportchilarni tayyorlash jarayonida, shuningdek, ularning professional rivojlanishida — eng quyi bosqichlardan va eng kichik yoshdagi sportchilardan boshlab — muhim rol o‘ynaydi [3]. Volleyball sport turi bilan shug‘ullanuvchi yoshlar orasida ingliz tilida sportga oid terminlarni o‘rganishga bo‘lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan olib qaralganda, “Volleyball”, “Volleyball Training”, “VBALL DrillBook”, “Coach’s Eye” kabi mobil ilovalar o‘yin texnikasi va taktikasi bilan bir qatorda inglizcha atamalarni ham real kontekstda o‘rganish imkonini beradi. Ushbu ishda volleyballga oid mobil ilovalarning asosiy funksiyalari, ularning til o‘rganishdagi yutuqlari hamda kamchiliklari tahlil qilinadi. Shuningdek, ilovalar orqali so‘z boyligini oshirish, talaffuzni yaxshilash va terminlarni harakat bilan bog‘lab yod olish jarayonlari chuqur ko‘rib chiqiladi. Volleyball, Volleyball Training, VBALL DrillBook, Coach’s Eye kabi ilovalarning asosiy xususiyatlari:

1. Trening rejasi va mashqlar (Workout Routines): Har xil darajadagi o‘yinchilar (boshlovchi, o‘rta, ilg‘or) uchun maxsus kundalik yoki haftalik mashg‘ulotlar taqdim etiladi. Oyoq tezligini oshirish, sakrash balandligini kuchaytirish, qo‘l koordinatsiyasi va refleks mashqlar bor. Misol: "Jump training", "Blocking drills", "Serving techniques".

2. Video darslar va vizual tushuntirish: Har bir texnika yoki drill bo‘yicha video ko‘rsatmalar (ko‘pincha professional o‘yinchilar yoki murabbiylar tomonidan tayyorlangan). Harakatlar asta-sekin ko‘rsatiladi, bu esa to‘g‘ri o‘rganishga yordam beradi. Misol: “How to spike like a pro”, “Liberio footwork guide”.

3. Statistika va natijalarni kuzatish (Performance Tracking):

Qancha mashg‘ulot qilganingiz, qaysi sohada kuchli yoki kuchsizligingiz, yutuqlaringiz haqida progress qayd etiladi. Ba’zi ilovalarda hatto sensorli qurilmalar bilan sinxronlash mumkin (masalan, smartband yoki fitness tracker). Misol: “Training hours this week: 5h”, “Vertical jump: +2cm”.

4. To‘g‘ri ovqatlanish va tiklanish (Nutrition & Recovery): Sportchilarga mo‘ljallangan ovqatlanish bo‘yicha maslahatlar, suv ichish rejalari, tiklanish mashqlari (stretching, foam rolling). Yaxshi rest olish bo‘yicha tavsiyalar ham mavjud. Misol: “What to eat before a match”, “Post-training stretches”.

5. O‘yin strategiyasi va pozitsiyalar haqida ma’lumot: O‘yin maydoni joylashuvi, har bir pozitsiya vazifasi (setter, libero, middle blocker), jamoaviy harakatlar haqida interaktiv o‘rgatuvchi bo‘limlar. Yangi o‘rganuvchilar uchun juda foydali. Misol: “How to rotate correctly”, “Defensive positioning guide”.

6. Gamifikatsiya (motivatsion tizimlar): Mashqlarni tugatganingizda ball, medallar, yangi darajalar ochiladi. Bu sizni doimiy shug‘ullanishga undaydi. Ba’zi ilovalarda boshqa foydalanuvchilar bilan chempionat yoki challenge qilish ham mumkin. Misol: “7-day streak”, “Beat your personal best!”

7. So‘z boyligini oshirish (Ingliz tilida): Ko‘p ilovalar ingliz tilida bo‘lganligi sababli, volleyballga oid atamalar (serve, dig, block, spike) o‘rganish hamda ularni real holatda ishlatish imkoni tug‘iladi. Shuningdek, terminlarni tarjimasini va tushuntirishiga bog‘liq bo‘lgan lug‘at bo‘limlari ham mavjud.

Xulosa qilib aytganda, yutuqlari shundan iborat: real kontekstda o‘rganish: Ilovalardagi video darslar, drill yozuvlari, va taktik tushuntirishlar odatda ingliz tilida bo‘ladi. Bu orqali so‘zlar amalda qanday ishlatilishini ko‘rasiz. Misol: "Set the ball", "Dig the serve", "Spike from the back row".

Talaffuzni eshitish imkoniyati: Ba’zi ilovalarda audio mavjud bo‘lib, inglizcha atamalar qanday aytilishini o‘rganish mumkin. Bu talaffuzni va tushunishni yaxshilaydi. Takror-takror ishlatiladigan terminlar: “Set”, “Block”, “Serve”, “Liber” kabi so‘zlar ko‘p ishlatilgani uchun, ular tezda yodda qoladi.

Vizual esda qolish: So‘zlar harakat bilan birga beriladi (video orqali), bu esa inglizcha atamani harakati bilan bog‘lab eslab qolishni osonlashtiradi. Ilovalarning kamchiliklari shundan iborat. Grammatika o‘rgatmaydi: Ilovalar ko‘proq harakat va treningga qaratilgan, shuning uchun grammatika, jumla tuzilishi, yoki nutq o‘rganish imkoniyati kam.

So‘z tarjimasini yo‘q (ba’zilarida): Ko‘pchilik ilovalarda so‘zlar izohi yoki tarjimasini keltirilmaydi. Foydalanuvchi o‘zi tushunib chiqishi kerak bo‘ladi.

Rasmiy lug‘atga asoslanmagan: Ba’zan ilovalarda murabbiylar tilida ishlatiladigan so‘zlar bo‘lishi mumkin, ular rasmiy terminologiyadan farq qilishi mumkin. Ingliz tilini bilmagan foydalanuvchi qiynaladi: Asosiy tushunchalar ingliz tilida bo‘lgani uchun, beginner darajadagi ingliz tiliga ega bo‘lganlar uchun tushunish qiyinroq bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Богословская В.Р. Активные процессы в спортивной терминологии современного русского языка // Филология, 59 Литературоведение, Лингвистика. – СПб, 2017

2. Бобырева Н.Н. Терминология художественной гимнастики: структурно-семантическое сопоставление в русском и английском языках. - Казань: Казан. Ун-т, 2013. - 208 с

3. Зайцева С.И., Мещеряков А. В., Домничев А. В. Об истории спорта: учебно-методическое пособие. – Ярославль: ЯрГУ, 2016. - 68 с.

6-SHO‘BA: ONA TILI TA’LIMIDA ZAMONAVIY TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI

IMPROVEMENT OF LISTENING COMPREHENSION SKILL BY USING COMMUNICATIVE ACTIVITIES

Abdalova Galiya-Banu Rustamovna,

Chirchik SPU, student of the Faculty of Pedagogy.

Djabborova Feruza Odilovna,

*Chirchik SPU, the senior teacher at the Interfaculty department
of Foreign Languages, Faculty of Tourism.*

Abstract. *This research examines the effectiveness of communicative activities in enhancing listening comprehension skills among language learners. The study emphasizes interactive and learner-centered approaches such as role-plays, interviews, group discussions, and task-based listening, which foster authentic language use. By implementing these communicative tasks, students are encouraged to develop not only their listening abilities but also critical thinking and social interaction skills.*

Key words: *listening comprehension, communicative approach, language acquisition, interactive activities, task-based learning*

This article is concerned with the need to improve how listening skills are taught in by communicative activities in EFL classroom. Teaching English through communicative activities is not an easy task, especially when there are many factors that impede the learning process such as: lack of adequate materials and conditions; lack of qualified teachers with good pronunciation, and lack of innovative approaches to teaching listening skills. If our goal as teachers is to produce good English speakers we must invest in training good listeners. If students struggle to listen carefully, they will miss out on important interactions both inside and outside of the classroom. The problem with listening instruction is that it is commonly thought to be boring and passive; students simply sit and listen.

However, teaching listening doesn’t have to be dull! There are many ways to create engaging and interactive lessons that focus on listening skills. People who speak well normally listen well. If this is true, the key to speaking well is learning how to listen effectively. Listening is a fundamental skill in language acquisition.

It is an important skill because it is how we naturally learn a language. We as children hear words, see gestures and formulate vocabulary in a social context from those around us. Thus we begin to learn our first language by repeating what

we hear others say. Little wood (1984) states that: “The child imitates the sounds and patterns which he hears around him”. This close relationship between listening (a receptive skill) and speaking (a productive skill) is what produces verbal expression.

Listening skills become even more important in a multi-cultural society. There are many languages spoken as a result of open borders. English as a global language is taught in the secondary schools. For many reasons, teachers still face problems in effectively teaching listening skills. These constraints include: lack of innovative methodology, equipment and materials; teachers who lack strong skills in teaching listening comprehension and the lack of student motivation. In addition, the school environment is not always conducive to teaching listening skills noise factor, room set up etc. Listening is one of the four fundamental skills through which a language is taught. It is one of the two skills that we use when communicating orally.

For example when someone listens to a speaker, he/she processes the information mentally in order to construct an answer. During the listening process the listener is actively engaged. In learning a foreign language, it is important to listen to what is transmitted with a great deal of attention because this helps the listener to reproduce exactly, or almost exactly, what he/she hears. Therefore listening is not an isolated skill; we listen in order to understand what has been heard. Listening is the ability to hear attentively and to understand what others are saying. When we define listening it is necessary to consider listening components such as: understanding of the accent; the way words are pronounced; grammar rules; and learning vocabulary which helps us to understand the whole meaning of what the emitter is saying in context. Effective listening depends entirely on the relationship between these components. A disconnection amongst these factors would make listening less effective. In order to teach English as a foreign language through listening, the teacher should provide learners with specific learning tools that allow them to develop accuracy. These learning tools can be developed through listening and speaking activities such as dialogues (that imply role-playing), songs, lectures, radio broadcasts, reports etc. The latter three are more suited for advanced learners.

Brown (1977) points out that: “One of the ways a teacher can help his or her students in understanding a foreign language is to help them find their way around the sounds of the foreign language... These listening tools are fundamental to students learning through listening. It is necessary to practice activities in the classroom according to the student’s level. When the teacher chooses activities that are appropriate to the student’s level, training will become more effective. Therefore, however difficult it is for teachers to teach English through listening

skills, with all of its constraints, it is hard to teach English without teaching listening skills. This demonstrates to us the idea that listening is fundamental in languages learning.

Another constraint that teachers should take into consideration is the lack of adequate vocabulary. Vocabulary is a basic element in communication.

We acquire morphology and syntax because we understand the meaning of what we hear and this is possible thanks to vocabulary. So students need to acquire vocabulary that should be taught in context as well as teachers should develop strategies to help students expand their vocabulary. We acquire new words when we hear them in phrases or sentences. Teaching English through speaking can be a difficult task if the teacher can not create the appropriate environment.

References:

1. Brown, G. (1990) (2nd. Ed.) Listening to Spoken English-Longman: NY.
2. Brown, G. and Yule G. (1983) Teaching the Spoken Language Cambridge.
3. Celce-Murcia, M. and S. Hilles (1988) Techniques and Resources in Teaching. Grammar Oxford: Oxford University Press.
4. Ryan, S. (1998) Using Films to Develop Learner Motivation – TESL.
5. Journal, Vol. IV, No. 11, November 1998: [http://iteslj.org/Articles / Ryan-Films.html](http://iteslj.org/Articles/Ryan-Films.html)
6. Yagang, F. (1993) Listening: “Problems and Solutions” – English Language Teaching Forum (January 1993).
7. Berdichevsky, A.L. (2004). The content of teaching a foreign language based on the basic culture of personality. Foreign Languages at School.
8. Volkova, N.V. (1997). Children’s celebration (In the world of English songs and poems). Foreign Languages at School.
9. Vygotsky, L.S. (2001). Research on the development of scientific concepts in childhood. Moscow: Labyrinth, 104 p.

O‘ZBEK TILINING TARIXIY TARAQQIYOTI VA BUGUNGI HOLATI

***Abdimurotova Sevinch Rustam qizi,
Ismanaliyeva Madina Xamidullo qizi,
Chirchiq DPU talabalari.
Ibragimova Dildora Inomjonovna,
Chirchiq DPU o‘qituvchisi.***

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek tilining tarixiy shakllanish jarayoni, uning turkiy tillar tizimidagi o‘rni hamda taraqqiyot bosqichlari tahlil etilgan.

O‘zbek tilining qadimiy yozma yodgorliklari, adabiy til sifatida shakllanishi, mashhur tilshunos va adiblarning bu yo‘nalishdagi hissasi yoritilgan. Shuningdek, mustaqillik yillarida o‘zbek tilining huquqiy maqomi, davlat tili sifatida mustahkamlanishi hamda hozirgi zamon til siyosati doirasida olib borilayotgan islohotlar haqida fikr yuritilgan. Maqolada ona tilini asrash va rivojlantirish masalalariga ham alohida e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: *o‘zbek tili, tarixiy taraqqiyot, davlat tili, ona tili, til siyosati, adabiy til, til madaniyati, til islohotlari, qadimiy yozma yodgorliklar, mustaqillik va til rivoji.*

Kirish. Har bir millatning milliy o‘zligini belgilovchi asosiy mezonlardan biri bu — uning tili hisoblanadi. Til — bu nafaqat muloqot vositasi, balki xalqning tafakkuri, dunyoqarashi, ma’naviyati va tarixiy xotirasini mujassam etgan eng muhim ijtimoiy hodisadir. Har qanday xalq o‘z tilini asrash va rivojlantirish orqali o‘z milliy qadriyatlarini, tarixiy merosini va madaniyatini saqlab qoladi. Ona tilimiz — o‘zbek tili esa, xalqimizning necha ming yillik tarixiga, boy madaniy va adabiy merosiga guvohlik beruvchi, milliy o‘zligimizni ifodalovchi muqaddas ne’matdir. O‘zbek tili turkiy tillar oilasining eng qadimiy va boy tillaridan biri sanaladi. Uning ildizlari qadimiy turkiy yozma yodgorliklargacha borib taqaladi. Asrlar davomida bu til shakllanib, rivojlanib bordi, yirik adiblar, mutafakkirlar, olimlar bu til orqali o‘z asarlarini yaratdilar, ilm-fan va adabiyot taraqqiyotiga katta hissa qo‘shdilar. Xususan, Alisher Navoiy kabi ulug‘ shoir o‘zbek tilining imkoniyatlarini namoyon qilib, uning adabiy til sifatida yuksalishiga asos soldi. Mustaqillik yillarida o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi maqomi mustahkamlandi, til siyosati bo‘yicha muhim qonun va qarorlar qabul qilindi. O‘zbek tilining jamiyatdagi o‘rni, uning ta’limdagi, ommaviy axborot vositalaridagi va davlat boshqaruvidagi nufuzi tobora ortib bormoqda. Biroq til oldida hali ham dolzarb muammolar mavjud — uni har tomonlama rivojlantirish, xalqaro miqyosda tanitish, texnologik muhitga moslashtirish kabi vazifalar bizdan faoliyat va fidoyilikni talab etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. O‘zbek tilining tarixiy taraqqiyotini o‘rganishda boy ilmiy va adabiy manbalarga tayangan holda tahlil olib borildi. Xususan, turkiy tillar tarixiga oid eng muhim manbalardan biri bo‘lgan Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit-turk” asari, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” dostonida uchraydigan leksik birliklar o‘zbek tilining ilk bosqichlarini yoritishda asos bo‘lib xizmat qildi. Shuningdek, Alisher Navoiy asarlari asosida o‘zbek adabiy tilining XV asrga kelib qanday mukammal shaklga ega bo‘lgani tahlil qilindi. Zamonaviy adabiyotlar orasida o‘zbek tili grammatikasi, stilistikasi, leksikologiyasi va fonetikasi bo‘yicha O‘zR Fanlar akademiyasi tomonidan chop

etilgan ilmiy monografiyalar, darsliklar va tadqiqot ishlari asos qilib olindi. Jumladan, N.Mahmudov, A.Madvaliyev, Sh.Raxmatullayev, G.G‘anieva kabi tilshunoslarning asarlari tilimizning bugungi holati va rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilishda muhim ilmiy manba sifatida foydalanildi. Shuningdek, mustaqillik yillarida qabul qilingan “Davlat tili to‘g‘risida”gi qonun, Prezident farmon va qarorlari, til siyosatiga oid davlat dasturlari ham amaliy ahamiyatga ega hujjatlar sifatida o‘rganildi. Til sohasida olib borilayotgan islohotlarni yorituvchi maqolalar, ilmiy tahlillar va statistik ma’lumotlar ham tahlilga jalb qilindi.

Mazkur mavzuni yoritishda bir necha ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi: Tarixiy-tasviriy metod – O‘zbek tilining rivojlanish bosqichlarini tarixiy ketma-ketlikda yoritish, har bir davrga xos til xususiyatlarini aniqlash uchun qo‘llandi. Bu metod orqali turkiy tillardan o‘zbek tiliga o‘tishdagi bosqichlar, adabiy tilning shakllanishi, yozma manbalar bilan bog‘liqlik tahlil qilindi. Tahliliy va qiyosiy metod – Turli davrlardagi til holatini o‘zaro solishtirish, lug‘aviy boylik, grammatik tizim, fonetik o‘zgarishlar kabi omillarni aniqlashda foydalanildi. Bu metod yordamida qadimgi turkiy til bilan hozirgi o‘zbek tilining farq va o‘xshashliklari ko‘rsatib berildi. Empirik metod – Amaliy hayotda tilning qo‘llanishi, ijtimoiy tarmoq va ommaviy axborot vositalarida til madaniyati, til siyosatining natijalari yuzasidan kuzatishlar, statistik ma’lumotlar asosida xulosalar chiqarildi. Huquqiy tahlil – Davlat tili maqomini belgilovchi qonunlar, hukumat qarorlarining mazmuni va amaliy ta’sirini baholash uchun normativ-huquqiy hujjatlar o‘rganildi. Mazkur metodlar birgalikda qo‘llanilib, mavzuning ilmiy asoslangan, tizimli va chuqur tahlilini ta’minladi.

O‘zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub bo‘lib, uning shakllanishi va rivojlanish jarayoni ming yillar davomida sodir bo‘lgan. Bu jarayonni bir necha tarixiy bosqichlarga ajratish mumkin: qadimgi turkiy davr, o‘rta asrlar turkiy adabiy tili, chig‘atoy tili bosqichi va zamonaviy o‘zbek adabiy tili davri. Qadimgi turkiy davr (V–X asrlar). Bu davr turkiy tillarning umumiy ildizlaridan ajralib chiqib, yozma shaklga ega bo‘la boshlagan davr hisoblanadi. Bu bosqichdagi til yodgorliklari orasida eng mashhurlari – Orxon-Enasoy bitiklari (VIII asr) va Yettisuv hududida topilgan run yozuvlari bo‘lib, ular qadimgi turkiy tilning leksik va grammatik tizimi haqida muhim ma’lumotlar beradi. Bu davrda tilning morfologik va sintaktik jihatlari nisbatan soddaligi bilan ajralib turadi. O‘rta asrlar turkiy adabiy tili (X–XIV asrlar). X asrdan boshlab turkiy xalqlar orasida islom dini keng tarqaldi, bu esa arab alifbosining turkiy tillarga kirib kelishiga olib keldi. Bu davrda Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig”, Ahmad Yugnakiy, Mahmud Koshg‘ariy, Ahmad Yassaviy kabi allomalarning asarlari yozildi. Ularning asarlari tilning badiiy va ilmiy ifoda vositasi sifatida rivojlanganini ko‘rsatadi. Chig‘atoy tili davri (XIV–XVI asrlar). Bu davr o‘zbek adabiy tilining shakllanishida alohida

ahamiyatga ega. Chig‘atoy tili — markaziy turkiy adabiy til bo‘lib, bu til asosida yozilgan asarlar turli turkiy xalqlarga tushunarli bo‘lgan. Bu bosqichda eng yorqin namoyanda — Alisher Navoiy bo‘lib, u o‘zining “Xamsa”, “Muhokamat ul-lug‘atayn” kabi asarlari orqali o‘zbek adabiy tilining boy imkoniyatlarini ochib bergan. U adabiy tilda xalqona so‘zlarni, iboralarni faol ishlatgan, shu orqali yozma va og‘zaki til o‘rtasidagi yaqinlikni ta’minlagan. Zamonaviy o‘zbek adabiy tili davri (XX asrdan hozirgacha). XX asr boshlarida jadidchilik harakati tilga bo‘lgan e’tiborni kuchaytirdi. Tilni xalqqa yaqinlashtirish, eskirgan arabcha va forscha so‘zlar o‘rniga o‘zbekcha muqobillarini topish, matnlarning soddalashtirilishi bu davrda ilgari surilgan g‘oyalardan edi. 1920–1930-yillarda o‘zbek adabiy tili rasmiy maqomga ega bo‘ldi, lekin lotin, kirill alifbolariga o‘tish tufayli ma’lum darajada noturg‘unlik yuzaga keldi. 1991-yilda O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, o‘zbek tili davlat tili sifatida qonuniy maqom oldi. “Davlat tili haqida”gi Qonun qabul qilindi (1989-yil), bu hujjat tilning huquqiy asoslarini mustahkamladi. So‘nggi yillarda tilni rivojlantirish, uni raqamli texnologiyalarga moslashtirish, rasmiy ish yurituvda qo‘llash darajasini oshirish bo‘yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shunday qilib, o‘zbek tili tarixan boy tajribaga, mustahkam poydevorga ega til bo‘lib, turli tarixiy, siyosiy va madaniy sharoitlarda rivojlanib, bugungi zamon talablari darajasida shakllanmoqda.

Xulosa. O‘zbek tili — xalqimizning tarixiy xotirasi, ma’naviy boyligi va milliy o‘zligining timsolidir. Asrlar davomida turli tarixiy sinovlardan o‘tgan, qadimiy yozma yodgorliklardan boshlab, Alisher Navoiy kabi allomalarning badiiy merosi orqali boyib borgan tilimiz bugungi kunda ham o‘z rivojini davom ettirmoqda. O‘zbek tilining tarixiy taraqqiyot bosqichlarini o‘rganish orqali biz bu til qanday murakkab, ammo barakali yo‘lni bosib o‘tganiga guvoh bo‘lamiz. Mustaqillik yillarida o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi maqomi mustahkamlanib, uning jamiyatdagi o‘rni sezilarli darajada kuchaydi. Ammo bu bilan ish yakunlanmaydi. Bugungi kunda ham til oldida turgan dolzarb vazifalar bor: texnologik rivojga moslashish, fan va ta’lim tili sifatida takomillashish, xalqaro maydonda o‘z o‘rnini topish, yosh avlodga ona tiliga bo‘lgan muhabbatni singdirish — bularning barchasi yurtimiz taraqqiyotiga daxldor masalalardandir. Xulosa qilib aytganda, o‘zbek tilini asrash, uni sevish va rivojlantirish har bir fuqaroning, ayniqsa, yosh avlodning vatanparvarlik burchidir. Tilni e’zozlash — bu xalqni, tarixni va kelajakni e’zozlashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmudov N., Madvaliyev A. O‘zbek tili tarixi. – T.: O‘qituvchi, 2010. – 256 b.

2. Raxmatullayev Sh. O‘zbek tilining zamonaviy holati va rivojlanish istiqbollari. — Toshkent: Fan, 2015. — 312 b.
3. G‘anieva G. O‘zbek tili grammatikasi va uslubiyoti. — Toshkent: Universitet nashriyoti, 2018. — 280 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. Davlat tili haqida qonunni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. — Toshkent, 2020.

SO‘Z MA’NOSINING KO‘P QIRRALILIGI VA MA’NO KO‘CHISHI HODISASI

*Abdurahmonova Hulkar Kenjaboy qizi,
Tursunova Sevara Axatilloevna,
Zaripova Ruxshona Xudoybergan qizi,
Chirchiq DPU talabalari.*

*Ilmiy rahbar: Ibragimova Dildora Inomjonovna,
Chirchiq DPU o‘qituvchisi.*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o‘zbek tilidagi ko‘p ma’nolilik hodisasi va uning asosiy turlari – metafora, metonimiya va sinekdoxa haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, adabiy misollar orqali ushbu hodisalar amaliy tilda qanday namoyon bo‘lishi tahlil qilinadi. Maqolada til boyligi va ifoda vositalarining badiiy matnlardagi ahamiyati ochib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *ko‘p ma’nolilik, ma’no ko‘chishi, metafora, metonimiya, sinekdoxa, badiiy tasvir, adabiy tahlil.*

Til – inson tafakkuri, tuyg‘usi va madaniyatining ifodasi bo‘lib, undagi har bir so‘z o‘zida ko‘p ma’no va ko‘p qatlamli tushunchalarni mujassam etadi. O‘zbek tilida ham ko‘plab so‘zlar bir nechta ma’noda qo‘llanadi. Bu holat tilning rivojlanishi, ijtimoiy hayotda yuzaga keladigan yangi tushunchalarni ifodalash zarurati bilan bog‘liqdir. Agar har bir yangi tushuncha uchun alohida so‘z yaratilganida edi, bu tilda so‘zlarning soni haddan ortiq ko‘payib ketgan, nutqiy jarayon esa murakkablashgan bo‘lardi.

Shu bois ko‘p ma’nolilik hodisasi (polisemiya) til iqtisodiyligi va samaradorligini ta’minlovchi muhim omil hisoblanadi. Tilshunoslikda bir ma’noli so‘zlar monosemiya, ko‘p ma’noli so‘zlar esa polisemiya deb yuritiladi. Ko‘p ma’noli so‘zlarda asosiy (o‘z) ma’no va undan hosil bo‘lgan ko‘chma ma’nolar mavjud bo‘ladi. Ushbu maqolada aynan ko‘chma ma’no – ma’no ko‘chishi hodisasining turli turlari tahlil qilinadi.

Ma’no ko‘chish turlari va ularning poetik namoyon bo‘lishi. Ma’no ko‘chishi so‘zning bir predmet yoki hodisadan ikkinchisiga ko‘chib, yangi konnotativ (shartli, ifodaviy) ma’no kasb etish jarayonidir. U quyidagi shakllarda namoyon bo‘ladi: metafora, metonimiya, sinekdoxa.

Metafora – bu so‘zning ma’nosi o‘xshashlik asosida boshqa predmet yoki hodisaga ko‘chishidir. Yunoncha “metaphora” – ko‘chirish degan ma’noni anglatadi. Bu usul poetik tasvirning asosiy usullaridan biri bo‘lib, adabiyotda keng qo‘llanadi. Masalan:

*“Ishq o‘tida Lutfiy yuzi oltunni yoshurdi,
Ey siymbarim, xoh inon, xoh inonma.”*

Lutfiy g‘azalida “yuzi oltunni yoshurdi” misrasida metafora mavjud. Metafora “Ishq o‘tida Lutfiy yuzi oltunni yoshurdi” misrada joylashgan, ya’ni Lutfiyning yuzi azbaroyi hijron azobini chekaverganidan sarg‘ayib ketib, oltinni yashiradigan darajaga yetdi, ya’ni shunchalik sarg‘aydiki, buning oldida tilloning sariqligi hech narsa bo‘lmay qoldi! Bu yerda yuzning sarg‘ayishi oltinning sariqligi bilan o‘xshatilib, poetik obraz hosil qilingan. Inson yuzi hech qachon oltin kabi bo‘la olmaydi, biroq poetik ifoda orqali hijron azobi natijasida yuz rangining sarg‘ayishi go‘yoki oltinning porlashi darajasiga yetgan holatda tasvirlangan.

Insonning yuzi oltindek sariq bo‘lishi mumkin emas, bunda oltinning sariqligi va insonning yuzi o‘xshashlik, ko‘chish jarayoni bo‘lgan, oltindagi sariqlik inson yuziga ko‘chgan. Yana bir misol:

*“Bexosdan uzilgan shoda dur kabi
To‘kildi umidning rangli barglari.”*

“To‘kildi umidning rangli barglari” misrasida metafora bor. Umid, muhabbat, mehr, oqko‘ngillik insonning eng oliy fazilatlari, ya’ni tuyg‘ular hisoblanib, fasllar o‘rniga oliy fazilatlar ko‘chirib keltirilgan. Bu satrda “umidning rangli barglari” iborasi orqali insoniy tuyg‘ularning nobud bo‘lishi kuz faslining barg to‘kishiga o‘xshatilib, obrazli ifoda yaratilgan.

Metonimiya – nom o‘rnini almashtirish bo‘lib, narsa-hodisalar orasidagi zamoniylar yoki makoniylar yaqinlik asosida ma’no ko‘chishini anglatadi. Yunoncha “metonymia” — “nomni o‘zgartirish” deganidir.

Ma’no ko‘chishning metonimiya turi ham mavjud bo‘lib, grekchada “metonymia”-qayta nomlash, ya’ni narsa va hodisalar o‘rtasida makon hamda zamondagi o‘zaro aloqadorlik asosida birining nomi ikkinchisiga ko‘chishidir. Misol tariqasida olamiz. Masalan:

*“Tong otar chog‘ida juda sog‘inib,
Bedil o‘qir edim, chiqdi oftob.”*

Bu misrada “Bedil o‘qir edim” iborasida metonimiya mavjud. Aslida Bedil shaxs bo‘lib, o‘qiladigan narsa uning asarlari yoki she‘rlaridir. Shunday bo‘lsa-da, shoirning nomi uning ijod mahsulini anglatish uchun ishlatilgan.

Sinekdoxa – butun va bo‘lak munosabatiga asoslangan ma’no ko‘chishi bo‘lib, biror predmetning nomi o‘rniga uning bir qismi, yoki aksincha, butun narsa orqali bir qismini ifodalashdir. Yunoncha “synecdоче” – “birgalikda anglash” ma’nosini bildiradi. Masalan:

“Sajda aylar ul zohid mehrob aro

Men qilurman sajda egma qoshima.”

Bu yerda “egma qosh” iborasi orqali butun bir inson (sevgili) nazarda tutilmoqda. Bu sinekdoxaning bo‘lak orqali butunni anglatish usuliga yorqin misoldir.

Xulosa. Ma’no ko‘chishi va uning turlari tildagi so‘zlar boyligini yanada ifodali va chuqur ma’noli qilishda muhim vosita hisoblanadi. O‘zbek adabiyotida bu hodisalar shoir va yozuvchilar tomonidan obrazlilikni kuchaytirish, hissiyotlarni ifodali yetkazish uchun keng qo‘llanilgan. Tilimizdagi bunday boyliklar nafaqat estetik zavq, balki fikrni teran ifodalash imkonini ham beradi. Metafora, metonimiya va sinekdoxa kabi ma’no ko‘chishi turlari tilni badiiylilik bilan boyitish barobarida xalq tafakkurining chuqurligidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lutfiy. Sensan sevarim. Devon. – Toshkent: Adabiyot va san’at, 1987. 464 b.
2. Muso Toshmuhammad o‘g‘li Oybek. Mukammal asarlar to‘plami. 19-jildlik. 1-jild. She‘rlar (1922-1935). – Toshkent, Fan, 1975.
3. G‘afur G‘ulom. Tanlangan asarlar. Nazm va nasr. -T.:G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012-yil.

АҲАМИЯТИ ХОНДАНИ КИТОБ ДАР ХОНИШИ БЕРУН АЗ СИНФӢ БАРӢ ХОНАНДАГӢНИ СИНФҲОӢ ИБТИДОӢ

Аслонов Фаридун Давронович,

Жураев Султон Тожиевич,

Донишҷӯёни шӯъбаи Таълими ибтидоӣ, ДДП Чирчиқ.

Аннотатсия. Ин мақола аҳамияти хониши берун аз синфиро барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ баррасӣ мекунад. Мутолиаи китоб берун аз муҳити синфӣ ба рушди зеҳнӣ, эҷодӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоии кӯдакон мусоидат намуда, малакаҳои тафаккур, тамаркуз ва хотираи онҳоро тақвият медиҳад. Илова бар ин, китобхонӣ дар ташаккули эҳсоси ҳамдардӣ, ҳассосияти иҷтимоӣ ва малакаҳои муошират нақши муҳим мебозад. Мақола

роҳҳои таълиқи кӯдакон ба мутолиа, аз ҷумла муҳайёсозии муҳити мусоид ва интиҳоби китобҳои мувофиқро пешниҳод мекунад.

Калидвожаҳо: мутолиа, хониши берун аз синфӣ, тафаккур, эҷодкорӣ, ахлоқ, маориф, ҳассосият, тамаркуз, рушди зеҳнӣ, тарбияи кӯдак.

Китоб яке аз сарчашмаҳои асосии дониш ва маърифат буда, барои рушди ҳамаҷонибаи инсон нақши бузург мебозад. Барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ, ки тоза бо дунёи мутолиа ва савод ошно мешаванд, хониши берун аз синфӣ аҳамияти хос дорад. Ин навъи мутолиа ба кӯдакон кӯмак мекунад, ки малакаҳои хондан, фаҳмиш ва таҳлилро рушд диҳанд, инчунин ба онҳо имконият медиҳад, ки ҷаҳони атрофро бо ҷашми дигар бубинанд.

Хониши берун аз синфӣ метавонад ба рушди зеҳнӣ, ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва эҷодии кӯдакон мусоидат намояд. Онҳо тавассути мутолиаи китобҳои гуногун на танҳо калимаҳои нав меомӯзанд, балки дарк меkunанд, ки ҳар як воқеа, шахс ва ҳодиса метавонад маъно ва таъсири амиқ дошта бошад.

Мутолиаи китоб берун аз синф танҳо як машғулият нест, балки он раванDEST, ки тафаккури кӯдакро рушд медиҳад. Вақте ки кӯдак китоб мехонад, вай ба ҷаҳон бо ҷашми нав нигоҳ мекунад, сабабу натиҷаи ҳодисаҳоро мефаҳмад ва тафаккури интиқодӣ ҳосил менамояд.

Кӯдакон тавассути мутолиаи китобҳо малакаи саводиашонро беҳтар месозанд. Ҳар қадар бештар мутолиа кунанд, ҳамон қадар доираи луғавии онҳо ғанитар мешавад ва қобилияти баён низ афзоиш меёбад. Хондани матнҳои гуногун кӯдаконро ба тарзи дуруст талаффуз кардани калимаҳо ва ифодаи равшани фикр водор месозад.

Илова бар ин, мутолиаи китоб ба рушди хотира мусоидат мекунад. Кӯдак ҳангоми хондан мӯҳтавои китобро дар хотир нигоҳ медорад, номи қаҳрамонҳо, воқеаҳо ва ҷузъиёти муҳимро ба ёд меорад. Ин раванд на танҳо хотираро тақвият мебахшад, балки қобилияти диққат ҷамъкунии кӯдакро низ беҳтар мекунад.

Аз ҷиҳати равонӣ, китобхонӣ ба кӯдакон кӯмак мекунад, ки эҳсосоти ҳудро дарк ва идора намоянд. Онҳо тавассути мутолиаи ҳикояҳо бо ҳолати равонии қаҳрамонҳо ошно мешаванд, тарсу ҳарос, шодӣ ва ғамро эҳсос меkunанд, ки ин ба рушди ҳамдардӣ ва ҳассосияти иҷтимоии онҳо мусоидат мекунад.

Китобҳо манбаи аслии эҷодкорӣ мебошанд. Кӯдаке, ки китоб мехонад, имконият дорад, ки бо ҷаҳони ҳаёлӣ ва воқеии муаллифон шинос шавад ва онро ба тасаввуроти худ мутобиқ созад.

Афсонаҳо ва ҳикояҳои ҷолиб кӯдаконро водор месозанд, ки тасаввур кунанд, ки агар онҳо ҷои қаҳрамони асосӣ мебуданд, ҷӣ мешуд. Онҳо метавонанд худро ба ҷаҳони афсонаҳо ғӯта зананд, бо қаҳрамонҳо ҳамроҳ шаванд ва ҳатто идомаи ҳикояро ба тарзи худ тасаввур кунанд.

Барои кӯдакон, ки ба эҷодкорӣ таваҷҷуҳ доранд, ҳониши берун аз синфӣ як омили муҳим мегардад. Бисёре аз кӯдакон пас аз мутолиаи ҳикояҳо ва романҳои шавқовар ҳудашон низ ҳикоянависиро оғоз мекунанд. Онҳо қиссаҳои хурд менависанд, қаҳрамонҳо эҷод мекунанд ва сюжетҳоро месозанд, ки ин ба рушди қобилияти эҷодӣ ва таҳлили онҳо мусоидат мекунад.

Китобҳо воситаи асосии таълим ва тарбияи ахлоқии кӯдакон мебошанд. Дар китобҳои афсонаҳо, ҳикояҳо ва ривоятҳо ҳамеша ғояҳои ахлоқӣ инъикос мешаванд. Кӯдакон дарк мекунанд, ки неқӣ бар бадӣ ғолиб меояд, адолат ҳамеша муваффақ мегардад ва ростқавлӣ яке аз беҳтарин хислатҳои инсон аст.

Хондани ҳикояҳои ахлоқӣ ба кӯдакон кӯмак мекунад, ки меъёрҳои ахлоқии ҷомеаро омӯзанд. Онҳо аз рафтори қаҳрамонҳо ибрат мегиранд ва дарк мекунанд, ки дар зиндагӣ ҷӣ дуруст ва ҷӣ ғалат аст.

Кӯдаконе, ки мутолиаи бештар доранд, қобилияти ҳамдардӣ ва эҳтиром ба дигаронро беҳтар инкишоф медиҳанд. Онҳо дар муносибат бо ҳамсолон ва калонсолон ботаҳаммултар мешаванд, эҳсосоти дигаронро мефаҳманд ва муносибати дуруст бо атрофиёнонро меомӯзанд.

Ба ҳониши берун аз синфӣ кӯдаконро барои таҳсилоти минбаъда омода месозад. Вақте ки кӯдак аз хурдӣ ба мутолиа одат мекунад, вай дар мактаб дарсҳоро беҳтар мефаҳмад, саволҳоро бо далел ҷавоб медиҳад ва қобилияти таҳлили худро рушд медиҳад.

Илова бар ин, китобхонӣ кӯдаконро ба муҳаббати омӯзиш раҳнамоӣ мекунад. Агар онҳо аз хурдӣ китобхонӣ кунанд, дар оянда барои омӯзиш ва таҳқиқи мавзӯҳои гуногун ҳавасманд хоҳанд шуд.

Ҷӣ гуна метавон кӯдаконро ба китобхонӣ ташвиқ кард?

Барои он ки кӯдакон ба хондани китобҳо шавқ пайдо кунанд, бояд муҳити мувофиқ муҳайё карда шавад.

Яке аз роҳҳои асосӣ ин аст, ки волидайн ва омӯзгорон худ намунаи хуб бошанд. Кӯдаконе, ки мебинанд калонсолон мутолиа мекунанд, эҳтимолан ҳудашон низ ба китобхонӣ ҳавасманд мешаванд.

Китобҳои интихобшуда бояд ба синну соли кӯдак ва шавқу ҳаваси ӯ мувофиқ бошанд. Агар кӯдак ба афсонаҳо шавқ дошта бошад, барои ӯ китобҳои афсонӣ тавсия дода шаванд. Агар ба илм таваҷҷуҳ дошта бошад, бояд китобҳои илмӣ барои кӯдакон пешниҳод гарданд.

Муҳити мутолиа низ муҳим аст. Агар кӯдак гӯшаи ороме барои хондан дошта бошад, вай бо ҳузуру ҳаловат китоб хоҳад хонд.

Гуфтугӯ дар бораи китобҳо низ як усули хуби ташвиқ мебошад. Волидайн метавонанд пас аз хондани китоб аз кӯдакон бипурсанд, ки чӣ маъкул шуд ва кадом қаҳрамон писанд омад.

Хулоса, хониши берун аз синфӣ як унсури муҳими рушди шахсият ва зеҳнии кӯдакон мебошад. Он ба онҳо малакаҳои хондан, тафаккур, нутқ, эҷодкорӣ ва ахлоқро меомӯзонад. Агар кӯдакон аз хурдӣ ба китоб дӯстӣ кунанд, дар оянда шахсони босавод ва бофарҳанг хоҳанд шуд. Барои ин, бояд онҳоро бо муҳити мувофиқ таъмин намуда, аз хурдӣ ба мутолиа ташвиқ кард.

Адабиётҳои истифодашуда:

1. Акбаров С. Рушди мафкураи кӯдак тавассути китобхонӣ. – Душанбе: Нашриёти “Маориф”. 2018.
2. Бобочонова М. Нақши мутолиа дар ташаккули шахсияти кӯдак. – Душанбе: “Ирфон”. 2020.
3. Ҷӯраев Н. Методикаи таълими савод ва хониш дар синфҳои ибтидоӣ. – Душанбе: “Дониш”. 2017.
4. Ҳасанов Ш. Тарбия ва таълими кӯдакон дар асри муосир. – Хучанд: “Нури маърифат”. 2019.
5. Юнусова Ф. Психологияи мутолиа ва таъсири он ба рушди кӯдак. – Душанбе: “Омӯзгор”. 2021.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING OG‘ZAKI NUTQINI RIVOJLANTIRISHDAGI MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI

**Atadjanova Sayyora Sarvar qizi,
Abdukarimova Shaxzoda Said qizi,
Chirchiq DPU Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari.**

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining og‘zaki nutqini rivojlantirishdagi dolzarb muammolar, ularning psixologik-pedagogik sabablari va amaliy yechimlari yoritilgan. Nutqiy faollikni oshirishga xizmat qiluvchi innovatsion metodlar, didaktik o‘yinlar, interaktiv mashg‘ulotlar tahlil qilingan. Shuningdek, o‘qituvchi va ota-onalarning hamkorligi orqali bu muammolarni bartaraf etish yo‘llari ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: og‘zaki nutq, boshlang‘ich ta’lim, metodika, muammo, yechim.

Til va nutq inson tafakkurining ifodasidir. Nutq orqali inson o‘z fikrlarini ifodalaydi, atrofdagilar bilan muloqotga kirishadi va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etadi. Inson tafakkuri va nutqi bir-biriga chambarchas bog‘liq bo‘lib, ular birgalikda shaxsning ijtimoiylashuv jarayonida muhim o‘rin tutadi. Boshlang‘ich ta’lim bosqichi — bu o‘quvchining shaxs sifatida shakllanishida eng muhim davr hisoblanadi. Aynan shu bosqichda og‘zaki va yozma nutq asoslari, to‘g‘ri talaffuz qilish, izchil va mantiqiy fikrlash, savolga javob berish, mustaqil hikoya tuzish ko‘nikmalari shakllana boshlaydi. Afsuski, bugungi kunda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy faoliyatida qator muammolar kuzatilmoqda. Ulardan ba’zilari — so‘z boyligining cheklanganligi, grammatik va leksik xatolar, muloqotga kirishishdagi tortinchoqlik, izchil fikr bildirishda qiynalish, yozma nutqdagi ifoda xatolaridir. Ushbu holatlarning yuzaga kelishiga bir necha sabablar bor: metodik yondashuvdagi kamchiliklar, o‘quvchilarda motivatsiyaning pastligi, oila va maktab o‘rtasidagi hamkorlik yetarli emasligi va boshqalar. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilari nutqini rivojlantirishda uchraydigan muammolar, ularning sabablari va amaliy yechimlari atroflicha tahlil qilinadi. Ayniqsa, interfaol metodlar, zamonaviy texnologiyalar, didaktik o‘yinlar, oila va jamiyat bilan hamkorlik orqali bu muammolarni samarali bartaraf etish yo‘llari ko‘rib chiqiladi.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichi – bu o‘quvchilarda asosiy nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirish davridir. Bu jarayonda bolalar so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilish, fikrni aniq ifodalash, izchil gap qurish, savolga javob berish, mustaqil fikr bildirish kabi ko‘nikmalarni egallashlari lozim. Ammo amaliyotda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari nutqiy faoliyatida qator muammolar kuzatilmoqda. Ular quyidagilardan iborat:

1. So‘z boyligining yetishmasligi. Ko‘pgina o‘quvchilarda faol va passiv so‘z boyligi cheklangan bo‘lib, ular fikrini ifodalashda doimo bir xil so‘zlardan foydalanadilar. Bu esa nutqning qoloq bo‘lishiga olib keladi. So‘z boyligining kamligi bolaning o‘qish, yozish, tushunish, fikr bildirish jarayonlarini ham sustlashtiradi.

2. Grammatik va leksik xatolar. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari grammatik normalarga rioya qilmay, gapda so‘zlarni noto‘g‘ri tartibda joylashtiradilar, sinonim va antonimlardan foydalanishda qiynaladilar. Jumladagi bog‘lovchi vositalardan bexabar bo‘lganlari sababli, ularning nutqi silliq va tushunarli chiqmaydi.

3. Nutqiy faollikning pastligi. Ba’zi o‘quvchilar o‘z fikrini bildirishda juda sust bo‘lishadi, savolga javob berishda qiynalishadi, jamoaviy suhbat va munozaralarda ishtirok etishga jur‘at etmaydilar. Bunga psixologik holat, tortinchoqlik, noto‘g‘ri tarbiya va pedagogik yondashuv sabab bo‘ladi.

4. Yozma nutqdagi kamchiliklar. Ko‘plab o‘quvchilar yozma ifoda qilishda gaplarni qisqa tuzadilar, bayon qilishda izchillik yetishmaydi. Matn tarkibini tushunmasdan fikrini aks ettirishga urinadilar. Imlo va punktuatsiya xatolari esa bu muammoni yanada chuqurlashtiradi.

5. Uy sharoitida nutqiy rivojlanish muhiti yo‘qligi. Ko‘plab oilalarda bolalar bilan kitob o‘qish, ertak aytish, muloqot qilish an‘anasi yo‘q. Bu esa bolaning nutqiy ehtiyojini shakllantirishni kechiktiradi. Ayrim hollarda bolalar televizor va telefondagi multfilm va o‘yinlarga haddan ziyod bog‘lanib qolishadi, bu esa jonli muloqotni cheklaydi.

6. Texnologiyalarning salbiy ta’siri. Zamonaviy gadjetlar – telefon, planshet va kompyuterlar bolaning jonli muloqot ehtiyojini pasaytiradi. Ijtimoiy tarmoqlarga bog‘lanib qolgan o‘quvchilar so‘zlashuv madaniyatidan uzoqlashib, qisqa va emojilar asosida muloqot qilishga o‘rganib qoladilar. Bu esa real hayotdagi fikrni aniq ifodalash qobiliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy faoliyatida yuzaga kelayotgan muammolar turli omillar bilan bog‘liq bo‘lib, ular pedagogik, ijtimoiy, psixologik va oilaviy omillar orqali yuzaga chiqadi. Quyida ushbu muammolarning asosiy sabablari tahlil qilinadi:

1. Pedagogik yondashuvdagi kamchiliklar. O‘quvchilarning nutqini rivojlantirishda o‘qituvchining tutgan o‘rni beqiyosdir. Ammo ayrim hollarda dars jarayonida interfaol metodlardan kam foydalanish, nutqiy mashqlarni noto‘g‘ri tanlash, o‘quvchining individual xususiyatlarini inobatga olmaslik muammo tug‘diradi. Ba’zan o‘qituvchining o‘zi ham bolalar bilan jonli muloqotga kirishmaydi yoki ularni faollashtirishga yetarli harakat qilmaydi.

2. O‘quv dasturidagi me’yoriy yuklama. Boshlang‘ich ta’lim dasturlarida ayrim mavzular va topshiriqlar haddan ortiq yuklama beradi. Bu esa bolalarning mantiqiy fikrlash va ijodiy yondashuv o‘rniga yodlashga majbur bo‘lishiga olib keladi. Natijada, ularning nutqiy faolligi va mustaqil fikr bildirish ko‘nikmalari rivojlanmaydi.

3. O‘quvchining psixologik holati. Tortinchoqlik, past o‘zini baholash, psixologik bosim ostida qolish, darsdagi muvaffaqiyatsizliklar o‘quvchining nutqiy faolligini pasaytiradi. Bu ayniqsa, oilada yoki sinf jamoasida e’tibordan chetda qoladigan bolalarda ko‘p kuzatiladi.

4. Oila va maktab o‘rtasidagi hamkorlik yetarli emasligi. O‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasidagi uzviy aloqaning yo‘qligi, o‘quvchi bilan ishlashda yagona yondashuvning mavjud emasligi bolaning nutqiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Aksariyat hollarda ota-onalar bolalar bilan yetarlicha muloqot qilmaydi, kitob o‘qish, savol-javob, suhbatlashish kabi faoliyatlarni yo‘lga qo‘ymaydi.

5. Mahalliy sharoitlar va muloqot muhiti. Qishloq joylarida yoki ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan og‘ir hududlarda yashovchi bolalarda ta’lim va madaniy muhit yetarli darajada shakllanmagan bo‘ladi. Bu holat ularning so‘z boyligini, muloqot ehtiyojini va og‘zaki nutqini rivojlantirish imkoniyatlarini cheklaydi.

6. Multimediya vositalarining noto‘g‘ri ishlatilishi. Agar multimedia vositalari (televizor, planshet, telefon) bolaning vaqtini egallab, jonli muloqotni to‘xtatsa, bu uning nutqiy rivojlanishida tormozlovchi omilga aylanadi. Ayniqsa, o‘zbek tilidagi sifatli bolalar materiallarining yetishmasligi o‘quvchilarning adabiy va muloqot tilini shakllantirishiga to‘sqinlik qiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini rivojlantirish — bu faqat til darslariga tegishli bo‘lmagan, balki barcha fanlar, ota-ona, jamiyat va madaniy muhit bilan bog‘liq kompleks jarayondir. Quyidagi amaliy yechimlar orqali bu muammolarni bosqichma-bosqich bartaraf etish mumkin:

1. Interfaol usullar va zamonaviy metodlardan foydalanish. Darslarda “Aqliy hujum”, “Rol o‘ynash”, “Savol-javob zanjiri”, “O‘ylab top”, “Kim tez?” kabi interfaol metodlar orqali o‘quvchilarning fikrlashi va nutqiy faolligini oshirish mumkin. Masalan:

Matnga asoslangan suhbatlar;

Matnni davom ettirish yoki o‘zgartirib yozish;

Guruhli muhokama va hikoya qilish topshiriqlari.

2. Didaktik o‘yinlar orqali nutqni faallashtirish. O‘yinlar bolalar uchun eng sevimli mashg‘ulot hisoblanadi. Quyidagi didaktik o‘yinlar nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirishda katta samara beradi:

“So‘z toping” (belgilangan harfga so‘z aytish);

“Gap tuzing” (so‘zlar to‘plamidan gap tuzish);

“Ertakni tugat”;

“Nimani nazarda tutdim?”;

“Rasmga qarab hikoya ayt” o‘yini.

3. O‘quvchilarni mustaqil fikrga undovchi topshiriqlar berish. Berilgan mavzu bo‘yicha kichik insho yozish, shaxsiy fikr bildirish, kitob o‘qib undan taassurot aytish kabi topshiriqlar orqali yozma va og‘zaki nutqni birdek rivojlantirish mumkin.

4. Multimedial vositalar va axborot texnologiyalaridan maqsadli foydalanish. Video darslar, animatsiyalar, audio ertaklar, interaktiv dasturlar o‘quvchilarda nafaqat qiziqish uyg‘otadi, balki eshitish, tushunish va qayta ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Masalan:

Bolalar uchun yaratilgan podkastlar;

“Kutubxona” ilovalari;

Elektron testlar va virtual suhbat mashqlari.

5. Oila va maktab hamkorligini kuchaytirish. Ota-onalar har kuni bolalari bilan suhbat qurishlari, ularga ertak aytib berishlari, birgalikda kitob o‘qishlari, har xil savollar berishlari zarur. O‘qituvchilar esa ota-onalarga nutqiy rivojlanish bo‘yicha tavsiyalar berib borishlari lozim.

6. O‘qituvchining o‘z ustida ishlashi. O‘qituvchi o‘zining nutqi, fikrlashi, muloqot madaniyati bilan o‘quvchilarga namuna bo‘lishi lozim. U doimiy ravishda yangi metodik adabiyotlar o‘qib, ijodkorlik bilan yondashishi kerak.

7. Tarbiyaviy soat va darsdan tashqari mashg‘ulotlarni samarali tashkil qilish. She’riyat kechalari, hikoya aytish tanlovlari, kichik sahna ko‘rinishlari, suhbat klublari bolalarning nutqiy faolligini oshirishda katta ahamiyatga ega.

Xulosa. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari nutqining rivojlanishi — ularning tafakkuri, muloqot madaniyati, savodxonligi va shaxsiy kamoloti uchun poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Yuqorida tahlil qilinganidek, nutqiy rivojlanishga ta’sir qiluvchi muammolar pedagogik, psixologik, oilaviy va ijtimoiy omillar bilan bog‘liq bo‘lib, ularni bartaraf etish o‘qituvchi, ota-ona va jamiyatning hamkorligiga tayanadi.

Yaxshi tashkil etilgan interfaol darslar, didaktik o‘yinlar, ijodiy topshiriqlar, oilaviy muloqot, zamonaviy texnologiyalar va madaniy muhit orqali bolalarning so‘z boyligi, to‘g‘ri talaffuz, mustaqil fikrlash, hikoya qilish, suhbatlashish kabi nutqiy ko‘nikmalarini yuqori bosqichga olib chiqish mumkin.

Takliflar:

1. O‘quv dasturlarini takomillashtirish: Nutqiy faoliyatga yo‘naltirilgan mashqlar sonini ko‘paytirish, darsliklarga ko‘proq ijodiy topshiriqlar kiritish zarur.

2. O‘qituvchilarning malakasini oshirish: Nutqni rivojlantirish bo‘yicha metodik seminarlar, onlayn kurslar va tajriba almashuvlar tashkil etilishi kerak.

3. Maxsus qo‘llanma va o‘yinlar to‘plami yaratish: Har bir sinf uchun yoshga mos didaktik o‘yinlar va interfaol topshiriqlar to‘plami ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq.

4. Oila-maktab hamkorligini kuchaytirish: Ota-onalarga bola nutqini rivojlantirish bo‘yicha maslahatlar beruvchi risolalar tarqatish, seminarlar o‘tkazish taklif qilinadi.

5. Multimediya resurslaridan foydalanish: Bolalar uchun sifatli audio ertaklar, animatsion hikoyalar, mobil ilovalar va podkastlar yaratish va maktabda joriy etish zarur.

6. Nutqiy tanlov va tadbirlarni tizimli tashkil etish: Har chorakda “Eng yaxshi hikoyachi”, “So‘z ustasi”, “She’rxonlik” tanlovlarini tashkil qilish orqali bolalar nutqiga qiziqishni oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva M. Nutq madaniyati va uni shakllantirish asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
2. Karimova Z. Boshlang‘ich ta’limda til o‘rgatish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. O‘razboeva D. Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning og‘zaki nutqini rivojlantirish. – Samarqand: Imkoniyat, 2019.
4. G‘ulomov M. Psixolingvistika asoslari. – Toshkent: Ilm ziyo, 2017.
5. Rasulova M. Maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda muloqot ko‘nikmalari. – Toshkent: Barkamol avlod, 2022.
6. Umumta’lim maktablari boshlang‘ich sinflari uchun Davlat Ta’lim Standarti va Darsliklar (O‘zR XTV, 2023).

**O‘ZBEK TILINING IZOHLI LUG‘ATIDAGI RUS TILI ORQALI
KIRGAN SO‘ZLARNING MIQDORI VA ULARNING
LUG‘ATDAGI BOSHQA SO‘ZLARGA NISBATI**

*Bekimbetova Nazira Po‘lat qizi,
Rahmatova Sabrina Abror qizi,
Yaxshimurotova Sadoqat Bekpo‘lat qizi,
Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari.
Ilmiy rahbar: Haydarova Gulruh Muhammadaminovna,
Chirchiq DPU o‘qituvchisi.*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O‘zbek tilining izohli lug‘atidagi rus tili orqali kirgan so‘zlarning miqdori va ularning lug‘atdagi boshqa so‘zlarga nisbati statistika qilingan. Lug‘atdagi so‘zlarni tartibga solish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar. *lug‘at, rus tili, baynalmilal harf, yangi, maxsus, o‘zbek, matn.*

Inson, jamiyat va davlat hayoti tubdan liberallashayotgan hozirgi sharoitda odamzod tarixiga, qadimiy madaniyat yodgorliklarni o‘rganishga ma’naviy ehtiyoj sezadi, unga tayanadi, ba’zan undan madad izlaydi. Bunday burilish davridagi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma’naviy o‘zgarishlar, yangilanishlar jarayonida insonning tafakkur dunyoqarashi, tuyg‘ulari yuksalib, jamiyat ma’no-mohiyatini anglashga intiladi. Shu boisdan ham inson tuyg‘ularini his etish, anglashda taraqqiyotning ma’naviy-ruhiy omillari bo‘lgan muhim o‘rin tutadi.

O‘zbek leksikagrafiyasining tarixi Mahmud Qoshg‘ariyning XI asrda yaratilgan “Devoni lug‘otit turk” asari bilan boshlangan. Ushbu lug‘atda faqat

so‘zlar va ularning ma’nolarini tavsiflab qolmasdan turkiy xalqlar tarixi, urf-odatları, geografik joylashuvi kabi keng ma’lumotlarni ham qamrab olgan. Shu bilan birga u dastlabki ikki tilli(arabcha-turkiycha) izohli lug‘atlardandir. Yana yurtdoshimiz Mahmud Zamaxshariy o‘zining “Asos ul-balog‘a” asari va “Muqaddimat ul-adab” asarlari bilan o‘zining ulkan hissasini qo‘shgan.

O‘zbek tilining izohli lug‘atida baynalmilal so‘zlar o‘rganilganda ularning statistik tahlilini quyidagicha keltirish mumkin: O‘zbek tilining izohli lug‘atining 1-jildida “A” harfi bilan boshlanadigan baynalmilal so‘zlar 297 tani tashkil etdi ular;

ABAJUR [fr. abat-jour – yorug‘likni qaytaruvchi]; kerakli yorug‘likni bir joyga to‘plab tushirish yoki ko‘zni yorug‘lik nuridan pana qilish uchun lampa ustiga o‘rnatiladigan mato, metall va sh.k. dan yasalgan qalpoq.

ABBREVIATURA [ital. abbreviatura lot abbrevio qisqartiraman]; *tilsh.ayn qisqartma so‘zlar*

ABERRATSIYA [lot. aberratio o‘zgarish, uzoqlashish, chetlashish];
1 *biol.* Ma’lum bir navga mansub hayvonlar organizmida (uning tuzilishi yoki funksiyasida) paydo bo‘ladigan o‘zgalik, o‘zgarish normadan chetlashish.
2 *fiz.* Yorug‘lik nurlarini linza orqali o‘tishida linza fokusidan og‘ishi, chetga chiqish hodisasi.

ABZAS [nem.absatz<absetzen -yangi satrdan boshlash]; **1** Matn (tekst)ning dastlabki qatorini bir oz o‘rin (uch harf o‘rni) qoldirib boshlash; xatboshi, satrboshi. **2** Matnning bir xatboshidan keying xatboshigacha bo‘lgan qismi.

ABITURIYENT [lot. abituriyens ketmoqchi bo‘lgan kishi]; **1** O‘rta maktabni bitirayotgan o‘quvchi. **2** Oliy yoki o‘rta maxsus o‘quv yurtiga kirish uchun da’vogar.

ABOLISIYA [lot. abolitio bekor qilish]; Qonun yoki qarorning bekor qilinishi.

ABONIMENT [fr. abonnement] (biror narsadan masalan telefon, teatrdagi o‘rin, avtotransport va sh.k dan) ma’lum muddatga foydalanish huquqi va shu huquqni tasdiqlovchi hujjat;

ABONENT [fr. abonner – yozilmoq, obuna bo‘lmoq]; Abonimentga ega bo‘lgan shaxs yoki tashkilot.

ABORIGENLAR [lot. aborigine – avvaldan, boshidan]; **1** Mamlakat yoki biror joyda qadimdan yashab kelayotgan tub joy aholi; **2** O‘simlik yoki hayvonlarning qadimdan bir joyga mansub (mahalliy, jaydari) turlari, zotlari.

ABORT [lot. abortus – bola tashlash, muddatidan oldin tug‘ilish] Homilaning hayotga layoqatsiz davrida, ya’ni dastlabki 28 hafta mobaynida tushish yoki tushirilishi (oldirish).

ABORTIV og‘riqni, kasallikni birdan to‘xtatadigan qoldiradigan dori-darmonlar.

ABSORBSIYA [lot. absorbtio yutish, yutilish, shimilish, singish] fizikaviy kimyoviy eritma yoki gazlar aralashmasidagi moddalarning qattiq jism yoki suyuqlikka yutilishi.;

ABSTRAKT aynan mavhum;

ABSSESS [lot. abskessus – yiringli yara chipqon] To‘qima yoki a‘zolarining shkastlangan joyida yiring to‘planishi; yiring yiqqan, gazak olgan joy.

AVANTYURA [fr. aventure – qaltis harakat sarguzasht] Tasodifiy muvaffaqiyatga erishish uchun real kuch, sharoit va imkoniyatlarni hisobga olmay, tavakkaliga qilingan xatti-harakat;

AVARIYA [ital. avaria] **1.** Mashina,samalyot va shu kabilarni ishlab turgan vaqtda to‘satdan ishdan chiqishi avariya signali. **2.** Baxtsiz hodisa, falokat.

AVTOMOBILAVARIYASI. Avariya uchramoq;

AVAXTA [nem. hauptwache] qamoq uyi, qamash joyi; qamoqxona, turma;

AVIA [lot. avis – qush] o‘zlashma qoshma so‘zlar tarkibida “aviatsiya” so‘zi o‘rnida shu so‘zga aloqador ma’nolarda qo‘llanadi:

AVTARKIYA [yun. autarkeia o‘z-o‘zini qondirish] o‘z-o‘zini ta‘minlash qoidasiga asoslangan boshqalar bilan iqtisodiy aloqalardan uzilib qolgan biqiq xo‘jalik tizimi va shunga asoslangan iqtisodiy siyosat.

AVTO aynan avtomobil;

AVTO [yun. autos o‘zi, o‘zim] o‘zlashma so‘zlar tarkibida quyidagi ma’nolarni bildiradi.

AVTOMAT [yun. automatos o‘zi harakatlanuvchi] **1** muayyan jarayonlar bo‘yicha belgilangan ishni ichki mexanizmi yordamida insonning bevosita ishtirokisiz o‘zi bajaradigan apparat, mashina, asbob.

AVTONOM avtonomiyadan foydalanadigan, avtonomiya huquqiga ega bo‘lgan avtonomiyali; va hokazolar;

“B” harfi bilan boshlanuvchi baynalmilal so‘zlar 251tani (yasama so‘zlar bundan mustasno)tashkil etadi.

BAGAJ [fr. bagage bagues – yo‘lga olingan buyumlar] **1.** Yo‘lovchining jo‘natish, tashish uchun tayyorlab qo‘ygan yuki, umuman yuk. **2.** Yo‘l transportining yo‘lovchilar yuki joylashtiriladigan joyi, bo‘lmasi.

BAGAJNIK [r. - “bagaj joyi” ma’nosini ifodalaydi] Yo‘l transporti (velosiped,motosikl yoki avtomobil)ning yuk ortiladigan maxsus joyi.

“V” harfi bilan boshlanuvchi baynalmilal so‘zlar 193tani (yasama so‘zlar bundan mustasno) tashkil etadi.

VAXTA [nem. Wacht – qo‘riqchilik qorovullik xizmati] **1.** Kemada posbonlik, navbatchilik. **2.** Biror ish-mehnat, jarayon holati, posti

VAXTYOR [nem. Wachter – qorovul] Muassaslarda navbatchi qorovul.

VEGETARIANLIK [ingl. vegetarian – lot. vegetarius – o‘simlikka oid] go‘shtli va baliqdan tayyorlangan ovqatlarni tan olmay, faqat o‘simlik ovqatlar (meva va sabzovotlar) bilan ovqatlanish tarzi.

VELOSIPED [fr. veloci pede – lot. velox-tez+ pedis- oyoq] pedallar yordamida harakatga keltiradigan ikki oyoqli uch g‘ildirakli transport vositasi.

VELYUR [fr. velours – duxoba, lot. Velosus – tuk bilan qoplangan, paxmoq]; va hokazolar.

“G” harfi bilan boshlanuvchi baynalmilal so‘zlar **353** tani (yasama so‘zlar bundan mustasno) tashkil etadi.

GABARDIN [fr. gabardine – uzun kamzul] palto yoki kastyumbop bir nav jun mato va shu matodan tikilgan ust kiyim;

GABARIT [fr. gabarit – o‘lcham] bino, kema, vagon, mashina va shu kabi narsalarning sirtqi chegaraviy o‘lchami;

GABBRO [ital. gabbro – Italiyaning Livorni shahri yaqinidagi joy nomidan] tarkibida ohak-natriy moddasi bor magmatik tog‘ jinsi;

GAVAN [goll. have] dengiz va daryolarda suv satxining to‘lqin, shamol va suv oqimlaridan sun‘iy yoki tabiiy himoyalangan, kemalarturadigan ta‘mirlanadigan qirg‘oq qismi;

O‘zbek tilining izohli lug‘atining 1-jildida **“D”** harfi bilan boshlanadigan baynalmilal so‘zlar 284 tani tashkil etadi

O‘zbek tilining izohli lug‘atining 2-jildida **“Ye”** harfi bilan boshlanadigan baynalmilal so‘zlar 3 tani tashkil etdi ular;

“J” harfi bilan boshlanadigan baynalmilal so‘zlar 20 tani tashkil etdi ular;

JEZL [r. jezl-kuch-qudrat, hokimiyat ramzi sifatidagi tayoqcha] Poyezdlar harakatini tartibga soladigan metal tayoqcha.

ZAJIGALKA [r. zajigat-“ yondirmoq, o‘t oldirmoq”];

ZAKAZ [zakzat - “oldindan aytmoq, buyurmoq”];

O‘zbek tilining izohli lug‘atining 2-jildida **“I”** harfi bilan boshlanadigan baynalmilal so‘zlar 150 tani tashkil etdi ular;

IDEALIZM [fr. idealizme, yun. idea] materializmga qarama-qarshi holda ruh, g‘oya, ong borliqni negizi, ya‘ni birlamchi deb biluvchi material, tabiat esa ikkilamchi, hosila deb tan oluvchi falsafiy oqim va ta‘limotlarning umumlashma ifodasi;

IMMIGRANT [lot. immigrans, immigrantis – ko‘chib kelib joylashuvchi] Biron davlatning uzoq muddatga yoki doimiy yashash uchun boshqa mamlakatga ko‘chib kelgan fuqarosi;

O‘zbek tilining izohli lug‘atining 2-jildida **“Y”** harfi bilan boshlanadigan baynalmilal so‘zlar 3 tani tashkil etdi ular;

YOGURT [ingl. yoghurt, turk. m-mam -qatiq] jem, meva konservasi, shokolad, kakao va b qo‘shimchalar bilan aralshtirilgan, qaymoqlikremga o‘xshash sut-qatiq maxsuloti;

YOD [lot. iodum, yun. iodus-binafsha rangli] Mendeleyev davriy jadvalining VII guruhiga mansub kimyoviy element, asosan dengiz o‘simliklaridan olinadigan to‘q kulrang kristall modda va uning tibbiyotda qo‘llanadigan, spirtida jigarrang eritmasi;

O‘zbek tilining izohli lug‘atining 2-jildida **“K”** harfi bilan boshlanadigan baynalmilal so‘zlar 553tani tashkil etadi ularga ayrim misollar;

KADASTR [fr. cadastre, yun. katastichon-varaq, ro‘yxat] Muayyan obyektlar haqidagi aniq va tartiblashtirilgan axborotlar majmui, ro‘yxati;

KETGUT [inglcatgut-sim, tor; ip] tib. Qo‘y, echkilarning ingichka ichaklaridan tayyorlanadigan va jarrohlik ichki choklar uchun qo‘llanadigan ip(lar);

O‘zbek tilining izohli lug‘atining 2-jildida **“L”** harfi bilan boshlanadigan baynalmilal so‘zlar 158 tani tashkil etdi ular;

LATUN [nem. Latun- taxtalangan mis] jez.

LEKSEMA [yun. lexis-ibora, nutq o‘rami] Tilshunoslikda: shakl va ma’no jihatidan bir butun holda tekshiriladigan mustaqil ma’noli so‘z; til qurilishining leksik ma’no anglatuvchi birligi.

LESIKA [yun. lexikoc-so‘zga oid lug‘aviy, lexis- so‘z, ibora] *tilsh.* Biror til yoki shevada muayyan paytda mavjud bo‘lgan so‘zlar majmui; biror ish, faoliyat, kasb-hunar sohasida qo‘llanadigan so‘z va terminlar, shuningdek, biror muallif badiiy asarlarining so‘z boyligi.

LEKSION [yun. lexicon-lug‘at] ma’lum bir kishining so‘z va iboralari zaxirasi biror ijtimoiy qatlam yoki muayyan faoliyat sohasiga mansub umumiste’ moldagi so‘zlar zaxirasi.

LEPA [yun. lepra – moxov]q. moxov

LETUCHKA [r.]s.t. Zaruriy masala(lar) yuzasidan o‘tkaziladigan qisqa muddatli majlis.

LIBERAL [lot. liberalis – ozodlikka oid; ozod, erkin, hur] liberalism tarafdori; liberallar partiyasining a’zosi.

O‘zbek tilining izohli lug‘ati 1-jildidagi **“A”** harfi bilan boshlanadigan baynalmilal so‘zlar 297 tani, **“B”** harfi bilan boshlanuvchi baynalmilal so‘zlar 251 tani, **“V”** harfi bilan boshlanuvchi baynalmilal so‘zlar 193tani (yasama so‘zlar bundan mustasno), **“G”** harfi bilan boshlanuvchi baynalmilal so‘zlar 353 tani (yasama so‘zlar bundan mustasno), **“D”** harfi bilan boshlanadigan baynalmilal so‘zlar 284 tani tashkil etadi. Birinchi jildida jami baynalmilal so‘zlarning miqdori 1378 ta yasama so‘zlar bundan mustasno.

O‘zbek tilining izohli lug‘ati 2-jildidagi “**Ye**” harfi bilan boshlanadigan baynalmilal so‘zlar 3 tani, “**J**” harfi bilan boshlanadigan baynalmilal so‘zlar 20 tani, “**Z**” harfi bilan boshlanadigan baynalmilal so‘zlar 23 tani, “**I**” harfi bilan boshlanadigan baynalmilal so‘zlar 150 tani, “**Y**” harfi bilan boshlanadigan baynalmilal so‘zlar 3 tani, “**K**” harfi bilan boshlanadigan baynalmilal so‘zlar 553 tani, “**L**” harfi bilan boshlanadigan baynalmilal so‘zlar 158 tani, “**M**” harfi bilan boshlanadigan baynalmilal so‘zlar 256 tani tashkil etdi. Lug‘atning ikkinchi jildidagi baynalmilal so‘zlarning umumiy miqdori 1166 tani tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ҳожиёв А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. – Т., 1974.
2. Jamolxonov H., Jamolxonova M. Hozirgi o‘zbek adabiy tili – Toshkent: TDPU, 2011. – 71 b.
3. Мадвалиев А. Ўзбек терминологияси ва лексикографияси масалалари. ЎзМЭ. Тошкент. 2017. – Б. 28
4. Mahkamov N., Ermatov I. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati “Fan” nashriyot. Toshkent. 2013. 144 b.
5. Менглиев Б., Худойбердиева М. Ўзбек тили иборалари ўқув луғати. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2007. – 45 б.
6. Axmedov, B.A. (2023). Muammoli ta’limda Suqrotona yondashuv metodikasi. Mugallim, 6(3), 126-130.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA INGLIZ TILI O‘QITISHNING INNOVATSION USULLARI

Erkinova Sevinchbonu Jamshid qizi,
Chirchiq DPU 3-kurs talabasi.

Ilmiy rahbar: **Zuparova Saodat Sharipovna,**
Chirchiq DPU, Turizm fakulteti, “Fakultetlararo chet tillar”
kafedrasi o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning xorijiy til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini yanada oshirish uchun ingliz tili o‘rgatishning samarali, zamonaviy va innovatsion metodlari haqida to‘xtalib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: aralash texnika, qiziqarli o‘yinlar, boshlang‘ich sinflar, zamonaviy innovatsion metodlar, pantomima.

Kirish. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so‘ng yoshlarning xorijiy tillarini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishlari oshdi va davlatimiz tomonidan til o‘rganishga juda ko‘plab imkoniyatlar yaratilmoqda. Birinchi prezidentimiz Islom

Karimov aytganidek: "Hozirgi paytda xorijiy tillarni o‘rgatishga yurtimizda katta ahamiyat berilmoqda. Bu ham, albatta, bejiz emas. Bugun jahon hamjamiyati o‘ziga munosib o‘rin egallashga intilayotgan, mamlakatimiz uchun, chet ellik sheriklarimiz bilan hamjihatlikda, hamkorlikda o‘z buyuk kelajagini qurayotgan xalqimiz uchun chet tillarni mukammal bilishning ahamiyatini baholashning hojati yo‘qdir". Ayniqsa, boshlang‘ich ta’limda ijobiy o‘zgarishlarga sabab bo‘lgan qarorlardan biri bu O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining 2012-yil 10-dekabrda "Chet tillarini o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida" PQ-1875-soni qaroridir. Unga ko‘ra chet tillarini, asosan, ingliz tilini boshlang‘ich sinfdan boshlab o‘rgatish, ularni chet tillarini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini yanada oshirish uchun barcha umumta’lim maktablarda 1-sinfdan boshlab ingliz tili darslarini turli xil qiziqarli o‘yinlar ko‘rinishida o‘qitish va shu bilan birga ularning (speaking) og‘zaki nutqini ham rivojlantirish, 2-sinfdan boshlab esa, alifbo,(reading) o‘qish va grammatikani o‘qitishni zamonaviy, innovatsion metodlar orqali o‘qitish bosqichma-bosqich boshlandi. [1]

So‘nggi paytlarda ingliz tilini o‘rganadigan har qanday yoshdagi insonlar soni juda oshmoqda. Buning sababi, hayot jarayonida ingliz tilini bilmasdan yashash qiyinlashib bormoqda. Ammo til o‘rganish ham yosh davrlariga bog‘liq. Hatto olimlar bolalar kattalarga nisbatan tilni tez va oson o‘zlashtirishni isbotlashgan. Bolalarda til o‘rganishga bo‘lgan tabiiy moyillik, ular taqlid qilish xususiyati kuchli ekanligi, katta yoshdagi insonlarga qaraganda bolalar vaqtining mo‘lligi va o‘rgangan ma’lumotlarini tez xotirasida saqlab qolishi buning asosiy sabablaridandir.

Xitoy ixtirochilaridan biri Masaru Ibuka mashhur "Uchdan keyin kech" kitobida yozganidek: "...bolaning miyasi cheksiz miqdordagi ma’lumotlarga ega bo‘lishi mumkin...". Yana shunga e’tibor qaratishimiz kerakki, 6-7 yoshdagi bolalar narsalarning ma’nosini tushinib emas, uni mexanik tarzda yodlaydi. Shuning uchun ham ingliz tilini o‘rganayotgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga tilni o‘rgatishni grammatik ma’lumotlar berishdan boshlamaslik kerak. Aks holda, chet tilini o‘rgatishning dastlabki bosqichidanoq bolani charchatishi va til o‘rganishga bo‘lgan xohishini susaytirib qo‘yishi mumkin.

Chunki boshlang‘ich sinfdagi o‘quvchilarga chet tilini o‘rgatish mushkul shu bilan birga mas’uliyatli vazifalardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham boshlang‘ich sinflarga ingliz tilini mazmunli va qiziqarli o‘rgatish uchun quyidagi innovatsion metodlardan foydalanish mumkin.

1. Ko‘rish orqali eslab qolish. Hammaga ma’lumki, yosh bolalar eshitgan narsalaridan ko‘ra ko‘proq ko‘rgan predmetlarini eslab qoladi. Shunday ekan, darsni turli xil ko‘rgazmali qurollar, plakatlar orqali, ko‘zga ko‘rinadigan va kundalik hayotda ko‘p ishlatiladigan predmet, buyumlarga yozish orqali yangi

so‘zlarni o‘rgatish va o‘rgangan yangi so‘zlari ishtirokida gaplar tuzish. Masalan, kitob (book), bog‘ (garden), doska (blackboard), ruchka (pen), oyna (window) va shu kabilarga yozish. Kundalik hayotimizda ko‘p ishlatiladigan bunday narsa-buyumlar ko‘zga doimo tushib turishi va doimo qo‘llanishi bois, bola bu so‘zlarni beixtiyor o‘rganib oladi.

2. Qo‘shiq va she‘rlar orqali tushinish yoki eslab qolish. Mushkul bo‘lgan so‘zlarni musiqaga solib kuylash. Bunda yangi so‘zlarni eslab qolish bilan birgalikda, bolaning og‘zaki nutqi(speaking) ham rivojlanadi. So‘z isboti qilib, bolalarning ingliz tili alifbosini qo‘shiq qilib o‘rganishlari shunchaki yodlashdan ko‘ra samaraliroq ekanligini ko‘rsatish mumkin. Raqobatdosh grammatika va so‘z boyligini o‘zlashtirishga yordam beradigan o‘yinlarning aksariyatini o‘z ichiga oladi. Bunda bolalar o‘qituvchi bergan turli xil topshiriqlarni bajarishadi. Qarabsizki, o‘quvchilar orasida raqobat vujudga kelib, til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishi yanada oshib boraveradi. Zero, Xitoy mutafakkirlari aytganidek: " Insonning barcha qiziqishlari raqobat orqali vujudga keladi".

3. Aralash texnika bu yerda biz ixtiyoriy ravishda turli xil texnikalarni birlashtira olamiz. Masalan, bunda bolalar o‘yin o‘ynashi, rasm chizishi, turli xil harakatlar orqali yangi so‘zlarni ko‘rsatib berishi mumkin. Texnikaning afzalligi xilma-xillikda. Bunda o‘quvchilar faqat bitta narsa orqali cheklanib qolmaydi.

4. Multfilmlar orqali o‘rgatish. Ma’lumki, bolalar turli xil multfilmlarni ko‘rishga qiziqadi. Ingliz tilidagi multfilmlarni ko‘rish jarayonida esa multfilmdagi gaplarni bilmasa-da, multfilim qahramonlarining harakatlari orqali ular ishlatayotgan so‘zlarni tushunishga intiladi. Bu esa bolalar uchun qiziq va til o‘rganishlari uchun samarali usul.

5. Qiziqarli o‘yinlar orqali o‘rganish. Ingliz tili fanini o‘qitishda turli xil o‘yinlar orqali o‘rgatishning o‘rni kattadir. Dars davomida har xil o‘yinlar o‘ynatib turish sinfda fanni o‘rganishga bo‘lgan ishtiyoqni yanada oshiradi, nafaot o‘quvchilarni ham darslarda yaxshiroq qatnashishga undaydi. Quyidagi o‘yinlar so‘zimizga misol bo‘la oladi.

6. "Quvnoq topishmoqlar" (Merry Riddles) o‘quvchilarga topishmoqlar o‘rgatish ingliz tilini o‘rgatishda muhim ahamiyatga ega, ular o‘zlariga notanish bo‘lgan so‘zlarni o‘rganadilar va o‘ylab topishmoq javobini topadilar.

7. "Pantomima" (pantomime). Bunda o‘qituvchi o‘quvchilarga biron bir so‘zni aytadi va o‘quvchi uni ko‘rsatadi. Qolgan o‘quvchilar esa so‘zni topib, inglizcha ma’nosini aytishi kerak bo‘ladi.

8. Sezgi a’zolar orqali o‘rganish (sabzavot, mevalar, oziq-ovqatlarni tatib ko‘rish, turli xil buyumlarni ushlab ko‘rish, gullarni hidlab ko‘rish). Ushbu yangi usulni o‘rganishdan oldin bir amaliyotchi psixologning fikrlarini keltirish kerak: "Bolalarning esida biror narsaning mahkam o‘rnashib qolishini xohlovchi pedagog

bola sezgi organlarining mumkin qadar ko‘prog‘ini ko‘zi, qulog‘i, tovush organi, muskul sezgisi va hatto, hidlash va ta‘m bilish organlarini esda tutib qolish jarayonida qatnashtirishga harakat qilishi kerak". Haqiqatdan ham, sezgi a‘zolar orqali til o‘rganish boshqa usullarga qaraganda foydali va samarali hisoblanadi. Masalan, o‘quvchi birgina uzumni tatib ko‘rish jarayonida uning rangi, ta‘mi, hajmi, hidi qanday ekanligini biladi va uning inglizcha nomini ham aytadi. Natijada esa o‘qituvchi bolalardan ranglarning inglizcha nomini so‘rab qolsa, bolalar darrov meva yegan paytini eslaydi. Demak, bunday usullardan foydalanish o‘quvchining ma‘lumotlarni uzoq muddatda xotirasida saqlab qolishga yordam beradi. [2]

Kichik yoshli bolalarda til o‘rganishga bo‘lgan xohish-istak juda yuqori, ayniqsa, hozirgi axborot kommunikatsiya vositalari bilan bu holat yuqori ko‘rsatkichlarni ko‘rsatmoqda. Davlatimiz tomonida maktablarda yaratilgan shart-sharoitlar, o‘quv xonalarining zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlanganligi, yosh bilimli kadrlar bilan ta‘minlanganligi, maktab darslaridan tashqari mustaqil shug‘ullanish uchun barcha sinflar uchun online telekanallardagi televizion online darslarning tashkil etilganligi tahsinga sazovordir. 1- va 2-sinf o‘quvchilari tildagi grammatik, leksik, fonetik, birliklarni tushunmasliklari mumkin ammo multfilmlar, o‘yinlar, rasmlar orqali tilni a‘lo darajada o‘zlashtirishlari mumkin. Shunga ko‘ra grammatikada asosan ikki xil usuldan unumli foydalaniladi:

1. Induktiv. 2. Deduktiv.

Induktiv usulda o‘quvchilarga, avval, grammatik qoidalar tushuntirilib so‘ngra misollar orqali mustahkamlanadi. Bu usul, ko‘pincha, yuqori sinf o‘quvchilari uchun foydali. Masalan zamonlar, predloglar, artikllar yuqori sinf o‘quvchilari uchun ma‘lum termenlar bo‘lib ular gaplarda ega, kesim aniqlovchi, to‘ldiruvchi, hol kabi gap bo‘laklarini qo‘yib gap tuza olishadi. Deduktiv usulda, avval, ma‘lum o‘yinlar, mashqlar orqali mavzu tanishtirilib, so‘ngra qoidaga bog‘lab tushuntiriladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ega, kesim, fe‘l va boshqa birliklar haqida ma‘lumotga ega bo‘lmaganliklari sababli ularga o‘yinlar qo‘shiqlar orqali mavzu tushuntirish samaraliroq. Masalan, **Can** – ingliz tilida “qila olmoq” modal fe‘li bo‘lib qo‘shiqlar hamda materiallar orqali o‘rgatiladi.

- Can you play football?
- Can you phone call?
- Can you swim?
- Can you do it Nansy? [3]

Psixologlar fikriga ko‘ra, yoshi katta insonlarga nisbatan bolalarda yangilikka qiziqish, o‘qish, o‘rganishga bo‘lgan ishtiyoq 70-80% kuchliroq bo‘lar ekan.

Kundalik hayotimizda ham bajara olmaydigan vazifalarni ham bolalar ogohlantirishlarga qaramasdan bajarib ko‘rishga harakat qilishadi. Bir xillikdan

juda tez zerikishadi, shu sababli pedagog kadrlardan yangicha uslublarda, noan’anaviy tarzda darslarni tashkil etish, o‘rganilayotgan xorijiy tilning muhitini to‘liq yarata olish talab etiladi. [4]

Ingliz tilini o‘qitishdagi yana bir muhim jihat shuki, o‘quvchining qay holatda ma’lumotni to‘laqonli qabul qilishini nazorat qilish. Bir guruhdagi bolalarning o‘y xayollari, fikrlashi, dunyoqarashi ma’lumotni qabul qilishi turlicha bo‘ladi. Shunga ko‘ra o‘qituvchi har bir o‘quvchining xarakteri xususiyatidan kelib chiqqan holda ta’lim jarayonini olib borishi kerak. Misol uchun, qaysidir o‘quvchida ko‘z bilan eslab qolish, yana birida eshitish orqali eslab qolish qobiliyati tabiatdan shakillangan bo‘lishi mumkin. Shu xususiyatlarga ko‘ra ingliz tilini o‘rganish asosiy 3 yo‘nalishda bo‘ladi:

- 1. Visual learning** – ko‘rish orqali ma’lumotni eslab qolish;
- 2. Auditory learning** – eshitish orqali ma’lumotni eslab qolish;
- 3. Kinaesthetic learning** – harakatlar orqali ma’lumotni eslab qolish.

Yuqoridagi xususiyatlarni inobatga olgan holda o‘qituvchi o‘quvchilar bilan dars mobaynida, mashqlar bajarishda, rol playlar tayyorlashda, o‘yinlar orqali mavzu tushuntirilsa yoki tashkillashtirilsa, sezilarli natija hosil qiladi va o‘quvchida til o‘rganishga motivatsiya beradi.

Quyida mana shunday mazmunli dars tashkil etishda darslarda foydalanishimiz muki bo‘lgan didaktik o‘yinlar va pedagogik texnologiyalardan bir nechtasini ko‘rib chiqamiz.

Kim tezroq – o‘yin maqsadi writing-yozish texnikasini rivojlantirish. O‘yinining borishi: tinglovchilarga gaplar yozilgan kartalar beriladi va kartadagi gaplarning so‘zlari notartib joylashgan bo‘ladi. Kim birinchi va to‘g‘ri tartibda joylashtirib yozsa, shu o‘quvchi g‘olib bo‘ladi. Bu o‘yin ko‘proq yuqori sinflarda samara beradi.

Men kimman? - o‘yin maqsadi speaking-gapirish texnikasini rivojlantirish. O‘yinining borishi: guruhdagi xohlovchi chiqib biror narsa yoki shaxsni nomini aytmadan tasvirlaydi va qolgan o‘quvchilar ta’rifga ko‘ra kim yoki nimaligini topishi kerak. Bu o‘yin nutqiy savodxonlikni oshiradi. Bu o‘yin ko‘proq boshlang‘ich sinflarga xos.[5; b. 581-582]

XULOSA. Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, umumta’lim maktablarida ingliz tilini turli sinflar doirasida o‘quvchilarni yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda, ulardagi chet tilini o‘zlashtirishga bo‘lgan qiziqish va ehtiyojlarini to‘liq qondirishga yordam beruvchi pedagogik innovatsion texnologiyalarga asoslangan zamonaviy dars ishlanmalar yordamida dars o‘tish o‘quvchilarda tilni o‘rganish uchun yuqori samara beradi.[6; b. 332-333]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 10-dekabrda "Chet tillarini o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ1875-sonli qarori.
2. Turdaliyeva G.N. Boshlang‘ich sinflarda ingliz tilini o‘qitishda zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalar. // 2020.
3. Bekmuratova U.B. Ingliz tilini o‘qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish. // Toshkent 2012.
4. Toliboboeva. S.J. (2020). Teaching intercultural communication in english. Science and Education,1(Special Issue)
5. Толибобоева, Ш. (2020). Ingliz tilini o‘qitishdagi zamonaviy ta’lim texnologiyalari. YoungScientist, 19(309), 581-582.
6. Juldasheva, N.N. (2020). Хорижий тилларни ўқитишда ахборот технологиялар ва инновацион методларнинг ўрни. Молодой ученый, (12), 332-333.

ADABIYOT DARSLARINI KREATIV YONDASHUV ASOSIDA 5E MODEL YORDAMIDA TASHKIL ETISH METODIKASI

Eshkuvatov Jasur Buribayevich,

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti tayanch doktoranti.

Annotatsiya. Mazkur maqolada adabiyot darslarini kreativ yondashuv asosida tashkil etishning samarali usullari yoritilgan. Xususan, 5E modeli (jalb qilish, tadqiq qilish, izohlash, kengaytirish va baholash) asosida darslarni rejalashtirish va olib borish metodikasi tahlil qilingan. Maqolada adabiyot darslarida o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, estetik didini rivojlantirish hamda faol ishtirokini ta’minlash imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan. 5E modelining har bir bosqichiga mos metod va texnikalar misollar orqali amaliy asosda tavsiflangan. Xulosa qismida esa, kreativ yondashuv va innovatsion metodlar yordamida adabiyot darslarini yanada samarali va ta’sirchan tashkil etishning ahamiyati ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: kreativ yondashuv, adabiyot ta’limi, 5E modeli, adabiy tahlil, estetik tarbiya, interfaol metodlar, adabiy o‘qish kompetensiyasi, dars jarayonini faollashtirish, motivatsiya, zamonaviy dars metodikasi, kreativ tafakkur, muammoli ta’lim.

Kirish. Jamiyatimizda kechayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy va ma’naviy o‘zgarishlar ta’lim tizimi oldiga ham yangicha talab va vazifalarni

qo‘ymoqda. Ayniqsa, yosh avlodni har tomonlama yetuk va barkamol qilib tarbiyalash vazifasi maktab va maktabgacha ta’lim muassasalari zimmasiga katta mas’uliyat yuklaydi. Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev “...eng muhim vazifamiz – yosh avlodga puxta ta’lim berish, ularni jismoniy va ma’naviy yetuk insonlar etib tarbiyalashdan iborat” [1, 12], deya ta’kidlaganlar. Mamlakatimizda yoshlarning ta’limi va tarbiyasiga alohida e’tibor qaratilayotgani bejiz emas.

Mustaqil fikrlaydigan, halol, jasur va ma’naviy yetuk yoshlarni kamolga yetkazish zamon talabidir. Bu jarayonda badiiy adabiyot, xususan, jahon adabiyotining o‘rni beqiyosdir. Kitobxonlikka mehr uyg‘otish, estetik didni shakllantirish va ma’naviy yuksalishga xizmat qilish ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sanaladi. Adabiyot fani esa nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy kamolotini ta’minlash vazifasini ham bajaradi.

Adabiyot insonni yaxshilik va go‘zallik sari yetaklovchi qudratli kuch sifatida o‘z ahamiyatini yanada oshirib bormoqda. Har bir xalqni uning adabiyoti olamga tanitadi. O‘zbek adabiyotida Alisher Navoiy, qirg‘iz adabiyotida Chingiz Aytmatov, tojik adabiyotida Abdurahmon Jomiy, ozarbayjon adabiyotida Nizomiy Ganjaviy kabi buyuk siymolar jahon adabiyoti xazinasiga beqiyos hissa qo‘shganlar. Ularning asarlari yoshlarni umuminsoniy qadriyatlar, milliy g‘urur va insonparvarlik ruhida tarbiyalaydi.

Mustaqillik davrida shakllangan yangi avlod globallashuv jarayonlari, dunyodagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy o‘zgarishlar haqida keng va chuqur bilim olishga ehtiyoj sezmoqda. Jahon adabiyotining o‘rganilishi esa o‘quvchilarning tafakkurini kengaytiradi, ularni mustaqil va tanqidiy fikrlashga undaydi. Asarlar orqali estetik did shakllanadi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat uyg‘onadi. Zamonaviy ta’lim jarayonida innovatsion metodlar va interfaol texnologiyalardan keng foydalanilmoqda. Xususan, adabiyot darslarini 5E modeli asosida tashkil etish o‘quvchilarning faolligini oshiradi, kreativ va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. 5E modeli – jalb qilish, tadqiq qilish, izohlash, kengaytirish va baholash bosqichlaridan iborat bo‘lib, bilimlarni samarali o‘zlashtirish va mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o‘qituvchi darsda har bir daqiqadan samarali foydalanib, o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradigan, ularni mustaqil fikrlash va jamoaviy ishlashga undaydigan metodik usullardan foydalanadi. Kreativ yondashuv asosida tashkil etilgan adabiyot darslari o‘quvchilarning bilim, mahorat va tarbiyasini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Asosiy qism. Darsni rejalashtirish o‘quvchining sinfxonada olgan bilimni real hayotda qo‘llash qobiliyatini shakllantirishga qaratiladi. Ushbu qobiliyat o‘quvchiga nazariy bilimlarini sinfxonadan tashqarida, amaliy qo‘llay olish imkonini beradi. Nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llay olish qobiliyatining shakllanishi natijasida, o‘quvchilar sinfdan o‘rgangan bilimlarini sinfdan

tashqaridagi real muammoli vaziyatlarda qo‘llabgina qolmasdan, balki o‘rganganlarini fanlararo bog‘liqlik asosida tahlil qila oladilar. Shuningdek, darsni 5E modeli asosida rejalashtirish ham yuqorida keltirib o‘tilgan kognitiv ko‘nikmalarni o‘quvchilarda shakllantiradi.

5E modelidan dars jarayonida qanday foydalanish mumkin?

1. Darsning boshida (Engage): Mavzu bilan bog‘liq savollar yoki vaziyatlar yaratish, o‘quvchilarga qiziqarli narsalar ko‘rsatish, ularda qiziqish va motivatsiyani uyg‘otish.

2. Amaliy faoliyat (Explore): O‘quvchilarni tajribalar o‘tkazish, guruh ishlarida ishtirok etish va yangi bilimlarni o‘zlashtirishga undash.

3. Izohlar va tushuntirishlar (Explain): O‘quvchilarga yangi mavzu haqida batafsil tushuntirish berish, ularning savollariga javob berish va ularni tushunishga yordam berish. Bunda, o‘quvchilar o‘z tushunchalarini o‘rgatishga yordam berish uchun o‘qituvchi yordam beradi.

4. Kengaytirilgan amaliyot (Elaborate): O‘quvchilarga yangi bilimlarini kengaytirish va yanada murakkab vaziyatlarga qo‘llash imkonini berish. Bu bosqichda o‘quvchilar turli masalalarni muhokama qilishadi yoki boshqa fanlar bilan integratsiyalashgan faoliyatlarga jalb qilinadi.

5. Baholash (Evaluate): O‘quvchilarning o‘qish jarayonida qanday rivojlanganligini baholash, ularning qayerda yordamga muhtojligini aniqlash. Bu bosqichda testlar, yozma ishlanmalar yoki guruh muhokamalari orqali baholash amalga oshiriladi.

Bu bosqichlar o‘quvchilarning qiziqishini oshirish, mustaqil tadqiqot qilish ko‘nikmalarini shakllantirish va olgan bilimlarini amaliyotda qo‘llashlariga imkon yaratadi. 5E modeli orqali o‘quv jarayoni interaktiv va samarali kechib, o‘quvchilar mantiqiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

Yuqorida keltirib o‘tilgan 5E modeli bosqichlari asosida dars quyidagi usullarda tashkil etilishi mumkin.

Ushbu o‘qitish modeli orqali Chingiz Aytmatovning “Asrga tatigulik kun” asari (9-sinf) misolida darslarni tashkil etishning zamonaviy bosqichlariga oid o‘qitish metodikasi bo‘yicha tavsiyalar keltiriladi.

1. JALB QILISH – QIZIQTIRISH (5 daqiqa).

1. Darsni **“Belgili alifbo”** usuli bilan boshlash mumkin. Bu usulda o‘quvchilarning diqqatini darsga qaratish uchun belgilardan iborat topshiriq beriladi va o‘quvchilarga yordam uchun belgili alifbo ko‘rsatiladi. Bu metod orqali o‘quvchilarning diqqati jamlanadi va ularning topqirligi, tezkorligi sinaladi.

2. **“Kelajakda inson qadriyatlarini saqlab qolish mumkinmi?”** degan savol bilan ham boshlash mumkin. Bu o‘ylantiruvchi savol bilan o‘quvchilarning

mustaqil fikrlashini, dunyoqarashini kengaytirish va og‘zaki nutqini o‘stirish mumkin.

3. **“Hikoya”** metodi asosida ham tashkil etish mumkin. Bunda o‘quvchilarga asarga bog‘liq bo‘lgan hikoya o‘qib beriladi va ulardan hikoya haqidagi fikrlari so‘raladi. Hikoya mazmuni bilan asar mazmuni o‘rtasidagi bog‘liqlik aytib o‘tiladi.

4. **“2-jahon urushida birinchi o‘zbek qahramoni unvonini kim olgan?”**, **“U haqida kimlar qanday asarlar yozgan?”** shu kabi savollar bilan boshlash mumkin. Bu savollarga javob topish uchun o‘quvchilar tarixni ham eslab olishadi.

2. TADQIQ QILISH – O‘RGANISH (7 daqiqa).

O‘quvchilarga yozuvchi hayoti bilan bog‘liq bo‘lgan **“Chala xat”** berilib, uni mustaqil ravishda to‘ldirishga yo‘naltiriladi. **“Chala xat”** metodida o‘quvchilarning o‘tilgan mavzu bo‘yicha bilimlari sinallib, ularni xatni to‘ldirish vositasida tadqiq qilishga o‘rgatadi.

“Chala xat” matni. Chingiz Aytmatov 1928-yilning 12-dekabrida Qirg‘izistonning vodiysidagi Shakar ovulida tug‘ilgan. Bobosi Aytmat qo‘li gul hunarmand va ajoyib bo‘lgan. Otasi Aytmatov rus tuzem maktabida tahsil ko‘rgan, o‘qimishli, fikri tiniq tashkilotchi odam edi. Respublika miqyosidagi katta lavozimlarda turib, Qirg‘izistonda ni tugatish, yurtga zamonaviy madaniyatni olib kirish yo‘lida astoydil mehnat qiladi. Bo‘lajak adibning onasi Aytmatova ham o‘qimishli, oqila ayol bo‘lganini aytishadi.

Aytishlaricha, Ch.Aytmatov bolaligida bo‘lishni orzu qilgan. Ammo turmush uni o‘zga yo‘llardan yurishga majbur etdi. O‘rta maktabni bitirgan yigitcha texnikumiga kirib o‘qiydi

Chingiz Aytmatov asarlari jahonning tiliga o‘girilib, ... millionga yaqin nusxada chop etilgan. Albatta, bu raqamlar to‘xtovsiz ko‘payib boraveradi.

Xatni to‘ldirish jarayonida yozuvchi hayoti bilan bog‘liq bo‘lgan ma’lumotlarni topishga harakat qilish kerak bo‘ladi.

Bu bosqichni **“Ijodiy mehnat”** metodi bilan ham o‘tkazish mumkin. Bu metodda o‘quvchilar o‘zlarining qobiliyatiga qarab, ijodiy yondashadilar. O‘quvchilarga mavzu yuzasidan o‘zlari xohlagan narsani tayyorlash aytiladi. Masalan, ular noodatiy rasm chizishi, matn yaratishi yoki nimanidir maketini yasashi mumkin. Bunda o‘quvchilarning yaratuvchanlik va ijodkorlik qobiliyati namoyon bo‘ladi. Masalan, shu belgilardan asarga bog‘lab rasm chizishlari so‘raladi. O‘quvchilarning ijodkorlik qobiliyati namoyon bo‘ladi.

“So‘zli tasavvur” usuli. Bu usulda sinfdagi o‘quvchilar guruhlariga ajratiladi va ularga rasmlar va kalit so‘zlar beriladi. Ular shu rasm va kalit so‘zlar orqali asardan olingan bir parcha matni hosil qiladilar.

1-guruh uchun “Dafn etish marosimi”. Kerakli jumlarlar: “O‘ladigan odamning o‘lgani yaxshi, ketadigan odamning ketgani yaxshi” maqoli, “Atrofda yer ko‘p, albatta, istaganingcha topiladi. Faqat odamlar nimagadir yaqinlarini duch kelgan yerda ko‘mib ketaverishmaydi. Har holda, bejiz bo‘lmasa kerak. Axir, o‘likka yer qahatmi?”, “Ota-ku seniki, biroq sening o‘zing, o‘zingniki bo‘lmay qolibsan”.

2-guruh uchun Manqurt tushunchasi. Kerakli jumlarlar: “Tutqinning omadi”, “Jungjanglarning qo‘l ostida tutqin bo‘lib qolganlarning esa sho‘ri qurir ekan”, “teri qoplash marosimi”, “Manqurt”, “Qul o‘nta sog‘lom tutqin quldan ko‘ra qimmatroq turardi”, “Quldor uchun eng dahshatli narsa – qulning isyoni”, “Insonning muqaddas insoniylik mohiyatiga chang soldilar”.

3-guruh uchun Nayman ona obrazi. Kerakli jumlarlar: “Tulibin kelib iskagan, Bo‘tasi o‘lgan bo‘z moyaman”, “Sening isming manqurt emas, Jo‘lomon. Naymanlarning yayloviga ko‘chib borayotganimizda yo‘lda tug‘ilgansan. Shuning uchun Jo‘lomon qo‘yganmiz. Otangning oti Do‘nanboy” “Senda ona yo‘q! Bu yoqqa nima uchun kelganini bilasanmi? Bilasanmi?! Telpagingni sidirib olib, boshingni qaynoq suvga solgani kelgan”. “Qo‘lida xotira saqlanib qolibdi”.

3. TUSHUNTIRISH (10 daqiqa).

Bu bosqichda o‘quvchilarga mavzu haqida tushunchalar beriladi. **“Bilimlar soyaboni”** metodidan foydalanib, mavzuni tushuntirish mumkin. Bunda yangi mavzuga aloqador bo‘lgan ma‘lumotlar bulut va tomchi shakllariga yoziladi. Keyin soyabonga ip orqali ilib chiqiladi. O‘quvchilar navbatma-navbat chiqib soyabonni aylantirib to‘xtatadi va tushgan ma‘lumotni o‘qib joylariga o‘tirishadi. Barcha ma‘lumotlar o‘qib bo‘lingach, o‘quvchilar o‘zining tushunchalarini tengdoshlariga ham aytib berishadi. O‘qituvchi fikrlarni birlashtirib, xulosa qilib mavzuni tushuntiradi. Masalan:

“Bilimlar soyaboni” usuli. 1.Ch.Aytmatovning buyuk yozuvchiligi shundaki, siyosatdan tamomi-la chetda turuvchi, siyosiy muammolar hal qilinadigan joylardan minglab chaqirim yiroqda umr kechiruvchi kamtargina odam ham aslida siyosatning ta’siridan xoli bo‘lolmasligini Edigey Bo‘ron taqdiri misolida juda ishonarli aks ettirgan.

2. Edigey kechagi kunini unutmagan, bobolar amal qilgan yuksak udumlar asosida yashashga o‘zida kuch topa oladigan chin insondir. Uning ezgu insoniy sifatlari qiyinchiliklarga qaramay, marhum Kazangapning vasiyatini bajarishga o‘zida kuch topganida, qanchalik g‘azablanmasin, o‘lik bor joyda janjallashmaslikka qudrati yetganida, Sobitjonning gap-so‘zlariga bo‘lgan munosabatida yaqqol ko‘rinadi.

“Fikrlar majmui” usuli. Bu usul deyarli barcha o‘quv fanlarida dars jarayonlarini sifatli va samarali tashkil qilishda foydalanish uchun qulay metod

hisoblanadi. **“Fikrlar majmui”** usulidan darsning o‘tgan mavzuni takrorlash hamda yangi mavzu bayonini o‘quvchilarga tushuntirishda foydalanish mumkin.

Usul mazmuni: ushbu usuldan foydalanish uchun doskaga dars mavzusini ochib beradigan turli xil tushunchalar yozilgan kartochkalar joylashtiriladi. Doskaga chiqib jamoa a’zolari navbati bilan kartochkalarni olib, unda yozilgan tushunchani o‘qiydi va o‘qituvchi yordamida kengaytiriladi.

Usuldan kutiladigan natija:

- sifatli dars jarayoni tashkil qilinishiga yordam beradi;
- o‘quvchilarning dars jarayoniga qiziqishining ortishiga sabab bo‘ladi;
- o‘quvchilarda fan bilan bo‘liq bilim, ko‘nikma va malakalarning shakllanishiga yordam beradi.

Masalan:

- “Asrga tatigulik kun” romani ko‘pchilikka tanish ruhiy holatlarni aks ettirishi bilan ajralib turadi;
- “Bu kitob jism-u fig‘onimdir mening, Bu kalom jon-u jahonimdir mening” satrining epigraf sifatida kelganligi;
- Edigey, Kazangap qahramonlarining taqdiri;
- Nayman onaning o‘ylari;
- Manqurt atamasining asarga ilk bor kiritilishi va shu kabilar.

4) KENGAYTIRISH – QO‘LLASH (18 daqiqa).

- O‘quvchilarga asardagi qahramonlar, joy nomlarini izohlari bilan moslashtirish topshirig‘ini berish.

“Moslashtiring” usuli. <https://wordwall.net/resource/88724718>

Qiyshiqsoy	Manqurt	Edigey	Sobitjon	Malaqumdichop	Nayman ona

- O‘z otasining o‘lik yoki tirikligini bilmaydigan, otasining o‘ligini ko‘mishni ham minnat qiladigan inson
- Asardagi jarlik nomi
- O‘zining kim ekanligini, ismini, bolalik kezlarini otasining kimligini butunlay yoddan chiqargan inson
- Savdogarlar xotirasidan ayrilgan manqurtni shu joyda ko‘rishgan
- Buyuk jabrdiyda
- Kechagi kunini unutmagan, bobolar amal qilgan yuksak udumlar asosida o‘zida kuch topa oladigan chin inson

“Maxsus o‘rmon” usuli

Bunda o‘rmondagi turli xil hayvon rasmlari ustiga asar qahramonlarining ismlari yozilgan bo‘ladi. O‘rmonda faqat “Asrga tatigulik kun” asar qahramonlari qolsin deb o‘quvchilarga topshiriq beriladi. Bu metoddan mavzuni kengaytirish qismida foydalanish mumkin. Bunda sinfdagi barcha o‘quvchilar faol ishtirok

etadilar va ularning topqirligi, chaqqonligi sinaladi. Metodni o‘tkazish natijasida o‘quvchilarga o‘tilgan mavzularni qayta tiklash va yangi mavzuni mustahkamlashga yordam beradi.

Misol uchun tulki – Qosim, Omoxon – Edigey, Bo‘ri – Savdogarlar, ayiq – Omon ovchi, Inod – Kiyik, Fil –Sobitjon

“Mantiqiy chalkash zanjirlar” usuli. Bunda asar matnidan parchalar ko‘chirib olinadi va har qaysisi alohida qog‘ozga tushirilib, chalkashtirib joylashtiriladi. Guruh ushbu yozuv tushirilgan qog‘ozlarni xronologik tartibda to‘g‘ri tiklab, joylashtirib, to‘g‘ri ketma-ketlikda joylashishi haqida tushuntirib berishi kerak bo‘ladi. Keyin esa matnni o‘qish davomida guruh taxminlarining to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini tasdiqlab berishi kerak.

“Eng uzun poyezd” usuli. Bu usulda o‘quvchilarga teplovoz rasmi tushirilgan qog‘ozlar beriladi. O‘quvchilar mavzu yuzasidan vagonlardagi test savollariga javob bersa, teplovozni yonidan vagonlar qo‘yib boriladi. Qaysi guruh ko‘p vagonlarni to‘plasa, o‘sha guruhni poyezdi eng uzun poyezd bo‘ladi. Agar javob berolmasa, vagonga ega bo‘lolmaydi.

5. BAHOLASH (5 daqiqa).

“O‘z-o‘zini baholash” usuli Bu metodda guruhdagi o‘quvchilar “5”, “4”, “3” raqamlaridan birini tanlab, savollarga javob berishi kerak bo‘ladi. Savollar ko‘rsatilgan baholarga mos darajada bo‘ladi va shu orqali o‘quvchilar o‘zlarini baholaydi. Bu usul o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi baho bo‘yicha kelib chiqadigan nizolarning oldini olishi mumkin.

“Bozoringizni bersin” usuli Ushbu metodda “5”, “4”, “3” bahoga mos savollarni mahsulotlar ostiga yashirib qo‘yiladi. O‘quvchilar o‘zining saviyasidan kelib chiqib biror mahsulotni tanlaydi. Keyin mahsulot tagidagi savolga javob berishadi va o‘zining bahosini olishadi. Bu metod o‘quvchilarda o‘qib tushunish ko‘nikmasini va og‘zaki nutqini rivojlantiradi, mavzuni mustahkamlaydi hamda to‘g‘ri tanlov qilish, o‘ziga to‘g‘ri baho bera olish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

“So‘nggi so‘z” usuli. Bu usulda o‘quvchilarga asar rasmi beriladi. Ular asar haqida tushunganlari bo‘yicha xulosa so‘zlarini bir so‘z bilan ifodalashlari kerak. Bir o‘quvchi yozgan so‘zni ikkinchisi takrorlamasliklari lozim. Bu orqali o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyati shakllanadi.

Xulosa. 5E modeli asosida 9-sinfda Chingiz Aytmatovning “Asrga tatigulik kun” asarini o‘rganish o‘quvchilarni darsga faol jalb etish, mustaqil izlanish va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu metodika orqali o‘quvchilar asarning badiiy va ijtimoiy mazmunini chuqur anglab, uni zamonaviy hayot hodisalari bilan bog‘lash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bundan tashqari, o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, mulohaza yuritish va o‘z fikrlarini aniq, mantiqli ifoda etish ko‘nikmalari rivojlanadi. Dars jarayonida

interaktiv metodlardan foydalanish, jumladan grafiklar, tarqatmalar, jamoaviy va individual topshiriqlar, muammoli savollar orqali o‘quvchilarning bilim faoliyati yanada faollashtirildi. Dars aniq reja asosida olib borilib, har bir bosqichda o‘quvchilarning qobiliyat darajasi va individual xususiyatlari inobatga olindi. Savollar va topshiriqlar o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratildi.

Shuningdek, dars davomida o‘quvchilarga o‘z bilimlarini mustaqil baholash va o‘zlashtirish darajasini tahlil qilish imkoniyati yaratildi. 5E modelining har bir bosqichi (qiziqtirish, o‘rganishni yo‘naltirish, izohlash, chuqurlashtirish va baholash) uzviy va mantiqiy ketma-ketlikda amalga oshirildi. Bu esa o‘quvchilarning bilimlarini mustahkamlash, ularni amaliy faoliyatga tadbiq etish va mustaqil fikr yuritishga o‘rgatishda samarali natijalarni berdi.

Natijada, dars o‘z maqsadiga erishdi: o‘quvchilar asarni nafaqat o‘qib chiqishdi, balki uni tahlil qilish, baholash va hayotiy xulosalar chiqarish darajasiga yetishdi. Shunday qilib, 5E modeliga asoslangan dars tashkil etish metodikasi nafaqat nazariy bilimlarni, balki o‘quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash salohiyatini rivojlantirishda ham katta imkoniyatlar yaratdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини бир галикда барпо этамиз. Тошкент - «Ўзбекистон» - 2016 й, 12 б
2. Yo‘ldoshev Q., Qambarov S., To‘xliyeva S. va boshqalar. Adabiyot (5-sinf uchun darslik), - Toshkent: Novda, 2024. – 128 b.
3. Mirzayeva Z., Jalilov K., Adabiyot (7-sinf uchun darslik), - Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2022. – 224 b.
4. Sultonmurodov O., Ahmedov S., Qo‘chqorov R. Adabiyot (8-sinf uchun darslik), - Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2019. – 352 b.
5. Yo‘ldoshev Q., Qodirov V., Yo‘ldoshbekov J. Adabiyot (9-sinf uchun darslik), - Toshkent: O‘zbekiston, 2019. – 368 b.
6. Mirzayeva Z., Jalilov K. Adabiyot (10-sinf uchun darslik), – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2022. – 224 b.
7. To‘xliyev B., Karimov B., Usmonova K. Adabiyot (11-sinf uchun darslik), - Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, Davlat ilmiy nashriyoti, 2018. – 200 b.
8. Umarova H., Kuchkarova N., Burxonxo‘jayeva H. va boshq. Yuksalish sari 45 daqiqa. – Toshkent: Prezident ta’lim muassasalari agentligi, 2024. – 98 b.
9. <https://napkin.ai>
10. <https://wordwall.net>.

O‘ZBEK TILINING IZOHLI LUG‘ATIDAGI SO‘ZLARNING TALQINIDA DIALEKTAL MUNOSABAT MASALASI

Haydarova Gulruh Muhammaminovna,
*Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va amaliyoti”
kafedrası o‘qituvchisi.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbek tilining izohli lug‘atida berilgan so‘zlarning talqinida dialektal birliklarning ifodalanishi, shartnoma adabiy til bilan o‘zaro munosabati hamda talqin jarayonidagi xulosalar tahlili. Dialektal so‘zlarning izohli lug‘atga kiritilishi mezonlari, hujjat semantik tafovutlari va kontekstual qo‘llanish xususiyatlari o‘rganiladi. hududiy lahjalar asosida shakllangan leksemalarning adabiy til leksikasi bilan integratsiyasi, bu jarayondagi lingvistik va leksikografik muammolar yoritiladi.

Kalit so‘zlar: leksema, dialektizm, adabiy til, ishlatilish doirasi, dialektizm-leksema, dialektizm-semema.

Bizga ma’lumki, leksemalar ishlatilishi doirasi jihatidan avvalo ikkiga guruhlanadi: ishlatilish doirasi chegaralanmagan qatlam va ishlatilish doirasi chegaralangan qatlam kabi guruhlariga ajratiladi.

Ishlatilish chegarasi chegaralanmagan qatlamni barcha o‘zbeklar uchun umumiy bo‘lgan leksemalar tashkil etadi. Ushbu qatlamdagi leksemalar, yashash joyi, kasbi, madaniy saviyasi, jinsi, yoshi va boshqa ijtimoiy belgilaridan qat’iy nazar, o‘zbekcha gapiradigan har bir kishining nutqida ishlatilish mumkin, o‘zbek tilida gapiruvchilarning barchasi uchun tushunarli bo‘ladi. O‘z-o‘zidan, bunday leksemalar turmushimizda zarur bo‘ladigan narsa-buyum, belgi-xususiyat kabilarning nomi bo‘lishi mumkin.

Mustaqil turkumlardan son leksemalar va olmosh leksemalarning deyarli barchasi ishlatilish doirasi jihatidan chegaralanmagan. Qolgan turkumlarda (ot, fe’l, sifat, ravish, shuningdek, modal so‘zlarda) har bir leksema alohida yondashib baholanishni taqozo etadi. Dialektlarga ko‘ra voqe bo‘ladigan ba’zi fonetik ayirmalarni hisobga olmaganda (chunki bu leksemalar adabiy tilda yagona talaffuz me’yoriga bo‘ysunadi), ishlatilish doirasi chegaralanmagan qatlamga ko‘z-, qo‘l-, oyoq-, bilak-, tirsak-, yaxshi-, yomon-, qora-, sariq-, ko‘k-, kel-, ket-, o‘tir-, tur-, yur-, tez-, sekin-, erta-, kech- kabi ko‘p misol va namunalar keltirish mumkin.

Hozirgi o‘zbek adabiy tili leksik boyligining asosini xuddi shunday leksemalar tashkil etadi.

Leksemalarning ishlatilish doirasiga ko‘ra chegaralanishi har xil bo‘ladi. Shunga ko‘ra chegaralangan qatlam o‘z navbatida ikkiga ajraladi: ishlatilish

chegarasiga ko‘ra chegaralangan leksemalar hamda ishlatilish kasb-korga ko‘ra chegaralangan leksemalar.

Ishlatilish territoriyasiga ko‘ra chegaralangan til hodisalari *dialektizmlar* deb ataladi (yunoncha *dialektos* – tilning mahalliy ko‘rinishi).

Dialekt so‘zi yunoncha so‘z bo‘lib, *sheva* degan ma‘noni anglatadi (aslida qabila tili demakdir), ayrim til xususiyatlari bir-biriga o‘xshash bo‘lgan shevalarni birlashtiradi.

O‘zbek dialektologiyasi sheva va lahjalarning fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarini, ularning shakllanish va tarqalish chegaralarini o‘rganadi. [1; 26-b.]

Ma‘lumki, shevalar har bir milliy tilning asosini tashkil etadi hamda u milliy - ma‘naviy qadriyatimiz hisoblanadi. Dialektizm – umumiy tilga emas, balki shu umumtilning mahalliy ko‘rinishlari bo‘lgan dialektlarga xos hodisa; shunga ko‘ra bular odatda biror dialektlarning vakillari nutqida ishlatilib, ko‘pincha boshqa dialektlarning vakillariga, shuningdek adabiy tilga ham xos bo‘lmaydi.

Dialektizm asosan uch xil bo‘ladi:

1. Lug‘aviy dialektizm – lug‘aviy birliklardagi turi.
2. Grammatik dialektizm – grammatik hodisalardagi turi (masalan, ba’zi dialektlardagi o‘rin ma’nosi uchun *-ga*, aksincha, jo‘nalish ma’nosi uchun esa *-da* ishlatilish o‘rinlari uchraydi).
3. Fonetik dialektizm – tovush talaffuzi va tovush o‘zgarishiga bog‘liq turi (masalan, ovoz tovushlarining ba’zi dialektlarda cho‘ziqroq va yumshoqroq talaffuz qilinishi, ayrim dialektlarda bir tovush o‘rniga boshqa tovushning ishlatilishi va boshqa shu kabilar).

Adabiy tilning lug‘atiga birinchi navbatda barcha ushbu til iste’molchilari bo‘lgan o‘zbeklar uchun tushunarli bo‘lgan leksemalar tanlab olinadi. Bu umumiy qatlam ayrim dialektlarga xos leksemalar hisobiga boyib boraveradi.

Aslida adabiy til lug‘atining bir qismi avval dialektlarniki bo‘lib, adabiy tilga xos deb qaralishi, bunday leksemaning umumlashib ketishiga olib kelgan edi.

Dialektizm umumtil lug‘at boyligining nisbatan oz miqdorini tashkil etadi. Shu oz miqdordagi leksemalardan ham adabiy tilga tanlab kiritiladi. Biz yuqorida bunga yaqqol misollarni ko‘rib chiqqanmiz. Dialektizmning umumtil boyligiga aylanishiga esa ma‘lum shart-sharoitga bog‘liqdir. Masalan, shu dialektizm anglatgan ma‘no uchun adabiy tilda boshqa nom bo‘lmasligi zarur; agar adabiy tilde shunday ma‘no ifodalovchi leksema bo‘lsa, yangi kiritilayotgan leksema leksik ma‘no qirrasida, baho semasida, nutq ko‘rinishlariga xoslanish belgisida va boshqa jihatlarda ayrimlikka (ajralib turuvchi jihatga) ega bo‘lishi kerak.

Biror dialektizmning adabiy tilga ko‘chishini boshqa bir hodisadan – dialektizmning badiiy asarda ishlatilishidan farqlash kerak. Badiiy asarda

foydalanilgan har bir leksema adabiy tilga qabul qilingan deb qaralavermaydi. Badiiy asar voqelikni qanday bo‘lsa, shunday aks ettirishi sababli ham unda til hodisalari ham o‘z tabiiy holatida namoyon bo‘ladi. Agar dialektizm biror muallif asaridagina uchrab qolmay, barcha ishlatadigan lug‘aviy birlikka aylansa, umumlashib ketsa, shunda bunday birlik adabiy tilga olib kiriladi. Aks holda, badiiy asarda ishlatilganidan qat’iy nazar, dialektizmligicha qolaveradi.

Masalan, sevimli adibimiz Abdulla Qahhor o‘z povestini (“Sinchalak”) dialektizm bilan atadi, bu leksemani asar matnida ham ishlatdi. Lekin shu bilan *sinchalak* leksemasi adabiy til lug‘atidan joy oldi deyolmaymiz, albatta (Adabiy tilda shu ma’no *chittak* leksemasi bilan ataladi). Demak, yozuvchi dialektizmi badiiy asar matniga olib kirar ekan, bunday leksemaning adabiy til lug‘aviy birligiga aylanishi esa til amaliyotiga bog‘liq.

Tilning biror mahalliy ko‘rinishida ishlatiladigan barcha leksemalar shu dialektniki deb qaraladi, lekin dialektizm deb shulardan bir qismigina ajratilib ko‘rsatiladi. Bunda adabiy til bilan dialekt uchun mushtarak leksemalar hisobdan chiqarib yuboriladi.

Dialektidagi leksema adabiy tildagi leksemadan ko‘pincha tovush jihatida bilan farq qiladi: ayni bir leksema adabiy tilda va dialektlarda har xil talaffuz qilinadi. Misol uchun: *kangul* – *ko‘ngul* – *ko‘ngil*, *oka* – *aka*, *jur* – *yur*, *gal* – *kel*, *bala* – *bola*, *turpoq* – *tuproq* kabilarni olsak bo‘ladi. Bu kabilar tilning mahalliy ko‘rinishlariga xos bir necha leksema emas, balki umumtilda bor bir leksemalarning turlicha talaffuzi, shunga ko‘ra bunday farqlanishlar leksik dialektizm deb atalmaydi.

Leksik dialektizm ikki turli bo‘ladi:

- 1) dialektizm- leksema;
- 2) dialektizm- semema.

Faqat shu dialektidagina ishlatilib, adabiy tilda yo‘q bo‘lsa, *dialektizm-leksema* deyiladi. Bunday leksema lug‘aviy birlik sifatida adabiy til uchun bus-butun yangi, noma’lum bo‘ladi. Masalan, *xamak-*, *sapcha-*, *balacha-*, *tugunak-* (*tuynak-*) leksemalaridan har biri boshqa-boshqa dialektniki, bulardan birontasi ham adabiy tilga kiritilmagan. Hozirgacha har bir hududda shu predmet o‘z leksemasi bilan anglatiladi.

Xuddi shuningdek, holat *narvon-*, *shoti-*, *zangi-* leksemalarigaham xosdir. Ammo bu misollardagi birinchi so‘z, har holda, adabiy tilga olingan deb qaraladi. Bundan kelib chiqadiki, dialektlardan biriniki bo‘lgan leksema adabiy tilga xos leksemaga aylanadi, qolganlari esa dialektizmligicha qolaveradi.

Dialektga xos leksema adabiy tilga ba’zan yakka o‘z emas, balki turg‘un birikma tarkibida kirib kelishi mumkin. Masalan: *shiypon* leksemasi adabiy tilga *dala shiyponi* shaklida ya’ni turg‘un birikma tarkibida o‘tadi.

Ba’zi holatlarda biror dialektdagi leksema boshqa dialektdagi leksema bilan ifoda jihatiga ko‘ra bir xil bo‘ladi-yu, mazmun jihatiga ko‘ra farq qilib turadi. Buni *dialektizm-semema* deb yuritiladi. Masalan, *pashsha – chivin*, *chivin – pashsha*, *lagan – tovoq*, *tovoq – lagan* kabi leksemalarida shunday holatni uchratganimiz kabi. Bu yerda ayni bir leksik ma’no har xil dialektda boshqa-boshqa leksemaning lug‘aviy mundarijasini tashkil qiladi: ruscha *muxa* bir dialektda *chivin* deyilsa, boshqa dialektda *pashsha* deb yuritiladi.

Dialektlarga ko‘ra ba’zan leksemalarning ma’no hajmida farq ham mavjud bo‘ladi. Buni dialektizm-sememaning bir ko‘rinishi deb baholash mumkin. Masalan, ba’zi dialektlarda meva turlaridan birining ho‘li ham qurug‘i ham *o‘rik* deb atalaveradi, boshqa bir dialektda esa *o‘rik* deb faqat ho‘l mevaga aytiladi, qurug‘i esa *turshak* deb nomlanadi. Bundan ko‘rinadiki, *o‘rik* leksemasining ma’no hajmi bir dialektda keng, boshqa dialektda esa tor ma’noda qo‘llanadi. **Dovushlamoq** shv. Qichqirmoq, tovush chiqarmoq; chaqirmoq. – *To‘xta, zolim! dedi ham dovushladi.* “Erali va Sherali”

Jalanglamoq shv. Hayron bo‘lib, alanglab qaramoq. *Sherbek o‘zini yo‘qotib qo‘ydi. O‘tirganlarga savol nazari bilan jalanglab boqdi.* S.Anorboyev, Oqsoy. *Patma ko‘l tepasidagi tegirmonga yetib kelganida, xavotirda atrofga jalanglab turgan Eminxoja ko‘zi tushdi.* T.Ashurov, Marvarid tut.

Mana yuqoridagi me’yorlarga ko‘ra izohli lug‘atga tanlab olingan shevaga xos leksemalar tizimi bilan tanishib oldik. Bu kabi misollardan ko‘rinib turibdiki, shevaga xos so‘zlarning lug‘atga qabul qilishi uchun asos bo‘ladigan manbalarning yetarli bo‘lganligidadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ashirboyev S. O‘zbek dialektologiyasi. Toshkent. Navro‘z. – 2016.
2. Ruhiy holatni ifodalovchi so‘zlarning etimologiyasi. Young academic. 2022. № 2.
3. Haydarova, G. (2023). O‘zbek tili taraqqiyotida baynalmilal so‘zlarning ahamiyati. // UzMU xabarlari, 1(4), 306-308.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA GUMANITAR FANLARNI O‘QITISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Haydarova Gulruh Muxammadaminovna,
*Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va amaliyoti”
kafedrası o‘qituvchisi.*

Reymberdiyeva Asal Ulug‘bek qizi,
Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi.

Annotatsiya. *Gumanitar fanlar (tarix, adabiyot, madaniyatshunoslik va san‘at) o‘quvchilarda insoniyatning ma‘naviy va madaniy merosiga nisbatan qiziqish va tushuncha shakllantiradi. Maqolada o‘qitishning interfaol usullari, loyiha asosida o‘rganish, texnologiyalarni qo‘llash, kritik fikrlashni rivojlantirish kabi zamonaviy metodlarning boshlang‘ich ta’lim jarayonida qanday samarali qo‘llanilishi mumkinligi yoritilgan. Shuningdek, fanlararo integratsiya va differensial yondashuvning ahamiyati, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim berishning muhimligi ta’kidlangan.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, gumanitar fanlar, ta’lim metodlari, intellektual va ma‘naviy rivojlanish, fanlararo integratsiya, differensial yondashuv.*

Boshlang‘ich ta’lim – bu bolalar uchun ta’limning eng muhim bosqichi bo‘lib, ular ong va ruhiyatining shakllanishi, asosiy bilimlarni olish va dunyoqarashining kengayishi jarayonini boshlaydi. Shu bilan birga, boshlang‘ich ta’limda gumanitar fanlarni o‘qitish ham alohida ahamiyatga ega. Gumanitar fanlar (tarix, adabiyot, madaniyatshunoslik, san‘at va boshqalar) o‘quvchilarni insoniyatning ma‘naviy va madaniy merosi bilan tanishtiradi, ularni empatiya, axloqiy va estetik qadriyatlarni o‘rganishga undaydi. Bugungi kunda ta’lim metodlari va usullarining yangilanishi o‘quvchilarga yuqori sifatli bilim berishning muhim omillaridan biridir. Shuning uchun boshlang‘ich ta’limda gumanitar fanlarni o‘qitishda zamonaviy yondashuvlar va metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

1. Interfaol o‘quv usullari. Gumanitar fanlarni o‘qitishda interfaol usullar o‘quvchilarning faolligini oshiradi va bilimni yaxshiroq o‘zlashtirish imkonini yaratadi. Bu metodlar o‘quvchilarni passiv ravishda bilim olishdan, interaktiv faoliyatlarga jalb qilishga yordam beradi. Masalan, guruhlariga bo‘lib ishlash, rolli o‘yinlar o‘tkazish yoki bahs-munozaralar tashkil etish orqali o‘quvchilar o‘qitish jarayonida faollashadilar. O‘quvchilarning o‘rganish jarayoni o‘zgacha qiziqarli va samarali bo‘ladi, chunki ular o‘z fikrlarini ifodalash va boshqalar bilan muloqotda bo‘lish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. [1; 1-b.]

2. Loyihalash va tadqiqot usullari. Loyihalash va tadqiqot usullari o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va yaratuvchanlik ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ushbu yondashuv o‘quvchilarga faqatgina nazariy bilimlarni emas, balki amaliy tadqiqotlar va loyihalar orqali o‘rganilgan mavzularni chuqur tushunish imkoniyatini beradi. Masalan, tarix fani bo‘yicha o‘quvchilar biror voqea yoki shaxsni o‘rganib, o‘z tadqiqotlarini olib borishlari mumkin. Bu metod o‘quvchilarda mas’uliyat hissini shakllantiradi, ularni mustaqil fikr yuritishga o‘rgatadi.

3. Fanlararo integratsiya. Gumanitar fanlarni o‘qitishda fanlararo integratsiya orqali o‘quvchilarning fikrlash doirasini kengaytirish mumkin. Masalan, tarix darslarida adabiyotdan paragraflar yoki san’at asarlarini kiritish orqali o‘quvchilarga turli sohalar orasidagi bog‘lanishlarni tushunishga yordam beriladi. Integratsiyalangan yondashuv o‘quvchilarni fanlararo yondashuvni qabul qilishga, bilimlarni bir-biri bilan bog‘lashga o‘rgatadi va ularning dunyoqarashini kengaytiradi.

4. Texnologiyalardan foydalanish. Zamonaviy texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etish o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi va o‘qitishni samarali qiladi. O‘quvchilarga interaktiv ta’lim platformalaridan, onlayn resurslardan va virtual sinflardan foydalanish imkoniyati yaratish, ularning ta’lim olish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Masalan, tarix darsida virtual muzeylarga tashrif buyurish yoki adabiyot bo‘yicha elektron kitoblar o‘qish orqali o‘quvchilar materialni yaxshiroq tushunishlari mumkin [2; 3-b.].

5. Kritik fikrlashni rivojlantirish. Gumanitar fanlarni o‘qitishda o‘quvchilarning kritik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish juda muhimdir. O‘quvchilarga ma’lum bir mavzu bo‘yicha turli nuqtai nazarlardan qarash, matnlarni tahlil qilish va o‘z fikrlarini yaratish imkoniyati beriladi. Masalan, adabiyot darsida o‘quvchilar turli yozuvchilarning asarlarini solishtirib, ular orasidagi farqlar va o‘xshashliklarni tahlil qilishadi. Bu usul o‘quvchilarga o‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha chuqurroq fikr yuritishga va o‘z qarashlarini shakllantirishga yordam beradi.

6. Differensial yondashuv. Har bir o‘quvchining ehtiyojlari va qobiliyatlari farq qiladi. Shu sababli, boshlang‘ich ta’limda gumanitar fanlarni o‘qitishda differensial yondashuvni qo‘llash muhim ahamiyatga ega. Bu metod o‘qituvchiga o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishga yordam beradi va har bir o‘quvchiga o‘ziga mos ta’lim olish imkonini yaratadi. Masalan, ba’zi o‘quvchilar vizual materiallarga, boshqalari esa amaliy ishlarga ko‘proq qiziqishadi. O‘quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilgan yondashuv ta’lim jarayonini samarali va muvaffaqiyatli qiladi.

7. Hikoya qilish va ko‘rgazmali materiallardan foydalanish. Gumanitar fanlarni o‘qitishda hikoya qilish usuli o‘quvchilarni mavzuga yanada yaqinlashtiradi va ularning qiziqishini oshiradi. Tarixiy voqealarni yoki adabiy asarlarni hikoya qilish orqali o‘quvchilar ularni yaxshiroq eslab qoladilar. Shuningdek, ko‘rgazmali materiallardan, masalan, suratlar, videolar yoki diagrammalardan foydalanish orqali o‘quvchilarga ma’lumotlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Xulosa. Boshlang‘ich ta’limda gumanitar fanlarni o‘qitishning zamonaviy usullari o‘quvchilarning fikrlash va yaratish qobiliyatlarini rivojlantirishga, ularni ma’naviy va estetik qadriyatlar bilan tanishtirishga yordam beradi. Interfaol, loyihalash, texnologiya va kritik fikrlashni rivojlantiruvchi metodlarni qo‘llash o‘quvchilarning ta’limga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Shuningdek, differensial yondashuv va fanlararo integratsiya o‘quvchilarni o‘qitishda yanada samarali va individual yondashuvni yaratishga imkon beradi. Shu tarzda, boshlang‘ich ta’limda gumanitar fanlarni o‘qitishning zamonaviy usullari ta’lim jarayonini yanada mukammal va samarali qilishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduqodirov, N. (2021). Boshlang‘ich ta’limda gumanitar fanlarni o‘qitish metodikasi. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
2. Jalilov, A. (2019). Zamonaviy ta’limda innovatsion metodlar va yondashuvlar. Tashkent: Akademnashr.
3. Kamilov, S. (2020). Gumanitar fanlar: nazariy va amaliy yondashuvlar. Toshkent: Fan va texnologiya.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIGA BADIY ASARLARNI O‘QITISH ORQALI ULARNING NUTQINI O‘STIRISH TEXNOLOGIYALARI

Ibodullayeva Sevara Maqsud qizi,

Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va amaliyoti”

kafedrasi o‘qituvchisi.

Bashir Ahmad Qardash,

Takhar universiteti “O‘zbek tili va Adabyoti” kafedrasi mudiri. (Afg‘oniton).

Anotatsiya. Mazkur ishda boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga badiiy asarlarni o‘qitish orqali nutqini rivojlantirish texnologiyalari yoritilgan. Asarlar orqali o‘quvchilarning fikrlashi, nutqi va estetik didi shakllantiriladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinf, o‘quvchilar, badiiy asar, o‘qitish, nutq o‘stirish, texnologiyalar, o‘qish darslari, nutq rivoji, metodika, ta’lim jarayoni.

Kirish. Bugungi kunda ta’lim jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish muhim vazifalardan hisoblanadi. Ayniqsa, badiiy adabiyotlar asosida o‘qitish orqali ularning fikrlash doirasini kengaytirish, nutq boyligini oshirish, to‘g‘ri va ravon so‘zlay olish malakalarini shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Badiiy asarlar orqali o‘quvchilarning nafaqat tili va nutqi rivojlanadi, balki ularning estetik dunyoqarashi, axloqiy qadriyatlarga munosabati, mustaqil fikrlash qobiliyati ham shakllanadi. Boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli bu davrda ularning tafakkurini, til va nutqini o‘stirishga alohida e’tibor qaratish lozim. Badiiy matnlarni o‘qitish nafaqat o‘quvchilarning o‘qish ko‘nikmalarini, balki tahliliy fikrlash, obrazlarni tushunish, his qilish kabi kompetensiyalarini ham rivojlantiradi. Mazkur mavzuda olib borilgan izlanishlar badiiy asarlarni o‘qitish orqali o‘quvchilarning nutq faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan innovatsion texnologiyalarni ochib berishga xizmat qiladi.

Mustaqil fikrlovchi, ravon va aniq nutq so‘zlaydigan shaxsni tarbiyalash bugungi ta’lim tizimining eng muhim vazifalaridan biridir. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu bois, bu bosqichda o‘quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirish, ular orasida bog‘liqlikni o‘rnatish, fikrni aniq va mantiqiy ifodalashga o‘rgatish dolzarb masalalardan sanaladi. Bunday ko‘nikmalarni shakllantirishda badiiy adabiyotlardan samarali foydalanish, ayniqsa, o‘quvchilarga asar mazmunini tushuntirish va uni tahlil qilish orqali ularning so‘z boyligini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Badiiy asarlar – bu bolalarni estetik tarbiyalash, ularning ma’naviy olamini boyitish, tasavvurlarini kengaytirish vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Ularni to‘g‘ri o‘qitish orqali o‘quvchining og‘zaki va yozma nutqi bilan bir qatorda, dunyoqarashi, his-tuyg‘ulari va madaniy saviyasi ham rivojlanadi. Ayniqsa, dars jarayonida interaktiv metodlar, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, nutqiy topshiriqlar va ijodiy ishlanmalar yordamida o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, muhokama qilish, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalari shakllantiriladi.

Mazkur mavzu dolzarbligi bilan ajralib turadi, chunki u nafaqat ona tili va adabiyot fanlarining samaradorligini oshiradi, balki umuman ta’lim sifatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Tadqiqotda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh psixologik xususiyatlari, badiiy matnni idrok etish darajasi, o‘zlashtirish usullari ham chuqur o‘rganiladi. Bu esa pedagoglarga amaliy yordam berish, ta’lim jarayonini takomillashtirish uchun muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Natijalar. Tadqiqot jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga badiiy asarlarni o‘qitish orqali ularning nutq faoliyatini rivojlantirishda quyidagi muhim natijalarga erishildi: O‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqi faollashdi, ularning

so‘z boyligi kengaydi, fikrini aniq va mantiqiy ifodalashga o‘rgandi. Badiiy matnlar orqali obrazli tafakkur, estetik did, mulohaza yuritish, ijodiy yondashuv singari ko‘nikmalar shakllandi. Interfaol metodlar va texnologiyalardan foydalanish darslar samaradorligini oshirdi. O‘quvchilarda matnni tahlil qilish, savolga javob berish, suhbatda ishtirok etish, mustaqil fikr bildirish kabi malakalar shakllandi. Eng asosiysi, badiiy asar orqali ta’lim va tarbiya uyg‘unlashib, o‘quvchining shaxs sifatida shakllanishiga zamin yaratildi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini rivojlantirishda badiiy asarlar orqali ishlashga doir bir qator ilmiy-pedagogik manbalar tahlil qilindi. Jumladan, D.Abdullaeva [1], N.Jabborov [2], Sh.Mamatov [3] A.Saidov [4], B.Tursunov [5], S.M.Ibodullayeva [6] va boshqa mutaxassislarning ona tili va adabiyot ta’limiga oid ishlari asos qilib olindi. Bu adabiyotlarda nutqiy rivojlanish, matn asosida ishlash, ifodali o‘qish, hamda badiiy tahlilga doir nazariy va amaliy yondashuvlar yoritilgan.

Tahlil natijalariga ko‘ra, ko‘pchilik mualliflar o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirish, fikrlash jarayonini faollashtirishda badiiy matnlarning ahamiyatini alohida ta’kidlaydi. Pedagogik tajribalarda interaktiv metodlar, dramatisatsiya, rolda o‘ynash, ijodiy topshiriqlar, munozara usullari orqali badiiy asarni o‘rganish samarali natija berishi ko‘rsatib o‘tilgan.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida kuzatuv, pedagogik tajriba, tahlil, taqqoslash va suxbat usullari qo‘llanildi. Tajriba darslari davomida turli yoshdagi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining badiiy asarlarni idrok etish darajasi o‘rganildi. Nutqiy faoliyatni rivojlantiruvchi topshiriqlar orqali ularning og‘zaki va yozma nutqiga ta’siri baholandi.

Muhokama. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini rivojlantirishda badiiy asarlardan foydalanish metodologiyasining samaradorligi o‘rganilayotganda, bir qator omillarni inobatga olish zarur. Tadqiqotlar natijasida, badiiy asarlarni o‘qitish orqali o‘quvchilar nutqining rivojlanishi faqatgina so‘z boyligi oshishi bilan cheklanmaydi. Bu jarayon shuningdek, o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirish, mantiqiy fikrlash qobiliyatini mustahkamlash, va kreativ yondashuvlarni shakllantirishda katta rol o‘ynaydi.

Badiiy asarlarni tahlil qilishda o‘quvchilar nafaqat matn mazmunini tushunishga, balki undagi obrazlarni va ularning ma’nosini aniqlashga ham o‘rgatiladi. Matn orqali o‘quvchilarni tanqidiy fikrlashga undash, matndagi qahramonlar, ularning harakatlari, xulq-atvori haqida munozara yuritish, badiiy uslublarni o‘rganish kabi ko‘nikmalarni rivojlantirish mumkin. Bu esa, o‘z navbatida, o‘quvchilarning nutqiy va ijodiy imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shuningdek, badiiy asarlarni o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, ayniqsa, interfaol metodlar, onlayn resurslar va

multimediya vositalarini qo‘llash o‘quvchilarning qiziqishini oshirish va o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytiradi. O‘quvchilar matnni nafaqat o‘qib, balki uni ijodiy usulda tahlil qilib, o‘z fikrlarini ifodalashga o‘rgatiladi. Bu metodlar orqali o‘quvchilarning nutqi nafaqat yanada boyib boradi, balki ularning shaxsiy fikrlash qobiliyatlari ham rivojlanadi.

Bundan tashqari, badiiy asarlar o‘quvchilarning axloqiy va estetik dunyoqarashini shakllantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Har bir asar orqali o‘quvchi yangi bilimlar oladi, shuningdek, uning his-tuyg‘ulari, estetik sezgisi va muloqotga bo‘lgan yondashuvi o‘zgaradi. Bu jarayon, shuningdek, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta’lim jarayoniga bo‘lgan yondashuvlarini yangilash, ularni o‘qishga va o‘zini ifodalashga bo‘lgan qiziqishlarini oshiradi.

Badiiy asarlarni o‘qitish metodlari. Badiiy asarlarni o‘qitishda quyidagi metodlardan foydalanish tavsiya etiladi:

- Reproduktiv metod: O‘qituvchi matnni qismlarga bo‘lib, mazmunini tushuntiradi, so‘ng o‘quvchilar mustaqil ravishda matnni qayta hikoya qilishadi. Bu usul matnni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

- Aqliy hujum va guruh bilan ishlash: O‘quvchilarni muayyan mavzu atrofida fikr almashishga undash, ularning ijodiy fikrlashini va nutqiy faoliyatini oshirishga yordam beradi.

- So‘zlashuv-suhbat metodlari: O‘quvchilar o‘rtasida erkin muloqot tashkil etish, ularning so‘z boyligini va nutq madaniyatini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Badiiy o‘qishning shakllantirish usullari. Badiiy o‘qishni shakllantirishda quyidagi usullar qo‘llaniladi:

- Ko‘rgazmalilik: Rasmlar, diagrammalar va boshqa ko‘rgazmali vositalardan foydalanish orqali matn mazmunini tushunishni osonlashtirish.

- Ifodali o‘qish: O‘qituvchi matnni ifodali o‘qib ko‘rsatadi, o‘quvchilar esa uni takrorlashadi. Bu usul matn mazmunini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Xulosa. Badiiy asarlarni o‘qitish orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini rivojlantirishda metodik yondashuvlar, o‘qitish usullari va didaktik materiallarning ahamiyati katta. O‘quvchilarning nutqiy ko‘nikmalarini shakllantirishda kompleks yondashuv, turli metod va usullardan foydalanish zarur. Bu esa o‘z navbatida, ularning shaxsiy va intellektual rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga badiiy asarlarni o‘qitish orqali nutqini rivojlantirish texnologiyalari mavzusida quyidagi adabiyotlar tavsiya etiladi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Abdullaeva, D. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga badiiy asarlarni o‘qitish metodikasi. 2019. Tashkent: O‘qituvchi.

2. Jabborov, N. Nutq rivoji va uni o‘qitish usullari. Samarqand. Davlat Universiteti nashriyoti. 2018
3. Mamatov, Sh. Boshlang‘ich ta’limda badiiy asarlarni o‘qitishning innovatsion texnologiyalari. Toshkent. Fan va texnologiyalar. 2020
4. Saidov, A. O‘quvchilarning nutqini rivojlantirishda badiiy asarlarning o‘rni. Nukus. Qoraqalpog‘ davlat universiteti nashriyoti. 2017
5. Tursunov, B. Badiiy asarlarni o‘qitish orqali nutqiy savodxonlikni oshirish. Buxoro. Buxoro davlat universiteti. 2016
6. Ibodullayeva, S.M. Methodological and semantic description of versions in cholpon’s novel" night and day". 2022 Science and Innovation, 1(8), 983-989.

ANNALISTIK TARIXIY NASRDA TARIXNING DINIY TALQINI MASALASI

Ibragimova Dildora Inomjonovna,
Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va amaliyoti”
kafedrası o‘qituvchisi.

Annotatsiya. *Zamonaviy adabiyotda keng rivojlanayotgan tarixiy nasr adabiyotshunoslikda ham maxsus tadqiqotlar zaruriyatini yuzaga keltirmoqda. Maqolada tarixiy mavzudagi nasriy asarlarda talqin masalasi tadqiq etilgan. Tarixiy-qiyosiy, tarixiy-biografik, tarixiy metodlar asosida tarixiy faktlarni talqin qilishning maxsus turlari tahlil qilingan. Tarix fani bilan uzchil bog‘liqlikda rivojlanayotgan janrning mazkur fan bilan bog‘liq nazariy masalalari tekshirilgan. Natijada, o‘zbek tarixiy nasri taraqqiyotida sinii talqinning muhim ahamiyati aniqlangan.*

Kalit so‘zlar: *tarixiy nasr, Gerodot, biografik, annalistik, antik davr adabiyoti, diniy talqin, tarixni talqin qilish.*

So‘nggi yillarda dunyo adabiyotida tarixiyni badiiy ak ettiruvchi tarixiy nasr janri keng taraqqiy etmoqda. Turli millatlar adabiyotida xalq tarixini badiiy talqin etish, kechmish hodisalarini zamonaviy muammolar bilan yondosh tasvirlash hodisasi kuzatilmoqda. Ma’lumki, jahon adabiyotida o‘zining munosib o‘rniga ega bo‘lgan tarixiy nasrning taraqqiyoti uzoq tarixga borib taqaladi. Yevropa adabiyotida o‘tmish voqealari birinchi marta Gerodotning “Tarix” asarida tasvirlandi. Shuningdek, ilk tarixiy nasriy asarlar sifatida eramizning birinchi asrlarida yozilgan va O‘rta asrlarda Yevropada biografik tarixiy nasr mavzusi Iskandar Zulqarnayn urushlari haqida, annalistik tarixiy nasr namunalari Troya urushi haqidagi asarlarda qayd etiladi [4; ctp.576].

Tarixiy nasr barcha dunyo xalqlari adabiyotining tarkibiy qismi hisoblanadi. Ma’lumotlarga ko‘ra, Xitoy klassik romanlarining to‘rtidan uchasi uzoq o‘tmish voqealari tasviriga bag‘ishlanadi [1; p.86]. Yunon mumtoz romannavislarida ham o‘tmishdagi odamlar va joylar haqida romanlar ko‘p uchraydi [3; p.27]. Qadim yunon dostoni “Iliada” epik she’riy janrda yozilgan bo‘lishiga qaramay, ayrim tanqidchilar tomonidan tarixiy nasr deb ta’riflangan, chunki asar mavzusiga ko‘ra tarixiy bo‘lgan voqealar haqida hikoya qiladi [2; p.63]. Adabiyotning ilk davri antik davr tarixiy nasrning ilk namunalari paydo bo‘lgan davr hisoblanadi. Antik davr tarixiy nasrida ifodaning ikki turi kuzatiladi: *annalistik tarixiy nasr* – tarixiy voqealarga bag‘ishlangan va *biografiktarixiy nasr* – tarixiy shaxslar hayotiga bag‘ishlangan turlarga ajratish mumkin [5; ctp.121].

Annalistik tarixiy nasrda asar mazmuni uchun kechmishda sodir bo‘lgan voqealar asos qilib oladi, bunday asarlar syujeti tarixiy voqeaning badiiy tasviriga bag‘ishlangan bo‘ladi. Dunyoning paydo bo‘lishi, Odamning yaratilishi, “Nuh to‘foni” voqealari kabi syujetlar asosida shakllantirilgan afsona va rivoyatlar annalistik tarixiy nasr namunalaridan hisoblanadi. Biografik tarixiy nasr esa – tarixda iz qoldirgan shaxslar hayotiga bag‘ishlanib, ular faoliyati aks etgan qahramonlik tasvirlarini o‘z ichiga oladi. Iskandar Zulqarnayn, Napoleon Banopart, Amir Temur kabi sarkardalar hayotiga bag‘ishlangan asarlar biografik tarixiy nasrga misol bo‘ladi. Tarixiy mavzudagi asarlar Yevropada asosan yuqorida ta’kidlaganimiz modellar bo‘yicha rivojlandi, mazkur asarlar Yunoniston va Rim tarixini anglashda sezilarli ta’sir ko‘rsatdi.

Tarix fanida tarixiy faktlar talqinining bir necha turlari ajratib o‘rganiladi. Tabiiyki, badiiy asarlar tarkibida ham mazkur talqinlar mavjudligini inkor etib bo‘lmaydi. Shu jihatdan tarixiy nasr namunalari quyidagi yetakchi talqin turlari asosida tahlil qilish mumkin: 1) diniy talqin, 2) taraqqiyotning chiziqli talqini, 3) madaniyatlar tarixi talqini, 4) sivilizatsiyalar talqini.

Tarixiy faktlarning diniy talqini insoniyat tarixidagi asosiy muammolar va g‘oyalarning diniy qarashlar doirasida shakllantirilishi hisoblanadi (1-jadval). Insoniyatga oid bu abadiy muammolarning dastlabkisi sayyoramiz hayotining mazmun va mohiyatidir. Yakkaxudolik dinlarida hayotning mazmuni odamzotning Yaratganga tomon inilishi va Oliy haqiqatga erishishida yotadi. Bu yo‘lda turli sinovlar natijasida inson shaxsi shakllanadi. Keyingi muammo – insoniyat tarixining boshlanishi va oxiri masalasi bo‘lib, diniy talqinda tarix Odam Ota va Momo Havvoning yaratilishi va jannatdan quvilishidan boshlangani aytiladi. Bu talqinda Yaratganning eng so‘nggi elchisi Muhammad (s.a.v.) hayotiga qadar sodir bo‘lgan voqealar, payg‘ambarlarning hayot yo‘li xronika tartibida bayon qilinadi. Sayyoramizdagi hayotning tugashi, inson uchun noma’lum bo‘lgan yakun - Qiyomat haqidagi diniy g‘oya ilmiy ahamiyatga ega bo‘lib, kelajakni bashorat qilishda ham

foydalaniladi. Uchinchi muammo – tarixning mazmuni, u insonning aqlan, qalban va ruhan rivojlanishi va oxir-oqibat Haqqa qovushishi yo‘lini ifoda etadi (1-jadval).

1-jadval

Tarixiy faktlarning diniy talqinida bosh masalalar va ularning izohi

Diniy talqinning asosiy masalalari		
Olamning paydo bo‘lishi	Odamzot tarixining boshlanishi va yakuni	To‘g‘ri hayot kechirishning namunaviy modeli
↓	↓	↓
Olam qanday paydo bo‘ldi? Olamni kim yaratdi? Olamni yaratishdan murod nima edi? Olam qanday qonuniyatlar asosiga qurilgan?	Yaratilgan ilk inson? Odamning yaratilishida maqsad? Odamning Sayyoramizga tushishi? Taqdir va iroda masalasi	To‘g‘ri yashashning namunaviy tartib-qoidalari Maqsadga olib boruvchi yo‘llar, tariqatlar

O‘zbek mumtoz adabiyotining asosiy qismi islom dini aqidalari asosida faktlarni diniy talqin qilish yo‘li bilan yaratilgan. Zamonaviy tarixiy nasrda esa Yerning yaratilishi, xalqlarning paydo bo‘lishi, dunyo tillarining tarixi, hayotning mazmuni kabi masalalar payg‘ambarlar tarixiga oid tarixiy hikoyalar yordamida ochib beriladi. Ayniqsa, XI asrda boshlangan turkiy-islomiy davlatlar tarixini aks ettirishda tarixning diniy talqini yetakchi ahamiyat kasb etadi. Qadimda tarixni diniy talqin qilish barcha asarlar tarkibida uchraydi, shuningdek, olamning paydo bo‘lishi, odamzot tarixining boshlanishi va yakuni, to‘g‘ri hayot kechirishning namunaviy modeli masalalarini hal qilish maqsadida maxsus janrlar ham yaratilgan. “Payg‘ambarlar tarixi” tipidagi asarlar ayni shu vazifani bajarish maqsadida shakllangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Andrew H. Plaks, Four Masterworks of the Ming Novel (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1987) p. 86.
2. Celia Brayfield; Duncan Sprott (5 December 2013). Writing Historical Fiction: A Writers’ and Artists’ Companion. A&C Black. p. 63. ISBN 978-1-78093-838-7.
3. Margaret Anne Doody, The True Story of the Novel. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1996, p. 27.
4. Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов / Под ред. Бродского Н., Лаврецкого А., Лунина Э., Львова-Рогачевского В., Розанова М. – СПб., 1925. – Т. 1. – С. 576.
5. Словарь литературоведческих терминов. С.П. Белокурова. 2005. – С. 121.

INTEGRATIONING LANGUAGE SKILLS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING AT THE PRIMARY EDUCATION

Irismatova Xilola Ixtiyorovna,

Chirchik SPU, student of the Faculty of Pedagogy.

Djabborova Feruza Odilovna,

*Chirchik SPU, the senior teacher at the Interfaculty department
of Foreign Languages, Faculty of Tourism.*

Abstract. *This article explores the importance of integrating the four core language skills-listening, speaking, reading, and writing-in the teaching of English at the primary education level. It highlights how integrated skill instruction supports holistic language development, encourages communication, and enhances student motivation. By using child-friendly methods such as storytelling, role-play, songs, and collaborative tasks, educators can create an engaging and effective learning environment. The paper emphasizes the need for well-balanced lesson planning that reflects real-world language use and meets the developmental needs of young learners.*

Key words: *Skills integration, primary education, English language teaching, language development, communicative competence, storytelling, task-based learning.*

The goal of this article is to identify the integration of the four skills of the English language – reading and listening comprehension, written and oral expression – in lessons of students observing the way in which they are taught to determine if the application of the Integrated-skill approach affects or not the learners performance during instruction. Throughout history, there have been many approaches for the teaching of English. All of them have been used during a period of time and then have been “replaced” by new approaches that proposed new ways for helping foreign students to reach a better proficiency of English as second or foreign language. The language teacher should give the proper emphasis to the specific ability that is being studied, but combining it with the others in order to create a communicative classroom environment that engages students to improve their language abilities. The Integration of the four skills of the English language belongs to the area of the Didactics Speciality or, in other words, the methodologies used to apply the skills whether receptive or productive in which a foreign language is taught.

According to Harmer (2007) any of the four skills of the English language demand considerable language activation on the part of the learner; the brain is

engaged with the texts learners interact with. “In other words, we have to think to understand, using any or all of our language knowledge to get meaning from what we are seeing or hearing”. As Harmer (2007) states, any of the four English language skills is rarely done in isolation, when people are engaged in a conversation, they are listening as well as speaking, in order to interact with the person they are talking to.

In the case of lecturers, for instance, they read notes they have written previously and, in the same situation, people who are listening to lectures are also taking their own notes, an activity that could even provoke a conversation or at least a comment among the people attending the lecture, for this reason, “If skill use is multi-layered in this way, it would make no sense to teach each skill in isolation. We will, therefore, look at how input and output are connected in the classroom, how skills can be integrated and how skill and language work are connected”.

Consequently, integrating English language skills in a lesson is a natural process of “skill-mixing” that facilitates teachers “to provide maximum learning opportunities for the different students in classes, it makes sense to integrate different skills” (Harmer, 2007). The problem is that the Integrated-skill Approach is not applied which does not lead to authentic communication and the importance of integrating the four skills of the English language lies on the fact that, as Eli Hinkel “In meaningful communication, people employ incremental language skill, not in isolation, but in tandem”. In other words, since the communicative language is considered as a whole, then the teaching of it should be integral as well, because that would facilitate the students’ natural language interaction. To develop reading skills, teachers play a crucial role. They should help students to focus their reading, in that way they read for meaning instead of getting involved on individual words or unimportant details and losing the main meaning of a text. Also, teachers need to help them to read in diverse ways and use sub-skills that will help them to improve and understand what are they reading efficiently. Activating Background Knowledge helps learners to understand a text by discussing the topic before reading.

Brainstorming and Mind-Mapping are useful techniques to do this. The first one means to think quickly of anything related to the topic and the second one tries to order the ideas, for example in separate categories. These two activities help to activate vocabulary learners already have. Predicting can be done by looking at titles, pictures or words from the text. Students can make mini-predictions throughout the whole reading. The act of listening means “to pay attention to somebody/something that you can hear” This implies the idea of understanding the

message you hear so that you can respond to it and interact with the person you hear.

“Listening with a purpose”, which is important because learners “can (...) adapt the way they listen to their aims” paying more attention to the information they need to extract from the listening text. According to Hornby (2005), writing means “to make letters or numbers on a surface, especially using a pen or a pencil”. Richards & Renandya (2002) mention that writing is the most difficult skill for L2 learners, since they need to generate ideas, organize them and translate these ideas into readable text which can be very difficult for students. Although many students write on their own, it is much better to use the cooperative writing in classes, because group writing allows giving more detailed and constructive feedback. Hornby (2005) defines the speaking as the act of talking to or having a conversation with somebody.

According to Hadfield (2008), this presents the necessity of interaction among people, which is not only “putting a message together” but also the response that the listener can give to the speaker. To help learners developing fluency, the most useful tool is asking them to speak, presenting different – and interesting – topics or communicational situations for them to express themselves as many times as possible. Another important aspect to consider in the development of speaking skills is the feedback that the teacher gives to students. He/she should avoid “interrupting learners to correct them while they are speaking” because this could mean “that they will not get the chance to develop fluency”. The main objective of this investigation was to identify the integration of the four skills of the English language and notice if it affects positively the students’ performance during a lesson.

References:

1. Hadfield, Jill & Charles. (2008). Introduction to teaching English. OUP.
2. Harmer, Jeremy. (2007). How to teach English. Pearson Education Limited. Essex, England.
3. Hornby, A.S. (2005). Oxford Advanced Learner’s Dictionary. OUP.
4. Oxford, Rebecca. (2001) Integrated Skills in the ESL/EFL Classroom. ESL Magazine, Vol. 6, № 1, January/February 2001.
5. Djabbarova F.O. Competence-based approach in teaching foreign languages. ISJ Theoretical & Applied Science. Impact factor SJIF 2021 = 7.184. ISSN: 2409-0085. Qozog‘iston. Volume: 06. Issue: 98, 2021. – P. 589-592.

**ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA
MUSTAHKAMLASH VA UMUMLASHTIRUVCHI DARSLARNI
TASHKIL QILISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI**

Jo‘rayeva Sevinch Jahongir qizi,
Xolmo‘minova Hulkar Yo‘lchi qizi,
Mamatqulova Zuhra Xudoyboq qizi,
Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari.
Ibodullayeva Sevara Maqsud qizi,
*Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va amaliyoti”
kafedrası o‘qituvchisi.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida mustahkamlash va umumlashtiruvchi darslarning mazmuni, ahamiyati va tashkil etish prinsiplari yoritilgan. Mustahkamlash darslarining o‘quvchilar bilimini mustahkamlash, tizimlashtirish va faoliyatga yo‘naltirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida samarali darslarni tashkil etish usullari haqida amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: ona tili, o‘qish savodxonligi, mustahkamlash darsi, umumlashtiruvchi dars, ilg‘or pedagogik texnologiyalar, refleksiya, baholash.

Kirish. Bugungi kunda ta’lim sohasida boshlangan islohotlar zamonaviy o‘qitish usullarini keng joriy etishni, o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini chuqurlashtirishni talab etmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilar tafakkurini, til va nutq malakasini shakllantirishda ona tili va o‘qish savodxonligi darslari muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu darslar orqali o‘quvchilar fikrini aniq ifoda qilish, mustaqil o‘qish, tushunganini tahlil qilish va mulohaza yuritish ko‘nikmalarini egallaydi.

Mazkur jarayonda mustahkamlash va umumlashtiruvchi darslar alohida o‘rin tutadi. Ular o‘quvchilarda ilgari o‘zlashtirilgan bilimlarni qayta ko‘rib chiqish, tizimlashtirish, amaliyotda qo‘llash, mustaqil fikrlash va xulosa chiqarish malakasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mustahkamlovchi darslar darslikdagi mavzularni chuqurlashtirsa, umumlashtiruvchi darslar esa bo‘lim yoki mavzularni bir butun holda ko‘rib chiqib, bilimlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni yoritib beradi.

Muhokama. Boshlang‘ich ta’limda ona tili va o‘qish savodxonligi darslari o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini shakllantirishda, mantiqiy fikrlash va mustaqil tafakkurini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, mavzular asosida tashkil etiladigan mustahkamlash va umumlashtiruvchi darslar ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Bunday darslar orqali o‘quvchilar ilgari

o‘zlashtirgan bilimlarini mustahkamlab, ularni tizimli tarzda o‘zlashtirish, real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mustahkamlash darslarida o‘qituvchi darsni takrorlash va nazorat asosida olib boradi, bunda o‘quvchilarning mustaqil ishlash ko‘nikmalari, xotira va mulohaza yuritish qobiliyatlari rivojlanadi. Umumlashtiruvchi darslar esa ma’lumotlarni bir butun holda qamrab olib, o‘quvchilarga mavzular orasidagi mantiqiy bog‘liqlikni tushunishga, ularni umumiy xulosalarga keltirishga yordam beradi. Bu darslar orqali ta’limda tizimlilik tamoyili kuchayadi, bu esa boshlang‘ich ta’limda sifatli natijalarga olib keladi. Muhokama jarayonida aniqlanishicha, ilg‘or pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan bunday darslar o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini faollashtiradi. Xususan, interfaol metodlar, klasterlar, “aqliy hujum”, “fikrlar charxi” kabi usullar o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish malakasini rivojlantiradi. Shuningdek, refleksiya va baholash elementlari orqali o‘quvchi o‘z bilim darajasini anglaydi, kamchiliklarini to‘g‘rilash yo‘llarini izlaydi. Umuman olganda, mustahkamlash va umumlashtiruvchi darslarning to‘g‘ri tashkil etilishi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim va kompetensiyalarini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Bu darslar o‘quvchilarga o‘rganganlarini tizimlashtirish, tahlil qilish va amaliyotga tatbiq etishga o‘rgatadi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida mustahkamlash va umumlashtiruvchi darslarni tizimli ravishda tashkil etish o‘quvchilarning bilim darajasini sezilarli darajada oshiradi. Ushbu darslarda interfaol metodlar, pedagogik texnologiyalar qo‘llanilganda o‘quvchilarning faolligi va mustaqil fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Mustahkamlash darslari o‘quvchilarda mavzuni yaxshiroq tushunish va amaliyotga tatbiq etishni ta’minlasa, umumlashtiruvchi darslar mavzular orasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatib, tizimli bilim hosil bo‘lishiga yordam beradi. Shuningdek, refleksiya va baholash jarayonlari o‘quvchilarning o‘zini o‘zi tahlil qilish ko‘nikmasini mustahkamlaydi. Natijada, ona tili darslari samaradorligi oshadi, o‘quvchilar til madaniyati va savodxonlikni mustahkam egallaydi.

Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida mustahkamlash va umumlashtiruvchi darslarni tashkil qilish masalasi ko‘plab pedagogik tadqiqotlarda o‘rganilgan. Ilg‘or pedagogik texnologiyalar va interfaol o‘qitish metodlarini qo‘llash ta’lim sifatini oshirishi, o‘quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirishga xizmat qilishi ko‘rsatildi. Jumladan, D.Abdullayeva [1], N.Jabborov [2], Sh.Mamatov [3], A.Saidov [4], B.Tursunov [5], S.M.Ibodullayeva [6] va boshqa mutaxassislarning ona tili va adabiyot ta’limiga oid ishlari asos qilib olindi. Bu adabiyotlarda nutqiy rivojlanish, matn asosida ishlash, ifodali o‘qish hamda badiiy tahlilga doir nazariy va amaliy yondashuvlar yoritilgan. Mustahkamlash darslari

o‘quvchilarda o‘rgangan mavzuni amaliy qo‘llashga yordam beradi, umumlashtiruvchi darslar esa mavzular orasidagi bog‘liqlikni ta’kidlab, bilimlarni tizimlashtirishda muhimdir.

Metodologik jihatdan tadqiqotda sifatli va miqdoriy usullar qo‘llanildi. Sifatli tahlilda o‘qituvchilar va o‘quvchilarning fikrlari, dars jarayonlari kuzatildi, suhbatlar o‘tkazildi. Miqdoriy tahlilda testlar va savolnomalar yordamida o‘quvchilar bilimlari baholandi. Shuningdek, pedagogik eksperimentlar o‘tkazilib, mustahkamlash va umumlashtiruvchi darslar samaradorligi tahlil qilindi. Ushbu yondashuvlar o‘quv jarayonining samarali tashkil etilishiga kafolat beradi.

Xulosa. Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida mustahkamlash va umumlashtiruvchi darslarni samarali tashkil etish boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun mustahkam bilim poydevorini yaratishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bunday darslar orqali o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi ortadi, mavzular o‘rtasidagi bog‘liqliklar anglanadi va ularning nutqiy faolligi kuchayadi. Mustahkamlash darslari mavzularni chuqur o‘zlashtirish va takrorlash imkonini bersa, umumlashtiruvchi darslar bilimlarni tizimlashtirib, keng fikrlash va umumiy xulosalar chiqarish malakasini rivojlantiradi.

Ilg‘or pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlardan foydalanish, shuningdek, refleksiya va baholash jarayonlarini darsga to‘g‘ri integratsiya qilish o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantiradi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim jarayonining sifatli va samarali bo‘lishini ta’minlaydi.

Shu asosda aytish mumkinki, mustahkamlash va umumlashtiruvchi darslarni puxta rejalashtirish, zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish boshlang‘ich ta’lim samaradorligini oshiradi va o‘quvchilarda mustahkam bilim va ko‘nikmalarni shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva D. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga badiiy asarlarni o‘qitish metodikasi. Toshkent. “O‘qituvchi” nashriyoti. 2019
2. Jabborov N. Nutq rivoji va uni o‘qitish usullari. Samarqand. “SamDU” nashriyoti. 2018
3. Mamatov Sh. Boshlang‘ich ta’limda badiiy asarlarni o‘qitishning innovatsion texnologiyalari. Toshkent. “Fan va texnologiyalar” nashriyoti. 2020
4. Saidov A. O‘quvchilarning nutqini rivojlantirishda badiiy asarlarning o‘rni. Nukus. “Qoraqalpoq davlat universiteti” nashriyoti. 2017
5. Tursunov B. Badiiy asarlarni o‘qitish orqali nutqiy savodxonlikni oshirish. Buxoro. “Buxoro davlat universiteti” nashriyoti. 2016
6. Ibodullayeva S.M. Methodological and semantic description of versions in cholpon's novel "night and day". 2022 Science and Innovation, 1(8), 983-989.

PEDAGOGICAL STRATEGIES FOR INTEGRATING ENGLISH WITH CORE SUBJECTS IN PRIMARY EDUCATION

Kilich Ozoda Olimovna,

Chirchik SPU, student of the Faculty of Pedagogy.

Djabborova Feruza Odilovna,

*Chirchik SPU, the senior teacher at the Interfaculty department
of Foreign Languages, Faculty of Tourism.*

Abstract. *This article explores the interdisciplinary integration of English language teaching in primary education. The integration of English with subjects such as mathematics, science, social studies, art, music, and physical education enhances students’ learning experiences by fostering cognitive, communicative, and cultural development. The study highlights how interdisciplinary teaching strengthens students’ motivation, enriches their vocabulary, and improves practical language use.*

Key words: *Interdisciplinary integration, English language teaching, primary education, cognitive development, communicative skills, subject integration, cultural awareness, psychological foundations, educational methodology.*

The relationship between foreign languages and other academic subjects is diverse and multifunctional. To improve the learning process of foreign languages most effectively, it is necessary to enhance both the content plan of the subject and its professional aspect by utilizing interdisciplinary connections. The psychological foundations of interdisciplinary connections were established through the teachings of academician I.P.Pavlov on dynamic stereotypes and the second signal system. I.P.Pavlov considered the formation of complex systems in the cerebral cortex as the physiological mechanism of knowledge acquisition. “All learning consists of forming temporary connections – this is thought, reasoning, and knowledge.” As a rule, objects and phenomena of reality, interconnected through a chain of various circumstances, appear in human memory in a linked manner. When encountering one of these objects or phenomena, a person can recall another associated object through association. In every person’s life, there are situations where an event they directly participated in is completely forgotten.

When conducting integrated lessons, the following aspects should be considered:

- Each lesson must be goal-oriented.
- Any additional material related to interdisciplinary connections must be directly linked to the topic being covered.

Methods for engaging students should be determined to enhance their participation. The lesson should not only be educational but also focus on fostering students’ humanitarian values. Based on the content of the topic, knowledge about nature, society, human intellect, and development should be aimed at strengthening confidence and belief in the future of our country. This, in turn, broadens students’ worldview. Overall, an integrated lesson should align thematically and be structured based on a well-developed plan.

Mastering speech activities in a foreign language based on interdisciplinary connections (where specific connection points between vocational school subjects are clearly defined and motivation-building methods are suggested) meets students’ diverse interests. It naturally allows for consideration of their individual characteristics and inclinations, creating the most favorable conditions for the practical use of language as a means of communication. Observations of practical exercises in lessons and discussions with teachers confirm that the use of interdisciplinary connections is often incidental and episodic, relying on the unique methodological findings of only a few teachers.

The Educational Goal of Teaching English. The essence of this goal lies in providing students with ideological education, instilling intellectual work skills, and enhancing their cognitive activity. The educational goal is primarily achieved in two ways:

1. Directly engaging students in greeting, bidding farewell, naming objects and phenomena, reciting poems and songs, and playing games in a foreign language – activities that are particularly engaging in the early lessons.
2. Encouraging polite and respectful communication, explaining behaviors, and interpreting information from audio and graphic texts, all of which have immense educational value. Extracurricular activities related to English learning also play a significant role in students’ moral and ethical development.

The Developmental Goal of Teaching English

This aligns with the concept of developmental education in didactics, focusing on the intellectual, emotional, and motivational growth of students. Through learning, students gain intellectual and spiritual nourishment, test their emotions in verbal communication, and develop their personalities by understanding and expressing thoughts during interactions with peers, teachers, and media sources. Overcoming moderate linguistic and speech challenges during the learning process, including in English studies, fosters cognitive and emotional development. This developmental goal is achieved through speech activities, which differ significantly from general educational objectives, as learning content is closely linked to thought formation and competence building. Learning, particularly foreign language acquisition, holds a crucial place in personal

development. Since language is a psychological, communicative, functional, and cultural phenomenon, it is vital for cognitive processes, serving as a bridge from ignorance to knowledge.

Students acquire two types of knowledge in English: 1. Essential linguistic knowledge – algorithmic rules necessary for participation in communication. 2. Socially significant knowledge – useful information applicable throughout their lives.

Intercultural communication helps students internalize the characteristics and customs of other cultures. The goal is not to promote another way of life but to provide a fresh perspective on the world through the lens of English speakers, ultimately deepening their appreciation of their own culture. This fosters the harmony of universal and national values.

References:

1. Berdichevsky, A.L. (2004). The content of teaching a foreign language based on the basic culture of personality. Foreign Languages at School.
2. Volkova, N.V. (1997). Children’s celebration (In the world of English songs and poems). Foreign Languages at School.
3. Vygotsky, L.S. (2001). Research on the development of scientific concepts in childhood. Moscow: Labyrinth, 104 p.
4. Galskova, N.D., & Nikitenko, Z.N. (1991). On the interaction between teachers and students in foreign language lessons. Foreign Languages at School.
5. Djabbarova F.O. The Need for a Psycholinguistic Approach to English Language Teachi / “Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb masalalari” xalqaro konferensiyasi materiallari to‘plami. Toshkent, 2022, aprel. – B. 1208-1210.

НАУЧНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ «СЛОВАРЬ ОБЪЯСНИТЕЛЬНЫЙ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА»

Латифбоева Шахзода Анваржоновна,

Максудова Максудабану Кудратиллаевна,

Студенты факультета начального образования Чирчикский ГПУ.

Научный руководитель: Хайдарова Гулрух Мухаммадаминовна,

Преподаватель Чирчикский ГПУ.

Аннотация. В статье рассматривается научное исследование «Словаря объяснительного узбекского языка», одного из важнейших трудов в узбекской лексикографии. Проанализированы его содержание, структура и роль в объяснении заимствованных слов. Особое внимание уделено значению слов, заимствованных из других языков, и их отражению в словаре.

Исследование показывает, как этот словарь способствует развитию лексикографии, преподаванию и научным исследованиям. Отмечена роль словаря в отражении изменений в языке, добавлении новых слов и терминов, а также в развитии грамматики. Предлагаются рекомендации для расширения возможностей лексикологии.

***Ключевые слова:** лексикография, объяснительный словарь, исследования, лексикографы, нюансы значений, новые применения, узбекский язык, ученые, написание.*

I. Введение. Лексикография – это самостоятельная отрасль лингвистики, которая занимается составлением словарей и теоретическими вопросами, связанными с этим процессом. Словари необходимы для полного понимания языка и текста, поскольку они отражают развитие лексики, появление новых слов и понятий, а также исчезновение устаревших слов.

II. История узбекской лексикографии. Истоки узбекской лексикографии уходят в XI-XII века с созданием труда Махмуда аль-Кашгари «Деван лугатат-турк». Этот словарь не только описывал слова и их значения, но и охватывал широкий спектр информации о истории, образе жизни, обычаях, ценностях и географических местах тюркских народов.

В последующие века были созданы другие значимые словари, такие как «Асосул-балоба» Махмуда Замахшари и «Муктадиматул-адаб» – четырехязычный словарь, включающий арабский, персидский, узбекский и монгольский языки. Эти работы внесли значительный вклад в развитие как практической, так и теоретической лексикографии.

В XX веке узбекская лексикография значительно развилась. Были созданы специализированные терминологические словари, учебные и орфографические словари, а также двуязычные и многоязычные словари для различных целей. Особое внимание уделялось сравнению узбекского языка с русским и другими европейскими и восточными языками.

В этот период значительное внимание уделялось вопросам развития лексикографических источников, улучшению одноязычных переводных словарей и появлению начальных терминологических и учебных словарей. Анализ лексикографической деятельности джадидских интеллектуалов, таких как Абдулла Кадирий, Абдурауф Фитрат, Ашурали Захирий, Эльбек, Исхакхан Ибрат и Назар Туракулов, позволил сделать научно обоснованные выводы о создании основ узбекской лексикографии этими джадидскими интеллектуалами.

III. Роль «Словаря объяснительного узбекского языка». «Словарь объяснительный узбекского языка», опубликованный в 1981 году, является

одним из величайших достижений узбекской лексикографии и результатом многолетней работы. Основная цель этого словаря – не только собрать и описать лексику узбекского литературного языка, но и определить и укрепить его нормы. Он включает 60 000 слов и фраз и использует лексикографические достижения русских и других смежных языков.

Этот словарь сыграл важную роль в отражении изменений в языке, добавлении новых слов и терминов, а также в развитии грамматики. Он стал важным инструментом для преподавания и научных исследований, а также способствовал развитию лексикологии.

IV. Современные исследования и предложения. Современные исследования показывают, что «Словарь объяснительный узбекского языка» продолжает играть важную роль в развитии узбекской лексикографии. Анализ заимствованных слов, многозначности терминов, омонимии и фразеологии в словаре помогает выявить особенности и проблемы в языке, а также предлагает пути их решения.

Предлагаются рекомендации для расширения возможностей лексикологии, включая более глубокий анализ заимствованных слов, уточнение значений многозначных терминов и улучшение описания фразеологических единиц. Также подчеркивается важность обновления словаря с учетом современных изменений в языке и общества.

V. Заключение. Развитие узбекской лексикографии напрямую влияет на развитие языка. Достижения в этой области, методы составления словарей и научные разработки способствуют пониманию и обогащению узбекского языка, его лексической богатства и ясности значений. «Словарь объяснительный узбекского языка» продолжает служить важным инструментом для изучения и развития узбекского языка.

Использованная литература:

1. Фаттохов Х. «Взгляд на историю узбекской лексикографии». // Узбекский язык и литература, 2008, № 3.
2. Хамидов З. «История лексикографии и манускриптных словарей». Ташкент: Адолат, 2004.
3. Haydarova, G. (2023). O‘zbek tili taraqqiyotida baynalmilal so‘zlarning ahamiyati. UzMU xabarlari, 1(4), 306-308.

РОЛЬ НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА – В ВОСПИТАНИЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Мирзорахимов Ойбек Кахрамонович,

*Старший преподаватель кафедры «Теория и практика
начального образования» Чирчикского ГПУ.*

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются значение народного творчества как средства воспитания детей младшего школьного возраста. Народные сказки, песни, пословицы, загадки и другие формы устного народного творчества способствуют формированию нравственных качеств, развитию речи, мышления, творческих способностей и приобщению к культурным традициям. Подчёркивается, что включение элементов народной культуры в образовательный процесс помогает не только обогатить внутренний мир ребёнка, но и укрепить его связь с историей и культурой родного народа. Народное творчество выступает важным инструментом духовно-нравственного, эстетического и патриотического воспитания младших школьников.*

***Ключевые слова:** народное творчество, воспитание, начальное образование, нравственное развитие, сказки, пословицы, традиции, культура, эстетическое воспитание, младший школьный возраст.*

Введение. Воспитание подрастающего поколения – одна из важнейших задач современного образования. Особенно значимой эта задача становится на этапе начального обучения, когда формируется личность ребёнка, закладываются основы нравственности, культуры поведения, отношения к миру и окружающим людям. В этот период особенно важно использовать средства, которые способствуют не только усвоению знаний, но и духовно-нравственному развитию. Одним из таких мощных средств является народное творчество.

Народное творчество – это бесценное наследие, отражающее мировоззрение, обычаи, традиции и моральные устои народа. Через сказки, пословицы, песни, былины, обряды и народные игры детям передаётся опыт поколений, знания о добре и зле, справедливости, трудолюбии, честности и уважении к старшим. Эти произведения доступны для понимания младшими школьниками, так как наполнены образами, близкими детскому восприятию, и передаются в форме, которая способствует лёгкому усвоению.

Интеграция элементов народного творчества в образовательный процесс помогает не только сделать уроки более интересными и познавательными, но

и способствует всестороннему развитию личности ребёнка. Оно воздействует на эмоциональную сферу, развивает воображение, речь, мышление, эстетический вкус, формирует чувство патриотизма и уважения к родной культуре.

Результаты. Проведённый анализ и практическое применение элементов народного творчества в образовательном процессе показали его высокую эффективность в воспитательной работе с детьми младшего школьного возраста. Включение народных сказок, песен, пословиц, загадок, народных игр и ремёсел в учебную и внеурочную деятельность способствует гармоничному развитию ребёнка, его нравственному и культурному становлению.

Во-первых, у детей заметно повысился интерес к родной культуре и традициям. Они с увлечением изучают народные обычаи, участвуют в праздниках и инсценировках сказок, проявляют инициативу при подготовке творческих заданий, связанных с народным искусством. Это формирует чувство гордости за свою культуру, уважение к истории и прошлому своего народа.

Во-вторых, наблюдаются положительные изменения в нравственном развитии детей. Через обсуждение поступков героев сказок и участие в тематических играх школьники лучше усваивают понятия добра и зла, честности, справедливости, учатся сопереживать и оценивать поведение как своё, так и окружающих. Повышается уровень воспитанности, развивается эмоциональный интеллект.

В-третьих, народное творчество оказывает благотворное влияние на развитие речи и мышления. Работа с пословицами, поговорками, загадками и скороговорками способствует обогащению словарного запаса, улучшению дикции и логического мышления. Дети начинают более свободно выражать свои мысли, активнее участвуют в диалоге и творческих обсуждениях.

Также отмечен рост творческой активности учащихся. Участие в мастер-классах по народным ремёслам, конкурсах рисунков и поделок на народную тему развивает воображение, мелкую моторику и чувство прекрасного. Дети становятся более уверенными в себе, охотнее демонстрируют свои работы и делятся идеями.

Таким образом, использование народного творчества в воспитании младших школьников даёт положительные результаты по многим направлениям: духовно-нравственному, речевому, эстетическому и личностному развитию. Оно делает образовательный процесс живым, интересным и содержательным, способствуя формированию гармонично развитой личности.

Анализ литературы и методология. Анализ научно-методической литературы показывает, что проблема использования народного творчества в воспитании детей занимает важное место в педагогической науке. Исследования таких педагогов, как К.Д.Ушинский, В.А.Сухомлинский, Л.С.Выготский, подчёркивают важность приобщения ребёнка к народной культуре как условие полноценного духовного, нравственного и интеллектуального развития.

К.Д.Ушинский отмечал, что воспитание должно опираться на родной язык, национальную культуру и традиции, а народное слово обладает огромной силой воздействия на детское сознание. В.А.Сухомлинский считал, что сказка и народная мудрость являются мощными средствами нравственного формирования личности. Л.С.Выготский подчеркивал значение культурно-исторического контекста в развитии ребёнка, где фольклор играет роль «проводника» между поколениями.

Современные исследования также подтверждают эффективность использования народного творчества в начальной школе. Педагоги и методисты (Т.И.Артобалева, Н.Е.Веракса, О.С.Ушакова и др.) подчеркивают, что элементы фольклора активизируют познавательную деятельность, формируют эмоционально-ценностное отношение к миру, стимулируют творческое мышление.

Методологической основой данного исследования является комплексный подход, включающий:

- **теоретический анализ** психолого-педагогической и методической литературы;
- **наблюдение** за учебно-воспитательным процессом;
- **анкетирование и беседы** с учащимися и педагогами;
- **анализ и обобщение опыта** работы учителей начальных классов по использованию народного творчества.

Практическая часть исследования опиралась на интеграцию элементов народного творчества в различные виды деятельности: уроки литературного чтения, музыки, технологии, изобразительного искусства, а также внеурочные мероприятия. Такая методика позволила комплексно оценить влияние народного творчества на воспитание младших школьников.

Обсуждение. Результаты исследования подтверждают важную роль народного творчества в воспитательном процессе начального образования. Народное искусство – это не только средство передачи культурного наследия, но и эффективный педагогический инструмент, способный повлиять на формирование личности младшего школьника.

Особенностью народного творчества является его эмоциональная и образная насыщенность. Дети легко воспринимают и запоминают информацию, переданную через сказку, песню, пословицу или игру. Это делает воспитание неформальным, живым и интересным для ребёнка. Использование фольклорных форм в образовательной среде способствует естественному включению ребёнка в процесс формирования нравственных ценностей, таких как честность, уважение, трудолюбие, сочувствие и справедливость.

Одним из ключевых моментов является развитие эмоционального интеллекта через сопереживание героям народных произведений. Дети учатся осмысливать чувства других, понимать последствия поступков, делать нравственный выбор. Это особенно важно в условиях современного общества, где наблюдается дефицит живого общения и душевного тепла.

Также стоит отметить, что народное творчество способствует межпредметной интеграции: оно эффективно используется на уроках литературного чтения, изобразительного искусства, музыки, технологии, а также на классных часах и в кружковой работе. Такая интеграция делает воспитание целостным и системным.

Однако важно учитывать, что эффективность работы с народным творчеством во многом зависит от личной вовлечённости педагога, его креативности, умения заинтересовать детей и грамотно подбирать материал с учётом возрастных и индивидуальных особенностей.

Таким образом, обсуждение показало, что народное творчество должно занимать достойное место в воспитательной системе начального образования. Оно обогащает внутренний мир ребёнка, делает процесс обучения содержательным и духовно наполненным, способствует формированию личности, укоренённой в национальной культуре и открытой к познанию мира.

Заключение. Таким образом, народное творчество – это не просто средство развлечения, а важнейший инструмент воспитания, который должен активно использоваться в начальной школе. Его роль в развитии духовно-нравственных, культурных и личностных качеств ребёнка невозможно переоценить. Народное творчество играет важную роль в воспитании детей младшего школьного возраста. Оно способствует формированию нравственных и культурных ценностей, развивает речь, мышление, воображение и творческие способности. Через сказки, пословицы, песни и народные игры дети приобщаются к культуре своего народа, учатся понимать и уважать традиции, различать добро и зло. Включение народного творчества в образовательный процесс делает обучение более интересным,

живым и эмоционально насыщенным. Таким образом, использование фольклора в начальной школе является эффективным средством всестороннего развития и воспитания гармоничной личности ребёнка.

Использованная литература:

1. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. Педагогическая антропология. – М.: Просвещение, 2020.
2. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – М.: Просвещение, 2018.
3. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – М.: Педагогика, 2019.
4. Артобалева Т.И. Музыкальное воспитание в детском саду и начальной школе. – М.: Музыка, 2017.
5. Ушакова О.С. Нравственное воспитание младших школьников средствами фольклора. – М.: Академкнига, 2021.
6. Веракса Н.Е. Дошкольная педагогика и начальное образование. — М.: Юрайт, 2020.

ИСТИФОДАИ МЕТОДИ «ҲАМАДОН» ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Очилов Фариддун Изатуллоевич,

*ДДП Чирчиқ, дотсенти кафедраи «Методикаи таълими
ибтидоӣ», д.ф.ф.н. (PhD).*

Шамсиева Нуригул Толибзода,

ДДП Чирчиқ, донишҷӯи «Таълими ибтидоӣ», гурӯҳи тоҷик.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур методикаи забони тоҷикиро дар синфҳои ибтидоӣ чӣ гуна омӯзондан ва тарзи таъкил намудани методи бозии “Ҳамадон” ва ҷиҳатҳои ба худ хоси ин метод таҳлил карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: машғулотӣ амалӣ, технология, фаъолияти инноватсионӣ, донишомӯз, синфҳои ибтидоӣ, хонандагон, метод, бозии “Ҳамадон”, иштирокӣ, ҳол, финал, лидер.

Донишҷӯён дар машғулотӣ амалӣ бо роҳбарии устодон дониши назарии ҳудро дар амал месанҷад, яъне малакаю маҳорати ҳудро зимни баён ва ҳаллу ҷасли масъалаҳои методикаи таълими забони тоҷикӣ зина ба зина дониши назарии ҳудро дар амал тадбиқ менамоянд. Самти асосии ҷараёни таълими дарсҳои амалӣ ба он нигаронида шудааст, ки дар рафти машғулотҳо донишҷӯён хусусиятҳои умумии методикаро чуқур аз худ намуда, оиди вазифа ва аҳамияти он маълумоти саҳеҳ пайдо кунанд. Ба донишҷӯён барои

азхудкунии мавзӯҳои машғулотӣ амалӣ аз ҷониби устодони кафедра васоити таълимии услубӣ, материалҳои ҷудогона пешниҳод карда мешавад.

Ягонагӣ ва пайвастагии доимии илми назарӣ – дониши назарӣ ва амалиёт шартӣ аввалиндараҷаи донишандӯзӣ, вусъати ҷаҳонбинӣ, заковат ва равнақи камолоти маънавӣ аст. Дар ҷараёни гузаштани машғулотӣ семинарӣ ба донишҷӯён ёд додани тарзи таҳлили дарсҳои забони тоҷикӣ маҳаки асосӣ мебошад. Дар ҳамин замина мавзӯҳои машғулотӣ семинарӣ барои шаклирии фаъолияти мустақилонаи толибилмон ва барои инкишофи малакаи корҳои илмӣ пеш бурдани онҳо кӯмак мерасонад. [2; Саҳифаи 20]

Таълими фанни мазкур тавассути усулҳои анъанавии тадрис ва таҷрибаҳои нави дар соҳаи таълим мавҷуда, аз қабилӣ саволу ҷавоб бо усули тест, муқоиса намудани асарҳо ва ё симоҳои ҷудогона бо асарҳо ва ё нақшҳои ба донишҷӯён аз адабиёти бедори миллии тоҷикӣ ўзбек шинос; ёдрас намудани лаҳзаҳо аз филмҳо, намоишномаҳо, ташкили дарсҳои экскурсионӣ, ба хонамузейҳои адабӣ маорифпарвар, истифода ва намоиши нусхаҳои дастхатӣ адабӣ даврано бедории миллий, истифодаи воситаҳои техникӣ, аз қабилӣ видео ва аудиотехника, вохӯриҳо бо адабонҳои олимони ва ғайраҳо.

Дар баробари ҳамин таълими фанни мазкур аз технологияи нави педагогӣ, васоити ахборӣ – коммуникатсионӣ, сайтҳои интернет, блогҳои интернетӣ истифода бурдан дар назар дошта мешавад.

1. Ҳангоми таълими ин фан дар соатҳои маърузавӣ истифодаи компютерҳои замонавӣ, технологияҳои нави презентатсионӣ ва демонстратсионӣ-электронӣ-дидактикӣ истифода мегардад.

2. Дар ҷараёни таълими фанни мазкур аз методҳои интерфаъл; аз қабилӣ ҳучумӣ ақлӣ, тафаккури гурӯҳӣ, пинборд, конференсия, мулоқот, мунозара, баҳсҳои гурӯҳӣ, муҳокима тавассути материалҳои иллюстратсионӣ ва демонстратсионӣ истифода бурдан мувофиқи мақсад аст.

3. Ҳангоми таълими фанни мазкур ва гузаронидани машғулотҳои семинарӣ дар байни талабагон ташкил кардани мусоҳибаҳо, коллоквиум, мусобиқа, баҳсу мунозираҳо дар назар дошта мешавад. [1; Саҳифаи 30].

Бозии «**Ҳамадон**» яке аз бозиҳои ҷолибтарин ва маъмултарини зехнӣ мебошад, ки дар он ҳар кас барои худ иштирок мекунад, яъне “**бозии шахсӣ**” мебошад. Шояд бисёриҳо хуб медонанд, ки версияи телевизионӣ он дар шабакаи ТВ паҳш мешавад. Маҳфили зехнии «Заковат» чанд сол боз дар ҷараёни таълим ба ин бозӣ машғул аст. Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтем, ки қоидаҳои бозии мазкурро фаҳмонем ва дар методикаи забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ ин бозиро ҷӣ гуна ташкил карданро пешниҳод кунем. Баъд аз омӯхтани ин бозӣ шумо метавонед ба осонӣ бо дӯстони худ бозӣ кунед.

Боварӣ дорем, ки ин бозӣ хеле ғоидаовар аст. Пеш аз ҳама, биёед шуморо бо қоидаҳои бозӣ шинос кунем.

Қоидаи бозӣ: Дар бозӣ маҷмӯи саволҳои марбут ба як мавзӯӣ дода мешавад. Номи мавзӯӣ ба иштирокчиён пешакӣ эълон карда мешавад. Ҳар як мавзӯӣ аз 5 савол иборат аст ва саволҳо микдори муайяни ҳолҳоро доранд (10, 20, 30, 40, 50). Чӣ қадаре ки шумораи ҳолҳо зиёд бошад, саволҳо ҳамон қадар душвортар мешаванд.

Дар бозӣ, асосан, 5 нафар хонанда иштирок мекунанд (Ин рақами муқаррарӣ нест. Вобаста ба вазъият метавонад камтар ё бештар бошад). Пас аз хондани савол шахсе, ки аввал ҷавоб медиҳад, ҳол навишта мешавад. Барои муайян кардани кӣ аввал аст, усулҳои зиёде истифода мешаванд. (Таҷҳизоти махсуси электронӣ ба воситаи кафкӯбӣ, даст боло бардоштан ва ғайра).

Агар иштирокчӣ ба савол ҷавоби дуруст диҳад, вай ҳоли ба савол додашударо мегирад. Агар ҷавобаш нодуруст бошад, пас минуси ҳамон ҳол навишта мешавад, яъне аз ҳолҳои ҷамъшуда хориҷ карда мешавад.

Агар ҷавоби иштирокчии аввал нодуруст бошад, пас иштирокчиёни минбаъда метавонанд кӯшиш кунанд, ки вариантҳои ҷавоби худро баён кунанд (Гуфтани варианти ҷавоб ҳатмӣ нест). Ба як савол максимум 3 нафар ҷавоб дода метавонанд. Ҷавобҳои минбаъда қабул карда намешаванд.

Иштироккунандае, ки ба савол ҷавоби дуруст медиҳад, мавзӯӣ ва рақами саволи навбатиро интихоб мекунад. Масалан, «Дар мавзӯи Шаҳрҳо саволи 40-холаро хонед», – мепурсад соҳибхона.

Иштироккунандае, ки дар давоми бозӣ бештар ҳол ҷамъ кардааст, ғолиб доништа мешавад.

Дар ин бозӣ якчанд дахҳо нафар иштирок карда метавонанд. Дар ин ҳо ҳамаи иштирокчиён ба гурӯҳҳо тақсим шуда, ба ҳар гурӯҳ микдори муайяни мавзӯӣҳо дода мешавад (Аз 3-4). Ҷои аввал дар гурӯҳ ба **финал** роҳхат мегирад (Ин қоида инчунин метавонад вобаста ба вазъият тағир дода шавад.)

Чунинан қоидаҳои мухтасари бозии «**Ҳамадон**», ки барои баланд бардоштани неруи интеллектуалӣ нафъи калон дорад.

Дар синфҳои ибтидоӣ (Асосан, синфи 4-ум) бозии “**Ҳамадон**”-ро ба таври зерин гузаронидан мумкин:

1. Дар синф 20 нафар хонанда бошад онҳоро ба 4 гурӯҳ (ҳар як гурӯҳ аз 5 нафар иборат) тақсим мекунем.

2. Ба ҳар як гурӯҳ мавзӯӣҳои алоҳида дода мешавад ва доири ҳамон мавзӯӣҳо 5 савол (ҳар як савол мувофиқи дараҷааш бо ҳолҳо ишора карда мешавад). Мисол, **Мавзӯӣ: Дарахтон**

Саволи 10 ҳол. Кадом дарахт якум шуда гул мекунад? (Бодом)

Саволи 20 хол. Кадом дарахт ҳеч гоҳ хушк намешавад? (Арча)

Саволи 30 хол. Хӯроки кирми пилла барги кадом дарахт аст? (Тут)

Саволи 40 хол. Номи ин дарахт аз ду реша иборат, решаи якум номи як ошиқ, решаи дуюм номи як дарахти дигар. Ин кадом дарахт аст? (Маҷнунбед)

Саволи 50 хол. Рӯзаро бо чӣ кушодан энг афзал аст? (Хурмо).

1. Дар ҳар як гурӯҳ шахсе ки аз ҳама холи зиёд ҷамъ мекунад ба финал роҳхат мегирад.

2. Дар финал 4 кас иштирок мекунад ва касе аз ҳама холи зиёдро соҳиб шавад ғолиби бозии “**Ҳамадон**” хоҳад шуд.

3. Шахси ғолибро бо тӯхфаҳои ёдоварӣ сарфароз мегардонем.

Афзалияти ин бозӣ дар он аст, ки ҳама баробар рақобат мекунанд, маълумотҳои бештарро аз худ мекунанд, дар охири ҳар як бозӣ як лидер интихоб мешавад ва ин боиси фаҳри талаба хоҳад шуд. Албатта, хонандагони хурдсол таърифу нисбати вай каф кубихоро хеле дӯст медоранд ва мецоҳанд дар чунин ҳолат ҳар доим пешсаф бошанд ва ҳар доим лидер шаванд. Ин намуди метод метавонад рӯҳияти хонандаро баланд бардорад ва барои ҳар доим ба пеш ҳаракат кардан ва ҳамеша ҷои якумро соҳиб гаштанро омӯзонад.

Адабиётҳои истифодашуда:

1. Шербоев С. Методикаи таълими забон. Душанбе, 2019

2. Қосимова С. Она тили ўқитиш методикаси. Тошкент, 2003

**ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA
TA’LIMIIY O‘YINLARNI QO‘LLASH**

Qodirova Ozoda Hamro qizi,

Sharipova Lobar Shuhrat qizi,

Meliqulova Zahro Jumanazar qizi,

Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari.

Ilmii rahbar: Ibodullaya Sevara Maqsud qizi,

Chirchiq DPU o‘qituvchisi.

Аnotatsiya. Ushbu maqolada ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida ta’limiiy o‘yinlardan foydalanish usullari, ularning o‘quvchilar faolligini oshirish va bilimni mustahkamlashdagi o‘rni yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ona tili, o‘qish savodxonligi, ta’limiiy o‘yinlar, dars jarayoni, interfaol metodlar, o‘quv faolligi, bilimni mustahkamlash, ilg‘or texnologiyalar, boshlang‘ich ta’lim, samarali o‘qitish.

Kirish. Boshlang‘ich sinflarda ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida ta’limiy o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarning bilim olish jarayonini samarali va qiziqarli qilishda muhim vosita hisoblanadi. Ta’limiy o‘yinlar o‘quvchilarda mavzuga bo‘lgan qiziqishni oshirib, ularni darsga faol jalb etishga yordam beradi. Shu bilan birga, o‘yinlar o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash, nutqiy ko‘nikmalar va ijodiy fikr yuritish kabi muhim malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. O‘yin orqali o‘quvchilar o‘z bilimlarini mustahkamlash, yangi ma’lumotlarni osonroq o‘zlashtirish imkoniga ega bo‘ladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar doirasida ta’limiy o‘yinlar interfaol usullar bilan uyg‘unlashib, dars samaradorligini oshiradi. Shu sababli, ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida ta’limiy o‘yinlarni samarali qo‘llash usullarini o‘rganish va joriy etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Natijalar. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida ta’limiy o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarning bilimga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, mavzuni chuqurroq o‘zlashtirishlariga yordam beradi. O‘yinli topshiriqlar o‘quvchilarning faolligi, ijodiy fikrlashi va mustaqil ishlash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Darsda interfaol metodlar bilan birgalikda o‘yinlardan foydalanish dars samaradorligini oshiradi, baholash va refleksiya jarayonlarini osonlashtiradi. Natijada, o‘quvchilar bilimni tez va mustahkam o‘zlashtiradi hamda dars jarayonida faol ishtirok etadi.

Maqolada quyidagi metodlardan foydalanildi Mazkur mavzu yuzasidan olib borilgan ilmiy va uslubiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich ta’limda ta’limiy o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirish, faolligini oshirish hamda dars samaradorligini ta’minlashda muhim vosita hisoblanadi. N.Jo‘rayev, B.To‘xtasinov va M.Qo‘chqorova kabi olimlarning asarlarida dars jarayonida o‘yin metodlaridan foydalanishning ilmiy-pedagogik asoslari yoritilgan. Ushbu manbalar asosida tadqiqotimizda ta’limiy o‘yinlarning klassifikatsiyasi, ularning turlari, qo‘llanish usullari va kutiladigan natijalar tizimli ravishda o‘rganildi.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida kuzatish, dars tahlili, tajriba-sinov ishlari, o‘quvchilar bilan suhbat va pedagogik faoliyatda kuzatuv usullari qo‘llandi. Bu metodlar orqali ta’limiy o‘yinlarning o‘quv jarayonidagi samaradorligi baholandi hamda ularning pedagogik jihatdan afzalliklari aniqlab chiqildi. Jumladan, D.Abdullaeva [1], N.Jabborov [2], Sh.Mamatov [3], A.Saidov [4], B.Tursunov [5], S.M.Ibodullayeva [6] va boshqa mutaxassislarining ona tili va adabiyot ta’limiga oid ishlari asos qilib olindi. Bu adabiyotlarda nutqiy rivojlanish, matn asosida ishlash, ifodali o‘qish, hamda badiiy tahlilga doir nazariy va amaliy yondashuvlar yoritilgan. Mustahkamlash darslari o‘quvchilarda o‘rgangan mavzuni amaliy qo‘llashga yordam beradi, umumlashtiruvchi darslar esa mavzular orasidagi bog‘liqlikni ta’kidlab, bilimlarni tizimlashtirishda muhimdir.

Muhokama. Ta’limiy o‘yinlardan foydalanish boshlang‘ich ta’limda dars jarayonini jonlantirish, o‘quvchilarni darsga faol jalb etish va ularning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ayniqsa ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida o‘yinli metodlardan foydalanish o‘quvchilarda yangi mavzuni o‘zlashtirish, so‘z boyligini oshirish, o‘qish tezligi va ifodaliligini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega. O‘yinlar orqali darsning monotonligi kamayadi, har bir bola o‘z qobiliyatiga qarab darsda ishtirok etadi.

Interfaol va ta’limiy o‘yinlar orqali savol-javob, rolli o‘yinlar, guruhli ishlash, topishmoq va didaktik o‘yinlar yordamida o‘quvchilar bilimini mustahkamlash mumkin. Shuningdek, bu usullar o‘quvchilarning nutqini rivojlantirish, diqqatini jamlash, eslab qolish, muammoli vaziyatlarni hal etish kabi malakalarni ham shakllantiradi.

Muhokama jarayonida shuni ham qayd etish kerakki, ta’limiy o‘yinlardan noto‘g‘ri foydalanish darsni chalg‘itishi, dars intizomiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli o‘qituvchi o‘yinlarning maqsadini aniq belgilashi, ularni mavzuga moslashtirishi va vaqtni to‘g‘ri taqsimlashi zarur. Ta’limiy o‘yinlarning asosiy afzalligi – ularning o‘quvchilarda ijobiy motivatsiya uyg‘otishi va bilimlarni ongli ravishda o‘zlashtirishga undashidir. Natijalar esa o‘yinli darslar orqali ta’lim sifati oshishini ko‘rsatmoqda.

Xulosa. Ta’limiy o‘yinlar ona tili va o‘qish savodxonligi darslarining mazmunini boyitadi, o‘quvchilarda darsga nisbatan qiziqish uyg‘otadi va ularning bilim, ko‘nikma va malakalarini mustahkamlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘yinli darslar orqali o‘quvchilarning muloqot, fikrlash, eslab qolish, ijodiy yondashuv kabi muhim kompetensiyalari rivojlanadi. Bu esa dars samaradorligini oshirish bilan birga, ta’lim sifatiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘qituvchi tomonidan o‘yin metodlarining to‘g‘ri tanlanishi va maqsadga muvofiq qo‘llanilishi darsning muvaffaqiyatli o‘tishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva, D. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga badiiy asarlarni o‘qitish metodikasi. – Tashkent: O‘qituvchi. 2019.
2. Jabborov, N. Nutq rivoji va uni o‘qitish usullari. Samarqand: Davlat Universiteti nashriyoti. 2018
3. Mamatov, Sh. Boshlang‘ich ta’limda badiiy asarlarni o‘qitishning innovatsion texnologiyalari. Toshkent: Fan va texnologiyalar. 2020
4. Saidov, A. O‘quvchilarning nutqini rivojlantirishda badiiy asarlarning o‘rni. 2017 Nukus: Qoraqalpoq davlat universiteti nashriyoti.
5. Tursunov, B. Badiiy asarlarni o‘qitish orqali nutqiy savodxonlikni oshirish. 2016 Buxoro: Buxoro davlat universiteti.

6. Ibodullayeva S.M., Methodological and semantic description of versions in cholpon’s novel "night and day". 2022 Science and Innovation, 1(8), 983-989.

7. Dildora, Ibragimova. (2024). Theme And Idea In Isajan Sultan’s Story "Wooden Shoes" (“Yog‘och Kovush”). Texas Journal of Philology, Culture and History. 27. 23-25. 10.62480/tjpch.2024.vol27.pp23-25.

THE MOST EFFECTIVE CLASSROOM TECHNIQUES IN TEACHING READING COMPREHENSION

Rizvanova Nasiba Abdimurodovna,

Chirchik SPU, student of the Faculty of Pedagogy.

Djabborova Feruza Odilovna,

*Chirchik SPU, the senior teacher at the Interfaculty department
of Foreign Languages, Faculty of Tourism.*

Abstract. *This article discusses the most effective classroom techniques used in teaching reading comprehension. It emphasizes strategies that enhance students’ ability to understand, analyze, and interpret texts. Techniques such as pre-reading activities, guided reading, questioning, summarizing, and the use of graphic organizers are explored. The paper highlights the importance of interactive and learner-centered approaches that foster critical thinking and active engagement with texts. Special attention is given to adapting methods according to students’ age and language proficiency level to maximize comprehension outcomes.*

Key words: *Reading comprehension, classroom techniques, guided reading, pre-reading activities, questioning strategies, graphic organizers, learner-centered approach, active reading.*

Young children are developing as readers when they are able to understand, interpret and critique what they read. Research has consistently shown that the goal of developing comprehension should go hand-in-hand with the goal of developing solid sound-letter knowledge, even for our youngest learners.

Students who are good at monitoring their comprehension knows when they understand what they read and when they do not. They have strategies to “fix” problems in their understanding as the problems arise. Research shows that instruction, even in the early grades, can help students become better at monitoring their comprehension. In terms of the content of effective reading instruction, it is clear that the following elements should all form part of an effective program: **1.** Phonemic awareness and the teaching of phonics. **2.** Decoding and word studies,

including the learning of a sight vocabulary. **3.** Language development, to include vocabulary development. **4.** The explicit teaching of comprehension strategies. **5.** Meaningful writing experiences. **6.** The development of fluent reading by reading and rereading familiar texts. **7.** A wide-range of reading materials. **8.** Opportunities for both guided and independent reading. Teachers need to ensure that students are given a healthy, balanced diet of literacy activities.

However, it is not the remit of the learning support / resource teacher to deliver all elements cited above. Shared reading, the teaching of subject specific comprehension skills and vocabulary building should all be happening in the mainstream classroom or subject lesson. The task of the learning support teacher is to identify the area of greatest deficit or need. In our experience, the areas of greatest need for the majority of students with reading difficulties are phonic knowledge, word reading and reading fluency. Teachers will find that evidence-based programmes give students the best chance of success. Fluent reading refers to the ability to read orally with speed, accuracy and proper expression. The most commonly used strategy to improve reading fluency is the reading and rereading of familiar texts. Opportunities to read aloud, with guidance from teachers, peers or parents, are also associated with the development of fluent reading. Student reading fluency is enhanced by reading and rereading familiar texts and reading aloud. “It is well established that good comprehenders generally have good vocabularies.

And beyond that, there is evidence that teaching students vocabulary, in fact, increases their comprehension abilities”. Although vocabulary can be taught, most vocabulary words are learned through reading. That is why people who read a great deal generally have large vocabularies. Prior knowledge affects comprehension.

The more one already knows, the more one comprehends, and the more one comprehends, the more one learns new knowledge to enable comprehension of an even broader array of topics and texts (Fielding and Pearson 1994: 62).

It is clear to most teachers that the classroom is not a level playing field. Students need opportunities to read both silently and orally. Beginning readers often sub-vocalize when they read, which generally supports comprehension. Comprehension is also enhanced when children read in pairs, discuss their reading, and receive feedback from an adult or a peer. In order to demonstrate comprehension strategies, reading material must contain challenges (e.g., in words or ideas).

If the text is too easy, there will be no need to implement fix-up strategies. During guided reading, students must use books at their instructional level (90–94 percent accuracy). Guided reading is a great time for comprehension instruction.

Student must be able to easily access a variety of texts, both fiction and nonfiction. Initially, highly patterned texts help to support children’s confidence and fluency.

Students must move beyond texts that they can easily memorize.

Reading comprehension develops over time as students engage in the process.

Allocating ample time for actual text reading and ensuring that children are actually reading text during that time are among the teacher’s most vital tasks in comprehension instruction. The time that teachers allocate for students to read should be greater than the total time assigned for learning about reading, and talking or writing about what has been read. The reading may be silent and it may also be reading orally to a partner or an adult. Student who are struggling benefit the most from paired oral reading, feedback and discussion. “Students benefit from teacher-directed instruction in comprehension strategies. Most struggling readers (and many not so struggling readers) benefit enormously when we can construct strategy lessons that help to make the comprehension process visible” (Allington 2001: 98).

Student then need many opportunities to use the techniques collaboratively with the teacher through guided practice and independently. The goal for all students in reading comprehension must be to learn and apply the thinking strategies that are used by proficient readers. In order to read with passion and purpose, readers must be able to recognize what they do and do not understand. They must learn how to use appropriate “fix-up strategies” – how to make sense of and repair confusions.

Strategy instruction must be balanced with ample time and opportunity for both reading and high quality talk about text. “If we know that thinking about our own thinking and using the strategies that form this meta cognitive foundation are associated with the tendency to read more deeply, critically, analytically and independently, shouldn’t comprehension strategy instruction be a major focus of our work with children who are learning to read and reading to learn?”

References:

1. Athey, C. (1990). Extending Thought in Young Children: A Parent Teacher Partnership. London: Paul Chapman Publishing.
2. Barret, M. and Varma, V. (1996). Educational Therapy in Clinic and Classroom, London: Whurr Publishers.
3. Clay, M. (1993). Reading recovery: A guidebook for teachers in training. Portsmouth, NH: Heinemann.
4. Clifford, V. and Miles, M. (1994). Accelerate/ Acceleratewrite: Guide to Using Talking Computers to Help Children Read and Write. Cambridge. IAnsys Ltd.

5. Djabbarova F.O. Pedagogik ta’lim klasteri: muammo va yechimlar” xalqaro konferensiyasi materiallari to‘plami, Chirchiq, 2021, 25-26 iyun. – B. 1435-1445. Optimizing English Language Instruction with Psycholinguistic Methods

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA SON SO‘Z TURKUMI VA UNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Safarboyeva Munajat Abdusharip qizi,
Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI, Boshlang‘ich ta’lim yo‘lalihi talabasi.

Annotatsiya. *Mazkur maqolada boshlang‘ich sinflarda son so‘z turkumining o‘qitishi hamda o‘qitilishi va uning o‘ziga xos xususiyatlari tahlil etiladi. Sonlarning turlari (miqdor va tartib sonlar) va ularning bolalar nutqini rivojlantirishdagi o‘rni muhokama qilinadi. Shuningdek, sonlarni o‘rgatishda qo‘llaniladigan samarali usullar, didaktik materiallar va o‘yin elementlaridan foydalanish masalalariga e‘tibor qaratiladi. Tadqiqot metodlar davomida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining sonlarni o‘zlashtirish darajasi va ularning grammatik qonuniyatlarni tushunishi ham ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *son, so‘z turkumi, boshlang‘ich sinflar, o‘qitish metodikasi, grammatik xususiyatlar, miqdori son, tartibini son, taqqoslash, bolalar nutqi, didaktik yondashuv, mashqlar, misollar, gap bo‘ladi, ma’no turi.*

Til inson tafakkurining ifodasi bo‘lib, uning barcha bo‘g‘inlari muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jumladan, atrofimizdagi barcha so‘zlar so‘z turkumini qamrab oladi. So‘z turkumlari tilning tuzilishini, ma’nosini va mazmunini aniqlashda muhim ro‘l o‘ynaydi. O‘zbek tilida so‘zlar ma’no, grammatik shakllanish va sintaktik vazifasiga ko‘ra so‘z turkumlariga bo‘linadi. Ularning ichida son so‘z turkumi alohida o‘rin tutadi, chunki u atrofimizdagi buyumlarning miqdoriy munosabatlarini ifodalaydi. Kishilik jamiyati paydo bo‘libdiki, son va raqamlarning ahamiyati muhim rol o‘ynaydi. Milliy-madaniy ko‘rsatkich sifatida talqin etilayotgan raqamlar har bir xalqning ma’naviy tafakkuri, dunyoqarashi, milliy mentalitetini ifodalovchi o‘ziga xos lingvomadaniy belgidir. Vaqtlar o‘tgan sari raqamlar milliy-madaniy kod darajasiga ko‘tarilib, muayyan xalqning marosimlari, urf-odatlar va hayot tarzini ifodalovchi ko‘rsatkichlar qatoridan joy oldi-ki, hatto ularning xususiyatlari va inson hayotidagi o‘rni masalalarini o‘rganuvchi maxsus fan numerologiya paydo bo‘ldi. Insonlar raqamlarga ilohiy libos kiydirdilar, natijada turli millatlarda raqamlar bilan bog‘liq o‘ziga xos qarashlar maydonga keldi [1]. Son so‘z turkumi atrofimizdagi mavjud narsalar,

voqealar va hodisalar sonini, tartibini, miqdorini yoki ularga nisbatan hisob-kitobni bildiradi. Sonlar asosan ot va fe’llar bilan bog‘lanib, ularning ma’nosini to‘ldiradi. Va bundan hisob so‘zlar ya’ni numerativlarni ham hosil qilinadi. Ular tilimizda aniq tartib va miqdor tushunchalarini ifodalashda muhim ahamiyatga ega.

1. Sonlar buyumlarning soni, miqdori yoki tartibini bildiradi.
2. Asosan otlar bilan bog‘lanib keladi va ularning aniqlovchisi sifatida xizmat qiladi.
3. Morfologik jihatdan o‘zgarishlarga uchrashi mumkin (masalan, ko‘plik, kelishik qo‘shimchalari bilan qo‘llanishi).
4. Ayrim sonlar gapda mustaqil kelib, ot o‘rnida ham ishlatilishi mumkin.

Sonlarning turlari. O‘zbek tilida sonlar ma’no va grammatik xususiyatlariga ko‘ra bir necha turlarga bo‘linadi:

1. Butun sonlar – aniq miqdorni bildiradi. Masalan: bir, ikki, uch, o‘n, yuz.
2. Tartib sonlari – buyumlarning ketma-ketligini ifodalaydi va “-inchi” qo‘shimchasi bilan yasaladi. Masalan: birinchi, uchinchi, o‘ninchi.
3. Jamlovchi sonlar – narsalarning guruh holatida ekanligini bildiradi. Masalan: uchov, beshov, o‘ntov.
4. Taqqoslovchi sonlar – bir necha marta ortiq yoki kam ekanligini ifodalaydi. Masalan: ikki hissa, uch barobar.
5. Taxminiy sonlar – aniq bo‘lmagan miqdorni bildiradi. Masalan: o‘nlab, yuzga yaqin, ellik chog‘li.
6. Kasr sonlar – butunlikning bir qismini bildiradi. Masalan: uchdan bir, beshdan ikki.
7. Sanoq sonlar-sanashda ishlatiladigan sonlar. Masalan: bir, ikki, uch...

Miqdor sonlar hisob suzlari bilan qo‘llanadi. Ular ot turkumiga mansab so‘zlardir.

Hisob so‘zlari quyidagi o‘lchov birliklarini bildiradi:

1. Donalikda dana, tup, bosh, tuyoq.
2. Butunning bo‘lagini: tilim, chimdim, lagan, savat, qop.
3. Juft predmetlarni: juft, jo‘ra, pora.
4. Ogirlikni: gramm, kilogramm, pud, sentner, tonna;
5. Uzunlikni: m, mm, km, qadam, qarich, odim, enlt;
6. Suyuqlikni; litr, stakan, kosa, xovuch, ho‘plam;
7. pul qiymatini: so‘m, tlyin, tanga,
8. Yosh o‘lchovini; yosh, kunlik, oylik;
9. Vaqtni; as, yil, daqiqa, hafta, sutka, kun,

Sonlarning gapdagi vazifasi. Sonlar gap tarkibida turli grammatik vazifalarni bajara oladi:

Aniqlovchi: “Ikki kitob sotib oldim.” (Kitob so‘zining miqdorini bildiradi)

Ega: “Besh – toq son.” (Besh so‘zi mustaqil ega vazifasida)

To‘ldiruvchi: “Uchni bo‘lish qiyin emas.” (Uch so‘zi to‘ldiruvchi vazifasida)

Hol: “Talabalar ikki-ikki bo‘lib ish bajarishdi.” (Ikki-ikki so‘zi hol vazifasida)

Sonlar otlashish hodisasiga ham ega. Masalan, Birniki mingga-mingniki tumanga. Hozirgi ko‘rinishdagi raqamlar va nol eramizning V asrida Hindistonda paydo bo‘lgan va asta-sekin takomillashib, rivojlanib borgan. Hind raqamlari IX asrda Yevropaga arab raqamlari nomi bilan kirib borgan va tezda ommalashib ketgan. Bugungi kunda ham eng mukammal hisoblangan ushbu sonlar tizimining "arab raqamlari" deb nomlanishi va butun dunyoda, ayniqsa, Yevropada ommalashishida buyuk alloma Muhammad al-Xorazmiyning xizmatlari beqiyos hisoblanadi. Sharq mamlakatlarida sonni raqam bilan ifodalash XIX asrda ommalashgan. [2]

Son so‘z turkumi tuzishiga ko‘ra 4 turga bo‘linadi:

1. Sodda: O‘zbek tilida sodda tub faol sonlar 23 tani tashkil etadi (0,1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,20,30,40,50,60,70,80,90,100, ming, million, milliard ...)
2. Qo‘shma: o‘n ikki; ikki ming to‘rt...
3. Takroriy: besh-besh; to‘qqiz-to‘qqiz...
4. Juft: besh-olti; o‘n bir-o‘n ikki...

Kompyuter so‘zi inglizchada “hisoblayman” degan ma’noni bildiradi. Birinchi kompyuterlar faqat hisob-kitob ishlari uchun ixtiro qilingan. Ularning kalkulyatordan farqi bo‘lmagan. 1946-yil olimlar ENIAC nomli ulkan kompyuterni yaratishadi. Yangi kompyuterning og‘irligi 27 tonna kelar edi. Bu beshta filning umumiy vaznidan ham og‘irroq degani. Qanchalik og‘ir va katta bo‘lmasin, ENIAC hozirgi jajji telefonlardan ming marta ortda qoladi.

1. Kompyuter so‘zining ma’nosi nima?
2. Ilk kompyuterning og‘irligi qancha edi?

Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarni ko‘chiring. Nechta? Qancha? Nechanchi? so‘roqlariga javob bo‘ladigan so‘zlarning tagiga chizing.

Uchinchi sinfda son so‘z turkumi “Son haqida ma’lumot” deb keltirilgan. Bu sinfda quyi sinflarda o‘rganilgan bilimlar mustahkamlanib, qo‘shimcha ravishda mavzu keng yoritilgan. [3; 9-b.]

Son so‘z turkumi tilimizda muhim o‘rin tutib, narsalar va hodisalar soni, miqdori va tartibini ifodalash uchun xizmat qiladi. U turli turlarga bo‘linib, gap tarkibida turli sintaktik rollarni bajaradi. Sonlarning to‘g‘ri qo‘llanilishi nutqning aniqligi va ravonligini ta’minlaydi. Shu sababli, ona tilimizni puxta o‘rganishda son so‘z turkumining o‘rni katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qayumova N.R. Sonlarning hayotda ahamiyati, <https://cyberleninka.ru/article/n/sonlarning-hayotda-ahamiyati> (2022, sentabr).

2. <https://www.researchgate.net/publication/381773103> Baynazarov_Z_
maqola_24062024_JUSR_JURNAL

3. 3-sinf ona tili darsligi. 4-qism. 2023-yil.

THE IMPORTANCE OF CONTENT BASED APPROACH IN TEACHING ESP CLASSES

Sayfiddinov Narziddin Nuriddinovich,

Chirchik SPU, student of the Faculty of Pedagogy.

Djabborova Feruza Odilovna,

*Chirchik SPU, the senior teacher at the Interfaculty department
of Foreign Languages, Faculty of Tourism.*

Abstract. *The content-based approach plays a crucial role in teaching English for Specific Purposes (ESP), as it aligns language instruction with the specific academic or professional needs of the learners. By incorporating subject-specific content, students acquire both language skills and specialized knowledge simultaneously. This approach enhances motivation, increases retention, and improves communication skills in professional and academic contexts, providing learners with the tools to succeed in their field.*

Key words: *Content-based approach, English for Specific Purposes, language learning, professional communication, academic skills, specialized knowledge, motivation, retention.*

In recent years content-based instruction has become increasingly popular as a means of developing linguistic ability. What is content-based instruction? The focus of a CBI lesson is on the topic or subject matter. During the lesson students are focused on learning about something. This could be anything that interests them from a serious science subject to their favorite pop star or even a topical news story or film. They learn about this subject using the language they are trying to learn, rather than their native language, as a tool for developing knowledge and so they develop their linguistic ability in the target language. This is thought to be a more natural way of developing language ability and one that corresponds more to the way we originally learn our first language. Content-based instruction is designed to provide second-language learners instruction in content and language.

Historically, the word content has changed its meaning in second language teaching. Content used to refer to the methods of grammar–translation, audio-lingual methodology and vocabulary or sound patterns in dialog form. Recently, content is interpreted as the use of subject matter as a vehicle for second or foreign

language teaching learning. The Content-based instruction approach is comparable to English for Specific Purposes (ESP), which usually is for vocational or occupational needs or English for Academic Purposes (EAP). The goal of Content-based instruction is to prepare students to acquire the languages while using the context of any subject matter so that students learn the language by using it within the specific context.

Rather than learning a language out of context, it is learned within the context of a specific academic subject. As educators realized that in order to successfully complete an academic task, second language (L2) learners have to master both English as a language form (grammar, vocabulary etc.) and how English is used in core content classes, they started to implement various approaches such as Sheltered instruction and learning to learn in Content-based instruction classes.

Sheltered instruction is more of a teacher-driven approach that puts the responsibility on the teachers’ shoulders. This is the case by stressing several pedagogical needs to help learners achieve their goals, such as teachers having knowledge of the subject matter, knowledge of instructional strategies to comprehensible and accessible content, knowledge of L2 learning processes and the ability to assess cognitive, linguistic and social strategies that students use to assure content comprehension while promoting English academic development. Learning to learn is more of a student-centered approach that stresses the importance of having the learners shares this responsibility with their teachers. Learning to learn emphasizes the significant role that learning strategies play in the process of learning. There are textbooks that can be used for theme based CBI classes which usually contain a variety of readings followed by vocabulary and comprehension exercises.

These can then be supplemented with additional information from the Internet, newspapers and other sources. However, another approach is to use specially constructed source books which contain collections of authentic materials or simplified versions. These can be about a particular theme such as drug use or care of the elderly, or about more general topics. It’s possible to create some really interesting classroom materials as long as the need for comprehensibility is not forgotten. What are the advantages of content-based instruction? It can make learning a language more interesting and motivating. Students can use the language to fulfil a real purpose, which can make students both more independent and confident.

Students can also develop a much wider knowledge of the world through Content-based instruction which can feed back into improving and supporting their general educational needs. Content-based instruction is very popular among EAP (English for Academic Purposes) teachers as it helps students to develop valuable

study skills such as note taking, summarizing and extracting key information from texts. Taking information from different sources, re-evaluating and restructuring that information can help students to develop very valuable thinking skills that can then be transferred to other subjects. The inclusion of a group work element within the framework given above can also help students to develop their collaborative skills, which can have great social value. Some students may copy directly from the source texts they use to get their information. Avoid this by designing tasks that demand students evaluate the information in some way, to draw conclusions or actually to put it to some practical use. Having information sources that have conflicting information can also be helpful as students have to decide which information they agree with or most believe. Content-based instruction is an effective method of combining language and content learning. Theme based Content-based instruction works well in EFL contexts, and I believe its use will increase as teachers continue to design new syllabi in response to student needs and interests.

As I said at the beginning, I believe that learner motivation increases when students are learning about something, rather than just studying language. While Content-based instruction can be both challenging and demanding for the teacher and the students, it can also be very stimulating and rewarding.

The degree to which you adopt this approach may well depend on the willingness of your students, the institution in which you work and the availability of resources within your environment. It could be something that your school wants to consider introducing across the curriculum or something that you experiment with just for one or two lessons. Whichever you choose to do I would advise that you try to involve other teachers within your school, particularly teachers from other subjects. This could help you both in terms of finding sources of information and in having the support of others in helping you to evaluate your work.

Lastly, try to involve your students. Get them to help you decide what topics and subjects the lessons are based around and find out how they feel this kind of lessons compares to your usual lessons. In the end they will be the measure of your success.

References:

1. Breen, M.P. (1984). “Process syllabuses for the language classroom” in Brumfit, J. (ed.). General English syllabus design. Pergamon Press Ltd &The British Council.
2. Brinton, D. et al. (1989). Content-Based second language instruction. Boston: Heinle & Heinle Publishers.

3. Brinton, D.M. & Master, P. (1997). New ways in Content-Based instruction. Alexandria, VA: TESOL.
4. Echevarria, J., Vogt, M., & Short, D. (2008). Making content comprehensible for English learners: The SIOP model (3rd ed.). Boston: Pearson.
5. Davies, S. (2003). Content-Based instruction in EFL contexts. Retrieved March 20, 2008, from <http://iteslj.org/Articles/Davies-CBI.html>
6. Djabbarova F.O. Current research journal of pedagogics AQSH. Volume: 05. Issue: 11, 2024. – P. 54-57. The Essence of the Psycholinguistic Approach in Teaching Foreign Languages

ONA TILI DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING LINGVODIDAKTIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Soatova Ozoda Nuriddin qizi,

Eshmamatova Odina Ahmad qizi,

Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari.

Ilmiy rahbar: **Ibodullaya Sevara Maqsud qizi,**

Chirchiq DPU o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumta’lim maktablarida ona tili darslari orqali o‘quvchilarning lingvodidaktik kompetensiyasini shakllantirishning nazariy asoslari hamda amaliy metodikasi yoritilgan. Unda interfaol metodlar, integratsiyalashgan yondashuv va zamonaviy axborot texnologiyalari asosida tilni o‘qitish samaradorligini oshirish yo‘llarini tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: lingvodidaktik kompetensiya, ona tili, metodika, interfaol metodlar, kommunikativ kompetensiya.

Bugungi ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri – zamonaviy bilimlarga ega, mustaqil fikrlay oladigan, o‘z fikrini aniq va ravon ifodalashga qodir, ijtimoiy faollikka ega shaxsni shakllantirishdan iborat. Ayniqsa, ona tili darslari bu borada muhim vositadir, chunki til – fikrlash vositasi, madaniyat ko‘zgusi va milliy o‘zlik timsolidir. Shunday ekan, ona tili ta’limi nafaqat grammatik bilimlar berishga, balki o‘quvchining lingvodidaktik kompetensiyasini shakllantirishga ham qaratilishi lozim. Mamlakatimizda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan o‘zgarishlar va islohotlar, tabiiyki, ta’limda kompetentli yondashuvni talab etmoqda. Ta’limda kompetensiyaviy yondashuv deyilganda, o‘quvchilarning shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy hayotlarida uchraydigan vaziyatlarda egallagan turli xildagi malakalarini samarali ravishda qo‘llashga o‘rgatish tushuniladi. Shuningdek, bunday yondashuvga asoslangan ta’lim o‘quvchilarda

mustaqil, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lish, tashabbuskorlik, mediaresurslar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarida o‘z faoliyatida oqilona foydalana olish, ongli ravishda kasb-hunar tanlash, sog‘lom raqobat hamda umum-madaniy ko‘nikmalarni shakllantiradi. O‘qituvchilar o‘z faoliyatida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o‘z o‘rnini egallashi, duch keladigan muammolarning yechimini topishi, eng muhimi, o‘z sohasi, kasbi bo‘yicha raqobatbardosh bo‘lishi uchun zarur tayanch kompetensiyalarga ega bo‘lishlari va darslar davomida o‘quvchilar ongiga singdirib borishlan lozim. Inson o‘z hayotida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o‘z o‘rnini egallashi, duch keladigan muammolarning yechimini hal etishi, eng muhimi o‘z sohasi, kasbi bo‘yicha raqobatbardosh kadr bo‘lishi uchun zarur bo‘lgan tayanch kompetensiyalarga ega bo‘lishi lozim. [4]

O‘zbekiston Respublikasida ta’limning uzluksizligi, uzviyligi, o‘quvchi shaxsi va qiziqishlari ustuvorligidan kelib chiqib, ularning yosh xususiyatlariga mos ravishda quyidagi tayanch kompetensiyalar shakllantiriladi.

Kommunikativ kompetensiya – ijtimoiy vaziyatlarda ona tilida hamda birorta xorijiy tilda o‘zaro muloqotga kirisha olishni, muloqotda muomala madaniyatiga amal qilishni, ijtimoiy moslashuvchanlikni, hamkorlikda jamoada samarali ishlay olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi – mediamanbalardan zarur ma’lumotlarni izlab topa olishni, saralashi, qayta ishlashni, saqlashni, ulardan samarali foydalana olishni, ularning xavfsizligini ta’minlashni, media madaniyatga ega bo‘lish layoqatini shakllantirishni nazarda tutadi.

O‘zini o‘zi rivojlantirish kompetensiyasi – doimiy ravishda o‘zini o‘zi jismoniy, ma’naviy, ruhiy, intellektual va kreativ rivojlantirish, kamolotga intilish, hayot davomida mustaqil o‘qib-o‘rganish, kognitivlik ko‘nikmalarini va hayotiy tajribani mustaqil ravishda muntazam oshirib borish, o‘z xatti-harakatini muqobil baholash va mustaqil qaror qabul qila olish ko‘nikmalarini egallashni nazarda tutadi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi – jamiyatda bo‘layotgan voqe, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish va ularda faol ishtirok etish, o‘zining fuqarolik burj va huquqlarini bilish, unga rioya qilish, mehnat va fuqarolik munosabatlarida muomala va huquq layoqatiga ega bo‘lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. [3]

Zamonaviy ta’lim tizimida kompetensiyaviy bilimlarni shakllantirish orqali erkin shaxsni tarbiyalash, bolalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish, bilimlarni egallash va amalda qo‘llash, qabul qilinadigan qarorlarni tezkor va puxta o‘ylab chiqish va harakatlarni aniq rejalashtirish, turli xil guruhlarda samarali hamkorlik qilish, yangi aloqalarga ochiq bo‘lishga ko‘proq e’tibor qaratilmoqda.

Bu ta’lim jarayoniga bilim ish faoliyati bilan birga kompetensiyaviy ko‘nikmalarni egalashning muqobil shakllari va usullarini keng joriy etishni talab etadi. Bunda, bolalar iqtidorlarini rivojlantirish usullaridan keng foydalanish, interaktiv metodlar, multimedia kabi yangi pedagogik vositalarni dars jarayonida qo‘llash samarali natija beradi.

Ta’lim muassasalarida har yili an’anaviy ravishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari haftaligini o‘tkazish, "Bilimdonlar", "Zakovat" klublarining dastlabki bosqichlarini aynan boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘rtasida olib borish bolalarning bilishga oid qiziqishlarini shakllantirish, tabiatga va borliqqa oid bilimlarini oshirish va ularning ijodiy faolliklarini rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Bunday tadbirlar bir necha yo‘nalishda tashkil etilishi mumkin: kasbga yo‘naltirish, o‘quv-tadqiqotchilik, axborot-ko‘ngilochar, viktorinalar, intellektual o‘yinli va boshqalar. Bu metodlar orqali bolaning nutqi, tezkor tafakkur qilishi, tinglash va so‘zlab berishi, muloqotga kirishish kabi fanga oid kompetensiya elementlari shakllantiriladi.

Global ta’lim tizimida til o‘rgatish jarayoni nafaqat til birliklarini o‘rgatishga, balki shaxsning ijtimoiy-madaniy muhitda to‘laonli ishtirok etishiga qaratilgan. Shu nuqtayi nazardan, ona tili darslarining vazifasi ham kengayib bormoqda. Endilikda, o‘quvchilarda mustahkam til bilimlarini shakllantirish bilan bir qatorda, ularning lingvodidaktik kompetensiyasini rivojlantirish asosiy vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Bu kompetensiya orqali o‘quvchi nafaqat tildagi bilimlarni egallaydi, balki ularni amaliyotda, ijtimoiy muloqotda, tanqidiy va ijodiy fikrlash jarayonlarida qo‘llay oladi. Tadqiqot maqsadi – ona tili darslarida o‘quvchilarning lingvodidaktik kompetensiyasini shakllantirish uchun metodik yondashuvlarni aniqlash va ularning samaradorligini amalda tahlil qilish. Ushbu tadqiqotda sifatli (kvalitativ) yondashuv asosida quyidagi usullardan foydalanildi: Pedagogik kuzatuv: 8- va 9-sinflarda 12 ta ona tili darslari kuzatildi; Eksperimental amaliyot: 2 ta maktabda lingvodidaktik kompetensiyani shakllantirishga yo‘naltirilgan interfaol darslar o‘tkazildi; O‘quv dasturlar tahlili: mavjud darsliklar va metodik qo‘llanmalar kontent jihatidan o‘rganildi; Suhbat va anketalar: 27 nafar o‘quvchi va 6 nafar ona tili o‘qituvchisi bilan suhbatlar olib borildi. Tadqiqot 2024-yil sentabr – 2025-yil mart oylarida Toshkent shahri va Navoiy viloyatidagi umumta’lim maktablarida o‘tkazildi. Lingvodidaktik kompetensiya – bu o‘quvchining tilda mavjud bilimlarni chuqur anglay olishi, ularni kommunikativ holatlarda to‘g‘ri qo‘llay bilishi, tahlil qilish va baholash qobiliyatidir. Bu kompetensiya quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Tilshunoslik bilimlari: fonetika, leksika, grammatik qurilish; Amaliy qo‘llash ko‘nikmalari: og‘zaki va yozma nutqni shakllantirish; Muloqot kompetensiyasi: ma’no ifodalash, fikr almashish, auditoriyani tushunish; Madaniy anglash: til va

milliy qadriyatlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni idrok etish. Shakllantirish metodikasi O‘quvchilarda lingvodidaktik kompetensiyani shakllantirish jarayoni murakkab, bosqichma-bosqich olib boriladigan jarayondir. Bu borada quyidagi metodik yondashuvlar muhim o‘rin tutadi:

1. Interfaol metodlardan foydalanish Ona tili darslarida “Aqliy hujum”, “Venn diagrammasi”, “Fikrlar tahlili”, “Rolga kirish” kabi metodlar qo‘llaniladi. Bu usullar o‘quvchilarni faol fikrlashga, nutqiy holatni tushunishga va ijodiy fikr bildirishga undaydi.

2. Integratsiyalashgan darslar Til darslarini adabiyot, tarix, san’at, geografiya bilan bog‘liq holda tashkil etish orqali til o‘rganish jarayoni ko‘p qirrali va mazmunli bo‘ladi. Masalan, adabiy matn asosida grammatik tahlil o‘tkazish orqali til birliklarining mazmuniy imkoniyatlari ochib beriladi.

3. Axborot-kommunikatsion texnologiyalar Multimedia darsliklar, mobil ilovalar, onlayn test tizimlari orqali o‘quvchining mustaqil ta’lim olish qobiliyati rivojlanadi. Shuningdek, elektron platformalarda tilshunoslik loyihalarini amalga oshirish ham tavsiya etiladi.

4. Tahliliy va ijodiy topshiriqlar Matn asosida stilistik tahlil o‘tkazish; Murakkab gaplar tuzish, sinonim va antonimlardan foydalanib kontekst yaratish; Nutqiy vaziyatga mos bo‘lgan til birliklarini tanlash [2]. Pedagogik standartlar asosida yotgan kompetensiyaga asoslangan yondashuv bilan bog‘liq holda, bizning fikrimizcha, eng ob‘ektiv usul – bu pedagogik mutaxassislik talabalariga o‘qitish jarayonida o‘quv materialini o‘zlashtirish bosqichida faol qo‘llaniladigan kasbiy yo‘naltirilgan (lingvodidaktik) muammolarni hal qilishdir. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, lingvodidaktik kompetensiyani shakllantirishning darajali differentsiatsiyasi bizga quyidagicha ko‘rinadi: Birinchi daraja – reproduktiv, chet tilini o‘qitish metodikasini o‘zlashtirishning shunday darajasini nazarda tutadiki, uning doirasida talaba topshiriq matnidagi asosiy metodik birliklarni qo‘llab-quvvatlash orqali yoki ular yordamisiz taniy oladi; zarur hollarda lingvodidaktikaning alohida mazmunmohiyati va ta’riflarini takrorlay oladi; bir nechta taqdim etilgan ob’ektlardan aynan so‘ralayotgan narsalarni taniy oladi (farqlaydi) hal qilish uchun taqdim etilgan professional yo‘naltirilgan vazifani talqin asosida sharhlay oladi. Ikkinchi daraja – reproduktiv-algoritmik, uning shakllanishini shundan iborat: agar talaba mavjud bilimlarni mustaqil ravishda qo‘llay oladigan bo‘lsa, chet tili o‘qituvchisining real faoliyatida yuzaga keladigan tipik masalalarni yechishda talaba mavjud bilim va algoritmlarni avtomatik mustaqil qo‘llay oladigan bo‘lsa; Uchinchi daraja – samarali-amaliy daraja bo‘lib, talabalarning nostandart kasbiy yo‘naltirilgan (lingvodidaktik) muammolarni hal qilishda o‘rganilgan materialni qo‘llash qobiliyatini, masalaning boshlang‘ich shartlarini tahlil qilish va o‘zgartirish, yangilash, ularni ilgari o‘rganilgan standart

echim usullaridan kelib chiqib, qisqartirish qobiliyatini nazarda tutadi. To‘rtinchi daraja – amaliy-ijodiy daraja bo‘lib, o‘quvchilarning ilmiy-tadqiqot va ijodiy faoliyatini amalga oshirish, fanlararo bilimlardan foydalangan holda, kasbiy yo‘naltirilgan (lingvodidaktik) vazifalarga yangi, o‘zgartirilgan, eng yaxshi, ilg‘or yechimlarni yaratish qobiliyatida namoyon bo‘ladi.

O‘qituvchi amaliyotdan olingan va ma’lum bir mutaxassis tomonidan ishlab chiqilgan tayyor kasbiy yo‘naltirilgan (lingvodidaktik) topshiriqdan foydalanishi, tadqiqotchilar guruhi yoki bir vaqtning o‘zida bir nechta zarur mezonlarga javob beradigan yangisini yaratishi mumkin. Birinchi holda, tanlov paytida o‘qituvchi esdan chiqarmaslik kerak ko‘rib chiqilayotgan materialni doimiy ravishda murakkablashtirish zarurati tufayli ularning tez eskirishi bilan bog‘liq muammolarning dolzarbligi to‘g‘risida. O‘z vazifalarini ishlab chiqishni boshlaydigan o‘qituvchilar uchun muammoning o‘zini aniq shakllantirish muhim, maqsadini, diqqatini, tuzilmasini, tarkibini va boshqa tarkibiy qismlarni tanlab, shundan keyin matn va kasbiy yo‘naltirilgan (lingvodidaktik) vazifaning o‘zi ochiq, tushunarli, ma’lumotli, talabalarning ehtiyojlariga mos keladi va "muammoli" tashkil etiladi. Ushbu turdagi topshiriqlardan foydalanishni mashq qiladigan o‘qituvchi ishining o‘ziga xosligi shundaki, u nafaqat o‘z qobiliyatingizni ro‘yobga chiqarish imkoniyatini, balki ularni rivojlantirishi uchun ham zamin hozirlaydi. Yu.P.Surminning so‘zlariga ko‘ra, o‘qituvchining professional faoliyatining samaradorligiga professional-yo‘naltirilgan vazifalar, umuman olganda, quyidagi tamoyillar ta’sir qilishi mumkin: sheriklik, talabalar bilan hamkorlik qilish, pedagogika fanining so‘nggi yutuqlari va hamkasblar tajribasidan foydalanish, o‘qituvchining ijodiy qobiliyatlari, individual va o‘qitishga tabaqalashtirilgan yondashuvlar (differentsilashtirilgan o‘qitish turlari), o‘quvchilarni yetarli miqdorda materiallar bilan ta’minlash va ular bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, lingvodidaktik kompetensiyani shakllantirish, ayniqsa, umumta’lim maktablarida til madaniyatini rivojlantirish, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, muloqotga kirisha olish, madaniy kontekstni anglay olish qobiliyatini oshirishda muhim omildir. Mazkur kompetensiyani rivojlantirish uchun metodik yondashuvlar muntazam yangilanib, zamonaviy texnologiyalar bilan boyitilishi lozim. Ana shundagina ona tili darslari o‘quvchilar hayotida muhim rol o‘ynovchi, amaliy bilim manbaiga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduazizov A. Ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
2. Rahmonov A. Til va madaniyat uyg‘unligi. // O‘zDJTU ilmiy to‘plami. №2. 2023

3. Yusupova D.T. Didaktik texnologiyalar asosida o‘quvchilarda til kompetensiyalarini shakllantirish. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020. – 176 b.
4. Vygotsky L.S. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: Fan, 2017. – 240 b.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ БАРЬЕРЫ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЯЗЫКА И ПУТИ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ

*Худайбергенова Динара Баходировна,
Студентка Чирчикского ГПУ.*

*Джаббарова Феруза Одиловна,
Старший преподаватель Чирчикского ГПУ.*

***Аннотация.** В статье рассматриваются факторы, влияющие на успешное изучение иностранного языка. Авторы показывают взаимосвязь этих факторов и их влияние на процесс обучения. Особое внимание уделяется методическим и психологическим аспектам изучения иностранного языка.*

***Ключевые слова:** изучение языка, психологические барьеры, мотивация, уверенность в себе, стресс, теория социального научения, интерактивные методы, социальная жизнь, лингвистическое развитие, взаимодействие, учебная мотивация.*

Введение. В современных условиях вопросы изучения английского языка приобретают всё большее значение. Английский язык является международным, служит ведущим средством межкультурной и межъязыковой коммуникации, средством формирования глобальной идентичности и считается самым изучаемым иностранным языком в мире.

В такой ситуации неудивительно, что английский язык стал обязательным предметом в школах, колледжах и университетах. Однако, несмотря на многочисленные усилия по изучению английского языка, лишь немногие действительно достигают высокого уровня владения им. Хотя важность качественного обучения языку признана всеми, люди с нелингвистическим образованием, свободно владеющие английским, остаются редкостью.

Психология языка в первую очередь рассматривает субъективные, внутренние барьеры. Первым и основным препятствием при изучении иностранного языка является преодоление первоначального страха перед сложностью задачи. Как правило, такие барьеры возникают у взрослых людей, начинающих изучать язык. Взрослый человек должен сознательно

принять решение. Этот страх часто связан с возможностью неудачи и утратой уверенности в себе. Для многих русскоязычных одним из главных страхов в общении на иностранном языке остаётся боязнь допустить грамматическую ошибку. Психологически всё ещё сложно отказаться от советской системы грамматико-переводного обучения, в которой акцент ставился на формальную правильность высказывания, а не на его коммуникативную ценность. Тем временем, в родной речи мы часто допускаем грамматические ошибки без ущерба для эффективности коммуникации, иногда сознательно нарушая правила в стилистических целях. В условиях развития телекоммуникационных технологий становится очевидным, что одних лишь теоретических знаний о языке недостаточно для эффективного общения. Если человек владеет только лингвистическими знаниями без навыков речи, его знание языка будет «мёртвым». Это распространённая проблема среди тех, кто изучает иностранный язык с использованием традиционного грамматико-переводного метода.

Для её решения необходимо сделать обучение иностранным языкам в нашей стране коммуникативным, ориентированным на реальное повседневное общение, подразумевающее обмен информацией не только через язык, но и через эмоции. На практике реализация этого подхода представляет значительную сложность, поскольку реальное общение требует расслабленности и удовольствия от самого процесса, а не строгого следования стандартам и программам, на которые ориентированы наши учащиеся и преподаватели. В процессе изучения иностранного языка дидактические и педагогические аспекты тесно взаимосвязаны, поскольку мы учим и осваиваем систему речи и общения. Работа по развитию навыков общения не может быть эффективной в рамках «сухой» методологии. Психологические аспекты преподавания языка определяют не только цели, задачи, мотивацию и интерес учащихся, но и методы и подходы к обучению, поэтому значение психологического компонента в процессе обучения невозможно недооценивать. Иностранный язык как учебная дисциплина обладает высокой спецификой, так как, по сути, язык – это не отдельная наука, а связующее звено между всеми науками и сферами человеческих знаний.

Отсюда следует, что изучение языка оказывает огромное влияние на личностное, интеллектуальное и культурное развитие человека, подчеркивая важную роль психологии в этом процессе.

Основная часть.

Мотивация как главный фактор изучения языка. Мотивация является основным фактором в изучении иностранного языка. Как и в любой

деятельности, если человек не испытывает желания или вынужден заниматься без внутреннего стремления, он не сможет достичь высоких результатов.

Результат в изучении языка может быть достигнут только при наличии мотивации к успеху. Мотивация, направленная исключительно на избегание неудачи, даёт лишь кратковременный эффект. Например, студент может бояться провалить экзамен у строгого преподавателя английского языка. Он может успешно сдать экзамен, возможно, даже на хорошую оценку, но долгосрочного эффекта от такого достижения не будет. Дело в том, что формирование и развитие языковых навыков требуют постепенной работы и постоянного поддержания этих навыков на протяжении всей жизни. Невозможно достичь этого результата посредством давления или принуждения. Особенно важную роль в мотивации играют карьерные перспективы: спрос на знание английского языка на рынке труда является одним из основных мотивационных факторов для изучающих язык.

Психологические факторы в изучении языка. Процесс изучения языка тесно связан с психологией человека. Такие факторы, как мотивация, уверенность в себе и стресс, играют важную роль.

Одним из основных психологических барьеров является страх и неуверенность в своих силах. Когнитивные и социальные факторы также имеют большое значение в изучении языка. Для успешного овладения языком важно не терять мотивацию, не бояться ошибок и позитивно относиться к процессу обучения. Современные технологии и интерактивные методы значительно облегчают процесс обучения. Поэтому индивидуальный подход и позитивное мышление являются важными условиями эффективного изучения иностранных языков.

Теоретические основы изучения языка. Научные исследования давно обратили внимание на психологические аспекты изучения языка. В начале XX века процесс обучения объяснялся с точки зрения бихевиористского подхода — язык усваивается через формирование привычек (Скиннер, 1957). Позднее была признана важность когнитивных и аффективных факторов. Ноам Хомский (1965) выдвинул гипотезу о существовании универсальной грамматики, встроенной в сознание человека, и предложил концепцию "Language Acquisition Device" (устройство усвоения языка), объясняющую врождённую способность овладевать языком. Например, маленькие дети способны правильно строить сложные фразы на родном языке без явного знания грамматических правил.

Социальное научение и самоэффективность. Альберт Бандура (1986) в своей "Теории социального научения" показал, что вера человека в свои

способности (self-efficacy) является определяющим фактором успеха в изучении языка.

Люди учатся, наблюдая за окружающими и сравнивая себя с ними. Если человек видит, что его друзья или коллеги свободно говорят на иностранном языке, его мотивация к изучению этого языка возрастает.

Бандура также подчеркивает, что уверенность в своих силах повышает вероятность успеха: если учащийся верит, что "Я могу это сделать", он более активно вовлекается в процесс обучения и добивается лучших результатов.

Новые технологии и индивидуализация обучения. Сегодня благодаря развитию нейробиологии и технологий создаются интерактивные методы обучения, адаптированные к особенностям человеческого мозга и психики (Dörnyei, 2001). С помощью искусственного интеллекта появляются возможности индивидуализации учебных планов, что делает процесс обучения более эффективным. Также использование упражнений, направленных на повышение уверенности учащихся, и позитивных техник мышления помогает преодолеть страх и стресс, сопровождающие процесс изучения языка.

Заключение. Начиная с 1970-х годов, методологи, придерживавшиеся коммуникативного подхода, начали ориентироваться на социальные и функциональные аспекты использования языка в конкретных ситуациях общения, следуя за лингвистами. При коммуникативном обучении английскому языку формируемым объектом является не просто набор знаний, навыков и умений, а коммуникативная компетентность, которая позволяет человеку эффективно взаимодействовать в условиях устного общения на английском языке. Лингвистическая компетентность предполагает знание определённых аспектов языка — грамматики, фонетики, лексики — и владение соответствующими навыками и умениями. Возникает вопрос: какие лексические единицы и грамматические конструкции нужны людям разного возраста, профессии и уровня подготовки для эффективного социального взаимодействия? На сегодняшний день этот вопрос остаётся открытым в методологии обучения. Слова и грамматические конструкции изучаются не сами по себе, а для превращения их в осмысленные высказывания, направленные на определённую коммуникативную цель.

Если обучение ориентировано на использование языка как средства осуществления речевой деятельности, его основная коммуникативная функция становится очевидной. Коммуникативное обучение, получившее развитие в 1970–1980-х годах, было связано с поворотом научных исследований к прагматическим аспектам языка, как в концептуальной позиции методологии, так и в технологиях преподавания иностранных

языков. Методологические подходы стали чётко выраженными в своей коммуникативной направленности: акцент был сделан на формирование коммуникативной компетенции, обеспечивающей способность вести общение на изучаемом языке с учётом ситуационных и личностных факторов.

Использованная литература:

1. Bandura, A. (1986). Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
2. Chomsky, N. (1965). Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, MA: MIT Press.
3. Dörnyei, Z. (2001). Motivational Strategies in the Language Classroom. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Krashen, S. (1982). Principles and Practice in Second Language Acquisition. Oxford: Pergamon Press.
5. Djabbarova F.O. Current research journal of pedagogiks AQSh. Volume: 05. Issue: 11, 2024. – P. 54-57. The Essence of the Psycholinguistic Approach in Teaching Foreign Languages.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA INGLIZ TILINI O‘RGATISHDA UCHRAYDIGAN QIYINCHILIKLAR VA ULARNI BARTARAF ETISHDA QO‘LLANILADIGAN SAMARALI YONDASHUVLAR

Yunusova Dilbar Najmudinovna,
Chirchiq DPU talabasi.

Djabborova Feruza Odilovna,
Chirchiq DPU katta o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqola boshlang‘ich sinflarda ingliz tilini o‘qitishda uchraydigan asosiy qiyinchiliklarni tahlil qilishga hamda ushbu qiyinchiliklarni yengib o‘tishga yordam beruvchi samarali yondashuvlarni ko‘rib chiqishga bag‘ishlangan. Unda kichik yoshdagi o‘quvchilarning motivatsiyasining yetishmasligi, cheklangan til muhiti, shuningdek metodik va psixologik to‘siqlar kabi muammolar yoritilgan. O‘quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interaktiv usullarga alohida e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinflar, ingliz tili, o‘qitishdagi qiyinchiliklar, motivatsiya, samarali usullar, o‘yin texnologiyalari, kommunikativ yondashuv.

Globalizatsiya jarayonlari ta’lim sohasiga ham katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Bugungi kunda ingliz tili nafaqat xalqaro muloqot vositasi, balki ilm-fan,

texnologiya va biznes sohalarida muhim ahamiyat kasb etgan vositaga aylangan. Shu sababli, ingliz tilini o‘qitish jarayonini imkon qadar erta, ya’ni boshlang‘ich sinflardan oq samarali tashkil etish zaruriyati ortib bormoqda. Ammo yosh o‘quvchilar bilan ishlash o‘ziga xos yondashuvlarni, metodik va psixologik yengilliklarni talab qiladi. Ularning motivatsiyasi sustligi, cheklangan til tajribasi va tez charchashi kabi omillar ingliz tilini o‘rganishda qiyinchiliklar tug‘diradi. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda ingliz tilini o‘rgatishda uchraydigan asosiy muammolar va ularni yengib o‘tishga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xususan, o‘yin texnologiyalari va interaktiv metodlar tahlil qilinadi. Dunyoda ingliz tilini bilish katta ahamiyat kasb etadi. Shu sabab, boshlang‘ich sinflardan oq bolalarga ingliz tilini o‘rgatish muhim vazifa sanaladi. Biroq, bu jarayonda bir qancha qiyinchiliklarga duch kelinadi. Ushbu maqolada, boshlang‘ich sinflarda ingliz tilini o‘rgatishdagi asosiy qiyinchiliklar va ularni yengish uchun samarali yondashuvlar tahlil qilinadi. Boshlang‘ich sinflarda ingliz tilini o‘rgatish jarayonida uchraydigan asosiy qiyinchiliklar bir necha asosiy toifalarga bo‘linadi:

1. Diqqatni jamlash qiyinligi: Yosh bolalar uzoq vaqt davomida bir mavzuga diqqat qaratib o‘tirishga qiynaladi. Bu esa dars samaradorligini pasaytiradi.
2. Talaffuzdagi qiyinchiliklar: Ona tili va ingliz tili o‘rtasidagi tovush farqlari sababli bolalar ba’zi tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz qilishlari mumkin.
3. So‘z boyligini shakllantirish: Bolalar uchun yangi so‘zlarni eslab qolish va to‘g‘ri qo‘llash qiyinchilik tug‘dirishi mumkin. Shu sabab, so‘z boyligini oshirishga alohida e’tibor berish lozim.
4. Motivatsiya yetishmasligi: Agar darslar zerikarli o‘tsa, bolalar tezda qiziqishini yo‘qotadi. Motivatsiya yetishmasa, o‘rganish jarayoni sekinlashadi.
5. Ota-onalar ishtirokining yetishmasligi: Uyda til amaliyoti yetishmasligi bolalarning o‘rganish jarayoniga salbiy ta’sir qiladi. Ota-onalarning qo‘llab-quvvatlashi muhim omildir.

Samarali yondashuvlar

1. O‘yin orqali o‘rgatish: O‘yinlar orqali o‘rgatish bolalarning qiziqishini oshiradi va dars jarayonini jonlantiradi. Masalan: Fleshkartalar yordamida yangi so‘zlarni yodlash. “Simon Says” o‘yini orqali buyruqlarni tushunish va tezkor javob berish ko‘nikmalarini shakllantirish.
2. Qo‘shiqlar va she’rlar: Bolalar qo‘shiqlari va she’rlari orqali yangi so‘zlarni oson yodlab olishadi. Masalan, “Head, Shoulders, Knees and Toes” qo‘shig‘i tana a’zolarini yodlashda yordam beradi.
3. Qisqa va aniq vazifalar: Dars jarayonini qisqa bo‘limlarga bo‘lish, har bir vazifani aniq tushuntirish kerak. Masalan, birinchi bosqichda ranglarni o‘rganib, keyin rasm bo‘yash orqali mustahkamlash mumkin.

4. Vizual materiallardan foydalanish: Rangli rasmlar, videolar va multfilmlar bolalarning qiziqishini oshiradi va mavzuni yaxshi tushunishga yordam beradi.

5. Juftlik va guruhda ishlash: Bolalar bir-biri bilan muloqot qilish orqali o‘rganish jarayonini qiziqarli qiladi. Masalan, “Find Someone Who...” o‘yini orqali sinfdoshlarini tanishtirish va savol-javob ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin.

6. Maqtoov va rag‘batlantirish: Har bir kichik yutuq uchun bolalarni maqtash, yulduzcha yoki stikerlar orqali rag‘batlantirish ularning motivatsiyasini oshiradi.

7. Taqdir va amaliyot: Har bir dars oldidan oldingi bilimlarni qisqacha takrorlash va yangi mavzuni o‘tgan bilimlarga bog‘lash orqali mustahkamlash muhim.

Boshlang‘ich sinflarda ingliz tilini o‘rgatish – bu nafaqat bilim berish, balki bolalarda yangi tilga bo‘lgan muhabbatni uyg‘otish jarayonidir. Eng samarali natijaga erishish uchun o‘qituvchi bolalarning tabiiy qiziquvchanligidan foydalanib, har bir darsni kashfiyotga aylantirishi lozim. Bu jarayonda o‘yinlar va interaktiv mashg‘ulotlar asosiy rol o‘ynaydi, ammo muhim jihatlardan biri – bolalarning tilni his qilishi va uni shaxsiy tajribasi orqali o‘zlashtirishidir. O‘qituvchi bolalarga “noto‘g‘ri javob yo‘q” tamoyili orqali til o‘rganishda ishonch berishi, ularning xatolarini o‘rish imkoniyati sifatida qabul qilishi lozim. Bundan tashqari, har bir bola o‘z usulida o‘rganishini tan olish va o‘quv jarayonini shunga moslashtirish zarur. Til nafaqat muloqot vositasi, balki dunyoni anglash quroli sifatida taqdim etilsa, bolalar uni sevib o‘rganadi. Ingliz tilini o‘rgatish jarayonida qiziqish uyg‘otish va uni saqlab qolish o‘qituvchining eng katta yutug‘i bo‘ladi. Bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyati bugun ularga yaratilgan ishonch va qiziqish muhiti bilan chambarchas bog‘liq. Tilni o‘rganish – bu yo‘l, va har bir kichik qadam katta yutuqlarga yetaklaydi. Boshlang‘ich sinflarda ingliz tilini o‘rgatishda turli pedagogik, psixologik va metodik muammolar uchrashi mumkin. Ushbu maqolada ko‘rib chiqilgan samarali yondashuvlar – o‘yinli metodlar, interfaol mashg‘ulotlar va kommunikativ yondashuv orqali bu qiyinchiliklarni bartaraf etish mumkinligi ta’kidlanadi. Ta’lim jarayonini o‘quvchilarga qiziqarli, faol va natijador qilish o‘qituvchining kreativ yondashuviga bog‘liq. Shunday yondashuvlar orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ingliz tiliga bo‘lgan qiziqish va bilim darajasini oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 10-dekabrda “Chet tillarini o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-1875-sonli qarori.

2. Bekmuratova U.B. Ingliz tilini o‘qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish. Toshkent, 2012.

3. Juldashева, N.N. (2020). Хорижий тилларни ўқитишда ахборот технологиялар ва инновацион методларнинг ўрни. Молодой ученый, (12), 332-333.

4. Djabbarova F.O. The Essence of the Psycholinguistic Approach in Teaching Foreign Languages. // Current research journal of pedagogics AQSH. Volume: 05. Issue: 11, 2024. – P. 54-57.

5. Djabbarova F.O. Optimizing English Language Instruction with Psycholinguistic Methods // “Pedagogik ta’lim klasteri: muammo va yechimlar” xalqaro konferensiyasi materiallari to‘plami, Chirchiq, 2021, 25-26 iyun. – B. 1435-1445.

THE INVESTIGATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN WORLD LINGUISTICS

Yo‘lchiyeva Madina Mexritdin qizi,

Master’s student at Chirchik State Pedagogical University

The 1st course Master’s Degree student in the faculty of Tourism.

Abstract. *The purpose of this article is to illuminate the origin of phraseological units and the history of their study in world linguistics based on a theoretical approach. Several linguists have explained numerous theoretical ideas and provided evidence based on experiments in this regard. This article aims to highlight the most suitable and truly necessary of these pieces of evidence and ideas. The study’s object was defined as phraseological units, while the examination of their classification by connotative meaning is the subject of this work. The materials were primarily collected from manuals on linguistic theory. Monographs and scholarly articles in this field were used as theoretical sources for the study.*

Key words: *phraseologisms, phrasemes, idioms, word combinations, phraseological series, common collocations, free combinations, phraseological fusions, morphemes, word derivation*

Introduction. Phraseology, a subdiscipline of linguistics, investigates the realm of established, or fixed, linguistic expressions. These expressions, which include idioms, phrasal verbs, and other multi-word units often termed "phrasemes," possess meanings that transcend the simple combination of their individual components. The phrase "Dutch auction," for example, illustrates this principle; its accepted meaning, referring to an auction where prices decrease, is not derived from the literal meanings of "Dutch" and "auction".

This field of study, rooted in Greek terms denoting "way of speaking" and "study of," formally emerged in the 20th century. It grew from Charles Bally's notion of locutions phraseologiques, which gained prominence in Russian lexicography and subsequently flourished in Eastern European countries. Though gaining ground in (East) German linguistics from the late 1960s, phraseology saw a less consistent uptake in English linguistics. Pioneering work in English included applications by Weinreich (1969), within transformational grammar, and later by Arnold (1973) and Lipka (1992 [1974]). Over the last two decades, phraseology has experienced considerable growth in Great Britain and other Western European countries. The European Society of Phraseology (EUROPHRAS) and the European Association for Lexicography (EURALEX) exemplify the intense European interest through their regular conferences and publications. Indeed, scholarly activity in European phraseology appears more pronounced than that in North America. Essential bibliographical resources, such as those compiled by Welte (1990) and Cowie & Howarth (1996) – the latter updated online – offer valuable insights into both historical and recent developments in the field. Within phraseology, primary attention is given to phrasemes or phraseological units, defined by Professor Kunin A.V. as stable word groups with partially or completely figurative meanings. Expressions like "to kick the bucket," "Greek gift," and "as mad as a hatter" exemplify this concept. Rosemarie Gläser further elucidates the nature of these units, describing them as repeatable and frequently used combinations of words with stable semantic and structural properties, which can also be idiomatic, carry emotive weight, or serve as intensifiers.

Literature analysis and methodology. The study of idioms, which are combinations of words conveying a figurative meaning equivalent to that of a single word, form a central part of phraseology's remit. When deployed effectively in communication, idioms augment expressiveness and emotional impact. This branch of linguistics also delves into various facets of phraseology, including its historical development, the contributions of key researchers, phraseological meaning and polysemy, idiomatic antonyms and synonyms, paronymy, homonymy, variation, unique grammatical features, and other related areas.

Among European linguists, Charles Bally, in his work "Precis de stylistique", distinguished four types of word combinations:

1. Phraseological Units (include units that have completely lost their original meaning and have a fixed order of components);
2. Phraseological Series (consist of two or more units combined to express a unified meaning, but changes can be made to the order of their components);
3. Common Collocations (are relatively freely combined collocations in which some changes can be made to the components);

4. Free Combinations (are combinations used in their literal meanings) [1; 65]

In his work “French Stylistics” he analyzed that the components of free combinations and phraseological units are made up of common collocations and phraseological series.

In contemporary linguistics, phraseology has been increasingly recognized as a distinct field of inquiry, with E.D.Polivanov among the early proponents of its separate status. Polivanov, pioneering the study of phraseological units, asserted that phraseology should not be subsumed under either lexicology or stylistics, but rather should be considered an independent branch of linguistics. He argued that while lexicology examines the semantic properties of individual words, grammar focuses on their grammatical functions, and syntax analyzes the grammatical structures of word combinations, there remains a need for a dedicated discipline to explore the unique meanings inherent in figurative multi-word expressions. [3; 62]

Building upon the work of Russian linguist E.D.Polivanov, B.A.Larin further advocated for the recognition of phraseology as an autonomous field of linguistic inquiry. Larin posited that while phraseology represents a discernible area of study, it remains in a nascent phase of development; its full maturation as a discrete discipline within linguistics is yet unrealized, though its formal establishment is increasingly crucial to the contemporary understanding of language. Indeed, it is widely acknowledged that issues pertaining to phraseology are frequently addressed within other, more established linguistic subfields, such as lexicography, stylistics, or even syntax. [2; p.202]

Within the scholarly discourse surrounding phraseological units during the 20th century, V.V.Vinogradov’s semantic classification occupies a position of particular significance. Vinogradov’s analysis of the semantic structure of Russian phraseology not only provided a foundational framework for the field but also served as a catalyst for the investigation of phraseological units across numerous languages. Indeed, subsequent research, drawing upon the classificatory system articulated by Vinogradov, has substantiated the existence of three analogous groups of phraseological units in various linguistic systems. This schema categorizes phraseological units as follows:

- phraseological fusions (phraseological units where the meanings of the components are not related to the meaning of the whole unit);
- phraseological unities (phraseological units where the meaning is understood from the meaning of the whole phraseological unit);
- phraseological collocations (phraseological units consisting of words with specific valency).

Discussion and results. Within phraseological units incorporating phytonyms, a notable characteristic is that while one constituent retains its literal

denotation, the remaining elements are employed metaphorically. These phraseological combinations exhibit a degree of semantic indivisibility, functioning as cohesive units rather than mere aggregates of their component parts. Indeed, phraseological combinations are characterized by a partial semantic shift, wherein their overall meaning transcends the straightforward sum of their individual words.

The evolution of phraseology as an autonomous discipline has been a gradual process, unfolding across several distinct phases in the history of linguistics. Indeed, our research has delineated three discrete historical periods that underscore the developmental trajectory of phraseology: [6; p.108]

1. The first period, encompassing studies from the mid-18th century to the 1930s of the 20th century, is associated with the scientific activities of M.N.Lomonosov and A.A.Shakhmatov, and the establishment of phraseological research. It is worth noting that during the first period, phraseology served as an object of lexicography, that is, practical lexicology. In this period, special attention was paid to recording phraseological units in dictionaries, explaining their meanings, and interpreting their etymologies.

2. The second period covers the 1930s to 1950s of the 20th century, during which linguists such as E.D.Polivanov, V.V.Vinogradov, S.I.Abakumov, G.K.Damirov, A.I.Yefimov, and A.Y.Rozhanskiy conducted research on phraseological units. This period can also be considered as the formation phase of phraseology as an independent linguistic field.

3. The third period has continued from the 1960s of the 20th century up to the present day. This stage is distinguished from other periods by the rapid development of the field of phraseology in terms of the application of various methods in phraseological research, and the emergence of many phraseology specialists. The English linguist Smirnitskiy supported the separation of phraseology as an independent branch of linguistics, and in his work “Syntax of the English Language,” he defined this field as follows: “Although phraseological collocations are studied in the phraseology section, which is a part of lexicology, these units must necessarily be analyzed at the syntactic level of the language. If the separate nature of this field is not recognized, how can we call it a science?”. [4; p.53]

The distinction between phraseological units and individual words, while highlighting their disparate linguistic levels, simultaneously underscores their inherent interconnectedness. For instance, both categories of lexical items can be observed to fulfill equivalent syntactic roles within a sentence. Furthermore, both words and phraseological units are subject to semantic relationships such as polysemy, homonymy, antonymy, and synonymy, demonstrating shared features in their semantic behavior. [5; p.43]

The field of phraseology can be aptly characterized as a linguistic repository, as it is within this domain that the historical narratives, cultural values, and unique attributes of a people become manifest. Phraseological units serve as a tangible embodiment of the traditions, customs, and societal norms of each distinct nation. Nonetheless, empirical studies reveal that English phraseology encompasses not only expressions reflecting national traditions but also those exhibiting international currency. Moreover, the analysis of certain phraseological units reveals the preservation of archaic linguistic features, thus providing insights into historical language usage.

Conclusion. While acknowledging the capacity of phraseological units to enrich and add stylistic flair to discourse, it is equally crucial to recognize that, like other linguistic elements, they also possess a substantial informational load and function as both nominative and communicative tools within a language system. In essence, phraseological units can be regarded as versatile and universal instruments of linguistic expression. From the foregoing, it becomes evident that phraseological units constitute distinct linguistic entities, exhibiting a unique semantic and conceptual profile that differentiates them from other units of language. Treating them as mere equivalents of single words introduces ambiguity and complicates the analysis within the field. While it is acknowledged that phraseological units and individual words share certain commonalities, overemphasizing these similarities risks obscuring their inherent uniqueness, which can be more accurately characterized by the following attributes:

- Phraseological units and words are considered separate entities both structurally and semantically.
- Words are made up of morphemes, and words can be used in both literal and figurative senses.
- In words, there are cases of derivation by adding prefixes and suffixes, which is not typical for phraseological units. All words in a language can enter into paradigmatic relationships with each other.
- Phraseological units exist as a whole or as a word combination or sentence based partially on figurative meaning; stability and structural-semantic integrity are their main features, and they cannot enter into paradigmatic relationships.
- Words and phraseological units are units belonging to different levels of language; phraseological units are units of the phraseological level, while a word is a unit of the lexical level.

References:

1. Балли Ш. *Precis de stylistique*.-Geneva, 1905.-P 65.
(https://studopedia.ru/10_271888_balli-Bally-sharl--.html)

2. Ларин Б.А. Очерки по лексикологии, фразеологии и стилистике: Уч. зап. / ЛГУ. – Л., 1956. - № 198. – С. 201-202. (<http://philology.ru/linguistics2/larin-77d.htm>)
3. Поливанов.Е.Д. Введение в языкознание для востоковедных вузов. Л.Вос.го Инст. Им. А.С.Енукидзе. – Л, 1928. – С. 62 (<http://www.bookshare.net/index.php?author=polivanov-ed&book=1928&category=linguistics&id1=4>)
4. Смирнитский А.И. Синтаксис английского языка. – М.: Наука, 1957. – С 53.
5. Смит Л.П. Фразеология английского языка. – М.: Дрофа, 1998. – С. 43
6. Юлдошев Б. Ўзбек фразеологияси ва фразеографиясининг шаклланиши ҳамда тараққиёти. Монография. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2007. – Б. 108

THE PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF THE CONTENT-BASED INSTRUCTIONAL APPROACH IN ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES (ESP) EDUCATION

Shabdirova Dilafruz Baxodirovna,

Chirchik SPU, student of the Faculty of Pedagogy.

Djabborova Feruza Odilovna,

Chirchik SPU, the senior teacher at the Interfaculty department of Foreign Languages, Faculty of Tourism.

Abstract. *This paper highlights the significance of the content-based approach (CBA) in teaching English for Specific Purposes (ESP). It explores how integrating subject matter content with language instruction enhances students' motivation, engagement, and overall language proficiency. The article discusses the pedagogical benefits of CBA, such as contextual learning, discipline-specific vocabulary acquisition, and the development of both linguistic and academic skills necessary for professional fields.*

Key words: *Content-Based Approach, English for Specific Purposes, ESP, Language Teaching, Discipline-Specific Language, Motivation, Contextual Learning*

In recent years content-based instruction has become increasingly popular as a means of developing linguistic ability. What is content-based instruction? The focus of a CBI lesson is on the topic or subject matter. During the lesson students are focused on learning about something. This could be anything that interests them from a serious science subject to their favorite pop star or even a topical news

story or film. They learn about this subject using the language they are trying to learn, rather than their native language, as a tool for developing knowledge and so they develop their linguistic ability in the target language. This is thought to be a more natural way of developing language ability and one that corresponds more to the way we originally learn our first language. Content-based instruction is designed to provide second-language learners instruction in content and language.

Historically, the word content has changed its meaning in second language teaching. Content used to refer to the methods of grammar–translation, audio-lingual methodology and vocabulary or sound patterns in dialog form. Recently, content is interpreted as the use of subject matter as a vehicle for second or foreign language teaching learning. The Content-based instruction approach is comparable to English for Specific Purposes (ESP), which usually is for vocational or occupational needs or English for Academic Purposes (EAP). The goal of Content-based instruction is to prepare students to acquire the languages while using the context of any subject matter so that students learn the language by using it within the specific context.

Rather than learning a language out of context, it is learned within the context of a specific academic subject. As educators realized that in order to successfully complete an academic task, second language (L2) learners have to master both English as a language form (grammar, vocabulary etc.) and how English is used in core content classes, they started to implement various approaches such as Sheltered instruction and learning to learn in Content-based instruction classes.

Sheltered instruction is more of a teacher-driven approach that puts the responsibility on the teachers’ shoulders. This is the case by stressing several pedagogical needs to help learners achieve their goals, such as teachers having knowledge of the subject matter, knowledge of instructional strategies to comprehensible and accessible content, knowledge of L2 learning processes and the ability to assess cognitive, linguistic and social strategies that students use to assure content comprehension while promoting English academic development. Learning to learn is more of a student-centered approach that stresses the importance of having the learners shares this responsibility with their teachers. Learning to learn emphasizes the significant role that learning strategies play in the process of learning. There are textbooks that can be used for theme based CBI classes which usually contain a variety of readings followed by vocabulary and comprehension exercises.

These can then be supplemented with additional information from the Internet, newspapers and other sources. However, another approach is to use specially constructed source books which contain collections of authentic materials or simplified versions. These can be about a particular theme such as drug use or

care of the elderly, or about more general topics. It’s possible to create some really interesting classroom materials as long as the need for comprehensibility is not forgotten. What are the advantages of content-based instruction? It can make learning a language more interesting and motivating. Students can use the language to fulfil a real purpose, which can make students both more independent and confident.

Students can also develop a much wider knowledge of the world through Content-based instruction which can feed back into improving and supporting their general educational needs. Content-based instruction is very popular among EAP (English for Academic Purposes) teachers as it helps students to develop valuable study skills such as note taking, summarizing and extracting key information from texts. Taking information from different sources, re-evaluating and restructuring that information can help students to develop very valuable thinking skills that can then be transferred to other subjects. The inclusion of a group work element within the framework given above can also help students to develop their collaborative skills, which can have great social value. Some students may copy directly from the source texts they use to get their information. Avoid this by designing tasks that demand students evaluate the information in some way, to draw conclusions or actually to put it to some practical use. Having information sources that have conflicting information can also be helpful as students have to decide which information they agree with or most believe. Content-based instruction is an effective method of combining language and content learning. Theme based Content-based instruction works well in EFL contexts, and I believe its use will increase as teachers continue to design new syllabi in response to student needs and interests.

As I said at the beginning, I believe that learner motivation increases when students are learning about something, rather than just studying language. While Content-based instruction can be both challenging and demanding for the teacher and the students, it can also be very stimulating and rewarding.

The degree to which you adopt this approach may well depend on the willingness of your students, the institution in which you work and the availability of resources within your environment. It could be something that your school wants to consider introducing across the curriculum or something that you experiment with just for one or two lessons. Whichever you choose to do I would advise that you try to involve other teachers within your school, particularly teachers from other subjects. This could help you both in terms of finding sources of information and in having the support of others in helping you to evaluate your work.

Lastly, try to involve your students. Get them to help you decide what topics and subjects the lessons are based around and find out how they feel this kind of lessons compares to your usual lessons. In the end they will be the measure of your success.

References:

1. Breen, M.P. (1984). “Process syllabuses for the language classroom” in Brumfit, J. (ed.). General English syllabus design. Pergamon Press Ltd & The British Council.
2. Brinton, D. et al. (1989). Content-Based second language instruction. Boston: Heinle & Heinle Publishers.
3. Brinton, D.M. & Master, P. (1997). New ways in Content-Based instruction. Alexandria, VA: TESOL.
4. Echevarria, J., Vogt, M., & Short, D. (2008). Making content comprehensible for English learners: The SIOP model (3rd ed.). Boston: Pearson.
5. Davies, S. (2003). Content-Based instruction in EFL contexts. Retrieved March 20, 2008, from <http://iteslj.org/Articles/Davies-CBI.html>
6. Yagang, F. (1993) Listening: “Problems and Solutions” – English Language Teaching Forum (January 1993).
7. Berdichevsky, A.L. (2004). The content of teaching a foreign language based on the basic culture of personality. Foreign Languages at School.
8. Volkova, N.V. (1997). Children’s celebration (In the world of English songs and poems). Foreign Languages at School.

ONA TILINING ZAMONAVIY TA’LIMDAGI O’RNI

Shonazarova Ruxshona Xurshid qizi,
Masharipova Rozaxon Ulug‘bek qizi,
Xudayberganova Munisa G‘ayrat qizi,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabalari.
Ilmiy rahbar: Ibragimova Dildora Inomjonovna,
Chirchiq DPU o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ona tilining zamonaviy ta’limdagi ahamiyati va o’rni tahlil qilinadi. Ona tili nafaqat muloqot vositasi sifatida, balki milliy madaniyat, ma’naviyat va shaxsiylikni shakllantiruvchi asosiy omil ekanligi ta’kidlanadi. Zamonaviy ta’lim jarayonida ona tilining rivojlanishi o‘quvchilarning fikrlash, ijodkorlik va boshqa fanlarni o‘zlashtirish ko‘nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Maqolada ona tilini o‘rgatishda yangi pedagogik metodlar, multimedia vositalari va interaktiv texnologiyalarning qo‘llanilishi ham

ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, ona tilining ta’limdagi roli milliy qadriyatlarni saqlash va yosh avlodga yetkazishda muhim ekanligi qayd etiladi.

Kalit so‘zlar: *ona tili, zamonaviy ta’lim, ta’lim jarayoni, pedagogika, milliy madaniyat, til ko‘nikmalari, interaktiv texnologiyalar, ijodkorlik, fikrlash, millat rivoji.*

Kirish. Ona tili har bir insonning shaxsiyati, milliy madaniyati va dunyoqarashining ajralmas qismidir. U insonni jamiyatga bog‘laydigan, fikrlarini ifoda etishda yordam beradigan eng muhim vositadir. Ayniqsa, ta’lim jarayonida ona tilining roli beqiyosdir, chunki til orqali o‘quvchilar bilim oladi, fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va ijodiy faoliyat ko‘rsatadi. Zamonaviy dunyoda ta’lim tizimlari raqamli texnologiyalar va innovatsiyalar yordamida doimiy ravishda yangilanib bormoqda, shuningdek, ta’lim jarayonida ona tilini samarali o‘rgatish metodlari ham takomillashmoqda. Ona tilini o‘rgatishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar, interaktiv usullar, multimedia vositalari va onlayn resurslardan foydalanish o‘quvchilarning tilga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, o‘rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Ona tilining ta’limdagi o‘rni nafaqat til ko‘nikmalarini shakllantirishda, balki milliy qadriyatlar, urf-odatlar va madaniyatni avlodlarga yetkazishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ona tilini rivojlantirish, uni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, yosh avlodni ona tilida erkin va ravon so‘zlashga o‘rgatish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Shu bois, ona tilining zamonaviy ta’limdagi o‘rni, uning pedagogik ahamiyati va rivojlanish imkoniyatlarini chuqur o‘rganish, dolzarb masalalardan hisoblanadi. Ushbu maqolada ana shu masalalar ko‘rib chiqiladi, ona tilini o‘rgatishda qo‘llanilayotgan zamonaviy metodlar va texnologiyalar tahlil qilinadi hamda tilning milliy madaniyat va ta’lim tizimidagi o‘rni haqida fikr yuritiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Ona tili zamonaviy ta’lim jarayonida muhim o‘rin tutadi. U nafaqat o‘quvchilarning bilim olish vositasi, balki milliy madaniyat, ma’naviyat va shaxsiylikni shakllantiruvchi asosiy vositadir. Til orqali yoshlar o‘z fikrlarini erkin ifoda eta olishadi, muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar, shuningdek, milliy qadriyatlar va an’analar bilan tanishadilar. Zamonaviy ta’lim tizimida ona tilini o‘rgatishning samarali usullari va texnologiyalari keng qo‘llanilmoqda. Interaktiv darslar, multimedia vositalari, audio va video materiallar yordamida o‘quvchilarning ona tiliga bo‘lgan qiziqishi ortib, til o‘rganish jarayoni yanada samarali bo‘lmoqda. Ona tilini chuqur va sifatli o‘rgatish o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va tahliliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi, bu esa boshqa fanlarni o‘zlashtirishga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ona tilining ta’limdagi o‘rni nafaqat til ko‘nikmalarini shakllantirishda, balki milliy madaniyatni asrab-avaylashda ham o‘z ifodasini

topadi. Til orqali yosh avlod o‘z millatining tarixiy merosi, urf-odatlar va badiiy ijodini o‘rganadi, milliy ongini mustahkamlaydi. Davlat tomonidan ona tilini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan siyosat ta’lim tizimida uning mavqeini yanada oshirdi. Bu jarayonda zamonaviy pedagogik yondashuvlar va texnologiyalar til o‘rganishni qiziqarli va samarali qilishga xizmat qilmoqda. Shu bois, ona tilini ta’lim jarayonida rivojlantirish millatning madaniy va ma’naviy taraqqiyotining asosiy omillaridan biridir. Ona tilini o‘rgatishda zamonaviy pedagogik metodlar va texnologiyalar muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda ta’lim jarayonida interaktiv usullar, multimedia vositalari va onlayn platformalardan keng foydalanilmoqda. Bu o‘quvchilarning ona tilini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini oshirib, darslarni yanada qiziqarli va samarali qiladi. Masalan, audio va video materiallar talaffuz va nutq madaniyatini yaxshilashga, matnlarni to‘g‘ri tushunish va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, loyiha metodlari, guruhli ishlash va muammoli ta’lim kabi faol o‘rgatish usullari o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuvlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ta’lim jarayonida ona tilining ahamiyati shundaki, u nafaqat til ko‘nikmalarini shakllantirish, balki boshqa fanlarni ham samarali o‘zlashtirishga yordam beradi. Til orqali o‘quvchilar nazariy bilimlarni amaliy ko‘nikmalarga aylantiradi, fikrlarini aniq va ravon ifoda etadi, bu esa ularning umumiy ta’lim darajasini oshiradi. Shuningdek, ona tilining ta’limdagi o‘rni milliy madaniyatni saqlash va rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Til orqali avlodlar orasida milliy qadriyatlar, urf-odatlar, xalq og‘zaki ijodi va tarixiy bilimlar uzatiladi. Ona tilining davlat tili maqomi uni ta’lim tizimida yanada keng qo‘llash imkonini yaratadi. Davlat tomonidan ona tilini rivojlantirish va uning maqomini oshirishga qaratilgan siyosat ta’lim sifatini yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi. Bu borada amalga oshirilayotgan dasturlar, yangi ta’lim standartlari va metodik qo‘llanmalar ona tilini zamonaviy ta’lim tizimiga moslashtirishga xizmat qilmoqda. Shu bois, ona tilini ta’lim jarayonida samarali rivojlantirish uchun pedagoglarning malakasini oshirish, zamonaviy o‘quv-uslubiy materiallar yaratish va ta’lim muassasalarida tilga bo‘lgan e’tiborni kuchaytirish zarurdir. Yosh avlodning ona tiliga bo‘lgan muhabbatini uyg‘otish, uni milliy g‘urur va ma’naviyat manbai sifatida his qilishini ta’minlash – ta’limning eng muhim vazifalaridan biridir.

Xulosa. Ona tili zamonaviy ta’lim tizimida beqiyos ahamiyatga ega bo‘lib, nafaqat o‘quvchilarning til ko‘nikmalarini shakllantirishda, balki ularning shaxsiy va madaniy rivojlanishida ham muhim rol o‘ynaydi. Til orqali yoshlar o‘z fikrlarini erkin ifoda eta olishadi, mustaqil fikrlash va ijodkorlik ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar va texnologiyalar ona tilini o‘rgatish jarayonini yanada samarali, qiziqarli va interaktiv qiladi. Bu esa

o‘quvchilarning tilga bo‘lgan qiziqishini oshirib, ta’lim sifatining umumiy darajasini ko‘tarishga xizmat qiladi. Ona tilining ta’limdagi o‘rni milliy madaniyat va ma’naviyatni avlodlarga yetkazishda ham beqiyosdir. Til orqali milliy qadriyatlar, tarixiy meros va urf-odatlar yoshlar ongiga singdiriladi, milliy o‘zlik va g‘urur mustahkamlanadi. Shuning uchun zamonaviy ta’limda ona tilining rivojlanishi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi bo‘lib, unga alohida e‘tibor qaratilishi zarur. Ona tiliga nisbatan hurmat va e‘tibor millatning kelajagi, mustaqil va rivojlangan jamiyat sifatida shakllanishining poydevori hisoblanadi. Ta’lim muassasalari va pedagoglar ona tilining rivojlanishi uchun doimiy izlanishlar olib borib, yangi metod va texnologiyalarni joriy etishda davom etishi lozim. Natijada, ona tilining zamonaviy ta’limdagi o‘rni mustahkamlanib, yosh avlodning barkamol va ma’naviy yetuk inson bo‘lib voyaga yetishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva, M. (2018). Ona tili ta’limida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti. – 112-130 b.
2. Karimov, S. (2020). Til va ta’lim: zamonaviy yondashuvlar. Toshkent: “Fan va texnologiya”. – 45-67 betlar.
3. Rasulov, J. (2019). Milliy madaniyat va ona tilining ta’limdagi roli. Toshkent: “Ta’lim” nashriyoti. – 78-95 betlar.
4. Sobirova, N. (2021). Zamonaviy ta’limda til o‘rgatish metodlari. Toshkent: Pedagogika. – 23-50 betlar.
5. Toshpulatov, A. (2017). Ona tilining jamiyatdagi o‘rni va ta’limdagi ahamiyati. Toshkent: O‘qituvchi Nashriyoti. – 90-105 betlar.

7-SHO‘BA: TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA JISMONIY TARBIYA VA SPORT MASHG‘ULOTLARINI TASHKIL ETISHDA TIBBIY PEDAGOGIK NAZORATNING O‘RNI

Jo‘raboyev Akmal Baxromovich,
Chirchiq DPU, “Bolalar sporti” kafedrası dotsenti.

Annotatsiya. Ushbu maqolada jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlarini olib borishda tibbiy pedagogik nazoratni o‘rni va uning ahamiyati yuzasidan o‘qituvchi va murabbiylarga metodik tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: sport tibbiyoti, jismoniy tarbiya, sport, murabbiy, o‘qituvchi, shifokor, mashg‘ulot, yosh, jins, salomatlik.

Bugungi kunda dunyo hamjamiyatida jismoniy tarbiya va sport asosida inson salomatligini ta’minlash hamda uning madaniyatini shakllantirish masalasiga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Jismoniy tarbiya va sport mashqlari – pedagoglarning bosh vazifalarini belgilovchi, birinchi navbatdagi sotsial-pedagogik jarayondir.

Ammo mazkur jarayonning bosh nuqtasi bo‘lib, faoliyati murakkab, o‘ziga xos talabli, tashqi muhit bilan bog‘langan inson hisoblanadi. Shunga binoan, jismoniy tarbiya va sport bilan shug‘ullanuvchilarning faoliyatining samaradorligi ko‘p jihatdan har bir shug‘ullanuvchining faol imkoniyatlari darajasiga mos keladigan vositalar va usullar hamda uning shaxsiy xususiyatlariga bog‘liq. Aynan shunday monandlikdagina mashqlarning sog‘lomlashtirish samaradorligiga, sport natijalarining yuqori va turg‘un bo‘lishiga erishish mumkin.

Mazkur masala, jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlariga yoshi, jinsi, salomatlik holati va tayyorlanganligining darajasi, kasb-kori turlicha bo‘lgan keng doiradagi kishilarni jalb qilinishi munosabati bilan ham ayniqsa muhim. Bunday jarayonlarda shug‘ullanuvchilarning mashqlari katta jismoniy va nerv zo‘riqishlari bilan kechadi hamda sportning ma’lum turi bo‘yicha mutaxassislanish yuz beradi.

Murabbiy va jismoniy tarbiya o‘qituvchisiga inson salomatligi topshiriladi. Shuning uchun ular doimo, mashg‘ulotlari noto‘g‘ri tashkil etish va mashqlar uslubi, yuklamalar darajasi hamda mashg‘ulotlar tartibini belgilashdagi har qanday hatolik, kamchiliklar, nafaqat yuqori sport natijalarini pasayishiga, balki sportchining tanasida noxush holatlari keltirib chiqishiga olib kelishini unutmashliklari lozim.

Jismoniy tarbiya pedagogi – bu alohida mazmunli pedagog. Uning mutaxassisligi mazmunan ham, mohiyati jihatdan ham majmuaviy bo‘lib, uning ma’naviy-axloqiy, sport-pedagogik, psixologik va tibbiy-biologik jihatlari uzviy bog‘langan bo‘lib, uzluksiz hayotiy jarayonni o‘zida aks ettiradi.

Tibbiy-biologik bilimlar, kelajakdagi murabbiyning tibbiy-ilmiy poydevorini tashkil etadi va uni sidqidillik bilan o‘zlashtirmay turib, jismoniy tarbiya jarayonini savodli tashkil etib bo‘lmaydi. Bunday hollarda sport mashg‘ulotlarining yuqori darajadagi yutuqlariga bo‘lgan ishonch amalga oshmay keladi.

Yosh avlod sihat-salomatlikni o‘zgacha tushunadi: ular bunday iborani hayotda deyarli qo‘llashmaydi, uning o‘rniga zo‘r, mixtay, epchil, polvon kabi jismoniy sifatlarning alomatlarini tushunadi.

Aytilganlarga qo‘shimcha holda nasliy-konstitutsional asosda shakllanadigan shaxsning maksimal imkoniyatlar darajasida moslashuv ko‘lamini chiniqish, muntazam ravishda jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanish va boshqa ta’surotlar tufayli kengaytirish mumkin.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining ma’lumotlari va akademik Y.P.Litsisinning o‘tkazgan tadqiqotlariga binoan inson sihat-salomatligi, ya’ni sog‘ligi quyidagi omillarga bog‘liq:

- 1) turmush tarzi – 55 foiz;
- 2) nasl-nasab-irsiy – 18 foiz;
- 3) atrof-muhit sharoitlari – 17 foiz;
- 4) sog‘liqni saqlash ishlarining axvoli – 10 foiz [3].

Butunlay sihat-salomatlikda tirik tananing turli a’zo va tizimlari faoliyatlarini o‘zgarib turishi kuzatiladi.

Jismoniy tarbiya va sportda o‘z vaqtida amalga oshiriladigan mashqlar, ya’ni tanada mashqlarni bajarish vaqtida va eng yaqin qayta tiklanish davrida bo‘ladigan o‘zgarishlarning samarasini aniqlashni ko‘zda tutadi. Bu jarayonda o‘qituvchi, murabbiy nazoratning quyidagi shakllaridan foydalanilinishlari zarurdir:

* jismoniy tarbiya va sport bilan shug‘ullanuvchilar organizmiga jismoniy mashqlarning ta’sirini o‘rganish, ularning jismoniy tayoyrgarlik darajasiga berilgan mashqlar mosligini aniqlash;

* shug‘ullanuvchilarning funksional tayyorgarligini baholash maqsadida ularning salomatligini va funksional holatini aniqlash;

* jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlari jarayonini rejalashtirishni takomillashtirish uchun qo‘llanilayotgan mashg‘ulot vositalarini maqsadga muvofiqligini tartibga solish;

* jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlarini tashkil qilish sharoitlarini takomillashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 мартдаги “Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5368-сон Фармони.
2. Дубровсклй В.И. Спортивная медицина (учебник). – Владос., 2002, 480 с.
3. Макарова Г.А. Спортивная медицина. – Москва: «Советский спорт», 2003, 480 с.

TALABALARDA EKO-STEAM YONDASHUVNI TIME-LAPSE TEKNOLOGIYASI YORDAMIDA TASHKIL ETISH

Kuchkinov Abdumalik Yuldashovich,
*Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va amaliyoti”
kafedrası mudiri. p.f.f.d, (PhD), dotsent.*

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqotda bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining ekologik kompetensiyasini shakllantirishda STEAM yondashuvi va Time-lapse texnologiyasidan foydalanish metodikasi yoritiladi. Time-lapse texnologiyasi orqali ekologik jarayonlarni dinamik ifodalash va talabalarning kuzatuv hamda tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari o‘rganiladi. Shuningdek, pedagogik jarayonda innovatsion metodlardan foydalanish samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqotda Time-lapse texnologiyasining ta’lim jarayoniga integratsiyasining pedagogik jihatlari, uning ekologik ongini shakllantirishdagi roli va o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishdagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Bu texnologiya yordamida o‘quvchilar tabiatning dinamik jarayonlarini yaqindan kuzatish, ularni tahlil qilish va ekologik masalalarga idora etish ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. STEAM yondashuvi va Time-lapse texnologiyasining uyg‘unligi ta’lim jarayonini yangilik va samaradorlikka mollashtiradi.*

Kalit so‘zlar: *STEAM ta’lim, ekologik kompetentlik, time-lapse texnologiyasi, innovatsion, ko‘nikma, raqamli texnologiyal, креатив педагогика.*

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimi ekologik ong va barqaror rivojlanish tamoyillarini shakllantirishga yo‘naltirilgan innovatsion yondashuvlarni talab qiladi. Xususan, boshlang‘ich ta’lim bosqichida ekologik kompetensiyani shakllantirish kelajak avlodning atrof-muhitga nisbatan ongli va mas’uliyatli munosabatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonda STEAM yondashuvi va zamonaviy axborot texnologiyalari muhim rol o‘ynaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan imzolangan qator farmon va qarorlar ekologik ta’limni rivojlantirish hamda ta’lim jarayonlariga innovatsion yondashuvlarni joriy etish zarurligini ta’kidlaydi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 40-modda [1]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi “Xalq ta’limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3931-son qarori [2], shuningdek, “2030-yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5863-son farmoni [3] va 2022-yildagi PF-134-son farmonida [4] ekologik ta’limni rivojlantirish muhimligi qayd etilgan.

STEAM yondashuvi – fan (Science), texnologiya (Technology), muhandislik (Engineering), san’at (Arts) va matematika (Mathematics) integratsiyasiga asoslangan bo‘lib, talabalarning kreativ tafakkurini rivojlantirish, muammolarni hal qilish qobiliyatini oshirish va tadqiqotga yo‘naltirilgan faoliyatni rag‘batlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, ekologik ta’lim jarayonida ushbu yondashuvdan samarali foydalanish real hayotiy jarayonlarni ilmiy tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Time-lapse texnologiyasi ekologik jarayonlarning dinamikasini aniqlash va kuzatish uchun qulay vosita hisoblanadi. Ushbu texnologiya yordamida o‘quvchilar ekologik o‘zgarishlarni tezlashtirilgan formatda kuzatish, ularni tahlil qilish hamda ekologik xabardorlikni oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bundan tashqari, Time-lapse texnologiyasidan foydalanish ta’lim jarayonida kuzatuvchanlikni rivojlantirish, eksperimental tahlil qilish va ilmiy tadqiqot olib borish ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Ushbu tadqiqot bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining ekologik kompetensiyasini rivojlantirishda STEAM yondashuvi va Time-lapse texnologiyasidan foydalanish metodikasini ishlab chiqishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari boshlang‘ich ta’limda ekologik tarbiya samaradorligini oshirishga hamda o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarlik jarayonida innovatsion yondashuvlarni keng joriy etishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Boshqa sohalar singari ekologik ta’limda ham innovatsion pedagogik yondashuvlar, jumladan, STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics) yondashuvi keng qo‘llanilmoqda. STEAM yondashuvi ekologik ta’limda ham samarali natijalar bermoqda, chunki u o‘quvchilarga ijodkorliklarini rivojlantirish va ekologik muammolarni yechishda kompleks yondashuvlarni qo‘llash sharoitini yaratadi. Bundan tashqari, time-lapse texnologiyasining ekologik ta’limga qo‘shgan hissasi katta ahamiyatga ega. Bu texnologiya, ayniqsa, ekologik jarayonlarning tezlashtirilgan tasvirlari yordamida o‘quvchilarga tabiatdagi o‘zgarishlarni

ko‘rsatish va ularni tahlil qilishda samarali vosita sifatida ishlatiladi. Time-lapse texnologiyasi o‘quvchilarga ekologik jarayon va hodisalarni bevosita kuzatish imkonini yaratib, ularni yanada chuqurroq tushunishga va ko‘proq o‘rganishga undaydi.

Adabiyotlarda ekologik ta’lim va STEAM yondashuvining integratsiyasi bo‘yicha bir nechta tadqiqotlar mavjud. Tilavova S.B. o‘z tadqiqotlarida ekologik ta’limni ilm-fan va texnologiya bilan birlashtirishning samaradorligini ta’kidlagan. Shuningdek, u STEAM yondashuvining ekologik muammolarni hal qilishdagi ahamiyatini yoritib bergan [5].

Time-lapse texnologiyasining ekologik ta’limga ta’siri bo‘yicha ham bir qator tadqiqotlar olib borilgan. Elliott va Pedersen [6] time-lapse texnologiyasining o‘quvchilarning ekologik ongini rivojlantirishdagi rolini o‘rganganlar. Ushbu texnologiyaning o‘quv jarayoniga integratsiyasi ekologik jarayonlarni vizual kuzatish va tahlil qilishda samarali vosita bo‘lib, o‘quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirishga yordam beradi.

Metodologiya jihatidan, tadqiqotda STEAM yondashuvi asosida time-lapse texnologiyasining ekologik ta’limdagi samaradorligini o‘rganish uchun eksperimental metod qo‘llanilgan. Tadqiqot jarayonida ekologik jarayonlarni kuzatish, tahlil qilish va vizual idrok etish samaradorligini o‘lchash uchun maxsus dasturiy ta’minot va raqamli vositalar ishlatilgan. Bundan tashqari, tadqiqotda time-lapse texnologiyasining ekologik kompetentlikni rivojlantirishdagi rolini baholash uchun anketalar va so‘rovlar yordamida o‘quvchilarning fikrlari jamlandi.

Tadqiqot metodologiyasi ekologik ta’lim jarayonida STEAM yondashuvining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, time-lapse texnologiyasining samaradorligini baholashga yo‘naltirilgan. Bu metodologiya o‘quvchilarning ekologik tafakkurini rivojlantirish va amaliy ko‘nikmalarini oshirishda samarali hisoblanadi.

Natijalar. Olib borilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining ekologik kompetensiyasini shakllantirishda STEAM yondashuvi va Time-lapse texnologiyasidan foydalanish samarali ekani aniqlandi. Ushbu yondashuv orqali talabalarning ekologik jarayonlarni chuqur tushunishi, kuzatuv va tahlil qilish qobiliyatlari sezilarli darajada rivojlanishi kuzatildi. Time-lapse texnologiyasi yordamida o‘quvchilar atrof-muhitdagi o‘zgarishlarni vizual tarzda kuzatib, ularning sabab-oqibat aloqalarini tahlil qilish imkoniga ega bo‘ldilar. Bu esa ekologik muammolar bo‘yicha ilmiy fikrlash va muammolarni hal qilish kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qildi. Shuningdek, STEAM yondashuvi orqali o‘quvchilarning ilmiy-tadqiqot faoliyatiga bo‘lgan qiziqishi ortdi, ekologik loyihalarni ishlab chiqish va innovatsion yechimlarni taklif etish malakalari rivojlandi. Olingan natijalar ko‘rsatdiki, ushbu metodika pedagogik

jarayon samaradorligini oshirishga hamda o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

Muhokama. Zamonaviy ta’lim tizimida ekologik kompetensiyani shakllantirish muhim vazifalardan biri bo‘lib, bu jarayonda innovatsion texnologiyalar va integratsiyalashgan yondashuvlar katta ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, STEAM yondashuvi orqali ekologik ta’limni rivojlantirish va uni Time-lapse texnologiyasi bilan uyg‘unlashtirish pedagogik jarayonning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Time-lapse texnologiyasi ekologik jarayonlarning dinamikasi va vaqt bo‘yicha o‘zgarishini aniq va tushunarli shaklda aks ettirish imkonini beradi. Ushbu texnologiya yordamida talabalar o‘z kuzatuvlarini ilmiy asosda olib borish, tabiiy hodisalar va ekologik o‘zgarishlarni batafsil tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Masalan, o‘simliklarning o‘sish jarayoni, iqlim o‘zgarishlarining ta’siri yoki atrof-muhitning degradatsiyasi kabi jarayonlarni vizual kuzatish orqali talabalar ekologik tafakkurni chuqurroq rivojlantirishi mumkin. Shuningdek, STEAM yondashuvi bilan bog‘liq holda Time-lapse texnologiyasidan foydalanish o‘quvchilarning ilmiy-tadqiqot va ijodiy faoliyatini faollashtiradi. STEAM integratsiyasi orqali ekologik muammolarni o‘rganish jarayoni nafaqat tabiiy fanlar doirasida, balki muhandislik, san’at va texnologiya kabi yo‘nalishlar bilan ham uyg‘unlashadi. Bu esa o‘quvchilarning keng qamrovli tahlil yuritish va muammolarni kompleks hal qilish qobiliyatini shakllantiradi.

Muhokamalar shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilari uchun ushbu metodikaning ahamiyati beqiyos bo‘lib, ularning pedagogik faoliyatida ekologik ong va mas’uliyatni oshirishga xizmat qiladi. Kelgusida ushbu metodikani yanada takomillashtirish va keng ko‘lamda tatbiq etish ta’lim jarayonining innovatsion jihatlarini kuchaytirishi mumkin.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining ekologik kompetensiyasini shakllantirishda STEAM yondashuvi va Time-lapse texnologiyasidan foydalanish samarali metod hisoblanadi. Ushbu yondashuv ekologik jarayonlarning dinamikasini tushunishga, kuzatuv va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Time-lapse texnologiyasi ekologik hodisalarni vizual ifodalash orqali talabalarning ekologik tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, STEAM yondashuvi muhandislik, texnologiya va san’at elementlarini birlashtirib, ekologik ta’limning integratsiyalashgan modelini yaratishga imkon beradi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ushbu metodika boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining ilmiy-tadqiqot faoliyatini faollashtirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni samarali qo‘llash va ekologik madaniyatni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa ekologik ta’lim sifatini oshirish va o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini

kuchaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2023-yil 30-aprel kuni o‘tkazilgan O‘zbekiston Respublikasi referendumida umumxalq ovoz berish orqali qabul qilingan. <https://lex.uz/docs/6445145>.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi “Xalq ta’limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy yetish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3931-son Qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2030-yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019-yil 30-oktyabr.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.05.2022 yildagi PF-134-son farmoni.
5. Tilavova S.B. Ekologik kompetentligini STEAM yondashuv asosida takomillashtirish texnologiyalari //Innovatsion ta’lim. – 2023, T. 1, №. 1. – C. 1-7.
6. Yuldashovich K.A. STEAM integrated yeducational technology in yenhancing yeco-learning yeffectiveness //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022, - T. 2, №. 11. – P. 01-05.

O‘QITUVCHILARNI O‘QUVCHILARGA EKOLOGIK TA’LIM BERISHGA TAYYORLASH PEDAGOGIKADA MUHIM VA DOLZARB MUAMMO

Mustarova Dildora Eshmamatovna,
Denov TPI “Pedagogika va psixologiya” kaferdasi
mustaqil izlanuvchisi.

Annotatsiya. Umumiy o‘rta ta’lim jarayonida ekologik ta’limni samarali tashkil etish – ekologik madaniyatni kuzatishning asosiy omilidir. Tadqiqotda o‘qituvchilarning ekologik savodxonligi va metodik tayergarligi tahlil qiladi. Kompleks metodlar asosida olib borilgan tadqiqotlar natijalari o‘qituvchilarning ta’minlaydigan emasligini kw qiladi. Shu asosda, ularni qayta ishlab chiqarish va metodik qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqarish chikildi.

Kalit so‘zlar: ekologik ta’lim, pedagog tayyorgarlik, metodika, qayta tayyorlash, ekologik madaniyat, o‘qituvchi salohiyati, tahlil, ekologiya, ta’lim jarayoni, o‘rta ta’lim.

Kirish. Hozirgi zamonaviy pedagogikada o‘qituvchilarni o‘quvchilarga ekologik ta’lim berishga tayyorlash masalasi strategik ahamiyatga ega bo‘lib, barqaror rivojlanish konsepsiyasi doirasida tahlil qilinmoqda. O‘zbekiston Respublikasining 2030-yilgacha bo‘lgan davrda atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasining qabul qilinishi [1] ta’lim sohasida ekologik madaniyatni shakllantirish bo‘yicha tizimli yondashuvni talab etmoqda.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, xalqaro va milliy tadqiqotlarda ekologik ta’limning mazmuni, uning metodik jihatlari hamda o‘qituvchilar kompetensiyasini shakllantirish bo‘yicha turli yondashuvlar mavjud. Jumladan, Stern (2020), Djuang va hammualliflar (2022) ekologik ongini shakllantirishda interdisiplinar yondashuvning samaradorligini ta’kidlaydilar. Ammo, mavjud tadqiqotlarda pedagoglarning professional ekologik tayyorgarligi bo‘yicha empirik ma’lumotlar yetarli emas, bu esa ilmiy bo‘shliqni shakllantiradi.

Mazkur tadqiqot aynan shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan bo‘lib, umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘qituvchilarining ekologik ta’lim borasidagi tayyorgarlik darajasi, muammolari va ularni bartaraf etish imkoniyatlarini tizimli tahlil qilishni maqsad qiladi. Ushbu masala nafaqat pedagogik ta’lim tizimi, balki jamiyatning ekologik barqarorligiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, tadqiqotda ekologik savodxonlik, pedagogik innovatsiya, didaktik transformatsiya, kompetensiyalar paradigmasi kabi ilmiy kategoriyalar o‘rganildi.

Tadqiqot empirik asoslangan bo‘lib, u savolnomalar, intervyular va holatni chuqur o‘rganish (case-study) usuli orqali amalga oshirildi. Faraz sifatida, o‘qituvchilarning ekologik ta’limga oid bilim va ko‘nikmalari amaliy faoliyatda yetarlicha namoyon bo‘lmayotgani nazarda tutildi. Bu holat ta’lim jarayonida metodik qo‘llanmalar, qayta tayyorlash kurslari hamda amaliy treninglarning yetishmasligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Tadqiqotning yangiligi shundaki, u ekologik ta’limdagi real pedagogik amaliyotni ilmiy tahlil asosida ko‘rsatadi, hamda o‘qituvchilarni tayyorlash modeliga oid tavsiyalar ishlab chiqadi. Shu bilan birga, bu tadqiqot milliy ta’lim tizimida ekologik ta’limni institutsionallashtirish borasidagi siyosatni qayta ko‘rib chiqish zarurligini ilmiy asosda ko‘rsatadi.

Maqsad: umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘qituvchilarining ekologik ta’lim borasidagi tayyorgarlik holatini tahlil qilish va uni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Natijalar. Tadqiqot natijalari umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘qituvchilarida ekologik ta’limga oid kognitiv, affektiv va operatsional kompetensiyalar miqdori past darajada shakllanganini ko‘rsatdi. Savolnoma natijalariga ko‘ra, so‘ralgan o‘qituvchilarning 63,4% qismi ekologik mazmundagi darslar o‘tkazishda metodik qiyinchiliklarga duch keladi. Shunga mos ravishda,

o‘qituvchilarning 71,2% qismi ekologiyaga oid fanlararo integratsiya usullarini amaliyotda qo‘llashda bilim va ko‘nikma yetishmovchiligini bildirdi. Empirik tahlillar shuni ko‘rsatdiki, ekologik ta’limning samaradorligi o‘qituvchidagi ekologik tafakkur darajasi, didaktik innovatsiyalarni o‘zlashtirish qobiliyati hamda refleksiv faollik bilan bevosita bog‘liq.

Ta’lim jarayonida kuzatuvlar orqali aniqlandiki, o‘qituvchilar tomonidan qo‘llanilayotgan an’anaviy uslublar ekologik ongni shakllantirishda yetarli emas, bunda keys-stadi, proekt-faoliyat va modellashtirish metodlari deyarli ishlatilmaydi. Xalqaro tajribalar bilan taqqoslash natijalari, respondentlar faoliyatida konstruktiv yondashuv yetishmasligi va kontekstual ta’lim imkoniyatlari to‘liq ishga solinmayotganini ko‘rsatdi. Bu esa pedagoglarni qayta tayyorlash va doimiy kasbiy rivojlantirish dasturlarini qayta ko‘rib chiqish zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Tadqiqot metodologik jihatdan ekologik ta’limda pedagoglarning kognitiv, motivatsion va operatsional kompetensiyalarini aniqlash hamda takomillashtirishga yo‘naltirilgan. Nazariy asos sifatida V. Gromыkoning funksional savodxonlik nazariyasi A.Y.Kuchkinov [2] o‘zining ekologik ta’limga oid tadqiqotlarida ekologik savodxonlik va ijodiy fikrlashning muhimligini ta’kidlagan, bu esa STEAMning integrativ yondashuviga asoslanadi. Shuningdek, Ye.Ya.Arshanskiy [3] ekosistema va texnologik innovatsiyalar o‘rtasidagi aloqaning o‘quvchilarning ekologik bilishini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaganini ko‘rsatdi. I.Tadjibaev, N.Otojanova, Ya.Golovko, N.Beketov, Q.Mambetaliev, A.Kuchkinov, T.Sultonov [4], Sh.Raxmonovning pedagogik texnologiyalar asosida integrativ yondashuvlari [5] va D.Tilbury tomonidan ishlab chiqilgan ustuvor kompetensiyalar modeli [6] tadqiq etildi. Adabiyotlar tahlili natijasida o‘qituvchilarni ekologik ta’limga tayyorlash sohasida metodologik qarama-qarshiliklar va empirik tahlil yetishmasligi aniqlandi. Jumladan, milliy tadqiqotlarda metodlar umumlashtirilgan holda berilgan, xalqaro manbalarda esa kontekstual yondashuv ustunlik qiladi. Shu bilan birga, kognitiv-deontologik yondashuv, faoliyatga asoslangan modellashtirish va refleksiv pedagogika kabi yondashuvlar tadqiqotning asosiy metodologik bazasini tashkil etdi. Ushbu tadqiqotda kontent-tahlil, so‘rovnoma va pedagogik kuzatuv usullari orqali holat tahlili amalga oshirildi.

Muhokama. Olingan natijalar tahlili asosida, umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘qituvchilarida ekologik ta’limni samarali amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan kognitiv, motivatsion va amaliy kompetensiyalar yetarli darajada shakllanmagani aniqlandi. Bu holat milliy ta’lim tizimida ekologik ongni rivojlantirishga qaratilgan davlat strategiyalari (masalan, “Barqaror rivojlanish

maqsadlari” doirasidagi O‘zbekiston Respublikasidagi ekologik ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi) bilan muvofiq emasligini ko‘rsatadi.

Natijalar o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligidagi tizimli bo‘shliqlarni namoyon etib, amalda keys-texnologiyalar, faol ishtirokka asoslangan ta’lim uslublari va interfaol usullardan kam foydalanilishini tasdiqladi. Muammoning yechim sifatida pedagog kadrlarni qayta tayyorlash dasturlarida ekologik ta’limni integratsiyalash, fanlararo yondashuvni keng joriy etish hamda modulli ta’lim tizimlarini ishlab chiqish taklif etiladi.

Quyidagi jadval orqali tadqiqot natijalari va ular asosida keltirilgan asosiy tavsiyalar taqqoslanadi:

Natija	Muhokama va tavsiya
O‘qituvchilarning 63,4% ekologik mazmundagi darslar o‘tkazishda qiyinchilikka duch keladi	Ushbu holat kadrlarni qayta tayyorlash kurslariga zamonaviy metodikalarni joriy etish zarurligini ko‘rsatadi
Ekologiya fanining integrativ o‘rganilishi zaif	Fanlararo bog‘lanish asosida modulli ta’lim dasturlari yaratish zarur
Keys-texnologiyalar va modellashtirish kam qo‘llaniladi	Ta’lim jarayoniga innovatsion, kontekstual metodlarni integratsiya qilish tavsiya etiladi
Xalqaro tajribalardan yetarlicha foydalanilmaydi	YuNESKO, OECD kabi xalqaro tashkilotlar metodikalarini lokal sharoitga moslash lozim

Natijalarni umumlashtirib aytish mumkinki, tadqiqot gipotezasi tasdiqlandi: ekologik ta’limni samarali tashkil etishda o‘qituvchi kompetensiyalarining rivojlanishi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot kelgusi ilmiy izlanishlarda mikrodidaktik tahlillar va muqobil intervension modellarni sinovdan o‘tkazish asos bo‘lishi mumkin.

Xulosa. Tadqiqot natijalari o‘qituvchilarni ekologik ta’limga tayyorlashda kognitiv, motivatsion va amaliy kompetensiyalarning o‘zaro integratsiyasi zarurligini tasdiqladi. Samarali ekologik ta’lim uchun fanlararo yondashuv, interfaol metodlar va keys-texnologiyalar asosiy pedagogik shart sifatida tavsiya etiladi. Tizimli metodologik qayta ko‘rib chiqish va qayta tayyorlash kurslarini transformatsiya qilish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2030-yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5863-son farmoni. Toshkent, 2019-yil 30-oktyabr.

2. Yuldashovich K.A. Steam integrated educational technology in enhancing eco-learning effectiveness // European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 11. – S. 01-05.

3. Арчанский, Е.Я. STEAM-образование: от модели к практической реализации / Е.Я. Арчанский, Н.С. Сологуб // Адукасыя и вхаванне. – 2020. – № 9. – С. 22–30.
4. Tadjibaev, I., Otojanova, N., Golovko, Ya., Beketov, N., Mambetaliev, Q., Kuchkinov, A., Sultonov, T. (2025). Optimizing electrokinetic clay soil improvement using calcium dioxide solutions: a comprehensive approach, “EUREKA: Physics and Engineering”, 2, 1–12. <https://doi.org/10.21303/2461-4262.2025.003727>
5. Raxmonov Sh.A. (2021). O‘qituvchilarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tayyorlash. O‘zMU Jurnal, №1, b. 45–50.
6. Tilbury, D. (2011). Education for Sustainable Development: An Expert Review of Processes and Learning. UNESCO Publishing.

O‘QUVCHILARDA TABIIY-ILMIY TAFAKKURNI TABIIY FANLAR ASOSIDA SHAKLLANTIRISH BORASIDA NAZARIY TUSHUNCHALAR

Ochilov Fariddun Izatulloevich,
Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrası
dotsenti v.b., p.f.f.d. (PhD).

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tabiiy fanlar asosida tabiiy-ilmiy bilimlarini shakllantirish hamda Oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining Tabiiy fanlar bo‘yicha kasbiy bilim, ko‘nikma va tabiiy-ilmiy tafakkurini tarkib toptirish borasida nazariy tushunchalar 1-sinf “Tabiiy fanlar” darsligi misolida tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Tabiiy fanlar, tabiiy-ilmiy tafakkur, tabiat, tabiiy hodisalar, borliq, jonli va jonsiz tabiat, hayvonot va nabotot olami, boshlang‘ich ta’lim.

Yangi O‘zbekiston sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim va ko‘nikmalarini zamonaviy talablar asosida shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun boshlang‘ich ta’limda o‘qitiladigan Tabiiy fanlar o‘quv fanlari bo‘yicha o‘quvchilarning bilimi, ko‘nikmasi hamda ilmiy-tabiiy tafakkurini shakllantirish taqozo etiladi. Shu jihatdan bu o‘rinda oliy pedagogik ta’lim jarayonida Tabiiy fanlarning predmeti, maqsadi, vazifalari va tadqiqot metodlari masalalari bo‘yicha tahlilga etiboringizni tortamiz.

Tabiiy fanlar – bu ta’lim tizimida, jumladan, boshlang‘ich ta’limda tabiat, hayvonot va nabotot olami to‘g‘risida bilim beruvchi hamda o‘quvchilarning mazkur masalalar bo‘yicha ko‘nikma va tabiiy-ilmiy tafakkurini shakllantiruvchi

o‘quv fanlari majmuidir [2]. Mamlakatimiz boshlang‘ich ta’lim jarayonida Tabiiy fanlarni o‘qitish XX asrning 20-yillarida amaliyotga joriy etilgan. Bu borada jadid pedagoglarining yondashuvlari va metodik tavsiyalari qabul qilingan. Misol tariqasida jadid pedagogi Mahmudxo‘ja Behbudiyning (1875-1919) “Umumiy Jo‘g‘rofiya” dastlabki darsligi boshlang‘ich ta’limda tabiiy fanlarni o‘qitishning yaqqol asoslaridan biri sifatida bo‘lganligini eslatib o‘tish joiz [1]. Shu ma’noda boshlang‘ich sinflarda Tabiiy fanlarni o‘qitish mamlakatimizda 100 yillik tajribaga ega. Bu borada mamlakatimiz tajribasi G‘arb davlatlari tajribasi bilan hamohang hisoblanadi.

Oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining Tabiiy fanlar bo‘yicha kasbiy bilim, ko‘nikma va tabiiy-ilmiy tafakkurini tarkib toptirish muhim ahamiyatga ega. Shu jihatdan Tabiiy fanlar *predmetini* quyidagilar tashkil qiladi:

- 1) tabiat va tabiiy hodisalar to‘g‘risida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga ilmiy bilim berish;
- 2) hayvonot va nabotot olami to‘g‘risida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik ko‘nikmasini tarkib toptirish;
- 3) bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini boshlang‘ich ta’limda Tabiiy fanlarni o‘qitishga tayyorlash.

Mamlakatimiz 1-sinf o‘quvchilari uchun mo‘ljallangan Tabiiy fanlar o‘quv fani darsligida jonli va jonsiz tabiat to‘g‘risida quyidagicha ma’lumot berilgan [3]:

E’tibor berilsa, tabiiy tasvirlar vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga jonli va jonsiz tabiat to‘g‘risida tasavvur berilgan. Bunda o‘qitishning amaliyotdan nazariyaga metodiga asoslanilgan. Shu ma’noda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi ushbu o‘quv materialini bo‘yicha quyidagilarni o‘zlashtirishi va boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga tushuntirish ko‘nikmasini egallashi kerak:

birinchidan, jonli tabiat – bu tabiiy vujudga keladigan va rivojlanadigan tirik mavjudot ko‘rinishidir, daraxtlar, gullar va h.k.;

ikkinchidan, jonsiz tabiat – bu inson tomonidan yaratilgan narsalar va predmetlar majmuidir, soat, akvarium va h.k.;

uchinchidan, darslikdagi jonli va jonsiz tabiat shakllarini sharhlab berish.

Shu tariqa bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari tabiat va tabiiy hodisalar to‘g‘risida kasbiy bilim va ko‘nikmalarni egallashi muhim ahamiyatga ega. Bu o‘rinda ta’kidlash lozimki, talabalar boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga tabiiy hodisalar to‘g‘risida tushuncha berish ko‘nikmasini egallashi taqozo etiladi. Fasllar, yomg‘ir, qor, zilzila kabi tabiiy hodisalar asoslari bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari tomonidan tizimli o‘zlashtirilishi tavsiya etiladi. Oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining boshlang‘ich ta’limda Tabiiy fanlarni o‘qitish *maqsadi* bo‘yicha kasbiy bilimga ega bo‘lishi muhim masaladir. Shu jihatdan boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga Tabiiy fanlarni o‘qitishning asosiy maqsadini ularga jonli va jonsiz tabiat hamda tabiiy hodisalar to‘g‘risida ilmiy ma’lumot berish tashkil qiladi. Bunda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining jismoniy, ruhiy va aqliy imkoniyatlari hisobga olinib, turli tasvirli va multimediali vositalardan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Shu nuqtai nazardan, Oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga tabiat va tabiiy hodisalar to‘g‘risida ilmiy bilim berish muhim masaladir. Unga ko‘ra, *tabiat* – aniq borliqdir, u tabiiy qonuniyatlar asosida rivojlanadi. Tabiat Quyosh sistemasidagi tirik mavjudot uchun hayot tizimiga ega moddiy borliqdir. Shu jihatdan Koinot tizimidagi Yer jismi tabiat hodisasi sifatida o‘rganiladi va o‘zlashtiriladi. Tabiatda mavjud qonuniyatlar va olamning tuzilishi asosida yuzaga keladigan jarayon *tabiiy hodisalar* hisoblanadi. Shu ma’noda tabiat va tabiiy hodisalar uyg‘unlikda mavjud bo‘lib, ular to‘g‘risida bilim va ko‘nikmalar o‘zlashtirib boriladi. Tabiat va tabiiy hodisalar inson hayoti va faoliyatiga bevosita bog‘liq jarayon bo‘lib, u to‘g‘risida ma’lumotga ega bo‘lish insonning tirik mavjudot tarzidagi faoliyatini ongli yo‘lga qo‘yishga asos bo‘ladi.

Oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘quvchilarga *hayvonot va nabotot olami* to‘g‘risida ma’lumot berish metodikasi bilan qurollanishi muhim ahamiyatga egadir. Shu jihatdan hayvonot olami yovvoyi va uy hayvonlari turlariga bo‘linadi. Yovvoyi hayvonlar tabiatda mavjud bo‘lgan va bugungi kunda mamlakatimiz qo‘riqxonalarida namuna sifatida saqlanayotgan tabiiy hayvonlar majmuidir. Bo‘ri, Yo‘lbars, Ayiq shular jumlasidandir. Uy hayvonlari inson tomonidan o‘zlashtirilgan va ular tomonidan parvarishlanadigan hayvonlar majmuidir. Ot, Qo‘y, Echki kabilar shular jumlasidandir. Eslatib o‘tish joizki, uy hayvonlarining turlari yovvoyi hayvonlar shaklida ham mavjud.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari boshlang‘ich ta’limda Tabiiy fanlarni o‘qitishga *tayyorlanadi*. Bunda talabalar 1-4 sinf Tabiiy fanlar o‘quv fanlari materiallarini o‘zlashtirishi va ularda berilgan mavzular bo‘yicha qo‘shimcha ilmiy ma’lumotlarni o‘zlashtirishi kerak. Shu ma’noda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari tabiat, tabiiy hodisalar, hayvonot va nabotot olami

hamda insonning ular bilan uyg‘unligi to‘g‘risida bilim va ko‘nikmalarni egallashi taqozo etiladi. Buning uchun O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasidagi tabiat, tabiiy hodisalar, hayvonot va nabotot olami to‘g‘risidagi ma’lumotlarni o‘zlashtirish tavsiya etiladi va bu talabalar uchun Tabiiy fanlarni boshlang‘ich sinflarda o‘qitishga tayyorlanishidagi asosiy tayanch manba hisoblanadi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, boshlang‘ich ta’lim Tabiiy fanlarining predmeti va maqsadi oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini ushbu o‘quv fanlarining mazmuni, mohiyati bilan qurollantirish va ularni mazkur jarayonga tayyorlashdan iborat. Boshlang‘ich ta’limda Tabiiy fanlarning nazariy masalalari bo‘yicha ana shunday tushunchalarni egshallash muhim ahamiyatga egadir. Buning uchun bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining Tabiiy fanlarni o‘qitish nazariyasi bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalarini tarkib toptirish muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmudxo‘ja Behbudiy. Tanlangan asarlar. – T.: “Ma’naviyat”. 2006
2. Pedagogika: ensiklopediya. II jild / Tuzuvchilar: jamoa. – Toshkent. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2015. – 376 b.
3. Suyarov K.T. [va boshq.]. Tabiiy fanlar [Matn]: 1-sinf uchun darslik. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2021. – 88 b.

O‘QUVCHILARNING TABIIY-ILMIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA TABIIY FANLARNI O‘QITISHNING INNOVATSION YONDASHUVLARI

Ochilov Fariddun Izatulloevich,

*Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi”
kafedrasi dotsenti v.b., p.f.f.d. (PhD).*

Rajabboyeva Mahliyo O‘tkirbek qizi,

Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada tabiiy fanlarni o‘qitishda umumta’lim maktablari o‘quvchilarida tanqidiy fikrlashni va yuqori darajadagi qobiliyatlarni rivojlantirishda tabiiy fanlar ta’limining muhim roli hamda 5E modeli asosida darslarni tashkil etish afzalliklari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: tabiiy fan, innovatsiyalarni o‘rganish, tanqidiy fikrlash, 5E modeli, “Aqliy hujum” metodi.

So‘ngi yillarda mamlakatimiz ta’lim tizimida o‘qitishning yangi usullarini qo‘llab, ta’lim jarayonini sifat jihatidan tubdan takomillashtirishga, o‘sib

kelayotgan yosh avlodni har tomonlama bilimli, teran fikrlaydigan, dunyoqarashi keng, ijodkor qilib tarbiyalashga ustuvor vazifa sifatida qaralmoqda. Bu esa zamon talabidan kelib chiqqan holda fanlarni o‘qitishda, jumladan, “Tabiiy fanlar” (Science) darslarida o‘quvchilarga amaliy kompetensiyalarni shakllantirishga undaydigan zamonaviy ta’lim usullaridan foydalanish muhim ekanligini anglatadi. [3; 3-b.]

Tabiiy fanlar – insonni, uning sog‘ligini, shuningdek butun atrof-muhitni: tuproq, atmosfera, umuman yerni, kosmosni, barcha tirik va jonsiz jismlarni tashkil etuvchi moddalar va ularning o‘zgarishini o‘rganadigan fandır. Tabiiy fanlarning afzalliklari shundan iboratki, fan orqali o‘quvchi olamning yaxlit, ajralmas bir butunligini anglaydi, ilmiy dunyoqarashi shakllanadi. Natijada, PISA, TIMSS kabi xalqaro tadqiqotlarda muvaffaqiyatli ishtirok etish imkoniyati kengayadi.

Bugungi kunda deyarli barcha davlatlar ta’lim tizimida o‘qitish strategiyasi qanday bo‘lishi kerakligi haqida izlanishlar olib bormoqda. Ta’lim qamrovi nuqtai nazaridan juda ham ko‘p imkoniyatlar yuzaga keldi. Hozirgi kunda dunyoda inson kapitali, intellektual salohiyat, innovatsion g‘oyalar, yuqori texnologiyalar shiddatli va barqaror taraqqiyotning mustahkam poydevori hisoblanadi.

2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida ta’lim va ilm-fanni rivojlantirish, ta’limning uzluksizligini ta’minlash, zamonaviy ehtiyojlarga mos malakali kadrlar tayyorlash, global innovatsion indeksda O‘zbekiston pozitsiyasini yaxshilash, tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlashning zamonaviy mexanizmlarini joriy qilish maqsadida mamlakatimizda ta’lim tizimi rivojlanishining asosiy g‘oyalari o‘quvchilarda yuqori darajadagi kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishning metodik tizimini ishlab chiqish lozimligi belgilandi [1].

Tanqidiy fikrlash – o‘qish predmeti emas, balki o‘qitish natijasidir. Bu g‘oyalarni va ularning ahamiyatini ham ko‘p fikrlilik nuqtai nazaridan ko‘rib chiqish hamda ularni boshqa g‘oyalar bilan taqqoslashdir. Tanqidiy fikrlashning ahamiyati shundan iboratki, unda yangi bilimlarni mustaqil tanlangan maqsad uchun ishlatish o‘quvchida kuchli bo‘ladi. Tanqidiy fikrlovchilar taxminlarni aniqlashga, noto‘g‘ri fikrlarni aniqlashga va to‘g‘ri xulosaga kelish uchun dalillarga asoslangan detallardan foydalanishga qodir bo‘lishlari kerak.

5E modeli ta’lim jarayonida keng qo‘llaniladigan pedagogik yondashuv bo‘lib, u o‘quvchilarning bilim olish jarayonini faol va samarali tashkil etishga qaratilgan. Bu yondashuv dastlab AQShda BSCS tashkiloti tomonidan 1987-yil ishlab chiqilgan. [4]

5E modeli tavsifi:

1. Engage (Jalb qilish): O‘quvchilarni yangi mavzuga qiziqtirish va ularga mavjud bilimlarni faollashtirish imkonini berish.

2. Explore (Tadqiq qilish): O‘quvchilarni mustaqil o‘rganish va tajriba orqali bilim olish jarayoniga jalb etish.

3. Explain (Tushuntirish): O‘quvchilar o‘z kuzatuvlari asosida xulosalar chiqarib, o‘rgangan bilimlarini tushuntirishga o‘rganadilar.

4. Elaborate (Chuqurlashtirish): Olingan bilimlarni yangi sharoitlarda qo‘llash va kengaytirish.

5. Evaluate (Baholash): O‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini baholash, shu jumladan o‘z-o‘zini baholash.

Bu yondashuv hozirda ko‘plab mamlakatlarda STEM (fan, texnologiya, muhandislik va matematika) ta’limini rivojlantirishda asosiy pedagogik model sifatida foydalanilmoqda.

Tabiiy fanlarni o‘qitishda 5E modelining afzalliklari:

- O‘quvchilarning dars jarayonida faol ishtirok etishini ta’minlaydi.
- Mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.
- Nazariy bilimlarni amaliy tajribalar bilan bog‘lash imkonini yaratadi.
- O‘quvchilarning fanlarga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

“Aqliy hujum” metodi muayyan mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qo‘llaniladigan metod hisoblanadi. Bu metod o‘quvchilarni muammo xususida keng va har tomonlama fikr yuritish, shuningdek, o‘z tasavvurlari va g‘oyalaridan ijobiy foydalanish borasida ma’lim ko‘nikma hamda malakalarni hosil qilishga rag‘batlantiradi. Ushbu metod yordamida tashkil etilgan dars jarayonida ixtiyoriy muammolar yuzasidan bir necha original yechimlarni topish imkoniyati tug‘iladi. Mazkur metodni qo‘llashdan asosiy maqsad o‘quvchilarni muammo xususida keng va chuqur fikr yuritishga yo‘naltirishdan iborat. Ushbu metod umumta’lim maktablarida tabiiy fanlarni o‘qitishda yuqori darajadagi tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari, bilimli qaror qabul qiluvchi shaxs bo‘lib yetishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tabiiy fanlar – bu bolaning atrof-muhitga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, bu fanning afzalliklari juda ko‘p, masalan, 2-sinf tabiiy fanlar darsligi [2]ni tahlil qilsak. Darslikda berilgan mavzular, topshiriqlar ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tabiatga, hayvonlarga, ob-havoga bo‘lgan qiziqishini, munosabatini ijobiy tarafga o‘zgartiradi. Shu bilan birga, bu ma’lumotlar bolalarning kuzatish va fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirishga qaratilgan. O‘quvchilarga amaliy bilimlar berish bilan birga ushbu fan hayot bilan bog‘liq bo‘lgani uchun bolalar o‘z atrofidagi hodisalarni tushunishni o‘rganadi, masalan: nima uchun yomg‘ir yog‘adi?, o‘simliklar qanday qilib o‘sadi?, quyosh qaysi tarafdin chiqadi? kabi savollarga javob topa olishadi. Nafaqat sayyoralar oy, kun, yil, fasllarni va butun yer yuzidagi davlatlarning iqlimi va joylashishini ham o‘rganishadi.

Xulosa. Darsliklarimiz tahlili shuni ko‘rsatadiki, Tabiiy fanlarni o‘qitishda umumta’lim maktablari o‘quvchilarida yuqori darajadagi qobiliyatlarni rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar, 5E modeli va “Aqliy hujum” metodlari asosida darslarni tashkil etish samarali hisoblanadi. Ushbu fan hayot bilan bog‘liq bo‘lganligi uchun o‘quvchilar o‘z atrofidagi hodisalarni tushunishni o‘rganadi, erta yoshdan boshlab bolalarda ilmiy tushunchalar bilan tanishish imkoni yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 28-fevraldagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida” gi PF-27-son Farmoni.
2. Umuviy o‘rta ta’lim maktablarining 2-sinfi uchun darslik, II qism / O.E.Tigay. – Toshkent. “Novda Edutainment”, 2023. 104 b.
3. Abdimurotov O.U. Boshlang‘ich ta’limda tabiiy fanlar, Toshkent. “City of book”, 2023. – 233 bet.
4. Yunusova, N. (2025). Tabiiy fanlarni o‘qitishda 5e yondashuv asosida dars mashg‘ulotlarini tashkil etish. Modern Science and Research, 4(2), 790-795.

XALQARO HAMKORLIK ASOSIDA TALABALAR EKOPEDAGOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHGA OID TADQIQOTLARNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Raximova Nuquljon Yusupovna,
*Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va amaliyoti”
kafedrasi o‘qituvchisi.*

Annotatsiya. Maqolada ta’limdagi islohotlar va bo‘lajak pedagoglar ekologik kompetentligini rivojlantirishda ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish, xalqaro tajribalarga tayanib talabalarda ekopedagogik savodxonlikni amalga oshirish ta’kidlab o‘tilgan. Shuningdek, bo‘lajak pedagog kadrlarning ekologik kompetensiyalarni rivojlantirish jarayoniga tayyorlashda zamonaviy ta’limga qo‘yiladigan talablar va xalqaro tajribalar asosida ekopedagogik kompetentlikka tizimli yondashuvning o‘ziga xos xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: talabalar, ta’lim, ekopedagogika, kompetensiya, rivojlantirish, tizimli yondashuv.

Mamlakatimizda islohotlar natijalari joriy qilinayotgan oliy ta’lim tizimida pedagogik kadrlar tayyorlash bo‘g‘ini muhim o‘rin egallaydi. Oliy ta’lim jarayonining o‘ziga xos xususiyatlari bo‘lajak pedagogik kadrlarni talabalar ongiga

yanada ko‘proq ta’sir qilayotgan globallashuvning ijobiy va salbiy jihatlarini o‘quv jarayonidagi ifodasidir. Globallashuvning oliy ta’lim tizimiga ta’sirini ma’naviy, iqtisodiy, axloqiy jihatlarini bo‘lajak bakalavrlarga tushuntirish, innovatsion materiallar asosida o‘tkaziladigan ma’ruzalar va amaliy mashg‘ulotlar natijasida amalga oshirish mumkin. “Mamlakatimizni isloh etish va demokratlashtirish jarayoni hech qachon ortga qaytmaydigan, qat’iy va izchil tus olgani, odamlarimiz o‘zgarib, ularning siyosiy va fuqarolik faolligi oshayotgani, ongu tafakkuri yuksalib, yon atrofda bo‘layotgan barcha voqea-hodisalarga daxldorlik tuyg‘usi, ertangi kunga ishonchi oshib borayotgani misolida ko‘rish, anglash qiyin emas” [3]. Ekologiyaning dolzarb masalalari, ijtimoiy ekologik muammolar yechimi va ushbu bo‘yicha pedagog mutaxassislarning o‘rni masalasi dunyoning yetakchi ilmiy markazlari hamda oliy ta’lim muassasalari, jumladan, University of Stenford (AQSh), University of Oxford (Buyuk Britaniya), University of Florence (Italiya), Universitet Toxoku (Yaponiya), Moskva davlat pedagogika universitetida, A.I.Gertsen nomli Rossiya davlat pedagogika universitetida, M.V.Lomonosov nomli Moskva davlat universitetlari (Rossiya Federatsiyasi)da olib borilmoqda [2]. Bo‘lajak pedagoglarda ekologik ta’limni rivojlantirish bo‘yicha jahonda olib borilgan tadqiqotlar asosida qator ilmiy natijalar olingan. Xususan: AQShning Stenford universiteti olimlari tomonidan iqlimning keskin o‘zgarishi va tabiat haqidagi tushunchalarni atrof-muhitga oid videofilmlar asosida tashkil etishning kiber ta’lim dasturi yaratilgan; Buyuk Britaniyaning Oxford universiteti tadqiqotchilari qator izlanishlar asosida ekologik barqarorlik va ijtimoiy adolatning o‘zaro bog‘liq muammolarini hal qiladigan, maqsadli o‘zgaruvchan ta’limning shart-sharoitlarini aniqlagan; Italiyaning Florence universiteti olimlari ijtimoiy jamiyatning barqaror rivojlanishda ekologik ta’lim orqali talabalardagi kontseptual o‘zgarishlarni rag‘batlantirish metodikasi ishlab chiqilgan. Shuningdek, Yaponiyaning Toxoku universiteti olimlari tomonidan inson faoliyatining atrof-muhitga salbiy ta’siri va bakalavrlar ta’limida atrof-muhitni muhofaza qilish tushunchalarini o‘qitishda onlayn ekologik ta’lim tarmog‘i dasturi yaratilgan.

Pedagogika universitetining bir guruh olimlari tomonidan tabiiy resurslardan ratsional foydalanish, ijtimoiylashuv va ekologik tarbiyani, inson kamolotini rivojlantirishga oid targ‘ibot markazlari tashkil etilgan. Ushbu mamlakatning A.I.Gertsen nomli davlat pedagogika universiteti pedagog olimlari o‘z izlanishlarida yoshlar tarbiyasida atrof-muhitni asrash, qo‘riqlash va tabiiy resurslardan samarali foydalanishni rivojlantirish bo‘yicha ilmiy natijalarni qo‘lga kiritishgan. M.V.Lomonosov nomli Moskva davlat universiteti esa inson ekologiyasi muammolari, ekologiyaning biologiya va tabiiy resurslar bilan o‘zaro aloqadorligi, insonning antropologik faoliyatiga bog‘liqligi bo‘yicha har yili seminarlar o‘tkazishni yo‘lga qo‘yilgan. Dunyoda oliy ta’lim muassasalari bo‘lajak

pedagoglarining ekologik kompetentlikni rivojlantirish bo‘yicha bir qator ustuvor yo‘nalishlarda ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda. Jumladan: bo‘lajak pedagoglar ekologik tahdidlarning oldini olishda tabiatni uqish qobiliyatini rivojlantirish texnologiyalari; ta’limda ekologik muammolarni bartaraf etish siyosati va ekologik ta’lim va tarbiyaning o‘quv-me’yoriy ta’minotini takomillashtirish; pedagogika sohasida tahsil oluvchi talabalarining ekologik bilimlarini rivojlantirish nazariyasi va amaliyoti; bo‘lajak o‘qituvchilarda tabiat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarning ijtimoiy-madaniy modelini takomillashtirish; ta’lim muassasalari talabalarida ekopedagogik tafakkur va harakatlarni amalga oshirish mexanizmini takomillashtirish. Ta’lim tizimiga ekopedagogik yondashuv asosida bo‘lajak pedagoglar ekologik kompetentligini rivojlantirish, ularda pedagogik faoliyat va nazorat muhitining o‘zaro ta’sirlashuvi mexanizmlari quyidagi jarayonlarni o‘z ichiga oladi: – bo‘lajak pedagoglarda ekologik kompetentlikni rivojlantirishning asosiy maqsadi davlat buyurtmasi va jamiyat talablariga muvofiq oliy pedagogik ta’lim muassasalarida malakali kadrlar tayyorlash; – Davlat ta’lim standartlarida bitiruvchining pedagogik faoliyatida o‘qituvchilik, tarbiyachilik, o‘quv-metodik, ishlab chiqarish va ilmiy-tadqiqot vazifalarini amalga oshirishi nazarda tutilgan. Bo‘lajak pedagoglar ekologik kompetentligini rivojlantirishda ta’lim mazmuni, o‘quv reja, dasturlar, ta’lim shakli, metod, vositalari va darsliklar, elektron axborot ta’lim resurslari hamda boshqa didaktik materiallar, o‘quv-metodik qo‘llanmalar, laboratoriya jihozlari, ta’lim texnologiyalari va boshqalardan foydalanish asosida aniqlanadi. Talabalar kelgusida pedagogik faoliyatni amalga oshirish, nazariy bilimlar va psixomotorik harakatlar asosida amaliy ko‘nikmalarni real sharoitda qo‘llash maqsadida malakaviy pedagogik amaliyot tashkil etiladi. Bunda talabalar ta’lim jarayonida egallangan ekologiyaga oid kompetensiyalarni namoyon etish; pedagogik faoliyati jarayonida – ekologik kompetentlikka ega, malakali kadrlarning tayyorlanganligini aniqlash va tahlil qilib borish uchun faoliyat monitoringi amalga oshirildi. Talabalarda ekopedagogik kompetentlikni rivojlantirishga ta’sir etuvchi obyektiv va subyektiv omillarining ahamiyati muhim hisobladi. Jumladan, globallashtirish tufayli ekologik muammolar mamlakatimizning qator hududlarida chigallashganligi kuzatilmoqda. Bunday holat pedagogika fanlari vakillarining zimmasiga ekologik masalalarni hal qilish va uning ilmiy yechimini topish muammosi bilan shug‘ullanish mas’uliyatini oshirmoqda. “Shu borada ham jismoniy, ham ma’naviy yetuk, o‘z mustaqil fikriga ega, oqni qoradan ajratishga, taraqqiy topgan davlatlardagi tengdoshlari bilan bellashishga qodir bo‘lgan barkamol avlodni tarbiyalash, ularning sog‘ligini asrash, hayotga yo‘llashda oilaning o‘rnini hech narsa bilan baholab bo‘lmashligini biz yuksak qadrlaymiz

Ekologik muammolarning ijtimoiy masalalari inson va uning faoliyati natijasida vujudga kelayotgan ijobiy hamda salbiy jihatlarini bo‘lajak pedagoglar ham chuqur tahlil qilishmoqda. Muammoning dolzarbligi uning bevosita shaxs barkamolligiga erishish, jamiyat a‘zolarining ekologiyaga tolerant munosabatda bo‘lishlari, milliy iqtisodiyotimizning barqaror taraqqiyotini ta‘minlash va mamlakatimizni jahondagi rivojlangan davlatlar qatoridan o‘rin olishini ta‘minlash strategiyasi bilan bog‘liqdir. Talabalar ekologik kompetentligini rivojlantirishiga ta‘sir etuvchi obyektiv va subyektiv omillar mavjud. Obyektiv omillarga quyidagilarni: a) megaomillar: kosmos, yer shari va planetar jarayonlar; b) makroomillar: mamlakat, davlat, xalq, jamiyat, madaniyat; v) mezoomillar: etnos (millat), hududiy shart-sharoitlar, shahar va qishloqlar, yashash joyidagi ommaviy aloqa tarmoqlari; g) mikroomillar: oila, maktab, do‘stlar, tengqurlar, ta‘lim muassasalarini o‘z ichiga oladi. Subyektiv omillarga talabaning ichiki ehtiyojlari, qiziqishlari, hayotiy munosabatlari mazmunini anglashi kiradi. Bunday ta‘sir etuvchi omillar bo‘lajak pedagoglar tayyorlashda zarur bo‘lgan ekologik ta‘lim-tarbiya vositalaridan samarali foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lgan tizimli yondashuvni taqozo etadi. Ta‘kidlash joizki, dunyo olimlari tomonidan amalga oshirilgan ilmiy tadqiqot ishlari bir-biridan farq qilsa-da, ularning mazmunida yosh mutaxassislarning ekopedagogik kompetentlikni rivojlantirish yotadi. Ta‘limdagi islohotlar va uning modernizatsiyalashuvi professor o‘qituvchilardan dars jarayonida talabalarda ekopedagogik kompetentlikni rivojlantirish tashabbuskorligini, unga ijodiy yondashuvni, mustaqil fikrlashni talab qiladi. Oliy pedagogik ta‘limdagi dars – pedagogik ijodkorlikning asosiy maydonidir. Shunday ekan, pedagoglarning asosiy ehtiyoji – talabalarga ekopedagogikani o‘rgatish, uning mohiyatini etkazib berish kabi vazifalar – aynan dars jarayonida amalga oshiriladi. Binobarin, dars oliy pedagogik ta‘lim jarayonini tashkil qilishga nafaqat innovatsion, integratsion va ekopedagogikani o‘qitishga tizimli yondashuvni talab etadi. Ta‘lim tizimi isloh qilinayotgan hozirgi jarayonda talabalarlarga ekopedagogikaga oid bilimlarni berish, ularni erkin, mustaqil fikrlay oladigan kadrlar qilib tarbiyalashda, ta‘limning imkoniyatlari va mohiyatini chuqur anglash hamda amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bo‘lajak pedagoglar ekologik kompetentligini rivojlantirishda ta‘lim-tarbiya jarayonini tashkil etish, oliy ta‘lim muassasalarining O‘zbekiston ekologik harakati jamoat, nodavlat va notijorat tashkilotlari bilan hamkorligini yo‘lga qo‘yish, ta‘lim-tarbiyaning innovatsion usullari hamda xalqaro tajribalarga tayanib kelajak avlod ta‘lim-tarbiyasida ekologik savodxonlikni amalga oshirish bo‘lajak o‘qituvchining ekologik kompetentligiga bog‘liq. Demak, talabalarni ekopedagogik kompetentligini rivojlantirish jarayoniga tayyorlashda zamonaviy ta‘limga qo‘yiladigan talablarni takomillashtirishni taqozo etadi.. Oliy ta‘lim

muassasalarida bo‘lajak pedagoglarning ekologik kompetentligini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Inoue M., Oishi Ya. Creating educational goals for forest education. Based on an analysis based on school education. / Journal of the Japan Forest Society / Volume 96 (2014) № 1, pages 26-35.
2. Murtozayeva M.M. Oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak pedagoglarning ekologik kompetentligini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish // Ped. fan. dok. diss. avtoref. – T.: 2022. – 68 b.
3. Murtozayeva M.M. Talabalarda ekologik kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini takmorlashtirish // Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. – Namangan, 2022. – 4-son. – B. 710-714 (13.00.00; №30).
4. Roczen, N. (2011). Environmental competence: the interplay between connection with nature and environmental knowledge in promoting ecological behavior. Technische Universiteit Eindhoven. <https://doi.org/10.6100/IR719557>
5. Schick, A. Ökologische Bildung in der Evangelischen Erwachsenenbildung Bayern – zwischen Programm und Realität. – Hamburg, 2020, s. 586.
6. Экологическая энциклопедия: в 6 томах /авторы-составители: К.С.Лосев., В.И.Данилов-Данильян/. - Москва: Энциклопедия, 2019. – 652.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH TA’LIM ZET-AVLOD PEDAGOGIK KADRLARNING EKOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA STEAM TEXNOLOGIYALARI

Tilavova Sayora Bekmuratovna,

Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrası o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada Zet-avlodga mansub bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining ekologik kompetentligini rivojlantirishda STEAM ta’limi imkoniyatlari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’limda integrativ yondashuv orqali ekologik ong, mas’uliyat va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. STEAM ta’limi fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika sohalarini birlashtirgan holda atrof-muhitga bag‘rikeng munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Zet-avlod, bo‘lajak o‘qituvchi, boshlang‘ich ta’lim, ekologik kompetentlik, STEAM ta’limi, innovatsion yondashuv, fanlararo integratsiya, ekologik ong, amaliy ko‘nikma, ta’lim texnologiyalari.

Kirish. Boshlang‘ich ta’lim sohasidagi kelajakdagi Z-avlod o‘qituvchilari ekologik kompetentlikni shakllantirish va global ekologik muammolarni bartaraf etishda strategik ahamiyatga ega sub’ektlar sifatida namoyon bo‘lishi lozim. O‘zbekiston Respublikasining 2030-yilgacha bo‘lgan davrda atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasining qabul qilinishi [1] ta’lim sohasida ekologik madaniyatni shakllantirish bo‘yicha tizimli yondashuvni talab etmoqda. Mazkur maqsadga erishishda STEAM ta’lim modeli o‘zining fanlararo integrativ xususiyati bilan pedagogik amaliyotda innovatsion platformalarni yaratish imkoniyatini beradi. STEAM ta’limi orqali tabiiy va aniq fanlarning sinergetik uyg‘unligiga erishish, o‘quvchilarda ekologik itoatkorlik, kreativ fikrlash va kompleks muammolarni hal etish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu asosda, ekologik kompetentlikni shakllantirishda STEAM yondashuvning metodologik bazisi zamonaviy ta’limni modernizatsiya qilishning samarali vositasi sifatida ko‘riladi. Tadqiqotning maqsadi – boshlang‘ich ta’limda mazkur konsepsiyani samarali joriy etish imkoniyatlarini tahlil qilish, hamda yosh pedagoglarni ekologik tahdidlarga nisbatan tizimli bilim va amaliy ko‘nikmalar bilan ta’minlashdan iborat.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, STEAM ta’limi asosida ekologik kompetentlikni rivojlantirish, boshlang‘ich ta’limda o‘qituvchilarning ekologik savodxonligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. O‘quvchilarning ekologik masalalarga bo‘lgan munosabatlari va ularning hayotga ekologik taassurotlar bilan yondashish qobiliyatlari shakllantiriladi. Ekologik kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan integrativ dasturlar, ekologik tafakkurni, ijodiy va tanqidiy fikrlashni kuchaytirishga imkon yaratadi. STEAMning metodologik asoslari ekosistemalarning biofizik va antropogen tuzilmalarini o‘rganishga yo‘naltirilgan o‘quv va tadqiqot ishlarida ko‘p tomonlama bilimlarning muvofiqlashuviga yordam beradi. Ekologik savodxonlikni oshirishda fanlar va texnologik bilimlarni o‘zaro integratsiyalashtirish, o‘quvchilarning muammolarni yechishdagi jarayonlarni boshqarish qobiliyatlarini takomillashtiradi. Ushbu natijalar, STEAM ta’limi asosida ekologik kompetentlikni rivojlantirishning samarali va zamonaviy usullarini o‘qituvchilarning malakasini oshirishda hamda ularni jamiyatda ekologik muammolarga nisbatan javobgarlik va hamkorlikka undashda muhim vazifa sifatida ko‘rsatadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim zeta-avlod o‘qituvchilarining ekologik kompetentligini rivojlantirishda STEAM ta’limi tizimining metodologik imkoniyatlari haqidagi tadqiqotlar bir necha asosiy yo‘nalishlarga yo‘naltirilgan. A.Y.Kuchkinov [2] o‘zining ekologik ta’limga oid tadqiqotlarida ekologik savodxonlik va ijodiy fikrlashning muhimligini

ta’kidlagan, bu esa STEAMning integrativ yondashuviga asoslanadi. Shuningdek, Ye.Ya.Arshanskiy [3] ekosistema va texnologik innovatsiyalar o’rtasidagi aloqaning o’quvchilarning ekologik bilishini rivojlantirishda muhim rol o’ynaganini ko’rsatdi. I.Tadjibaev, N.Otojanova, Ya.Golovko, N.Beketov, Q.Mambetaliev, A.Kuchkinov, T.Sultonov [4] metafizalogik metodologiyasining fanlar va texnologiyalarni birlashtirish orqali ekologik fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini bildirgan.

Metodologik jihatdan, tadqiqotlar ekosistema tahlillari va ekologik savodxonlikka yo’naltirilgan ko’psonli ta’lim modellariga asoslangan. STEAM ta’limi, integrativ va ko’pfaoliyatli o’qitishni ta’minlash orqali ekologik kompetentlikni rivojlantirishda samarali yo’nalish hisoblanadi. Ushbu metodologiya pedagogika, ekologiya va texnologik ta’limni o’zaro muvozanatli tarzda integratsiyalashtirishga asoslanadi, shuningdek, o’quvchilarning ekologik muammolarga bo’lgan yondashuvlarini tahlil qilish va ularni yechishga qaratilgan innovatsion ko’nikmalarni shakllantirishga imkon beradi.

Muhokama. Bo’lajak boshlang‘ich ta’lim zet-avlod o’qituvchilari ekologik kompetentlikni rivojlantirishda STEAM ta’limi imkoniyatlarini o’zining integrativ yondashuvi orqali mukammallashtiradi. STEAM ta’limi, fanlar va texnologiyalarni uyg’unlashtirish orqali ekologik masalalarni hal qilishga qaratilgan tafakkurni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari, STEAM usullari orqali ekologik kompetentlikni rivojlantirishning samaradorligini tasdiqlaydi, shuningdek, ekologik savodxonlik va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga katta e’tibor qaratiladi. Ammo, shuningdek, bu metodologiyani to’liq amalga oshirishda bir qator muammolar ham mavjud. Birinchi navbatda, STEAM ta’limiga moslashtirilgan pedagogik modellarning soni va sifatini yaxshilash kerak. Shunday qilib, ekologik kompetentlikni rivojlantirishda STEAMning ishga solish imkoniyatlari kengaytiriladi, ammo ushbu ta’lim tizimini to’liq tarzda joriy etish uchun qo’shimcha resurslar va mavjud pedagogik kadrlarning malakasini oshirish zarur.

Bundan tashqari, milliy ta’lim standartlari va xalqaro tajribalarning o’zaro hamkorligi, ekologik ta’limning samaradorligini oshirishga yordam beradi. Shu sababli, STEAM asosida ekologik kompetentlikni rivojlantirishning zamonaviy, integrativ yondashuvi asosida ta’limning samaradorligini ta’minlash uchun yanada kengroq tadqiqot va amaliy ishlarni olib borish talab etiladi.

Xulosa. Bo’lajak boshlang‘ich ta’lim zet-avlod o’qituvchilarining ekologik kompetentligini rivojlantirishda STEAM ta’limi zamonaviy pedagogik metodologiya sifatida muhim ahamiyatga ega. Ushbu ta’lim modeli, fanlar, texnologiya va ijodiy fikrlashni integratsiyalashtirish orqali ekologik

savodxonlikni oshirishga yordam beradi. Tadqiqot natijalari ko‘rsatganidek, STEAM metodologiyasining pedagogik samaradorligi ekologik kompetentlikni rivojlantirishda tizimli va integrativ yondashuvni ta’minlaydi. Shu bilan birga, bu tizimni to‘liq tatbiq etish uchun pedagogik kadrlarning malakasini oshirish va ta’lim standartlarini takomillashtirish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2030-yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019-yil 30-oktyabr.
2. Yuldashovich K.A. Steam integrated educational technology in enhancing eco-learning effectiveness // European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 11. – S. 01-05.
3. Arshanskiy, Ye.Ya. STEAM-obrazovanie: ot modeli k prakticheskoy realizatsii / Ye.Ya. Arshanskiy, N.S. Sologub // Adukasыya i vxavanne. – 2020. – № 9. – S. 22–30.
4. Tadjibaev, I., Otojanova, N., Golovko, Ya., Beketov, N., Mambetaliev, Q., Kuchkinov, A., Sultonov, T. (2025). Optimizing electrokinetic clay soil improvement using calcium dioxide solutions: a comprehensive approach, “EUREKA: Physics and Engineering”, 2, 1–12. <https://doi.org/10.21303/2461-4262.2025.003727>

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA EKOLOGIK BILIMLARNI O‘RGATISH METODIKASI

Tilavova Sayora Bekmuratovna,

Chirchiq DPU, “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrası o‘qituvchisi.

Eshmanova Bahor Alisher qizi,

Chirchiq DPU, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi.

Annotatsiya. *Boshlang‘ich ta’limda ekologik bilimlar bolalarga atrof-muhitni tushunishga yordam beradi hamda tabiiy resurslarni saqlashga oid mas’uliyatni rivojlantiradi.*

Kalit so‘zlar: *tabiat, jamiyat, inson, tabiiy fan, ekologiya, madaniyat, tafakkur, kreativ tushunchalar, ekologik madaniyat, estetik hissiyot, kompetentlik, o‘quvchi, ko‘rgazmalilik, mashg‘ulot, atrof-muhit, “Ekoped”, yondoshuv.*

Kirish. Yangi O‘zbekistonda zamonaviy ta’lim muassasalaridagi integratsiyalashgan ta’lim, o‘quvchining bilim faoliyati va mustaqil fikrlashi hamda o‘quv amaliyotiga yo‘naltirish, ta’lim sifatida yangi natijalarga erishishga

yordam beradi. “Yangi O‘zbekistonni barpo etishda ekologik tarbiyalashda atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasida belgilangan “Aholining ekologik madaniyatini oshirish, atrof muhitni muhofaza qilish sohasida davlat organlari faoliyatining oshkoralik darajasini oshirish va fuqarolik jamiyatining rolini kuchaytirish” [1]. Hozirgi davrda boshlang‘ich ta’lim jarayonida ekologik bilimlarni o‘rgatish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ekologik tarbiya bolalarda atrof-muhitga nisbatan ongli munosabatni shakllantirish, tabiatni asrash va uni muhofaza qilishga yo‘naltirilgan amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu tadqiqotda ekologik bilimlarni o‘qitish metodikasi tahlil qilinib, samarali usullar va texnologiyalar asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik ong va madaniyatni shakllantirish yo‘llari o‘rganiladi. Bugungi kunda tabiatni muhofaza qilish global muammolardan biri bo‘lib bormoqda. Dunyoda ham insonlarga ekologik barqaror hayot sharoitini yaratish har bir davlatning siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Jumladan yurtimizda ham tabiatni asrab-avaylashga qaratilgan ko‘pgina amaliy ishlar yo‘lga qo‘yilmoqda.

Boshlang‘ich ta’limda ekologik bilimlarni oshirish, bolalarning atrof-muhit bilan aloqasini kuchaytiradi va ularni tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga o‘rgatadi. Ushbu jarayon, ekologik ongni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Birinchidan, o‘quv dasturlarini ekologik jihatlarni inobatga olib takomillashtirish zarur. Yana shuni ta’kidlash kerakki, faol ta’lim metodlari, masalan, loyiha asosidagi o‘qitish yoki o‘yinlar orqali bolalar o‘z tajribalarini oshirishlari mumkin. Shunday qilib, o‘quvchilarning nazariy bilimlarini amaliyotda qo‘llash imkoniyati oshadi. Shuningdek, o‘quvchilarga atrof-muhitni himoya qilishning muhimligi xususida ma’lumot berish, ularni ekotizimning ahamiyati bilan tanishtirish kerak. Maktablarda ekologik klublar yoki chiqindilarni ajratib yig‘ish kabi tadbirlarni o‘tkazish, bolalarning faolligini oshiradi. Bolalar o‘zlarining harakatlari va qarorlarining sahobatlarini tushunish orqali, ularni kelajakda barqaror rivojlanishga olib boradi. Shuningdek, jamiyatning ekologik masalalariga qiziqishini oshiradi. Natijada, boshlang‘ich ta’limda ekologik bilimlarni oshirish, yosh avlodni tabiatni sevishtirishga va ularni muhofaza qilishga o‘rgatadi. Bu esa kelajakda barqaror jamiyat va sog‘lom ekosistema yaratishga zamin tayyorlaydi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, boshlang‘ich sinflarda ekologik bilimlarni o‘qitish o‘quvchilarning tabiatga nisbatan ongli munosabatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Innovatsion metodlar va interfaol usullar qo‘llanilganda, bolalar ekologik muammolarni chuqur tushunib, ularni hal qilishga intilishi aniqlandi. O‘quvchilarda ekologik madaniyat va amaliy ko‘nikmalar rivojlandi.

Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilariga tabiatni muhofaza qilishni o‘rgatishda kreativ yondashgan holda darslarda ko‘rgazmalilikdan foydalanishi hamda ART texnologiyalar orqali bolalarda tabiatga bo‘lgan mehrini uyg‘otishdan boshlanadi.

O‘zbekistonning turli-timan hududlarida (viloyat, shahar, qishloqlarida) hasharlar, marafonlar, “toza yo‘lak” aksiyalari, “yashil makon” loyihalari butun yurtimiz yosh qarisini e’tiborsiz qoldirmaydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologiyaga oid tushunchalarni shakllantirishda kreativ yondashuvni takomillashtirishning shakl, metod va vositalarini ishlab chiqishda quyidagi ish turlarini bajarishni talab etadi:

- 1) ekologik ta’lim-tarbiyaga oid tushunchalarning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud ekanligi;
- 2) darslarni tashkil qilishda zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish;
- 3) fanlararo integratsiya ekologik ta’lim-tarbiya asosi ekanligi;
- 4) muammoli vaziyat yaratish;
- 5) test sinovlarini o‘tkazish;
- 6) ekologik ta’lim-tarbiya mazmunida mashq bajarish va masalalar yechish, test, diktant, insho va bayon yozish;
- 7) ekologik tarbiya mazmunida qiziqarli o‘yinlar: krossvord, rebus va ijodiy topshiriqlarni bajarish;
- 8) darslik bilan ishlash

Ekologik muommalarni bartaraf qilish uchun pedagogik amaliyotim davomida ustozim Sayyora Tilavova bilan birgalikda “EKOped” loyihasini ishlab chiqdik. Loyiha davomiylik 5 kun.

1-kun. Talabalar “Charxpalak” metodidan foydalanib, ekologiya haqida o‘quvchilarga ma’lumot berishadi. Kunning ikkinchi qismida esa “Ekotrening” o‘tkaziladi.

2-kun. Talabalar ko‘rgazmali qurol yasab, o‘quvchilarga tabiat haqida ma’lumot berishadi. Masalan, Suv aylanish mavzusini tushuntirayotganda “Suv aylanish” texnikasini ko‘rsatish mumkin.

3-kun. Sinfxonalarda “Qimmatoy va Aqlvoy” larni yasashadi. Qimmatoyga plastik idishlarni joylashadi, Aqlvoyga esa qog‘ozlarni solishadi. Bu orqali o‘quvchilar plastik va qog‘oz chiqindilarni ajratishni o‘rganishadi.

4-kun. Amaliy mashg‘ulot. Amaliy mashg‘ulotda o‘quvchilar o‘z qo‘llari bilan plastik idishlardan(masalan, musqaymoq cho‘plari va plastik idishlar)uy-ro‘zg‘or uchun kerakli mahsulotlar yasashadi.

5-kun. Oxirgi kunda o‘quvchilar o‘rtasida zakovotlar va esselar tanlovlari bo‘lib o‘tadi. Kun so‘nggida loyihada qatnashgan o‘quvchilarning hammasi munosib taqdirlanadi.

Loyihaning asosiy maqsadi: tabiatni va atrof muhitni asrashga qaratilgan ekopedagogik loyiha orqali yoshlarda ekologik onglilikni rivojlantirish va go‘zal tabiatni targ‘ib qilishdir. Zero, tabiatni asrash o‘z kelajagimizni saqlash demakdir

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Boshlang‘ich ta’limda ekologik bilimlarni o‘rgatish metodikasi turli ilmiy yondashuvlarga asoslanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ekologik ta’lim o‘quvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirishda muhim omil bo‘lib, konstruktivistik va kompetensiyaviy yondashuvlar asosida rivojlanadi. A.Y.Kuchkinov [2] va L.Muxtarova [3], X.B.Norbo‘tayev [4] ta’lim nazariyalari ekologik bilimlarni o‘zlashtirishda interfaol metodlar va tajriba asosidagi ta’limning ahamiyatini ta’kidlaydi. Innovatsion texnologiyalar va integrativ yondashuv ekologik ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologiyaga oid tushunchalarni shakllantirishda kreativ yondashuvni takomillashtirish mazmunidagi materiallarni tanlash tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lib, o‘quvchilarda ziyraklik, mustaqillik, ijtimoiy foydali va unumli mehnatni sevish kabi sifatlarni shakllantiradi. Bundan tashqari, o‘z o‘lkasi ekologiyasiga nisbatan hurmat hissi shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun eng avvalo qo‘shimcha ekologik ta’lim tizimini rivojlanishidagi yetakchi bosqichlarni tahlil qilish va modellashtirishning umumiy yondashuvlarini ko‘rib chiqishni talab etadi. Ekologik bilimlar orqali bolalar, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ularni himoya qilishni o‘rganadilar. O‘rganish jarayonida faol metodlarning qo‘llanilishi, bolalarning fikrlarni erkin ifoda etishlari va amaliy tajribalar orttirishlariga imkon yaratadi. Ekologik tadbirlar, loyihalar va o‘yinlar orqali bolalar o‘zlarining tabiiy muhitlarini saqlash va rivojlantirishda ishtirok etishlarini o‘rganadilar. Shu tariqa, boshlang‘ich ta’limda ekologik bilimlarni oshirish, nafaqat bolalarning ekologik ongini shakllantiradi, balki ularning kelajakka qarab faol va mas’uliyatli fuqarolar bo‘lib yetishishlariga ham xizmat qiladi. Bu esa jamiyat va ekosistema barqarorligini ta’minlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2030-yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019-yil 30-oktyabr.
2. Кучкинов А.Ю. Бошланғич синф ўқувчиларини экологик тарбиялаш технологиялари. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Термиз, 2021. - 20 б.
3. Muxtarova L.A. Ekologik xavfsizlik madaniyatini shakllantirishda innovatsion yondashuv // Uslubiy qo‘llanma. – T.: “TAMADDUN” 2021. 62 b.
4. Norbo‘tayev X.B. Maktab o‘quvchilarida ekologik tafakkurni tabiiy fanlararo sinxron va asinxron aloqadorlikda rivojlantirish metodikasi (biologiya, kimyo, fizika o‘quv fanlari misolida). Monografiya. – T.: “Yangi nashr”, 2019. – 114 b.

KONTEKSTLI O‘QITISH ASOSIDA TA’LIM OLUVCHILARDA KOGNITIV SIFATLARNI RIVOJLANTIRISH

Umarova Nigora Alisherovna,
Chirchiq DPU mustaqil izlanuvchisi.

Annotatsiya. Maqolada kontekstli o‘qitish asosida ta’lim jarayonini tashkil etish hamda talabalarda kognitiv sifatlarni rivojlanishining pedagogik imkoniyatlari muhokama qilingan.

Kalit so‘zlar: pedagogik texnologiyalar, kontekstli ta’lim, kompetentlik, kasbiy kompetentlik, kognitivlik, ilmiy bilish usullari.

Mamlakatimizda uzluksiz ta’lim taraqqiyotining zamonaviy bosqichida ta’lim dasturlarining sifat jihatidan yangilanishi, xususan, bo‘lajak mutaxassislarni kelajakdagi kasbiga yaqinlashtirish imkonini beradi. Jamiyat taraqqiyoti uzluksiz bo‘lganidek, ta’limni takomillashtirish yo‘llarini izlash ham uzluksiz jarayon hisoblanadi. Ammo bilimlarning chegaralari cheksiz bo‘lsa-da, ilmiy qiziqish va amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan yangi g‘oyani kashf qilish oson emas. Shu o‘rinda ta’limga oid turli nazariyalar yaratilgan bo‘lsada, ammo bu nazariyalar ko‘p hollarda tez rivojlanayotgan amaliyotdan orqada qolmoqda, natijada o‘qitishning yangi ko‘rinishdagi nazariyalari ta’lim jarayoniga kirib kelayotganligiga guvoh bo‘lamiz, jumladan, “kontekstli ta’lim” texnologiyasi.

Kontekstli ta’lim ilk bor A.A.Verbitskiy va uning ilmiy maktabi tomonidan XX asrning oxirlarida asoslanilgan. A.A.Verbitskiy va uning izdoshlari kontekst insonning idrok olami quriladigan qoidalarni ta’minlaydi deb izohlaydilar, ya’ni kontekst tufayli inson nimani kutish kerakligini biladi va u idrok mahsulotlarini mazmunli talqin qila oladi. Shaxsning psixikasi, ongi, tafakkuri, xulq-atvori va faoliyatida kontekstlarning integratsiyalashuvi u yoki bu voqea sodir bo‘layotgan, ilmiy va ilmiy ishlar olib borilayotgan sharoitga e’tibor berilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy sohada, fanda, ta’limda paydo bo‘lgan ko‘plab muammolarga sabab bo‘lmoqda. Shu bois, ta’lim sifatini ta’minlashda uning mazmuni, usullari (pedagogik texnologiyalar) va ta’lim va tarbiya sharoitlarini tanlash muhimdir. Zamonaviy ta’lim konteksti turli xil ilmiy asoslangan psixologik-pedagogik nazariyalar va texnologiyalar bilan tavsiflangan bo‘lib, ular o‘qitish samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Davlatimizning ijtimoiy buyurtma talablariga ko‘ra endilikda o‘qitish metodlarini umumlashtirish asosida professional ta’lim mutaxassislari tayyorlash zaruratini taqozo qilmoqda. Shu o‘rinda kontekstli ta’lim muhitida bo‘lajak pedagoglarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda mustaqil-o‘quv va amaliy faoliyat

kabi kasbiy va ta’lim faoliyati integratsiyasini ta’minlash hamda didaktik ta’minotini rivojlantirish orqali bo’lajak o’qituvchilar amaliy-kasbiy kompetentligini takomillashtirish zaruriyati mavjud. O’quv faoliyatining turli shakllarida kelajakdagi mutaxassislikning mazmuni asta-sekin uzluksiz rivojlanib borilishi oliy ta’lim bitiruvchilarni umumiy va kasbiy rivojlantirishning samarali usullarini qo’llashga imkon beradi.

Ilmiy bilimlar insoniyat tomonidan to’plangan va turli fanlarda tizimlashtirilgan shaklda taqdim etilgan ijtimoiy-madaniy tajribaning bir qismi hisoblanadi. Albatta, bu bilimlarni egallash uchun shaxsda kognitiv sifatlar (bilishga bo’lgan qiziqish) shakllangan bo’lishi lozim. Talabalarning ilmiy bilish usullarni egallashi nafaqat o’quv ma’lumotlari bilan tanishishni, balki g’oyalarni tahlil qilish, umumlashtirish, turli ilmiy maktablarning ilmiy faoliyati bilan tanishishi orqali ularda ilmiy dunyoqarashi yanada rivojlanib boradi.

Bo’lajak mutaxassislarda kognitiv sifatlarni rivojlantirish uchun bir qator muhim vazifalarni amalga oshirish lozim. Bular:

bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy-pedagogik bilimlarini rivojlantirishga ko’maklashish maqsadida kontekstli ta’limning nazariy asoslarini tahlil qilish;

bo’lajak o’qituvchilarning kasbiy-pedagogik yo’nalishini shakllantirish jarayonini kontekstli o’qitish asosida tashkil etishning pedagogik sharoitlarini oydinlashtirish.

Mazkur vazifalar orqali bo’lajak o’qituvchilar kasbiy-pedagogik yo’nalishini shakllantirishning uchta muhim shakli – o’quv, kvazikasbiy, o’quv-kasbiy faoliyat turlari samarali rivojlantiriladi.

Kasbiy ta’limni rivojlantirishning asosiy tendensiyalarini tahlil qilib, talabaning o’quv va kognitiv faoliyatdagi faol qarashlarini rivojlantirish, uning kasbiy o’zini o’zi belgilash uchun aniq o’qitish modeliga o’tish zarur, deb hisoblaymiz. Bizning fikrimizcha, ta’limning vazifasi: asosiy e’tibor kontekstli yondashuv asosida pedagogning ta’lim berish faoliyatini talabaning bilish faoliyatiga yo’naltirish. Bunda o’rganishga o’rgatish zarurati, ya’ni o’qitish subyekti bo’lish; “ustoz-shogird” va “talaba-talabaga ustoz” tizimlarida shaxslararo o’zaro munosabatlar va muloqotning yangi usullariga o’tish orqali o’zaro tushunish, ochiqlik va ishonch shartlari talabaning shaxsiyatini “erkin”, uning kognitiv faoliyatini rag’batlantiradi va qo’llab-quvvatlaydi, shaxsiy xususiyatlar va fazilatlarini to’liq namoyon qilishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Вербицкий А.А. Педагогические технологии контекстного обучения: Научно-методическое пособие. – Москва. РИЦ МГГУ. 2010. – 55 с.
2. Хуторской А.В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения. – Москва. Изд-во МГУ. 2003. – 416 с.

MUNDARIJA

Muxamedov Gafurdjan Israilovich. Ta’lim tizimining milliy va xalqaro tajribalari omili (So‘z boshi o‘rnida)	4
YALPI MAJLIS	6
Шаропов Шавкат Аҳмадович, Каримчанов Алижан. Хусусиятҳои ташаккули салоҳияти касбӣ-педагогии омӯзгорони оянда дар таълими олий	6
Mardonov Shukrullo Qo‘ldoshevich. Boshlang‘ich ta’limning milliy yondashuvlari	11
Джумаев Маманазар Иргашевич. Роль задач на построение геометрии в реализации интегрированного обучения в начальном образовании	14
Bashir Ahmad Qardash, Kuchkinov Abdumalik Yuldashovich. O‘quvchilarda nutqiy faollikni rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish usullari	17
Астамбаева Жупат Канапьяновна, Наримбетова Захия Ахмедовна. Математикалық жаттығулар жүйесі арқылы бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту	20
Эргенекон Майягуль. Современные подходы к отбору целевой лексики в методике преподавания турецкого языка как иностранного	24
Нематов Парвиз Сатторович, Чабборова Онахон Маннаповна Муаммои ташаккули фарҳанги ахлоқии донишҷӯёни таълими олий дар концепсияи муосири педагогӣ	32
Safarova Roxat Gaybullayevna. O‘qituvchilarning modulli texnologiyalardan foydalanish mahorati	39
Achilov Nuriddin Abdugafforovich. Boshlang‘ich ta’limda al-Hakim at-Termiziy merosidan foydalanish	44
Narimbetova Zaxiya Axmedovna. 4 K modeli kommunikatsiya va kollobaratsiya ko‘nikmalarining pedagogik mazmuni	47
Tojiboeva Gulmira Rifovna, Tugche Kilich, Axmadova Asila Komiljon qizi. Boshlang‘ich sinfda kreativlikni rivojlantirish art texnologiyalari	52
1-SHO‘BA: TA’LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION YONDASHUVLARI	55
Abdinazarova Sevara Musurmon qizi, Tadjibayev Ikram Uralbayevich. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini pedagogik diagnostika faoliyatiga tayyorlashda zamonaviy yondashuvlar	55
Арсланова Гульмира Джуманиязовна, Муратова Шахзода	

Шухратовна. Задачи и функции управления начальным образованием ...	57
Boltoyeva Mohiniso Ziyo qizi, G‘ulomjonova Mohinur Ulug‘bek qizi, Rustamova Munisa Ilhomovna. Masofaviy ta’lim sharoitida “Tarbiya” fanini o‘qitishning innovatsion yondashuvlari va samaradorligi	61
Фаязова Дилорам Туйчиевна. Формирование профессиональных компетенций студентов факультета начального образования	65
Karimjonova Qunduzoy Karimjonovna. Oliy ta’lim jarayonida majburiy fanlarni o‘qitish vositasida bo‘ljak o‘qituvchilarning boshqaruv ko‘nikmasini rivojlantirish tizimi	68
Mamatmurotov Oybek Kamol o‘g‘li. Zamonaviy pedagogikada tanqidiy fikrlashning kelib chiqishi va uning rivojlanish bosqichlari tahlili	73
Qodirova Ozoda Hamro qizi, Sharipova Lobar Shuhrat qizi, Saidmahmudova Lobar Safarboy qizi, Tursunova Sarvinoz Telman qizi. Boshlang‘ich ta’lim tizimini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar	77
Sayliyeva Mashkura Muxtorkuli qizi. Innovatsion ta’lim texnologiyalari va integratsion o‘qitish usullarining samaradorligi	79
Umarova Zuxra Abduraxmanovna. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish tipologiyasining innovatsion yondashuvi	82
Yalg‘ashev Burxon Fayzullayevich, Suyunova Diyora Husniddin qizi. The concept of quantity in pedagogical contexts: cognitive foundations, instructional strategies, and educational implications	85
2-SHO‘BA: TA’LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDA INTEGRATSION TAJRIBALARDAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYALARI	91
Abdullayev Abdukayum Abdulxayevich. Boshlang‘ich sinf jismoniy tarbiya darslarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish	91
Abduraximov Davron Dilmurotovich, Abdullayeva Durdona Dilshod qizi, Baxtiyorova Dilshoda Uktam kizi, Jamoldinova Gulsanam Zokirjon qizi. Gimnastikachilar tayanib sakrashlarining texnik asoslari	93
Abduraximov Davron Dilmurotovich, Abdunabiyeva Shaxinabonu Nodirjonovna, Xurramova Lobar Majid qizi. Gimnastikachilarning tayanib sakrash snaryadida asosiy mashqlarni o‘rgatish uslubiyati	96
Abduraximov Davron Dilmurotovich, Abduraximova Sevinch Maxmud qizi, Akbarov Mirjalol Mirsalim o‘g‘li, Resiyekova Saximjamal Abdumalikovna. Gimnastikachilarning tayanib sakrash snaryadida maxsus kinematik harakat tahlili orqali bog‘inlar qobiliyatlarini rivojlantirish	99
Abduraximov Davron Dilmurotovich, Jo‘raquliyeva Nilufar To‘lqi-	

novna, Tilavbekova Uljan Abdujappar qizi. Sport gimnastikasida tayanch sakrash texnikasini o‘rgatish metodikasi, bosqichlari va xususiyatlari	102
Aydarov Yerkin Bakitovich, Abduraxmanov Maksat Bekjan ugli. System for improving the implementation of interactive technologies in higher education	105
Burxanova Mavjuda Bekbutaevna. Oilada psixologik muhit va uning ijtimoiy moslashuv jarayoniga ta’siri	107
Eshmanova Nodira Nazarkulovna, Rahimboyeva Maftuna Oybek qizi. Boshlang‘ich ta’limda to‘garaklar samaradorligi asoslari	110
Fatxullayeva Mohinur To‘lqin qizi. Boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining metodik kompetentligini shakllantirish	113
Ilyosboyev Sirojiddin Baxtiyor o‘g‘li. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining uzluksiz pedagogik amaliyotini tashkil etish yo‘llari	119
Jabborova Onaxon Mannapovna. Boshlang‘ich ta’lim tizimini rivojlantirishda integratsion tajribalar	122
Жансаитова Жазира Бахитжановна, Тасполатова Сандуғаш Бахтқызы. Кіші мектеп жасындағы оқушыларға арналған психологиялық-педагогикалық диагностика	124
Jurayeva Umida Yuldashevna. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida fanlarni o‘qitishda tadqiqot metodini qo‘llashning pedagogik-psixologik shart-sharoitlari	129
Mirzakulova Nodira Ibragimovna. Amaliyotchi-talabalar malakaviy amaliyoti davrida o‘quv mashg‘ulotining texnologik xaritasini ishlab chiqish tartibi	131
Ochilov Fariddun Izatulloevich, Sharipova Mohina Muxammad-sharif qizi. Texnologiya fanini boshlang‘ich sinflarda o‘qitish usullari	135
Рахманова Вазира Каюмовна. Процессы интеграции в системе образования	139
Таджибаев Азизбек Батирович. График таълим самарадорлигини оширишда интеграцион ёндашув	144
Tashpulatova Dilorom Mukimovna, Nuraddinova KurbanSultan Ernazar qizi, Zaydullayeva Malika Xayrullo qizi. Zamonaviy texnologiyalarning ta’lim jarayoniga ta’siri	147
Xayridinov Behzod Kamoldin o‘g‘li. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish texnologiyalari	150
Xurramov Eshmaxmat Eshqulovich. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning ijtimoiy kompetentligini shakllantirish	154
Зарифов Саидсами, Турсунова Сарвиноз Телман қизи, Шоюсупова Шахзода Шохрух қизи. Таъмини бехатарии фазои	

иттилоотӣ дар раванди таълиму тарбияи ҷавонон	157
Sharipova Mohina Muxammadsharif qizi, Sultonova Gulqizmo Xolmaxmat qizi, Saidumarov Saidaxror Saidumar o‘g‘li, Ochilov Fariddun Izatulloevich. Texnologiya fanining boshlang‘ich sinf o‘quvchilari hayotida tutgan o‘rni	163
3-SHO‘BA: BOSHLANG‘ICH TA’LIMNING NAZARIY, DIDAKTIK VA METODOLOGIK YONDASHUVLARI: MILLIY VA XALQARO TAJRIBA	166
Ahmedova Iroda Rustamboy qizi, Abdiqodirov Murodho‘ja Alisher o‘g‘li. Singapur va Gong-Kong davlatlaridagi maktablarda STEAM ta’limi ...	166
Арсланова Гульмира Джуманиязовна, Нурметова Севара Улугбековна. Влияние семьи на процесс обучения младших школьников	171
Artikova Nargiz Shuxratovna, Xudayqulova Fazilat Bo‘riyevna. Kreativ ta’lim: boshlang‘ich ta’limda ijodiy salohiyatni rivojlantirishning pedagogik asoslari	174
Axmetova Nargiza Maxmud qizi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini PIRLS xalqaro baholash dasturiga tayyorlashni takomillashtirish	178
Ibragimov A‘lamjon Amrilloevich. Kognitiv tadqiqotlar natijalarining ta’lim jarayoniga tatbig‘i: xorijiy tajribalar	183
Ilyosboyev Sirojiddin Baxtiyor o‘g‘li. Boshlang‘ich sinf o‘quvchi- larida harakatli milliy o‘yinlar orqali axloqiy tarbiya berish	187
Iskandarova Jasmina Jonibek qizi, Otojanova Nilufar Bakhtiyarovna, Tadjibaev Ikram Uralbaevich. Theoretical, didactic and methodological innovative approaches of the primary education stage: national and international experience	189
Izatulloeva Parvina Fariddunovna, Asqarova Lobar Ortiqjon qizi. Boshlang‘ich sinflarda axloqiy va ma’naviy tarbiyani shakllantirish	192
Jabborova Onaxon Manapovna, Yusupova Asal Oybek qizi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini 4K modeli va innovatsion yondashuv metodlari orqali o‘qitish samaradorligini oshirish	196
Каримжанов Алижан, Шаропов Шавкат Ахмадович. Замонавий тараққиётда бошланғич таълимнинг ҳолати ва ривожланишининг методологик йўналишлари	199
Karimjanova Dilnoza Alijanovna. Ta’lim sifati va samaradorligini rivojlantirishning didaktik asoslari	205
Кучибоев Шухратчон Икромбоевич, Умарова Зухра Абдурахмановна. Назарияҳои педагогії пайдоиш ва имкониятҳои педагогикаи халқӣ дар қорҳои тарбиявӣ	212

Kuchkinov Abdumalik Yuldashovich, Baymatova Nasibaxon Abduxamidovna. Bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining zamonaviy kompetensiyalari – Indoneziya va O‘zbekiston tajribalarini o‘rganish pedagogik muammo	217
Jabborova Onaxon Manapovna, Mamatova Aziza Maxamatdjanovna. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axloqiy madaniyatni shakllantirishning raqamli texnologiyasi	220
Мўминова Истадчон Сайфуллоевна, Эшманова Нодира Назаркуловна. Хусусиятҳои ҳос ва омилҳои рушди фаъолияти маърифатии хонандагони хурдсол	225
Nurmatova Shaxnozaxon Shavkatbek qizi. O‘quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini xorijiy tajribalar asosida baholash	232
Рабиев Сатторбердӣ Мавлонович, Муборак Абдулазиззода, Сайлиева Машҳура Мухторкули қизи. Андешаҳо перомуни таъсири мутақобилаи фаъолияти маърифатӣ ва рушди маҳорати эҷодкорӣ	236
Samatova Shohsanam Xolmuhammad qizi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida tizimli fikrlashni rivojlantirishning nazariy asoslari	243
Sayliyeva Mashkura Muxtorkuli qizi, Suyunova Oybaland Sherzodovna. Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy nazariy, didaktik va metodologik yondashuvlar	247
Tursunova Sarvinoz Telman qizi. Boshlang‘ich ta’limning nazariy, didaktik va metodologik yondashuvlari: milliy va xalqaro tajriba (O‘zbekiston va Finlyandiya tajribasi asosida)	250
To‘ychiyeva Ulbo‘sin Sunat qizi, Toshboyeva Gulxayo Hasanqizi, Abduraimov G‘ulom Rustam o‘g‘li, Ochilov Fariddun Izatulloevich. Boshlang‘ich ta’limda didaktik yondashuvlar asosida darslarni tashkil qilish ..	252
Usmanova Shaxnoza Tahirovna. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida milliy an‘analar vositasida jismoniy tarbiya jarayonini tashkil etish yo‘llari ...	255
Usmonchayeva Shaxnoza Maxambetjanovna, Tuxtayeva Shaxodat Rustamovna. Boshlang‘ich ta’limda xorijiy mamlakatlar tajribasidan foydalanishning moslashtirish metodikasi	258
Shoyusupova Shaxzoda Shoxrux qizi, Qo‘chqorova Zarina Aktam qizi, Jo‘rayeva Mohiniso Jalol qizi. Boshlang‘ich ta’limda konstruktiv yondashuv: O‘zbekiston va Finlandiya tajribasi taqqoslamasi	261
4-SHO‘BA: BOSHLANG‘ICH TA’LIMNING INNOVATSION YONDASHUVLARIDAN FOYDALANISH METODLARI	264
Abdullayev Abdukayum Abdulxayevich, Po‘latova Xumora To‘xtamurod qizi, Minbayeva Nafisa Sobirjonovna, Jalalova Dildora Baxodir qizi, Ikramova Munisa Bahtiyorovna. Boshlang‘ich sinf	

o‘quvchilarini ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarining o‘ziga xos xususiyatlari	264
Арсланова Гульмира Джуманиязовна, Айтмуратова Айну Ахметжановна. Роль инновационных технологий в современном воспитании младших школьников	267
Арсланова Гульмира Джуманиязовна, Нурметова Севара Улугбековна. Инновационные подходы к формированию навыков критического мышления у младших школьников	271
Арсланова Гульмира Джуманиязовна, Турсиналиева Хонзода Шералиевна. Режим дня – ключ к гармоничному развитию младшего школьника	275
Artikova Nargiz Shuxratovna, Samadova Mohichehra Xasanjon qizi, Yarashboyeva Ruhshona Mansurbek qizi, Ashurova Shahnoza Anvar qizi. O‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishda kreativ metodlardan foydalanish	278
Ахунова Диёра Урунбой қизи, Мирзорахмонов Шермухаммад Тоҳиржон ўғли, Ҳамидова Моҳигул Баҳодировна. Бошланғич таълимнинг инновацион ёндашувларидан фойдаланиш методлари	281
Do‘stmurodova Diyora Ravshan qizi. Boshlang‘ich ta’limda innovatsion texnologiya va dasturlardan foydalanish	283
Eshmanova Nodira Nazarkulovna, Boqiyeva Xumora O‘ktam qizi. Boshlang‘ich ta’limda o‘qitishning zamonaviy shakllari	286
Eshmanova Nodira Nazarkulovna, Haytbayeva Fazilat Nurmuxon qizi, Salayeva Xadicha Ravshanbek qizi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining muloqotini shakllantirish	288
Eshmanova Nodira Nazarkulovna, Mirhamidova Fotima Ravshan qizi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy fikrlash ko‘nikmasini shakllantirish	292
Jabborova Onaxon Mannapovna, Qahhorjonova Qurbonoy Farrux qizi. Boshlang‘ich sinflarda innovatsion jihozlar tayyorlash metodikasi	294
Jabborova Onaxon Mannapovna, Usmonova Qumriniso Saidaliyev- na. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy ongiga doir yondashuvlar	298
Jabborova Onaxon Mannapovna, Toshtemirova Durdonaxon Doni- yor qizi. Boshlang‘ich sinf o‘quv fanlarini o‘qitishning metodik tahlili	301
Jabborova Onaxon Mannapovna, Yusupova Asal Oybek qizi. Boshlang‘ich ta’limda o‘qitishning kreativ metodikasi	305
Karimjanov Alijan, Xuseynova Sabrina Afzalshohovna. Olti yoshli bolalarni ta’lim jarayoniga jalb etishning o‘ziga xos xususiyatlari	308
Musurmonova Maludaxon, Boqiyeva Xumora O‘ktam qizi,	

Baxriyeva Dilnavo Sodiqjonovna. Interfaol metodlarning ta’lim va tarbiya jarayonidagi o‘rni va imkoniyatlari	313
Ortiqova Maftuna Jasurbek qizi. Talabalarda akademik va funksional savodxonlikni rivojlantirish – pedagogik muammo sifatida	316
Safarova Sevinch G‘anijon qizi, Nazarboyeva Rayhon Soatboy qizi, Ochilov Fariddun Izatulloevich. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga axloqiy ta’lim berish usullari	319
Raximova Gularo Ibragimovna. Talabalarda ma’naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirishning ijtimoiy omillari	322
Tashpulatova Dilorom Mukimovna. “Texnologiya ta’limi va uni o‘qitish metodikasi” fanini integratsion o‘qitish vositalari	325
Tashpulatova Dilorom Mukimovna, Toshpo‘latova Sevinch Ulug‘bek qizi. Boshlang‘ich ta’limda integratsiya asosida darslarni tashkil etish metodikasi	327
Тожибоева Гульмира Рифовна, Ойбекова Севинч Дилмуродовна. Смешанная сказка как метод арт-педагогики	331
To‘rayeva Gulhayo Temirqul qizi. Boshlang‘ich ta’limning sifat ko‘rsatkichlari mezonlari	336
Usmonova Qumrinso Saidaliyevna. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini musiqa tanlashga o‘rgatish	340
Вализода Шоирахон, Очилов Фариддун Изатуллоевич. Асосҳои методології омўзиши масъалаҳои иҷтимоии таҳсилоти фарогир	343
Yangiboyeva Nodira Azamat qizi, Eshmanova Nodira Nazarkulovna. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish	347
G‘anixo‘jayev Axadjon Sholdor o‘g‘li. Boshlang‘ich sinif o‘quvchilariga yengil atletika orqali sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish	350
G‘anixo‘jayev Axadjon Sholdor o‘g‘li, Axmedov Javohir Shakir o‘g‘li, Isroiljonov Isroiljon Saidjon o‘g‘li, Faxriddinova Sevinch Bahodir qizi, Utepova Asel Baydulla qizi. Boshlang‘ich sinif o‘quvchilariga yengil atletika mashg‘ulotlarini o‘tkazish	356
Shoyusupova Shaxzoda Shoxrux qizi, Mirzayeva Mohigul Jobirovna, Shokirova Ruxshona Nurbek qizi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar	360
5-SHO‘BA: MATEMATIKA VA INFORMATIKA SOHASIDA KASBIY PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASHNING INNOVATSION USULLARI VA TAMOYILLARI	363
Abdurazzoqova Durdona Qaxramon qizi. Chuqur o‘qitish asosida	

ishlaydigan video axborotlarni siqish va ularning ahamiyati	363
Abdurazzoqova Durdona Qaxramon qizi. Videofayllar hajmini qisqartirishda foydalaniladigan usullar	366
Aliyeva Maxsuda Xalilovna. Raqamli texnologiyalar yordamida test tizimlarini tadqiq va tahlil qilish	370
Artikova Nargiz Shuxratovna, Ibragimova Zulfiya G‘ayrat qizi, Samadova Mohichehra Xasanjon qizi, Norbo‘tayeve Fotima Yorqin qizi. Raqamli platformalarning o‘quvchilarga ta’siri: Texnologiya va Pedagogika chorrahasida	373
Astanakulova Nasiba Uralovna. Raqamli texnologiyalar orqali o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning asosiy bosqichlari	376
Boboyarova Nargiza Ashurovna, O‘rinboyeva Zilola Oybek qizi. “Matematik analiz”ni o‘qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbollari va innovatsiyalar	379
Davlatova Munisa Aminovna, Norbo‘tayeve Fotima Yorqin qizi, Murodjonova Shahnozaxon Zaynobiddin qizi. Miqdor tushunchasini o‘qitishda innovatsion usullar va pedagogik tamoyillarning o‘ziga xos xususiyatlari	382
Davlatova Munisa Aminovna, O‘rinboyeva Xumora Akmal qizi, Zoirova Maftuna Zoidjon qizi. Boshlang‘ich sinflarda harakatga doir masalalarning ahamiyati	385
Ibragimova Zulfiya G‘ayrat qizi, Raximova Ro‘za Narimon qizi, Yarashboyeva Ruxshona Mansurbek qizi, Fayazova Dilorom To‘ychiyevna. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida son tushunchasini shakllantirish metodikasi	389
Iskandarova Mukaddas Adilbekovna. Enhancing the teaching of mathematics in higher education through computational and visualization technologies	393
Madraximova Inobat Bahodirovna, Ilhomova Nozima Nurmuxammadovna, Kidirboyeva Dilnoza Maqsedovna. Raqamli texnologiyalarning boshlang‘ich ta’limdagi o‘rni	399
Mambetaliyev Qayrat Anarbaevich. Boshlang‘ich ta’limda matematikani o‘qitishning innovatsion usullari va tamoyillari	402
Наримбетова Захия Ахмедовна, Динеева Зильфира Наилевна. Понятие алгоритмов на уроках математики в начальных классах на основе «Принципа 4К»	406
Наримбетова Захия Ахмедовна, Ражабова Нозима Бахрамовна. Цель и задачи использования понятия логики и алгоритмов на уроках элементарной математики в начальных классах	409

Qarshiboyeva Xurinis Karimovna. Ta’limda axborot muhiti va uning ahamiyati	412
Рабиев Сатторбердӣ Мавлонович, Юлдошева Зӯхрохон Лухмоновна, Имомбердиев Султанмурад Саитғаниевич. Ташкили корҳои мустақилонаи хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар дарсҳои математика	414
Sultanov Turdali Muxtaraliyevich, Sadirbekova Aqjarqin Marat qizi, Ag‘abekova Nurgul Jannur qizi. Matematika darslarida o‘qitish metodikasi muammosining nazariy asoslari	421
Suyarov Kusharbay Tashbayevich, Shermetova Sayyora Turaxodjayevna. Improving the pedagogical effectiveness of physics instruction through the implementation of STEM-oriented projects	425
Turdiyeva Maftuna Bozorovna, Matyakupova Muborak Tursunboy qizi, Kenjaboyeva Muattar Homidjon qizi. Boshlang‘ich ta’limda matematika fani metodikasining bugungi va ertangi rivojlanishi	429
Ялғашев Бурхон Файзуллаевич, Наврузов Улуғбек Бабабекович. Бошланғич синф ўқитувчиларининг касбий компетентлик хусусиятлари	432
Shamirzayeva Zarifa Xudoyorovna. Volleybolga oid bo‘lgan terminlarni ingliz tilida o‘rgatuvchi mobil ilovalarning yutuqlari va kamchiliklari ...	436
6-SHO‘BA: ONA TILI TA’LIMIDA ZAMONAVIY TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI	439
Abdalova Galiya-Banu Rustamovna, Djabborova Feruza Odilovna. Improvement of listening comprehension skill by using communicative activities	439
Abdimurotova Sevinch Rustam qizi, Ismanaliyeva Madina Xamidullo qizi, Ibragimova Dildora Inomjonovna. O‘zbek tilining tarixiy taraqqiyoti va bugungi holati	441
Abdurahmonova Hulkar Kenjaboy qizi, Tursunova Sevara Axatilloevna, Zaripova Ruxshona Xudoybergan qizi, Ibragimova Dildora Inomjonovna. So‘z ma’nosining ko‘p qirraliligi va ma’no ko‘chishi hodisasi	445
Аслонов Фаридун Давронович, Жураев Султон Тожиевич. Аҳамияти хондани китоб дар хониши берун аз синфӣ барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ	447
Atadjanova Sayyora Sarvar qizi, Abdukarimova Shaxzoda Said qizi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining og‘zaki nutqini rivojlantirishdagi muammolar va ularning yechimlari	450
Bekimbetova Nazira Po‘lat qizi, Rahmatova Sabrina Abror qizi,	

Yaxshimurotova Sadoqat Bekpo‘lat qizi. O‘zbek tilining izohli lug‘atidagi rus tili orqali kirgan so‘zlarning miqdori va ularning lug‘atdagi boshqa so‘zlarga nisbati	455
Erkinova Sevinchbonu Jamshid qizi, Zuparova Saodat Sharipovna. Boshlang‘ich sinflarda ingliz tili o‘qitishning innovatsion usullari	460
Eshkuvatov Jasur Buribayevich. Adabiyot darslarini kreativ yondashuv asosida 5E modeli yordamida tashkil etish metodikasi	465
Haydarova Gulruh Muhammadaminovna. O‘zbek tilining izohli lug‘atidagi so‘zlarning talqinida dialektal munosabat masalasi	473
Haydarova Gulruh Muhammadaminovna, Reymberdiyeva Asal Ulug‘bek qizi. Boshlang‘ich ta’limda gumanitar fanlarni o‘qitishning zamonaviy usullari	477
Ibodullayeva Sevara Maqsud qizi, Bashir Ahmad Qardash. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga badiiy asarlarni o‘qitish orqali ularning nutqini o‘stirish texnologiyalari	479
Ibragimova Dildora Inomjonovna. Annalistik tarixiy nasrda tarixning diniy talqini masalasi	483
Irismatova Xilola Ixtiyorovna, Djabborova Feruza Odilovna. Integrationing language skills in english language teaching at the primary education	486
Jo‘rayeva Sevinch Jahongir qizi, Xolmo‘minova Hulkar Yo‘lchi qizi, Mamatqulova Zuhra Xudoyboq qizi, Ibodullayeva Sevara Maqsud qizi. Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida mustahkamlash va umumlashtiruvchi darslarni tashkil qilishning pedagogik asoslari	489
Kilich Ozoda Olimovna, Djabborova Feruza Odilovna. Pedagogikal strategies for integrating english with core subjects in primary education	492
Латифбоева Шахзода Анваржоновна, Максудова Максудабану Кудратиллаевна, Хайдарова Гулрух Мухаммадаминовна. Научное исследование «Словарь объяснительный узбекского языка»	494
Мирзорахимов Ойбек Кахрамонович. Роль народного творчества – в воспитание младших школьников	497
Очиллов Фариддун Изатуллоевич, Шамсиева Нуригул Толибзода. Истифодаи методи «Ҳамадон» дар таълими забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ	501
Qodirova Ozoda Hamro qizi, Sharipova Lobar Shuhrat qizi, Meliqulova Zahro Jumanazar qizi. Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida ta’limiy o‘yinlarni qo‘llash	504
Rizvanova Nasiba Abdimurodovna, Djabborova Feruza Odilovna. The most effective classroom techniques in teaching reading comprehension	507
Safarboyeva Munajat Abdusharip qizi. Boshlang‘ich sinflarda son so‘z turkumi va uning o‘ziga xos xususiyatlari	510

Sayfiddinov Narziddin Nuriddinovich, Djabborova Feruza Odilovna. The importance of content based approach in teaching esp classes	513
Soatova Ozoda Nuriddin qizi, Eshmamatova Odina Ahmad qizi, Ibodullaya Sevara Maqsud qizi. Ona tili darslarida o‘quvchilarning lingvodidaktik kompetensiyasini shakllantirish metodikasi	516
Худайбергенова Динара Баходировна, Джаббарова Феруза Одиловна. Психологические барьеры при изучении языка и пути их преодоления	521
Yunusova Dilbar Najmudinovna, Djabborova Feruza Odilovna. Boshlang‘ich sinflarda ingliz tilini o‘rgatishda uchraydigan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etishda qo‘llaniladigan samarali yondashuvlar	525
Yo‘lchiyeva Madina Mexritdin qizi. The investigation of phraseological units in world linguistics	528
Shabdirova Dilafruz Baxodirovna, Djabborova Feruza Odilovna. The pedagogical significance of the content-based instructional approach in english for spesific purposes (esp) education	533
Shonazarova Ruxshona Xurshid qizi, Masharipova Rozaxon Ulug‘bek qizi, Xudayberganova Munisa G‘ayrat qizi, Ibragimova Dildora Inomjonovna. Ona tilining zamonaviy ta’limdagi o‘rni	536
7-SHO‘BA: TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR	540
Jo‘raboyev Akmal Baxromovich. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlarini tashkil etishda tibbiy pedagogik nazoratning o‘rni	540
Kuchkinov Abdumalik Yuldashovich. Talabalarda Eko-STEAM yondashuvni TIME-LAPSE texnologiyasi yordamida tashkil etish	542
Mustarova Dildora Eshmamatovna. O‘qituvchilarni o‘quvchilarga ekologik ta’lim berishga tayyorlash pedagogikada muhim va dolzarb muammo	546
Ochilov Fariddun Izatulloyevich. O‘quvchilarda tabiiy-ilmiy tafakkurni tabiiy fanlar asosida shakllantirish borasida nazariy tushunchalar	550
Ochilov Fariddun Izatulloyevich, Rajabboyeva Mahliyo O‘tkirbek qizi. O‘quvchilarning tabiiy-ilmiy tafakkurini rivojlantirishda tabiiy fanlarni o‘qitishning innovatsion yondashuvlari	553
Raximova Nuquljon Yusupovna. Xalqaro hamkorlik asosida talabalar ekopedagogik kompetentligini rivojlantirishga oid tadqiqotlarning rivojlanish tendensiyalari	556
Tilavova Sayora Bekmuratovna. Bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim ZET-avlod pedagogik kadrlarning ekologik kompetentligini rivojlantirishda STEAM texnologiyalari	560
Tilavova Sayora Bekmuratovna, Eshmanova Bahor Alisher qizi. Boshlang‘ich ta’limda ekologik bilimlarni o‘rgatish metodikasi	563
Umarova Nigora Alisherovna. Kontekstli o‘qitish asosida ta’lim oluvchilarda kognitiv sifatlarni rivojlantirish	567

